

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**P.V. GOLUBOVSKIY VE ESERİ: PEÇENEGİ,
TORKİ İ POLOVTSİ DO NAŞESTVIYA TATAR:
(MOĞOL İSTİLASINA KADAR PEÇENEKLER,
UZLAR VE KUMAN-KIPÇAKLAR)
(TERCÜME-TAHLİL)**

NURDAN KUMRU

2501100068

TEZ DANIŞMANI:

PROF. DR. MUALLA UYDU YÜCEL

İSTANBUL-2016

Y Ü K S E K L İ S A N S

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Nurdan KUMRU Numarası :2501100068
Anabilim/Bilim Dalı :Tarih Tez Savunma Tarihi :25.08.2016
Danışman :Prof.Dr.Mualla UYDU YÜCEL Saati :15:00
Tez Başlığı :”P.V.Golubovskiy ve Eseri: Peçeneği, Torki i Polovtsi Do Naşestviya Tatar (Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar) (Tercüme-Tahlil) ”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Mualla UYDU YÜCEL		Kabul
2-Prof.Dr.Okan YEŞİLOT		Kabul
3-Yrd.Doç.Dr.Mehmet ZEREN		Kabul

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Yrd.Doç.Dr.Ömer KUL		
2-Yrd.Doç.Dr.M.Ebru ZEREN		

ÖZ

**P.V. GOLUBOVSKIY VE ESERİ: PEÇENEĞİ, TORKİ İ POLOVTSİ
DO NAŞESTVIYA TATAR: (MOĞOL İSTİLASINA KADAR
PEÇENEKLER, UZLAR VE KUMAN-KIPÇAKLAR)
(TERCÜME-TAHLİL)
NURDAN KUMRU**

Çalışmamızda Golubovskiy'in hayatı ve eserlerinden bahsedilerek, tercümemize konu olan kitabında anlatılan Türk boyları Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçakların Güney Rusya bozkırlarındaki tarihlerine kısa bir giriş yapılmış, ardından gerekli yerlerde dipnot ile açıklamalar konularak eser tercüme edilmiştir.

Bir akademisyen ve tarihçi olan Golubovskiy, tercümemize konu eserinde, yaşadığı dönemde bir yenilik olarak, tarih biliminde arkeolojik verilerden de faydalanarak bunları kullanmıştır. Eser, Güney Rusya bozkırlarının coğrafi özelliklerinin detaylı anlatımı ile başlamaktadır. Devam eden bölümlerde Bizans, Arap ve Rus Yıllıklarında verilen bilgiler ışığında, IX. yüzyıldan itibaren Güney Rusya bozkırlarına gelmeye başlayan ve XIII. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar bölgeyi kendilerine yurt edinmiş olan Türk boyları Peçenekler, Uzlar ve Kumanların kökenleri araştırılmakta ve bu boyların Türkistan Bozkırlarından geldikleri, dillerine, gelenek-görenekleri ve akrabalıklarına dayanılarak da hepsinin Oğuz boyunun kollarından türedikleri sonucuna varılmaktadır. Tarih sırasına göre önce Peçeneklerin göçleri, sonra Uzların gelmesi ve son olarak da Kuman-Kıpçak boylarının Güney Rusya bozkırlarını doldurması ve bunların bölgedeki Rus knezlikleri ile ilişkileri anlatılmaktadır. Bu knezlikler, bozkırlıların devamlı saldırı ve akınlarına maruz kalmakla beraber, kendi iç mücadelelerinde ve dış seferlerinde onların kuvvetlerinden ücretli asker ya da kurdukları akrabalık bağları sayesinde müttefik kuvvetler olarak yararlanmaktan da geri durmamışlardır. Yine tarihi kaynakların ışığında, bu boyların yaşayışları, siyasi düzenleri, savaş taktikleri ve inanç sistemleri incelenmiştir. Son olarak Moğol kuvvetleri ile Kalka savaşına giden olaylar ve Rus müttefikleri ile birlikte hezimete uğrayan Kuman-Kıpçak boylarından kalanların bir kısmının bölgede Ruslar arasında asimile olması, diğer kısmının da Macaristan'a göç ederek nihaî olarak Güney Rusya Bozkırlarından silinmesi anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Golubovskiy, Peçenekler, Uzlar, Kuman-Kıpçaklar, Moğol istilas.

ABSTRACT

**P.V. GOLUBOVSKIY AND HIS WORK: PEÇENEGİ TORKİ İ
POLOVTSİ DO NAŞESTVIYA TATAR
(TRANSLATION-ANALYSIS)
NURDAN KUMRU**

Our study begins with P. V. Golubovsky's biography, his list of other works, followed by a short history of Pechenegs, Oguz and Cumans in the South Russian steppes. The book has been translated with footnotes in the necessary places.

The author, being an academician and historian who has also had an interest in archeology and used this in his studies, begins his work with explaining geographical features, flora and fauna of the South Russian Steppes before the influx of nomads. In the following chapters, the author explains in the light of Byzantium, Arab and Russian Church Chronicals, the origins of Turkish Tribes; Pechenegs, Oguzes and Cumans which occupied and lived in the South Russian Steppes from the IXth Century till the invasion of Mongols in XIIIth Century. He concludes that all these tribes came from the Central Asian steppes and they were all originated from Oguz Turks, since their languages and traditions were closely related. Then, the relations of these tribes with the Russian Principalities are explained. The Russian Principalities which had borders to the steppe had close relations with these nomads especially with Cumans and while benefiting from their mercenary services, had to endure their raids into the Russian land at the same time. The nomads' way of life and their political systems, traditions, war strategies and religions have also been explained and the author concludes the subject with the Kalka war and aftermath the Mongol invasion of South Russian Steppes and remaining Cumans' migration to Hungary.

Key words: Golubovsky, Pechenegs, Oguzes, Cumans, Mongol invasion

ÖNSÖZ

Rus Tarihî kaynaklarının özellikle Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları yüzyıllar boyu kendilerine yurt edinmiş Türk boylarının tarihlerinin aydınlatılmasındaki önemleri uzun yıllar önce anlaşılmış olup konu ile ilgili eserlerin tercümelerisınırlı sayıda olsa da yapılmış ve bilim çevrelerinin kullanımına sunulmuştur. Biz de tez konumuz olarak P.V. Golubovskiy'in "Peçenegi, Torki i Polovtsi do Naşestviya Tatar. İstoriya Yujnorusskih Stepey v XI.-XIII. v.v." (Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar. XI-XIII. yüzyıllardaki Güney Rusya Bozkırlarının Tarihi) kitabının tercüme ve tahlilini seçerek bu alana katkıda bulunmak istedik. IX.-XI. yüzyıllarda çeşitli nedenlerden dolayı Türkistan bölgesindeki yurtlarını terk etmek durumunda kalan ve kuzey-batı istikametinde göç edip, Hazar Denizi'ni kuzeyden dolanarak, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları yüzyıllar boyunca kendilerine yurt edinmiş olan Türk boylarının tarihine ışık tutan bu eserin tercümesinin bu alandaki boşluğun giderilmesine katkıda bulunacağına inanıyoruz.

P.V. Golubovskiy'in bahsedilen eseri Güney Rusya bozkırlarındaki Türk boyları tarihine ilişkin olarak Rusya'da yapılmış ilk çalışmalardan biri olup, uzun yıllar bu alandaki tek çalışma olma sıfatını muhafaza etmiştir. Sonraki dönemlerde tarih metodunun devamlı gelişme ve ilerleme kaydetmesi ve konu ile ilgilenen tarihçilerin sayısının da artması ile yazılan eserlerin sayısı artmış olsa da Golubovskiy'in eseri bugün dahi Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçak boylarının tarihine dair araştırma yapmak isteyen akademisyen ve tarihçilerin faydalanabilecekleri bir kaynak eser olma özelliğini korumaktadır. Golubovskiy'in, eserini yazarken kullandığı gayet geniş birincil kaynaklar yanında, coğrafi derinlik gerektiren yerlerde arkeoloji konusundaki eser ve buluntulara atıfta bulunarak konuya açıklık getirmesi, kitabına zenginlik katmasının yanında değerini günümüze kadar korumasında da etkili olmuştur. Ayrıca halk efsanelerinin tarih ilmindeki önemine de dikkat çekmiş ve tarihte yaşanmış olaylarla efsanelerde anlatılanları karşılaştırarak tezini destekleyen sonuçlara ulaşmıştır.

Çalışmamızın giriş bölümünde yazarın hayatı ve eserleri konusunda bilgi verildikten sonra, Peçenek, Uz ve Kuman-Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyindeki siyasi tarihleri kısaca özetlenmiş ve daha sonra eserin tercümesi verilmiştir. Sonuç kısmında ise eserin Türk Tarihinin araştırılmasında arzettiği önem değerlendirilmiştir.

Tez konumun belirlenmesinde yol gösterici önerileri ile bana yardımcı olan ve çalışmalarım esnasında desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden her zaman faydalandığım hocam Prof.Dr. Mualla Uydu Yücel'e ve derslerinden faydalanmış olduğum Anabilim dalı hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Nurdan KUMRU

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR...LİSTESİ	viii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	
PEÇENEKLERİN ORTAYA ÇIKIŞINDAN ÖNCE BOZKIRIN DURUMU..	31
II. BÖLÜM	
DİĞER KAVİMLERLE OLAN AKRABALIKLARI VE KÖKENLERİ.....	63
III. BÖLÜM	
RUSYA VE KONAR-GÖÇERLER.....	96
IV. BÖLÜM	
SINIRDAKİ SLAV NÜFUSUN AKİBETİ.....	212
V. BÖLÜM	
KENDİ TOPRAKLARINDA KONAR-GÖÇERLER.....	241
VI. BÖLÜM	
MOĞOL İSTİLASI VE KUMAN-KIPÇAK ULUSUNUN SÜRÜLMESİ.....	258
SONUÇ.....	284
KAYNAKÇA.....	287

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	Adı GeçenEser
Bkz./bkz.:	Bakınız
C.	Cilt
Ç.	Çast, Glava(bölüm, kısım)
Çev./çev./(ç).	Çeviren
Dpt./dpt.	Dipnot
Ed.	Hazırlayan
İpat. Let.	İpatyevskaya Letopis (İpatyev Yıllığı)
J.M.N.P	Jurnal Ministerstva Norodnovo Prosveşeniya (Milli Eğitim Bakanlığı Dergisi)
Karş.	Karşılaştırın
K.	Kniga (Kitap)
Lavr. Let.	Lavrentevskaya Letopis (Lavrentev Yıllığı)
Nikon. Let.	Nikonovskaya Letopis (Nikonov Yıllığı)
P.S.R.L.	PolnoeSobraniye Ruskih Letopisey (Rus Yıllıkları Külliyyatı)
S.	Sayı
s.	Sayfa
SPb.	Sankt-Petersburg
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Voskr. Let.	Voskresenskaya Letopis (Voskresen Yıllığı)
Zapiski İmp.Rus. Geogr. Obş.	Zapiski İmperatorskovo Ruskovo Geografiçeskovo Obşestva (İmparatorluk Rusyası Coğrafya Topluluğu Notları)

GİRİŞ

P. V. Golubovskiy'nin, IX.-XI. yüzyıllarda çeşitli nedenlerden dolayı Türkistan bölgesindeki yurtlarını terk etmek durumunda kalan ve kuzey-batı istikametinde göç edip, Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçerek, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları yüzyıllar boyunca kendilerine yurt edinmiş olan Türk boylarının tarihine ışık tuttuğu “Peçenegi, Torki i Polovtsi do Naşestviya Tatar. İstoriya Yujnorusskih Stepey v XI.-XIII. v.v.” (Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar. XI-XIII. yüzyıllardaki Güney Rusya Bozkırlarının Tarihi) isimli eserini tercüme çalışmamız sırasında aynı eserin üç farklı nüshasından yararlandık. Bunlardan ilki, yazarın kaleme almış olduğu Kiev Üniversitesi 1884 tarihli orijinal eserin Rusya Devlet Kütüphanesinden temin edilmiş elektronik kopyasıdır¹. Bu nüshanın yazılışında, çağdaş Rus dilinde bazı eski harflerin ve karakterlerin kullanılması, eserin hayli eski ve bazı sayfalarının yıpranmış olması nedenleriyle okuma güçlüğü bulunması yeni tarihli bir basımı da referans olarak kullanmamızı gerektirmiştir. Bunun için aynı eserin 2011 tarihli Moskova, Veçe yayınları, Taynı Zemli Russkoy Serisi'nde yayınlanan nüshası da orijinal eserle aynı anda kontrol edilerek kullanılmıştır². Bunların yanında üçüncü nüsha olarak, elektronik nüshanın elektronik ortamda sözlük kullanımında sağladığı kolaylıklar nedeniyle, aynı eserin <http://nauka.bg> adlı internet sitesinde mevcut 2007 tarihli Yu. N. Şard tarafından gözden geçirilmiş pdf formatındaki nüshasından faydalanılmıştır³. Tercümede eserin bahsedilen bu üç nüshası karşılaştırmalı olarak kullanılmış olup tereddüt edilen kelimelerde ise eserin 1884 tarihli orijinal nüshası esas alınmış, dipnotlara yapılan atıflarda da bu nüsha kullanılmıştır. Bahsedilen orijinal nüsha 254 sayfa olup, 6 ana bölüm ile eklerden oluşmaktadır.

Tercümede yazarın kullandığı akademik dile sadık kalınmış, cümle yapıları mümkün olduğunca muhafaza edilmeye çalışıldığı için bazen anlaşılması güç ya da devrik cümlelerden kaçınılamamıştır. Yazarın dipnotları da aynen orijinal metindeki

¹ P. Golubovskiy, **Peçenegi, Torki i Polovtsi Do Naşestviya Tatar. İstoriya Yujno Russkih Stepey IX-XIII. v.v.**, Kiev, 1884.

² P. V. Golubovskiy, **Peçenegi, Torki i Polovtsi Do Naşestviya Tatar**, Moskova, Veçe, 2011.

³ Yu. N. Ş. (yu_shard@newmail.ru). Yanvar 2007 r. “P. Golubovskiy, Peçenegi, Torki i Polovtsi Do Naşestviya Tatar. İstoriya Yujno Russkih Stepey IX-XIII. V v.”, (Çevrimiçi) <http://nauka.bg>, 10 Eylül 2012.

şekliyle alınıp çevrildiği için günümüz dipnotlama sisteminden bazı farklılıkları bulunmaktadır. Mesela yazar bazen dipnotlarda “A.g.e” şeklinde başlayıp ilgili sayfasını belirtmemiş, sadece eser adını yazıp sayfa belirtmemiş, sadece yazar adı belirtip eser adı belirtmemiş, bazen de dipnotlarda yer alması gereken eser ve sayfa numarasını metin içerisinde parantez içinde göstermeyi tercih etmiştir. Dipnotların yazılış şekli günümüzde kullanılan sisteme uygun halde yazılmaya çalışılmıştır. (Yazar adı, eser, basım yeri ve yılı, vb.) Tarafımızdan oluşturulan dipnotlar da tercüme metninde yer almakta olup notun sonuna eklenen (ç) işareti ile gösterilmiştir. Coğrafi yer adlarının ve şehirlerin günümüzdeki isimleri de tarafımızca kısa dipnot şeklinde belirtilmiştir. Yazar eserinin sonunda herhangi bir kaynakça vermemiştir. Metin kısmına olduğunca az müdahale edilmiş, okuma bütünlüğünün bozulmaması için yazarın Latin harfleri ile verdiği kelimelerin dilimizde bilinen hali parantez içerisinde gösterilmiştir. Metin içerisinde ya da yazarın dipnotları içerisinde orijinal eserde italik olarak yazılmış kelimeler/cümleler, tercümede de aynı şekilde italik olarak yazılmıştır. Rus dilinde belirtilen özel isimler ise dilimizde okudukları şekli ile yazılmıştır.

Golubovskiy, eserinde kullanmış olduğu Tatar kelimesi ile aslında Moğolları kastetmektedir ve tercümemizde bu kelime Moğol olarak kullanılmıştır. Rusya’da Altın Orda hakimiyetinin yüzyıllar boyunca sürmesi Rus tarih yazımında böyle bir terminolojinin oluşmasına yol açmıştır.

Metin içerisinde, orijinal kaynaklarda yazıldıkları şekilde Eski Rus dilinden alıntı yapılmış Rus yıllıkları ve halk destanları bölümlerinin tercüme edilmesi işimizin en zor kısmını oluşturmuştur. Bu durumlarda Mualla Uydu Yücel’in “**İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**” isimli çalışmasına başvurulmuş ya da elektronik kütüphanelerdeki ilgili metnin günümüz Rusçasında yazılmış halinden faydalanılmıştır.

Yazarın hayatı ve eserleri ile yazarın eserinde bahisleri geçen Türk boyları Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçakların Güney Rusya Bozkırlarındaki tarihleri konusuna bu bölüm içerisinde kısaca yer verilmiştir. Ayrıca eserin önsözü de yine bu

bölüm içinde yer almaktadır. Tezimizin ana bölümleri ise yazar tarafından eserinde verilmiş olan bölümlerden oluşmaktadır.

Piyotr Vasileviç Golubovskiy'in Hayatı

1857-1907 yılları arasında yaşamış olan Piyotr Vasilyeviç Golubovskiy'in hayatının detaylı olarak anlatıldığı kaynak sayısı ne yazık ki yok sayılacak kadar azdır. Hayatına dair birkaç paragrafı geçmeyen ansiklopedik bilgiler dışında biraz daha geniş bilgi bulunan ve Moskova'daki Rus Devlet Kütüphanesi'nde bir nüshasına ulaşabildiğimiz yegâne kaynak S.İ Mihalçenko tarafından 1994 senesinde yazılmış "Kievskaya Şkola, Oçerki ob İstorikah" (Kiev Okulu, Tarihçiler Hakkında Makaleler) isimli eserdir⁴.

Piyotr Vasileviç Golubovskiy, 1857 senesinde Rus İmparatorluğu Tobolsk Vilayeti, Minusinsk şehrinde memur bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Aile kısa süre sonra Ukrayna'ya taşınmıştır. Lise öğrenimini Çernigov'da tamamlayan Golubovskiy, 1877 senesinde Kiev'deki Aziz Vladimir Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesine kayıt olmuştur. Burada, Profesör V.B Antonoviç'in önderliği altında Doğu Slavlarının Ortaçağ Tarihi alanında çalışmalarına başlamıştır. 1881 senesinde "İstoriya Severskoy Zemli do Polovini XIV. V." (XIV. yüzyılın Yarısına Kadar Kuzey Topraklarının Tarihi) adlı tezi ile üniversiteyi birincilikle bitirmiştir. Kiev Üniversitesi'nin ileri gelen profesörlerinden Tarih ve Arkeoloji Profesörü V. B Antonoviç'in yetiştirdiği pek çok bilim adamından biri olan Golubovskiy, aynı üniversitede eğitimine devam etmiş ve 1884 senesinde "Peçenegi, Torki i Polovtsi do Naşestviya Tatar. İstoriya Yujnorusskih Stepey v XI.-XIV. v.v." (Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar. XI.-XIV. yüzyıllardaki Güney Rusya Bozkırlarının Tarihi) isimli tezi ile Master derecesini almıştır⁵.

1880-1886 yılları arasında muhtelif şehirlerdeki liselerde öğretmenlik yaptıktan sonra 1886 senesinde Kiev'e dönmüş ve Kiev Üniversitesinde özel doçent

⁴ S.İ. Mihalçenko, **Kievskaya Şkola Oçerki ob İstorikah**, Ministerstvo Obrezovaniya Rossiskoy Federatsii Bryanskiy Gosudarstvenniy Pedagogičeskiy İstitut İm.Akademika İ.G. Petrovskogo, Bryansk, 1994, s.32-39.

⁵ Mihalçenko, **a.g.e.**,s.32-33.

olarak Rus Yıllıkları konusunda ders vermeye başlamıştır. 1895 senesindeki “İstoriya Smolenskoy Zemli” (Smolensk Topraklarının Tarihi) adlı tezi ile Rus Tarihi Doktoru unvanını almış ve 1896 senesinde de hocası V.B Antonoviç’in halefi olarak Kiev Üniversitesi Rus Tarihi Bölümü’nde Profesör olmuştur. Kendisi, Ukrayna tarihçiliğinin kurucularından ve pozitif tarih metodolojisinin öncülerinden Antonoviç ekolüne dahil tarihçilerden kabul edilmektedir. Üniversitede Rus tarihinin en eski zamanlarından, XVI. yüzyıla kadar olan döneme dair dersler vermiştir. Aynı zamanda 1898 yılı sonbaharından başlayarak halka açık kurslarda Rus tarihi dersleri vermiştir. Bu kurslarda halka hitaben bilimsel, tam ve temel tarih bilgileri anlatmış, bu ders notlarını 1902 senesinde bir kitap olarak bastırmak istemişse de bu isteği gerçekleşmemiştir⁶.

Golubovskiy doktora tezinden sonra kendini ders vermeye ve bilginin yaygınlaştırılmasına adanmış ve büyük çaplı herhangi bir bilimsel eser ortaya koymamıştır. Tarih ilminin muhtelif sahalarına ilgi duyan bir akademisyen olarak kendisini tek bir konu ile sınırlandırmamıştır. Golubovskiy’den ders almış olan öğrencileri onu “pek çok konuda bilgili” olarak tanımlamışlardır. Yıllık Yazarı Nestor isimli Tarih Topluluğu’nun üyesi olması yanında (Kiev), Moskova İmparatorluk Arkeoloji Topluluğu’nun da üyesi olup Güney Rusya’da yürütülen bazı arkeolojik kazılarda bizzat yer almıştır. Rus Yıllıklarında isimleri geçen şehirlerin günümüzdeki coğrafi yerlerine dair önerilerini açıkladığı makaleleri bugün dahi ilgili bilim çevrelerinde güncelliğini korumaktadır⁷.

XX. yüzyıl başlarına kadar Rus tarihi profesörlerinin çoğunluğunun arkeolojik kalıntılara uzak durmuş olmalarına karşılık, Golubovskiy’in çalışmalarının çığır açan özelliğini, arkeolojik kalıntıların incelenmesi ve bunların yazılı tarih kaynakları ile karşılaştırılması teşkil etmektedir. Makale ve eserlerini, Rus Yıllıkları metinlerinde verilen bilgiler ile diğer kaynaklarda verilen bilgileri dikkatli bir şekilde inceleyip karşılaştırarak kaleme almıştır.

⁶ Mihalçenko, a.g.e., s.36-37.

⁷ Mihalçenko, a.g.e., s.37.

Ömrünün son senelerinde kalp rahatsızlığından muzdarip olan Golubovskiy, 18 Mart 1907 tarihinde Kiev’de vefat etmiştir.

Eserleri:

Hayatını tarih araştırmalarına ve halkın tarih konusunda bilgilendirilmesine adanmış olan Golubovskiy’in önemli eserleri şunlardır;

İstoriya Severskoy Zemli Do Polovim XIV.v. Kiev, 1881.

(XIV. yüzyılın Yarısına kadar Seversk Topraklarının Tarihi)

Peçenegi, Torki i Polovtsi Do Naşestviya Tatar, İstoriya Yujnorusskih Stepey v XI.-XIV. vv.Kiev, 1884.

(Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar. XI-XIV. yüzyıllardaki Güney Rusya Bozkırlarının Tarihi)

İstoriya Smolenskoy Zemli,Kiev, 1885⁸. (Smolensk Topraklarının Tarihi)

Ayrıca yazarın tarih ve coğrafya dergilerinde yayınlanmış Eski Rus Tarihi’ne ilişkin pek çok makalesi de bulunmaktadır. Bunlara bazı örnekler verecek olursak:

Bolgarı i Hazarı-Vostoçnie Sosyedi Rusi pri Vladimire Svitom, Kievskaya

Starina.1886. No:7.

(Vladimir Svitoy Döneminde Rusların Doğu Komşuları- Bulgarlar ve Hazarlar)

“Polovtsi v Vengrii” **İstoriçeski Oçerk, Tip. İmp. Unv. Sv. Vladimira,** Kiev, 1889.

(Macaristan’da Kuman-Kıpçaklar, Tarih Makalesi)

Kronika Ditmara, Kak İstoçnik Dila Ruskoy İstorii, Unv., Tip., Kiev, 1888.

(Rus Tarih Kaynağı Olarak Ditmar Kroniği)

Peçenekler

Peçeneklerin, Batı Gök-Türk hakanlığına bağı olarak Issık Göl- Balkaş dolaylarında yaşadıkları 7. yüzyıl ortalarında bu hakanlığın çözülmesi ve Karluk

⁸“ Petr Vasileviç Golubovskiy”, (Çevrimiçi) http://krotov.info/history/19/1890_10_2/1857_golu.htm
06 Temmuz 2012

devletinin güçlenmesi üzerine Oğuzların bir kısmını oluşturan Uzların yerlerinden edildiği, bunların da Peçenekleri batıya doğru itmiş oldukları düşünülmektedir⁹. Peçeneklerin bu bölgedeki tarihleri konusunda fazla bilgi sahibi değiliz sadece onların da diğer Türk boyları gibi konar-göçer bir hayat sürdüklerini ve bazı komşu boylarla ilişkide olduklarını söyleyebiliyoruz¹⁰. IX. yüzyıl ortalarına doğru Peçeneklerin, Cim (Emba) ve Yayık nehirleri boylarında yaşamakta olduklarını görüyoruz¹¹. Yazları Orta İdil boylarına göç edip, kışları da Yayık Nehrinin Hazar Denizi'ne dökülen ağzı civarında kışladıkları ve bu surette Hazarlarla komşu oldukları bilinmektedir. İdil'den Harezmi'ye giden ticaret kervanlarına saldırıp bölgedeki ticaret yolunu kesintiye uğratmalarından dolayı Peçenek-Hazar ilişkileri hiçbir zaman dostane olmamıştır¹². Arap seferleri sonunda hayli zayıf düşmüş olan Hazarlar, Peçeneklerle baş edebilmek için onların doğusunda bulunan Uzlarla ittifak yapmışlar onlar da Peçeneklere karşı saldırılarda bulunmuşlardır. Peçenekler de bu Uz ve Hazar baskısı sonucunda yerlerini Uzlara bırakarak Batı yönünde göçlerine devam ederek İdil Nehri'ni aşmışlardır¹³.

Peçeneklerin bu bölgedeki tarihleri konusunda en önemli bilgileri Bizans kaynakları vermektedir. Bunlardan ilki ve en önemlisi 912-959 tarihleri arasında Bizans İmparatoru olan Konstantinos Porphyrogennetos'un¹⁴ oğlu Romanos'a hitaben yazdığı ve devlet idaresine dair öğütlerinin yer aldığı *De Administrando*

⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1997, s.173; Akdes Nimet Kurat, **Peçenek Tarihi**, İstanbul, 1937, s.31.

¹⁰ Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, 1992, s. 44.

¹¹ 921-22 yıllarında İdil Bulgarları ülkesine seyahat etmiş olan İbn Fadlan'ın sözleri; "Sonra Peçeneklerin yanına vardık.Onlar denize benzer akmayan bir suyun yanına konmuşlardı..Peçeneklerin yanında bir gün kaldıktan sonra hareket edip Yayık(Ural) nehrine vardık." Ramazan Şeşen, **İbn Fadlan Seyahatnamesi**, Yeditepe, İstanbul, 2010, s. 18-19.

¹² Mualla Uydu Yücel, "Peçenekler" **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed., Osman Karatay-Serkan Acar, Kitapevi, İstanbul, 2014, s.454.

¹³ Mualla Uydu Yücel, **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, Ankara, 2007, s. 34-35.; Kurat, **Karadeniz**, s.45.

¹⁴ Konstantinos Porphyrogennetos: Bizans İmparatoru VI. Leon ile resmi olmayan 4. eşi Zoe'nin oğlu olarak 905 yılında doğmuştur. Babası 912 yılında öldüğünde henüz küçük yaşta olduğundan amcası Aleksandros İmparator olmuştur. 913 yılında onun da ölmesi ile 920 senesine kadar naipler kurulu yanında imparator olarak yönetime katılmıştır. 920 yılında ise kayınpederi olan donanma komutanı Romanos Lakapenos yanında müşterek hükümdar olarak kalmıştır. 944 yılında Lakapenos'un, iktidar ortağı olan iki oğlu babalarını Bizans tahtından indirmişlerse de kendileri de 945 senesinde Konstantinos tarafından sürgüne gönderilmiş ve nihayet Konstantinos hükümdarlık tacını 959 senesindeki ölümüne kadar giyebilmiştir. Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 243- 260.

İmperio adlı eseridir. 950 yılı civarında yazılmış olduğu düşünülen eserde İmparator, oğluna devletin nasıl yönetileceğine ve uygulayacağı dış siyasete dair öğütler vermektedir. Burada kuzey ve doğu sınırlarındaki Türk boyları olan Peçenekler, Uzlar ve Hazarlardan başka Macarlar ve Balkanlarda da Bulgarlar, Sırlar ve Hırvatlar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

Peçeneklere dair verdikleri bilgilerin fazlalığı ve detayları açısından önemli olan diğer Bizans kaynaklarının ilki tarihçi Cedranus'un 11. Yüzyılın sonlarında yaşamış yine Bizanslı tarih yazarı Joann Skylitzes'in eserini de içeren ve 1057 yılına kadar olan olayları anlatan *Σύνοψις ἱστοριῶν* (Synopsis İstoriya) isimli tarih kitabıdır. Diğerleri ise Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'ın (d.1048-1118) kızı Anna Komnena'nın yazmış olduğu 1069-1118 yılları arasındaki olayları kapsayan ve babasının tarihçesi olan *Alexiad* adlı eseridir. Peçeneklerin Balkanlara seferleri, İmparatorun Balkanlarda ve İstanbul yakınlarında Peçeneklere karşı yapmış olduğu savaşlar detaylı şekilde bu eserde anlatılmaktadır¹⁵.

Bizans kaynakları dışında Peçenekler hakkında bilgi bulabileceğimiz diğer önemli bir kaynak da Rus yıllıklarıdır. X. Yüzyıl sonunda Kiev Knezi Vladimir'in (ö.1015) Hıristiyanlığı devletinin dini olarak kabul etmesi ve sonrasında Hıristiyanlığın Rusya'da yayılması ile bir Bizans geleneği olan manastırlardaki din görevlileri tarafından önemli olayların kaydedildiği yıllıklar tutulmaya başlanmıştır. Rus yıllıklarının en eski dönemde yazılmış olan nüshaları günümüze ulaşmamıştır. Ancak XIV. yüzyılın son çeyreğinde keşiş Lavrentev tarafından Suzdal- Nijegorod knezi için istinsah edilmiş olan Lavrentev yıllığı ve XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyıl başında Kostroma şehrinin İpatyev manastırında bulunmuş olan İpatyev Yıllığı'nın baş kısımlarında daha önceki yüzyıllarda yazılmış olan yıllıkların parçaları yer almaktadır. Bunların giriş kısımları IX. yüzyıl ortalarına kadar çıkan sözlü rivayetleri içermekte, X. yüzyıl başından itibaren de yazılı belgeleri de içerilerinde barındırmaktadır. Her iki nüshanın da 1110 tarihine kadar olan ve IX., X., ve XI. yüzyıldaki olayları içeren kısmına Nestor kroniği ve Povest Veremennih Let

¹⁵ Kurat, a.g.e., s. 5-8.; Eserin Türkçesi için bkz.: Anna Comnena, *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1996.

denilmektedir ve her iki nüsha da 1110 tarihine kadar aynen devam edip bu tarihten sonra verdikleri bilgiler bölgesel olayları esas almak suretiyle değişmektedir¹⁶.

Çeşitli kaynaklarda Peçenekler için verilen isimleri P. Golubovskiy eserinde şu şekilde sıralamıştır: Rus yıllıklarında *Peçenegi*(çoğul) Bizans kaynaklarında *Patzinakitai*, Macar kaynaklarında *Besenyöve* Arap kaynaklarında da *Badjnak*¹⁷. Yazar, Bizanslıların bu ismi Kırım'da temasta oldukları Rus Slavlardan duyarak öğrenmiş olabileceklerinden de bahseder¹⁸.

Peçeneklerin Hazar-Uz ittifakının sonuçlarına dayanamayarak IX. yüzyıl sonlarına doğru İdil Nehri'nin batısına geçtiklerinden bahsetmiştik. Bu göçleri ile Don Nehrinin aşağı kısımlarına doğru yayılmışlardır. Kuban ve Don ırmakları arasında yaşayan ve Hazar hâkimiyeti altında bulunan Macarlar, kendi bölgelerine doğru gelen Peçeneklerle mücadeleye girmiş olsalar da bu yoğun göç dalgasına karşı koyamamışlar ve Hazar hakanının tayin etmiş olduğu Arpad¹⁹ isimli başbuğlarının idaresi altında batı yönünde, Dinyester (Turla) ırmağı boylarına doğru göç etmişlerdir. C. Porphyrogenetos, bu olayları zamanının 50-55 yıl öncesine tarihlenmiştir²⁰. Macarları bölgeden uzaklaştırmak suretiyle artık Peçenekler Don Nehri'nden Özü Irmağı'nın batı kısımları dahil Güney Rusya bozkırlarının tamamının hakimi olmuşlardır²¹. Bu arada bazı Peçenek boylarının Ural ve Yayık ırmakları boyundaki yurtlarından çıkmayarak Uz boyları arasında onlara tabi olarak yaşamaya devam ettikleri K. Porphyrogenetos'un eserinde anlatılmaktadır.

¹⁶ Mualla Uydu Yücel, "İlk Rus Yıllıklarının Türk Tarihi Açısından Önemi", **Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, Bildiriler (6-7 Haziran 1996)**, İstanbul, 1997, s. 128-129.

¹⁷ Macar Tükolog Istvan Vasary, Peçeneklerin kendi kendilerine verdikleri ismin de Peçenek/Beçenek olduğunu ve kelimenin Türkçe kökenli olup, akrabalık ismi "bacanak" anlamı taşıdığını belirtmektedir. Bkz.: Istvan Vasary, **Eski İç Asya'nın Tarihi**, Çev. İsmail Doğan, İstanbul, 2007, s. 231.

¹⁸ Petr Golubovskiy, **Peçenegi, Torki i Polovtsi do Naşestviya Tatar. İstoriya Yujnorusskih Stepey v XI.-XIV. v.v.**, Kiev, 1884, s. 33-36.

¹⁹ Arpad: IX. yüzyıl sonundan 1301 yılına kadar Macarları yöneten hanedanın adı. O zamana kadar Hazar yönetimi altında yaşayan Macar boyları Arpad'ın yönetimi altında birleşmişler ve Orta Avrupa'nın doğusunda güçlü bir devlet meydana getirmişlerdir. The Editors of Encyclopedia Britannica, "Arpad dynasty|Hungarian History|Encyclopedia Britannica", (Çevrimiçi) <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/35973/Arpad-dynasty>, 24 Şubat 2015

²⁰ Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s.34-35; Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihinin Giriş**, Çev. Osman Karatay, Ötüken Yay., İstanbul, 2013, s.276; Kurat, **Peçenek**, s.48; Kurat, **Karadeniz**, s.46.

²¹ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.174.

Güney Rusya bozkırlarına ilk geldikleri dönemde Peçeneklerin başlarında başbuğları bulunan sekiz boydan oluştuğu bilinmektedir. K. Porphyrogenetos kitabında bu boyların isimlerini şu şekilde vermektedir: Ertim (Erdem), Çor, Yula, Külbey (Kulbay), Karabay, Tolmaç, Kapan ve Çoban. Bu boylardan üçü, Ertim, Çor ve Yula, *Kangar* ismi altında zikredilmektedir²². P. Golubovskiy de Oğuz Han destanında bahsedilen Oğuz boyları isimleri içerisinde *Kanglı* adına dikkat çekerek, bunun K. Porphyrogenetos tarafından Peçeneklerin ismi olarak bahsedilen *Kangar* adı ile aynı olduğunu belirtmektedir²³. Bunların İtil Nehri'ni aştıkları, Hazarlarla savaştıkları zamana kadar isimlerinin *Kangar* olduğunu, ancak nihai olarak Avrupa'ya geldikleri zaman *Peçenek* ismini almış olmalarının kuvvetle muhtemel olduğunu, ilk adları olan *Kangar*'ın ise sadece birkaç boyda kaldığı ve zamanla unutulduğunu söyler. Böylece efsanelerde Peçenek ismi geçmemesinin de bu şekilde açıklığa kavuştuğunu belirtir²⁴.

Peçeneklerin egemenlik kurduğu Güney Rusya bozkırları onların hayat tarzına son derece uygun bir coğrafi yapıya ve bitki örtüsüne sahipti. Burası büyük nehirlerle kuzey-güney doğrultusunda kesilmiş olup, sulak ve bol otlulu geniş düzlüklere sahipti. Kuzeye doğru çıkıldıkça sık ormanlar, göller ve bataklıklarla kaplı bölümü başlıyordu. Karadeniz kıyılarına doğru yaklaşıldığında ise toprak verimsizleşip çölleşmekteydi.²⁵ Peçenekler bütün boylarına yetecek geniş otlaklara sahip bu yeni yurtlarını bir uçtan diğerine tamamen kaplamışlardır. Yüzlerce yıldır genlerinde mükemmel hale gelen binicilik yetenekleri ve kendileri ile son derece uyumlu olan hızlı ve dayanıklı atları sayesinde de kısa süre içerisinde bu geniş bozkırların efendileri olmuşlardır.

²² Kafesoğlu, a.g.e., s.174.

²³ Bu konuda farklı bir görüş: "Ve nihayet, önemli bir Türk Kıpçak boyu olan *Kanglılar* ile *Kangarlar* arasındaki bağlantı da eşit ölçüde belirsizdir." Bkz.: Peter B. Golden, "Güney Rusya Bozkırlarının Halkları" Çev. Ayda Erel, **Erken İç Asya Tarihi**, Derleyen Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 366.

²⁴ Golubovskiy, a.g.e., s.53-56. Akdes Nimet Kurat da Sekiz Peçenek boyunun başında "Kankar" ya da "Kangar" müşterek ismi ile anılan asil Ertim, Çor ve Yula kabilelerinin bulunduğunu belki de o zamanlarda Kangar adı ile Peçenek adının yan yana kullanıldığını belirtmektedir. Kurat, **Peçenek**, s.32-33.

²⁵ Golubovskiy, a.g.e., s.1-32'de Güney Rusya bozkırlarının coğrafi özelliklerine dair geniş bilgi yer almaktadır. Ayrıca Karadeniz coğrafyası ve bunun kıyılarında 500-1500 yılları arasında egemenlik kurmuş ulusların tarihlerine genel bir bakış için bkz.: Charles King, **The Black Sea A History**, Oxford University Press, New York, 2004, s.65- 90.

Porphrogennetos, 950 yılları civarında, bu sekiz Peçenek boyunun Özü Nehri'nin doğu ve batı kısımlarında dörder boy olarak yerleşmiş olduklarını belirtir. Boylar bu defa biri haricinde isimleri önünde bir sıfatla birlikte anılmakta olup şu şekilde belirtilmiştir: Küerçi Çur, Suru Külbey, Bula Çoban, Boro Talmat, Yazı Kapan, Kabuksın Yula, Yavdı Ertim ve ismi değişmeden kalmış olan Karabay²⁶. Belirtilen boyların ilk dördü Özü Irmağının doğusunda, sonrakiler de aynı ırmağın batısındaki bölgelerde kendilerine yurt tutmuşlardı²⁷. Oğluna öğütlerinde K. Porphyrogennetos Peçeneklerle ilişki konusunda şöyle demektedir: “*Eğer Bizans, Peçenekmilletiyle dostane ilişki içinde olursa, onun düşmanlarından hiç biri kıpırdamaya dahi cesaret edemez. Ruslar'a gelince. Onlar eğer Peçeneklerle barış içinde olmazlarsa kendi sınırları dışında herhangi bir sefere çıkabilmeleri söz konusu değildir. Peçeneklerin müsaadesi olmadan ne ticaret ne de savaşmak için İstanbul'a gelebilirler. Peçenekler tarafından birçok kez yenilgiye uğratılan Macarlar onlara karşı saygı dolu bir korku beslemektedir. İşte Bizans imparatoru bu Peçeneklerle barış içinde olursa, ne Ruslar ne de Macarlar artık bizim için korkutucu olmaktan çıkar*²⁸”.

Peçeneklerin Güney Rusya bozkırlarına gelmelerinden önce bölgede iki siyasi güç bulunmaktaydı; güneyde Hazarlar, kuzeyde de buradaki Doğu Slavları üzerinde egemenlik kurmuş Varg-Rus adı verilen İskandinavlar. Bunlar savaşçı tüccarlar olup, büyük nehirleri kullanarak güneydeki ticaret merkezlerine ulaşarak buralarda Slavlardan topladıkları kıymetli kürklerin ticaretini yapmaktaydılar. Bu şekilde İdil üzerinden Bulgar ve Hazar şehirlerine ulaştıkları gibi, Özü Irmağı üzerinden de Karadeniz'e inip buradaki ticaret kolonisi şehirlere ulaşmışlar, hatta İstanbul'a kadar uzanmışlardır. Varglerden oluşan askeri birliklerin Bizans hükümdarına ücretli asker olarak hizmet ettikleri tarihi kaynaklarda belirtilmektedir²⁹. Varg askeri birliklerine *drujina*, bunların başındaki lidere de *knez* denilmiştir. Rus yıllıklarında anlatıldığına göre IX. yüzyılın 60'lı yıllarında bu knezlerden Rurik diğer Varg

²⁶ Boy isimlerine eklenen ve çoğunluğu bir renk ifadesi olan bu isimlerin, boyun sahip olduğu atların renginden doğmuş olabileceği ya da daha muhtemel olarak, boyların bayraklarının rengini ifade ettiği düşünülmektedir. Kafesoğlu, a.g.e.,s.174-175.

²⁷ Kurat, **Peçenek**, s.53-54; Kafesoğlu, a.g.e.,s.175.; Golubovskiy,a.g.e, s.69.

²⁸ V. Vasilevskiy, "Vizantiya i Peçenegi (1048-1094)", **Izbrannie Trudi po Istorii Bizantii, Kniga I**,Moskva, 2010, s.8-9.

²⁹ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**,Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999, s.15-16.

liderleri ve civardaki Slav boyları üzerinde kendi egemenliğini kabul ettirmiş ve İlmen gölü kıyısında kurulmuş olan Novgorod şehrine yerleşip burasını kendisine merkez yapmıştır. Rurik 879 senesinde öldüğünde oğlu İgor küçük yaşta olduğundan akrabası olan Oleg yönetime geçmiştir³⁰. Knez Oleg, büyük hayallere ve bunları gerçekleştirecek enerjiye sahip olarak, büyük ticaret yolu denilen Özü Irmağı boyunca egemenliğini genişletmiş, buradan güney yönünde ilerleyerek bu civardaki Slavları egemenliği altına almıştır. Daha sonra Özü üzerindeki stratejik bir noktada kurulmuş olan ve başka bir Vereg knezinin yönetimi altında bulunan Kiev şehrini ele geçirerek burasını kendi yönetim merkezi yapmıştır. Bu şekilde Kiev Rusyası olarak anılan devletin kuruluşunun gerçekleştiği kabul edilmektedir³¹. Kiev şehrini kendine merkez yapan ve egemenlik alanını genişleten Oleg, 907 senesinde İstanbul'a bir sefer düzenlemiştir. Gemilerle Özü Irmağından yola çıkan Vereg savaşçıları, Karadeniz'i aşip İstanbul önlerinde karaya çıkarak etrafı yağmalamışlardır. Bizanslılar bir kısım vergi ödeyip, mevcut ticaret anlaşması konusunda Ruslar lehine bazı düzenlemeler yaparak onları geri dönmeye ikna etmişlerdir³².

Knez Oleg 912 senesinde öldüğünde Kiev tahtına Knez İgor geçmiştir. Rus yıllıklarında Peçeneklerin Rus yurduna ilk gelişlerine dair kayıt bu knez döneminde geçmektedir. 915 senesi altında:”*Peçenekler ilk defa Rus topraklarına geldiler ve İgor’la barış yaparak Tuna’ya doğru gittiler.*”³³ Bu tarihlerde Bizans devletinin başı Bulgar Kralı Simeon ile büyük dertteydi. İstanbul’u ele geçirip İmparator olma hayalleri kuran bu kral, Balkanlarda ve Makedonya’da birçok Bizans ilini ele geçirmişti. Simeon, 896 senesinde Macarların batıya doğru sürülmesinde Peçeneklerle ittifak yapmış ancak daha sonra Peçeneklerin Tuna boylarında genişlemelerinden rahatsız olmaya başlamıştır. Bulgar tehdidine karşı kendisine bölgede güçlü bir müttefik arayan Bizans, sonunda Peçeneklerle anlaşmıştır. Bu anlaşma üzerine Peçenekler önce bölgedeki diğer güç olan Ruslarla yıllıkta bahsi geçen barış anlaşmasını yaparak sefere çıkmadan önce kendilerini bölgede güvence altına almışlar ve ondan sonra Tuna boylarına gitmişlerdir. 917 senesinde Bulgarlar

³⁰ Kurat, **Rusya**, s.20-21.

³¹ Kurat, **a.g.e.**,s.21.

³² Kurat,**a.g.e.**, s.22.

³³ Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s.99.

üzerine yapılan bu birleşik harekât sonucuna ulaşmamış, Bizanslı kara ve deniz kumandanlarının birbirleri ile anlaşmazlığa düşmesi üzerine Tuna kıyısında bekleyen Peçenekler savaşmadan Güney Rusya bozkırlarındaki yurtlarına geri dönmüşlerdir. Neticede Bizans kuvvetleri de Simeon karşısında ağır bir yenilgiye uğramıştır³⁴.

Peçeneklerin 900 yılı civarında Güney Rusya bozkırlarında Ruslara komşu olarak yaşamaya başladıklarını kabul edersek ve onlara dair Rus yıllıklarındaki son kayıttan da 1036 senesinde yer almış olmasından hareketle, bu iki ulus 136 sene yan yana yaşamış, aralarında savaşlar olduğu kadar ticarî ilişkiler de kurmuşlardır. Rus yıllıklarında 1036 senesine kadar 11 Peçenek akımından bahsedilmektedir.³⁵

Peçeneklerin X. yüzyılda 8 boydan meydana geldiklerinden bahsetmiştik. Daha sonraki yüzyılda Bizans kaynaklarında boy sayısının 11'e çıkmış olduğu belirtilmiştir. Bu boylar başlarında kendi başbuğları olduğu halde iç işlerinde bağımsız olup, dışarıdan gelen bir saldırıya karşı ya da ortak düşmanakarşı bir sefere çıkarken bir başbuğun yönetimi altında birlikte hareket etmekteydi³⁶.

Rus yıllıklarında konumuzla ilgili olarak, 920 senesi altında herhangi bir detay olmadan şu bilgi verilmiştir: “*Greklarin başında Çar Roman*³⁷ bulunuyordu ve *İgor Peçeneklere karşı savaştı*”³⁸. Daha sonraki yıllarda Peçenekleri ücretli asker olarak İgor'un yanında onun Bizans üzerine yapmış olduğu seferde görüyoruz. 944 senesinde İgor pek çok asker toplamış ve ücretli Peçenek kıtalarını da yanına alarak karadan ve denizden Bizans üzerine yürümüştür. Bunu haber alan Bizans imparatoru Rus knezine elçiler göndererek kendileri üzerine gelmemesini, Oleg zamanında ödedikleri vergiyi ona da fazlasıyla ödemeye hazır olduklarını belirtmiştir. Tuna boylarına gelmiş olan İgor bunun üzerine drujinası ile durum değerlendirmesi yapmış ve imparatorun teklifini kabul ederek geri dönmüştür³⁹.

³⁴ Mualla Uydu Yücel, İlk Rus Yıllığı ”Povesti Vremennih Let”e göre X. yüzyılda Rus-Bizans-Türk Münasebetleri, **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, İstanbul, 2008, s.215-216; Kurat, **a.g.e.**, s.85-86; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 245-246.

³⁵ Kurat, **Karadeniz**, s.48.

³⁶ Abdülkadir Donuk, “Peçenekler”, **Tarihte Türk Devletleri I**, A.Ü Rektörlüğü Yay. 98, Ankara, 1987, s. 270.

³⁷ Bizans İmparatoru Romanos I. Lakapenos, 920-944 yılları arasında hüküm sürmüştür.

³⁸ Yücel, **Povesti**, s.216; Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s.100.

³⁹ Yücel, **Povesti**, s.217-218.

Knez İgor 946 senesinde onun egemenliği altında bulunan Slav boylarından Drevliyanların isyanı neticesinde öldürüldüğü vakit oğlu Svyatoslav (942-972) henüz küçük yaşta bulunduğundan yönetimi eşi Olga⁴⁰ üstlenmiştir. Bundan sonraki yirmi yılı aşkın sürede Rus yıllıklarında Peçenekler hakkında herhangi bir haber bulunmamasından bu sürede iki ulus arasında herhangi bir savaş yaşanmamış olduğunu anlıyoruz. Olga 955 (bazı kaynaklarda 957) senesinde İstanbul'a gelmiş ve burada imparator K. Porphyrogennatos ile de görüşmüřtür⁴¹. Bu ziyaretin en önemli sonucu Olga'nın İstanbul'da vaftiz olup Hıristiyanlık dinini kabul etmesi olmuştur. Güney bölgelerde yaşayan ve ticaretle uğraşan Ruslar bu bölgedeki Bizans kültürünün etkisi altına girmişler ve X. yüzyılın ortalarına kadar bunların büyük kısmı Hıristiyanlık dinine geçmiřlerdir⁴². Kiev Prensesi Olga'nın da şimdi bu dini benimsemesi ile Ruslar arasında yayılması hız kazanmış ve kuzey bölgelerine doğru genişlemiştir. Olga'nın oğlu Svyatoslav ise annesinin geçtiği bu dine geçmemiş, ancak daha sonra onun oğlu Vladimir 988/989 yılları civarında Hıristiyanlığı kabul etmiş ve bütün tebaasını da topluca vaftiz ettirerek bunu devlet dini haline getirmiştir. Savaşçı ve hırslı bir yapıya sahip olan Knez Svyatoslav, devlet idaresini büyük ölçüde annesi Olga'ya bırakmış ve kendisi uzak bölgelere seferler yaparak ülkesinin sınırlarını genişletmeye çalışmıştır. İlk seferini Hazarlar üzerine düzenlemiş, Oka ırmağı boylarında Hazarlara tabi olarak yaşayan Slav boylarını kendi egemenliği altına almıştır.

Bu sırada Bizans'ın Balkanlardaki toprakları güçlenen Tuna Bulgarları tarafından tehdit edilmekteydi. Bizans'ın K. Porphyrogennetos'un devlet idaresine dair kitabında da ifadesini bulmuş olan "bir barbar kavimi diğer bir barbar kavime kırdırma" siyasetini uygulayan imparator Nikephoros II. Phokas⁴³, Rus Knezi Svyatoslav'ı Bulgarlara karşı yardıma çağırmıştır. Bu teklifi kabul eden Svyatoslav 967/968 yılında Tuna'yı aşıp Bulgar topraklarına girmiş ve onları ağır bir yenilgiye

⁴⁰ Olga: (890 civarı- 969) Kiev Knezi olan eşi İgor'un öldürülmesi ile oğlu Svyatoslav yetişkin yaşa gelinceye kadar devlet yönetimini üstlenmiştir. Kiev knezleri ailesinin Hıristiyanlığı ilk benimseyen üyesi olması bakımından da önemli bir şahsiyettir.

⁴¹ Yücel, **a.g.e.**, s.221.

⁴² George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s.52.

⁴³ Nikephoros Phokas: İmparatoriçe Theophano ile 963 yılında evlenerek 969 senesinde bir suikast sonucu öldürülene kadar Bizans İmparatoru olan Bizanslı komutan ve devlet adamı.

uğratarak aşağı Tuna boyundaki bazı şehirleri ele geçirmiş ve bunlardan Preslav şehrini merkez edinerek burasını kendi imparatorluğunun başkenti yapma hayalleri kurmaya başlamıştır⁴⁴. Bu sırada Kiev civarında yaşayan Peçenekler, muhtemelen Svyatoslav'ı Bulgaristan'dan çıkarmak isteyen Bizans'ın kışkırtması ile 968 yılında Kiev şehrini kuşatmışlardır⁴⁵. Bunu haber alan Svyatoslav hızla Kiev'e dönmüş, Peçenekler ise kuşatmayı kaldırarak çekilmişlerdir⁴⁶. 971 senesinde annesinin ölümünü müteakip, üç oğlu, Oleg, Yaropolk ve Vladimir'i büyük şehirlere yönetici tayin ederek kendisi tekrar Bulgaristan'a, Preslav şehrine dönmüştür. Bu arada Bizans imparatoru Nikephoros Phokas bir saray darbesi sonucu öldürülmüş ve yerine yine bir komutan olan İoannes Çimiskes imparator olmuştur. Svyatoslav ise artık imparatorluğun başkentini tehdit etmektedir. Çimiskes önce durumu barış görüşmeleri ile çözmeye çalışmış, sonuç alamayınca büyük bir ordu ile Rus knezinin üzerine yürümüştür. Svyatoslav ve askerleri cesaretle savaşmış olsalar da sonunda imparatora teslim olmak durumunda kalmış ve bir daha Bulgaristan'a gelmemek, Bizans'ın Kırım yarımadasındaki ticaret kolonisi olan Korsun şehrine saldırılar düzenlememek gibi şartları içeren barış anlaşmasını kabul etmişlerdir. Svyatoslav bu yenilginin ardından sağ kalan askerleri ile Kiev'e dönmek için Peçenek topraklarından geçerken Dinyeper nehrini aşacağı nehrin kayalık kısmında Peçeneklerin saldırısına uğramış ve birçok adamı ile birlikte öldürülmüştür⁴⁷.

Svyatoslav'ın ölümünden sonra değişik şehirlere yerleştirmiş olduğu oğulları arasında Kiev büyük knezliği için mücadele başlamıştır. Bu mücadeleyi ilk etapta Yaropolk kazanmış ve 973-980 yılları arasında Kiev Büyük Knezliği yapmıştır. Knezlerin bu güç mücadelesine Peçenekler de karışmışlardır. Yaropolk, Kiev knezliği döneminde Peçeneklerle gayet dostane bir ilişki kurmuş ve bunu devam ettirmiştir. Ancak Novgorod knezi olan diğer kardeş Vladimir, Kiev knezliği için mücadelesini bırakmamış ve 980 senesinde Yaropolk'un Peçeneklerden yardım istemesine fırsat bırakmadan hile ile kardeşini öldürüp Kiev'i ele geçirmiştir.

⁴⁴ Yücel, **Povesti**, s.222; Vernadsky, **Rusya**, s.53.

⁴⁵ Kurat, **Peçenek**, s.92; Golden, **Türk Halkları**, s.278.

⁴⁶ Kiev kuşatması Rus yıllıklarında geniş bir şekilde anlatılmakta olup, bu konuda detaylı bilgi için bkz.: Yücel, **Povesti**, s.223; Kurat, **a.g.e.**, s. 92-94.

⁴⁷ Svyatoslav'ın Bizans imparatoru ile barış yapması ve öldürülmesi konusunda detaylı bilgi için bkz.: Yücel, **Povesti**, s.224-226; Kurat, **a.g.e.**, s.95-97; Svetlana Pletneva, **Polovtsi**, Lomonosov, Moskva, 2010. s. 22,23.

Yaropolk'un adamları ise son anda kaçıp Peçeneklere sığınarak canlarını kurtarabilmişlerdir⁴⁸. Kiev knezi olan Vladimir (980-1015) iktidarı süresince Peçeneklerle mücadele içinde olmuştur. Topraklarının sınırlarını bozkıra doğru ötelemiş ve Kiev şehri civarındaki Desna, Vostra, Trubej, Sula ve Stugna nehirleri boylarına kale şehirler kurdurarak bir tür savunma hattı meydana getirmiştir⁴⁹. Ayrıca Kiev'in güneyine Zmiyev Val denilen yüksek ve kilometrelerce uzanan toprak yığını istihkâmlar kurdu muştur.

Rus yıllıklarında verilen bilgiye göre 988 senesindeki savaşta Vladimir Peçenekleri mağlup etmiştir⁵⁰. Daha sonra yine yıllıkta verilen bilgiye göre 992 senesinde Vladimir Hırvatlar üzerine yaptığı seferden geri dönerken Sula Nehri tarafında Trubej geçidinde Peçeneklerle karşılaşmış ve Başbuğ Geza idaresindeki Peçenek ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır⁵¹. Bu yenilginin ardından Peçeneklerden bir grup Macaristan'a göç edip burada yerleşmişlerdir⁵².

996 senesinde Peçenekler Rus topraklarına girmişler ve Vladimir ile karşılaşmışlardır. Yanındaki az drujinası ile onlara karşı koymaya çalışan knez, adamlarının çoğunu savaşta kaybetmiş, kendisi de bir köprü'nün altına sığınarak canını zor kurtarmıştır. 997 senesinde de Vladimir'in asker toplamak üzere kuzeye, Novgorod'a gitmesini fırsat bilen Peçenekler Belgorod şehrini kuşatmışlar ve Kiev civarında da büyük tahribat yapmışlardır. Belgorod şehri bu kuşatmaya uzun süre dayanmış, Peçenekler de sonunda, muhtemelen kış mevsiminin gelmesi ile kuşatmayı kaldırarak çekilip gitmişlerdir⁵³.

⁴⁸ Yücel, **Povesti**, s. 226; Golubovskiy, **a.g.e.**, s. 71.

⁴⁹ Yücel, **a.g.e.**, s. 226.

⁵⁰ Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s. 108.

⁵¹ Rus yıllıklarında bu savaşa dair anlatılan ve her iki tarafın ortaya birer yiğit çıkararak onların dövüşünün sonucuna göre savaşın galibinin belli olması hikayesinin detayları için bkz.: Yücel, **a.g.e.**, s. 109; Kurat, **Peçenek**, s. 98-99; Golubovskiy, **a.g.e.**, s. 72. Ayrıca Golubovskiy'nin kitabının sonundaki ek kısmında açıklama I.'de Rus halk destan ve efsaneleri ve bunlardaki bozkırlılarla mücadelenin izleri konusunda bilgi verilirken bu hikaye de anlatılmaktadır. Golubovskiy, **a.g.e.**, ek I. s. 237-245.

⁵² Yücel, **Povesti**, s. 227.

⁵³ Kurat, **Peçenek**, s. 99; Golubovskiy, **a.g.e.**, s. 72-73; Yıllıkta bu kuşatmanın nasıl kaldırılmış olduğuna dair anlatılan halk hikayesi konusunda bkz., Yücel, **İlk Rus Yıllıklarının Türk Tarihi Açısından**, s. 141-142; Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s. 112-113.

Rus yıllıklarında anlatıldığına göre Vladimir döneminde Peçeneklerle savaş “ara vermeden” sürmüştür ve yine yıllıklarda belirtildiğine göre bu mücadelede galip gelen taraf Ruslar olmuştur⁵⁴. Nitekim Vladimir 1015 senesinde kendisi hasta iken oğlu Boris’i Peçenekler üzerine sefere göndermiş ise de Boris bu seferden Peçeneklere rast gelmeden geri dönmüştür. Aynı sene Vladimir hastalığı nedeniyle ölmüş ve hemen ardından da oğulları arasında Kiev Knezliğine sahip olma mücadelesi başlamıştır. Burada knezlerin bu iktidar mücadelesine Peçeneklerin de yardımcı kuvvet olarak dahil olduklarını görüyoruz. Sonunda Svyatopolk⁵⁵ kardeşleri Boris ve Gleb’i öldürterek Kiev tahtını ele geçirmiş, Novgorod Knezi olan diğer kardeşi Yaroslav da ona karşı harekete geçmiştir. Bu mücadelenin ilk devresini Peçeneklerin desteğine rağmen Svyatopolk’u yenip Kiev’i ele geçiren Yaroslav⁵⁶ kazanmıştır. Ancak bu yönetimi fazla sürmemiş ve Leh kralının desteğini sağlayan kardeşi Svyatopolk’a yenilerek Kiev’i terk etmiştir⁵⁷. Bu durum onu yıldırmanın Novgorod’a gidip oradan yeni kuvvetler toplayarak Kiev’i tekrar ele geçirmiş, Svyatopolk ise çareyi müttefiki olan Peçeneklere sığınmakta bulmuştur. 1019 senesinde Svyatopolk Peçenek orduları ile birlikte Yaroslav’ın üzerine yürümüş ve iki ordu Alta Nehri yakınlarında karşılaşmıştır. Burada şiddetli bir savaş olmuş ve Peçeneklerle birlikte yenilen Svyatopolk kaçmıştır⁵⁸.

Bu savaştan sonra Rus yıllıklarında uzunca bir süre Peçenekler hakkında herhangi bir bilgi yer almaz. İşte yaklaşık olarak yine bu zamanlarda Güney Rusya Bozkırlarının doğusunda yeni bir hareket baş göstermişti. Diğer bir Türk boyu olan

⁵⁴ Golubovskiy, **a.g.e.**, s. 73.

⁵⁵ Svyatopolk Vladimiroviç (979 civarı- 1019) 988 yılından itibaren Turov Knezi, 1015- 1016 yılları arası babası Vladimir’in ölümü üzerine, Kiev Büyük Knezi olmuştur. İktidar mücadelesinde kardeşleri Boris ve Gleb’i öldürtmüştür. Bu nedenle “Okaynniy- lanetli” sıfatı ile anılır. Novgorod Knezi olan kardeşi Yaroslav’a karşı Peçeneklerin ve kayınpederi Leh Kralı Cesur Boleslav’ın desteğini almış olsa da, Kiev knezliğini elde edebilmek için Alta Nehri civarında 1019 yılında verdiği son savaşta yenilmiş ve Polonya şehri olan Bresk’e kaçmış kısa süre sonra da o civarda ölmüştür. “Svyatopolk Vladimiroviç”, (çevrimiçi) http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/110802. 17 Mart 2015.

⁵⁶ Yaroslav Vladimiroviç (980 civarı-1054): 1019 senesinden itibaren Kiev Büyük Knezi. Rumca pek çok kitabın Rusçaya tercüme edilmesini sağlamış ve bu kitaplarla Kiev’deki Sofya Kilisesinde ilk kütüphaneyi kurmuştur. Ayrıca “Ruskoy Pravdı” denilen ilk Rus kanunları derlemesi de yine onun döneminde meydana getirilmiştir. Bu nedenlerle ve okumaya olan düşkünlüğü sebebiyle kendisine “mudrıy” (akıllı, bilge) sıfatı verilmiştir. Yaroslav “Vladimiroviç Mudrıy”, (çevrimiçi) <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/341898> 17 Mart 2015.

⁵⁷ Golubovskiy, Leh kralı Cesur Boleslav’ın ordusu içinde Peçeneklerin de yer aldığını belirtmektedir. Bkz., **a.g.e.**, s.72.

⁵⁸ Golubovskiy, **a.g.e.**, s.72; Kurat, **Peçenek**, s.99-100; Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s.113-117.

Kuman-Kıpçaklar Yayık nehrinin ötesinden batı yönüne doğru göç etmeye başlamışlar, bu hareketleri ile önlerindeki Uzları sıkıştırmışlar ve bu baskı sonucunda Uzlar da İdil ve Don nehirlerini aşarak Peçeneklerin yaşadıkları bölgelerde kendilerine yurt edinmeye çalışmışlardır. Muhtemelen XI. yüzyılın ilk çeyreğinde Uzların baskısı nedeniyle Peçeneklerin büyük kısmı batıya doğru göç etmiş, Özü Irmağının sağ tarafındaki Turla Irmağı boyunca ve Tuna Irmağı boylarında yaşamaktaydı. Rus yıllıklarına göre 1036 senesinde Peçenekler Kiev şehrini tekrar kuşatmış ve o sırada Novgorod'da bulunan Knez Yaroslav burada pek çok asker toplayarak Peçenekler üzerine yürümüştür. “..savaş çok şiddetli oldu, akşama kadar doğru Yaroslav güçlkle galip geldi. Peçenekler kimin nereye gittiğini bilmeden etrafa kaçıştılar”⁵⁹. Bu Rus ülkesine yapılan son Peçenek saldırısı olmuştur. Ağır yenilginin ardından Peçenekler bölgeden tamamen çekilmiş, kalan ufak zümreler Uzların içinde erimiş, bazıları da Ruslarla anlaşmak suretiyle sınır boylarına yerleştirilerek buralarda sınır muhafızları olmuşlardır. Rus yıllıklarında bundan sonraki yıllarda da Peçeneklerden bahis olmuş, ancak hep Uzlarla birlikte bahsedilmiştir. Yani artık bunlar bağımsız Peçenek boyları değil, Uzların arasında yaşayan ufak Peçenek zümreleridir.

X. yüzyıl başından XI. yüzyıl ortalarına kadar sürmüş olan Peçeneklerin Güney Rusya bozkırlarındaki egemenlikleri bölgenin tarihinde önemli izler bırakmıştır. Bu süre içerisinde Kiev Rus Knezliğinin güneye doğru genişlemesine imkân verilmemiş, Karadeniz kıyılarına inmesinin önü kesilmiştir. Ayrıca bölgedeki Slav nüfusu ile Güney Slavları arasındaki bağlantı, Özü, Turla ve Tuna Irmaklarının aşağı kısımlarına yerleşmiş olan bu bozkırlı savaşçılar nedeniyle kesilmiştir. İlâveten, Peçeneklerin önünden Tisa-Tuna boylarına kaçarak kurtulabilen Macarlar da bölgedeki Batı Slavları ile Güney Slavlarının arasına girerek onların da birbirleri ile bağlantısının kesilmesine neden olmuşlardır⁶⁰. Kısacası bu göç hareketlerinin Orta ve Doğu Avrupa haritasının şekillenmesinde önemli etkileri olmuştur.

⁵⁹ Yücel, **a.g.e.**, s.117-118; Kurat, **Karadeniz**, s.53-54; Kurat, **Peçenek**, s.102-103.

⁶⁰ Akdes Nimet Kurat, “Peçenekler, Uz(Oğuz)lar ve Kumanlar”, **Türk Dünyası El Kitabı**, T.K.A.E, Ankara, 1976, s.746.

Harita 1⁶¹: X. Yüzyılda Doğu Avrupa

Uzlar

Oğuz boylarının batı kısmını teşkil eden bu gruptan Rus yıllıklarında Tork, Torki (çoğul) olarak Bizans kaynaklarında ise Uz olarak bahsedilmektedir⁶². Hazarlarla ittifak yapan Uzların, Peçenekleri rahat bırakmadıklarını ve onların Yayık-İdil ırmakları sahasından batı yönüne doğru göçlerine sebep olduklarını görmüştük⁶³. C. Porphyrogenetos, Uzların IX. yüzyılda henüz Yayık Irmağının ötesinde Asya'da yaşadıklarını, daha sonra da Peçenekleri kovarak Yayık-İdil ırmakları arasındaki bölgeyi işgal ettiklerini anlatır⁶⁴.

Rus yıllıklarında 985 senesinde, Knez Vladimir'in (980-1015) İdil Bulgarları üzerine yapmış olduğu seferde yanına Uzları da almış olduğunu gösteren şu kaydı

⁶¹ İslam Dergisi "Türklerin Kökeni" (Çevrimiçi) <http://www.islamdergisi.com/genel/turkiye-turklerinin-kokeni/> 12 Mayıs 2015.

⁶² "Oğuzlardan bir küme XI. yüzyılın ortalarında Kara Denizin Kuzeyindeki topraklarda görüldü. Ruslar bu Oğuzları "Torki" yani "Türk" ve Torki (=Türkler) şeklinde anmışlardır...Bizanslılar Uz (Oğuz) diyerek onları kavim adları ile andılar."

Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s. 89.

⁶³ Kurat, **Karadeniz**, s.65; Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s. 46.

⁶⁴ Golubovskiy, **a.g.e.**, s. 45.

görmekteyiz: ”Vladimir dayısı Dobrin ile kayıklarla Bulgarlar üzerine gitti, Torklar ise sahilden atlarla geldiler ve Bulgarları yendiler”⁶⁵.

Uzların esasının oluşturan külenin, arkalarındaki daha büyük bir kütle olan Kuman-Kıpçakların baskısı sonucunda Peçenekleri batı yönünde ittikleri ve bunun da 1036 senesindeki Peçeneklerin Rusya topraklarına son büyük saldırısına yol açtığı düşünülmektedir. Büyük yenilginin ardından Peçenekler güneybatı yönünde göç ederek Özü ve Tuna ırmakları arasındaki bölgeye yerleşmişler, burada Uzlarla mücadele devam ederken bir yandan da kendi boyları arasında güç mücadelesi ve kan davaları yaşanmaya başlamıştır. En nihayetinde Peçenekler iç mücadeleler ve Uzların baskıları sonucu 1048 senesinde Bizans sınırı olan Tuna Irmağı'nı aşarak Bizans toprakları içine girmişlerdir. Bu dönemde Uzların büyük kısmının da artık Özü Irmağının doğusundaki bozkırı işgal etmekte olduğu ve Rusya sınırlarında Ruslarla ilk temasların yaşandığı görülmektedir⁶⁶. Rus yıllıklarında 1055 senesi altındaki kayıt: “ *Vsevolod Torkların üzerine gitti ve onları yendi*” şeklindedir⁶⁷.

1060 senesine gelindiğinde Orta Özü boyunda kalabalık Uz grupları yaşamaktadır. Sınırdış oldukları Rus knezliklerini akınları ile taciz ettikleri için Rus knezleri birleşerek Uzlar üzerine büyük bir sefer açmışlardır. Yıllıklardaki kayıtlara göre Uzlar bu saldırıya karşı koyma cesaretini gösteremeyerek Tuna yönüne doğru çekilmişlerdir⁶⁸. Artık o dönemde Güney Rusya bozkırlarında ağırlıkları iyice hissedilen Kuman-Kıpçaklar'ın da Uzların bu göçünde etkileri olduğu muhakkaktır. Nitekim Uzlar 1064 senesinde Bizans sınırına yığılmışlar, buradaki Bizans ve Bulgarların karşı koymasına rağmen, Tuna Irmağını geçerek önünde kimsenin durmadığı bir sel gibi Trakya ve Makedonya'ya kadar akıp bütün bu bölgeleri yağmalamışlardır⁶⁹. Ancak bu azgın dalga yine beklenmeyen bir şekilde sönmüş, çok şiddetli geçen kış nedeniyle Uzlar arasında yayılan salgın hastalıklarda pek çoğu ölmüş, hastalıktan kurtulanları da öteden beri amansız düşmanları olan Peçeneklerin

⁶⁵ Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s.142-143.

⁶⁶ Golubovskiy, **a.g.e.**,s. 76-77.

⁶⁷ Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s. 143.

⁶⁸ Mualla Uydu Yücel,“Uzlar (Oğuzlar)” **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Editörler: Osman Karatay-Serkan Acar, Kitapevi, İstanbul, 2014, s. 534-535.

⁶⁹ Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s.47.

saldırıları altında yok olmuşlardır⁷⁰. Tehditkâr bir kuvvet olmaktan çıkan Uz gruplarından bir kısmı muhtelif bölgelerde iskân edilmiş ve Bizans ordusunda atlı süvari birlikleri olarak hizmet vermişlerdir. Bir kısım Uzların dabugünkü Dobruca bölgesinde kalarak Gagauzların atalarını oluşturmuş olmaları muhtemeldir⁷¹. Bazıları ise Güney Rusya bozkırlarına geri dönmüş ve Rus knezlerinin egemenliğini kabul ederek askerî hizmete alınmış ve sınır boylarına yerleştirilmişlerdir. Kumanların Don ve Özü sahasına gelmeleri üzerine o bölgede yaşayan Uzların bazıları onların arasında kalmışlardır. Ancak köle durumuna düşmüş olduklarından bu hayata dayanamayanlar kaçıp Rus knezliklerine sığınmışlar ve askerî niteliklerinden dolayı da iyi kabul görmüşlerdir⁷².

Kuman- Kıpçaklar

Tarihî kaynaklarda farklı isimler altında bahsedilmiş olan ve Batı Gök-Türk topluluklarından olan Kuman-Kıpçaklar, Bizans ve Latin kaynaklarında *Kumanos*, *Kumanoi*, *Cumanus*, *Komani* isimleri altında, Rus kaynaklarında *Polovets* olarak, Alman kaynaklarında *Falben*, Macar kaynaklarında ise *Kun* olarak anılmışlardır⁷³. G. Németh'e göre Kun ve Kuman adı Türkçe "donuk, sarımtırak" anlamındadır ve Doğu-Türk dillerinde ku=donuk kelimesinden gelmektedir⁷⁴. Bu onların dış görünüşüne bakılarak verilen bir isim olmalıdır çünkü doğu ve batı kaynaklarının tamamında Kuman-Kıpçaklar sarı saçlı, açık tenli olarak ve güzel bir ırk şeklinde ifade edilmişlerdir⁷⁵. Doğu kaynaklarında bu ulusun adı *Kıpçak* ya da *İmek* (Yemek) ya da *Kimek* olarak geçmektedir⁷⁶. Arap coğrafya eserlerinde, İrtiş boyunda "Kimek" adlı bir kavmin yaşadığı ve bunların Oğuzların kuzeyinde gayet geniş bir alana,

⁷⁰ Golubovskiy, a.g.e., s. 78.

⁷¹ Kurat, **Karadeniz**, s.66-67.

⁷² Torçesk şehri Ruslara iltica eden Uzlar için kurulmuştu. Uzlar bozkırda ne zaman Kumanlar tarafından sıkıştırılırsalar bu şehre sığınmışlar ve kendilerini burada müdafaa etmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz.: Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s.48.

⁷³ Kafesoğlu, a.g.e., s.179.

⁷⁴ Laszlo Rasonyi, **Tuna Köprüleri**, Çev. Hicran Akın, Türk Kültürünü Araştırma Enst. Ankara, 1984, s.83; Zeki Velidi Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1946, C.I, s.152.

⁷⁵ L.N Gumilyev, **Hazar Çevresinde Bin Yıl**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2003, s.289.

⁷⁶ "Hifçak (Kıpçak)'lar, Kimaklardan ayrılan bir kavimdir...Ancak Hifçaklar Kimaklardan daha tehlikelidir. Melikleri ise Kimaklar tarafından atanmaktadır." V. Minorskiy, **Hudûdü'l-Alem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib**, Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, Kitapevi, İstanbul, 2008, s.55-56.

batıda ise İdil ve Kama ırmaklarına kadar yayılmış oldukları kaydedilmiştir⁷⁷. Rasonyi ise Kimeklerin bir kabilesinin *Kıpçakadını* taşıdığını belirterek X. yüzyıldan itibaren bu ismin bütün Kimekler için söylenmeye başladığını belirtmektedir⁷⁸. XI. yüzyıl başlarında Kıpçaklar Balkaş gölünden İrtiş boylarına kadar hakim buldukları zamanda, güneyden Kunların (Kumanlar) gelmesi ile otlak ve yer darlığına uğramışlar; buna doğudan da K'i-tan baskısı eklenince önlerindeki Uzları da iterek İdil Irmağı'nı geçip batıya doğru yönelmişlerdir⁷⁹. Bu göç hareketinin çok geniş bir alana yayılmış olduğu görülmektedir. Kıpçakların bir kısmı Uralları aşmış ve Kama Bulgarları sahasına girerek onlarla karışmışlardır. Peçenek ve Uzlardan boşalan yerleri doldurarak Kafkaslar'ın kuzeyine, Kuban Irmağı boylarına ve Özü Irmağına doğru ilerlemişlerdir⁸⁰. 1060'larda Uzların ardından Tuna'ya doğru yürümüşler, 1064 senesinde Uzların Tuna'yı aşıp Bizans topraklarına girmeleri ile Kuman-Kıpçaklar da Macaristan'a yönelmişlerdir. Böylece XI. yüzyıl sonlarında Güney Rusya bozkırları tamamen Kuman-Kıpçak etkisi altına girmiş ve bu saha İslam kaynaklarında Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) olarak adlandırılmaya başlanmış, daha sonra bu isim yaygınlık kazanmıştır⁸¹.

Kuman-Kıpçaklar hakkındaki bilgileri, temasa geçtikleri ulusların tarih kayıtlarında ya da bölgeye seyahat eden az sayıda seyyahın notlarında bulmaktayız. Yaşadıkları bölgenin genişliği dikkate alındığında esas olarak ve geniş anlamı ile bu tür kayıtlara, Rus yıllıklarında, Macar kroniklerinde, Bizans tarih kayıtlarında rastlanmaktadır⁸². Böylece Kuman-Kıpçak ulusunun tarihini tam bir kronolojik sıra takip ederek ve bütün hatlarıyla olmasa da belli savaşları ve akınları, bazı önemli başbuğların faaliyetleri çerçevesinde takip edebilmekteyiz.

Rus yıllıklarında *Polovtsi* olarak adlandırılan Kuman-Kıpçaklardan, 898 ve 1000 yıllarındaki olaylar anlatılırken bahsedilmektedir. Rusların onlarla ilk

⁷⁷ Kurat, **Karadeniz**, s. 69.

⁷⁸ Mualla Uydu Yücel, "Kumanlar (Kıpçaklar)" **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Editörler: Osman Karatay- Serkan Acar, Kitapevi, İstanbul, 2014, s. 543.

⁷⁹ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.180.

⁸⁰ Kurat, **Karadeniz**, s. 72-73.

⁸¹ Yücel, **Kumanlar**, s.546.; Kumanların yaşadıkları bölge hakkında geniş ve detaylı bilgi için bkz.: D. A. Rasovskiy, "Kumanlar, "Kuman Topraklarının" Sınırları", Çev. Yard. Doç. Dr. Mualla Uydu Yücel, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, sayı: 40, İstanbul, 2004, s. 159-186.

⁸² Kuman-Kıpçak tarihine ilişkin kaynakların açıklamalı anlatımı için bkz.: Pletneva, **a.g.e.**, s.5-11

karşılaşmaları ise bozkıra komşu olan Pereyaslavl Knezliğinde meydan gelmiş ve yıllıkta 1054 senesi altında şu şekilde yer almıştır: “*Bu yıl Boluş Polovetslerle Rusya’ya geldi.Vsevolod⁸³ onlarla barış yaptı ve Polovetsler geldikleri yere geri döndüler*”⁸⁴. Boluş’un birliğinin sadece bir öncü birlik olduğunu düşünebiliriz. Bu tarihlerde Güney Rusya bozkırlarında henüz Uzların hakim olduğu, Kuman-Kıpçakların ise artık İdil ve Don nehirleri havzalarındaki yerleşimlerini sağlamlaştırmayı başardıkları açıktır⁸⁵. Nitekim Ruslarla yapılan barış uzun süreli olmamış, 1060/1061 senesinde yine Pereyaslavl Knezliği üzerine sefer etmişler ve Vsevolod’u yenmişlerdir. Kuman-Kıpçaklar bundan sonra bir süre Rus topraklarında görünmemişler, muhtemelen bölgede yaşayan Uz ve Peçenekleri sindirmek ve ortadan kaldırmakla meşgul olmuşlardır. Nitekim kendilerine sığınan Uz ve Peçenek zümrelerini himaye ettiklerini ileri süren Kuman-Kıpçaklar 1068 senesinde tekrar Pereyaslavl Knezliği’ne saldırmışlar, Kiev yakınlarında Alta Irmağı boyunca Rus knezlerinin birleşik kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratmışlardır. Bundan sonra Kuman-Kıpçakların her yıl ya da 2-3 yılda bir Rus topraklarına akınlar düzenlediklerini görüyoruz. Bu dönemdeki saldırılardan en çok zararı bozkıra sınırdaş olan Pereyaslavl, Çernigov knezlikleri ve Kiev’in güney kısımları görmüştür. 1090 senesinden sonra ise bu saldırılar çok daha geniş bir Rus arazisine yayılmış olarak ve hız kesmeden devam edecektir.

1090-1110 tarihleri arasındaki yirmi sene Kuman-Kıpçakların Rus bozkırlarında en güçlü oldukları dönemdir. Altunapa, Saruhan, Bonyak, Tugorhan gibi güçlü ve dirayetli başbuğlarının önderliğinde, Don-Turla merkez olmak üzere, Balkaş Gölü civarından Tuna ağzına kadar uzanan geniş bir arazide at koşturmuşlardır. Güneydoğuda Kafkaslar Kuban bölgesi dahil, kuzeyde de Oka-Sura nehirleri boylarına yani İdil Bulgarları sınırına kadar varmışlardır⁸⁶. Zaman zaman bu

⁸³ Vsevolod Yaroslaviç (1030-1093) Knez Mudriy (Bilge) Yaroslav’ın oğludur. Babasının ölümünden sonra 1054-1073 yılları arasında Pereyaslavl Knezi olmuş, 1076-1077 ve 1078’den ölümüne kadar da Kiev’de Knezlik yapmıştır. “Всеволод Ярославич”, (çevrimiçi) ru.wikipedia.org. 13 Mayıs 2015.

⁸⁴ Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s. 292-293; Golubovskiy, **a.g.e.**, s.77.

⁸⁵ Golubovskiy, **a.g.e.**, s.77-78.

⁸⁶ Rasovskiy, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Kumanların yaşadıkları bölgelere göre beş grup (boy) olarak incelenebileceğini, kaynakların daha ziyade Don ve Azak bölgelerinde yaşayan ve en kalabalık grup olan Kumanlar hakkında bilgi verdiklerinden bahsetmektedir. Kumanların ilk grubu göç etmeyerek ana yurtları Türkistan’da kalan gruptur. İkinci grup Hazar Denizi civarı ve Karadeniz kıyılarındaki bozkırlarda yaşamıştır. Üçüncü grup Doneç ve Don ırmakları boyunca yaşamıştır.

coğrafyanın dışına taşan akınlarda da bulunmuşlardır. Nitekim 1091 senesinde Bizans'ın bir süredir Peçeneklere karşı kışkırtmakta olduğu Kuman-Kıpçaklar, Bonyak ve Tugorhan'ın liderlik ettikleri birliklerle Trakya'ya kadar uzanmışlar ve Peçeneklerin tarihten silinmesi ile sonuçlanan Lebunium Savaşı'nda yardımcı kuvvet olarak Bizans'a yardım etmişlerdir. Aynı yıl Macaristan içlerine bir seferde bulunmuşlar, 1092 senesinde de Lehistan'a kadar uzanmışlardır. 1093 'de ise tekrar Bizans topraklarında görünmüşlerdir⁸⁷.

Kuman-Kıpçakların en yoğun ilişki içerisinde oldukları topluluk şüphesiz komşu oldukları Ruslar olmuştur. Kuman birlikleri knezlerin iktidarı ele geçirmelerinde destek kuvvet olarak işe yaradıkları gibi, iktidarları süresince rakiplerini bertaraf etmek, komşu ülkelere sefer açmak durumlarında da bunlardan yararlanılmaktaydı.

1094 senesinde Kuman-Kıpçaklar ile Ruslar arasında barış yapılır ve buna göre Tugorhan'ın kızı Kiev Knezi Svyatopolk(1050-1113) ile evlendirilir. Çernigov Knezi Oleg Svyatoslaviç(1053-1115)de Başbuğ Osoluk'un(Uzluk, Soluk)⁸⁸ kızı ile evlenir⁸⁹. Bu şekilde akrabalık bağları kurularak iki toplum arasında barışın kalıcı olması amaçlanmıştır. Ancak bu bağlantılar barışın kalıcı olmasına yetmemiş, Kuman-Kıpçaklar ve Ruslar arasındaki mücadelede kısa süre sonra yine eskiye dönmüştür. Çatışmaları en üst seviyeye tırmandıran olay ise 1095 senesinde barış için Pereyaslavl'a gelen iki Kuman-Kıpçak Başbuğu; İtlar ve Kitan'ın haince pusuya düşürülerek öldürülmesi olmuştur⁹⁰. Kuman-Kıpçak başbuğları bu cinayete Kiev ve Pereyaslavl şehirleri civarlarına saldırılar düzenleyerek ve köyleri ve şehirleri ateşe vererek karşılık vermişlerdir. 1096 senesinde Kiev Knezi Svyatopolk'un kayınpederi Tugorhan Pereyaslavl şehrine saldırmıştır. Buranın savunması için birleşerek

Dördüncü grup muhtemelen küçük bir grup olan ve Özü Irmağının sağ tarafına göç etmiş olan Lukomor Kumanlarıdır. Beşinci grup ise Tuna'nın aşağısından güney Karpatlar ve Rus, Galiç sınırına kadar göç etmiş olanlardır. Kuman boylarının yaşadıkları bu bölgeler ve yazlık ve kışlık merkezleri konusunda detaylı bilgi için bkz.: Rasovskiy, **Kuman Topraklarının**, s.172-183.

⁸⁷ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.182; Yücel, **Kumanlar**, s.548.

⁸⁸ Muallâ Uydu Yücel, "İlk Rus Yıllıklarında Geçen Türk Kavimlerine Ait Şahıs İsimleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.:39, İstanbul, 2004, s.201-202.

⁸⁹ Yücel, **Kumanlar**, s.549; Kurat, **Karadeniz**, s.80-81; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.183.

⁹⁰ Golubovskiy eserinde Rus yıllıklarında anlatılan iki başbuğun öldürülmesi olayını, yazarının bir görgü tanığı detayı ile aktardığını belirtmektedir. Cinayet öylesine alçakça işlenmiştir ki, Knezleri Vladimir Monamah'ın bu alçaklığı bizzat planlamadığını göstermek için yıllık yazarının, knezin drujinasının onu bu cinayete ikna ettiği şeklinde ifadeler kullandığını belirtir. Detaylı bilgi için bkz.: Golubovskiy, **a.g.e.**, s. 128-129.

yardıma koşan Rus knezleri arasında Svyatopolk da yer almıştır. Yapılan mücadelede Kuman-Kıpçak kuvvetleri yenilmiş ve Tugorhanile oğlu da savaş esnasında öldürülmüştür. Bundan sonra yine kısa süreli bir barış dönemi yaşanmıştır. 1099 senesinde Rus knezlerinin Macarlar üzerine yaptıkları sefere Başbuğları Bonyak liderliğinde Kuman-Kıpçaklar da katılmış ve San Nehri civarında yapılan savaşın kazanılmasında önemli rol oynamışlardır⁹¹.

Kiev Knezi Svyatopolk ile Pereyaslavl Knezi Vladimir Monomah⁹² 1103 senesinde birleşik kuvvetleri ile Kuman-Kıpçaklar üzerine bir sefer düzenlemişler ve büyük başarı kazanmışlardır. Savaşta çok sayıda Kuman-Kıpçak askerini öldürmüşler, pek çok ganimet ve Kuman-Kıpçak ileri gelenlerinden yirmiye yakın kişiyi de tutsak almışlardır. Ayrıca Kuman-Kıpçaklarla yaşayan birçok Peçenek ve Uz'u da çadırları ile birlikte alıp beraberlerinde getirmişler ve onları sınır boylarına yerleştirerek bozkırla aralarındaki savunma hattını güçlendirmişlerdir. Kuman-Kıpçaklar bu yenilgiden sonra kısa sürede toparlanmışlar ve hemen hemen her yıl Pereyaslavl ve Kiev civarlarını akınları ile tahrip etmeye devam etmişlerdi. Knez Vladimir Monomah ise Rus knezlerinin aralarındaki güç mücadelesini ve ufak çatışmaları bırakıp Kuman-Kıpçaklara karşı birleşmelerini sağlamaya çalışmıştır. 1107 senesinde Kuman-Kıpçaklar ile Ruslar arasında yine bir barış yapılmış ve Seversk Knezi Oleg, oğlu Svyatoslav'ı Kuman-Kıpçak Başbuğu Aepa'nın kızı ile evlendirmiştir⁹³. Bu barış da diğerleri gibi fazla uzun ömürlü olmamış Kuman-Kıpçaklar Rus topraklarına seferlerine kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Knez Vladimir Monomah'ın kumandası altında birleşen Rus knezlerinin kuvvetleri 1109 ve 1111 senelerinde Kıpçak bozkırının derinliklerine sefere çıkmışlar ve başarı ile

⁹¹Kurat, **Karadeniz**, s. 81-82; Yücel, **Kumanlar**, s.550.

⁹² Vladimir Vsevolodoviç Monomah (1053-1125): 1073-1078 yılları arasında Smolensk Knezi, 1078-1094 yılları arasında Çernigov Knezi, 1094-1113 yılları arasında Pereyaslavl Knezi ve son olarak da 1113 yılından 1125 yılındaki ölümüne kadar Kiev Büyük Knezi olan Rus devlet adamı. Knez Vsevolod Yaroslaviç'in oğludur. Anne tarafının Bizans Hükümdarı Konstantinos Monomah'a akraba olması nedeniyle Monomah lakâbı ile anılmıştır. Küçük yaşlardan itibaren babasının drujinası arasında yaşamış ve onlarla seferlere katılmıştır. Rus knezleri arasında Kuman-Kıpçaklara karşı ilk defa bir birlik kurarak bu şekilde yapılan seferlerde başarılı olmuştur. Birleşik Rus knezleri ile Kuman-Kıpçaklar üzerine düzenlediği çok sayıda sefer ile onlara büyük kayıplar verdirmiştir. Ömrünün son yıllarında savaşlarını anlattığı ve çocuklarına hayata dair öğütlerini içeren "Pouçeniya" (nasihatler) isimli kitabını yazmıştır. Vladimir Solovyev, **İstoriya Rossii**, Moskva, 2009, s.74-77.

⁹³ Golubovskiy, **a.g.e.**, s.100.

dönmüşlerdir. 1109 senesindeki seferde yaşanan savaşta ünlü Kuman-Kıpçak Başbuğu Bonyak öldürülmüştür.

1113 senesinde Kiev Knezi Svyatopolk öldüğünde Kiev halkı Vladimir Monomah'ın kendilerine knez olmasını istemiş ve onu şehirlerine davet etmişlerdir. O zaman altmış yaşlarında olan Vladimir Monomah, 1125 senesindeki ölümüne kadar Kiev Büyük knezi olarak hüküm sürmüştür. Tahta geçtiğinde ilk iş kendisinden hediyeler talep eden Kuman-Kıpçaklara karşı büyük bir sefer düzenlemiş ve onları bozkırın derinliklerine doğru itmiştir.

Bu dönemde yine önemli Kuman-Kıpçak Başbuğlarından Atrak (Otrak), 1118 yılında Vladimir Monomah tarafından hayli sıkıştırıldığında, damadı olan Gürcü Kralı II. David'in daveti ile kendine bağlı 40.000 kadar kuvvet ile Kafkaslara göç etmiştir. 1125 senesinde Vladimir Monomah'ın ölümü üzerine Atrak kendi ülkesine dönse de beraberinde Gürcistan'a götürdüğü Kuman-Kıpçakların büyük kısmı orada kalıp yerleşik hayata geçmişlerdir⁹⁴. Rus knezlerini Kuman-Kıpçaklara karşı birleştiren Büyük Kiev Knezi Vladimir Monomah'ın ölümünden sonra knezler arasındaki güç mücadelesi yine başlamış ve bu mücadelelere Kuman-Kıpçaklar da karıştırılmıştır. Özellikler evlilik yolu ile Kuman-Kıpçaklarla akrabalık bağı oluşturan knezler, kendi durumlarını sağlamlaştırmak için onlardan gelen destek birlikleri kullanmışlardır. Bu kuvvetlerin Rus topraklarına davetlerinin maliyeti ağır olmuş, bölgelerin yağma edilmesine, nüfusun yok olmasına ya da daha kuzey bölgelere göç etmesine yol açmıştır⁹⁵.

XII. yüzyılın son çeyreği Kuman-Kıpçaklar ile Ruslar arasında yine önemli çatışmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. 1174, 1179, 1184, 1185 ve 1187 senelerinde Rus topraklarına yapılmış olan saldırıları Başbuğ Konçak'ın idare etmiş olduğunu belirtilir⁹⁶. Hemen hemen her yıl tekrarlanan bu saldırılar sonucu uğranılan

⁹⁴ Kurat, **Karadeniz**, s.83-84; Golubovskiy, **a.g.e.**, s.221: Halk hikâyelerindeki anlatımı ile Atrak "Yabancı topraklarda şöhretle yaşamaktansa, kemiklerinin kendi topraklarında yatması daha iyidir" diyerek vatanına geri dönmüştür.

⁹⁵ Golubovskiy, 1061 ve 1210 yılları arasındaki dönemde, knezlerin çağrısı olmaksızın, Kuman-Kıpçakların kendileri tarafından gerçekleştirilmiş oldukları saldırı sayısının 46 olduğunu, bunların, Pereyaslavl Knezliğine 19, Prosy'e 12, Kiev bölgesine 4, Seversk bölgesine 7, ve Ryazan'a 4 sefer olmak üzere yapılmış saldırılar olduğunu belirtmektedir. **A.g.e.**, s. 83.

⁹⁶ Golubovskiy, **a.g.e.**, s.132. Konçak hakkında ayrıca şu ifadelerde bulunmaktadır: Kendisinin son derece zekî birisi olduğu anlaşılmaktadır. Rus silahlarının daha üstün olduklarını fark etmiş ve buna karşılık ordusunda bazı yenileştirmeler ve düzenlemeler yapmaya karar vermiştir. Kuman-Kıpçaklar

tahribat ve can kayıpları bölgedeki Rus knezlerini, aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak, Kuman-Kıpçaklara karşı birleşmeye sevk etmiştir. 1184 senesinde Konçak Rus topraklarına yürüdüğünde Kiev Büyük Knezi Svyatoslav Vsevolodoviç (1123-1194), komşu knezliklerden de kuvvet toplayarak Kuman-Kıpçakların karşısına çıkmış ve Konçak'ın kuvvetlerine ağır bir mağlubiyet yaşatmıştır⁹⁷. Bu savaş sonunda Ruslar büyük ganimet ve Kuman-Kıpçakların önemli kişilerinden çok sayıda tutsak ele geçirmişlerdir. Ancak bu durum sefere katılmayan ve dolayısıyla da böyle bir şerefi kaçırmış olan Novgorod-Seversk Knezi İgor Svyatoslaviç'i pişmanlığa düşürmüş ve o da benzer bir sefer hazırlığına girişmiştir. Yanına kardeşi Vsevolod ve diğer birkaç knezi ve Ruslara tabi olarak yaşayan Türk boylarından Kovuylar ve Kara-Kalpakistanlıları da alarak Kuman-Kıpçakları aramak üzere Don boylarına doğru sefer etmiştir. İki tarafın kuvvetleri aşağı Don bölgesinde Kayalı Irmağı yakınlarında karşılaşmış ve yaşanan şiddetli savaş sonunda Rus kuvvetleri ağır bir mağlubiyete uğramışlardır. Knez İgor Svyatoslaviç de yaralı olarak esir düşenler arasındadır. Esir edilen knezlere gayet iyi davranılmış ve yaralıların yaraları tedavi edilmiştir⁹⁸. Nitekim Knez İgor bir müddet sonra bu tutsaklıktan kaçarak ülkesine geri dönmüştür. Knez İgor'un bu seferi ve yanındaki knezler ve askerleri ile birlikte mağlup edilerek tutsak edilmesi "Slovo o Polku İgoreva" (İgor Bölüğü Destanı) adlı Rus halk destanına konu olmuştur⁹⁹.

tahkimatları aşabiliyordu, ancak bunu her zaman başaramadıkları da vâkiydi. Konçak Rus şehirlerine yaptığı saldırılarda Rusların ağaçtan yapılmış tahkimatlarını ateşe vererek böylece başarı imkanını arttırmak için Grek ateşi ve tam elli kişinin çalıştırdığı özel yaylar gibi yeni uygulamalar getirmiştir.

⁹⁷ Yücel, **Kumanlar**, s.553; Golubovskiy, **a.g.e.**, s. 161.

⁹⁸ Golubovskiy, tutsaklığı esnasında İgor Svyatoslaviç'e gayet iyi davranıldığını kaynaklara dayanarak şu şekilde ifade etmektedir: "Güvenliğini sağlamak üzere, aralarında beş kişi en üst sınıftan olmak üzere, sadece 20 kişiden oluşan bir muhafız şeref birliği tarafından çevrelenmişti. Ancak bu muhafızlar İgor'un bütün emirlerini sorgusuz sualsiz yerine getirmekteydi..." **A.g.e.**, s. 173.

⁹⁹İgor Bölüğü Destanı: Nogorod-Seversk Knezi İgor Svyatoslaviç'in 1185 yılında yanına diğer Rus knezlerini de alarak Kuman-Kıpçaklar üzerine çıktığı başarısız seferi konu alan ve millî Rus edebiyatının ilk örneği olarak kabul edilen halk destanı. Ozan Boyan'ın ağzından anlatılan destanda Rusların Kuman-Kıpçaklarla olan mücadelesi, Knez İgor'un bahsedilen seferi ve Kayalı Irmağı kıyılarında Kuman-Kıpçaklar karşısında uğranılan hezimet detaylı şekilde anlatılmaktadır. Destanın yazılı hali 1795 senesinde Yaroslav'da bir manastır kütüphanesinde bulunmuş, bu orijinal metinden basımı yapılmıştır. Daha sonra bu orijinal nüshanın 1812 yılındaki Moskova yangınında yok olduğu belirtilmiştir. Destan hakkında detaylı bilgi ve destan metni için bkz.: Yücel, **İlk Rus Yıllıkları**, s.433-446; Muallâ Uydu Yücel, "Kuman-Kıpçakların Tarihinde İgor Destanı'nın Yeri ve Önemi" **Belleten**, 70, C., S.258, 2006, s.523-559; Muallâ Uydu Yücel, "Kuman-Kıpçaklarda Toplum ve Kültür Hayatı" **Türkler Ansiklopedisi**, C.III, Ankara, Yeni Türkiye Yay.,2002, s.193-194; Ayrıca İgor Destanı'na dair eleştirel bir makale için bkz.: L.N Gumilev, **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, Çev. D.Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2003, s.289-320; Rus halk edebiyatının en önemli

XIII. yüzyıl başlarında Kuman-Kıpçakların Rus topraklarına yaptıkları seferlerin sayısı ve şiddeti artık azalmış, adeta bir barış ve karşılıklı ittifaklar dönemine girilmiştir. Bu dönemde Türkistan'ın uzak bozkırlarında, Rusları yüzyıllarca boyunduruk altında tutacak, Kuman-Kıpçakların ise tarihten silinmesine yol açacak yeni bir fırtınanın bulutları toplanmaktaydı.

Doğuda yaşayan Kuman-Kıpçak boyları Harzemşahlar Devleti ile daima temas halinde olmuşlar ve Kuman-Kıpçak askerleri Sultanın ordusu içerisinde önemli bir yer edinmiştir. 1220 senesinde Harzemşah şehirleri Moğol orduları tarafından birer birer ele geçirilmiş ve Harzemşah ordusu da bu savaşlarda yok edilmiştir. Akabinde Cengiz Han, komutanları Cebe Noyan ve Subutay Batur komutasındaki iki tümen Moğol askerini batı yönünde keşfe göndermiştir. Tehlikenin yaklaştığını gören Kuman-Kıpçaklar da Moğollar karşısında birlikte durabilmek için Ruslarla ittifaka girmişler ve kuvvetlerini birleştirmişlerdir. Bu birleşik kuvvetler 1223 senesinde Kalka Irmağı boyunda Moğol tümenleri ile karşılaşmış ve girişilen mücadele sonunda ağır bir hezimete uğramışlardır. Savaşta Don ırmağı çevresinde ve Kuban bölgesinde yaşayan Kuman-Kıpçaklar önemli kayıplara uğramış büyük bir kısmı kuzeye İdil Bulgarları sınırlarındaki ormanlık alanlara göç etmiş, bir kısmı da Rus knezlikleri içerisine yerleşmiştir. Moğol kuvvetlerinin 1237 senesinde İdil Bulgarları üzerinde kırılan ikinci saldırı dalgasında bu bölge tamamen harap edildikten sonra, bu kuvvetler güneye, Don- Doneç sahasına doğru yönelmişlerdir. Kalka Savaşında da Moğollara karşı mücadele etmiş olan Kuman-Kıpçak Başbuğu Köten bunlara karşı direnmeye çalışsa da başarılı olamayınca 40.000 adamı ile Macaristan'a iltica etmiş ve Hıristiyan dinini kabul ederek Macar kralının hizmetine girmiştir. Güney Rusya bozkırlarının Moğollar tarafından ele geçirilmesi ile bu bölgedeki Kuman-Kıpçak egemenliği sona ermiş, kalan bakiye topluluklar da Moğollar ya da Ruslar arasında eriyip zamanla bunlara

eserlerinden biri kabul edilen bu destan Rus besteci Aleksander Borodin'in yazdığı "Knez Igor" (Prens İgor) Operasına da ilham kaynağı olmuştur.

karışmışlardır¹⁰⁰.

Harita 2¹⁰¹: XIII. YüzyılBaşlarında Doğu Avrupa

Eserin Önsözü

Günümüzde Rus Tarihinin bölgelere göre çalışılmasının gerekliliği artık tamamen anlaşılmiş olup, bu durum, İlovayskiy'nin «İstoriya Ryazanskaya Knyajestva», (Ryazan Knezliği Tarihi) Korsakov'un «Merya i Rostovskoe Knyajestvo» (Merya ve Rostov Knezlikleri) gibi değerli çalışmalarının mevcudiyeti ile kanıtlanmıştır. Ancak bunlar az sayıdadır. Farklı dönemlerde, şu ya da bu bölgenin tarihlerindeki belirli olayların araştırılmasına vakfedilmiş çalışmalar da bulunmaktadır. Mesela N.P Daşkeviç'in «Daniil Galitskiy» isimli parlak monografisi bunun örneğidir. Bozuskul'un «Mstislav Udaloj» çalışmasının da yakında basılacağını tahmin ediyoruz.

¹⁰⁰Golubovskiy, **a.g.e.**, s.231-233; Kumanların Macaristan'daki yerleşimleri ve Macar toplumundaki rolleri konusunda detaylı bilgi için bkz.: Golubovskiy, **a.g.e.**, s. 246-254; P. Golubovskiy, **Polovtsi v Vengrii**, Tipogr. İmp. Universiteta Sv. Vladimira, Kiev, 1889; Kuman-Kıpçakların, Balkanlardaki ve Macaristandaki faaliyetleri ve yerleşim yerleri konusunda detaylı bilgi için bkz.: İstvan Vasary, **Kumanlar ve Tatarlar**, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, YKY. İstanbul, 2008.

¹⁰¹"State of Cuman-Kipchak (13.) tr" by Photo Balkan - Yükleyenin kendi çalışması. Licensed under CC BY-SA 3.0 via Wikimedia Commons - (Çevrimiçi) [http://commons.wikimedia.org/wiki/File:State_of_Cuman-Kipchak_\(13.\)_tr.png#/media/File:State_of_Cuman-Kipchak_\(13.\)_tr.png](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:State_of_Cuman-Kipchak_(13.)_tr.png#/media/File:State_of_Cuman-Kipchak_(13.)_tr.png)

Güney Rusya bozkırları coğrafi olduğu kadar tarihi açıdan da Rus topraklarının bir bölgesini oluşturmaktadır. Doğu Avrupa düzlüklerinin en önemli nehirleri olan Dinyeper, Don ve İdil, bunları ayrılmaz bir biçimde Doğu Slavlarının geri kalan bölgeleri ile bağlamaktadır. Doğudan Avrupa'ya gelmiş olan Slavlar, bu bozkırlar boyunca göç ederek kuzey yönünde daha ilerilere yerleşirlerken debu doğal yolları kullanmışlardır. Bazı kabileler ise Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarına yerleşmişlerdir. İlk başlarda onlarda Rus topraklarının tarihi hayatında yer almışlardır. Ancak, bize kadar ulaşan bölük pörçük veriler ışığında, onların Rusya'nın geri kalanı ile olan ilişkilerinin özel karakteri nedeniyle farklılık gösterdiğini söylememiz gerekir. Kısa süre sonra Rusya onları *kendisi* saymaktan vazgeçecek, onların yaşayışları ile ilgilenmeyi bırakacaktır. Ancak bu durumun bu Slav yerleşimlerinin ortadan kaybolmuş olduğu anlamına gelmediği de aşikârdır. Hayatlarını devam ettirmişlerdir ve onların akıbetleri de bizi en az Rusya topraklarının diğer bölgelerindeki tarihî hayatın gidişatı kadar ilgilendirmek zorundadır. Bu boyların Rusya'nın geri kalanı ile olan ilişkileri nasıl kendine has bir özellik taşıyorsa, tarihî akıbetleri de aynı şekilde özel ve kendine has olmuştur. Onların tarihî hayatlarının akışı, Güney Rusya bozkırlarının yeni ziyaretçileri olan Türkler üzerinde muazzam bir etki yapmıştır. Türklerin ortaya çıkmaları, Doğu Slavlarının güney ve merkez boyları arasındaki ilişkiyi de değiştirmiş olmalıdır. Türkler, hem onlar hem de diğerleri ile olan ilişkileri açısından belirli bir pozisyon işgal etmiş olmalıdır. Bu durum bütün Doğu Slavlarının daha sonraki akıbetleri üzerindeki en önemli etkiyi teşkil etmiş olup, tarihî hayatlarının gidişatını değiştirmiştir. Konar-göçerlerin komşuluğunun eski Rusya'nın siyasi hayatını nasıl ve ne ölçüde etkilemiş olduğu, Türkler ve Slavlar arasındaki ilişkinin nasıl olduğunun takibi ve araştırılması; bu çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Bu konuyu araştırırken, Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçakların boy olarak kökenleri ve karşılıklı boy akrabalıkları gibi konulara değinmemek olmazdı. Bunu yapmamız gerekli olduğu gibi, Uzlar ve Torklar konusu ve buna bağlı olan Uzlar ve Kıpçaklar konusu gibi bugün dahi tarih ilminde tartışmalı olan konularda ele alınmıştır.

Bu çalışmamızda, asıl dikkatimizi birinci el kaynaklara verip Rus, Bizans ve Arap kaynaklarından topladığımız kanıtlara dayanarak olayları gözden geçirdik ve

sonuçlarımızı da sadece bu kaynakları esas alarak meydana getirmeye gayret ettik. Şu veya bu konuya ilişkin mevcut olan teorilerin tümüne tamamen gereksiz bir yük olacağı anlayıŐı ile girmedik. *Sonukısımımızı birinci el kaynaklara dayanarak yazdığımızdan, mutabık olmadığımız düşüncelere de bu Şekilde itiraz etmiş olduk.* Konunun detaylarını değil de bizzat kendisinin araŐtırmasını esas aldık. Bizim düŐüncelerimizin ne kadar doğru oldukları ise tamamen ayrı bir konu olup; buna karar verecek olan da bizler değiliz. Tek isteğimiz, hatalarımız var ise bunların *birinci el kaynaklara dayanılarak* gösterilmesidir. Biz de sadece ve sadece yine aynı kaynaklara dayanarak kendi düşüncelerimizi savunacağız.

Konar-Gcerlerin Güney Rusya bozkırlarından srlmelerini müteakip, Macaristan ve Bizans sınırlarına yerleşmelerinden sonraki akıbetleri de oldukça ilgi çekici olup, aradan bir süre geçtikten sonra, toplamış olduğumuz verilere dayanarak belki bu konuyu da ele alabiliriz. Ancak bu çalışmamızda sadece bu konar-gcerkitlelerin Rusya ile komşuluğu ve onun tarihinin gidişatına olan etkilerinin araştırılması hususu göz önünde bulundurulmuŐtur.

Hocalarım Vladimir Bonifatyevi Antonoviç ve Vladimir Stepanovi İkonnikov'a tavsiyeleri ve bilimsel destekleri ile çalıŐmamın ilerlemesine yardımcı oldukları için en içten Őükranlarımı sunarım.

P. Golubovskiy

I. BÖLÜM

PEÇENEKLERİN ORTAYA ÇIKIŞINDAN ÖNCE BOZKIRIN DURUMU

Çok eskiden, bizlerden yüzlerce yıl önceki zamanlarda, Doğu Avrupa düzlüklerinin güney kısmı, yerleşik nüfus ile birbirini takip eden bozkırlı boyların devamlı ve uzun süreli çarpışmalarına sahne olmuştur. Doğunun bu muazzam düzlüğünün güneyinde bozkırlar hâkim iken, kuzey kısmı yüzeyini kaplayan orman tabiat örtüsünün ayırt edici özelliklerine sahipti. Burada Yayık-Karpat denilen dağ silsilesi içinde yer alan yükseklikler keskin bir sınır teşkil etmektedir. Bunun da kuzeyinde yine bozkır alanlarına rastlanır ancak bunların yakınında yükseklikler de devam etmekte olup, orman özellikleri taşıyan bölgelerde bulunmaktadır. Urallar'dan başlayan bu dalgalı arazi bölümü, İdil'i geçip, Don ve Medveditse Nehirleri arasında hatırı sayılır yüksekliklere ulaşır, Don ve Donets (Doneç) arası ile Samara, Krınka ve Mius ırmakları bölgesinde daha ziyade genişleyip, Kalmius, Dinyeper (Özü), İngul, Bug (Aksu) ve Dinyester (Turla) ırmaklarında türbülanslar oluşturduktan sonra, Karpat Dağları'nın yamaçlarına kavuşur. Bu hattın güneyinde kalan bölüm, tam anlamıyla ve bütün heybetiyle bozkırdır. Don'dan kuzey yönüne, yani Don ötesi diye anılan yöne doğru olan bölge ise Aral-Hazar düzlüğünün devamını teşkil etmektedir. Burası, tuzlu ve verimsiz toprakları ile biteviye kurak bir bozkır olup, buranın nehirleri de az su taşırlar ve ağır akışlı, zayıf akıntılıdır. Resmin batısında ise pek çok şey değişmektedir. Buradaki bozkır, ırmak ve çayların derin vadileri ve dar vadilerle bölünen son derece verimli ve gür otlaklar sunmaktadır. Bu derin vadilerin eteklerinde ağaçlıklı bitki örtüsü toplanmış olup, yüksek kısımlarındaki geniş düzlükler ise, yayla ve otlaklarla kaplıdır. Balka denilen bu vadiler bir ölçüde , yalnız olarak serpiştirilmiş kurganlar dışında herhangi bir yükseltisi olmayan, beyaz tüylü çöl bitkilerinin boğduğu yabancı otlar ya da yabancı dikenli çalılar haricinde başka bir bitki örtüsü bulunmayan bozkırı canlandırmaktadır.

Denize doğru yaklaşıldıkça bozkır, balkalar tarafından daha seyrek olarak kesilmeye başlamakta, ormanlar kaybolmakta, düzlükler yayılmaktadır. Nihayetinde deniz kıyısına ulaşıldığında, artık iyice kuraklaşan bozkır, neredeyse bitki örtüsünü

tamamen kaybetmiş halde, derin, sarp kıyıları sahip, berrak mavi suları olan geniş ve uzun körfezlerle kesilmektedir. Deniz kenarı, sahilin kendisi büyük ölçüde kumluk olup, kumsal, denizin içine doğru uzanmış kısımları ile deniz sularını yarıp, girmektedir.¹⁰²«Dobruca ilinde ne orman ne de çalı vardır; yumuşak eğimli tepeler güneşin etkisi ile sararmış, boylu otlarla kaplıdır; bu bozkırların susuz vadilerinde yaşayanlara, sadece buradaki kuyular su verebilmektedir ».¹⁰³

Ancak her yerde mi bozkır bu sert görüntüsünü muhafaza etmektedir ve her zaman mı böyle bir özelliğe sahiptir? Bu soru bizi Doğu Avrupa düzlüğünün güney bölümünde ormanların mevcudiyetine dair farklı teorilere doğru yöneltecektir. Bu konudaki teoriler oldukça fazla olup, onlardan bahsetmek çok fazla zamanımızı alacaktır.¹⁰⁴ Şimdiki Tambov, Ryazan, Gluhov, Sosnitsa, Kozeltsev, Vasilkov, Berdiçev ve Kremenets şehirlerinden güneye doğru olan bütün arazinin ormansız olduğunu, buraların eskiden de böyle olduğunu kabul etmek oldukça zordur.¹⁰⁵ Şüphesiz, Güney Rusya bölgesindeki ormanların yok oluşuna katkısı olan nedenler mevcuttur. Bunlar arasında, en başta gelenleri, konar-göçer topluluklarının devamlı hareketleri ile kadim Rusya'daki toprak işleme yöntemlerini saymamız gerekmektedir.

Güneydeki tarımın başlangıcı, çok eski zamanlara kadar gitmektedir. Herodot¹⁰⁶ bile Özü Nehri bölgesi civarında çiftçi-İskitlerin yaşadığından bahsetmektedir. İskitlere ait, gökyüzünden düşen altın pulluk efsanesinin¹⁰⁷ de gösterdiği üzere, toprağı işleyen bu topluluk, toprakla uğraşmanın başlangıcını antik çağlara taşımaktadır. M.Ö IV. yüzyılda dahi, Bosporan Krallığı'ndan¹⁰⁸ getirilen

¹⁰²Spiski Naselennih Mest Gubernii: Yekaterinaslavskoy, s. VII.;Khersonskoy, s. IV- V. ; Zemli Voyska Donskovo, s. VI.

¹⁰³ Brun, Çernomore, Bölüm I, s. 34.

¹⁰⁴ Bkz., Semenov, Oteçestvovedenie, C. VII., Ç. II, s. 11-18; Maykov,Retsenziya na Knigu Barsova«Oçerki Rus. İstoriç. Geografii», J.M.N.P., No:8, s. 259 i d., 1874.; Izvestiya o Zanyatyah IV Arheologiç. Syezda v Kazani, Referat Maykova.

¹⁰⁵ Bu hattan güneye doğru kara topraklar alanı uzanmaktadır. Maykov, Rupreht'in teorisini temel alarak kara topraklarda ormanların yetişmiş olma ihtimalini reddetmekte ve neticede Güney Rusya'da hiçbir zaman orman bulunmadığı fikrine varmaktadır, J.M.N.P., 1874, No:8.

¹⁰⁶ Herodot: M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış, Batı Anadolu Bölgesinde doğan, tarihin babası olarak anılan Eski Yunanlı tarihçi. Detaylı bilgi için eserin Türkçesine bkz.: Herodotos, Tarih, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2009 (ç).

¹⁰⁷ Şeping, "Opit Pervonaçalnoy İstorii Zemledeliya" Çiteniya İmp. Obş. İst. i Dr.Ros., K. IV. 1861.

¹⁰⁸Bosporan: Kırım Yarımadasının doğu kısmında, Kerç Boğazı'nın iki yakasına yayılan antik krallık (ç).

tahılın geniş ölçüde ticareti yapılmaktaydı¹⁰⁹. Tavrida¹¹⁰ ve Bosphor'un Asya tarafındaki kıyılarında yer alan ve ticaret avantajına sahip olan şehirler, geniş bir dağıtım için gereken miktarda tahıl üretemediklerinden dolayı, tarım ürünleri ancak komşu yerleşik uluslara sevk edilebilmekteydi. Tabii o dönemlerde hangi toprak işleme yöntemlerinin mevcut olduğunu söylememiz çok zor, ancak bunların Eski Rusya'da mevcut olanlardan pek de fazla gelişmiş olduklarını düşünmüyoruz. «Yeni araziye açmak, sürmek, bir miktar kurutmak ve ormanı yakmak XV. hatta XVI. yüzyıllarda bile Rusya'da yaygındı ve X, XI, XII. yüzyıllarda olduğu gibi, IX. yüzyılda da bu uygulama aynı olup, büyük ihtimalle daha da güçlüydü». İşlenmek için temizlenmiş olan bu yeni araziye, XIV. yüzyılda, “pritereb” denilmekteydi¹¹¹. Ancak bu kelime daha önce de mevcut olmalıdır; çünkü “terebit” kelimesi, ormanda yol açmak manasında, XI. yüzyıl başlarında da kullanılmaktaydı. «yolu açın, köprüyü kurun», - der 1014 yılında Yaroslav'a gitmeye hazırlanan Vladimir¹¹². Bu tür tarım yöntemlerine dayanabilmiş orman örtüsünü miladi yılların başına kadar güneyde bulabiliyoruz. Konar-göçer milletlerin devamlı göç hareketleri de, en az tarım yöntemleri kadar ormanların yok edilmesi sürecine katkıda bulunmuştur. Bu durumun başlangıcı için antik çağlara kadar gitmemiz gerekir. Herodot zamanında bile bozkırlarımızda konar-göçer İskitlere rastlamaktayız. Daha sonra tarih sahnesinden, Hunlar, Avarlar, Macarlar, Peçenekler, Torklar [Uzlar] ve Polovetsler[Kuman-Kıpçaklar] geçtiler; son olarak da Moğollar geldiler. Bu kavimlerin her birinin geçişi, ormanın yok edilmesi üzerinde izlerini bırakmıştır. Örneğin, XIV. yüzyıl Arap yazarlarından İbn Yahya, Moğol istilasının sonuçlarını nasıl tasvir etmektedir: «Bu ülke (Kuman-Kıpçakların ülkesi) der yazar; Moğolların istilasına kadar mükemmel şekilde ekilip biçilmekte olup, halen dahi önceki verimli zamanlara ait izleri taşımaktadır. Orada, muhtelif meyve veren ağaçları görmek mümkündür... Şu anda mevcut olan ağaçlar burada eskiden yaşamış olan ve özel olarak tarımla ilgilenmiş olan insanlar tarafından dikilmiş olan ağaçlardan geriye

¹⁰⁹ Grigoriev, **Rossia i Azia**, SPb., 1876, s.44-45.

¹¹⁰ Tavrida: Kırım Yarımadasının antik çağlardaki adı (ç).

¹¹¹ Belyaev, “Neskolko Slovo o Zemledelii v Drev. Rossii”, s.44-45. **Vremennik İmp. Obş.İst.i Drev.**, Moskva, K.22, 1855.

¹¹² **Lavr.Let.**,s.127.

kalmış olanlarıdır. Ağaçlar büyük miktarda yok edilmiş olmalarına rağmen, dağlarda ve şehirlerden uzak yerlerde daha pek çoğu kalmıştır»¹¹³.

Günümüzde dahi Don bölgesinde, Özü ve Güney Rusya'daki diğer bölgelerde geniş orman alanları gösterilebilir. Bunların daha da eski zamanlarda var olduklarını gösteren veriler de mevcuttur.

Bizanslı Kedranus, Peçeneklerin Balkanlar, Tuna Nehri ve deniz arasındaki her çeşit orman ve otlaklar açısından zengin olan düzlük arazide kalmış olduklarından bahseder¹¹⁴. Bu açıklama XI. yüzyıl civarına atıfta bulunmaktadır. Ancak daha IV. yüzyılda Hunlar tarafından sürülen Gotlar Tuna civarında belirmişler, ormanı keserek kayıklar yapmışlardır¹¹⁵. Yani günümüzdeki kurak, ağaçsız Dobruca, eski zamanlarda bu kadar ormansız değildi. Buradan doğuya doğru hareket edersek, Prut Nehri, Turla Nehri, Aksu ve Özü nehirleri havzalarına gireriz. Bahsedilen ilk iki nehir arasındaki ormanlar, esas itibarı ile kuzeye doğru toplanmaktadır.

Bu bölgelerde tam olarak ormanların hakimiyeti görülmektedir. Bunlar güneyde Kışinev'e kadar ulaşır Turla koruları ile birleşmekte, diğer yanda ise Kagul'a kadar uzanır, Prut kıyılarındaki ormanlara kavuşmaktadır¹¹⁶. Benzer şekilde, günümüzde Korsun bölgesinde yaşamakta olan yaşlıların anlattıkları da, eski zamanlarda, hatta yakın zaman öncesinde, bölgenin ormanlarının çok daha geniş, nehirlerinin çok daha fazla su taşıdığına tanıklık etmektedir. Kara Orman diye adlandırılan ormandan doğan İngulets Nehrinin geçtiğimiz yüzyıllar boyunca "Korsun için ve genel olarak da Özü Irmağındaki ve Karadeniz'deki ticaretin, bu nehrin çıktığı bölgedeki meşe ormanları sebebiyle büyük öneme sahip olduğu" kabul edilmiştir¹¹⁷. Bu bölgedeki ormanlar hakkında daha eski zamanlara giden bazı

¹¹³«Cette contrée, avant l'invasion des Tartares, était parfaitement cultivée, et elle offre encore aujourd'hui des restes de sa fertilité. On y voit des arbres qui portent différentes espèces de fruits... Ces arbres qui subsistent aujourd'hui sont les debris des plantations faites par les anciens habitants, qui s'occupaient de l'agriculture d'une manière speciale. Malgré le nombre immense qui a été détruit, il en reste encore beaucoup dans les montagnes et loin des villes». **Notices et Extraits des Manuscrits**, C. XII. Notice de l'ouvrage qui a pour titre: "Mesalek Alabsar fi Memalek Alamsar" = Voyages des Yeux dans les Royaumes des Différentes Contrées. Ed. Par. M. Quatremere, s. 268-269.

¹¹⁴ Stritter, **Memoriae Populorum**, C. III, s.823.

¹¹⁵ Vasilevskiy, "Rusko-Vizantiyskie Otrivki", **J. M. N. P.**, No:1, 1878.

¹¹⁶ **Spiski Naselennih Mest.**, Bessarabskaya Oblast, s.XI., SPb., 1861.

¹¹⁷ **Spiski Naselennih Mest.**, Khersonskaya Guberniya, SPb., 1868, s.XVIII, XIX. "O Kazakah Zaporozjskih" **Çiteniya İmp.Obş.İst. i Dr. Rosiyskih**, No:6, s.35.,1847, isimli eserin ekindeki Özü

anlatımlara başvurmak da mümkündür. XII. yüzyılın sonlarında, Özü'ye dökülen Tesmen Irmağı kıyılarında geniş ormanlara rastlamaktayız. Burada soylular için av partileri tertip edilmiş ve pek çok hayvan avlanmıştır¹¹⁸. Özü Irmağının akıntısı yönünde aşağılara doğru inecek olursak, neredeyse nehrin ağzında, ormanlardan geriye kalan bölümlere rastlarız. Bugün bile, orman tarafındaki otlaklar, Alyoşek'den oldukça aşağılarda başlamaktadır. Şüphesiz, yüzelli yıl kadar önce burada daha fazla ağaç bulunmaktaydı. Bu durumda, Zaporozjya'luların (Zaporog Kozakları) Poltava savaşından sonra, "kardeşler ormanında" saklanan kaçaklarını Alyoşek'de aradıklarını söyleyen Türklerin ne demek istediklerini anlayabiliriz¹¹⁹. Bizanslı yazarların bahsettiği Gileya da bu civarlarda bulunmaktadır. Hepsi oradaki ormanların bolluğundan bahsetmiş olup, onlardan biri olan hatip Dion, Gileya'yı bizzat ziyaret etmiş ve oradaki ağaçlarıgemi direkleri ile kıyaslamıştır¹²⁰. Böylece, antik zamanlarda, Özü Irmağı'nın aşağı kısımlarında, günümüze kadar ancak ufak bir kısmının korunabildiği, muazzam bir orman bulmaktayız. Şimdi bu nehrin doğu yakasına geçelim. Burada, hakkında bilgi sahibi olduğumuz en güneydeki bölge Perekop Kıstağı'dır¹²¹. Konstantinos Porphyrogenetos, eski zamanlarda burada Azak Denizi ve Karadeniz'i birbirine bağlayan bir kanal bulunduğunu, ancak zamanla bunun dolup kapandığını ve içinden sadece iki yolun geçtiği sık bir ormanla örtüldüğünü anlatır¹²². Geçtiğimiz yüzyılda, buradan kuzeye doğru giden Volçih suyu, Kalmius ve Mius nehirleri kıyılarında henüz sık ağaç kümelerine rastlanmaktaydı¹²³. Bu nehirlerin doğusunda kalan Don Nehri civarında da ormanların mevcut olduğu konusunda, bu nehrin denize döküldüğü yerden pek

Nehri açıklamasında bahsi geçen Kara Orman burada değil midir? Yine aynı benzer şekilde, Çareviç Theodor Borisoviç'in çizimleri ile hazırlanmış haritaya göre, Kara Orman, Özü Nehrinin sağ kıyısında yer almaktadır. Bu harita "**Skazanii Sovremennikov o Dimitri Samazvantse**" SPb., 1859, eserinin II. Cildinin ekinde yer almaktadır.

¹¹⁸«... ve Dinyeperde kayıklarla balık avlamaya çıktılar ve Tesmen'in ağzına gelerek burada da pek çok hayvanlar avladılar...» **İpat. Let.**, 1190 yılı, s.449.

¹¹⁹ Brun, **Çernomore**, Odessa, 1880, Bölüm II, s.11 ve 13.

¹²⁰ **A.g.e.**, s.10-11.

¹²¹ Perekop Kıstağı: Kırım Yarımadasını ana karaya bağlayan dar kistak (ç).

¹²² «...έν ω και σούδα ο 'ι παλαιο'ι ποιησάμενοι διεβίβασαν τη'ν θ α' λασσαν μέσον α' ποκλείσαντες πασαν τη'ν Χερσω νοσγην και τω ν κλιμάτων και την Βοσπόρου γην κρατούσαν μέχρι ά μιλιών η' και πλειόνων τινω ν. Εκ δέ τω ν πολλω ν έτω νκατεχώσθη η αυτη' σούδα και εις δάσος εγένετο πολυ' . και ουκ ειδ' iv εν αυτω πλην δύο οδο'ι εν αις οι Πατρινακται διέρχονται προς τε Χερσω' να και' Βόσπορον και' τα' κλίματα». Constantinus Porphyrogenitus, **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae**, C. III, Bonnae, MDCCCXL, s. 180; Karş., Maykov, **J. M. N. P.**, 1874, № 8, s. 274-275.

¹²³ Brun, **Çernomore**, Bölüm II, s.80.

uzakta olmayan Tana Şehrinde on altı yıl yaşamış olan, Venedikli seyyah Josaphat Barbaro¹²⁴ bizi bilgilendirmektedir. Onun yazdıklarından anlaşıldığı üzere, şehirden üç mil kadar uzakta içerisinde haydutların saklandığı bir orman bulunmaktaydı¹²⁵. Don, Kalmius ve Özü nehirleri yönünden geçtiğini söylemiş olduğumuz tepelik ayırıcı hattın güneyinde kalan ormanlık alanlar hakkındaki bilgilerimiz bu kadardır. Bu sınırın kuzeyinde kalan bölgelerdeki ormanlar hakkında ise çok daha fazlasını söyleyebiliriz. Don ve Özü nehirleri arasında kalan, Özü Nehrine sol taraftan dökülen Samara Nehrine kadar olan bölgede şimdi bile büyük ormanlık alanları görmekteyiz. Geçtiğimiz yüzyıllar için, bahsedilen bölgede balta girmez sıklıkta ormanlar bulunduğu dair güvenilir olarak karar vermemizi sağlayan bilgiler mevcuttur. Eski Pereyaslav Knezliği bölgesini ele alacak olursak, günümüzde dahi, Knezliğin bütün nehirlerinin kenarlarının ağaçlıklı bitki örtüsü ile kaplı olduğunu görürüz. Eski zamanlarda Sula Irmağı kıyıları sık ormanlarla kaplı idi. Halen dahi buralarda, çoğunluğu meşelik olan koruların kalmış olduğu görülür. Bu nehrin kollarından Uday Irmağının sol yakası, Priluk Şehrine kadar günümüzde de ormanlarla kaplı olup, onun güneyine doğru da oldukça büyük meşe korulukları bulunmaktadır. Perevod kıyıları ise daha çok ormanlık karakterleri ile dikkat çekmektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılın ilk yarısında, Poddubnovka yakınlarında yüz yıllık meşe ağaçlarından oluşan bir orman bulunmaktaydı. Psyol Nehrinin sağ yakası, muhtelif ormanlarla, esas olarak da meşe ormanları ile kaplıdır. Horol Irmağının kuzey akıntısı da aynı şekilde orman örtüsünün bolluğu ile dikkat çekmektedir. Vorskla Nehri kıyılarındaki olağanüstü meşe ormanları da her yerde görülen imha hareketinden şans eseri kurtularak, az miktarda da olsa kalmıştır. Mesela Dikanka Şehrinde çapları bir sajen¹²⁶’aşan meşe ağaçları vardır. Yüzyıllardır yaşamakta olan bu ağaçlar bu bölgenin bir zamanlar sahip olduğu orman bolluğunu kanıtlamaktadır. Supoy ırmağının girilemez sıklıktaki ormanlarından geriye, hemen hemen hiçbir şey

¹²⁴ Barbaro, Josaphat: 1413-1494 yılları arasında yaşayan, Venedikli Barbaro ailesine mensup, diplomat, tüccar, seyyah ve seyahat yazarı. 1436 yılında Karadeniz’de bir Ceneviz kolonisi olan Tana (Azak) şehrine gitmiş ve 16 yıl orada yaşamıştır. Bu ve daha sonra 1474-78 yılları arasında İran’a yapmış olduğu seyahatlerine dair notları muhtelif dillerde yayınlanmıştır. Türkçesi için bkz.: Josaphat Barbaro, **Anadolu’ya ve İran’a Seyahat**, Çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009 (ç).

¹²⁵ “İ.Barbaro, A. Kontarin, A.Kampenze, P.İoviy”, *İjdivenim Kallistratova, Trudami Semyenova Otd.I, C.I.*, s.29, **Biblioteka İnostrannih Pisateley o Rossii**, SPb., 1836; Karş., Maykov **J.M.N.P.**, 1874, No: 8, s.275.

¹²⁶Sajen: Rusların kullandığı eski uzunluk ölçüsü birimi, 1 sajen= 2.13 m (ç).

kalmamıştır. Eski zamanlarda Trubej Irmağı kıyılarında da bu sık ormanlardan vardı ve buralarda yaban keçileri, yaban domuzları, geyikler, karacalar ve ayılar dolaşır. Koran, Trubej ve Tsıbya, Özü ile birlikte geçilemez bataklıklar, sularla kaplı topraklar, çalılıklar ve ormanlarla çevrelenmiş geniş bir ada oluşturmaktadır¹²⁷. Bu bölgeler altı yüz yıl kadar önce nasıldır acaba? Rahatlıkla şunu söyleyebiliriz ki, Pereyaslav Knezliği hiç de günümüz Poltava bölgesinin olduğu gibi ağaçsız değildi. Şimdi bize Moğol istilasına kadarki Rus tarihinin en ilginç bölgesini gözden geçirmek kalmaktadır. Burası, Vorskla Nehrinin sol kolları bölgesi ile bir tarafını yine aynı nehrin üst akarsuları olan Sula ve Psyol nehirlerinin, diğer tarafını da Don bölgesi ve onun kollarının oluşturduğu bölgedir. Samara Nehri, buranın güney sınırı olarak saymak mümkündür. İncelememize buranın kuzey-batı kısmı ile başlayalım. XVII. yüzyılın ilk yarısında burada, Sula ve Terna ırmakları boyunca Korenevskiy, Kozelskiy ve Grinevskiy isimlerini taşıyan ormanlar yer almaktaydı. Betitse, Luban, Gnilitse ırmakları boyunca (Büyük Kara Gnilitse Ormanı), Sula ve Ilmov zirveleri arasındaki Mogritse köyünde, bir zamanlar burada mevcut olan sık ormanlara dair belge günümüze kadar ulaşmıştır¹²⁸. Psyol Irmağı boyunca da aynı şekilde ormanlar mevcuttu. Dağlar ve bu nehrin boyunda şimdi otlakların bulunduğu yerler, bir zamanlar en sık ormanlarla kaplıydı¹²⁹. Vorskla Nehrine dökülen Belka ve Boromya ırmakları boyunca, eski zamanlarda aynı şekilde ormanlar bulunmaktaydı. Biz şimdi bunların bazı bölümlerini aşağıda Vorskla boyunda ve örneğin XVII. yüzyılda Juravnoe (köyü) civarında görmekteyiz. İşte, Lehler 1638 yılında, Kotelva Kozaklarını habersiz olarak aniden bastıklarında, onlar da buradaki ormanlara dağılarak hayatlarını kurtarabilmişlerdir. Hemen buraya komşu Krupitskiy Ormanı bulunmaktadır¹³⁰. Güneye doğru ilerlersek, Merla Irmağı boyunda da halen ormanlık alanlar görmemiz mümkündür. Günümüzde bu ırmağın orta bölümlerinde Krasnokutsk yakınlarında ormanlar mevcut olup, geçtiğimiz yüzyıla ait tapulardan

¹²⁷**Spiski Naselenennih Mest.Poltavskaya Guberniya**, SPb., 1862. s.IX-XV; **Zapiski İmp. Rus. Geogr. Obs.**,1856, K. XI; N. Markeviç, **Reki Poltavskoy Gubernii**, s.353, 364, 375-376, 387, 400, 409, 425, 429, 430.

¹²⁸ 1649 tarihli Nedrigaylovskiy kilisesi rahibine hitaben yazılmış mektuptan: "... Sula ve Terna nNehirleri boyundaki, yapı malzemesi ve odunluk orman ve Yaruga ve Koronevskiy ve Grinevskiy ormanları". **İstoriko- Statist. Opisanie Kharkovskoy Eparhii**, Moskva, 1852, Ç.III., s.557. ; **Mejevaya Opis**, 1657.,**A.g.e.**, s.335-338, 391.

¹²⁹**A.g.e.**, Ç.III, s.336-367 i Ç. I, 163,170.

¹³⁰**A.g.e.**, Ç.III, s.94,107,118.

birinde yine aynı ırmağın yukarı kısımlarında da ormanların mevcut olduğunu anlamaktayız¹³¹. Aşağı kısımlarında bulunan ormanlar ise, günümüzden oldukça eski zamanlarda, Kotelva Ormanları ile buluşmaktaydı. Halen, Kolomak ve Mej ırmaklarının su havzaları bölgesinde sık ormanlar bulunmaktadır¹³². Böylece Özü Nehrinin kolları arasındaki bölgede bulunan ormanlık alanların gözden geçirilmesi bahsini sona erdiriyoruz.

Don havzasına gelecek olursak, bu nehrin kıyılarının, Varonej Nehri ağzına kadar olan, tasvirini XIV. yüzyılda yaşamış olan Pimen'in meşhur seyahatnamesinde buluyoruz. "Aziz Mironosits Don Nehrinden aşağı indiği bir haftayı şöyle yazmaktadır: Bu yolculuk kederli ve hüzünlü olup, her yer hep çöl... hiçbir yerde bir insan görmek mümkün değil, uçsuz bucaksız çöl ve bol miktarda da vahşi hayvanları: keçiler, geyikler, kurtlar, tilkiler, su samurları, ayılar, kunduzlar; sonra kuşlar: kartallar, kazlar, kuğular, turnalar ve diğerleri, hepsi de büyük çölün hayvanları"¹³³. Burada doğrudan ormanlardan bahsedilmese de sayılan hayvan türlerinin sadece ormanlık alanlarda bulunduğu da bir gerçektir ve herkes de bunda hemfikirdir. Yine XIII. yüzyıl sonunda, Voskresen Yıllığı, Lipovets Knezi Svyatoslav'ın 1283 yılında Moğolların takibinden kurtulduğu yer olarak belirttiği Voronej Ormanlarının mevcudiyetini de bu şekilde desteklemektedir¹³⁴. Bunlardan pek azı, Don ve Voronej ırmaklarının sağ kıyılarında sık koruluklar şeklinde, günümüze kadar gelmiştir¹³⁵. Yine aynı yakada Bityug Irmağı boyunda da ormanlık yerler bulunmaktadır¹³⁶. Buradan doğuya doğru günümüzdeki Saratov Vilayeti bölgesi uzanmaktadır. Bunun kuzey yarısı şimdi de ormanlar açısından oldukça zengindir. Medveditsa ve Hopyor ırmakları kıyılarında da ormanlar bulunmaktadır. İlovlya Irmağı boyunda da halen koruluk alanlara rastlamak mümkün olmakla birlikte, bölgenin büyük kısmı açık düzlüklerden oluşmaktadır. Ancak, artık Saratov'dan güneye doğru inildiğinde rastlanılan muazzam büyüklükteki ağaç

¹³¹A.g.e., Ç. III, s.231 i Ç. I s.207; Manastıra ilişkin 1703 tarihli Çarlık tapusu :” Pokrovskiy (Senyanskiy) Manastırı, Manastıra ait olan topraklar ve *ormanlarla* ve değirmenlerle ve balık tutma bölgeleri ve bütün varlıkları ile Kiev-Peçerskiy Manastırına bağlanmıştır...”

¹³²A.g.e., Ç. II, s. 278.

¹³³ Belyaev. “O Geografiç. Svedeniyah v Drevney Rusi”Ç.VI, s.60.**Zapiski İmp.Rus. Geogr. Obş.**,SPb., 1852.

¹³⁴Voskr. Let., Ç.I, s.177.

¹³⁵Spiski Naselenennih Mest, Voronejskaya Guberniya, s.VIII.,SPb., 1865.

¹³⁶A.g.e., s. IX.

kütükleri bir zamanlar burada ormanlar bulunduğunu, çıplak dağlar ise, ormanların yok edilmesinin kaçınılmaz neticesi olan yağmur ve rüzgar erozyonu sonucu toprağın verimli tabakasının aşınmış olduğunu göstermektedir¹³⁷. Hopyor ve Medveditsa nehirlerinin aşağı kısımları ormanlarla kaplıdır¹³⁸. Don Nehrinin sağ kolları bölgesine geçecek olursak; günümüz Kursk Vilayetinde, geçmişte sayıları çok daha fazla olan, ormanlık alanlara özgü hayvanlara, nadir de olsa halen rastlanmakta olması dikkatimizi çekmektedir¹³⁹. Gerçekten de XVI. yüzyılın sonu, XVII. yüzyılın başlarında, Don ve Oskol nehirlerinin yukarılarında Puzatskiy Ormanı denilen bir orman bulunmaktaydı¹⁴⁰. Son bahsettiğimiz nehir ile Patudon Çayı arasında da yine o zamanlarda Pogorelskiy ormanı yer almakta, Dubna, Karoçe ve Koren ırmaklarının yukarı kısımlarında ise Yuşkova Boyaraka Ormanı bulunmaktaydı¹⁴¹. Günümüzde de Oskol Irmağı'nın sağ taraftaki yüksek kıyıları ormanlarla kaplıdır¹⁴². XVI- XVII. yüzyıllarda Don Nehrinin yukarı boylarında da ormanlar bulunmaktaydı: Rozumniy, Bolhova, Boyaraka ve Dolgiy Boyarak¹⁴³. Bu surette, iki yüzyıl evveline kadar, Kursk Vilayetinin güneydoğu köşesinin tamamen ormanlarla kaplı bir bölge olduğunu görüyoruz. XVII. yüzyılın sonlarında günümüz SaltovanaDonu Kasabası yakınlarında bir meşe ormanı bulunmaktaydı¹⁴⁴. Çuguyev Şehri yakınlarındaki, Don Irmağının iki yakasını içine alan bölge sık ormanlarla kaplı idi. Sol yakada "Maçtoviy Bor" denilen çam ormanlığı vardı. Burada ayı, kurt, tilki, sansar, porsuk, dağ sıçanı, yaban keçisi ve sayga denilen bölgeye özgü antilop cinsi yaban hayvanları ile günümüzde mevcut olanlar haricinde, kuğu ve dalgıç kuşu gibi kuşlar yaşamaktaydı¹⁴⁵. Eski zamanlarda yaşayanların anlattıklarına göre, günümüz Şeludovki Köyü yakınlarındaki Don Nehri kıyıları da benzer özellikleri ile dikkat

¹³⁷Spiski Naselenennih Mest, Saratovskaya Guberniya, s.VI, IX, XVIII, SPb., 1862.

¹³⁸Spiski Naselenennih Mest, Zimliya Donskovo Voyska, s.IX., SPb., 1864.

¹³⁹Spiski Naselenennih Mest,Kurskaya Guberniya, s. IX., SPb., 1868.

¹⁴⁰Kniga Glagolemaya Bolşoy Çertej, Moskva, s.87, 1846: "Sem Irmağı Puzatkiy ormanından, Muravskiy yolunun aşağısından, Oskol ve Oskolts nehirlerinin yukarı kısımlarından akmaktaydı. Bu nehirlerin yukarısından Pusatskiy ormanı içinden, Kırım'dan gelip Rus'a gidenLivni önlerinden geçen, Muravskiy yolu uzanmaktadır". Karş.; s.11 i 34.

¹⁴¹A.g.e.,s. 24, 12, 22, 29, 34, 87.

¹⁴²Kurskaya Guberniya, s. VII.

¹⁴³Kniga Glagolemaya Bolşoy Çertej, s.28-29 ve 14.

¹⁴⁴ 1647 tarihli Saltov tasvirinden."Eski Saltov şehri harabeleri üzerine kurulmuş olan Saltov şehri, meşe ormanları ile çevrilidir", İnst. Statistiç. Opisanije Xarkov. Eparhii, Ç. IV, s.283.

¹⁴⁵A.g.e., Ç. IV. s.1-2 i Ç.I, s.228.

çekmekteydi¹⁴⁶. Zmiyevski Ormanı ise geçilmez olma özelliği ile tanınmıştı. XVIII. yüzyıl sonlarında burada “gemi inşası için damgalanmış olan meşe ağaçları” bulunmakta; muhtelif kuş cinsleri yanında, sincap ve gelincik dâhil birçok yabancı hayvan yaşamaktaydı. Eski zamanlarda, İzum Şehri yakınlarında da sık çam ormanları bulunmaktaydı. Şimdi ise artık ormanlar yok olmuş, dalgalara benzer şekilde bir yerden diğer yere taşınan, gevşek kumlardan oluşan alanlar açılmıştır¹⁴⁷. Daha güneyde ise, şimdiki Svyatogorsk Manastırı civarında ormanlardan arta kalanları buluruz. Orada, Don Nehrinin sağ kanadı boyunca asırlık meşe ağaçları, ara ara çamlar , akçaağaç ya da dişbudak ağaçları ile kaplı yüksek dağlar uzanmaktadır. XVII. yüzyıl sonundaki kayıtlardan görüldüğü üzere, Manastıra ait olan büyük ormanlık araziler mevcuttu¹⁴⁸. Eski zamanlarda, Belaya ve Aydar ırmakları boyunca da ormanlar ve kamışlıklar mevcut olup, Güldenstädt’in¹⁴⁹ yazmış olduğuna göre Krasnaya Irmağına dökülen Kremyanaya’nın başları sık ormanlarla çevrelenmiştir¹⁵⁰.

Şimdi Udam Irmağı boyunca ilerleyelim. Her şeyden evvel, nehrin sağ yakasında XVII. yüzyılın ilk yarısında, Pesočino, Olşana ve Repkaya ırmakları arasında ormanlara rastlamaktayız¹⁵¹. Gluhoy Ormanı, tam Harkov’dan Berezova Irmaklarına kadar uzanmakta olup, Haroşeva Manastırı tepelerindeki asırlık meşe ağaçları, bu yerlerin bir zamanlar nasıl bir karakter taşımış olduğuna tanıklık etmektedir¹⁵². Şimdi Moj Irmağına doğru geçelim ve aşağı kısmından başlayarak, kıyılarını gözden geçirmeye başlayalım. Bu nehrin Doneç Irmağına kavuştuğu yerdeki Zmiyevskiy Ormanını daha önce görmüştük. Daha yukarılara çıktığımızda, Ozeryanka bölgesi nehirlerine rast gelinir ki, burası bataklıklar, göller ve ormanlar ile

¹⁴⁶A.g.e., Ç.IV., s.153.

¹⁴⁷A.g.e., Ç.IV., s.193-194 ve Ç.I, s.197; Aynı isimli ırmağın kıyısında kurulu Gomolş Köyüne sahip Zmiyevskiy Nikolayevskiy Manastırı, 5,987 Desyatın (1,09 hektara denk gelen arazi ölçü birimi) kadar yapı ve yakacak olarak kullanılabilen,10 ila 11 verşok (4,4 cm. denk gelen eski bir uzunluk birimi) genişlik ve 8 ila 10 sajen yükseklik ile kesilebilen ormanın da sahibiydi. A.g.e., Ç.V., s.104.

¹⁴⁸ A.g.e., Ç. I. s.108 i 138.

¹⁴⁹ Güldenstädt, Johann Anton: (1745-1781) Baltık Alman asıllı Rus doğa bilimcisi ve kâşif. 1768 senesinde Rus Çaricesi II. Katerina’nın Rusya’nın güney sınırlarının keşfi için Ukrayna ve Kafkaslara göndermiş olduğu İmparatorluk keşif heyeti içinde yer almıştır. Bölgenin coğrafi, jeolojik, biyolojik ve dil bilimi konularına ilişkin önemli bilgiler içeren notları ölümünden sonra yayınlanmıştır (ç).

¹⁵⁰A.g.e., Ç.V., s.299, 323, 327.

¹⁵¹A.g.e., Ç. II, s. 111-112 not 1.

¹⁵²A.g.e., Ç. I, s. 53 ve 81.

içinden geçilemez bir bölgedir¹⁵³. Daha ileride, Ordinka köyü yakınlarında nehir kıyılarında yetişmiş olan meşelere rastgeliriz. Bunlardan bazıları hali hazırda kesilmiş olup, kütüğün üzerine uzun boylu bir kişi boylu boyunca uzansa bile kütüğün çapını dolduramaz¹⁵⁴. Bu meşe ağaçlarının böyle bir genişliğe ulaşabilmesi için acaba aradan kaç yüzyıl geçmesi gerekmiştir? Moj Nehrinin sol kıyısında, onun Adalagi kolunun yukarı kısımlarında, XVII. yüzyılda İlovskiy Boyaraka ormanı bulunmaktaydı¹⁵⁵. Moj Nehri havzasındaki ormanlar Kolomak Irmağı boyunca olanlarla birleşmekteydi. Günümüzde Koveg köyü yakınlarında bu iki nehrin su havzalarının ayrıştığı yerde ormanların mevcut olduğunu hali hazırda görmüştük. “Kniga Bolşovo Çertej” kitabında da, burada girilemez sıklıkta bir orman ve bataklık bulunduğu ifade edilmektedir¹⁵⁶. Ormanlık alanlar burada sona ermemiş, daha ilerilere, Oryol ve Samara nehirleri bölgelerine kadar uzanmışlardır. Halen şimdi bile, bahsetmiş olduğumuz nehirlerin ilkinin kıyılarında ormanlıklar ve çalılıklar bulunmaktadır¹⁵⁷.

XVII. yüzyılda Oryol Irmağı'nın yukarı kısımlarında Koş Boyarak adında bir orman bulunmaktaydı¹⁵⁸. Eski zamanlarda Samara Nehrinin kıyıları da oldukça ağaçlıktı. XVII. yüzyılda Boplan¹⁵⁹, görmüş olduğu diğer nehirlerden farksız olarak, bu nehir boyunca da ormanların zenginliğinden bahsetmektedir¹⁶⁰. Bunun teyidini 1681 yılında Kırım'a büyükelçi olarak gönderilmiş olan Vasiliy Tyapkin'in raporlarında da bulmaktayız. Tyapkin, ormanların ancak Samara Irmağında sona erdiğini söyleyerek: “... Sadece Oveçiy sularında değil, bahsedilen Konskiy, Samara ve Oryol akarsularının yukarılarındaki sağlam toprağa şehirleri kurmak mümkündür, şöyle ki; bu suların yakınlarında ve bozkırlarda, *büyük meşe koruları*, ormanlar,

¹⁵³A.g.e., Ç. I, s.192.

¹⁵⁴A.g.e., Ç. II, s.295-296.

¹⁵⁵Kniga Glagolemaya Balşoy Çertej, s.17.

¹⁵⁶A.g.e., s.17:”Moj ve Kolomaka nehirleri arasındaki Muravska Yolunda üç verst (1,06 km. lik uzunluk ölçüsü) kadar sonra sel yatağı.... Bu yatağın etrafından dolaşmak mümkün değil; karşımızda orman ve bataklık”.

¹⁵⁷Sipiski Naseleñnih Mest, Yekaterinoslavskaya Guberniya, s. XIII.,SPb., 1863.

¹⁵⁸Kniga Glagolemaya Balşoy Çertej, s.18 ve 97.

¹⁵⁹Guillaume Le Vasseur de Beauplan: (1600-1673) Fransız mühendis ve kartograf. 1630-1648 yılları arasında bugünkü Ukrayna bölgesinde Polonyalılar için çalışmalarda bulunmuştur (ç).

¹⁶⁰Beauplan, *Déscription d'Ukraine*, Rouen, s.17, 1660.: « cette rivière de Samar est fort considerable avec ses environs, non seulement pour l'abondance du poisson, mais aussi pour la cire, miel, la venaison, et les bois à bastir, dont elle est plus riche, qu'aucune» ... «les cosaques l'appellent la rivière sainte, peut etre, à cause de son heureuse abondance».

karaçalı ve söğütler ve kamışlar vardır. *Ormanlarda hayvanlar*, sularda balıklar, atlar için her yerde bol miktarda otlar vardır ve büyük miktarda işlenebilir toprak elde etmek mümkündür”¹⁶¹demektedir.Bu tarif, bizzat bozkırlarda meşe korularının ve ormanların mevcudiyetini açık olarak göstermesi açısından da özellikle önemlidir. Bozkırın bulunduğu yer kara topraktır ve kara toprağın olduğu yerde de orman olamaz. Bazı bilim adamlarının düşünceleri bu şekildedir. Ancak büyükelçimizin bu raporu söz konusu teoriyi çürütmektedir. Yıllık, XII. yüzyılın ikinci yarısında Kara Orman’ı, yaklaşık olarak, Samara ve Oskol nehirlerinin yukarı kısımları arasına yerleştirmektedir¹⁶². İşte bizim Rus düzlüklerinin güney kısmındaki ormanların yayılışı konusunda gücümüzün yettiği kadar toplayabilmiş olduğumuz bütün veriler bunlardır¹⁶³.

Tarım uzmanı bilim adamı Bauman’ın sözleri ile incelememizi sonuca bağlayalım. Bauman, “Pek çok bilim adamı, eski zamanlarda, güney bozkır bölgesinde ilk ormanların mevcudiyeti ihtimalini reddetmektedir. Ben de bu fikrin takipçilerinden idim. Ancak Donskavo Voyska topraklarına yapmış olduğum son seyahat, aksi görüşün doğruluğu konusunda beni tamamen ikna etmiştir”¹⁶⁴ demektedir. Biz de bu fikre katılmayı uygun görüyoruz. Günümüzde mevcut olan ya da daha önceden mevcut olmuş olan ormanları inceledik; bazı yerler için mevcut ormanların eski zamanlarda çok daha geniş olduklarının açık belirtilerini, şu anda hiç orman olmayan bazı yerlerde ise, eskiden ormanların yetişmiş olduğunu gördük. Bütün bunlara dayanarak tartışmasız olarak birkaç yüzyıl önce ormanların çok daha geniş bir sahayı kaplamakta oldukları sonucuna varabiliriz diye düşünmekteyim. Bizim için bozkırın tarih öncesi zamanlarda ormansız olduğu ya da tamamen

¹⁶¹ Tyapkin, **Zapiski Odes.Obş.İst.i Dr.**, 1848 C. I, s.573, 574. Samara Nehri kıyılarını incelemek üzere gönderilen memur İvan Kolomnin’de aynı şekilde bahsetmektedir. Kolomnin, **Letopis Zanyatiy Arheogr. Komissii**, 1861, I. Basım.

¹⁶² **İpat. Let.**, s. 369: “Knezler Kiev’den 9 gün gittiler. Onların Ugol Nehrindeki yerlerini ele geçirdiler, Snoporod Nehri boyundaki diğer yerleri de ele geçirdiler, bazılarını Kara Orman’da bastırdılar...Bassii ve pek çok diğerlerinin peşlerine düştüler ve onları yenip Vckol (Vorskla) ırmağının ardına sürdüler”. Açıktır ki, burada Oryol ırmağından Oskol ırmağı yönünü tutarsak, Snoporod yerine Samara’yı koymamız, Kara Orman’ı da onun Doneç ve Oskol nehirleri arasındaki yukarı kısımlarına yerleştirmemiz gerekir. Şekatov’da Samara’yı Snoporod olarak almıştır. Şekatov, **Slovar Geograf. R.G.**, Moskva, 1807, Ç. 5, s.1061.

¹⁶³ Yıllıkta bir de Mavi Orman’dan bahsedilmektedir:”Snoporod’a kadar gittiler ve orada Polovetslerin gözcülerini yakalayıp konuşturarak Polovetslerin sürüleri ve çadırlarının Mavi Orman’da olduğunu öğrendiler”. **İpat. Let.**, s.440. Yegâne atıf buradadır ve bundan bir şey çıkarmak mümkün değildir.

¹⁶⁴ Brun’dan alıntı: **Çernomore**, Ç.II, s. 81.

ormanlarla kaplı olduğu sorusuna değinmeksizin, ormanlık alanların, Slav kavimlerinin oraya yerleştikleri tarihi zamanlarda, şimdiye nazaran çok daha geniş alana yayılmış bulunduğu dūřuncesi önemlidir. Tekrar edecek olursak, bizim için; Slavların gūneyde geniş alanlara yayılmış, sonraki dönemlerle ve gūnümüz ile kıyaslandığında o zamanlar son derece sık ormanlar bulmuş oldukları konusu önemlidir. Slav toplulukları için ormanın nasıl bir anlamı vardı? Halkın yaşam tarzına, eğitimine, şiirine v.b konularına olan etkisine değinmeden, yerleşik halk için diğer bir bağlamda taşıdığı öneme dikkatimizi yneltelim. Avrupa'ya doğudan gelmiş olan Slav kavimlerinin, yegāne uygun yol olan nehirler sistemi aracılığı ile g etmiş oldukları konusuna bir itiraz olmayacağı kanaatindeyim. Ormanlık alanlar harekete engel teşkil etmişlerdir. Herhangi iki nehrin su havzalarının ayrıldığı yere kadar gelen Slavların, kendilerine bir sonraki nehir sistemi yolunu aabilmek için bir sūre burada kalmaları gerekmektedir. Bazen ilgili kabilenin burada, daha uzun sūre ile yerleştiği de oluyordu. Bu arada, diğer nehir aracılığı ile başka bir kabile de aynı nehir kaynakları havzasına karşı yönden gelmiş olabiliyordu. Nehirlerin kaynaklarının ayrıldığı havza, iki kabile arasında da sınır oluşturuyordu. Yani, kabilelerin yerleşmeleri esnasında ormanlar önemli bir engel teşkil etmiş ve bu yūzden yok edilmeleri işine başlanmış olmalıdır. Diyelim ki kabileler artık yerleşik dūzene geçtiler. Burada da ormana karşı olan dūřmanlık sona ermiyordu. Orman bu defa da tarıma, komşularla temasa, vs. engel teşkil etmekteydi. Böylece, ormanların yok edilmesi iři daha būyuk boyutlara yūkselmek durumundaydı. İşte henūz Slavların herhangi birileri tarafından rahatsız edilmedikleri zamanlardaki şartlar bu şekildeydi.

Ama řartlar deđiřti. Asya, yerleřik Slav nūfusun ūzerine konar-göçer tecavūzcū kitleleri gönderdi. Bu defa orman, dūřmana karřı bir korunma yeri oldu. Özellikle sınırda olan kabileler bunu böyle hissettiler. Dađların bulunduđu ūlkelerde, yerleřik nūfus dađlık bölgelerde tutunabilmiřlerdir. Bizim için ise bu tūr bir korunma mevcut deđildi. Bu nedenle ormanlara çekilmek, etrafımızı çalılıklarla, çamurlu arazilerle, bataklıklarla, çevrelemek gerekmektedir. Yer deđiřtirmeler bařladı. Bölge ne kadar sık ađaçlıklı ise, buradan çıkarılmak o kadar yavař, bölge ne kadar açıklık ise yerleřik nūfusun buradan skūlūp atılması da o kadar hızlı gerçekleřmekteydi. zū Nehrinin ařađı kısımlarında açıklık bir bölgede yerleřmiř olan Uđliler,

diğerlerinden evvel, daha X. yüzyılda Besarabya'nın daha ormanlıklı yerlerine göç etmişlerdir. Podonya'da yaşayanlar ise daha uzun süre dayanmışlar ve kademeli olarak geri çekilmişlerdir. XII. yüzyılın başlarında Belovejstlerin Çernigov bölgesine yerleştiklerini görmekteyiz. Don ve onun kolları bölgesindeki ormanların bolluğu, zaman içinde, kademeli olarak buralara çekilmeyi mümkün kılmıştır. Pereyaslav Knezliği, kendi sınırları için inatçı bir şekilde mücadele etmiş ve bölgesinin ormanlık olması sayesinde de XII. yüzyılda Vorskla Nehri boyunca bile ufak yerleşim yerlerini elinde tutabilmiştir. Bütün bunlar herkes tarafından oldukça iyi bilinen gerçeklerdir. Bu nedenle, açık olan bölgelere nazaran daha ağaçlıklı olan bölgelerde daha uzun süre kalmış olan Slav yerleşimlerinin kalıntılarını buralarda aramakta haklıyız.

Yerleşik ahali geri çekilirken, konar-göçerlerin saldırılarına karşı kendilerini mümkün olan her çeşit engel ile çevrelemeye çalışmışlardır. Peçeneklere karşı savunma amacı ile Sula ve Stugna ırmakları boyunca Aziz Vladimir tarafından inşa edilmiş şehirler hakkındaki bilgiler, kroniklerde muhafaza edilerek bize kadar ulaşmıştır. "...Peçeneklerle savaş olduğundan, onlarla savaştı ve onları yendi"¹⁶⁵. Bruno'nun¹⁶⁶ Alman İmparatoru II. Henry'ye yazmış olduğu mektup, bize Vladimir'in, tabii ki Stugna Nehrinin ağaçlıklı kıyıları sayesinde, çok sağlam ve uzun bir barikat sistemi¹⁶⁷ kurmuş olduğunu göstermektedir. İnsanlar kendilerini koruyabilmek için bütün doğal engelleri kullanmışlardır. Mesela daha sonraları, bozkırların Moğollar tarafından işgal edildiği zamanlarda, "ormanlık ve bataklık"¹⁶⁸ kaleler kurulmuştur. Düşmanların saldıracağı haberini alan halk, hemen ormanlara saklanmaktaydı. Ormanın anlamı farklılaşmıştır. Yerleşik halklar için orman

¹⁶⁵Lavr. Let., SPb., 1872, s.119.

¹⁶⁶ Brun von Querfurt, Bruno (974-1009): Katolik Misyoner Piskopos. 1007 senesinde Kiev'de Knez Vladimir Svyatoslaviç'le görüşmüş, burada 5 ay kalmış, 30 kadar Peçeneği vaftiz etmiştir. Doğu Avrupa'da Hristiyanlığın yayılması için çalışırken 1009 yılında Kiev Rusyası, Prusya ve Litvanya sınırında öldürülmüş, 1025 senesinde de Aziz ilan edilmiştir (ç).

¹⁶⁷Widał August Bielowsky, **Monumenta Poloniae Historica**, C. I, s. 225, Lwów, 1864.: «duxit me (Bladimirus) usque ad regni sui terminum ultimum, quem propter vagum hostem firmissima et longissima sepe undique circumclausit».

¹⁶⁸ Kolomnin der ki;"... Samara Irmağı boyunca pek çok ormanlar, göller ve bataklıklar bulunmakta olup, bu ormanlar, göller ve bataklıklar uygun yerlerde istihkâm hattı olarak kullanılabilir. Luçanskiy çukurluğundan Grişin sığına kadar çayırılık arazilerin kaleleri bataklıklar". Gnezdişa Nehri boyunca "düşman saldırısına karşı savunma güvenliydi, çünkü geldiklerinde karşılarında bataklık ve dev kamışlar bulacaklardı". Kolomnin, "Rospis Şto Po Osmatru Stripçevo İvana Kolomnina.." **Letopis Zanyatiy Arheogr.Komissii**, 1861, I. Baskı.

koruyucu, konar-göçerler için ise yıkıcı saldırılarına bir engel olmuştur. Açıklık alanlarda, savaş sanatları korkutucu olan Peçenek ve Kuman-Kıpçakların hafif süvari savaşçıları, ormana geldiklerinde yaya birlikler önünde teslim oluyorlardı. Mesela, hatırlayalım; 1170 yılında Ruslar nasıl “Peçeneklere Kara Orman civarında yetişip, onları ormana doğru sıkıştırdılar, perişan ettiler, bazılarını elleri ile yakaladılar”¹⁶⁹. “Tarımla uğraşan ve toprağına ve eski geleneklerine sıkı sıkı bağlı olan Slav halkı, eski yaşadıkları yerleri kolayca ve istekle terk edemediler”¹⁷⁰. Ağır ağır, yüzyıllar süren şekilde terk ettiler ve onların bu zor ve yavaş geri çekilmelerindeki en büyük yardımcı ve koruyucuları ormanlar oldu.

Karadeniz kıyıları ve şimdiki bozkır düzlüklerinde Slav kavimleri ilk ne zaman görünmüşlerdi? Bu yerlerdeki Slavlar hakkındaki ilk bilgileri VI. yüzyıl tarihçilerinin eserlerinde bulmaktayız. Nitekim Jordanes¹⁷¹ bize onları iki kabileye bölünmüş olarak tanıtmaktadır: Özü ve Turla ırmakları arasında Antlar ile Turla ve Tuna ırmakları arasındaki asıl Slavlar¹⁷². Fakat bu yazar Antların daha sonra doğuya yerleşmiş olduklarını bilmemektedir. Bu konudaki bilgileri, bir senatör ve şehir prefect’i¹⁷³ olarak Bizans’a hizmet etmiş olan ve pozisyonu itibarıyla yazdıklarına tamamen güvenebileceğimiz Caesarea (Filistin)’lı Prokopios’tan¹⁷⁴ almaktayız. Prokopios, Bizanslıların Slavlarla olan çatışmalarını, görgü tanıklarına ve resmi bilgilere dayanarak yazmıştır¹⁷⁵.

Gotların kuzeye doğru, Antların ise Don Nehri ve Azov Denizi kıyılarında yaşadıklarından bahsetmektedir¹⁷⁶. M.S 3. yüzyılda Gotlarla Romalıların savaştıklarını görüyoruz. Bu arada Gotlar, Antlara ve Slavlara boyun eğdirerek,

¹⁶⁹ İpat. Let., s. 369.

¹⁷⁰ Lamanskiy, **O Slavyanah v Maloy Azii**, s.76-77, SPb., 1859.

¹⁷¹ Jordanes: VI. yüzyılda yaşamış Got tarihçi. Özellikle Hunlar hakkında önemli bilgiler veren iki eseri bulunmaktadır (ç).

¹⁷² Iordanis, **De Getarum Sive Gothorum Origine et Rebus Gestis**, Ed.Carolos Gloss, Heft. I, s.22-26, 28, Stuttgartiae, 1861.

¹⁷³ Prefeck (Lat. Praefectus): Roma ve Bizans devlet hiyerarşisinde askerî ya da sivil olarak kullanılan bir memuriyet ünvanıdır. Esas olarak bir yönetim biriminin (Prefectura) başındaki yöneticilere verilen unvan (ç).

¹⁷⁴ Prokopios: VI. yüzyılda yaşamış Bizanslı tarihçi. General Belizarius’un hukuk müşaviri olarak bir çok seferinde onunla beraber bulunmuştur. Bu nedenle verdiği coğrafi bilgiler güvenilir ve değerlidir (ç).

¹⁷⁵ Makuşev, **Skazaniya Inostrantsev o Bite i Nrvax Slavyan**, SPb, 1861.

¹⁷⁶ Procopii, **De Bello Gottico**, lib.IV, C. IV; Karş. Vasilevskiy, “Rus.-Viz. Otrivki”, **J.M.H.P**, No:6,1877; Lamanskiy, **O Slavyanah..**, s. 76-77; Brun, Çernomorskie Gotı, **Zap. Im. Ak. N.**, T.24, K.I, s.15,1874.

onları yerlerinde bıraktılar. Sonuç olarak Slavların Karadeniz kıyılarına yerleşmelerini VI. yüzyıldan M.S II. ya da I. yüzyıla doğru geriye çekmek gerekmektedir. Slavların miladi yıllara kadar burada yaşıyor oldukları hususu da inanılmayacak bir durum olmamakla beraber, biz şimdilik bahsedilen yazılardan edindiğimiz zamanlardaki eskilik ile kendimizi sınırlayalım. Slavların daha sonra yerleşmiş oldukları yerlere güneydoğudan göç etmiş oldukları konusunda ise şüphe yoktur. İlk başlarda Antlar da güneydoğuda görülmüşlerdir ve buradan Özü'ye dökülen nehirler aracılığı ile bu nehrin bölgelerine ulaşmışlardır. Her ne olursa olsun, M.S. III. yüzyılda Tuna Nehrinden, Don Nehrine kadar olan bölgede geniş bir Slav yerleşimi bulmaktayız. Gotların ilerlemeleri karşısında onlara yenilerek çok daha zayıf bir şekilde eski yerlerinde kalmaya devam etmişlerdir.

Hunların gelişi ile Slavları köleleştirmiş olan Gotlar yerlerinden çıkarılmakta; Hunlara boyun eğen Antlar ise her şeye rağmen yerlerinde kalmaktadır. Daha da ileri gidecek olursak, kendilerine gönderilmiş olan Bizanslı elçi Priskos'un¹⁷⁷ anlatımı ile uçarcasına etrafa yayılmış olan bu konar-göçerler, kendileri de belli ölçüde yerleşik toplulukların kültürüne muhatap olup, onların pek çok geleneklerini alarak Hunların Slavlarla karışmasına yol açmışlardır. Priskos'un Panonya'nın sınırları dışına çıkmamış olduğu, burada yaşayan nüfusun Kelt boyundan¹⁷⁸ oluştuğu fikirlerini kabul etsek bile, buradaki yerleşik hayatı ve bunun konar-göçerler üzerindeki etkisini her halde inkâr edemeyiz.

Slavlar üzerine Hunların ardından 554-555 yıllarında İdil kıyılarında belirmiş olan Avarlar gelmiştir. VII. yüzyıla gelindiğinde, egemenlikleri Tuna Nehrinden Don Nehrine, batıda ise Çek ülkesine kadar uzanmıştı bile. Antlara da boyun eğdirmişlerdi ancak Avar Kağanı Bayan döneminde, bunlar bir ayaklanma ile başkaldırdılar. Kağan onları teskin etmek durumunda kaldı. Kısa süre sonra farklı boyların Avar yönetiminden ayrılmaları başladı. 630 yılında bu boyunduruğu kendileri üzerinden ilk atanlar Bulgarlar oldu. Daha sonra 667 yılında Hazarların ortaya çıkması ve hızlı bir şekilde güçlerinin genişlemesi, Avarları nihai olarak

¹⁷⁷ Destunis, "Skazanie Priska Paniyskovo", **Uçen. Z. A.N.**, II. Kısım, C. XII.

¹⁷⁸ Vasilevskiy, İlovayskiy'nin "Vvedeniye v Rus. İstoriyu" makalesinin tenkidi, **J.M.N.P.**, Ç. 222, İyun, 1882.

zayıflattı¹⁷⁹. Bu zamanda Antları yerleşik olarak görmekteyiz: boyun eğdirilerek ayaklanma çıkarmaları engellendi. Artık burada, görüşmek üzere Avarlara giden ve onlar tarafından öldürülen Mezamir örneğinde görüldüğü gibi, kendi boylarından bir Knezleri olduğunu fark etmekteyiz. VI. yüzyıl sonu yazarlarından İmparator Mavrikios¹⁸⁰, onları bize, iyiliksever ve seyyahlara karşı misafirperver kişiler olarak tasvir etmektedir. Onların köleleri bulunmaktaydı ancak kölelik baki değildi. Ormanlarda ve bataklıklarda yaşamakta olup, düşmanlarının ani bir saldırısına karşı önlem olarak evlerinin birçok çıkışları bulunurdu. Silahları iki mızrak ve büyük bir kalkan olup, okları da vardı. Devamlı bir anlaşmazlık içinde olurlar ve işlerin tartışılması esnasında da hiç kimse diğerine karşı ödün vermek istemezdi. İçlerinde, birbirleri ile mücadele halinde olan pek çok knez (reguli) bulunmaktaydı¹⁸¹. Mavrikios'un yazdığına göre, günlük yaşayışa dair çok ilginç özellikleri mevcuttu; Antların karakter olarak gerçekten Slav olduklarını, hatta genel konularda karar alınması esnasında Novgorodluları hatıra getirdiklerini görürüz. Konar-göçer olmayan nüfusun bariz göstergesi olan yaya ve büyük kalkanlar ile savaşlılardı. Avar gücünün düşüşü ile birlikte, Antların ismi de kaybolmuştur. Ancak bu yerleşik nüfusun, Tuna Nehrinden Don Nehrine kadar olan bu yerlerde öldürülmüş olduklarını ya da dahası, bunların topluca başka bir yere yerleştirilmiş olduklarını kabul etmek de mümkün değildir. Ancak, konar-göçer yığınlarının devamlı hareketleri esnasında, yerleşik nüfus daha ormanlık alanlarda toplanmış olabilir. Antların, hali hazırda etraflarının ormanlar ve bataklıklar ile çevrelenmiş olduğunu görmekteyiz. Mavrikios'un bildirmiş olduğuna göre, bütün ülkeleri bataklık, orman ve sazlıklar ile dolu idi¹⁸². Bölgenin bu özellikleri sayesinde Slavlar burada X. yüzyıla kadar tutunabilmişlerdir. Yerleşimlerinin ana yerlerini orman örtüsünün daha yoğun olduğu, sularla kaplı toprakların ve çalılıkların daha fazla bulunduğu nehir kenarlarında yapmaları gerekiyordu. Nitekim daha aşağıda göreceğimiz üzere öyle

¹⁷⁹ Hunlar ve Avarlar hakkında bkz.: Vivien-de-Saint-Martin, « Études Ethnographiques et Historiques sur les Peuples Nomades qui se sont Succédés au Nord du Caucase », **Nouvelles Annales des Voyages**, C. II, C. IV., 1850 ve 1848; Thierry, « Fils et Successeurs d'Attila » **Revue de deux Mondes**, Novembre, 1854.

¹⁸⁰ Mavrikios: (539-602) 582-602 yılları arasındaki Bizans İmparatoru. Bizans Ordusunda Perslere karşı yapılan savaşlarda önemli başarılar kazanmıştır (ç).

¹⁸¹ **Strategicum Mauricü**, Upsaliae, Ed. : Schefferus, MDCLXIV in 8^ol., XI, C.V; Karş., Lamanskiy, **Slavyane v Maloy Azii**, s. 129.

¹⁸² **A.g.e.**

de yapmışlardır. Özü, Turla ve Aksu nehirleri havzalarındaki Antların akıbetleri konusunda yıllıklarımızda yazılmış bilgilere sahibiz. Ancak VI. yüzyılda Don bölgesinde yaşamış olan onların kardeşleri hakkında takip eden yüzyılda doğrudanbir bilgi bulunmamakla beraber; buradaki Antların toprak tarafından yutulmamış olduklarına dair şüpheye yer bırakmadığını düşündüğümüz bulgular mevcuttur. Batıdaki akrabaları, nasıl nehir boylarındaki vadilerdeki ormanlık yerlerde toplanmış iseler, onlar da Don ve onun kolları civarındaki yerleri işgal etmiş olabilirler. Bu arada, XVI.-XVII. yüzyıllarda dahi, Samara, Oryol, Oveçiy Voda ırmakları boylarında ve onların Don Nehrine kavuştukları bölgelerde henüz ormanların bulunduğunu da hatırd tutmak gerekir. Yerleşik nüfus, bu nehrin ağız kısmının güney tarafına, orman yoğunluğunun başladığı hatta doğru çekilmiş olabilir. IX. yüzyılda bu bölgedeki bozkır alanlarını, konar-göçer uluslardan olan Macarlar tarafından işgal edilmiş olarak bulmaktayız. Bir yüzyıl sonra korkutucu hale gelecek olan Peçenekler ise bu zamana kadar henüz İdil ve Yayık ırmakları arasında yaşamakta olup¹⁸³, yerleşik nüfus onlarla bir çatışmaya girmemişti. Bu şekilde korunmuş olmaları, güneyde kurulmuş olan siyasi oluşuma da katkıda bulunmuştur.

VII. yüzyılın sonundan itibaren Hazarlar, egemenliklerini İdil Nehrinden Özü Nehrine kadar olan bütün alanlara yaymışlardır. Slav nüfus onlara boyun eğerek, onların gücü altında güvende olmuştur. Hazar Devletinde, herkesin malumu olan, tam bir dini ve milli toleransla karşılaşmaktayız. İktidarları esnasında, kendilerine tabi olan ulusları düşmanca saldırılardan korumayı başarmışlardır. Konar-göçer Macarların da Hazarlara bağlı oldukları Konstantinos Porphyrogenetos'un açıklamalarında görülmektedir¹⁸⁴. Bozkırdaki düşmanca hareketler, ancak Hazarların Araplarla olan mücadeleleri sonucunda zayıf düştüklerinde ve bunun neticesinde de Bizans'ın zayıf düştüğü zamanlarda başvurmuş olduğu, kendi birliğini muhafaza edebilmek için komşular ile bozuşmak siyasetini izlemek zorunda kaldığı zaman başlamıştır. Bunun başlangıcı olarak, IX. yüzyılda Hazarlar Peçenekleri dizginlemeleri için Uzlarla ittifak kurmuşlardır. Bunun üzerine Peçenekler de Macarların üzerine saldırmış ve onları Panonya'ya gitmeye zorlamışlardır. Bu arada Hazarların, Kuman-Kıpçakları sıkıştıran Uzlarla baş edecek daha fazla gücü

¹⁸³Constantinus Porphyrogenitus, *Corpus Script. Historiae Byzantinae*, C. III, s. 164.

¹⁸⁴A.g.e., 168 - 170.

kalmamıştır. X. yüzyılda Rusların seferleri Hazarların gücünü nihai olarak sarsmış ve doğudaki bu *Slav sığınağını* da yok etmiştir. Ancak VII- IX. yüzyıllar arası Hazar gücünün henüz sağlam olduğu dönemde Slavlar onun koruması altında kendi yerlerini muhafaza etmişlerdir.

IX. yüzyılda bahsetmiş olduğumuz hareket başladığında, Slavlar bir miktar geri çekilip daha ziyade Don Nehrine dökülen ırmakların ağızlarında ve kuzeye doğru olan ormanlık yerlerde toplanmışlardı. Arap tarihçi Mesudî¹⁸⁵, X. yüzyılda onları burada, bu nehir civarında bulmuştur. İşte onun bizlere ilettikleri: “Pontus Denzine (Kara Deniz) dökülen büyük ve bilinen nehirler arasında kuzeyden gelen Tanais adında bir nehir de vardır. *Bunun kıyılarına birçok Slav boyları* ve kuzeyin derinliklerindeki diğer boylar yerleşmiştir”¹⁸⁶. Bu bilgilerden başka ayrıca şu bilgi de vardır:”Halife Hişam’ın akrabası olan Mervan, Hazarya’dan geçip, orada Slav Nehri yakınlarında kampını kurarak onlardan 20.000 kadar kişiyi tutsak alıp bunları Kahetya’da iskân etmiştir”¹⁸⁷. Bu bilgi bizim için çok önemlidir. Bu sadece Mesudi’nin anlattıklarını desteklemekle kalmayıp aynı zamanda VIII. yüzyılda Don boyunda yerleşik Slav nüfusunun mevcudiyetini de kanıtlamaktadır. Çünkü bahsi geçen olay, o yüzyılın ilk yarısında meydana gelmiş olup, böylece yukarıda bahsetmiş olduğumuz düşüncemizi de desteklemektedir. Arap tarihçilerin, Slav Nehri derken, İdil ve Don nehirlerini, Don Nehrini İdil’in kolu sayarak kastetmiş oldukları konusunda şüphe yoktur. Mesela Hazar Denizi’nin Azak Denizi ile Hazar Nehri (İdil) dışında herhangi bir bağlantısı olmadığından bahseden Mesudi de aynı şekilde düşünmekteydi¹⁸⁸. Bu nehrin, bahsedilen denizleri birbirine bağladığının düşünülebilmesi için, Don Nehrinin onun kolu kabul edilmesi gerekmektedir. İbn Hurdadbih de aynen bu kanaatteydi¹⁸⁹. Araplar, Hazarlarla olan savaşlarında, Kafkas dağlarının kuzeyindeki ülkelere de pek çok kez girmişlerdi ve Mervan’ın Don

¹⁸⁵Ebu el-Hasan Ali bin el-Hüseyn bin Ali el- Mesudi: 896-956 yılları arasında yaşamış, Bağdat doğumlu Arap tarihçi, coğrafyacı ve gezgin. *Muruc ez-Zehab ve Ma’adin el-Cevahir* (Altın Bozkırlar ve Cevher Madenleri) isimli dünya tarihinde, tarih ve coğrafyayı geniş çaplı ve ayrıntılı biçimde birleştirip sunmuştur. Bkz.: Ramazan Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, T.T.K, Ankara, 2001, s.13-14. Ayrıca bahsedilen eserin Türkçe tercümesi için bkz.: Mesudî, **Murûc Ez-Zehab (Altın Bozkırlar)** Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2004 (ç).

¹⁸⁶ Garkavi, **Skazaniya Musulmanskih Pisateley o Slavyanah i Russkih**, s.140, 1870.

¹⁸⁷ Garkavi, s.37 ve 75; D’Ohsson, **Les peuples du Caucase**, 8, s.64 – 65, Paris,1828.

¹⁸⁸ Garkavi, **Skazaniya Musulmanskih Pisateley**, s.127 - 128.

¹⁸⁹A.g.e., s. 49; Ibn-Khordadbeh, ”Le Livre des Routes et des Provinces” **Journal Asiatique**, s. 514, C. 5, seri VI, publi par Barbier-de-Meynard,1865.

Nehrinin aşağı kısımlarına kadar ulaşmış olması gerçeğinde de şaşılacak bir durum yoktur. Mervan, bu olaydan sonra, 735 senesinde Kafkaslar'daki ufak yöneticilerin boyun eğdirilmesi işi ile uğraştı; Belencer ve Semender şehirlerinden geçip Hazarya'nın tam kalbine sokularak, Kağan'ın ordusunu mağlup etti ve ülkeye Hazar kolonisi olan Lezgileri getirip yerleştirdi. Hazar ismi günümüze kadar Lezgiler ve diğer Kafkas milletleri arasında mecazi manada da olsa korunagelmıştır. Şöyle ki kendi telaffuzları ile "Hazar" kelimesi "Chyssr" olarak ifade edilmekte ve Museviler bu şekilde adlandırılmaktadır¹⁹⁰. Böylece, yukarıda bahsedilen bilgileri, ihtimal dâhilinde olmadıkları, olayların gidişatına uymadıkları gerekçesi ile reddetmenin dayanağı yoktur. Bu açıklamaları iki yazara borçluyuz: El Belazuri ve Taberi¹⁹¹. Bunlardan ilki IX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve eserlerini vermiştir. Hiciv tarzında yazmış olduğu eserleri ile halifelerin ilgisine mazhar olmayı başarmış ve onlardan almış olduğu görev -İslam'ın Fetihleri Tarihi-¹⁹² İslam âlemi için son derece ilgi çekici olması hasebiyle, kendisine bütün arşivlerin açılmış olduğunu gönül rahatlığı ile varsayabiliriz ki bu da yazdıklarının inanılabilirliği lehine pek çok şey anlatmaktadır. Aynı şekilde, din ve tarih konusundaki eserleri¹⁹³ ile meşhur olan Taberi'nin de yanlışları olduğu konusunda şüphe duymamıza neden olacak dayanak mevcut değildir. Genel olarak Arap tarihçileri, kendileri açısından doğru haber iletilmesini imkânsız kılan, yaşadıkları yerin, tasvir edilen ülke ve halklardan, olayların geçtiği yerden uzak olmaları nedeniyle, hayal gücüne olan büyük düşkünlerinden dolayı suçlanmaktadırlar. Ancak bu, bütün tarihçiler ya da bütün olaylara atfedilemez. Fanteziye yer olmayan gerçeklerin olduğu durumlar, Araplar arasında da tarif ettikleri toprakları bizzat ziyaret etmiş seyyahlar mevcuttur. Bunlardan pek çoğu da yaşadıkları yerlerde, kendilerine tarihî, coğrafi ve etnoğrafik konulardaki gerçekleri doğru şekilde yorumlamalarına imkân sağlayan araçlara sahiplerdi. Anlatılan olayların özelliklerine ve anlatanın pozisyonuna göre duruma bakmamız gerekmektedir. Bu açıdan, El Belazuri ve Taberi'nin yazdıklarını tamamen güvenilir olarak kabul etmekteyiz.

¹⁹⁰ D'Ohsson, **Les Peuples du Caucase**, s.65, 66, 67 ve 212.

¹⁹¹ Bahsedilen Arap tarihçileri ve eserleri ile ilgili genel bilgi için bkz., Sergey Grigoreviç Agacanov, **Oğuzlar**, Çev. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002, s. 17-18 (ç).

¹⁹² Garkavi, **Skazaniya Musulmanskih Pisateley**, s.35.

¹⁹³ **A.g.e.**, s. 72.

Fanteziye kaçmasına imkân olmayan anlatımlar içerisinde, Don Nehri boyunda Slavların mevcudiyeti konusunda Mesudi'nin yazdıkları da sayılmalıdır. Onu okurken, onun samimiyetinden, yazarın herhangi bir tarafa meylinin olduğu, fanteziye yöneldiği şüphesini yaratacak hiçbir şeyin olmadığına emin oluruz. Anlatılan olayların özellikleri de böyledir. Ancak Mesudi'nin Hazar civarındaki ülkeleri bizzat ziyaret etmiş bir seyyah olduğunu da unutmamak lazım gelir. Hayatı boyunca, Irak, Ermenistan, Hazar Denizi ve Hazar Denizine kıyısı olan ülkeler ile İran, Hindistan, Seylan Adası, Maveraünnehir bölgesini, belki de Malezya ve Çin Denizlerini, Mısır'ı Afrika'yı ve İspanya'nın batısını da dolaşmıştır¹⁹⁴. Hazar Denizi civarı ülkelerinden Hazarya'yı¹⁹⁵ da ziyaret etmiş olup elbette ki özellikle bu bizim için çok önemlidir. Yani, Hazarya'da pek çok Slavın yaşamakta olduğu, Don civarındakilerin ise Hazarlara tabi olan bölgeler içerisinde yer almakta olduğu gibi güvenilir bilgileri, haberleri derlediği kaynak kişi ona vermiş olabilir. Mesudi, yazıları için topladığı materyallerde göstermiş olduğu büyük titizlik ile diğer yazarlardan ayrılmaktadır. Reyno(Reinaud), "Gezmiş olduğu her ülkede, geçmiş zamanlara ait belgeleri araştırmıştır; ülkenin bilgili kişileri ile temas kurmuştur"¹⁹⁶ demektedir. Mesela seyyahımızın şu sözlerine kulak verelim: "Taberistan ülkesinin Cürcan ilinin liman şehri olan Abaskan'dan sefer eder iken, diye devam eder; *gördüğüm ve az çok anlayabildiğimiz tüccarlardan (Azak Denizi ile Hazar Denizinin birbirine bağlı olup olmadığı sorusunu) sormadığım hiç kimse kalmadı*. Onların hepsi de Abaskan'dan Hazar Denizi haricinde başka bir yol bulunmadığını söylediler"...¹⁹⁷ Buna ilaveten, fikirlerinin doğruluğunun kanıtı olarak da Rusların Taberistan'a yapmış oldukları seferin hikâyesini aktarmıştır¹⁹⁸. Olaylara karşı bu tavrı, eserin yazarına karşı güvenle davranmamıza yol açmaktadır. Eserine koymuş olduğu Don

¹⁹⁴Garkavi, *Skazaniya Musulmanskih Pisateley*, s.120; Rambaud, *L'empire Grec au Dixieme Siecle*, Paris, 1870, s. 495.

¹⁹⁵Frähn, *Ibn-Fasland's und Anderer Araber Berichte*, s. IX—X., SPb., 1823; Karş. Makuşev, *Skazaniya İnostrantsev o Bite i Nrvah Slavyan*, SPb., 1861.

¹⁹⁶Reinaud, *Géographie d'Aboulfeda*, Paris, C. I., s.LXV., 1848.

¹⁹⁷Garkavi, *Skazaniya Musulmanskih Pisateley*, s.128.

¹⁹⁸Bu sefer hakkında G. Grigoriyev'in "**Rossiya v Aziya**" isimli derlemesindeki fevkalade makalesine bkz.: "O Drevnih Pohodah Russov Na Vostok", SPb., 1875. Burada yazar, Mesudi'nin anlattıklarının tamamen güvenilir olduğu kararına varmıştır. Grigoriyev; "Mesudi Rusların saldırısını tarif ederken ne dinî hasede, ne anayurt sevgisine kapılmış; ne Müslümanların zaferini büyütmeye kalkmış ne de Nizami'nin yapmış olduğu gibi, kendi kahramanını göklere çıkarmıştır" (s.17-18). Bütün bunlar büyük ölçüde bugün dahi, bizler tarafından araştırılan konularda da olması gereken noktalaradır.

civarındaki Slav yerleşimleri konusundaki notu da, muhtemelen ilk işittiğinde hemen yazdığı değil, dikkatli araştırmalar neticesinde ulaştığı bir bilgidir. Mesudi'nin kendi ülkesinde daha Bağdat'ta iken bu gerçeği duymuş ya da bunu diğer Arap coğrafyacı ya da tarihçilerinin yazılarından almış olabileceği hususu da oldukça akla yatkındır. Ancak bu durum, vermiş olduğu bilginin doğruluğunu ortadan kaldırmamaktadır.

Bahsetmekte olduğumuz yazarımız, zamanının en iyi eğitimli kişileri arasında yer almaktadır. Yunan eserlerini dahi okumuş, çalışmıştır¹⁹⁹. Kaynakları arasında, yukarıda bahsetmiş olduğumuz El Belazuri ve İbn Hurdadbih'in yazıları bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin Bağdat'ta işgal ettiği mevkiinden daha önce bahsetmiştik. İbn Hurdadbih için onunkinden de iyi koşullar mevcuttu. 880 yılı civarında Cibal'de²⁰⁰ posta idaresi amirliği görevinde bulunmuştur. Ondan günümüze "Yollar Kitabı" isimli eseri kalmıştır. Bu eserde, belli başlı bütün eyaletlerin şehirleri, sadece eyaletlerin değil, şehirlerin dahi, tayin edilen vergi miktarları ile birlikte, dökümleri mevcuttur. Eserin yolların tarifi bölümünde, bütün istasyonlar, birbirlerine olan uzaklıkları fersah olarak gösterilerek, sıralanmıştır²⁰¹. Çalışmadaki titizlik, ince detaylara yer verilmiş olması, yazarın resmi kayıtları kullanmış olduğunu göstermektedir. İlaveten, görevinin haberleşme kanalları bakanlığına benzediğini düşünürsek, kendisine oldukça sık başvurmak zorunda olan yabancılardan bilgi toplaması da son derece kolay olmuştur. Hatta Mesudi'nin altında diğer daha az güvenilir kaynakların bulunduğunu farzederseniz, böyle bir durumda onun, bu kaynaklara göstermiş olduğu tavır, bizim onun yazdıklarına karşı olan güvensizliğimizi ortadan kaldırmalıdır. Arap tarihçilerin, seyahatlerinden evvel ellerinde olan materyallere karşı olan tavırlarını İbn Havkal'ın şu sözlerinde görmekteyiz. İbn Havkal ilk seyahatlerinde İbn Hurdadbih'in, Kodama'nın ve Cagayni'nin yazılarını, tabii onların yazdıklarını kendi şahsi gözlemleri ile kontrol etmek maksadı ile hiç elinden düşürmediğini belirtir ki Mesudi'de aynı şeyi yapmıştır. Daha önce elde edilmiş olan bütün bilgilere şüpheli bir yaklaşım göstererek onlardan her birini yerinde kontrol etmiştir." *Bazıları hata edip ve şöyle*

¹⁹⁹ Garkavi, **Skazaniya Musulmanskih Pisateley**, s.117. Karş., Makuşev, **Skazaniya İnostrantsev o Bıte i Nrvah Slavyan**.

²⁰⁰Cibal: İran'ın batısında, Taberistan eyaletinin güneyinde yer alan ve Abbasiler döneminde kısa süreli olarak Arap egemenliğine girmiş olan eyalet (ç).

²⁰¹Ibn-Khordadbeh, "Le Livre des Routes et des Provinces" **Journal Asiatique**, 1865, C. I, série. VI.

düşündüler- der Mesudi- Hazar Denizi Mayotes Denizi(Azak) ile bağlantılıdır. Ancak ben Hazar ülkelerine gidip gelen, Mayotes ve Naytas (Karadeniz) Denizlerinde sefer etmiş olan, Rus ve Bulgar ülkelerine seyahat eden tüccarlar arasında, Hazar Denizinin bu denizlerden biri ile birleşik olduğunu düşünen *bir kişi bile görmedim*²⁰². O, böylece kendi çağdaşı ya da kendinden önceki âlimlerin fikirlerini doğrudan benimsememekte, aksine onların hatalarını göstermektedir. Buradan hareketle, eğer o, Don bölgesindeki Slav yerleşimleri gerçeğinin doğru olmadığını bulmuş olsaydı, yazdıklarında bunun inkârını kesinlikle görürdük. Ayrıca Hazaryada bulunmuş olması hasebiyle bu durumu kontrol etme imkânına da sahip olmuştur. Şimdi, Mesudi'nin vermiş olduğu bu önemli bilgiler ışığında ne gibi bir sonuca ulaşırız? VI. yüzyılda Prokopios ve Mavrikios, VIII. yüzyılda El Belazuri ve X. yüzyılda Mesudi, bunlar kendi aralarında bağlantı içindedir ve vermiş oldukları bilgiler birbirlerini desteklemektedir. Bahsetmiş olduğumuz tarihi hususlar da bunu teyit eder niteliktedir. Yıllıklarımızda, Don Nehri bölgesinde Slavların yaygınlığı konusunda görülen suskunluk bizim ulaştığımız bu sonucun aksini kanıtlar nitelikte değildir. Pek çok konu hakkında yıllıklar sessiz kalmıştır. Başlarda bahsi geçen Uliçler ve Tiverstlerin akıbetleri konusu ile dahi yıllıklarımız alâkadar olmamıştır. Aynı şekilde yine yıllıklarda, 1094 yılından sonra Tmutarakan²⁰³ şehri hakkında pek az bilgi yer almış, diğer kaynaklardan bu şehrin mevcudiyetini sürdürdüğünü bildiğimiz halde, yıllıklarda âdeti ortadan yok olmuştur. Rus Knezlerinin yönetimi altında olmayan yerler yıllıklar için artık “bizim olmayan” haline gelmiştir. Sadece ara sıra, yeri geldiğinde Don Nehrinden bahsedilmektedir. Yıllık, ait olunan kavim isimlerinin bırakılıp, bunların Knezlik isimleri ile yer değiştirmiş olduğu XII. yüzyılda derlenmiştir. Bu nedenle Tmutarakan Knezliği bilinmekte, ancak burada yaşayanlar artık ait oldukları kavim isimleri ile adlandırılmamaktadır. Slav kavimleri isimleri sayılırken ve bu listeye daha sonra hiç bahisleri geçmeyen Uliçler ve Tverstler koyulduğu zamanda, neden onlardan herhangi bir isim altında bahsedilmemiştir? Çünkü Rus-Slav kavimlerinin henüz

²⁰² Garkavi, *Skazaniya Musulmanskih Pisateley*, s.127.

²⁰³Tmutarakan (Tmutorakan, Tumorakan):Kırım yarımadasında Azak Denizini Karadenizden ayıran Kerç Boğazının sağ yakasında, önemli bir ticaret merkezi olarak antik zamanlardan beri var olan şehir. 988 yılında Mstislav tarafından ele geçirilen şehir, 1094 yılına kadar Kiev Knezliği hakimiyetinde kalmıştır (ç).

kendi isimlerini taşıdıkları zamanlarda, bu Uliçler ve Tverstler Rus Knezlerinin egemenlikleri altına alınan kavimler içerisinde yer almışlar, Don Nehri kıyılarında yaşayan diğer kavimler ise, Hazar Devletine dahil edilmiş ve bunun neticesinde de kronik yazarı tarafından “yabancı” sayılmışlardır. Hatta bunlara da aynen Hazarlara bakıldığı gibi bakılmıştır. Konar-göçerlerin sıkıştırması nedeniyle geri çekilerek 1116 yılında Rus ülkesine gelen Belovej’ler, yıllıklardan birinde doğrudan Hazarlar olarak adlandırılmıştır²⁰⁴. Severyanların yerleşimleri konusunda bizzat yıllıklarımızda yazılanları ele alalım. “Desna, Sem ve Sula boylarına yerleşenler Sever diye adlandırılanlar”²⁰⁵. Buradaki Sula Nehri, bahsedilen boyun güneydoğu sınırını oluşturmakta, bu arada Horol ve Vorskla ve Psyol nehirleri boylarında ve hatta Don Nehri kıyılarında da yerleşim yerleri bulunmaktadır²⁰⁶. Barsov²⁰⁷ bu konuda şöyle demektedir: ”Slav yerleşimlerinin Özü Nehrinin doğusunda, güney yönüne doğru ne kadar uzaklara yayılmış olduğu belli değildir. X. yüzyılın sonlarına doğru onları Sula Nehrinin yukarı bölgelerinde bulmaktayız. Ancak Slav nüfus, Özü Nehrinin batı tarafında olduğu gibi burada da bozkırlı yabancıların akıntısı karşısında, tedrici olarak kuzeye doğru çekilmek zorunda kaldı ise, o zaman onların ilk yerleşimlerinin güney yönünde çok daha ileri gitmiş olduğu kabul edilmelidir”²⁰⁸. Slavların geri çekilmelerini zorunlu kılan bozkırlı baskısının gerçekten var olduğu fikrine kim itiraz edebilir? Sula Nehri ötesindeki bu yerleşimleri Slavların bozkırdaki kolonizasyon hareketlerinin neticesi sayamayız çünkü Moğol istilasına kadar Slav kabilelerinin burada ileriye yönelik hareketlerini değil, sadece geriye doğru olan çekilme hareketlerini görmekteyiz. Netice itibarıyla bunlar, bir zamanlar burada var olan yerleşimden geriye kalanlardır. Gelin görün ki, yıllık bize onlar hakkında hiçbir şey anlatmamaktadır. Rus nüfusun yerleşmiş olduğu komşu bölgelere karşı yıllıklarda sergilenen tavır bu şekildedir. Bunlarda daha uzak ülkelere dair bilgilerin yer *almasına* karşı değiliz. Bay Sreznevskiy’nin²⁰⁹; yıllıklardaki

²⁰⁴ “O yaz Belovej’ler, yani Hazarlar Rus ülkesine geldiler”. Gustin’dan alıntı, D. Bagaley, **İstoriya Severskoy Zemli Do Polovini XIV. Stoletiya**, s.22, Kiev, 1882.

²⁰⁵ **İpat. Let.**, s.4.

²⁰⁶ Khorol, Ltava, Goltov, Doneç şehirleri.

²⁰⁷ Barsov, Nikolay Pavloviç: (1839-1889) Rus Tarihî Coğrafya Bilim Dalının ilk kurucularından olan Rus tarihçi (ç).

²⁰⁸ N.P. Barsov, **Oçerki Ruskoy İstoriçeskoy Geografii**, s. 131-132, Varşova, 1873.

²⁰⁹ Sreznevskiy, İzmayil İvanoviç: (1812-1880) Rus bilim adamı, filolog-Slavist, Etnograf, Paleograf (ç).

coğrafya bilgilerinin kaynağının, ticaret erbabı, görmüş geçirmiş kişiler olduğu, Rusların çok eski zamanlardan beri Doğunun ve Batının pek çok ülkesini tanımakta oldukları fikirlerine katılmamak da mümkün değildir²¹⁰. Ancak Rusların bilgileri ile kayıtlarından görebildiğimiz kadarı ile kronik yazarımızın coğrafya konusundaki bilgilerini birbirinden ayırt etmek lazım gelir. Çünkü yıllıkların ilk sayfalarında yer alan, Batı Avrupa ile Hazar Denizi civarındaki ülkelere ilişkin coğrafi bilgiler son derece kısıtlıdır. Yıllıkların, Rus Slavları ile yakın bağlantısı olan Hazarya konusunda vermiş olduğu bilgiler de sadece tarihi özellikler taşımaktadır. Kronik yazarı, ya bilgili kişilerin o konuda anlattığı hikâyelere vakıf değildi ya da o anlatımları paylaşmak istememiştir. Ancak bahsedilen bu son olasılık o kadar da doğru değildir. Bunun kanıtını, değişik kavimlerin geleneklerinin tasvirlerinde buluruz. Rus Slavlarının geleneklerinin anlatımına başlarken, kronik yazarı kendisinin bundan daha fazlasını bildiğini göstermek ister. Suriyelilerden, Baktriyalılardan, Haldeyan ve Babillilerden ve Amazonlardan bahsettiği aynı yerde Kuman-Kıpçaklardan da bahsetmektedir. Son bahsettikleri kronik yazarına gayet yakın olup, onlarla doğrudan tanışıyor olması muhtemeldir. Fakat onların öncesinde bahsetmiş olduğu halklar konusunda kimden bilgi almıştır? “Gлаголет Georgiy v Letopisani”²¹¹. Yani Bizanslı kronik yazarından²¹². Bütün bu Haldeyanlar, Babilliler ve Amazonlar hakkındaki hikâyelerin şimdiki zamanda geçtiği konusuna dikkatinizi çekerim. Asya ile geniş çaplı ticaretin tarafı olan bilgili Rus tacirleri²¹³, muhtemelen buralarda yaşayanlar hakkında tamamen farklı bilgilere sahiplerdi ve muhtemelen Amazonların değil de, Arapların yaşayışları konusunda anlatacakları bir şeyler vardı. Buradan anlaşıldığı üzere ve aksinin iddia edilemeyeceğini düşündüğüm netice şudur ki, kronik yazarlarımız bu bilgili ve tecrübeli kişilerin anlattıklarına kulak vermemiş, sadece kendi kronik yazarlarına inanarak, doğru olup olmadıklarını kontrol etme

²¹⁰Sreznevskiy, “Sledı Drevnevo Znakomstva s Yujnoy Aziyey”, **Vestnik İmp. Rus. Geogr.**, C, X, K.II, 1854.; Aynı şekilde; Belyayev, “O Geografiç. Svedeniyah v Drev.Rusi”, **Zapiski İmp. Rus.Geogr.Obş.**, K.VI., 1852.

²¹¹**Lavr. Let.**, Arheogr. Komissii, SPb., 1872, s.13-15.

²¹²George Hamartolos: IX. yüzyılda yaşamış olan Bizanslı kronik yazarı, rahip. Dünyanın yaratılışından IX. yüzyıl ortalarına kadar olan olayları yazmış olduğu eseri dönemin önemli tarih kaynaklarından. The Editors of Encyclopedia Britannica, “George the Monk|biography-Bizantine historian | Britannica.com”, (Çevrimiçi) <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/230128/George-the-Monk>. 12 Şubat 2014 (ç.)

²¹³Bkz., S. Savelyev, **Muhamedanskaya Numizmatika**, SPb., M.DCCCXL., VI; Aynı şekilde Grigoriyev, “**Rossiya i Aziya**” derlemesinde ‘O Kufiçeskih Monetah’.

gereği bile duymadan onların yazdıklarından faydalanmışlardır. Batı Avrupa'ya dair ve İdil 'den geçerken "Hvalisler"²¹⁴ hakkındaki birkaç kelam da tamamen tesadufi olarak yer almıştır. Bunların tecrübeli Rus tacirleri tarafından verilmiş bilgiler olduğunu varsayarsak, kronik yazarının Rus olmayan âlem hakkında da bilgi sahibi *olabileceğini* ancak onun bunu *istemediğini* söylememiz gerekir.

Bu söylediklerimizden sonra, bizim yıllık yazarlarımız ile İbn Hurdabih, İbn Fazlan, Mesudi gibi araştırmacı Arap alimlerini yan yana koyabilir miyiz? Her seyyah, her yazar bazen gayet sıkı olarak kontrol edilmeyi gerektiren olaylar hakkında yazabilir, ancak bu durum onun bütün yazdıklarının reddedilmesini gerektirmez.

Mesudi Don bölgesinde, Hazarya sınırları içinde kalan Slav yerleşimleri hakkında bilgiler yazdığı zamanlarda, bahsedilen Slavlar Araplar tarafından gayet iyi bilinmekteydi. Kanıt olarak, Bay Grigoriyev²¹⁵ ve Saveliyev 'in²¹⁶ daha önce bahsi geçen çalışmalarının sonuçlarını gösterebiliriz. Onların her ikisi de aynı dönemde, birbirlerinden bağımsız olarak araştırmalar yapmışlar ve ikisi de aynı sonuca, günümüz Rusya bölgesindeki halkların Asya ile son derece geniş boyutta ilişkileri bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu arada Hazarya'ya ilişkin birkaç gerçeğe burada dikkat çekmeyi gerekli buluyorum. Tavriya Yarımadası²¹⁷ ile Asya arasında çok eski zamanlardan beri son derece canlı bir ilişki mevcut olmuştur. Bu ilişki o kadar güçlüdür ki, XIII. yüzyılda bozkırların konar-göçerler tarafından işgal edilmesi taraflar için pek çok engel ortaya çıkarmış olsa da, kesintiye uğramadan devam etmiştir. XIII. yüzyıl ortalarındaki Arap tarihçilerinden İbn el-Esir'de buna dair bulunan bilgiler oldukça ilgiçektir. İbn el-Esir, 1223 senesinde Moğolların, Tebriz²¹⁸hâkiminden Harezmi'den kaçıp gelenlerin kendilerine teslim edilmelerini talep ettiklerinde, Tebriz hâkiminin bunların bir kısmını öldürtüp, bir kısmını esir

²¹⁴ Hvalisler: IX.-X. yy. da İdil Nehrinin Hazar Denizine döküldüğü bölgede yaşayan halk, Kalizler (ç).

²¹⁵ Grigoriyev, Vasili Vasilyeviç (1816- 1881): Rus tarihçi ve Doğu Bilimcisi (ç).

²¹⁶ Saveliyev, Pavel Stepanoviç (1814- 1859): Rus Arkeolog, Doğu Bilimcisi ve Arap tarihçisi, Numizmat (ç).

²¹⁷ Tavriya: Kırım yarımadasının antik çağlardaki adı. Bu bölgeye hakim olduğu bilinen ilk kavim olan İskitlerin kolu olan Taurlara izâfeten bu isim verilmiştir (ç).

²¹⁸ Tebriz: Azerbaycan'da, Hazar Denizinin güney doğu kıyıları bölgesinde yer alan şehirdir. (Bkz., D'Ohsson'un **Histoire des Mongols** eseri içinde bulunan XIII. yüzyıl başlarında Asya haritası. La Haye, Amsterdam, 1834, C. I).

almış olduğunu anlatır. Daha sonra bu esir alınanlar ve Ruslar (tacirler) hediyelerle birlikte Moğollara gönderilmiştir²¹⁹. Burada bahsi geçen Rus tacirlerinden bazılarının isimleri, Rusya’da ticaret yapan Harezmlilerin arasında sayılmış olsa bile verilen bu bilgi bizim için tamamıyla önemini korumaktadır.

İbn el-Esir, Sudak Şehrini²²⁰ Moğollar tarafından alınışını anlatırken, bu şehre giysilerle dolu gemilerin yanaştığını, bazılarının bunları para ile satın alırken, bazılarının da köle ya da kürklerle değiştirdiğini anlatmaktadır²²¹. Daha sonra Moğollar geldiğinde, diye şikâyet ederek devam eder; yollar bozuldu, bu ülkelerden dışarı gönderilen ne gümüş renkli tilki kürkleri, ne kunduz ne de sincap kürkleri, hiçbir mal gelemeyi oldu. Ancak Moğollar geri döndüklerinde, yollar tekrar açıldı ve eskiden olduğu gibi buradan mallar gönderilmeye devam edildi²²². İbn el-Esir 1223 senesi olayları içinde Kırım’dan kaçanların hikâyelerini de anlatır²²³. Eğer el-Esir zamanında böyle canlı bir ticaret ilişkisi var idiyse, o zaman ondan önceki yüzyılda, Hazarlıların bu ticareti himaye ettikleri zamanlarda Arapların, Rus ve Slavyan topraklarından her çeşit kürkün gönderilmekte olduğu konusunda yazmış olduklarının doğruluğundan şüphe etmemiz için hiç bir sebep yoktur. Ticaretin bu denli ilerlemesine büyük ölçüde, bu devlet içerisinde kalabalık sayılarda yaşamakta olan Museviler katkıda bulunmuştur. Bu milletin Tavriya Yarımadasındaki yerleşimleri eski zamanlara kadar gitmektedir. Henüz Gotların Kırım’da ortaya çıkmalarından bile önceki zamanlarda Kırım’da Pantikapayon’da²²⁴ Musevi sinagogu bulunmaktadır ve VII. yüzyılda burada Musevi cemaatinin mevcudiyetine dair kanıtlar vardır²²⁵. Harun El-Reşid zamanında Hazar devleti yöneticileri Musevi dinini kabul etmişler ve o zamandan beri pek çok Yahudi, özellikle 944 yılında Bizans İmparatorluğunda haklarında kovuşturmalar başlatıldığında, bu ülkeye yerleşmişlerdir²²⁶. İbn Hurdadbih’in eserinde, Batı Avrupa’dan deniz ya da kara yolu

²¹⁹ Kunik, “Vıpiski iz İbn-El- Atıra” s.668, **Z.A.N.**, I. ve III. Bölümler, C. II., 1854.

²²⁰ Sudak: Günümüzde Ukrayna sınırları içinde, Kırım yarımadasında, Karadeniz kıyısında yer alan şehir (ç).

²²¹ Kunik, **A.g.e.**, s.660.

²²² Kunik, **A.g.e.**, s.662.

²²³ Kunik, **A.g.e.**

²²⁴ Pantikapayon: Kırım Yarımadasındaki Kerç Şehrini bulduğu yerde antik çağlarda kurulmuş olan şehrin adı (ç).

²²⁵ Brun, **Çernomore**, Odessa, 1880. Ç.II. s.310.

²²⁶ Rambeau, **L’ampire Grec.**, s.339; D’Ohsson, **Les Peuples du Caucase**, s.36.

ile Süveyş'e gelen, buradan Arabistan'a, Hindistan'a, Çin'e giden ve Fars, Latin, Arap, Fransız, İspanyol ve Slav dillerinde konuşan Radhanitler²²⁷ hakkında bilgiler bulunmaktadır²²⁸. Bu Radhanitlerin Yahudi olarak kabul edilenler olmaları ihtimal dahilindedir.

İdil kıyıları ile Türkistan-Harezm arasında geniş ticaret bağlantıları mevcuttu. Bulgarlar ve Slavlar Harezmlilerle yoğun bir ticari faaliyet sürdürmekteydi²²⁹. Bu ticaret esas olarak Harezm'in baş şehri Cürcaniye ya da Kurkance'de yer almaktaydı. Buradan sık sık Hazarya'ya, Maverâ ün-Nehir'e ve Cürcan'a giden kervanlar yola çıkmaktaydı. Türk, Slav ve Hazar kölelerinin ve mallarının en iyileri buraya akmaktaydı²³⁰. Cürcan'dan develerle yola çıkan kervanlar ise ta Bağdat'a kadar gitmekteydi²³¹. Harezmliler, Bulgar ve Slavlar üzerine zaman zaman, onlardan pek çoğunu esir alıp götördükleri seferler düzenlemişlerdir²³². Bu arada şunu da belirtelim ki, bu son verdiğimiz bilgi, Harezmlilerin sadece İdil ve Don civarı bölgelerindeki Slavlar üzerine sefer yapabilmelerinden dolayı Slav nüfusun Don bölgesindeki mevcudiyetine işaret etmesi sebebiyle de faydalıdır. İbn el-Esir'de geçen şöyle bir hikâye günümüze de ulaşmıştır; Musevilik dininin Hazarlar tarafından kabul edilmesinden bir süre sonra Harezmliler Hazar ülkesine saldırmış ve bir kısmını ele geçirmişlerdir. Başka bir sefer ise, (Hicri 204 yılında, Miladi 819-820) Harezmliler, İslamiyeti kabul etmeleri şartı ile Hazarlılara yardım etmişlerdir²³³. Bu anlatılanlar bize, Hazarlılar ve Harezmliler arasında ne kadar yakın bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bunun dışında Hazar Kağanının koruma birliğinin de Harezmlilerden oluştuğu bilinmektedir²³⁴.

²²⁷Radhanit: Ortaçağlarda Batı ile Doğu arasında ticaret yapan Yahudi tüccarlara verilen genel ad (ç).

²²⁸ "Le Livre des Routes d'İbn-Khordadbeh", çev. B. de-Meynard, s. 512-514, **Journal Asiatique**, C. V, s. VI., 1865.

²²⁹ D'Ohsson, **Les Peuples du Caucase**, s.79.

²³⁰"Le commerce se fait principalement dans la ville de Courcandje, que nous autres arabes appelons Djourdjanije. De cette capital du Khorazm... porteut souvent les caravanes pour la Khozarie, la Maverâ—un—Nehr et la Djourdjan. Elle est l'entrepôt des marchandises du nord, qui consisteut surtout en peaux de renard, zibeline, castor et autres pelleteries, et en esclaves khozares, sclabes et tures (İbn Havkal)". **A.g.e.**, s. 147.

²³¹ "Le Livre des Routes..", **Jurnal Asiatique**, s.514, C. V., série VI., 1865; Cürcan şehri Hazar Denizine de adını vermiş olup, bu deniz Araplar tarafından Cürcan Denizi olarak anılmıştır (**A.g.e.**, s.524).

²³² D'Ohsson, **Les Peuples du Caucase**, s.80.

²³³ D'Ohsson, **Les Peuples du Caucase**, s.203.

²³⁴**A.g.e.**, s.36.

Hazar-İran ilişkilerinin ne kadar eskiye dayandığı şuradan görülebilir; Hüsrev'in hükümdarlığı zamanında, siyasi şartlardan dolayı Hazarya ve Alaniya'dan gelen yabancıların hükümdarın sarayına girmeleri yasaklanmıştı²³⁵. Arapların döneminden yüz yıl kadar evvel, Hazar hâkimiyeti Aras Nehrine kadar uzanmıştı²³⁶. Güçlerinin artması ile Araplar, Hazarlarla sık sık yaşayacakları çatışmalara başladılar. Bu mücadelelerin kazananı bazen o bazen de diğer taraf olmuştur. Her şeyden önce bunun sonuçları, Arapların Hazarya ve Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki bölgeler hakkındaki etnoğrafik ve coğrafi bilgilerinin genişlemesinde görülmüş olmalıdır. Her iki millet de, yapmış oldukları seferlerde bir diğerinin ülkesinin derinliklerine kadar girmişlerdir. Bir taraftan Hazarlar Musul'a kadar inmiş, İran'ın içlerine kadar girmiş, öte yandan Araplar, Hazar şehirleri olan Semender ve Belencer'i ele geçirmişlerdir²³⁷. Bu iki milletin karşılıklı tanışıklıklarının ilerlemesi ölçüsünde aralarındaki ilişki de aynı şekilde genişlemiştir. İlişki dostane ve ticaret anlamında olmuştur. Merak ya da kazanç duyguları Arap seyyahları kuzey ülkelerine gitmeye teşvik etmiştir. Bu tür ilişkiler özellikle X. yüzyılda yoğunluk kazanmıştır²³⁸.

Bu kısa bölüm, Mesudi döneminde İdil ve Don arasında bulunan ülkeler ile Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki ülkelerin Araplar tarafından gayet iyi bilinmekte oldukları konusunda ikna olmamız için tamamen yeterlidir. Hazarya konusunda en az kendisi kadar bilgi sahibi olan çağdaşı yazarların kendisini her halde yakalayabilecekleri ve üstelik kendisine hiçbir fayda sağlamayacağı halde seyyahımız eserinde yalan bilgiler yazmış olabilir mi? Don bölgesindeki Slav yerleşimlerinin önemi, kendisinin Doğu Âleminde taşıdığı ilim adamı saygınlığı ile kıyaslanabilir mi? Bu arada, IX-X. yüzyıl döneminin, bütün Doğu Âlemi'nde, Bizans'ta, Bağdat'ta coğrafya ilminin en iyi zamanları olduğunu da unutmayalım²³⁹.

Sonuç olarak Tmutorakan'daki nüfusun Slavlığı konusunda Lamanskiy²⁴⁰, Barsov, İlovayskiy²⁴¹ ve Bagaley'in²⁴² düşüncelerini de burada ifade edebiliriz,

²³⁵"Le livre des Routes..", **Journal Asiatique**, 1865, C. V., série VI.

²³⁶ D'Ohsson, **Les Peuples du Caucase**, s.47.

²³⁷ D'Ohsson, **Les Peuples du Caucase**, s. 49, s. 7, 60, 67.

²³⁸"Sur les Khazars", par Vivien-de- S.Martin, **Nouvelles Annales des Voyages**, vs. II ve III, 1851.

²³⁹Rambeau, **L'empire Grec au Dixième Siècle**, s. 495.

²⁴⁰ Lamanskiy, Vladimir İvanoviç(1833- 1914): Rus soylularından. Tarihçi, Slavist (ç).

²⁴¹İlovayskiy, Dimitri İvanoviç (1832-1920): Rus tarihçi (ç).

ancak bu sadece bölüm sayısını arttırmaya yarayacak olup, zaten onların ulaşmış olduğu sonuçlar da bilinmektedir. Hepsinden önemlisi, onlardan her biri farklı yollardan gitmişlerdir²⁴³. Slav nüfusun Don civarındaki mevcudiyeti konusundaki iddiamı, Sreznevskiy'in, başka bir vesile ile söylemiş olduğu sözleri ile sonlandırıyorum: “Aslında böyle olması gerektiği halde halen bunun böyle olduğunu düşünmek bize garip gelmekte. Oysa sonunda benzer bakış açısına uyum sağlamamız gerekecektir”²⁴⁴.

Özü, Aksu ve Turla nehirleri bölgelerindeki Slav yerleşimleri meselesi üzerinde uzun uzun durmamıza ise gerek yoktur. “Dulebler, şimdiki Volınyanların yaşadığı Aksu Nehri boyunda yaşamaktalardı. Uliçler ve Tverstler ise Aksu Nehri boyunda ve Özü Nehri boyunda yaşarken Tuna Nehrine doğru yönelip yerleşmişlerdi. Sayıları öyle çoktu ki, yerleşim yerleri Aksu ve Özü boylarından denize kadar uzanmaktaydı”²⁴⁵. İpatyev Yıllığında verilen bilgiler bunlardır, ancak diğer kayıtlar bu kavimleri Turla Nehri bölgesine yerleştirmektedir.²⁴⁶ Fakat Uliçler ve Tverstler'in deniz kıyısındaki bölgeleri işgal etmekte oldukları konusunda hepsi ittifak halinde bulunmaktadır. Bu Slav kavimlerinin yaşadıkları bölgeleri tam olarak tespit etmeye yönelik çabalar, bu meseleyle ilgili ya da kısmi olarak ilgilenen pek çok sayıda makalenin yazılmasına sebep olmuştur. Çok farklı fikirler ortaya çıkmakla birlikte, bizim kanaatimize göre bunlar varsayımlar olarak görünmektedir²⁴⁷. Bizim için Uliçler kavminin Özü Nehrinin oluşturduğu dirsekte mi yerleşmiş olduklarının ya da Özü Nehri ile Azak Denizinin batı kıyıları arasında yaşamış olmalarının ya da Turla ile Tuna Nehirlerinin arasındaki bölgede yaşamış olmalarının özel bir önemi yoktur. Önemli olan Özü, Aksu ve Turla nehirleri havzası

²⁴²Bagaley, Dimitri İvanoviç (1857- 1932): Rus, Ukraynalı tarihçi ve devlet adamı. 1906-1910 yılları arasında Harkov Üniversitesi Rektörlüğünde bulunmuştur (ç).

²⁴³ Lamanskiy, **Slavyane v Maloy Azii v Afrike i İspanii**, SPb., 1869; İlovayskiy, **Roziskanie o Naçale Rusi**, Moskva, 1882; **İstoriya Rossii**, Moskva, 1880; Barsov, **Oçerki Rus.İstor.Geografii**, Varşova, 1873. Bagaley, **İstoriya Severskoy Zemli do Polovini XIV. Stoletiya**, Kiev, 1882.

²⁴⁴ Sreznevskiy, “Sledi Drev. Znakomstva Russkih c Sredney Aziey”. **Vestnik İmp. Rus. Geogr.Obs.**, C. X, K.II., 1854.

²⁴⁵ **İpat. Let.**, s.7.

²⁴⁶ **Sofiyski Vremyannik**, Ç.I., s.7., Moskva, 1820; **Nikonovskaya Letopis**, Ç.I, s.9, SPb., 1767; **Voskresenskaya Letopis**, P.S.R.L, C. VII, s.265, SPb., 1856; **Lavrentyevskaya Letopis**, s.12, SPb., 1872.

²⁴⁷ Brun, “Çernomorskie Gotr”, **Z A.N.**, C. 24, K. I., 1874; Nadyejdin, “O Mestonahojdenii Dr. Goroda Pereseçniya”, **Z. Odes. Ob. İst.i Dr.**, C.I., 1844; Lambin, “Slavyane na Severnom Çernomoriye”, **J.M.N.P.**, No:5, 6, 1877; Brun, **Çernomore**, Ç. I, s.101, 168.

Daha sonra, Karamzin, Soloviyev, İlovayskiy, Golubinskiy de bu mesele ile ilgilenmişlerdir.

bölgesinin, ta denize kadar yerleşik Slav kavimleri tarafından işgal edilmiş olmasıdır. Bu kavimlere ilişkin meselelerle uğraşan herkes bu konuda hemfikirdir. Aynı şekilde Uliçler ve Tverstler'in de VII. yüzyılda bahsedilen bölgede yerleştiklerini gördüğümüz Antlar ve Slavların haleflerini temsil etmekte olduklarını da kimse reddetmemektedir²⁴⁸.

Bu şekilde, bahsedilen yerleşik nüfus, konar-göçerlerin yani IX. yüzyılda Peçeneklerin ortaya çıkışına kadar kendi bölgelerinde mevcudiyetlerini sürdürmüşlerdir. Hatta kroniğimiz bize, Uliçler ve Tverstlerin XI. yüzyıla kadar burada tutunabilmiş olduklarını “Şehirleri günümüze kadar gelmiştir” kaydı ile teyid etmektedir. Bu bilgi son derece önemli olup, takip eden bölümlerin birinde bu konu üzerinde biraz daha derinlemesine konuşmamız gerekecektir. Nasıl Bizanslı tarihçi bize Antların çok kalabalık ve güçlü bir ulus olduğunu tasvir ediyorsa, aynı şekilde bizim kroniğimizde de Uliçler ve Tverstlerden “çok kalabalıklardı” şeklinde söz edilmektedir. Uliç ve Tverstlerin, Polyan topraklarındaki devletin oluşumu sırasında, kültür olarak diğer Slav-Rus kavimlerinden daha üst bir seviyede buldukları şüphe götürmez. Bu kavimlerin kültürel anlamda daha fazla gelişmelerini, yerleşmiş oldukları bölgenin coğrafi konumu kolaylaştırmıştır. Bu konumları onların Karadeniz ticaretinde daha erkenden yer almalarını sağlamış olmalıdır. Onlar sadece “nehir kıyıları” sakinleri değil, aynı zamanda deniz kenarı sakinleridir ve bu kavimler için yerleşim bölgesinin etkisi diğer uluslarda olduğundan daha az olmamıştır. Mesela, “Uyuşuk” Gotlar, deniz kıyısına inmeleri ile açık göz hale gelmişler ve yapmış oldukları deniz seferleri ile Bizans İmparatorluğuna ait bölgeleri perişan etmişlerdir. Aynı şekilde, Adriyatik Slavları da usta denizciler olmuşlardır. Bu tesirin Uliçler ve Tverstler üzerindeki gücünü reddetmeye hiç hakkımız yoktur. Konstantinos Porphyrogenetos'un söylediğine göre, deniz seferleri için kullanılan gemilerin, Kiev'e bağlı olan Slavlar tarafından inşa edilmiş olduğunu unutmayalım²⁴⁹. Netice olarak, eğer gemi inşa etmeyi biliyor idiyse, yüzdürmeyi de bilmişlerdir.

²⁴⁸ Soloviyev, **İstoriya Rossii**, Moskova, 1874, C. I, s.66; Sreznevskiy, **Çiteniya o Dr.Rus. Letopisyah**, s.24; Lavrovskiy, “İssledovaniye o Letopisi Yakimovskoy”, **Uç. Z A. N.**, K. II., C. I., 1856; Brun'un daha önce bahsedilmiş olan makaleleri; Şafarik, “Slavyanskije Plemena v Ninesney Rossii”, **Rus. İst. Sbornik**, S. I., 1837.

²⁴⁹ Const. Porphyrog., **Corpus Script., Hist. Byzant.**, Bonn, MDCCCXL, C. III, s. 75.

Burada, Kiev Knezlerinin, güçlü denizci uluslar olarak kendilerinin İstanbul'a seferlerini engelleyebilecek, Uliç ve Tverstleri egemenlikleri altına almak mecburiyetinde olduklarını düşünen Lambin²⁵⁰ ile fikir birliğine varmamak imkânsızdır. Daha ileride göreceğimiz üzere Kiev'in onlarla baş etmesi zor olmuştur. Şimdi anlattıklarımızı birkaç cümle ile özetleyecek olursak; Peçeneklerin ortaya çıkışına kadar, yani IX. yüzyıla kadar, bozkır denilen düzlüklerin durumunu gözden geçirdik. Her türlü bitki örtüsü açısından zengin, son derece bol hayvan ve kuş türleri barındıran, verimli toprağa sahip olan ve bu nedenle de tarımın gelişmesini kolaylaştıran bir bölge görmekteyiz. Ülkenin bu zengin doğal ürünlerini sulayan nehirlerin boylarında, ilk başta bütün bölgeye yayılmış, daha sonra ormanlarla korunaklı hale gelmiş nehirlerin vadilerinde yoğunlaşmış olan yerleşik nüfus yaşamaktaydı. Burada IX. yüzyıla kadar kalmışlar ve yerleşmiş oldukları bölgenin coğrafi durumu, üretici ve tacir uluslarla komşulukları sayesinde kültürlerini geliştirmişlerdir. Gerçi tarihçinin *şöyle olmuş olsaydı* gibi tahminlere girişme hakkı yoktur ancak burada şunu söyleyebiliriz ki, konar-göçer kütlelerinin göç hareketi Güney Rusya kavimlerini, deniz kenarı ülkelerinden çıkarmak suretiyle onların kültürel gelişmelerini durdurmuş, böylece genel olarak bütün Rusya'nın kaderini pek fazla değiştirmiştir. İlk önce Peçenekler gelmişler, onların ardından Torklar²⁵¹, sonra da Polovetsler²⁵² belirmiştir. Bu kavimlerin kimler oldukları konusunu takip eden bölümde göreceğiz.

²⁵⁰ Lambin, Nikolay Petroviç (öl. 1882): Rus tarihçi, İlk Rus Yıllıkları araştırmacısı (ç).

²⁵¹ Rus yıllıklarında Uzlar (Oğuzlar), Torklar olarak adlandırılmışlardır (ç).

²⁵² Rus Yıllıklarında Kuman-Kıpçaklar, Polovetsler olarak adlandırılmışlardır (ç).

II. BÖLÜM

DİĞER KAVİMLERLE OLAN AKRABALIKLARI VE KÖKENLERİ

N.M Karamzin'e ithaf edilmiştir²⁵³

Ortaçağ'da, Asya'dan Avrupa'ya doğru harekete geçen ulus kütelleri içerisinde bizi ilgilendirenler, bunların sonuncuları olan Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklardır. Aslına bakılırsa bu süreç, XIII. yüzyılda kasırğa gibi esmiş olan Moğollarla sona ermiştir. Bahsedilen boylar, Güney Rusya bozkırlarında belirmeleriyle beraber önemli bir siyasi rol oynamaya da başlamışlardır. Yayık Nehrinden Tuna Nehrine kadar olan alanı işgal ederek, birçok devlet ile mücadeleye girmişlerdir. Bazen yapmış oldukları seferlerle, bazen doğu ülkeleri ile yapılan ticarete aracılık etmek suretiyle, bazen de kim daha fazla verirse onun hizmetine girmeye her zaman hazır olan askerî kuvvetleri ile dikkatleri kendi üzerlerine çekmeyi bilmişler ve isimleri Rus, Leh, Macar, Bizans ve Arap kroniklerinde yer almış, ünleri Batı Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Nitekim muhtelif milletlerden yazarlar, önümüze onlara ait bir yığın isim koymaktadır. Yakından dikkatlice baktığımızda şunu fark ederiz ki, bunların çoğunluğu, aynı isimlerin söylenişlerinin yanlış olarak aktarılması veya şu ya da bu tarihinin kullandığı dilin kurallarından oluşturulmuş, çarpıtılmış halleridir. Bazen de kronik yazarı (özellikle Bizanslı olanlar) bahsetmiş olduğumuz konar-göçerleri, kendi dillerini yeni barbar isimleri ile kirletmek istemediklerinden, ya İskitler olarak adlandırmış, ya da bunlara Hunlar demişlerdir. Bazen aynı yazarda aynı boy için söylenen yanlış söylenişleri kastetmiyoruz, çeşitli nedenlerden doğan ve gerçekten birden fazla farklı ismin yan yana mevcut olmasını görüyoruz.

Burada, "Peçenek" kelimesinin ilk başlangıçta nereden geldiğine dair herhangi bir araştırmaya girme imkânımız bulunmamakla birlikte, diğer ulusların bu ismi Rus-Slavlardan öğrenmiş oldukları düşüncesi bize oldukça akla yatkın görünmektedir. "Peçeneği" kelimesi ile Bizanslı

²⁵³Karamzin, Nikolay Mihailoviç (1766-1826): Rus yazar, şair, tarihçi ve eleştirmen. En ünlü eseri, 12 Ciltlik Rus Devleti Tarihi'dir (ç).

tarihçilerin “Πατρινάκται” [Patsinakitai] kelimesi, akustik açıdan birbirlerine son derece yakındır. Eğer, Yıllıklarımızda 944 senesi bahsinde yazılanları dikkate alacak olursak, Korsunlular İgor’un Bizanslılara karşı manevraları hakkında İstanbul’a haber göndermişler, Bulgarlar da aynı şeyi yapmışlardır. “dediler ki; Peçenek kuvvetlerini de kiralarak Ruslar yürüdüler..”²⁵⁴ Konstantinos Porphyrogenetos’un, Rusya ya da Kırım’da bulunmuş olan kişilerin anlattıklarından pek çok şey öğrenmiş olduğunu açıkça belirterek Peçenekler hakkında vermiş olduğu detayları hatırlayacak olursak, yukarıda bahsedilen varsayımımız bir ölçüde temel kazanmış olacaktır.

Öte yandan, Rus-Slavların Peçenek ismini, bunu Bizanslılara da iletmış olan Macarlardan öğrenmiş olmaları da muhtemeldir. Eğer Evropeus’un²⁵⁵ açıklamaları doğru ise, “Peçeneg” ismi, Macar dilinde bitşen(ng)-jax kelimesinden gelmekte, anlamı da “çam insanları” yani çam ormanlarında yaşayan insanlardır²⁵⁶. Bu durumda Rus-Slavların bu isimle tanışmaları, Peçeneklerle doğrudan karşılaşmalarından önce gerçekleşmiştir. İsmi Rusça söylenişine yakın bir hali Titmar Merzeburgskiy’in²⁵⁷ eserinde “pezineigi” olarak, daha doğru şeklini ise Bruno’da “pezenegi” olarak bulabiliriz. Birincisi, ufak değişikliklerle bu ismi ikinciden almış olabilir. Bruno, Peçenekler arasında Hıristiyanlığı yaymak üzere Rusya’ya geldiğinde bu ismi Ruslardan duymuştur. Bu ismin, Titmar’ın eserinde rastladığımız oldukça bozulmuş halleri “pedenei ve petinei” ise, bize öyle geliyor ki, Boleslav’ın²⁵⁸ Rusya’ya yapmış olduğu sefere katılmış olan Alman askerlerinin ağzından duyulduğu haliyle yazılması neticesidir²⁵⁹. Polonyalı tarih yazıcıları tarafından “Peçenek” adı yerine kullanılmış

²⁵⁴ İpat. Let., s.28.

²⁵⁵ Evropeus, David Petroviç (1820-1884): Fin-Ugor dilleri ve kuzey kavimlerinin dil grupları üzerine yaptığı araştırmaları ile ün kazanmış Fin’li dil bilimci, folklor araştırmacısıdır (ç).

²⁵⁶ D.P Evropeus, **Ob Ugorskom Narode**, SPb., 1874, Ostyak dilinde pitş – çam, pitşen(ng), çam’a ait; jax, Ostyak dilinde, insan, s.4.

²⁵⁷ Thietmar von Merseburg (975-1018): Alman kronik, Merseburg Piskoposu. 1012-1018 yılları arasında Merseburg Piskoposu iken *Chronicon Thietmari* adını verdiği, 908- 1018 dönemini anlatan ve 8 kitaptan oluşan Latince eserini yazmıştır. Kroniği, Saksonya tarihi açısından olduğu kadar, Rus-Alman ilişkilerine de ışık tutan önemli bir kaynaktır (ç).

²⁵⁸ Boleslav (967-1025): Polonya düküdür. Ayrıca ölmeden önce son aylarında ilk Polonya kralı olmuştur. Bu nedenle Polonya’nın kurucu babası olarak kabul edilmiş, siyasetçi, stratejist, devlet adamıdır. Knez Svyatopolk Vladimiroviç (979-1019)’in de kayınpederidir (ç).

²⁵⁹ Bkz., Titmar Kroniği, **Monum. Pol. Hist.**, C. I. s. 317, 292; Bruno’nun II. Henry’ye yazmış olduğu mektup, **A.g.e.**, s.224. Titmar’ın Peçenekler konusunu Bruno’dan duymuş olması, bu ikisinin yakın ilişkisi nedeniyle muhtemeldir. Titmar Bruno’yu «consclostius meus» (**A.g.e.**, s.293) diye adlandırmaktadır. Mektuplaşıyor olmaları muhtemeldir. Bazı farklı versiyonlar için bkz.: Baer,

olan bütün isimlerin, bunun Ruslardan duyulduğu gibi yazılması suretiyle oluştuğu konusu üzerinde uzun uzun durmayı gerekli görmüyorum. Polonya kroniklerinde yer alan versiyonları; Piecinigi, pieczyngi, pincenakiti vb. Bunlardan Gall kroniğinde yer alan sonuncusu, muhtemelen yazarının Bizanslı tarih yazarlarına yakın olması ile açıklanabilir²⁶⁰.

Macar kaynaklarına bakacak olursak, Peçeneklerimizi, Besi, Bysseni, Bicenati gibi isimler altında buluruz. Bu ulusun Macar dilindeki ismi ise Besenyö²⁶¹ olup, resmi yazışmalarda Besseneu, Bessynew şeklinde geçmektedir. Bazen bu belgelerde Wysseni adını da bulabiliriz²⁶². Macar bilim adamı Erney, Peçenekleri Wosciani, Wosseravii ve Ebes isimleri ile göstermektedir²⁶³. Aslında bu sonunculara XII. yüzyıl sonundaki bir belgede rast gelinmektedir²⁶⁴. Bu şekilde farklı varyasyonların ne şekilde oluşmuş olduğunu bilemiyoruz ancak Macarların Peçeneklerle doğrudan ilişki içinde olduklarını da hatırla tutmamız lazımdır. Bütün bu farklılıkların Besenyö kelimesinin Latince ifade edilmesinden doğmuş olması da muhtemeldir.

Araplar da bahsetmekte olduğumuz konar-göçerlere karşı kayıtsız kalmamışlardır. Onların kayıtlarında Peçenekler “Badjnak” adı ile yer almaktadır. Örnek olarak iki Arap tarihçinin, El-Bekri²⁶⁵ ve El-Belhi’nin²⁶⁶ kayıtlarını ele alalım. Badjnak ülkesi konusundan bahsederken, El-Bekri; bunların ülkesinden kuzeye doğru Kifdjak (Kipçak) ülkesinin, güneye doğru Hazarya’nın, doğuya doğru Guziya’nın ve batıya doğru da Slavyanların ülkesinin uzandığını anlatır²⁶⁷. El- Belhi

“Geographia Russiae vicinarumque regionum... ex Constantimo Porphyrogenneta” **Commentarii Ak. Scienc. Imper.**, Petropol, s. 402. C. IX, 1734.

²⁶⁰Gall, yaygın olarak okunan bir yazardır. Kroniğine yazılmış olan önsöz için bkz.,**Monum.Pol. Hist.**, C. I., s.383.

²⁶¹ P. Hunfalwy, **Die Ungern**, Wien und Teschen, s.80, 1881.

²⁶² Fejer, “**Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticae et Civilis**”, C. II, s. 2, C. VI, s. 2, C. I, s.1,Budae, 1829-1844, Aziz Stephan’ın 1019, Bir Macar Piskoposu olan İobagion’un 1299, IV. Béla’nın 1238 tarihli yazıları.

²⁶³ Kunik, “O Torkskih Peçenegah i Polovtsah po Vengerskih İstoçnikam”, s.734.,**Zapiski Ak. N.**, I ve III. kısım, C. II., 1854.

²⁶⁴ Fejer, **a.g.e**,III. Bela’nın 1190 tarihli fermanı.

²⁶⁵Abū ‘Ubeyd Abdullāh b.Abdül’azīz al-Bekrī (d.1040 civarı,ö. 1094): Endülüslü Arap coğrafyacı ve tarihçi (ç).

²⁶⁶ Ebu Zeyd Ahmed bin Sehl el-Belhi (850-934): Horasan’ın Belh şehrinde doğmuş, coğrafyacı, matematikçi, hekim, psikolog, çok yönlü bilim adamı(ç).

²⁶⁷Defréremery, **Fragments des Géographes et d’historiens Arabes et Persans Inédits**, s.15, Paris, 1849.

ise “Türklerin bir kısmının kendi ülkelerinden ayrılarak Hazar ve Rum (Bizans) arasındaki alanı işgal ettiklerini, bunların Badjnak diye adlandırıldıklarını, eski zamanlarda bunların kendi gerçek yerlerinde oturmadıklarını, ancak daha sonradan bölündüklerini ve bu yerler için savaştıklarını”haber vermektedir²⁶⁸. Arapların belirtmiş olduğu yerlerde hangi ulusun yaşadığını başka kaynaklardan da bakıp tespit etmeye çalıştığımızda, bunun Peçenekler olduğunu teyid ederiz. El- Bekri XI. yüzyılda, El- Belhi ise X. yüzyılın ilk yarısında eserlerini yazmış oldukları halde hem biri hem de diğlerinin, X.yüzyıl başı ya da IX. yüzyıl sonu gibi kendilerinden önceki zamanlardan bahsettikleri aşikârdır²⁶⁹. Bu dönemde Hazarya ve Bizans arasındaki bütün alanın Peçenekler tarafından işgal edilmiş olduğu hususunda gerek Bizans kaynakları gerekse Rus yıllıkları hemfikirdir²⁷⁰. Bunun dışında Konstantinos Porphyrogennetos’da bize şunları söylemektedir: “Peçenekler önce Yayık ve İdil nehirleri yakınlarında yaşamışlar ve Macarlar ve Uzlar denilen uluslara komşu olmuşlardır. Elli yıl kadar önce, Hazarlarla anlaşıp Peçenekler üzerine saldırmış olan Uz denilenler, onları yenmiş ve kendi ülkelerinden sürmüşlerdir”²⁷¹. Yazarımız özel olarak Peçeneklerin sınırlarından bahsetmemiş olsa da, zaten bahsettiklerinden bu ülkenin komşularının Hazarlar ve Uzlar olduğu açıkça görülmektedir. Böylece El- Bekri, El- Belhi ve Tarihçi-İmparator’un karşılıklı olarak birbirlerini destekledikleri ve hepsinin de aynı ulustan bahsetmekte oldukları açıktır.

Bahsedilen seçenekleri incelediğimizde hepsinin tek bir ismin, yani yabancıların Peçeneklere vermiş oldukları ismin, çarpıtılmış şekillerde söylenmesinden ibaret olduğunu fark etmemiz zor olmayacaktır.

Daha sonra Avrupa’ya gelmiş olan Kuman-Kıpçaklara da Ortaçağ tarihçileri tarafından yığınla farklı isimler verilmiştir. Yeni konar-göçer boy şu belirtilen isimler altında tanınmıştır; Polovets, Plauci, Balwen ya da Blawen, Walwen, Κόμανοι (Komanoi), Cumani, Kuni, Kıpçaki. Farklı kaynaklarda yer alan bilgilerin ufak bir

²⁶⁸ Garkavi, *Skazaniya Musulmanskih Pisateley*, s.275.

²⁶⁹ Bkz.: Garkavi ve Defremery, s.8 , 14, dpt. I.

²⁷⁰ Bkz.: *İpatyevskaya Letopis’* 915, 972, 1116 yılları, s. 26, 48, 204. Constantinus Porphyrogenitus, s. 105—106; Γεωργίου τοῦ Κεδρήνου, *Σύνοψις ιστοριῶν* v. Bonn. 1839,C. II, s. 129-130, 581-582; *Οἰμετα’ Θεοφάνην*, Bonn, 1838, s.122.

²⁷¹ Constantinus Porphyrogenitus, *Corpus Script.Hist. Byzant.*, C. III., s. 164, Bonn, 1840.

karşılaştırmasını yapmamız, bize bütün durumlar için tek bir ulustan bahsedilmekte olduğunu gösterecektir.

1201 yılında, Bulgarlar ve Bizanslılar arasında, Bizanslı kaynaklar açısından bakıldığında karşı tarafta İskit ya da Kumanların bulunduğu, iki ulus arasında uzun zamandır devam etmekte olan savaşı sona erdiren bir barış antlaşması yapılmıştır²⁷². Niketas Honiates'in²⁷³ bahsetmiş olduğu üzere, bu yılda Ulahlar ve *Komanlar* Trakya'yı tahrip etmişler, ancak Galiçya Knezi Roman büyük bir ordu ile *Koman* ülkesine saldırmış, hiçbir zorlukla karşılaşmadan burasını yağmalayıp tahrip etmiştir. Aynı yazar, yine bu yılda Roman ve Rurik'in kendi aralarında da savaştığını ve *Komanların* ikincinin tarafında yer aldığını bildirmektedir. Bizim yıllığımız da Bizanslıların *Komanları* yerine kendi *Polovetslerini* koyarak bu olayı aynen teyit etmektedir. "Bu yılın kışında Roman Polovetsler üzerine gitti ve pek çok Polovets yerleşimlerini ele geçirdi ve pek çok esir aldı ve birçok Hıristiyanı da esirlikten kurtardı. Rus topraklarında büyük sevinç oldu. Aynı senenin kışının 2 Ocak gününde Rurik ve Olegoviçler Kiev Şehrini ve bütün *Polovets* topraklarını aldılar"²⁷⁴.

²⁷² Uspenskiy, **Obrazovaniye Ftarova Bolgarskovo Tsarstva**, s.108, Odessa, 1879.

²⁷³ Niketas Honiates: 1155 ya da 1156 yılında bugünkü Honaz yakınlarında doğmuş, 1215 ya da 1216 yılında İznik'de ölmüş, Bizanslı tarihçi, din ve devlet adamı. 1118- 1206 yılları arasında kapsayan *Chronica Diegesis* adlı tarih kitabı XII. yüzyıl temel tarih kitaplarından biridir.1204 yılında İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesi üzerine sürgündeki Bizans Sarayının bulunduğu Nikaia'ya (İznik) göç etmek durumunda kalmıştır. Bizans İmparatorluğunun İznik döneminin ilk yıllarına ilişkin bilgilerin çoğu Honiates'in eserinden alınma olup, bu şekilde kendinden sonraki tarihçilere de kaynaklık etmiştir. Bizanslı tarih yazarları hakkında genel bilgi için bkz.: İsmail Mangaltepe, **Bizans Kaynaklarında Türkler**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009 (ç.)

²⁷⁴ Νικητόν Χοβιάτου, **Ἱστορία**, Bonn, 1835, s.691-692; **Voskresenskaya Letopis'** s.107-108.,Ç. I , Π. C. P. J., Ч. VII. Uspenskiy bu seferin 1200 senesinde yer aldığını düşünmektedir. (s.200); Edouard de Muralt, **Essai de Chronographie Byzantine**, SPb., 1871, s. 261-262., C. II. Eserinde bu olay 1201 senesi altına konulmuştur. Voskresen ve Lavrentyev Yıllıklarında ise 1202 yılı altına konulmuştur. Nikonov Yılığında, Kuman-Kıpçaklar üzerine yapılan sefer 1201 yılında verilmekte, Kiev'in yağmalanması ise 1202 yılı olarak tarihlenmektedir ki, tamamen doğrudur. İlk iki yılda hata yapılmıştır. Bu iki olay, iki farklı senede yer almış olmalıdır. Voskresen Yılığında, Kiev'in yağmalanması haberinin 2 Ocak'a, Kuman-Kıpçaklar üzerine yapılan sefer bilgisinin hemen ardına konulmuş olması, ikinci bahsedilmiş olan olayın Aralık ayında ya da daha önce gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Sefer, Mart yılı takvimine göre, yılın ilk on ayında yer almış olduğuna göre (Mart- Aralık) Bay Kunik'in yöntemine göre gidersek, ("O Priznaniı 1223 g. Vremenem Bitvı na Kalke", **Uç. Zap. Ak. N.**, I ile II kısımlar, C. II, 1854.) sefer yılı olarak; 6710 – 5508 = 1202 senesini elde ederiz. Kiev'in yağmalanması da 2 Ocak'ta, yani Mart yılı takviminin son iki ayında yer almış olduğuna göre, aynı yöntemle gidecek olursak, Kiev katliamının tarihi; 6710 – 5507 = 1203 senesidir. Mamafih Lavrentyev Yılığında bu olayı 1203 senesine taşımıştır. Ancak Voskresen ve Lavrentyev yıllıklarının bir sene ileriden gittikleri herkesin malumudur (Pogodin, **İssled. Zameç. İ Leksiı o Rus .İstorii**, C. VI., s.126, Moskva, 1850). Sonuç olarak, 6710 senesini değil de 6709 senesini almak gerekmektedir. Yine aynı yöntemle hesaplayacak olursak, Kuman-Kıpçaklar üzerine yapılan seferin senesi; 7609 – 5508 = 1201 olarak bulunur. Kiev'in Rurik tarafından alınması ise; 7609 – 5507 =

Kuman-Kıpçaklar, kendilerini Cumani olarak adlandıran Batılı yazarların eserlerinde bu adla yer almışlardır. Güney Rusya bozkırlarını tasvir eden Rubruk²⁷⁵da, Moğollar²⁷⁶ gelmeden önce burada genel olarak Kumanların yaşadığını söylemekte ve şöyle devam etmektedir:“Burada (bu düzlüklerde) genel olarak Kapşat (Kapschat= Kıpçak)²⁷⁷ diye adlandırılan Kumanlar yaşamaktadır”. Kuman ile Κόμανοι’ın aynı şey oldukları konusunda şüphe olamayacağını, Rubruk’un, bunların Kıpçaklar ile aynı olduğunu, sadece Araplar ile Bizanslılar tarafından ifade edilen şekilleri olduğuna dair sözlerine dayanarak teyit edebileceğimizi düşünmekteyiz. İbn-Yahya, Mısır tahtında Kıpçakların bulduklarını, bu Kıpçak Hanedanlığının, kendisini ülkedaşları ile çevrelemeye çalıştığını ve böylece bütün önemli devlet memurluklarının onların eline geçmiş olduğunu anlatmaktadır²⁷⁸. Bu gerçek, İmparator Michael Palaeologus ile bir zamanlar köle olarak satılmış olan Kuman kökenli Mısır Sultanı arasında yapılan ve Mısır gemilerinin, ülkedaşlarını satın alabilmeleri için serbestçe Kuzey Karadeniz kıyıları boyunca sefer edebileceklerine

1202 senesindedir. Bu surette, Kuman-Kıpçaklar üzerine yapılan seferin yılı 1200 ya da 1202 senesine taşınmaz, ancak 1201 senesine denk gelir ki bu da Muralt’ın sefere dair verdiği tarih ile tamamen uyuşmaktadır. Ancak bu yazarda Kiev’in yağmalanması 1201 şeklinde yanlış olarak tarihlenmiştir.

²⁷⁵William of Rubruck (1220 – 1293): Fransisken rahibi ve misyoner. Flander’de Rubrouck kasabasında doğmuştur. Fransa kralı IX. Louis ile birlikte 1248 yılındaki Yedinci Haçlı Seferine katılmış, daha sonra yine aynı kralın emri ile 1253 yılında Moğolların Hıristiyan dinine geçmelerini sağlamakla görevlendirilmiştir. Önce İstanbul’a gelmiş, 7 Mayıs 1253 tarihinde buradan deniz yolu ile Kırım’daki Sudak şehrine hareket etmiştir. Don Nehri’ni geçtikten dokuz gün sonra Kıpçak Hanı Sartak ile görüşmüş, Sartak Han onu İdil Nehri yakınlarındaki Saray şehrinde yaşayan, İdil Bölgesi Moğol hükümdarı babası Batu Han’a göndermiştir. Batu Han din değiştirmeyi reddetmiş ancak William ve yanındakilerin Karakurum’daki Büyük Moğol Hanı Mengü Han tarafından kabul edilmelerini sağlamıştır. 16 Eylül tarihinde at sırtında, dokuz bin kilometrelik yolculuğa çıkan William, Karakurum’a ulaşmış ve 4 Ocak 1254 tarihinde Büyük Han tarafından kabul edilmiştir. 10 Temmuz 1254 tarihine kadar Karakurum’da kalan William, bu tarihte geri dönüş yolculuğuna başlamış ve 15 Ağustos 1255 tarihinde o zamanlar bir Haçlı devleti olan Tripoli’ye ulaşmıştır. Rubrouch’lu William, Giovanni da Pian del Carpine, Ascelin of Lombardia ve Andre de Longjumeau’nun ardından, Moğollara gönderilmiş olan dördüncü Avrupalı misyonerdir. Döndüğünde Fransa Kralı IX. Louis’ye “*Itinerarium fratris Willielmi de Rubruquis de ordine fratrum Minorum, Galli, Anno gratia 1253 ad partes Orientales*” adını verdiği, seyahatinin tam ve detaylı bir raporunu sunmuştur. Söz konusu rapor 40 bölüme ayrılmış olmakta, 1-10 bölümler arasında Moğollar ve gelenekleri, 11-40 bölümler arasında da yolculuk güzergahı ve yaşanan olaylar anlatılmaktadır. William çok iyi bir gözlemci ve iyi bir yazar olup, eseri, Marco Polo’nun eseri ile kıyaslanabilecek çapta, Ortaçağ coğrafya edebiyatının en önemli eserleri arasındadır. Türkçe dahil pek çok dile tercüme edilmiştir. Rubruk’un hayatı ve seyahati hakkında geniş bilgi için bkz.: Wilhelm Von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255**, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001 (ç).

²⁷⁶Fejer, **Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticae et Civilis**, C. IV, s. 2, s. 264, Budae, 1829-1844.

²⁷⁷A.g.e., s.268.

²⁷⁸Quatremère, **Notices et Extraits des Manuscrits**, C. XIII, s. 267-268.

dair ticaret antlaşmasından bahseden Nikephoros Gregoras'la²⁷⁹beraber Pachimeras²⁸⁰ tarafından da tamamen doğrulanmaktadır²⁸¹.

Polovetsler ile Kıpçakların aynı ulus oldukları hususu İbn-el Esir'in yazdıklarında da görülmektedir. Onun sözleri ile ifade edersek; Moğollar onların ülkesine Derbent'ten geçerek girmişler, Alanlarla olan ittifaklarını bozmuşlar ve yalnız hale düşürmüş oldukları iki tarafı da kırmışlardır. İşte o zaman *Kıpçaklar* kurtuluşu *Ruslarda* aramışlardır. Ebu'l Gazi'de de aynı şekilde anlatılmaktadır²⁸². Bizim yıllıklarımızda bu yazarlar ile hemfikir bulunmakta, sadece Kıpçaklar yerine Polovetsler yazmaktadır. «6732 senesi yazında, adları daha önce hiç duyulmamış insanlar geldiler: bunlar Tanrısız Moavıtyanlar, Moğol denilenler, *Polovets topraklarına geldiler... Polovetslerden pek çokları Rus topraklarına kaçtılar*»²⁸³. Daha sonra İbn el-Esir ve Ebu'l Gazi'de *Rus* ve *Kıpçakların* yenilmeleri anlatıldığı gibi, bizim yıllıklarımız da, Moğolların *Rus* ve *Polovetsler* üzerine galibiyetlerinden bahsetmektedir. Bu anlatılan gerçeklerden sonra, Polovetsler ile Kuman ve Kıpçakların aynılıkları konusunda şüphe duymak için bir neden olmadığını düşünüyoruz. “Kuman” isminin nereden geldiğini açıklayabilecek bilgimiz yoktur. Eğer Polovetslerin kendilerini bu isimle çağırdıklarını varsayacak olursak, o zaman Batılı ve Bizanslı tarihçilerin bu ismi Polovetslerden öğrenmiş olmaları muhtemeldir²⁸⁴.

²⁷⁹Nikephoros Gregoras (1295-1360): Bugünkü Karadeniz Ereğlisi'nde doğmuş, Bizanslı astronom, tarihçi, alim, din adamı. Küçük yaşta İstanbul'a yerleşmiş ve ilim alanında edindiği ün ile İmparator II. Andronicus Palaeologus'un dikkatini çekmiş ve arşivler muhafızlığı görevine getirilmiştir. En önemli eseri 1204- 1359 yılları arasını kapsayan ve 37 kitaptan oluşan Bizans tarihini anlattığı kitaptır. Burada, kendinden önceki Bizanslı tarihçi George Pachymeres'in çalışmasını kısmen destekleyip kısmen de devam ettirmiştir (ç).

²⁸⁰George Pachymeres(1242-1310): Bizanslı tarihçi, felsefeci, yazar. 1204 senesinde İstanbul'un Latinler tarafından ele geçirilmesi nedeniyle babasının yerleşmiş olduğu İznik'te doğmuştur. 1261 yılında, İmparator VIII. Michael Palaeologus tarafından şehrin Latinlerden geri alınması üzerine Pachymeres İstanbul'a yerleşmiş ve hukuk eğitimi alarak kiliseye girmiştir. En önemli eseri 13 kitaptan oluşan ve 1255- 1308 yılları arası dönemi kapsayan Bizans Tarihidir (ç).

²⁸¹Γεωργίου τοῦ Παχυμέρης, **Μιχαήλ Παλαιολόγος**, Bonnae, C. I, s. 175-176, 1835; Νικηφόρου τοῦ Γρηγόρα **ρωμανικῆς ιστορίας λόγος**, Bonnae, C. I, s. 101.

²⁸² Kunik, “Vıpiski iz İbn-El- Atira”, s. 569; **Zapiski Ak. N.**, I. ve III. Kısımlar, C. II, 1854; D'abulgasi-Bayadur- Chan, **Histoire Généalogique des Tatars**, Trad. Par D., s.309-315, A. Leyde, 1726.

²⁸³**İpat. Let.**, s.495.

²⁸⁴ D'Ohsson, «Kuman» ismini, Polovetslerin yaşadığı yerdeki Kuban Nehrine dayandırmaktadır. “Türk dilinin muhtelif lehçelerinde *M* ve *B* harfleri gelişigüzel şekilde birbirinin yerine kullanılabilir. Başlangıçta: les Turcs de Couman denilebilirken, şimdi les Tartares de Couban denilmesi gibi”. (D'Ohsson, **Histoire des Mongols**, Hay et Amsterdam, 1834, C. I, s. 338).

Tekrar Rubruk'un yazdıklarına dönecek olursak, şöyle bir ilavede bulunmuş olduğunu görürüz: “Nemetsler, (Kumanları) Valanlar (Valani) olarak adlandırmakta, onların yaşadıkları bölgeye de Valaniya denmektedir²⁸⁵”. Bu, Almanca Walven sözcüğünün Latince hali gibi görünmektedir. 1241 senesinde Fransisken misyoner rahiplerin yazmış oldukları mektupta; Moğol savaşçıları arasında “Almanca Valwen dediğimiz Kumanların da²⁸⁶” yer aldığından söz edilmektedir. Valani ve Valania kelimeleri konusunda ise bilimsel varsayımlarda bulunmanın herhangi bir temeli yoktur. Ortaçağ tarihçilerinin bunu Alan halkından ve Alanya ülkesinden üretmiş olmaları muhtemel olmakla birlikte, Ortaçağ bilim alemini yakından tanıyan Rubruk, her hal u kârda bunu bize açıklamış olmalıydı. Seyyahımızın, eskiden Almanya’da yaygın olan Valven isminin Latince şeklini vermiş olduğu açıktır. Bunun değişik

D’Ohsson’un düşüncesine herhangi bir itiraz niyetimiz olmaksızın bu konuda kendimize de birkaç kelime söyleme hakkı veriyoruz. *M* ve *B* harfleri arasında bu geçişmeyi diğer bir örnekte daha görmekteyiz. Bizanslılar tarafından Maniak adı ile bilinen bir Polovets Hanı mevcuttur. (Stritter, Anna Komnina, **Memoriae Popularum**, C. III, s. 899-913). Şüphesiz daha öncesinde aynı kişinin Maniak diye adlandırıldığı kayıtlar bulunmakla birlikte, bizim eski kroniklerimizde çoğunlukla ondan Bonyak diye bahsedilmektedir (Ioannis Dlugossi, **Historiae Polonicae Libri XII.**, Lipsiae. MDCCXI, lib. IV, s.319). Thuroczy Kroniğinde de bu Knezin Monoch adı altında gizlendiğini düşünmekteyiz (**Scriptores Rerum Hung.**, Ed., Sehwandtneri, Vindobonae, 1746, C. I. s. 135-136). Maniak ile Bonyak’ın aynı kişiler olduğuna Vasilevskiy de işaret etmiştir (“Vizantiya i Peçenegi”, **J.M.N.P.**, 1872, No:12, s.279 dpt.:2). «Kuban» kelimesinin, bazı Türk boylarında «Kuman» şeklinde telaffuz edilmiş olması muhtemeldir. Ancak burada, Polovetslerin isimlerini neden bu nehirden almış oldukları sorusu akla gelmektedir. Bu nehrin kıyıları onlar için özellik arz eden bir yerleşim yeri olmamıştır; ayrıca tam olarak Kuban Nehri tarafından değil, doğudan, Türk efsanelerinde izlerini bulduğumuz İdil ve Yayık taraflarından gelmişlerdir (Abulgasi, **Histoire Généalogique des Tatars**, s.45-47). Aynı şekilde *Kumans* sözcüğünün *Bozkırlı* anlamına geldiği, çünkü «kum» kelimesinin Tatar ulusların dillerinde kum anlamına geldiği düşünülmektedir (İlovayskiy, **İstoriya Rossii**, Ç. I., Moskva, 1876, s. 307, dpt.42). Türk dillerini mükemmel bilmeyen biri olarak «Cumani» adının kökenleri hakkındaki soruya çözüm bulma konusuna girişmeye hakkımız bulunmamaktadır. Bu nedenle aşağıda belirtilmiş olan düşüncemizin, sadece merak neticesi ve dil bilimcilere yöneltilmiş bir soru olarak kabul edilmesini rica ederiz. Reşidüddin bir yerde, Oğuzların (Bütün Türk boylarının ortak ismi) eskiden Türkmen adı ile değil Türk adı ile tanındıklarından bahsetmektedir. Ancak onlar Maverünnehr ve İran ülkesini işgal ettiler. Burada tipleri değişmiş ve Taciklere doğru yaklaşmışlardır ancak kendi karakteristik özelliklerini de muhafaza etmişlerdir. Tacikler onları, Türk-men(ler) yani Türk’e benzeyen diye çağırılmışlardır (Berezin, “Reşidüddün.” **Zapiski İmp. Arheol. Obs.**, C. XIV, s.21-22). Sonuç olarak *men* takısı burada, kökenlerdeki benzerlik fikrini ifade etmeye yaramaktadır. İleride göreceğimiz üzere Macar kroniklerinde de Polovetsler *Cuni* olarak adlandırılmış olup, burada *i* harfinin Latince sonlandırma eki olduğu, yazarın Polovets dilindeki *Cun* ya da belki de *Kun* kelimesine getirdiği bir ek olduğu açıktır. *Kun* sözcüğü Polovets dilinde «gün, ışık» anlamlarına gelmektedir (**Codex Cumanicus**, Ed. Comes Géza Kuun, Budapestini, 1880, s.265). *Cumani* sözcüğünün, «ışığa benzeyen» anlamına gelen *Kun-men*’in yabancıların ağzında aldığı şekil olduğunu düşünmek mümkün değil midir? Nihayetinde konar-göçerler kendilerini görkemli isimlerle çağırmaktan hoşlanmışlardır.

²⁸⁵ Fejer, **Codex Diplomaticus**, C. IV, p. 2, s.268.

²⁸⁶ Fejer, **A.g.e.**, C.IV, p.I, s.212-213: “et quamvis dicantur Tartari, multi sunt cum eorum exercitu pessimi Christiani, et *Cumani*, quos *Theutonice Valwen* appellamus”.

şekilleri, *Balwen* ya da *Blawen* formu ile bir Polonya yazmasında karşılaşılmaktadır²⁸⁷. Burada bu isim *Plauci* ile aynı anlamda kullanılmaktadır. *Blawen* sözcüğünün ilk halinin *Plauci* sözcüğünden gelmesi ve son bahsi geçen kelimenin de *Kuman-Polovets* anlamında olması kuvvetle muhtemeldir²⁸⁸. Bizim yıllıklarımız ile Thuroczy Kroniğindeki²⁸⁹ 1097 senesi San savaşına dair bilgilerin karşılaştırılmasında da açıkça görüldüğü üzere, Macar tarihçileri bu ulusu halen *Cuni* olarak adlandırmaktadır. Macar yazar, Rusların Kral Koloman'a²⁹⁰ karşı Kun'ları yardıma çağırdıklarını ve Macarların ağır bir yenilgiye uğradıklarını anlatmaktadır²⁹¹. Bizim kaynaklarımızda ise, Kievli Svyatopolk²⁹² Koloman'ı, Volodarya ve Vasilka'ya²⁹³ karşı harekete geçmek üzere çağırmış, ancak David İgoreviç'in²⁹⁴ getirmiş olduğu Kuman-Kıpçaklar, Macarları ağır bir yenilgiye uğratmışlardır²⁹⁵.

Bu surette kaynaklar bize, birçok isim içinde, bunları anlayıp çözümleme imkanı vermişlerdir. Şimdi belki de, bugüne kadar tartışmalı kalmış bir soruya da çözüm bulmamız mümkün olabilir; Kuman-Kıpçakları, yıllıklarımızda Torklar

²⁸⁷Kronica Xiążąt Polskich: “Contigit autem non longe post hoc *Plaucos*, qui *Almanice Balwen* (*Blawen*) dicuntur innumerabiles convenire...” (**Monum. Poloniae Hist.**, C. III, s. 457).

²⁸⁸Rocznik Krakowski, “**Wislicia cede Plaucorum sive Comanorum Destrutur**, (M. P. hist. C. II, s. 832).

²⁸⁹ Johannes de Thurocz, (Jan de Turocz) (1435-1488/89): Macar tarihi konusunda *Chronica Hungarorum* isimli 3 bölümden oluşan ve Thuroczy Kroniği olarak bilinen kitabın yazarı, Macar noter ve tarihçisidir. Ailesi, günümüzde Slovakya'da bulunan, o dönem Macaristan toprakları içerisinde yer alan Thurocz bölgesindedir. Kendisinden önceki yazmaları esas alarak (*Chronicom Pictum*, *Buda Chronicle*) bunlardaki eksiklik ve hataları düzeltmeyi amaçladığı, daha sonraki olaylar ve hükümdarları ekleyerek zenginleştirdiği kitabı, Ortaçağ Doğu Avrupa tarihinin en önemli kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Kitabın Türklerle ilgili bölümleri ile ilgili makaleler: Hicran Akın, “XV. Yüzyıl Macar Kroniği *Chronica Hungarorum*'un Türk Tarihi Bakımından Önemi” **5. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül, 1985, Tebliğler III. Türk Tarihi**, s.11-15, C.1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985; Hicran Akın, “Onbeşinci Yüzyıl Macar Kroniği Thuroczy'de Türkler” Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, s. 579-596, C.2., S.5, TTK. Basımevi, Ankara, 1986 (ç).

²⁹⁰ Koloman (1074-1116): Arpad hanedanından gelen ve 1095-1116 yılları arasında hüküm sürmüş olan Macar kralı (ç).

²⁹¹Schvandtneri, **Scriptores Rerum Hungaricarum**, Vindobonae, 1746, C. I, s. 135-136.

²⁹²Svyatopolk, Mihail İzyaslaviç (1050-1113): 1078-1088 yılları arasında Novgorod, 1088-1098 yılları arası Turov, 1098 yılından 1113 yılındaki ölümüne kadar da Kiev şehrinde hüküm sürmüş olan Rus Knezi (ç).

²⁹³ Volodarya Rostislaviç (ö. 1124): Tmutarakan Knezi Rostislav Vladimiroviç'in oğludur. 1085-92 yılları arasında Zvenigorod, 1092 yılından itibaren de Premışl Knezi olarak hüküm sürmüştür Vasilka Rostislaviç (1066- 1124): Tmutarakan Knezi Rostislav Vladimiroviç'in oğludur. 1085- 1124 yılları arasında Terebovl'de knezlik yapmıştır (ç).

²⁹⁴ David İgoreviç (1055 senesi civarı- 1112): İgor Yaroslaviç'in oğludur. 1085- 1112 yılları arasında Vladimir-Volın'da Knezlik yapmıştır (ç).

²⁹⁵**İpat. Let.**, s., 177-178.

olarak adlandırılmış olan Uzlarla aynı olarak kabul edebilir miyiz? Yoksa Uzlar ayrı bir boyu mu teşkil ederler? Bu konuda bugüne kadar araştırmacılar herhangi bir karara varamamışlardır²⁹⁶. Bu arada kararın şöyle ya da böyle çıkması, Ros Nehri havzasında ve diğer yerlerde mevcut olan Karakalpaklı yerleşimlerine olan bakış açımızı da değiştirecektir. Bu nedenle bu sorunun detaylı olarak incelenmesini gerekli görmekteyiz. Kaldı ki buna ayrılmaz bir şekilde bağlı diğer bir sorun daha vardır ki o da konar-göçerlerin ana yurtları konusudur.

Bu konunun çözümüne yönelik bilgiler, Müslüman tarihçilerin yazılarında, Bizans kroniklerinde, Rus Yıllıklarında ve Batı Avrupalıların iletmiş oldukları bazı bilgilerde yer almaktadır. İlk önce Bizans kaynaklarını ele alalım.

Coğrafya ve etnografya konusunda bize iletmiş olduğu bilgilerin zenginliği açısından IX. ve X. yüzyılın tartışmasız en önemli yazarı, bu bilgileri toplaması, herhangi birine göre çok daha elverişli ve kolay olan Konstantinos Porphyrogenetos'tur. O, kendilerinden önce orada yaşamakta olan Peçenekleri sürüp çıkaran, İdil ve Yayık nehirleri arasındaki Avrupa Uzlarını bilmektedir²⁹⁷. Bu milletin diğer isimleri olsa, mesela Kuman ve Kıpçak gibi, bunlar İmparatorun bilgisi dışında kalmış olabilir mi? Peçenekler hakkında ve Uzların Hazarlarla olan ittifakı hakkında bu kadar detaylı konuşabilen yazarın, eğer bu ulusun birden fazla ismi olmuş olsaydı, bu konuda bilgi sahibi olmaması mümkün değildi. Peki, Uzların kendileri, zaman içerisinde isimlerini değiştirerek, Kuman ya da Kıpçak olarak adlandırılmış olabilirler mi? Bu sorunun cevabını diğer meşhur Bizanslı tarihçilerin eserlerini birbirleri ile karşılaştırmak suretiyle bulabiliriz. Kumanlar, karşımıza ilk

²⁹⁶Kuman-Kıpçaklar ile Uzları bir millet olarak kabul eden yazarlar: *Baer*, "Geographia Russiae Vicinarumque Regionum Circiter, A. C. DCCCCXLVIII., Ex Constantino Parphyrogeneta", s.385, *Commentarii Acad. Scienciarum Imp.*, Petropol, C.IX. , ad annum MDCCXXXVII.); *Tunman* "De Chunis, Cunis, Hunnis et Cumanis Slavis, s.142-143, *Acta Societatis Jablonovianae*, C. IV; *Sum*, "Ob Utsah ili Polovtsah", Danimarka dilinden Başrahip Sabinin tarafından tercüme, *Çitenie v İmp. Obş.İst. i Drevn.*, C. III., No:8; *Fessler*, *Geschichte von Ungarn*, Lief. I, s. 48, Leipzig, 1867; *Khvolzon*, " *İzvestiya o Khazarah, Burtasah, Bolgarah, Madyarah, Slavyanah i Russah*," İbn Dasta, SPb., s.46, 1869; *Garkavi*, *Skazaniya Musulmanskih Pisateley*, s.144; *Solovyev*, *İstoriya Russii s Drevneyşih Vremen*, Moskva, 1879, 5.baskı, C. II., s.16; *Hunfalwy*, *Die Ungern oder Magyaren*, Wien und Teschen, 1881, s. 41; Uzları Torklarla özdeşleştirmiş olanlar; *Karamzin*, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskovo*, Smirdina Yayın Evi, C.I, dpt. 87, 396 ve C., II dpt. 106, SPb.,1833; *Vagileviç*, "O Gutsulah",s.18, *Panteon*, C. 21, K. V., 1855; *Pogodin*, *İssledovaniya, Zameçaniya i Lektsii*, C.5, s. 136, Moskva, 1857; *İlovayskiy*, *İstoriya Possii*, Ç.I, dpt. 42, Moskva, 1876; *Rambaud*, *Histoire de la Russie*, s. 23, Paris, 1879; *Brun* *Çernomore*, Ç. I, s. 21, b.a, Odessa, 1870.

²⁹⁷Constantinus Porphyrogenitus, *Corpus Script. His. Byz.*, C. III, s. 164.

defa 1078 senesinde Balkan Yarımadasındaki olaylarda yer almak suretiyle çıkmaktadır. Bu senede, Peçeneklerle birlikte Edirne’yi kuşatmışlardır²⁹⁸. *Bu yıldan önce, onlar hakkında hiçbir yerde, hiçbir bahis bulunmamaktadır*. Bu arada bizim şu anda ilgilenmekte olduğumuz boy ise daha 1064 senesinde Tuna Nehrini aşmış ve bunu kendi ismi ile, *Uzlar* olarak yapmıştır. Bu konuda her ikisi de XI. yüzyılda yazmış olan iki tarihçi bize bilgi vermektedir: Attaliates ve Skilitzes. Vasilevskiy’in düşüncesine göre Skilitzes tamamen Attaliates’i örnek almış, yani yazdıklarını tamamıyla onun eserinden kopya etmiştir. Attaliates, bizzat İmparator Romanos’un²⁹⁹ seferlerinde yer almış olması sebebiyle bizim bütün güvenimizi hak eden bir yazardır. Anlatısında devamlı olarak Kumanları Uzlardan ayırmıştır. Onun yazdıklarında Uzların Tuna Nehrini aşmalarının detaylı hikâyesini buluruz. Nasıl karşı kıyıya geçtikleri, Bulgar ve Bizanslıları nasıl yendikleri, Bütün İllirya’yı, ta Selanik’e kadar hatta Yunanistan’a kadar nasıl yağmaladıkları detaylı olarak anlatılmaktadır. Ancak karakış onların sonunu getirmiştir. Bir kısmı da Bizans hâkimiyetini kabul etmiştir. “Roma İmparatoru’na gelenler, diye devam eder Attaliates, Makedonya’da devlet arazilerini alarak Romalılar tarafına geçmiş ve *bu güne kadar müttefik olmaya devam etmişlerdir... ve bunlar senatörlük ve diğer unvanlarla ödüllendirilmişlerdir*”³⁰⁰. Bizim konumuz açısından bu bölüm özellikle önem arz etmektedir. “Bu güne kadar” ifadesi yazarın, Uzların bu yerleşimlerini bizzat bildiğini, yani onun zamanında mevcut olduklarını göstermektedir. Bunun dışında Attaliates, senatör unvanına sahip ve Bizans ordusunda görev yapan bazı Uzları şahsen tanıyor da olabilir. Romanos’un seferlerine katılan biri olarak, bu boyun temsilcileri ile yakından tanışıyor olmalıdır. Sonuç olarak, yazarımız, Uzları diğer Türk boyları, Kuman-Kıpçaklar ve Peçeneklerden ayırt etme imkânına tamamen sahip olan bir kişiydi.

²⁹⁸Μιχαηλ τοῦ Ἀτταλειάτου Ἱστορία, Bonn, 1853, s. 300-301; **Excerpta ex Breviario Historico Ioannis Scylitzae Curopalatae, Excipientia, ubi Cedrenus desinit**, Bonn, 1839, C. II, s. 741; Edouard de Muralt, **Essai de Chronographie Byzantine**, C. II, s.38, SPb., 1871.

²⁹⁹Boulard, (Trad. de l’anglais) **Histoire Littéraire des Grecs Pendant le Moyen âge**, Paris, 1822; Vasilevskiy, “Vizantiya i Peçenegi” **J. M. N.P.**, 1872, No:11 s.142, dpt.2.

³⁰⁰Ἀτταλειάτου, Ἱστορία, s. 83, 85 ve 87: «Ὅσοι δεῖ προσηλθόντων τῶν Ῥωμαίων βασιλεῖ (καὶ ἰ γὰρ προσηλθόντων τίνες) χώραν λαβόντες δημοσίαν ἀπὸ τῆς Μακεδονικῆς τὰ Ῥωμαίων ἐφρόνησαν καὶ ἰ σύμμαχοι τούτων μέχρι τῆς δεῦρο γεγονάσι... καὶ ἀξιομάτων συγκλητικῶν καὶ λαμπρῶν ἠξιώθησαν». **Scylitzae excerpta**, Bonnae, 1839, s. 655-6.

Aynı şekilde XI. yüzyılda yazmış olan Skilitzes’de gerek Uzları gerek Peçenekleri gözlemeleme imkânından yoksun değildi ve bu nedenle de aslında, gerçek anlamda diğerlerinden etkilenmiş olsa da, Uzlar ve Kumanlar arasında yapmış olduğu ayırım, her şeye rağmen dikkate değerdir. Bahsetmiş olduğumuz her iki yazar da 1078 senesinde Kuman-Kıpçakların ortaya çıkışında, doğrudan onların *Kumanlar* olduklarını söylemişlerdir³⁰¹. Neden yeni düşmanlarını da Uzlar olarak adlandırmamışlardır acaba?

Buradan Anna Komnena’nın yazdıklarına geçecek olursak, onun eserinde de bizim fikirlerimizin tamamen teyit edilmiş olduğunu görürüz. Anna eserinde, Kuman-Polovetslerin, Bizans’ın kaderinde aktif rol oynadıkları, babasının hüküm sürdüğü dönemin olaylarını anlatmıştır. İmparator Aleksios’un *Kumanlar* ve Peçeneklerle olan savaşından bahsederken, babasının ordusunda Uzların da bulunduğunu belirtmek suretiyle Kuman ve Peçenekler ile Uzları birbirlerinden ayırt etmiştir. Kumanların Ozalimna bataklığını işgal ettiği, Peçeneklerin *Kumanlar* ile olan savaşını anlatırken Anna, bize, bu ismin bir zamanlar burada karargâh kurmuş olan *Uzlardan* geldiğini söylemektedir³⁰². Burada bizim için önemli olan yazarın filolojik varsayımları değil, onun Uzları ayrı bir ulus olarak kabul etmiş olduğu gerçeğidir. İmparatorun işi olduğu aşikâr olan savaşların tasvirindeki ince detaylardan anlaşılacağı üzere, şüphesiz babasının anlattıklarını kullanmış olması Anna’nın eserinin değerini daha da arttıracaktır. Artık bu durumda kimse Aleksios’un bilinçli olarak *UzlarıKumandan* ayırdığı hususunda itiraz edemeyecektir. Uzlar onun ordusu içinde yer almışlar, Kumanlara karşı ise çarpışmışlar ve onlardan gelen elçilik heyetini kabul etmişlerdir.

Şimdi, yukarıda bahsetmiş olduklarımızı destekler nitelikte, Haçlı Seferleri dönemi Batı Avrupa’sından iki yazıyı ele alalım. Raymond D’Aguilers’in³⁰³yazdıklarına göre Haçlılar, 1096 senesinde Draç’ta, Aleksios’un

³⁰¹ 1078 yılının olayları hakkında Attelates’in Tarihinden alıntı: “Σκύθαι (Peçenegi)... τή Ἀδριανουπόλει προσήγγιταν... παραβοιηθούτων αὐ’τοῖς καί ἀ’πο’ τοῦ μαχιμωτάτου εθνους τῶ ν Κο μ ἄ νω ν πολλῶν...” (s. 300-301); Bu eser Türkçeye kazandırılmıştır: Mikhael Attaleiates, **Tarih**, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008 (ç).

³⁰² Stritter, **Memoriae Populorum**, C. III., s. 862-869, 870-871, 946.

³⁰³ Raymond D’Aguilers: 1095-196 yıllarında I. Haçlı seferi kronik yazarı ve aynı zamanda Tuluz Kontu IV. Raymond’un papazıdır. Kontun öncülük ettiği Fransız Haçlı ordusu birliğinde Kudüs’e kadar varmış ve yolculuk boyunca yaşadıklarını yazmıştır. *Historia Francorum qui ceperunt*

ordusunda görev yapan; *Uzlara*, Fanaklara (Peçenekler) ve *Kumanlara* rastlamışlardır. Diğer bir yazara göre ise 1110 senesinde orada; *Turkopuller*, *Komanitler* ve Pitsenariler bulunmaktaydı³⁰⁴. Bunun görgü tanıklarının anlattıklarına atfen yazıldığı açık olup bu nedenle kanıtlar arasında yer almayı hak etmektedir.

Şimdi, bu yazarlardan alıntı yapmış olduğumuz delilleri bizim yıllıklarımızda yazılmış olanlarla karşılaştıralım.

Konstantinos Porphyrogenetos'un, Uzların IX. yüzyılda henüz Yayık Nehrinin ötesinde Asya'da yaşadıkları, daha sonra da Peçenekleri kovup, Yayık ve İdil ırmakları arasındaki bölgeyi işgal etmiş olduklarına dair vermiş olduğu bilgiden daha önce bahsetmiştik³⁰⁵. X. yüzyıl yazarlarından Mesudi ise artık onları, kendilerini Hazarya'dan ayıran Don Nehrinin sağ tarafında bulmaktadır³⁰⁶. X. yüzyılda Rusların İdil ve Don bölgeleri hakkındaki coğrafi bilgileri, Svyatoslav³⁰⁷ ve ondan öncekilerin doğuya yapmış oldukları seferler sayesinde gayet dikkat çekici düzeydeydi³⁰⁸. Vladimir Svyatoy (Aziz)³⁰⁹ tarafından eyaletlerin dağıtılmasında ise, artık Kerç Boğazının doğu yakasında yer alan Tmutorakan'dan bahsedilmektedir³¹⁰. X. yüzyılda Yıllığımızda, Don civarındaki bozkırlarda hangi uluslar bilinmektedir? Peçenekler ve Torklar. Vladimir Svyatoy, 985 senesinde İdil Bulgarları üzerine yürüdüğü zaman bu Torkların hizmetlerinden de faydalanmıştır. "Volodimir, Bulgarlar üzerine dayısı Dobrin ile ve kayıklarla gitti, Torklar ise nehrin kenarından atlarla geldiler"³¹¹. Bu ulusun, yani Uzların Don boylarında gerçekten yaşamış oldukları, XII. yüzyılın ilk çeyreğinde, onların neslinden gelenlerin, bu nehrin

Iherusalem adı ile ve Latince yazılan eser I. Haçlı Seferinin önemli kaynaklarından biri olup takip eden yıllarda Fransızca ve İngilizce tercümeleri de yayınlanmıştır (ç).

³⁰⁴ Brun, **Çernomore**, I. s.21.

³⁰⁵Constantinus Porphyrogenitus, s.164.

³⁰⁶D'Ohsson, **Les Peuples du Caucase**, s.117; Frähn, **Ibn-Foszland's.**, s.60.

³⁰⁷Svyatoslav İgoreviç (942- 972): Kiev Büyük Knezi İgor'un oğlu. 945 senesinde babasının öldürülmesi ile iktidara geçer ancak yaklaşık 964 senesine kadar idareyi annesi Olga yürütür. İktidarı süresince de büyük ölçüde ülke dışında askeri seferlerde bulunduğu için Knezliği annesi yönetmeye devam eder. 972 senesinde Bulgar seferinden dönüşünde Dinyeper kayalıklarında nehri geçmek isterken Peçenekler tarafından saldırıya uğrar ve çıkan çatışma sonunda ölür (ç).

³⁰⁸ Grigoriyev, "O Drevnih Pohodax Russov na Bostok", **Sbornik- Rossiya i Aziya**, SPb., 1876.

³⁰⁹Vladimir Svyatoslaviç (960 yılları civarı-1015): Rurik hanedanından Kiev Büyük Knezi Svyatoslav'ın oğludur. 970 senesinde Novgorod Knezi oldu ve 978 (980?) senesinde de Kiev Büyük Knezliğini ele geçirdi. 988 senesinde Hristiyanlığı kabul ederek bunu aynı zamanda Kiev Knezliğinin dini olarak ilan etti ve "Svyatoy" yani "Aziz" lakabıyla anıldı (ç).

³¹⁰**İpatyev. Let.**, s. 83.

³¹¹**İpatyev. Let.**, s. 56. Burada bu seferin Tuna Bulgarları üzerine olduğunu düşünenin hiçbir temeli yoktur.

kıyılarında Kuman-Kıpçaklarla ümitsiz bir savaş sürdürmekte oldukları gerçeği ile de doğrulanmaktadır³¹². Bu arada, Konstantinos Porphyrogenetos, eserinin bir yerinde son derece önemli bir tespitte bulunmaktadır: “Bilmemiz lazım ki, Peçenekler, kendi topraklarından kovuldukları zaman, aralarından bazıları, kendi istekleri ya da karşılıklı anlaşma ile orada kaldılar ve *Uz'lar* olarak adlandırılanlar ile bir arada yaşamaya başladılar ve bunlar halen de onların arasındadır “³¹³... Bu yazılan, sadece tek ve aynı bölgelerde konar-göçerlik yapılmakta olduğunu değil, dostça ve ortaklaşa bir şekilde birlikte yerleşik olarak yaşandığını da göstermektedir. İmparator tarih yazarımız bu kalmış olan bir avuç Peçeneğin de, kendi ulusal giysilerini muhafaza ettiklerinden Uzlardan ayırt edilebildiklerini söyleyerek, oğluna öğütlerine devam etmektedir³¹⁴.

Bu durumda, bizim bütün yıllıklarımızı tekrar okuyacak olursak, Kuman-Kıpçakların içinde Peçeneklerin bulunmadığından emin oluruz. Bizim yıllıklarımıza göre Kuman-Kıpçaklar her yerde sadece kendileri olarak bulunmaktadır. Ancak, bunun yerine kaynaklarımızda başka önemli gerçekleri bulmaktayız. Yıllıklarımıza göre Peçeneklerin Rus topraklarına ilk saldırısı 915 senesinde,³¹⁵ onlarla olan son korkunç çarpışma da Altın Kapı denilen yerde ve 1034 senesinde olmuştur. Bu savaşta feci bir yenilgiye uğramışlardır:“pek çoğu öldürüldü ve kalanları kaçtılar ve bu güne kadar da nereye kayboldukları bilinmiyor”³¹⁶. Ancak Peçenekler nihai olarak yok edilmemişlerdi ve Rus topraklarındaki bu yenilgiden sonra 1035 senesinde onların Bizans üzerindeki güçlü baskısını görmekteyiz³¹⁷. Rus toprakları artık Peçenek ulusundan kurtulmuştu. Bu zamandan sonra artık onlarla sadece Balkan Yarımadasında uğraşılacaktır. 82 yıl boyunca (1034-1116 yılları arası) Rus Yıllıklarında onlar hakkında herhangi bir bahse rastlanmaz. Ancak bu uzun sürenin ardından, 1116 senesinde, Don bölgesinde beklenmedik şekilde tekrar ortaya çıkarlar. Yoksa gerçekten Tuna bölgesinden geriye tekrar göç mü etmişlerdir? Onlar

³¹²A.g.e., s.204.

³¹³C. Porphyrogenitus“Ἰστέον οὐ τι κατα τὸν καιρὸν οὐκ ἔστι Πατρίνακται ἀπο τῆς ἰδίας χώρας ἐξεδιώχθησαν, θελήσει τις εἰς αὐτῶν καὶ ἰοικεῖα ὄγνω μη εἰναπέμειναν ἐκεῖσε καὶ τοῖς λεγομένοις Οὐ ζοῖς συνωφῆθησαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἐῖσεν ἐν αὐτοῖς”... s. 166.

³¹⁴A.g.e.

³¹⁵İpatyev. Let..s. 26.

³¹⁶A.g.e., s. 159.

³¹⁷Γεωργίου τοῦ Κεδρήνου **Σύνοψις ἱστορίων**, Bonn. 1839 C. II, s. 512; Stritter, **Memoriae Populorum**, C. VIII, s. 814.

açısından bu mümkün değildir çünkü arkalarında başka konar-göçer uluslar bulunmaktaydı. “Bu senede(1116 senesi) der Yıllık: Polovetsler Don civarında Torklar ve Peçeneklerle savaştılar, iki gün iki gece boyunca dövüştüler, sonra *Torklar ve Peçenekler* Rus topraklarına, Volodimer’in yanına geldiler”³¹⁸. Bunların, Konstantinos Porphyrogenetos’un bahsetmiş olduğu, *Uzların* arasında kalmış olan aynı Peçenekler oldukları açıktır.

Böylece, bizim *Torklar* dediklerimiz ile *Uzlar*’ın aynı ulus oldukları tamamen ortaya çıkmış olmaktadır. Bundan sonra takip eden olaylarda da Peçenekler, Uzlarla ayrılmaz bir şekilde yer almaktadırlar. “Volodimer (1121 senesinde) Berendileri Rus topraklarından kovdu, *Torklar ve Peçenekler* ise kendileri kaçtılar”³¹⁹. Göreceğimiz gibi, Peçenekler ve Uzlar birlikte Ros Nehri boylarına yerleşmişlerdir. Peçeneklerin bu az miktardaki kalıntıları Uzlarla kaynaşmış olsa bile bu Uzların, 1034 senesinden sonra bozkırların güney- batı kısmını işgal etmiş olan bütün Peçenek ulusuna karşı savaşmalarına hiç de engel olmamıştır. Bizanslılar bize, Peçenekler ve Uzlar arasında sürekliyaşanan çatışmalar konusunda bilgi vermektedirler³²⁰. Kuman-Kıpçakların değil de Uzlar’ın Güney Rusya bozkırlarında ilk kez ortaya çıkmaları ancak 1055 senesinde olmuş, Rus topraklarına saldırmaları ise 1061 (1063) senesinde meydana gelmiştir³²¹. Bizans kaynaklarında görüldüğü üzere, bozkırın güney-batı kısmının Kuman-Kıpçaklar tarafından işgal edilmesi, bu yüzyılın son çeyreğine denk düşmektedir³²².

Bu arada, Peçeneklerin Uzlarla olan bu savaşı 1050 senesinden çok daha önce meydana gelmiştir³²³. Bu dönemde Özü civarındaki bozkırları, Kuman-Kıpçakların baskısı altında harekete geçmiş olan Uzlar işgal etmekteydi. Bu nedenle, 1055 senesinde Vsevolod, Pereyaslav Knezliğini koruyabilmek için onlar üzerine yürümek zorunda kalmıştır. 1060 senesinde de bütün Knezler birleşerek, bir araya getirdikleri

³¹⁸*İpat. Let.*, s.204; Pogodin, *İssled. Zameç. İ Lektsii*, C. V, s. 182.

³¹⁹*İpat. Let.*, s. 205.

³²⁰Γεωργίου τοῦ Κεδρήνου *Σύνοψις*, Bonn,1839, C. II, s.582-587.

³²¹*İpat. Let.*, s. 114 ve 115. Bu tarih konusunda daha sonraki sayfalara bakınız.

³²²Daha öncekilere bakınız.

³²³Vasilevskiy,“Vizantiya i Peçenegi” *J. M. N.P.*, 1872, No:11 s.123 ve diğer; Stritter, *Memoriae Popularum*, C.III, s.819.

kuvvetleri ile atlı ve kayıklarla Özü Nehri üzerinden olduğu anlaşılan bir sefer düzenlemişlerdir³²⁴.

Bahsetmiş olduğumuz bu seferle ilgili yıllıkta yazılı olanlar bizim için son derece ilgi çekicidir. Bakın neler anlatılmaktadır: “Bu sene (1060 senesi), İzyaslav, Svyatoslav, Vsevolod ve Vseslav, kalabalık bir ordu topladılar ve atlarla ve kayıklarla, sayılamayan çoklukta Torkların üzerine sefer ettiler. Bunu duyan Torklar, korktular ve kaçmaya durdular, (bu güne kadar kaçtılar) kaçanlar öldüler, *kimisi soğuktan, kimisi açlıktan bazısı da salgın hastalıktan* ilahi kararlarla öldüler. Böylece Tanrı Hıristiyanları Tanrı tanımazlardan kurtardı”³²⁵. Bizim Yıllık yazarının Torkların ölümünü tasvir ettiği gibi Bizanslı Attalates’de Uzların imha edilmesi konusundan aynı şekilde bahsetmektedir. Onun sözleri ile söylersek, Uzlar, son derece *ağır kış şartlarından çekmiş, açlık ve hastalıklardan* perişan olmuşlardır³²⁶. Daha sonra aynı yazar bize şu önemli gerçekten de söz etmektedir: Tuna’nın ötesinden geriye dönmüş olan Uzlar, Mirmidonların Knezi tarafından kendi şehirleri yakınlarında dağıtılmışlardır³²⁷. Bu Uzlar kimler olursa olsunlar, artık Tuna’nın ötesinden Güney Rusya bozkırlarına gelmiş olduklarından şüphe yoktur. Rus şehirlerinden başka herhangi bir şehirde, onları şehirlerinden kovacak bir knez bulmaları da mümkün değildir. İşte biz de 1080 senesi altında yıllığımızda şu kaydı bulmaktayız:”Torklar, Rus topraklarında Pereyaslav’a doğru yola çıktılar. Vsevolod onların üzerine oğlu Volodimer’i gönderdi. Volodimer’de gidip Torkları yendi”³²⁸. Aynı yıllık yazarının anlattıklarına göre 1061 yılında yok edilmiş olan bu konar-göçerler, şimdi yine nereden ortaya çıkmışlardır? Bir yerlerden geri gelmiş oldukları

³²⁴**İpat. Let.**, s. 114.

³²⁵**İpat. Let.**, s. 114-115.

³²⁶Μιχαήλ τοῦ Ἀτταλειάτου **Ἱστορία**, Bonn, 1853, s. 83 ve 85.

³²⁷**A.g.e.**, s.87.

³²⁸**İpat. Let.**, s. 143; “Mirmidonların Knezi” konusuna ilişkin olarak Vasilevskiy’in bu konudaki fikirlerini buraya almakta yarar görüyorum: “Tuna ötesinde yaşamakta olması sebebiyle, Mirmidonların Knezi sözü ile Rus Knezi dışında başka biri kastedilmiş olamaz. Attalates eserinde Macarları Sarmat olarak adlandırmış, *Rus topraklarından* ve *Rus Knezlerinden* bahsettiğinde ise Rus ismini bir defa dahi kullanmamıştır. Bunlara ilave olarak Attalates’in neden Rusları Mirmidonlar olarak adlandırmış olduğunun açıklanmasında da Lev Diakon’da Eski Yunanlılar ile Svyatoslav’ın askerlerinin ölü gömme geleneklerindeki benzerlikleri anlatmış olduğu bölüm işimize yarayabilir. Bu adetler orijinlerini Akhilleus’un yoldaşlarından almaktadır. Akhilleus köken olarak, Maeotis Gölü havalisindeki Mirmikion (Μυρμηκῶνος) şehrinde (Pallas’a göre Kerç ve Yenikale arasında) bir İskit idi. Sarı saçları, mavi gözleri ve diğer özellikleri Akhilleus’ın İskit olduğunu hatta *Tavroiskit*, yani Rus olduğunu kanıtlamaya yaramaktadır”, **J.M.N.P.**, 1872, No:11, s.141, dpt. 1. Bu ifadenin birinci bölümünün gerçeklerle denk düştüğünü görmekteyiz.

açıktır. Bunun cevabını sadece yukarıda belirtilen Attalies'in³²⁹ anlattıklarında bulabiliriz. Ancak bunun için *Uzlar* ile *Torkların* aynılıklarını kabul etmemiz gerekmektedir. Bu olayların gerçekten kapsayıcı bütün bir resmi, sadece yıllıklarımızdaki bilgiler ile Attalies'in tarihinin birleştirilmesi ile elde edilebilir. Bizans'ın Rusya ile münasebeti, Attalies'e, Uz/Tork ulusunun bağımsız olarak mevcudiyeti döneminin sonunu getiren, 1080 senesindeki olaydan bahsetme imkânı vermiştir.

Bu bölümün başından beri sunmuş olduğumuz veriler, bizi şu sonuçlara ulaştırmaktadır: 1) Kumanlar- Kıpçaklar-Polovetsler, bunlar tek ve aynı ulustur; 2) Uzlar bizim yıllıklarımızda Torklar olarak sunulmuştur; 3) Avrupalı tarihçiler Avrupa'da üç ayrı ulus bilmektedir: *Peçenekler*, *Torklar/Uzlar* ve *Kuman-Kıpçaklar*. Bu sonuçlar bizim için son derece önemlidir çünkü ileride bunlara dayanmamız gerekecek. Şimdi Müslüman tarihçilerin yazdıklarına geçelim.

³²⁹ Burada kronolojiye ilişkin olarak birkaç söz söylemek gerekecektir. Bizanslı Skilitzes'e göre Uzların Tuna bölgesine gelmeleri (dünyanın yaradılışından sonra) 6573 senesinde olmuştur. Bizim Yıllığımızda ise Uzların yenilmeleri 6568 senesine konulmuştur. İlk durumda $6573 - 5508 = 1065$ senesini buluruz. Yıllığa göre ise; $6568 - 5508 = 1060$ senesi. Bu durumda 5 yıl boyunca Uzların nereye kayboldukları sorulmaktadır. Kaynaklardaki bu farklılığı ortadan kaldırmak kolaydır. Şöyle ki; Bizanslılar seneyi hesaplamayı eylül ayından başlamaktadır. (**Uç. Zap. Ak. N.**, I. ve II. Bölümler, 1854, C., II; Kunik, Kalka Savaşının 1223 senesinde yapılmış olduğunun kabul edilmesi hakkında). Tuna Nehrini aşan Uzlar yağmaya girişmişler ancak bu seferin geri dönüş yolunda kışa yakalanmışlardır. Böylece nehrin geçilmesi ile kışın bastırması arasında çok kısa bir zaman dilimi geçmiştir. Bu durumda bu akını Ağustostan sonraki sonbahar aylarında gerçekleştirmiş olmalıdır. Şimdi, Kunik'in yönteminden giderek, $6573 - 5509 = 1064$ senesini buluruz. Kronikte yılların yerleştirilmesinin oldukça sık olarak keyfi şekilde yapılmış olduğunu dikkate aldığımızda, şu akıl yürütmeyi yapmaya hakkımız vardır. 6568 senesi altında Uzların *yaz mevsiminde* yenilmiş oldukları bilgisini bulmaktayız. 6569 senesi altında ise Kuman-Kıpçakların 2 Şubat'ta geldikleri ifade edilmektedir. İşte, bizim kronik yazarımız *Mart yıllarını* kabul etmiş olduğundan, Uzlar üzerine seferin gerçekleştirildiği *yaz mevsimi* ile Kuman-Kıpçakların geldiği *Şubat* ayı, aynı mart senesi içinde yer alıyor olmalıdır. Kronik yazarımızın bir mart yılı içinde cereyan etmiş olayları iki seneye bölmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda takip eden 6570 senesi boş kalmaktadır. Bu boş geçen yılın bahsetmiş olduğumuz olayların cereyan ettiği yıl olması inanılmayacak bir durum değildir çünkü yılların boş geçilmesi, kronik yazarının isteğine bağlı bir durumdur. Eğer bu olayın 6570 senesinde meydana gelmiş olduğunu kabul edersek, yine Kunik'in yöntemi ile (bkz. önceki) Uzlar üzerine yapılan sefer için $6570 - 5508 = 1062$ senesini buluruz. Kuman-Kıpçakların gelişi de $6570 - 5507 = 1063$ senesi. Eğer Uzlar 1062 senesinde yenilgiye uğramışlarsa bu durumda henüz 1063 senesinde Kuman-Kıpçakların gelişiyle, 1064 senesinde ortaya çıkacakları Bizans'ın sınırlarına doğru hareket etmek zorunda kalacakları zamana kadar bozkırlarda dolaşmış olabilirler. V.G Vasilevskiy, Uzların Balkan yarımadasında ortaya çıktıkları zamanı 1064 yılının Eylül ayı olarak kabul etmektedir (**J.M.N.P.**, 1872, No:11, s.138).

XIV. yüzyıl yazarı Ebü'l-Fida'nın³³⁰ Coğrafyası bize kadar ulaşmıştır. Onun yazdığı dönemde ne Uzlar ne de Kumanlar artık mevcut değillerdi. Yazar, coğrafya eserini 1321 senesinde tamamlamıştır. Geçmişe ait bilgileri Hama'da bulunan zengin kütüphanesinden almıştır³³¹. Ebü'l-Fida'nın yapmış olduğu, artık mevcut olmayani, gerçek, güncel ve halen mevcutmuş gibi tarif ettiği bu kaba kronolojik ve coğrafi hata³³², aslında bizim için son derece önemli bir fayda sağlayacaktır. Ebü'l-Fida'nın farklı zannettiği Türk ulusları konusunun, kendisinin faydalanmış olduğu yazarlar tarafından o şekilde kabul edilmiş olduğu açıktır.

Bu coğrafi eserde, Kuman-Kıpçaklar daima Uzlardan ayrılmışlardır. Ebü'l-Fida bu ulusların sınırlarını ayrı olarak tasvir etmiştir. Böylece Kıpçakları Başkırların ülkesinin kuzeyine yerleştirir. Guzlara³³³ ilişkin olarak da onların, “Hazarlarla, Karlık ve Bulgarların ülkeleri arasında yerleşmiş olduklarını”(doğrusu Başkırlar)belirtmektedir³³⁴. Söylediklerine göre, Kıpçakların gücü Moğollar tarafından yok edilmiştir³³⁵. Biz de, Moğol istilasının Kuman-Kıpçakların gücünü kırmış olduğunu bilmekteyiz. Ebü'l-Fida, Uzlar hakkında ise hiçbir şey

³³⁰ Ebü'l-Fida (1273- 1331): Ebul Fida İsmail Hemvi. Suriyeli tarihçi, coğrafyacı ve Hama emiri. Şam'da doğmuştur. Eyyübiler sülalesinden gelir. Babası zamanın önde gelen komutanlarından. İyi bir eğitim görmüştür. Fıkıh, tefsir, felsefe, mantık, tıp, botanik, tarih, coğrafya ve nahiv gibi çeşitli ilim dallarında bilgi sahibi olmuş ve erken tarihlerden itibaren devrinde meydana gelen olayları kaydetmeye başlamıştır. On iki yaşından itibaren amcazadesi el-Melikü'l-Muzaffer Mahmud'la beraber Haçlılar'a karşı düzenlenen birçok sefere katılmıştır. Babasının ölümünden sonra el-Melikü'l-Muzaffer'in yardımcısı olup ordudaki rütbesi yükseltilmiştir. 1310'da Memluk Sultanı Nasır Muhammed'in hizmetine girmiş, Malatya'da Moğollara karşı yapılan mücadeledeki başarılarından dolayı Sultan tarafından kendisine Hama emirliği ve Melik ül Müeyyed unvanı verilmiştir. 1331 senesinde Hamada vefat etmiştir. Eserleri: Tarih alanında el-Muhtasar fi târihi'l-beşer. Bu eserinde Adem Peygamberden başlayarak, 1329 senesine kadar olan olaylar anlatılmıştır. Eser ilk defa 1870 yılında İstanbul'da iki cilt (dört cüz) halinde yayımlanmıştır. Ebü'l-Fida'nın diğer önemli bir eseri de Takvîmü'l-büldân isimli 28 bölümden oluşan genel coğrafya kitabıdır. Bu, XIV. yüzyılda coğrafya alanında yazılmış en değerli kitaplardan biri olup ilk defa 1840'ta J. T. Reinaud ve M. G. de Slane tarafından Paris'te yayımlanmıştır. Bkz.: Abdülkerim Özaydın “Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî “ **İslam Ansiklopedisi**, 1994, C.10, s.320-321 (ç).

³³¹ **Géographie d'Aboulfeda**, Reinaud, Paris, C. I, s. XXIII, XXIV.

³³² Peçenek, Uz ve Kuman uluslarını halen mevcut kabul ettiği için, bunların hepsine yer bulmaya çalışmıştır. Güney Rusya bozkırlarının yeni konar-göçerlerinin kendilerinden önce mevcut olan Kıpçak ismini almış olduklarını söyleyerek Kuman ve Kıpçakları iki farklı ulusmuş gibi gördüğü açıktır. Hemen ardından da Kıpçaklar'ın Moğollar tarafından mağlup edildiklerini anlatarak kendisi ile de çelişkiye düşmüştür.

³³³ Arap kaynaklarında Uzlar “Guzlar” şeklinde verilmiştir (ç).

³³⁴ **Géographie d'Aboulfeda**, C. II, s. 293-294, 297, “Les Gouzes sont etablis entre les Khozars, le pays des Kharlocs et les Bulgares”.

³³⁵ **A.g.e.**, s.294.

söylememiştir. El-İdrisi'nin³³⁶Coğrafya kitabında ise, Kuman-Kıpçaklar, onun eserinde Türkistan'ın yerli halkı anlamında kullanılmış olan Uzlar olarak değil de, daima Kumanlar olarak adlandırılmıştır³³⁷. Daha önce XI. yüzyılın ikinci yarısında eser vermiş olan El-Bekri'den bahsetmiştik. O da aynı şekilde Kıpçak ülkesi ile Guzların ülkesini ayırtmıştır³³⁸. İbn-el Esir'in yazdıklarında da, onun için Guzlar ve Kuman-Kıpçakların iki ayrı ulus oldukları görülmektedir. Bu mealde, Kuman-Kıpçakların Gürcü krallarına hizmetlerinden ve Azerbaycan'a hakim olanlar ile Guzların (les Gozz) sıkı bağlantılarından bahsetmektedir³³⁹. Bahsetmiş olduğumuz bütün bu yazarlar Asya'daki Guzlardan bahsetmektedir. Bu konuda Konstantinos Porphyrogenetos'un, IX. yüzyılda Uzlar'ın Yayık'ın ardında yaşadıkları şeklindeki yazdıklarını hatırlayalım. Bu ulus hakkındaki detaylı bilgiyi, bahsetmiş olduğu yerleri bizzat ziyaret etmiş olan X.yüzyıl seyyahlarından İbn Havkal'da³⁴⁰bulmaktayız. İbn Havkal, Guzların Hazar Denizi ve Aral Gölü'nün

³³⁶Ebu Abdulah Muhammed bin Muhammed Şerif El- İdrisi: 1100 yılında Endülüs'ün Septe şehrinde doğmuş, 1166 senesinde Sicilya'nın Palermo şehrinde ölmüş, Arap gezgin, botanikçi, haritacı ve coğrafya bilimcisidir. Öğrenimini Kurtuba'da (Cordoba) tamamlamış, İspanya ve Kuzey Afrika'da çıktığı uzun seyahatlerden sonra Sicilya'nın Norman kralı II. Roger'in (1130-1154) ilk yıllarında Sicilya'nın başşehri Palermo'ya yerleşmiş ve daha sonra da burada vefat etmiştir. Eserleri: Nüzhetü'l-Müştak fi- İhtirakü'l-Afak (Roger'in kitabı olarak da bilinir). Bir dünya coğrafyası kitabı ve haritalar kataloğudur. Eseri hazırlarken İbn Havkal, İbn Hurdadbih, Ceyhani ve Batlamyus gibi alimlerin yazdıklarından faydalandığı gibi, gemi kaptanları ve seyyahlardan da bilgiler toplamıştır. Diğer eseri Ünsü'l-mühec ve ravzü'l-fürec (Ravzü'l-fürec ve nüzhetü'l-mühec). Nüzhetü'l-müştak'ın ilâveli bir muhtasarı mahiyetindedir. Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan iki yazmasının tıpkıbasımı Fuat Sezgin tarafından 1984 senesinde yapılmıştır. Bkz.: Ramazan Şeşen, “ İdrîsî, Şerîf” **İslam Ansiklopedisi**, 2000, C. 21, s.493-495(ç).

³³⁷ Brun, **Çernomore**, Bölüm.1, s.21.

³³⁸Defréremy, **Fragments des Géographes et d'Historiens**, s. 14—15.

³³⁹ **A.g.e.**, s.26-27 ve 32.

³⁴⁰ İbn Havkal: X. yüzyıl İslam tarih ve Coğrafya yazarı. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekte, yazdıklarına bakılarak 988 yılından sonra ölmüş olduğu tahmin edilmektedir. Nusaybin'li olup, çocukluğunu ve gençliğini Nusaybin, Musul ve Bağdat'ta geçirmiş, öğrenimini bu şehirlerde tamamlamıştır. Bağdat'ta ticaretle uğraşmış, okuduklarını tüccar ve seyyahlardan dinledikleri ile karşılaştırmış, farklılıklarını da kendi gezip görerek düzeltmek istediği için ticaret kervanlarına katılarak İslam ülkelerini dolaşmıştır. (943-977 yılları arası). Önce Arap yarımadasını, Kuzey Afrika, İspanya ve Büyük Sahra'nın güney kısımlarını, Mısır, Doğu Anadolu ve Azerbaycan, İran, Horasan ve Batı Türkistan'ı en sonunda da Sicilya'yı dolaşmıştır. Bizzat tuttuğu seyahat notlarına dayanarak *Suretü'l Arz(el- Mesalik ve'l Memalik)* adlı eserini meydana getirmiştir. Kendi hayatı hakkında sınırlı bilgiyi de bu eserindeki notlardan öğrenmekteyiz. 951 civarında Ebu Zeyd El-Belhi'nin öğrencilerinden coğrafyacı İbrahim b.Muhammed el-İstahri ile tanışmış ve İstahri'nin isteği üzerine, onun hocası El-Belhi'nin Suverü'l Ekalim adlı eserini esas alarak yazmış olduğu *Suretü'l Arz* kitabındaki bilgileri ve haritaları tashih etmiştir. İstahri'nin eserini görmesi yazmayı düşündüğü coğrafya kitabı üzerinde etkili olmuştur. *Sûretü'l-arz*, Belhî'nin tarzında kaleme alınmış bir İslâm dünyası coğrafya kitabı olup, iki ana bölümden oluşmaktadır. İslam ülkeleri yanında gayri müslim komşu ülkeler hakkında da önemli bilgiler verilmektedir. Eser muhtelif dillere tercüme edilmiş, eserin Mâverâünnehir ve Türkler'le ilgili kısımları Ramazan Şeşen tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir: **İslâm**

kuzeyinden, Sihoun (Seyhun) Nehrinin orta kısımlarına kadar olan kumluk düzlüklerde ve yine aynı şekilde Hazar Denizi ile Djihoun (Ceyhun) Nehri arasında güneye, Cürcan İline kadar uzanan bölgede yaşadıklarını anlatmaktadır³⁴¹.

Bu surette IX.- X. yüzyıllarda Guzları, ya da Uzları, Türkistan bozkırlarında görmekteyiz. Ancak daha sonra onları artık Avrupa'da bulmaktayız. Konstantinos Porphyrogenetos'tan öğrenmiş olduğumuz üzere, onların bu yer değiştirmeleri IX. yüzyıl sonlarına atfedilmektedir. Avrupa'da onları Ebü'l-Fida da tanımaktadır. "Ruslar, der bir yerde, Türk milletinden bir halk olup, doğuda yine aynı ırktan olan Guzlarla sınırdaştırlar"³⁴². Eğer onlar Asya'da, kendi yerlerinde oturuyor olsalardı, Ruslar onlarla hiçbir zaman sınırdaş olmuş olamazlardı. Guzların Avrupa'ya yerleşmiş olanları konusunda daha ayrıntılı bilgiyi Mesudi'de bulmaktayız. Slavyan ülkesinden güneye doğru olan bölgenin birçok Türk boyu tarafından işgal edilmiş olduğundan bahsetmektedir. Guzlar, sürüleri ile kumlu düzlüklerde dolaşmakta, onların bölgeleri Hazarlıların ülkesinden, İdil Nehri ile Maeotis Körfezine (Azak Denizi) bağlayan, büyük bir ırmakla ayrılmaktadır³⁴³. Bilindiği üzere bu nehir Don Nehridir. Ancak, bu boy, XI. yüzyılda Asya'da da bulunmaktadır. Bu yüzyılda Guzlar İran'ı fethetmişler ve Selçuklu Hanedanlığını kurmuşlardır³⁴⁴. Netice olarak, bu boyun, Mesudi ve Bizanslı yazarlarda yer almış olduğu gibi, kendi ismini muhafaza etmiş olan bir kısmı da Avrupa'ya göç etmiştir. Rus kaynaklarında ise Guzların bu kolunun Torklar adı ile tanınması tamamen tesadüf sonucu olmuştur³⁴⁵.

Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara, 1985; Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", **İslam Ansiklopedisi**, 1999, C. 20, s. 34-35 (ç).

³⁴¹"Les Gouzes, Turcs nomades, qui habitent les plaines sabloneuses au nord de la mer Caspienne et du lac de Khorazm, ainsi que les steppes, qui séparent cette petite mer de la Transoxane, du Khorassan et de la mer Caspienne. Leur territoire s'étend à l'est jusqu'à la ville d'Isbidjab sur le sihou, et au midi jusqu'au Dihistan, ville frontière du Djourdjan..." **Les Peuples du Caucase**, D'Ohsson, Paris, 1828, s. 146; Aynı şekilde bkz.: XIII.YY. Asya haritası, **Histoire des Mongols**, D'Ohsson, Paris, 1834, C. I. D'Ohsson bu bilgiye tam bir güvenle atıfta bulunmaktadır. **Histoire des Mongols**, C. I, s. 178, dpt.

³⁴²"Les Russes sont un peuple de race turque, lequel du côté de l'orient touche aux Gouzes, peuple également de race turque". **Géographie d'Aboul Feda**, C. II, s. 296. Rusların Türk soyundan oldukları varsayımı, Arapların genel hatalarındandır.

³⁴³D'Ohsson, **Les peuples du Caucase**, s. 117; Frähn, **Ibn-Fozzland's und Anderer Araber Berichte**, SPb., 1823, s. 60.

³⁴⁴D'Ohsson, **Histoire des Mongols**, C. I, s. 178.

³⁴⁵Tork adının orijini konusu ileride açıklanacaktır.

Uz-Polovets teorisi büyük ölçüde iki kaynaktaki bulgulara dayanmaktadır. Bunlar; Reşidüddin³⁴⁶ ve Ebu'l Gazi'dir³⁴⁷. Bunlar Türkistan'daki Türk boylarını; Uygur, Kıpçak, Kanklı, Karluk, Kalaç³⁴⁸ olarak sayarken, Uzlar ya da Guzlar'dan hiç bahsetmemişlerdir. Tabii, bu, onların sayılmış olan boy isimlerinden birinin altında

³⁴⁶ Reşidüddin Hemedani: (Reşidüddin Fazlullah Hemedani) (1247- 1318) İranlı hekim, tarihçi, yazar ve İlhanlılar devletinde vezir. Hekimlikle uğraşan bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak 1247 senesinde Hemedan'da doğmuştur. Otuz yaşlarında iken İslâmiyet'i benimsediği rivayet edilmektedir. Muhtemelen Abaka Han zamanında (1265-1282) tabip olarak devlet hizmetine girmiştir. Gâzân Han döneminde Vezir Sadreddin Zencânî'nin katledilmesinin ardından Sa'deddin-i Sâvecî ile birlikte vezir tayin edilmiştir (1298). Reşidüddin, bir hekim ve vezir olarak İlhanlı Hanları (Mahmut) Gazan ve (Muhammed Hüdabende) Olcaytu Hanlara hizmet etmiştir. Olcaytu Han'ın 1316 yılında öldürülmesinden sonra Reşidüddin de hapsedilmiş ve 1318 yılında Olcaytu Han'ın öldürülmesinde parmağı bulunduğu gerekçesi ile oğlu ile birlikte asılarak öldürülmüştür. Reşidüddin, iyi bir hekim ve devlet adamı olması yanında iyi bir tarih yazarı ve derleyicidir. Günümüze kadar ulaşmış olan eseri *Cami-üt tevarih*, Asya ve Avrupa kıtalarındaki çeşitli kavim ve milletlerin, kurulmuş olan devletlerin tarihlerini anlatır. Gazan Han'ın isteği üzerine Moğolların tarihini yazmak üzere bu esere başlamıştır. Ansiklopedik değerde olan ve sanat değeri son derece yüksek minyatürlerle süslü olan eserde Moğol ve Türk boyları, onların tarihleri, soy ağaçları ve destanları ile Cengiz Han'dan Gazan Han'ın ölümüne kadar dönemin Moğol tarihi, daha sonra da Olcaytu Han dönemi ve İlhanlılar tarihi ile Avrasya'da Moğol olmayan ırklar anlatılmaktadır. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî" **İslam Ansiklopedisi**, 2008, C. 35, s.19-21. *Cami-üt tevarih*'in muhtelif bölümleri Türkçeye de çevrilmiştir. Bunlardan bazıları: Ebü'l Fazl. b. Ebi'l Hayr Reşidüddin Fazlullah-i Hemedani, **Oğuz Destanı:Reşideddin Oğuznamesi tercüme ve tahlili**, çev. Zeki Velidi Togan, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1982; Reşidü'd- din Fazlullah, **Selçuklu Devleti, Cami'ü't-tevarih**, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınevi, İstanbul, 2010 (ç).

³⁴⁷Ebu'l Gazi Bahadır Han: (Urgenç, 1603- Hive 1663) Harezmi Özbek Hanları soyundan gelen, 1643-1663 yılları Hive Hanı ve tarih yazarı. Babası tarafından 1619 yılında Kâs'a vali olarak atanır. Ertesi yıl kardeşleri babalarına karşı isyan ettikleri sırada babasının yanında yer alır. Ancak bu mücadelede babası mağlûp olur ve öldürülür; kendisi de Buhara hanının yanına kaçmak zorunda kalır. Kardeşleri ile arasındaki güç mücadelesi uzun yıllar devam eder. 1629'da Safevi bölgelerine sürülür. Burada Safevi hükümdarı Şah Safi'den yakın ilgi görür ve İsfahan'a yerleştirilir. Ebülğazi Bahadır Han'ın İran'daki hayatı on yıl sürer. 1639 yılında maiyetiyle birlikte kaçmayı başarır ve 1642 yılında ağabeyi İsfendiyar Han'ın ölümü ile Harezmi Hanlığına geçer ve Hive'yi kendine merkez yapar. Bundan sonraki yıllarda komşu Türkmen ve Moğol boyları ile mücadele ile geçer. 1663'te oğlu lehine tahttan çekildikten kısa bir süre sonra vefat eder. Eserleri: 1. Şecere-i Terâkime. 1659'da tamamladığı bu eserde Türkmen boylarına dair bilgiler bulunmaktadır. Ebülğazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime'yi yazarken sözlü ve yazılı kaynaklardan faydalanmış, özellikle Türkmen boyları arasında dolaşan rivayetleri, beylerin ve hocaların ellerinde bulunan şecereleri değerlendirmiştir. Yazılı kaynak olarak ise Reşidüddin'in *Câmi-üt-tevârih* adlı Farsça umumi tarihini, bunun da özellikle "Oğuznâme" kısmını kullanmıştır. 2. Eseri: Şecere-i Türk. Şecere-i Türkî şeklinde de anılan eser, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şiban Özbek hanlarının (Şeybânîler) tarihine dairdir. Yazar, bu hanların neselelerini de vererek eserini 1663 yılına kadar getirmiş, kalan kısmını da oğlu Enüşe Bahadır tamamlamıştır. Ebülğazi Bahadır Han'ın eserleri destanı mahiyette olmakla birlikte Türkistan Türk tarihi ve Türklerin soyuyla ilgili çok değerli birer kaynak durumundadır. Mustafa Kafalı, "Ebülğazi Bahadır Han", **İslam Ansiklopedisi**, 1994, C. 10, s.358-360; Ebülğazi Bahadır Han'ın eserinin genel bir değerlendirmesi için bkz.: V.V. Barthold, **Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**,TTK. Yayınları, Ankara, 2013, s.200-203; Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın eserleri Türkçeye de çevrilmiştir: Ebu'l Gazi Bahadır Han, **Türk'ün Soy Ağacı: Türk Şeceresi**, çev. Rıza Nur, sadeleştiren, Yunus Yiğit, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009; Ebu'l Gazi Bahadır Han, **Türklerin Şeceresi**, hazırlayanlar, Nurer Uğurlu, Orhan E. Vardar, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2011 (ç).

³⁴⁸Berezin, Vipiski iz Raşid-Eddina, **Zapiski İmp.Arheol. Obş.**, C. XIV, s. 12;D'Abulgasi -Bayadur-Chan, **Histoire Généalogique desTatars**, A Leyde, 1726, s. 84.

yer almış olduklarından dolayı olabilir. Reşidüddin, Kıpçakların Kara-Kitaylar ile Yayık ülkeleri arasında yaşadıklarından bahsetmektedir³⁴⁹. Bu surette onların bölgesi Uzların topraklarına denk gelmektedir. Ebu'l Gazi, şimdi bizim de bahsedecek olduğumuz Oğuz Han'ın, Kıpçak boyunu Don, İdil ve Yayık nehirleri kıyılarında yaşamakta olan Ruslarla, Ulaklarla(?), Macarlarla ve Başkırtlarla savaşmak üzere atamış olduğunu belirtmektedir. Bu bölgeleri işgal eden Kıpçakların, Cengiz Han'a kadar 4000 yıldır burada yaşamakta olduklarını ve ülkelerinin tamamının Deşt-i Kıpçak diye adlandırılmış olduğunu da ilave etmektedir. Yani bizzat Ebu'l Gazi ve İbn-i Haldun'un³⁵⁰ açıklamaları ile Kıpçak Bozkır³⁵¹. Bu verileri bütünüyle kabul ettiğimizde, Güney Rusya bozkırlarına göç eden bütün ulusları Kıpçaklar olarak görmemiz gerekecektir. Ancak böyle bir hükümde bulunmaya herhangi bir hakkımız yoktur.

Reşidüddin ve Ebu'l Gazi'nin yazdıklarında halk efsanelerine de değinilmektedir. Reşidüddin, XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde, Ebu'l Gazi ise XVII. yüzyılda eserlerini yazmışlardır³⁵². Ancak pek çok efsane Moğol alimlerinin eli ile değişikliğe uğratılmış olabilir. Ebu'l Gazi'nin anlattığına göre, Cengiz Han'ın birincil derece haleflerinden biri olan Gazan Han, Reşidüddin'i, gelecek kuşaklara bırakılmak üzere, Moğolların şeceresi, dinleri ve gelenekleri konusunda bir kitap yazması için görevlendirmiştir³⁵³. Bu emir istenildiği gibi yerine getirilmiştir. Ancak Han'ın arzusu ile Moğolların tarihini anlatırken, yazarının, onun atalarının erdemlerini öne çıkarıp, Cengiz Han'ın istilalarını kutsayarak, hükümdarının soyunu yüceltmeye özen göstermek zorunda kalmış olduğu açıktır. Mesela, Oğuz Han'ın gerçek, doğru din uğruna babası ile savaşa giriştiğini, Cengiz Han'ın doğrudan Oğuz Han'ın soyundan gelmekte olduğunu öğreniriz³⁵⁴. Bu haberlerin tamamına tarihi bir anlam yükleyemeyiz ancak bunları, etnoğrafik materyal diye göz ardı etmeye de

³⁴⁹A.g.e.,” Raşid-Eddin..”, s. 18-19.

³⁵⁰ Yazar, burada muhtemelen Reşidüddin demek istemiştir (ç).

³⁵¹ Abulgasi, s. 45-46: “Ogus-Chan luy (au Kipzak) donna une armée considérable pour aller faire la guerre aux Urusses, Ulakes, Madsahres et Baschkirs, qui habitaient sur les bords des rivières de Tin, d’Atell et de jagik, s. 47; Defréremery, s. 142.

³⁵² Berezin, **Zapiski İmp.Arheol. Obs.**, C. XIV; Abulgasi, s.79 ve 7; Abu'l Gazi'nin belirtmiş olduğu üzere, eserini Hicri 742 senesinde tamamlamış olan Reşidüddin'den oldukça fazla istifade etmiş ve ondan 372 sene sonra kendi eserini yazmıştır.

³⁵³ Abulgasi, s. 79: “il est necessaire que fasse compiler un livre des familles, de la religion et des costumes des nos Moguls pour le laisser à la postérité”. (Gazan Han'ın Reşid'e söyledikleri).

³⁵⁴ Abulgasi, s. 34-41, 156- 160.

hakkımız yoktur. Bu konuda Katmer'in³⁵⁵ bu tür bilgilerin önemi konusundaki düşüncesi esas alınmalıdır³⁵⁶.

Bu efsaneden kısaca burada bahsedelim: Karahan'da, Yafes'in oğlu Türk'ün yedinci göbek neslinden olan Moğol'un oğullarından birinin Oğuz Han adında bir oğlu olur. Oğuz babası ile mücadeleye giriştiğinde akrabalarından bazıları aileleri ile onun yanına gelerek egemenliğini tanırlar. Oğuz onların hepsine Uygur (yardıma gelen) dedi. Onların bütün hepsine birden de yöneticilerinin adına istinaden Oguzlar ya da Uguzlar denilmeye başlandı. Belli bir zaman sonra bu Oguzlar topluluğundan - Uygur, Kanglı, Kıpçak, Karluk- gibi tamamen tesadüfi olaylar sonucu bu isimleri almış olan boylar ayrıldılar. Mesela, Kanglı adı, bu soyun ilk atasının çok gıcırdayan ve kunpek adı verilen arabayı icat etmesi neticesinde, bunun mucidi olması sebebiyle Oguz Han tarafından verilmiştir. Kıpçaklar da atalarının Oguz tarafından bir ağaç kovuğunda bulunmuş olması nedeniyle içi boş ağaç anlamına gelen Kıpçak adını almışlardır v.b. Bu farklı boylar, farklı bölgelere yerleşmişlerdir. Böylece Kıpçaklar önceleri Yayık Nehri ile Kara Kitaylar arasında yaşamışlar, daha sonra Oguz Han onları, Cengiz Han'a kadar 4000 yıl yaşayacakları İdil ve Don nehirleri bölgesine göndermiştir. Bu arada Oguzlar ya da Uguzların bu ismi kaybolmuş, yerini Türkmen adı almıştır³⁵⁷.

Burada anlatılmış olanların tümünü gerçekten olmuş gibi kabul etmek mümkün müdür? Bu tür efsaneler, tarih şuuru oluşmaya başlayan bütün halklarda ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce insanlar, kendi kökenlerini açıklamaya çalışmaktadır. Bazı boylarda görülen, dil, gelenek benzerliği, bunların birbirlerini akraba olarak kabul etmelerine ve ortak bir ata aramalarına yol açmıştır. Biz de, Çeh, Leh ve Rus ile Radim ve Vyatko kardeşleri hatırlayalım³⁵⁸. Aynı şekilde Uygurlar,

³⁵⁵Étienne Marc Quatremere (1782-1857): Fransız Doğu bilimcisi. 1807 senesinde Kraliyet Kütüphanesi el yazmaları bölümünde çalışmaya başlamıştır. Daha sonra 1809 yılında Rouen Üniversitesi Yunanca dili bölümüne geçmiştir. 1819 yılında College de France'da İbranice öğretmeye başlamış, 1838 yılında da Yaşayan Doğu Dilleri Okulunda Fars dili profesörü olmuştur. Reşidüddin'in eserinin de aralarında olduğu, Doğu dillerinde yazılmış pek çok eserin Fransızcaya tercümesini yapmıştır (ç).

³⁵⁶ Berezin, "Raşid-Eddin..", **Zapiski İmp.Arheol. Obş.**, C. XIV.

³⁵⁷ Abulgasi-Bayadur-Chan, **Histoire Généalogique des Tatars**, s.39, 41, 45, 47, 52, 56, 85; Berezin, "Raşid-Eddin..", **Zapiski İmp.Arheol. Obş.**, C. XIV. s. 2, 3, 7, 12, 18-19, 21-22.

³⁵⁸ Slavların kuruluş efsanesine göre, Çeh, Leh ve Rus adında üç erkek kardeş birlikte avlanmaya çıkar ve her biri farklı yönlere doğru ilerler. Rus ulusunun kurucusu sayılan Rus, doğu yönüne gider. Çeklerin kurucusu sayılan Çeh, batı yönüne ilerler. Polonyalıların atası sayılan Leh'de kuzey yönüne

Kıpçaklar, Kanglılar ve Karlukların, dil ve gelenekler bakımından birbirlerine olan yakınlıklarını hissettiklerinde, kendileri için anlaşılabilir görünen bu durumu açıklamaya çalışmış oldukları aşikârdır. Oğuz Han'da kendilerine ata bulmuşlardır. Ancak bu isim biraz garip düşmektedir. Şöyle ki; İnsanlar atalarını, her zaman mevcut boyların herhangi birinden alınmış bir isim ile adlandırmıştır. Bu arada, sayılanlar arasında Oğuz ya da Guz ulusuna rastlamıyoruz. Ancak Reşidüddin tarafından yazılmış olan efsanenin çok eski zamanlara dayanmakta olduğuna şüphe yoktur. İşte gerçekten de, IX. ve X. yüzyıllarda Türkistanbozkırlarında Guz, Oguz, Uz boyları ile karşılaşmaktayız. Görüldüğü üzere, bütün Uygur, Kıpçak, Kanglı ve Karluklar atalarının ismini ondan almışlardır. Söz konusu efsane, Oguz Han ile bu Oguz boyları arasındaki bağlantıyı kurmakta, yani Oguz Han bu boyların türemiş oldukları ata olarak farz edilmektedir.

Görmüş olduğumuz üzere Kıpçaklar, bir zamanlar, IX. ve X. yüzyılda Uz ya da Guzların yaşamış oldukları bilinen aynı bozkırlarda yaşamışlardır. Daha sonra Guzların bir kısmı Avrupa'ya göçlerini gerçekleştirmiş, arkalarından XI. yüzyıl başlarında Kıpçak/Polovetsler de hareket etmiştir. Kanglılar da aynı bölgeleri yani, Hazar ve Aral Denizi bozkırlarını işgal etmişlerdi. Daha sonra bunların bir kısmı doğuya çekilmiş³⁵⁹ bir kısmı da şüphesiz XIII. yüzyılın ortalarına kadar, Rubruk'un kendilerini bulduğu Hazar Denizi'nin kuzeyinde, aynı yerde kalmışlardır. Rubruk, dillerine bakarak onları Kuman/Polovetslerin akrabaları olarak kabul etmiştir³⁶⁰. Plano Carpini³⁶¹ ise Kangit kabilelerini Kumanya, Türkmenlerin ülkesi ve

gider ve onların soyları büyüyüp genişleyerek bilinen ulusları meydana getirir. Rus yıllıklarında Slavların ortaya çıkışı ile ilgili olarak anlatılan; Lyahlardan iki kardeş, Doğu Slavlarının ilk atalarını oluşturmuştur. Ailesi ile birlikte Soj Nehri boylarına yerleşen Knez Radim'den Radimiçler kavmi yürümüş, Oka nehri boyuna yerleşen kardeşi Knez Vyatko'nun soyundan da Vyatiçler kavmi yürümüştür (ç).

³⁵⁹ Abulgasi, s.85-86.

³⁶⁰Fejer, *Codex Diplomaticus*, C. IV, s.2, s.278.

³⁶¹Giovanni da Pian del Carpine ya da John of Plano Carpini (1182- 1252): Günümüzde İtalya toprakları içinde olan Pian del Carpine bölgesinde doğan, Fransisken rahip ve seyyah. 1245 tarihinde Papa IV. Innocent tarafından ilk Katolik misyoner olarak Moğolların Büyük Hanı'na gönderildi. Lyon'dan yola çıkan Plano Carpini ve yardımcıları önce Kiev'e gelmiş, buradan İdil'deki karargâhında Batu Han tarafından kabul edilmişlerdir. Bir müddet burada kaldıktan sonra Batu Han Karakurum'daki Büyük Moğol Hanı'na gitmeleri için izin vermiş, uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra 1246 yılı yazında Karakuruma'a ulaşmışlardır. Ulaştığı günlerde Büyük Han seçimi için kurultay yapılmaktaydı. Nihayetinde Göyük Büyük Han seçilir ve Carpini onun tarafından kabul edilir, Papa'nın yazmış olduğu mektubu ona sunar. Kasım ayına kadar burada kalan Carpini, Papa'ya hitaben yazılmış Göyük Han'ın cevabı mektubu ile dönüş yoluna çıkar ve yine aynı güzergâhı izleyerek 1247 yılı yaz mevsiminde Lyon'a ulaşır. Carpini'nin seyahat notlarından ve Moğol başkentinde gördüğü

HazarDenizi arasına yerleştirmiştir³⁶².Sonuç olarak, onları Rubruk'un Kanglıları olarak alabilir ve Kıpçaklarla aynı kökten geldiklerini kabul edebiliriz.

Aynı şekilde, Peçeneklerin de Hazar ve Aral Denizi bozkırlarından Avrupa'ya gelmiş olduklarında şüphe yoktur. El-Bekri onları, Cürcan düzlüklerinden Harezmi Dağlarına kadar olan bölgede yani bir zamanlar Guzların yerleşmiş oldukları bölgede anlatmaktadır³⁶³. Al-Yambui de Peçenekleri Asya'da görmüştür. Buhara'dan onların yanına gelmiştir³⁶⁴. Eğer Konstantinos Porphyrogenetos tarafından Peçeneklere verilmiş olan *Καγγαρ* (Kangar)³⁶⁵ adı ile Plano Carpini'nin Kangit adı verdikleri arasında bir yakınlık kurmak mümkün ise, o zaman içinden Peçeneklerin ve Osmanlı Türklerinin çıkmış olduğu kavmi Kanglılar olarak görmekte haklı olabiliriz³⁶⁶. El-Bekri ve Al-Yambui'nin vermiş olduğu bilgiler, bu durumun oldukça muhtemel olduğunu düşünmemize yol açmaktadır. Konstantinos Porphyrogenetos'un yazdıklarına göre, Peçenekler İdil Nehrini aşıp, Hazarlarla savaştıkları zamana kadar *Καγγαρ* diye adlandırılmaktaydılar. "Peçenek" ismini ancak nihai olarak Avrupa'ya geldikleri zamanlarda almış oldukları kuvvetle muhtemeldir. Boy adları olan *Καγγαρ*-Kanglı, Rubruk'*tacanglae*, ise sadece birkaç Peçenek kabilesinde kalmış ve unutulmuştur. Bu durumda, Türkistan efsanelerinde neden Peçeneklerin değil de sadece Kanglıların mevcut olduğu kolayca açıklanabilmektedir. Kıpçakların, Cengiz Han'a kadar, 4000 yıldır Avrupa'da yaşıyor oldukları hayalî olgusu da kolay açıklanabilir. Şöyle ki; Halkın ortak hafızasında bir zamanlar Türkistan bozkırlarından Avrupa'ya yapılan göçlerin hatıraları muhafaza edilmiş olabilir ve Moğollar Güney Rusya bozkırlarına gelip de burada Kıpçak/Polovetsleri buldukları zaman, onları halkın tasavvurunda buralara M.Ö. üç bin yıl öncesinde yerleştirmek zor olmamıştır. Daha önceden gördüğümüz gibi, Türklerin Avrupa'da belirledikleri zamanlarda, Avrupalı tarihçiler, onların üç

Moğol sosyal ve siyasal hayatına dair notlardan oluşan *Istoria Mongalorum* adlı eseri Moğollara dair yazılmış en eski Avrupa kaynağıdır. Eserin Türkçesi için bkz.: Johann de Plano Carpini, **Moğol Tarihi ve Sehayatname 1245-1247**, Çev. Ergin Ayan, Derya Kitapevi, Trabzon, 2003 (ç).

³⁶² Yazıkov, **Sobraniye Puteşestvii k Tataram, Plano Karpini**, s.19, 25, 27.

³⁶³ Defréremery, **Fragments des géographes...** s.14.

³⁶⁴ Garkavi, **Skazaniy Musulm. Pisateley**, s.183-6.

³⁶⁵ Constantinus Porphyrogenitus, C. III, s.169 "οί δέ Πατζινακίται οί πρότερον Κάγγαρ έπονομαζόμενοι...»«...καίτων Πατζινακίτωντωντηνικαῦτα Κάγγαρέπονομαζομένων..."

³⁶⁶ Kanglılar 1300 yılında Osmanlı-Türkleri adı altında Asya'ya gelmişlerdir. (Abulgasi-Bayadur-Chan, **Histoire généalogique des Tatars**, s.87; D'Ohsson, **Histoire des Mongols**, C. I, s. 293).

boyunu net bir şekilde ayırmışlardır: Peçenekler, Uz-Torklar, Polovets-Kuman-Kıpçaklar. Doğulu tarihçiler de, X. yüzyıldan başlayarak, Türkistan'da Uz ya da Guzların bir boyunu bilmektedirler. Biraz önce bahsetmiş olduğumuz gerçeklerin ışığında, anılan üç boyun da ata yurdu Türkistan'ın aynı bozkırlarıdır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, Uz-Torklar, Oğuz boylarının bir koluydu. Peçeneklerin de Kanglı neslinden geliyor olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ancak, elde ettiğimiz bu veriler bize, aynı Aral-Hazar bozkırlarında yerleşmiş olan *Kıpçak* ve *Kanglılar*'ın Oğuzların özünü teşkil ettiği, ya da Guz veya Oğuzların bir zamanlar gerçekten Türkistan'da yaşamış oldukları türünden efsaneleri tamamen göz ardı etme hakkı vermemektedir. (Ata ismi olarak Oğuz Han buradan gelmektedir). Bütün bu söylenenlerden tek bir sonuç çıkaracak olursak: Türk boyları *Kıpçak* ve *Kanglılar* diye bölünmelerine kadar tek bir boy idi ve muhtemelen bunlar Guzlardı. Daha sonra bu tek Türk boyu kendi içinde farklı boylara ayrılmaya başladı. Bunlardan üç tanesi de Avrupa'da bulunan Peçenek-Kanglılar, eski isimleri olan Uz ya da Guz adını muhafaza eden Torklar ve Kuman-Kıpçaklardır. *Sadece bu anlamda* Kıpçak-Polovetsler de, aynı soydan, Guz ya da Uzlardan sayılırlar. Kıpçaklar *bir zamanların* Guzları olabilirler ama Guzlar *hiçbir zaman* Kıpçak olmamışlardır.

Yine aynı Oğuz boylarının bir bölümü Asya'da güney yönünde de hareket etmişlerdir. Bu kısım XI. yüzyılda kendi isimleri altında göç etmiş, ancak daha sonra yönetici hanedandan dolayı Selçuklular adını almışlardır. XIV. yüzyılda da, yine aynı güzergâhtan Kanglıların bir bölümü göç etmiş ve bunlar da nihayetinde Osmanlı Türkleri olarak tanınmışlardır³⁶⁷.

³⁶⁷ Burada Türk-Macar teorisi hakkında birkaç söz söylememiz lazım gelmektedir. Bunun savunucuları-Artsıbaşev ve Tunman (*Povestvovanie o Rossii*, Moskva, 1838, Ç. I, dpt. 207; Samçevskiy, *Torki, Berendei i Černie Klobuki*, Arhiv İst-Yuridiç. Svedeniy, Kalaçova, 1855, K.II) ve şimdi de Kunik'tir (Dorn, *Kaspiy.*, SPb., 1875, s.385-388 dpt. I). Buna karşı yapılabilecek ilk itiraz, Rus yıllığının her yerinde Torklar ile Macarlar ayrılmışlardır ve yıllıkta yazılan bilgilerin pek çoğu da bizzat olayları yaşamış olan kişiler tarafından kaleme alınmıştır. O zamanda yaşamış kişilerin Torkların boy bilgilerine ait görüşleri yıllıkta şu şekilde ifade edilmiştir: "İsmail'in 12 oğlu oldu. Türkmenler, Peçenekler, Torklar, ve Kumanlar yani Polovetsler bu oğullardan türemişlerdir..." (*İpat. Let.*, s.163; *Lavr. Let.*, s.226). Burada yıllık yazarının bu boyların soy atası olarak İsmail'i vermesi ve bahsettiğimiz Torkları da ona bağlıyor olması önemli değildir. Önemli olan bu aileye Macarları katmamış olmasıdır. Devam edelim. Bu teoriyi savunanlar şu fikri öne sürmektedir: Liutprand (Liutprand of Cremona, 922-972. İki kez İstanbul'a elçi olarak gelmiş, Lombardiyalı din adamı, tarihçi) ve Bizanslı tarihçiler Macarları Τοῦρχοι (Turkoi) olarak adlandırılmaktadır. "Tork" ismi de aynı anlama gelmektedir. Sonuç olarak Türkler ilk bahsedilenlerin yani Macarların bakiyeleridir. Eğer yıllıkta yazılanlar olmasaydı bu görüşe itiraz etmeyebilirdik. Dahası, bunların yıllıklarımızın en eski nüshalarında mevcut olması bir yana, «Τοῦρχοι» sözcüğünün ifade ettiği anlayış ile "Tork"

Böylece Avrupa'ya gelmeden önce, Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar Türkistan bozkırlarında dolaşmakta ve hepsi tek bir bütünü teşkil etmekteydiler. Kendi aralarında akrabaydılar. Yıllıklarımız da onların hepsini İsmail'in neslinden kabul ederek olaya bu şekilde bakmaktadır. "İsmail'in 12 oğlu oldu. Onlardan Torkmenler, Peçenekler, Torklar ve Polovetsler türemiştir..."³⁶⁸ Burada bizim için önemli olan bir soy atasından bahsedilmesi değil, bu boyların akrabalıklarının yıllıkta kabul edilmiş olmasıdır. O zamanlar Ruslarda oluşmuş olan bu fikir acaba nereden kaynaklanmıştır? Bunun, söz konusu ulusların dış görünüşlerindeki,

sözcüğünün anlattığı şeyin aynı olmadığı gerçeğine işaret etmemek de mümkün değildir. O zamanın Rusları için "Türk" hiç bilinmeyen bir kavramdı. Onun yerine, Turkmen, Taurmen diye ifadeler vardır ki, yıllıklarda da birçok yerde karşımıza çıkmaktadır. (**İpat.Let.**, s.163, **Lavr. Let.**, s.226, 423, 424, 477, 483). Bu surette, o zamanlarda eğer Ruslar bahsedilen boyu Türkler olarak adlandırmak isteselerdi, ona "Torkmen" adını vermiş olurlardı. Ayrıca doğru adlandırma *Torki* şeklinde değil de *Torçi* şeklinde olmalıdır. Yıllıklarda yazılmış olanları ele alalım. Mesela: "O sene (6568)... (Rus Knezleri) Torki (Torklar) üzerine yürüdüler. Bunu duyan Torçi, korktular..." v.b (**İpat.Let.**, s.114-115). Burada Torçi'nin ismin yalın hali, Torki'nin ise -i halinde olduğu açıktır. Günümüzde neden bu ismin yalın halini değil de -i halini kullanmakta olduğumuz ise bir muammadır. Şimdi de aşağıdaki düşüncemizi filologların dikkatine sunma cesaretini gösterelim. Genelde «Tor» ırmağının isminin Türklerin hatırası olarak kaldığı kabul edilir. Ancak «Tor» sözcüğünün «Torçi»den, hatta, hadi diyelim «Torki»den türemiş olması, bana göre, her ne kadar Romulus'dan Roma olduysa da, hiç mümkün değildir. Bir de eğer tersten gidersek nasıl olur diye ona bakalım; yani «Torçi» sözcüğünü «Tor» 'dan türetmeyi deneyelim. Yıllıkta -i halinde olarak «Torki» sözcüğü mevcuttur. Sonuç olarak, bilinen topografik isimden özel isim türetme işlemini uygularsak «Torçi» = «Tor+ çi». «Dontsi» (Don'lular) kelimesinde açıkça görüldüğü üzere = Don+tsi. Tor ırmağının adı çok eski zamanlardan beri mevcut olabilir. Yıllıkta 1118 senesine kadar adı geçmiyor olsa da, bütün yer isimlerinin adından sadece orada bir olay olduğunda bahsedilmektedir. Mesudi'den ve kendi yıllıklarımızdan bildiğimiz üzere Don Nehri bölgesinde yaşamakta olan Torklar, onun kolları ile kenarlarını da işgal ediyor olabilirler. Eğer Rusların, dostane ya da düşmanca, ilk karşılaşmaları Tor Irmağı kıyılarında meydana gelmiş ise, bu durumda dedelerimiz, yeni tanıştıkları bu insanları Tor Irmağından olan insanlar anlamında Torçi diye adlandırmışlardır. Doğru şekli ile Torçi kelimesi böyle ortaya çıkmış, ismin diğer hallerinde de Tork, Torkı olmuştur. Her ne ise, bu hipotezimizi bir kenara bırakacak olsak bile, daha önceden ortaya koyduğumuz gerçeklere ters düştüğü için Macar teorisini kabul edemeyiz.

Bir de Peçenek-Kıpçak teorisi vardır. "Klaprot'un (Julius Heinrich Klaproth, 1783-1835, Alman dilbilimci, tarihçi, doğu bilimcisi, seyyah) düşüncesine göre, Kumanlar ve Peçenekler, 984 yılında Avrupa'da görünen, farklılıkları olan tek bir ulus meydana getirmişlerdir. Boy isimleri Kanglı ya da Kânglı olanlar Kıpçaklardır..." (**Memoires Relatifs a l'Asie**, 1828,C. III., s.117). Eğer yazar bu ulusların bir zamanlar Asya'da tek bir ulus oldukları iddiasında bulunmuş olsaydı, bununla hemfikir olmamak mümkün değildi. Ancak Kanglı adını Kıpçakların boy adı olarak almasını kabul etmek imkânsızdır. Oysa Klaprot'un yararlandığı anlaşılan Reşidüddin ve Ebu'l Gazi 'de Kanglı ve Kıpçak, farklı iki ulusun bağımsız boylarının adıdır. Bu konuda Hammer daha da ileri gitmektedir. Hammer, engin bilgisine rağmen, bizim görüşümüze göre, hiçbir şeyle bağdaşmayan şeyler yazmıştır. Ona göre Bizanslıların Παρτίναχίται dedikleri, Doğulu yazarların *Kıpçaklarıdır* (**Geschichte der Goldenen Horde**, Hammer-Purgstall, Pesth., 1840, s.5, 7, 18, 23). Uzlar, *Guzlar*, Oguzlar, Turkomanlar, *Kumanlar*, *Polovetsler*, Kunlar, Torklar, bunların hepsini tek ulus olarak kabul etmiştir (**A.g.e.**, s.18, 20, 24). *Kangar* ayrı bir ulus olarak alınmış ve *Kanglılarla*, *Kangitlerle* aynı sayılmıştır (**A.g.e.**, s.23). Bizce burada, doğrularla yanlışlar feci şekilde birbirine karışmıştır. Bundan bir şey anlamak mümkün değildir çünkü bir durum diğeri tarafından geçersiz kılınmaktadır. Yazarın bütün yazdıklarını reddetmek ise her şeye en baştan yeniden başlamak anlamına gelecektir. Bu nedenle yukarıda belirtmiş olduğumuz fikirlerimize başvurmanızı rica ederiz.

³⁶⁸ **İpat. Let.**, s.163.

törelereindeki ve dillerindeki benzerlikten kaynaklanmış olduğu açıktır. Atalarımızın kurdukları sıkı ve geniş kapsamlı ilişkileri nedeniyle, Peçeneklerin, Uzların ve Kuman-Kıpçakların dillerini bilmemeleri mümkün değildir. Daha Kiev'in 968 senesinde Peçenekler tarafından kuşatılması sırasında bile Peçenek dilini konuşmayı bilen knez soyundan bir genç ortaya çıkmıştı³⁶⁹. Ayrıca, daha sonra bu boylardan meydana gelmiş büyük bir yerleşim topluluğumuz olduğunu da unutmayalım. Bizanslılar da aynı durumda kalmışlardır. XI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Peçenekler ve Uz/Torkların Balkan Yarımadasında yerleşim yerleri bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin İmparator Ioannes Komnenos tarafından 1123 yılında Peçeneklere gönderilen elçilik heyetinde olduğu gibi, Peçenek dilini bilen Bizanslılar bulunmaktaydı³⁷⁰. Anna Komnena'nın anlattıklarından görüldüğü üzere Peçenekler Kuman-Kıpçaklarla rahatça konuşup anlaşabilmekteydi ki bu da onların dillerinin akraba olduklarını kanıtlamaktadır³⁷¹. Skilitzes ise açıkça Uzların Peçeneklerle aynı soydan olduklarını söylemektedir³⁷².

Müslüman yazarlar da onların hepsinin aynı kökten geldiğini kabul etmektedir. El-Belhi ve Mesudi'nin yazdıklarından daha önce bahsetmiştik. Onların her ikisi de Peçenekleri Türk olarak saymaktadır. İbn el-Vardi³⁷³, İdrisî ve Ebü'l-Fida'da aynı düşüncededir³⁷⁴. Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, Guzların Türklüğü konusunda Mesudi, İbn Havkal ve Ebü'l-Fida bize bilgi vermektedir³⁷⁵. Ebü'l-Fida gibi İbn el-Esir, İbn Yahya, sonra Moğol tarihçileri Reşidüddin ve Ebu'l Gazi de Kuman/Kıpçakları Türk saymaktadır³⁷⁶.

Konar-göçerlerimizin *doğudaki Türklerle* akrabalıkları Bizans kaynaklarında da teyit edilmektedir. Bizanslıların *Selçuklularla* yapmış olduğu savaşta, İmparatorun

³⁶⁹A.g.e., s.42.

³⁷⁰Νικήτα Χονιάτου, *ἱστορία*, Bonn, 1835 s.19-20; Stritter, *Memoriae Populorum*, C. III, s.922.

³⁷¹ Stritter, *Memoriae Populorum*, Cilt III, s.899-914.

³⁷²A.g.e., s.940- 941.

³⁷³Ömer ibn Muzaffer ibn el-Vardi (ö.1348 yılı civarı): Arap tarih ve coğrafya yazarı. "*Haridat al Acaip ve Faridat al Garaip*" adlı, renkli bir dünya haritasını da içeren kitabı ile ünlüdür.

³⁷⁴ Garkavi, *Skazaniya Musulmanskih Pisateley*, s.127, 275; Frähn, *Ibn-Foszland's und anderer Araber Berichte*, SPb., 1823, s.44; Khvolson, *İzvestiya İbn-Dasta*, SPb., 1869, s.50; Reinaud, *Géographie d'Aboulfeda*, Paris, 1848, C. II, s.292-293, 297.

³⁷⁵Frähn, *Ibn-Foszland's*, s.60; D'Ohsson, *Les peuples du Caucase*, s.146; Reinaud, *Géographie d'Aboulfeda*, C. II, s.296.

³⁷⁶Reinaud, *Géographie d'Aboulfeda*, C. II, s.292; Quatremér, *Notices et Extraits des Manuscrits*, C. XIII, s.267; Kunik, "Vipiski iz İbn-el-Atira", s.641, *Uçen.Zapiski Ak. N. I.ve III. Bölüm*, 1854, C.II; Berezin, "Raşid-Eddin" *Zapiski İmp. Arheol.Obs.*, C. XIV, s.2; Abulgasi, *Histoire Généalogique des Tatars*, s.83, esc.

ordusunda *Uz-Torklarda* vardı. Attalies Selçuklularla Uzların *aynı boy* olduklarını belirtmiştir. Zaten Uzların bir kısmının Selçuklular tarafına geçmesi ile de akrabalığın çekim gücü kendini göstermiştir³⁷⁷. Aleksios Komnenos'un *İkoniy*³⁷⁸ *Sultanı* ile savaşı sırasında İmparatorun planları iki *Peçenek* tarafından düşmanlarına verilmiştir³⁷⁹. Batılı yazarlar da aynı şekilde Kuman-Kıpçakların *Asya Türkleri* ile akrabalıklarını kabul etmektedir³⁸⁰. XIII. yüzyıl seyyahları da bahsetmiş olduğumuz konar-göçerlerin Türkistan bozkırlarından gelmiş oldukları konusundaki fikri teyit etmektedirler. Mesela Plano Carpini, *Bisermen topraklarında* (Türkistan, Buhara) *Kuman* dilinde konuşulduğundan bahsetmektedir³⁸¹. Rubruk ise, "*Uygurlarda, Türk ve Kuman* dillerinin kökü ve temelini bulduğu" önemli gerçeğine işaret etmektedir³⁸².

Bütün bu unsurlar Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçakların bir zamanlar tek boy oluşturdukları ve bozkır hayat tarzını Asya'da sürdürdüklerini açıkça ortaya koymaktadır. Türkler, Selçuklular ve Osmanlılar bunlardan ortaya çıkmışlardır³⁸³. Kuman sözlüğünde³⁸⁴ muhafaza edilmiş Kuman dili kalıntılarının incelenmesini

³⁷⁷Μιχαήλ τοῦ Ἀτταλειάτου **Ἱστορία**, Bonn, 1853, s. 156 : "τὸ γὰρ τῶν Ἐσκυθῶν ἢ μισθοφορικοῦν, ἐμφερές κατα πάντα τοῖς Τούρκοις ὁ ἴν, ἀμφίβολον ἐποίησε τὸ νῦν ἐπιχειμενον".s.157, **Excerpta Scylitzae**, Bonn, 1839, C.II,s.695.

³⁷⁸İkony,(Konya): Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkentinin Konya şehri olduğu dönemdeki adı.

³⁷⁹ Stritter, **Memoriae Popularum**, C. III, s.920.

³⁸⁰ **Puteşestvie Marko Polo**, çev. Şemyakin, Moskva, 1863,s.57, dpt.,51.

³⁸¹ Yazıkov, **Sobraniye Puteşestviy k Tataram, Plano Karpini i Astselin**, s.27, 151-153.

³⁸²Fejer, **Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticae et Civilis**, C. IV, prs. 2, s.281. Ebul'Gazi'ye göre bu kavim İrtiş'in yukarı kısımlarından güneye doğru ve Zaysang Gölü civarındaki dağlık ülkede yaşamaktaydı. (Abulgasi, s.91-96 ve D'Ohsson, **Histoire des Mongols**'daki harita). Bölge, eski dilin daha saf bir şekilde muhafaza edilmesine imkan sağlamıştır.

³⁸³ Bahsi geçen bütün bilim adamları, konar-göçerlerimizin anayurtlarından bahsederken, onların Türk kökenlerini de kabul etmektedirler. Daha erken dönem yazarlarının bu konudaki görüşleri ise muhtelifdir. Mesela Polonyalı tarihçiler onları kah Litvanya'dan kah Poznan'dan neşet ettirmişlerdir. Daha fazla bilgiye sahip olan insanlar da zaman zaman ilginç sonuçlara ulaşmışlardır. Mesela Stralenberg, Peçeneklerle Drevliyanların tek bir ulus olduklarını ileri sürmüştür. Tunman ise Kumanları Slavyan saymıştır. Bütün bu teorileri burada sıralamayız, sadece faydasız değil gereksiz de saymaktayız. Bunları araştırmakla vakit öldürmek isteyenlere de bu yazıların toplanmış olduğu şu çalışmaları önermekteyiz: Sum, "Ob Uzah ili Polovtsah" **Çiteniya İmp. Obş. İst. i Drev. C.III.**, No:8. ; Evo je, "İstoričeskoe Rasujdenie o Patsinakah ili Peçenegah" **Çiteniya İmp. Obş. İst. i Drev.Rossiyskih**, 1846, No:1); Nakko, **İstoriya Bessarabii c Drevneyşih Vremen**, Odessa, 1873, Ç. I., 3. Basım. Bunların dışında Polonyalı tarihçilerin ulaştığı sonuçlar: **Kronika Polska- Strykowski**, Warszawa, 1846, C.I 'de toplanmıştır.

³⁸⁴Codex Cumanicus adı altında Katolik misyonerler tarafından Kumanlarla konuşup anlaşmalarını sağlamak üzere XIV. yüzyılda derlenmiş, orijinal yazma metni Venedik'te St.Marco kütüphanesinde bulunan eser. Eserde İtalyanca-Kıpçakça sözlük ve Almanca-Kıpçakça sözlük bölümü ile son bölümde Kıpçakçaya çevrilmiş dualar, ilahiler ve Kıpçakça bilmeceler ile Kıpçakça eklere ilişkin dilbilgisi kuralları yer alır. Codex'in ilk kısımlarının XII. Ya da XIII. yüzyılda oluşması muhtemel

temel alan en yeni araştırmalar da bizi aynı sonuca ulaştırmaktadır. Bu sözlüğün iki basımı yapılmıştır. Birincisi Klaprot tarafından 1828 senesinde, ikinci basımı da Kuun tarafından 1880 senesinde. Bu Kuman sözlüğünün nasıl bulunmuş olduğu konusunu Klaprot şu şekilde anlatmaktadır: “Tomazini tarafından derlenmiş Petrark’ın³⁸⁵biyografisini karıştırırken, Venedik Cumhuriyetinin meşhur şairine ithaf edilmiş el yazması nüshalar arasında, 1303 senesinde yazılmış, Alphabetum persicum, cumanicum, et latinum’ da vardı”. Klaprot sözlüğün yazarının bir tüccar olduğunu düşünmüřtür³⁸⁶. Kuun ise sözlüğün bir misyoner tarafından derlenmiş olabileceğini düşünmüřtür³⁸⁷.

Bu sözlüğün, Güney Rusya bozkırlarında artık Kuman-Kıpçakların bulunmadığı 1303 senesinde oluşturulmuş olması, bunun gerçekten Kuman dili kalıntılarını muhafaza edip getirdiği, yoksa Moğolya da Nogay dili sözlüğü mü sayılması gerektiği, “Kumanca” tabirinin sadece coğrafi bir anlam taşımakta olduğu, şüphelerini doğurmaktadır³⁸⁸. Ancak bahsedilen sözlük 1303 senesinde oluşturulmuş olsa bile bu onun o senede yazılmış olduğu anlamına gelmez. Bu tür sözlüklerden çok sayıda bulunması gerekliliği ve onları toplamaya çok öncelerden başlanmış olduğu konusunda şüphe yoktur. Petrark’ın sözlüğü halihazırda toplanmış olan malzeme esas alınarak oluşturulmuş olabilir. Daha X. yüzyılda Ruslar arasında Peçenek dilini bilenlere rastlandığını belirtmiştik. Konar-göçerlerle ilişkiler, devamlı anlaşmaların yapıyor olması, Rusları belli başlı kelimeleri, gerekli tabirleri yazıp, not etmek durumunda bırakmıştır. Bizanslılar da aynı şeyi yapmak durumunda kalmışlardır. Konstantinos Porphyrogenetos’un dediğine göre daha X. yüzyılda Peçeneklere yıllık elçilik heyetleri ve Peçenek başbuğlarına mektuplar gönderilmiřtir³⁸⁹.

Özellikle Korsunlular ve konar-göçerler arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. Peçenek ülkesine gönderilmiş olan imparatorluk elçilik heyeti Korsun’da

olup, zaman içinde ilavelerle genişlediği düşünölmektedir. Eserin Türkçesi için bkz.: K. Grönbech, **Kuman Lehçesi Sözlüğü**, çev. Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992 (ç).

³⁸⁵ Francesco Petrarca (1304- 1374): Döneminin en ünlü düşünürlerinden, İtalyan hümanist ve şair.

³⁸⁶ Klaproth, **Mémoires Relatifs a l’Asie**, 1828, C.III, s.119-121.

³⁸⁷ Kuun, **Codex Cumanicus**, P. VII.

³⁸⁸ Dorn, **Kaspiy**, SPb., 1875, Kunik’in makalesi, s. 385-387’deki dpt.

³⁸⁹Constantinus Porphyrogenitus, C. III, s. 68. ve 70.

konaklamıştır³⁹⁰. Barbarlarla ilişkiler Korsunluların özel uzmanlık alanı olmuştur³⁹¹. Bütün bu gerçekler kaçınılmaz olarak bize, Bizansta bu dillere vakıf olan tercümanların mevcudiyetini düşündürmektedir. 1178 yılında İmparator Manuel'den Karadenizde ve Karadenizin kuzey kıyılarındaki,³⁹² buraları halihazırda Kuman-Kıpçakların yerleşim yeri olmuştu, ticaret serbestisi onayını elde etmiş olan Cenevizliler de bu tercümanları Bizanslılardan alıp kullanmış olabilirler. Batı Avrupalılar da bahsetmiş olduğumuz ulusların dillerini incelemiş ve öğrenmişlerdir. Bu durumda, Peçenek ülkesinde Hıristiyanlığı yaymak için bulunan Bruno'nun bir parça da olsa onların lisanını bildiğini varsayma konusunda tamamen haklıyız. Plano Carpini gibi, Bisermenlerin Kuman dilinde konuştuklarını söyleyebilmek için ya da Rubruk gibi bu dilin kökeninin Uygurlardan geldiğini söyleyebilmek için daha evvelden o lisana aşina olmak, *Kuman-Kıpçak lisanını bilmek gerekmektedir*. Misyoner rahipler ve keşişler bu bozkırlarda devamlı surette dolaşmaktalardı. Bunlardan bazıları XIII. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Macaristan'ı bulup ortaya çıkarmak üzere gönderilmiş olup Kuman lisanını da bilmekteydiler³⁹³. Macaristan'daki kilise yasalarında Aziz Dominica ve Aziz Francis de Assisi tarikatından³⁹⁴ olan rahiplerin, her şeyden önce Kuman lisanını öğrenmelerini mecbur kılan bir kural bulunmaktaydı. Minorit tarikatının³⁹⁵ el yazmalarında da bir misyoner: “(Hıristiyanlığı yayma) idealini benimsediğimde, ilk önce o ülkelerin dillerini öğrenmeye karar verdim ve Tanrı'nın yardımı ile bütün o ülkelerde kullanılan Kuman dilini ve Uygur edebiyatını öğrendim”³⁹⁶ şeklinde yazmıştır.

Bütün bu yazılanlardan bir tek sonuç çıkarabiliriz; Sözlükler o zamana kadar zaten mevcuttalardı. Sadece bu da değil, Türk dilleri ile gayet sağlam ve geniş bir tanışıklık mevcuttu. Bunun dışında ayrıca şu durum da dikkatimizi çekmeli.

³⁹⁰A.g.e., s. 72-73.

³⁹¹Rimbaud, *L'empire Grec au Dixième Siècle*, Paris, 1870.

³⁹²Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine*, SPb., 1871, s.209.

³⁹³Onların mektubundan bir bölüm daha önce verilmişti, seyahatleri de gelecek bölümlerde anlatılacaktır.

³⁹⁴St.Francis of Assisi (1182/82- 1226): muhtelif Hıristiyan dini tarikatların kurucusu İtalyan keşiş ve din adamı (ç).

³⁹⁵Minorit: 15. yüzyılda İtalya'da din adamı St. Francis of Paola tarafından kurulmuş olan dini tarikat (ç).

³⁹⁶Comes Géza Kuun, *Codex Cumanicus*, p. XLI.: “Ego uero consilio habito, prius volui linguam terrae ediscere, et per gratiam Dei addici linguam et literaturam Uiguricam, qua quidem lingua et literatura utuntur communiter per omnia regna ista”.

Petrark'ın sözlüğündeki dilde, Rum lisanından alınmış bazı kelimeler bulmaktayız. Mesela *fanar* = φανάριον (fener, ışıldak) , *kalam*=κάλαμε (kamış), *taus*=ταώζ (tavus kuşu) *limen*=λίμν (liman), *kilisia*=έχχλησία (toplanma, toplantı)³⁹⁷. Yabancılar tarafından derlenmiş olan Kuman Sözlüğünde eğer bu kelimeler yer alıyor ise, bunların Kumanlar tarafından yaygın olarak kullanılıyor, konuşmalarında yer alıyor olduğu gayet açıktır. Moğolların Bizanslılar ile özellikle yakın anlamda ilişkileri, nereden bakılırsa bakılsın, XIV. yüzyıla kadar kurulmamıştır. Bir kelimenin bir dilden diğer dile geçmesini ancak eskiye dayanan ve uzun süreli bir komşuluk ilişkisi mümkün kılmaktadır. Ayrıca şu kelimelere de bakalım *tōra* = kanun (açıktır ki, Tora'dan yani = Tevrat' tan gelmekte), *Sabatcum* = Cumartesi günü, Kumanlara Hazar Yahudilerinden geçmiştir. Devam edelim; *ixba* = Rusça, izba (kulübe), *pec*= Rusça, peç (fırın,soba) *kones* = muhtemelen Rusça, kunı (Kuun'un tercümesi ile = *argentum*, gümüş) Rus Slavlardan alınmış kelimelerdir³⁹⁸. 1303 senesine kadar geçen kısa zaman zarfında Moğolların kendi lisanlarına bu kadar yabancı kelimeyi katabilmelerini kabul etmek zordur, kaldı ki bunlar sadece bizim bildiklerimiz olup muhtemelen fazlası mevcuttur. Bizce bunlardan şu neticeyi çıkarmamız gerekmekte: Bu kelimelerin ödünç alınması işi, bozkırlarımızda uzun zamandır yaşamakta olan ve gerek Ruslarla, gerek Bizanslılarla, gerekse Korsunlularla gayet uzun zamandır ilişki içerisinde olan uluslar tarafından yapılmıştır. Bu gerçekleri temel alarak, bahsedilen Kuman Sözlüğünün XIV. yüzyıldan önce derlenmiş olduğunu ve dahası halihazırda mevcut materyaller ele alınarak hazırlanmış olduğunu düşünmekteyiz. Günümüze kadar bu sözlüğün başka bir nüshasının ya da Kuman, Peçenek, Guz kelimelerinden oluşan herhangi başka bir derlemenin ulaşmamış olması o kadar da önemli değildir, çünkü daha önce bahsetmiş olduğumuz gerçeklerin de göstermiş olduğu gibi, bu lisanlar var olmuşlardır.

Şüphesiz Rus ülkesinde de kayıtlara geçmiş olan Türkçe kelimeler vardır. Bu durum Knez Obolenskiy³⁹⁹ tarafından, Makarios'un Çitey-Miney'inin⁴⁰⁰ Ağustos ayı

³⁹⁷ Kuun, **Codex Cumanius**, s.305, 262, 284, 298, 264.

³⁹⁸ **A.g.e.**, s.289, 293, 281, 298, 264.

³⁹⁹ Obolenskiy, Mihail Andreyeviç (1805-1873): Rus soylularından, tarihçi, arşiv uzmanı. Moskova Dışişleri Bakanlığı Ana Arşivi direktörlüğünü de yapmış, Rus tarihini ilgilendiren pek çok el yazmasının gün ışığına çıkmasını sağlamıştır (ç).

⁴⁰⁰ Çeti Miney: ya da Miney Çeti adları ile bilinen, Hıristiyan azizlerinin ve Provaslav kilisesi azizlerinin hayat hikayelerinin anlatıldığı, yılın oniki ayına ve her ayın da günlerine bölünmüş olarak

kitabında bulunmuş olan sözlük parçacığından da teyid edilmektedir⁴⁰¹. Bu sözlüğü Codex Cumanicus ile karşılaştırdığımızda kabul etmemiz gerekir ki, hem bu hem de diğeri, bize aynı dilden kalanları vermektedir⁴⁰². Demek ki, Ruslar da Kuman-Kıpçak kelimelerini kayda geçirme işini yapmışlardır.

Avezak, Kuman Sözlüğünün ilk basımında Türk ve Kuman dillerinin aynılığını kabul etmiştir⁴⁰³. 1871 yılında Rösler, 1876'da da Blau, *Kuman dilinin Türk dili olduğu* nihai sonucuna ulaşmışlardır. Blau'nun düşüncesine göre bu dil, diğerlerinden fazla Doğu Türkçesine yakın bir dildir⁴⁰⁴. Şimdi bir kez daha ulaştığımız sonuçları tekrar edelim:

- 1) *Peçenekler, Uzlar, Kuman-Kıpçaklar, Selçuklu Türkleri, Osmanlı Türkleri tek bir Türk soyunu temsil etmektedir.*
- 2) *Bahsedilen boyların hepsi, bir zamanlar Türkistan bölgesinde bozkır hayatı sürmüş bir ulusun kollarıdır.*
- 3) *Yıllıklarımızda Torklar olarak bahsedilenlerin aslı Guzlar'dır.*
- 4) *Hipotez: Bütün bu soyların ayrılmış olduğu boy, IX. ve X. yüzyıllarda Aral-Hazar Bozkırlarında bozkır hayatı sürmüş olan Guzlar olabilir.*

düzenlenmiş olan kilise din kitabı. "Velikie Çeti Miney" adı ile bilinen Novgorod Başpiskoposu Makarios'un 1530- 1540 yılları arasında derlemiş olduğu nüsha bu türün en önemli örneklerindedir (ç).

⁴⁰¹ "Moskvityanin", 1850, Ç. II, Otd. III; Obolonskiy, St. Petersburg'a yapmış olduğu seyahatlerin birinde Makarios'un Çitey-Miney Ağustos ayı kitabını almıştır. Diğer şeyler yanında, bu el yazmasınının 603. sayfasının arkasına yazılmış olan kısa bir Kuman-Kıpçak sözlüğü bulmuştur. Sözlük şu şekilde başlamaktadır:«Kuman dili tercümesi. Önce Kuman dilinde daha sonra Rusça ». Obolenskiy bulmuş olduğu bu sözlüğü bir mektup eşliğinde Pogodin'e göndermiş ve Pogodin de bu metni "Moskvityanin"de basmıştır.

⁴⁰² Obolenskiy'in sözlüğü "Moskvityanin"nin bir sonraki sayısında basıldığı zaman, Kuman-Kıpçak sözcükleri ile Tatarca, Kafkas ötesi lehçesi, sözcüklerin karşılaştırıldığı bir tablo da verilmişti. Bu tablodan biz de buraya birkaç kelime aldık:

Obolenskiy'nin Sözlüğü Tatarca Codex Cumanicus

<u>Tyagri= Tanrı</u>	<u>Tangri</u>	<u>Tengri</u>
<u>Kok= Gökyüzü</u>	<u>Gög</u>	<u>Kok</u>
<u>Kar= Kar</u>	<u>Kar</u>	<u>Kar</u>
<u>Etiyak= Ekmek</u>	<u>Etmyan</u>	<u>Otmack</u>

Bu karşılaştırma bize, Tatarca kelimelerin Kıpçak diline, Kumanlara göre daha uzak olduğunu göstermektedir.

⁴⁰³ Kuun, *Codex Cumanicus*, P. XXIV.

⁴⁰⁴ Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, "Ueber Volkstum und Sprache der Kumanen", **B Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**, Leipzig, 1876. Maalesef bugüne kadar bu iki eserden faydalanma imkanına sahip olmadığımız için Uspenski'nin Şu eserine atıfta bulunmaktayız: "Obrazovaniye Ftorova Bulgarskovo Tsratsva" Odessa, 1879, s.76-77, dpt.1.

III. BÖLÜM

RUSYA VE KONAR-GÖÇERLER

«...Köylerimiz boşaldı, şehirlerimiz boşaldı....tarlaları otlar kapladı,
Buralarıvahşi hayvanların yaşadığı yerler oldu».

İpatyevskaya Letopis', 165-166

«O zamanlar Rus topraklarında çiftçiler nadiren bağırırıldarı,
Kuzgunlar ise cesetleri yemek için kendi aralarında paylaşırken öterler,
Kargalar da kendi dillerinde bu şölene katılmak istediklerini söylerlerdi».

Slovo o Polku İgoreve, Xr.Aristova, 1260

Peçeneklerin ne zaman Asya'dan Avrupa'ya hareket etmiş olduklarını bilmiyoruz. Sadece tam olarak IX. yüzyılda artık İdil ve Yayık nehirleri arasındaki bölgede yaşamakta olduklarını biliyoruz. Güneylerinde Hazar ülkesi uzanmakta, doğularında Yayık Nehrinin ötesinde Uzlar yaşamakta, batı taraflarına doğru, muhtemelen İdil ve Don nehirleri arasında da Macarlar yaşamaktaydı⁴⁰⁵. Aynı yüzyılın ikinci yarısında, bozkırın doğu bölgelerinde bir hareket baş göstermeye başladı. Bunun başlamasına Hazarların Uzlarla olan ittifakı neden olmuştur. Bunlar birleşik kuvvetleri aracılığı ile Peçenekleri sıkıştırmaya başlamışlardır⁴⁰⁶. Bu koalisyonun kurulmasının sebeplerini bilemiyoruz ancak, Peçeneklerin Hazarya topraklarına yapmış oldukları saldırılar ile bu bölgeleri karıştırmış, Harezmi yönüne giden kervanların hareket serbestliğini engellemiş oldukları yolunda bir tahminde bulunabiliriz⁴⁰⁷. Nihayetinde Peçenekler kendi bölgelerinden sürülmüşler ve göçleri

⁴⁰⁵Constantinus Porphyrogenitus, **Corpus Script. Hist. Byzantinae**, C. III, s.164; Defrémery, **Fragments des Géographes et d'Historiens**, Paris, 1849, s. 14-16; Kunik i Rozen, El- Bekri, **İzvestiya Al-Bekri**, SPb., 1878, s.59.

⁴⁰⁶Constantinus Porphyrogenitus, **A.y.**

⁴⁰⁷Hazarların ticareti konusunda I. Bölüme bakınız. Kedranus, Don üzerinde inşa edilmiş olan Sarkel-Belaya Beja kalesinin, Peçeneklerin Hazarya bölgesini işgal etmelerini önlemeye hizmet ettiğini anlatmaktadır.(Γεωργίου τοῦ Κεδρήνου, **Σύνοψις ἱστοριῶν**, Bonnae, 1839, C. II, s.129-130). Peçenekler hakkında ve onların Hazarlarla olan ilişkileri konusunda gayet detaylı bilgiler veren Konstantinos Porphyrogenetos, bu kalenin inşa edilme nedeni konusunda hiçbir şey bilmiyor olabilir mi? (Constant. Porphyr. , C. III, s. 177). Ancak her iki yazarın da bu olguya atıfta buldukları dönem olan İmparator Theophilos'un döneminde Peçenekler henüz İdil ile Yayık arasında yaşamaktalardı. Yani Don Nehri üzerindeki kale onlara karşı kullanılıyor olamazdı (İmprator Theophilos 829- 842

esnasında İdil'in batısında konar-göçerlik eden Macarlarla karşılaşmışlardır. Hazarlar ile Uzların müttefik kuvvetleri tarafından kovalanmakta olan Macarlar ise düşmanların bu saldırısına karşı koyacak durumda olmadıkları için Özü Nehrine doğru hareket etmişlerdir⁴⁰⁸.

Macarların Güney Rusya bozkırlarından çıkarılmaları birden bire olmamıştır⁴⁰⁹. Don Nehri kıyılarından ilk çekilmelerini takiben bir süre Özü, Aksu ve

seneleri arasında hükümdarlık etmiştir. Krug, **Kritische Versuch zur Aufklärung der Byzantinischen Chronologie**, SPb., 1810, s. 325; Bouillet, **Atlas Universel d'Histoire et de Géographie**, Paris. 1865, s.378).

⁴⁰⁸Bizce bu olayların cereyan ettiği yılın net olarak tesbiti mümkün değildir. Konstantinos Porphyrogenetos bu olayların kendi eserini yazdığı zamandan 50 ila 55 sene önce meydana gelmiş olduğunu belirtmektedir (s.162). Eserini 948 senesinde yazdığını farz edersek, (**Commentarii Academiae Scienc.** Petrop., 1737, C. IX, s.367-368), sonuç olarak Peçeneklerin sürülme olayı 898 ya da 893 senelerine denk düşmektedir. Ancak elimizde bu tarihi çürüten bilgiler mevcuttur. Rahip Regino şöyle demektedir: “Anno Dominicae incarnationis DCCCLXXXIX (889 yılı) gens Hungarorum... a scythicis regnis, et a palludibus, quas Tanais... porrigit, egressa est... Et supra dictis igitur locis gens memorata a finitimis sibi populis, qui Pezinati (Pezinaci) vocantur, a propriis sedibus expulsa est...”(Reginonis Monachi Prumiensis Annales I- II, s.89, **Scriptores Rerum Germanicarum**, Ratisbonae, C. I, MDCCXXVI (1726). Bizim kroniklerimizde ise Macarların geçişleri, Oleg'in hükümdarlığı döneminde belirsiz bir zamana atfedilmektedir. (Yaklaşık 879- 912 yılları). Kiev önlerinde belirmeleri 898 senesine atfedilmektedir (**İpat. Let.**,s.14), ancak sanırım bu Bizans kaynaklarından kopya edilmiştir. Sum, Macarların Peçenekler tarafından kovulmalarının kademeli olarak gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Macarlar 889- 893 yılları arasında, Don ve Özü nehirleri arasında yaşadıkları dönemde, hatta bu tarihten de evvel olmalı çünkü 889 yılında Pannonya'yı işgal etmişlerdi bile, sıkıştırılmışlardır. 889 senesinde Filozof Lev (Bizans İmparatoru IV. Leon 866-912), Bulgarlara karşı Moldovya ve Vallaçya'dan Macarları yardıma çağırmıştır. Onların buradan sürülmeleri 898 senesinden daha önce olmalıdır çünkü 894 senesinde Arnulf Moravya'ya karşı Macarları yardıma çağırmıştır. 1186 yılı civarında yazan Gotfrid Viterbienskiy, Pintsenatların (Peçenekler) Macarları İskit ülkesinden kovduklarını ifade etmektedir. Kronik yazarı Sakson da, 890 senesinde Peçenekler tarafından kovulmuş olan Macarların, Arnulf tarafından yardıma çağrıldıklarından bahsetmektedir. Trium Fontium Manastırı rahiplerinden Albert, bu olayı 883 senesi bahsine yerleştirmiştir. (Fridrih Sum,” İstoriç. Rassujdenie o Patsinakah ili Peçenegah”, **Çiteniya v İst. Obs. İst. İ Drevn. Ross.** 1846, No:1, s.22-24, Ç.10). Görüldüğü üzere kesin bir şey söylemek oldukça zordur. Bizim amacımız açısından zaten bunun bir önemi de yoktur. O yüzden bu sorunun çözümünü, onlar için daha büyük bir önem taşıdığından Macar tarihi uzmanlarına bırakıyoruz.

⁴⁰⁹Bu sürgünün birden bire gerçekleşmediği Konstantinos Porphyrogenetos'un yazdıklarında da görülmektedir. Peçeneklerin, ilk başlarda İdil ve Yayık nehirleri arasındaki bölgede yaşamakta olduklarını (s.164), Macarların da İngul Nehrinin akmakta olduğu Lebediya ülkesinde yaşadıklarını anlatmaktadır. Peçenekler onları bu ülkeden kovmuşlardır (s.168). Daha sonra Hazar Kağanı onları bir liderin yönetimi altında birleştirmeye çalışmıştır. Bu lider Arpad olmuştur. Bundan sonra, artık onun yönetimi altında iken Peçenekler Macarlar üzerine saldırmış ve onları Prut, Seret ve Turla nehirlerinin akmakta olduğu yerlerden, yani Büyük Moraviya'dan çıkmak zorunda bırakmışlardır (s.168-181). Demek oluyor ki, Arpad döneminde Don, Özü ve İngul nehirleri boylarından son yerleşim yerleri olan şimdiki Moldavya'ya göçlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu surette, kıyılarında yerleşmiş oldukları nehirleri şu şekilde sıralayabiliriz: 1) İdil ve Don, 2) Don, Özü, İngul ve 3)Turla, Prut ve Seret. İlk duraklarının Don ve İdil arasında olduğunu farzediyoruz çünkü doğulu tarih yazarları gibi Batı Avrupalı seyyahlar da Büyük Macaristan'ı İdil, Yayık ve Ural Sıradağları arasında düşünmüşlerdir. (Bkz.: D'Ohsson, İbn Havkal, **Les Peuples de Caucase**,s.146; D'Abulgasi, **Histoire généalogique des Tatars**, s. 47; Fejer, “Rubruk”, **Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticae et Civilis**, C. IV, prs. 2, s. 278; “Puteşestvie Venger. Monaha v V. Vengriyu”, **A.g.e.**, s.55). Bunlara dayanarak, konar-

İngul nehirleri bölgesinde kalmışlardır. Daha sonra Peçeneklerin baskısı neticesinde Turla, Prut ve Seret nehirleri havzasını işgal edecekleri ikinci göç hareketi meydana gelmiştir. Ancak 892 senesinde burada da, asıl kuvvetlerin olmadığı bir zamanda düşmanlar kamplarına saldırmış, onları son yerleşim yerleri olan Panonya'ya doğru yola çıkmak zorunda bırakmıştır.

göçerlerin onları merkezî Macaristandan, İdil ve Don nehirleri arasındaki bölgeye indirmiş olduklarının Macar efsanelerinde de görüldüğünü söyleyebiliriz. Ne Anonim ne de Thuroczy, esasen İdil'i bilmemekte, sadece kıyılarından soydaşlarına yol gösterdikleri Don Nehrini bilmektedirler. "Praeterea in Scythia grandem fluvium, Don vocatum oriri, et illum ab Hungaris Ethewel nuncupari..." (**Script. rer Hung.**, C. I, s. 49). Diğer bir yerde yine aynı şekilde tekrar edilmektedir: "illam Scythiam... ab occidente fluvio Ethewl, quem et Don vocari dixerunt includi"...(**A.y.**) Thuroczy işte böyle söylemektedir. Anonim'de şöyle denilmektedir: "Scythia ergo maxima terra est, quae Dentumoger dicitur, versus orientem, finis cujus ab aquillionali parte extenditur usque ad nigrum pontum a tergo autem habet flumen, quod dicitur Tanais". (**A.g.e.**, s. 3). Her iki yazar da, göreceğimiz üzere, İdil Nehrinin Don Nehri ile karışarak bir nehir olup aktığı halk hikayelerini esas alarak yazmışlardır. Bu sadece, Macarların İdil ve Don kıyılarında yer aldıkları, yani bu nehirler arasında yaşadıkları zamanda meydana gelebilecek bir durumdur. Yani Macarlar, Peçeneklerle çatıştıkları zamana kadar, Yayık, İdil ve Don nehirleri arasındaki bölgede yaşamaktaydılar. Peçenekler tarafından sürülenler, Macarların İdil ve Don nehirleri arası bölgede yaşayan bölümü olup, diğer bölümü ise Rubruk ve Macar rahibin XIII. yüzyılda onları bulduğu, eskiden beri yaşamakta oldukları yerde kalmıştır. Don ve Özü nehirleri arasındaki ikinci duraklarında ise, İbn Dast Macarları biliyor gibi görünmektedir. (Kvolson, **İzvestiya İbn-Dasta**, SPb., 1869, s.26). Onların, Kara Denize dökülen iki büyük nehrin arasında yaşadıklarından bahsetmektedir. Aynı konuda bkz.: Pray, **Annales Veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum**, Vindobonae, C. I, 1761, s.328; Von Engel, **Geschichte des Königreichs Ungern**, Tubingen, 1811, th. I, s.5; von Fessler, **Geschichte von Ungarn**, Leipzig, 1867, I. I, s. 49; von Hunfalvy, **Die Ungern**, Wien und Teschen, 1881, s.17-18. Bahsetmiş olduğumuz tarihçilerden hiç birinin, tarafımızdan bahsedilmiş olan gerçekle uyumlu olarak Macarların Kiev önlerinden geçmeleri ve Ruslar üzerindeki zaferleri konusunda herhangi bir görüşleri bulunmamaktadır. Bununla beraber Pray, Anonim adlı eserde bu mümkün olamayacak konular hakkında anlatılmış olan bilgileri bütünüyle reddetmeyerek, Anonim yazarının burada Macarları Konstantinos Porphyrogennetos'un Kabarları ile karıştırmış olduğu şeklinde konuyu açıklamaya çalışmıştır. Pray'e göre Kabarlar, Hazarlardan ayrıldıklarında Rusya'da duraklamışlar, daha sonra Lodomeria'dan (Vladimir-Voln) geçip, Galiçya'dan Tisza Nehrinin yukarı kısımlarına doğru Macaristan'a yerleşmişlerdir (**A.g.e.**, s.331). Şu var ki, bu hiçbir yerde açıkça ifade edilmemiştir. Konstantinos Porphyrogennetos gerçekten de Hazarlardaki iç kavgadan, Kabarların Macarlar'a doğru geçişlerinden bahsetmiştir ancak bu olay Macarların henüz bizim bozkırlarımızda buldukları zamanda meydan gelmiştir. (Constant. P., C. III, s.171-173). Anonim'de verilen bilgilere dayanarak Evropeus'da Macarları Ugriya'dan Suzdal ve Kiev yolu ile çıkarmıştır ki, onların bu yer değiştirme döneminde Suzdal henüz mevcut bile değildir (**Ob Ugorskom Narode**, SPb., 1874, s.2). Macar tarihçi Horvat'da Anonimde verilen bilgilere tamamen sadık kalarak soydaşlarını Evropeus'un bahsettiği aynı yoldan getirmiştir (v. Horvath, **Geschichte der Ungarn**, Pest., 1850, h.I s.9). Yüzyılımızın Macar şairleri Macarların bu ilk seferini övüp yüceltmişlerdir: "Kievskoy Bitva" eserinde Debreczeni (1826), "Arpad" eserinde Andrey Horvath (1831), «Begstva Solomona» eserinde Voevoesmovty (1825), (Rambeaud, **LEmpire Grec au Dixième Siècle**, s.355, n. 5). Anonimdeki bilgiler hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz.: "Macaristan'da Kumanlar" Bölümü*.

*Yazar, kitabının sonundaki "Ekler" kısmında konuyu kısaca ele almış, geniş yer tutacağından bahisle kitabına böyle bir bölüm eklemekten vaz geçtiğini belirtmiştir (ç).

Bütün IX.yüzyıl boyunca ve 968 senesine gelinceye kadar, Peçenekler Rus topraklarını hiç rahatsız etmemişlerdir. Bunun nedeni belki şu şekilde izah edilebilir: Peçeneklerin nihai olarak Macarların hesabını görebilmeleri için zamana ihtiyaçları olduğu gerçeği yanında, Vladimir Svyatoy ve Yaropolk döneminde konar-göçerlerin Rusların ilişkilerine karışmalarına ve zayıflıklarını görmelerine imkan veren iç kuvvet kavgaları henüz başlamamış olup, Rus topraklarında sükunetin hüküm sürmesidir. Peçenekler 915 senesinde İgor⁴¹⁰ile barış anlaşması yapmışlar, 944 yılında da ücretli asker olarak Rusların Bizans üzerine yapmış oldukları seferde yer almışlardır⁴¹¹. Bu zamanda artık Tuna Nehrinden Don Nehrine kadar olan bütün bozkır alanını işgal etmekteydiler. Peçenek milletinin ayrılmış olduğu farklı kabile ya da boylar, farklı bölgelerde yerleşmişlerdi. Hazarya, Alanya civarında ve Korsun sınırlarında Çor, Külbey, Tolmaç ve Çoban boyları yerleşmişti. Özü'nün sağ tarafında ise diğer dört boy dolaşmaktaydı. Bulgaristan'ın sınırına Kapan boyu yerleşmiş, ayrıca Macarlara komşu Yula, Ruslarla komşu Karabay, Uliçlerle sınırdış olarak da Ertem boyu bulunmaktaydı⁴¹². Bu surette Peçenek ülkesinin doğudaki sınırı Don Nehrinin sağ kıyılarını takip etmekte; kuzey sınırı hiçbir zaman kesin olarak belirlenmemiş olduğu için sadece yaklaşık olarak, Voronej Nehrinin Don'a kavuştuğu yerden Don boyunca şimdiki Slavyanskiy'ye doğru aşağı, sonra karadan Özü'ye doğru gittiği, muhtemelen ormanların sınırları boyunca, yani Orel ve Samara ırmaklarının güneyinden geçip, daha sonra yine orman örtüsünün sınırlarını takip ederek İngul, Aksu ve Turla nehirlerini geçtiği şeklinde çizilebilir. Güney sınırları

⁴¹⁰İgor Rurikoviç (d.878 civarı- ö.945): Kiev Büyük Knezi. 912 yılından 945 yılına kadar Kiev Knezliğini yönetmiştir (ç).

⁴¹¹İpat. Let.,s.26 ve 28.

⁴¹² “Peçenek ülkesi, Silistre'nin karşısından,Tuna Nehrinin aşağı kısımlarından Don Nehri üzerindeki Sarkel şehrine kadar uzanmaktadır”. Constantinus Porphyrogenitus, C. III, s.165, 166, 177. Peçenekler 915 senesine gelindiğinde artık Tuna civarında olup Bizanslılar onları Simeon'a karşı ücretli asker olarak kiralamışlardır. (İpat. Let.,s.26; Krug, **Kritische Versuch zur Aufklärung der Byzantinischen Chronologie**. SPb.. 1810, s.129-130). Pray ise Yula boyunun Transilvanya'da yaşadığını öne sürmektedir (Pray, **Annales Veteres Hun. Avar. et Hung.**, Vindobonae, 1761, C. I, s.325). Konstantinos Porphyrogenetos, Ertem boyunun Uliçler, Drevliyanlar ve Lençan'lara komşu olduğundan bahsetmektedir. Ancak bizim düşüncemize göre Peçeneklerin sınırları Drevliyanların bölgesine kadar uzağa gitmiş olamaz. Kroniklerde bu taraflara doğru herhangi bir Peçenek saldırısından bahis mevcut değildir. Slavyanların yerleşim bölgeleri çok daha güneyde ve Özü Nehri boylarındaydı. Drevliyanların alanlarına girişi, İngul, Aksu ve Turla'nın yukarı bölgelerindeki arazinin ormanlık yapısı engellemiştir. Bu bölgedeki ormanların güney sınırlarını daha önce görmüştük (bkz., I. Bölüm). Ayrıca, Левтевivot (Lençan) adı ile hangi boyun kastedilmiş olduğunu da çözebilmiş değiliz.

ise; Azak Denizi, Perekop K1stağı, Karadeniz kıyıları ve Silistre'ye kadar Tuna Nehri'dir. Don Nehri ağzının olduğu kadar, Özü, Turla ve Tuna nehirlerinin ağızlarının da Peçeneklerin işgalinde olmadıklarını öne sürmemizi sağlayacak temel bilgiye sahibiz. Bunun açıklamasını takip eden bölümlerde göreceğiz.

X. yüzyılın 60'lı yıllarından itibaren Rusya'nın Peçeneklerle çetin mücadelesi başlamıştır. 968 senesinde Peçenekler Kiev'i kuşatmışlar ve az daha teslim olma noktasına getirmişlerdir. Malum olduğu üzere o zamanda Svyatoslav Bulgaristan'da idi. Ancak Severyanların Voyvodası Pretiç'in fazla kalabalık olmayan drujinası⁴¹³ ile şehrin önlerinde belirmesi ve Peçeneklerin bunu Svyatoslav'ın ordusunun keşif kolu zannetmeleri sayesinde şehir kurtulmuştur. Svyatoslav'ın Bulgaristan'dan dönüşü ile de Peçenekler yenilgiye uğratılmıştır⁴¹⁴.

Svyatoslav, Tuna'daki işlerle meşgul olduğu için Rus topraklarının korunması konusuna önem vermemiştir. Bunun neticesinde konar-göçerler gün geçtikçe daha cesaretle hareket eder hale gelmişlerdir. Özü Nehrinin akışı üzerinde en önemli noktayı, kayalıklar civarındaki kıyı bölgesini ele geçirmişler böylece Rusya'nın Karadeniz ile bağlantısını adanakıllı zorlaştırmışlardı. Mamafih Svyatoslav'ın kendisi de 978 senesinde⁴¹⁵ Özü Nehrini bu kayalıkların bulunduğu bölgeden geçmeye çalışırken Peçenekler tarafından kuşatılmış ve öldürülmüştür⁴¹⁶.

Güçlenen konar-göçerler, Rusyadaki siyasi olayların gidişatında bilfiil etkili olmaya başladılar. Svyatoslav'ın yönetiminin son yıllarında bağımsız knezlikler düzeninin⁴¹⁷ esasları oluşmaya başladı. Bu düzenin kurucusunun Yaroslav olduğu, onun ölümü ile bağımsız knezlikler döneminin başlamış olduğunu düşünmek beyhude olacaktır. Bu türden bir düzen bütün Slav alemindeki yönetimlerin özünde mevcut olup, bizlerde, Rusyada devletin oluşması aşamasında, hükümdar ailesinde

⁴¹³Drujina: Ortaçağ Slav topluluklarında, yerel liderin (Knez, Voyvoda) yanında ve çevresinde bulunan silahlı kuvvet, özel muhafız kıtası (ç).

⁴¹⁴**İpat. Let.**, s.42-43.

⁴¹⁵Tarih 971/72 olmalıdır. Bir basım hatası olmalı (ç).

⁴¹⁶**A.g.e.**, s.48. Kayalıklara yaklaşıldığında, nehrin kıyısına çıkıp, kayıkları da karaya çıkarıp, nehrin bu tehlikeli bölümünü karadan giderek aşmak gerekmektedir. Bu bölgeden geçerken bütün eşyaları insanlar yüklenip taşır, diğerleri de ellerinde silahlar olduğu halde onların yanında yürürlerdi(Constantinus Porphyrogenitus, C. III, s. 74-79).

⁴¹⁷Bağımsız knezlikler dönemi: Rus tarihinde bu dönem "Udelniy Period" olarak adlandırılmaktadır. X. Yüzyılda merkezi otoritenin zayıflaması ile knez sülalesi üyelerinin hüküm sürdüğu "Udel" denilen ufak bölgelerin yönetimleri güç kazanmış ve bu durum 16. yüzyılda merkezi devletin tekrar güçlenerek, bölgesel knezlikleri ortadan kaldırmasına kadar devam etmiştir (ç).

tutunacak bir nokta bularak, sadece niteliğini değiştirdik. Bırakın bütün bir kavmi, bunun ufak kollarının dahi bağımsız olarak var olma eğilimi, kendi knezine sahip olma hevesi çok eski zamanlardan beri, ister Pomeranları⁴¹⁸ ister Tuna'daki Slavları, isterseniz Çekleri ve Moravları⁴¹⁹ alalım, bütün Slavlarda mevcut olmuştur. Oleg'in⁴²⁰ yönetimi zamanında, Rusyadaki devlet gücünün temsilcileri «Svetlıh» unvanını taşıyan kabile knezleridir. Bu arada, knezlikler döneminin başlangıcını 1054 senesi olduğuna inanmanın, bizce doğru olmadığını göstermek istediğimiz için bunları anlatmaktayız. Daha 972 senesinde, Svyatoslav'ın ölümünden sonra Kiev'e Novgorod'a ve Drevliyanların ülkesine yönetim için gönderilmiş olan knezler arasında güç mücadelesi başlamıştır. Zaman geçtikçe bu mücadele büyüyerek genişlemiş, komşu konar-göçerler de bunda önemli bir rol oynar hale gelmiştir.

Peçeneklerin Rusya işlerine ilk karışıkları tarih 980 senesine denk düşmektedir. Kievli boyarlar tarafından kışkırtılan Yaropolk⁴²¹, Drevliyanların bölgesini tekrar Kiev knezliği ile birleştirdi. Oleg bu savaş esnasında öldü. Ondan sonra Vladimir liderliğinde Novgorod Şehri de, Kiev Knezinin bu hevesine engel olmak üzere olaya karıştı. Yaropolk'un, adamı Varyaşko'nun kendisini onlara gitmesi için uyarılmış olmasına rağmen, Peçenekleri çağırmaya zamanı olmadı. Efendisinin Aziz Vladimir tarafından kallesçe katledilmesinin ardından Varyaşko hemen Peçeneklere koşmuş ve onların yardımı ile yeni Kiev Knezine karşı uzun süre savaşmıştır. Bu yorulmaz kişi ile kaba kuvvet yöntemiyle baş etmek mümkün

⁴¹⁸Pomeranlar (Deniz kenarında yaşayanlar): XII. yüzyılda Novgorod Şehrinden çıkıp, kuzeydeki Beyaz Deniz kıyılarına yerleşen Rus kaşif ve yerleşimcilerin ve bunların soylarının oluşturduğu topluluk (ç).

⁴¹⁹Moravlar: Günümüz Çek Cumhuriyeti'nin en doğu kısmında ve Slovakya'nın bir kısmında yaşayan Batı Slavlarından bir topluluk (ç).

⁴²⁰Oleg (...-ö. 912): 879 yılından, Rusların ilk Knezi sayılan Rurik'in ölümü üzerine, muhtemelen onun eniştesi olan Oleg, Rurik'in oğlu İgor henüz küçük yaşta olduğu için onun yerine Novgorod Knezi olmuştur. 882 senesinde Kiev'i almış ve Kiev Rusyasını oluşturarak bu şehri de yönetimin merkezi yapmıştır. 907 senesinde İstanbul üzerine sefere çıkmış, İstanbul Boğazında karaya çıkan askerleri başkent civarını yağmalamıştır. Neticede Bizans, mevcut ticaret anlaşmasını Rusların lehine yenilemek mecburiyetinde kalmıştır (ç).

⁴²¹Yaropolk Svyatoslaviç (...- ö. 978, bazı kaynaklarda 980): Kiev Büyük Knezi Svyatoslav'ın üç oğlundan biridir. 972- 978 (980?) yılları arası Kiev Büyük Knezidir. Babası Svyatoslav, Tuna boylarında Bizans ile savaş için yola çıkmadan önce oğulları; Yaropolk'a Kiev'i, Oleg'e Drevliyanların ülkesini, Vladimir'e de Novgorod'u vermiştir. Svyatoslav'ın ölümü üzerine üç kardeş arasında iktidar mücadelesi başlamış, Yaropolk ile yaptığı savaşta Oleg'in ölmesi üzerine, Vladimir kuvvet toplamak üzere İskandivaya'ya kaçmıştır. Burada güç toplayıp Rusya'ya dönen Vladimir, Kiev üzerine yürümüş ve Roden şehrine kaçan kardeşi Yaropolk'u, teslim zorlamıştır. Daha sonra kendisi ile görüşmeye gelen kardeşi Yaropolk, Vladimir'in askerleri tarafından öldürülmüştür (ç).

olmamış, nihayetinde Vladimir onu “yemin edip söz vererek, zorlukla kendi yanına çekebilmiştir”⁴²².

Aziz Vladimir zamanında daha fazla sayıda bölge kendi knezlerine sahip olmuştur. Novgorod, Rostov, Polotsk, Vladimir-Volın, Drevliyansk, Muromsk, Tmutorakan bölgeleri Kiev Knezinin oğulları arasında paylaştırılmıştır. Buralarda yaşayan kabilelere boyun eğdiren Kiev, aynı knez ailesinin üyelerinin, devletin merkezi ile bu bölgeler arasında güçlü bir bağ oluşturacağını düşünmüştü. Ancak zamanla, bölge ne kadar uzak ise, buralardaki knezler de o kadar kendi çıkarlarını yerli halkın çıkarları ile birleştirmeye başladılar. İlk önce Novgorod Knezi Yaroslav, belirlenmiş olan miktardaki haracı ödemeyi reddederek Kiev merkezî gücüne karşı asiliğini ortaya koydu. Bölgelerdeki ayrılık isteklerinin bizzat knez ailesi üyeleri nezdinde de destek bulacağını anlayan yeni büyük knez, bunu bertaraf etmek için şiddetli tedbirler almaya karar verdi. Hıristiyanlık ve ahlakî değerleri olan bir bakış açısına sahip bu kişi Svyatopolk idi. Belki “lanetli” diye anılabilirdi ama merkezî devlet anlayışına sahip, akıllı ve güçlü bir kişiydi. Kardeşlerinin alışmış oldukları bölgelerini gönüllü olarak terk etmeyeceklerini anlamış olduğundan onlardan başka bir yöntemle kurtulmayı düşündü: Öldürerek. Boris, Gleb ve Oleg Svyatopolk’un hedeflerinin kurbanı olup öldürüldüler. Ancak diğer kardeşi Yaroslav’ın bulunduğu Novgorod, Kiev Knezinin planlarını gerçekleştirmesine imkân vermedi. Novgorod’a savaş açan Kiev, bu savaşta Peçeneklerin desteğine dayanmıştır. Onlar, 1016 yılında Svyatopolk ile birlikte Lubeç’te⁴²³ Yaroslav’ın kuvvetlerine yenilmişlerdir. Daha sonra onları, 1018 yılında damadı Svyatopolk’un yardımına gelen Polonya Kralı Cesur Boleslav’ın hizmetinde, onun ordusunun içinde görmekteyiz. Hatta daha önce, 1017 senesinde Svyatopolk’un zorlaması ile Kiev üzerine bir saldırıda bulunmuşlardı. Nihayetinde, 1019 senesinde, Svyatopolk taraftarı Peçenekler ile beraber Alta Nehrinde⁴²⁴ feci bir yenilgiye uğramıştır⁴²⁵.

⁴²²İpat. Let., s.49-52.

⁴²³Lubeç:Günümüzde Ukrayna sınırları içinde yer alan, Kiev şehrinin 250 km. kadar kuzeyinde,Özü Nehri üzerindeki bir şehir (ç).

⁴²⁴ Alta: Özü Nehrinin sol kollarından Trubej Irmağına dökülen Ukrayna’da bir ırmak (ç).

⁴²⁵İpat. Let., s.100-101; Monum.Pol. Hist., Cilt I, s.317-318 (Titmar Kroniği).

Bununla, Peçeneklerin Rusyadaki siyasi olaylardaki rolleri sona ermektedir. Ancak onlarla olan mücadele aralıksız ve iç çatışmaların ara verdiği dönemlerde de devam etmiştir.

Peçeneklerin ilk saldırıları, Aziz Vladimir'in hükümdarlığı döneminde 993 senesine denk düşmektedir. Sula Nehri civarından gelmişlerdir. Pereyaslavl şehri yakınlarında Trubej Irmağında Ruslarla karşılaşmışlardır. Çatışma sonucu Peçenekler yenilmiştir. Bu zaferin ardından Rus bahadırı Yan Uşmovets⁴²⁶ hakkındaki meşhur efsane ortaya çıkmış ve muhtelif şekilleri halk arasında günümüze kadar söylenegelmiştir. Bundan daha ileriki sayfalarda, halk efsaneleri konusundan bahsedecek fırsatımız olacaktır. 996 senesinde Peçenekler Vasilyev önlerinde Kiev Knezini yenilgiye uğratmış ve neredeyse onu tutsak alacak kadar da yaklaşmışlardı. Vladimir son anda köprünün altına saklanmak suretiyle bu durumdan kurtulabilmiştir. Peçeneklerin Belgorod şehrini muhasara ettiği 997 senesinde Kiev şehri civarı da büyük tahribata uğramıştır. Efsaneye göre Belgorodlular, Peçenekleri şehirlerinde kisel⁴²⁷ ve bal kuyuları olduğu ve bunlarda nihayetsiz kaynak bulunduğu, dolayısıyla senelerce muhasaraya dayanabilecekleri konusunda ikna eden köy büyüklerinin zekâsı sayesinde yağmadan kurtulabilmişlerdir. Peçeneklerin neden geri çekilmiş olduklarını bilemiyoruz ancak Belgorod'u⁴²⁸ alamamışlardır. Ruslar da buna "Peçenekler kiseden kaçarlar" ifadesi ile gülmüş olmalıdırlar.

Ancak iş, bu iki saldırı ile sınırlı kalmamıştır. Aziz Vladimir döneminde Peçeneklerle savaş, yıllıktaki ifadesi ile "aralıksız" olmuştur. Kaynağımızın belirtmiş olduğu üzere bu mücadele Rusya açısından başarılı geçmiştir. X. yüzyılda sınırların

⁴²⁶ Yan Uşmovets: Rus yıllıklarında adı geçen efsanevi halk kahramanı. 992, 1001 ve 1004 senelerinde adı geçer ve hepsinde de Peçeneklere karşı kazanılan zaferlerin en önemli kişisidir. 992 senesinde anlatılan olayda Peçenekler Sula Nehrinin arkalarından Trubej Irmağı kıyılarına gelmişler, burada Rusların en yiğidini Peçeneklerin en yiğidi ile teke tek dövüşmek üzere ortaya çağırılmışlardır. Ancak Rus saflarından kimse ortaya çıkmamış, Knez Aziz Vladimir büyük bir üzüntüye kapılmıştır. Bu sırada öne çıkan bir ihtiyar, beş oğlunun en küçüğü olan, evde kalmış oğlunun çok güçlü olduğunu, bir hamlede kızgın bir boğanın derisinden tuttuğu gibi bir parça koparabildiğini söyler. Söz konusu bahadır hemen çağırılır ve deneme için kızgın bir boğanın önüne çıkarılır. Gerçekten de delikanlı bir hamlede öfkeli boğanın derisinden bir parçayı etiyile beraber çekip koparır. Peçeneklerin yiğidinin karşısına çıkan Yan onu da yener ve bunu gören Peçeneklerin hepsi korkup kaçarlar (ç).

⁴²⁷ Kisel: Unun meyve suyu ya da süt ile kaynatılması sonucu elde edilen jöle kıvamında bir tür tatlı (ç).

⁴²⁸ İpat. Let., s.83-84,85. Nikonov yıllığında da aynı bilgiler verilmektedir. "978 yılında Yaropolk Peçeneklere karşı zafer kazandı ve onları haraca bağladı". "979 yılında Peçenek Knezi İldeya geldi ve Yaropolk'un hizmetine girdi. Yaropolk onu kabul etti, ona şehirler ve kuvvetler verdi, ona şeref verdi". Nikon.Let., Ç. I, s.61 SPb.,1767.

şehirler ile tahkim edilmesine başlanmıştır. “ve (Vladimir) Desna, Ustra, Trubej ve Sula ile Stugna ırmakları boylarında şehirler kurmaya başladı”⁴²⁹. Eğer haritaya bir göz atacak ve Sula ile Trubej ırmaklarının akış yönlerine dikkat edecek olursak, gerçekten de o zamanlar Rusya’yı korumaya yarayacak en uygun stratejik hatlara müsait yerler olduklarını görürüz. Bu nehirlerin her ikisi de gerçekten Pereyaslavl Knezliği topraklarının etrafını çepeçevre sarmaktaydı. Bu nehirlerin yukarı kısımları Çernigov bölgesinde olup, her ikisi de Özü Nehrine dökülmektedir. Şehirlerin kurulması ile iki sıra tahkimat sağlanmış olmaktadır. Konar-göçerlerin ilk hattı aşşalar bile ikincisinde durmak zorunda kalacaklarının farz edildiği açıktır. Aklında sadece Kiev’in güvenliğinin sağlanması olan Aziz Vladimir tarafından şehrin güney doğu yönünden savunması bu şekilde sağlanmış olmaktadır. O, “Kiev civarında ufak şehirlerin olmaması iyi değil”⁴³⁰ demiştir. Bu maksatla Kiev’den güneye doğru barikatlar ve Zmiyev Val⁴³¹ adı verilen toprak yığını istihkamlar kurdurmuştur. Günümüze kadar ulaşan kalıntıların, Vladimir tarafından yaptırılmış olan bu toprak istihkamların kalan kısımları olduğu düşünülmektedir⁴³². Kiev Knezi’ne tâbi kabilelere ait olan diğer kalan bütün araziler, kendi kaderlerine terk edilmiş vaziyetteydi. En kenarda olmaları hasebiyle, Uliçler ve Tiverstler en büyük tehlikeye maruz kalmış olanlar olmalıdır.

Onların kaderlerine karşı Kiev Knezlerinin takındığı soğuk ve ilgisiz tavır muhtemelen bu kabilelerin Kiev’e karşı oluşturdukları siyasi ilişkilerinde belirleyici olmuştur. Yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere, Uliçler ve Tiverstler’in kültür açısından diğer Rus-Slav kabilelerinin üzerinde bir yerde bulduklarını ifade etmekte tamamen haklı nedenlere sahibiz. Bu sebeple Kiev’in taleplerine büyük başarı ile karşı koyabilmişlerdir. Yıllıkta dahi, diğer kabilelerin birilerine vergi

⁴²⁹İpat. Let., s.83.

⁴³⁰A.y.

⁴³¹Zmiyevi Valı: (Yılan Duvarları) Özü Nehrinin Kiev’in güneyindeki kollarının kıyıları boyunda uzanan ve M Ö II. yüzyıl- M.S 7. yüzyıl arasında inşa edilmiş olduğu düşünülen savunmaya yönelik toprak yığınları. Ne zaman ve kimler tarafından inşa edilmiş olduklarına dair, İskitlere karşı Sarmatlar tarafından, Hunlara karşı Gotlar tarafından, güney bozkırlarından gelen konar-göçerlere karşı Doğu Slavları tarafından inşa edilmiş oldukları gibi muhtelif rivayetler mevcuttur. Günümüzde Ukrayna’da bahsedilen bölgedeki nehirler civarında halen kalıntıları mevcuttur (ç).

⁴³²Monum. Poloniae Historica, C. I, s. 224; Zmiyev Val, Kiev bölgesinden, Tripoli kasabasından başlamakta, Barahyanska Olşanka Köyünden geçip Kodak köyü önlerindeki bozkırdan, Paradavka, Veliki Snitinka, Fastova köylerinin tarlalarından ve Pivna köylerinden geçip daha sonra Belok köyü topraklarında Svirskiy Bölgesine girmektedir (Fundukley, **Obozreniye Mogil, Valov i Gorodiş**, Kiev, 1884, s.30).

ödemekte olduğu bu dönemde, onların yegâne bağımsız kabileler olduklarını kabul etmek durumunda bırakan ilgi çekici durumları bulabiliriz. Polyanların, Severyanların, Radimiçlerin ve Viyatiçlerin Hazarlar⁴³³ tarafından vergiye bağlanmış oldukları yılda birkaç kez tekrar edilmekle beraber, Uliçler ile Tiverstler'in de aynı şeye maruz kalmış olduklarına dair ne bir bahis ne de bir ima mevcuttur. Kabileler, pek bir direnç göstermeden birbiri ardına Kiev'e boyun eğlerken, bir tek Uliçler ve Tiverstler bu duruma karşı direnmişlerdir. Yıllıkta : "Oleg, Drevliyanları, Polyanları, Radimiçleri idaresi altına aldı, Uliçler ve Tiverstlerden ise asker aldı"⁴³⁴ denilmektedir. Bu kavimlerin Rus knezlerinin seferlerine sadece bir defa, o da tâbi olarak değil de müttefik olarak katılmış olduklarını görmekteyiz. Bu Oleg'in 907 senesindeki seferidir ve burada da sadece Tiverstler yer almıştır⁴³⁵. Daha sonra, ne Tiverstlerden ne de Uliçlerden herhangi bir bahis yoktur. Rusların ilişkileri içinde yer almadıkları, kendi kuvvetleri ile düşmanların akınlarına karşı savaşmak zorunda kaldıkları açıktır.

Bahsetmiş olduğumuz şehirlerin kurulmuş olması, Kiev'i koruma hedefini tam olarak sağlayamamıştır. Önce Peçenekler, daha sonra da Kuman-Kıpçaklar bu istihkam hattını delmişlerdir. Yaroslav, Stugne Nehri boyundaki sınır hattının Kiev'e yakınlığının yarattığı aleyhte durumun farkına varmıştır. Bunun için Ros Nehri kıyılarını seçmiş ve kuvvetle bu hattı ileriye doğru itmiştir. 1031 senesinde buralara esir alınmış olan Lyahları⁴³⁶ yerleştirmiş, 1032 senesinde ise "Ros Nehri boyunda şehirler kurulmaya başlanmıştır"⁴³⁷.

Yaklaşık olarak bu zamanlarda, bozkırın doğusunda yeni bir hareket başlamıştır. Yayık Nehrinin ötesinden yeni düşmanlar, yani Kuman-Kıpçaklar harekete geçmişlerdir⁴³⁸. Bunlar Uzları sıkıştırmaya başlamışlar, Uzlar da bu baskı

⁴³³İpat. Let., s. 10, 11, 13, 14.

⁴³⁴İpat. Let., s.14. Nikonov yıllığının, Uliçlerin Sveneld'e haraç vermeleri, Pereseçniya kuşatması, Uliçlerin Özü'den öteye bir yerlere yerleştirilmeleri konularında vermiş olduğu bilgiler, bir kez olsun inceleme ve açıklamaya konu edilmemiştir. Bundan sadece, az çok güvenilir şu hipotez çıkabilir, Nikonov yıllığında bu dönemde büyük tarih hatalarına rastlanmaktadır. Bu nedenle biz, verdiği bilgiler konusunda herhangi bir şüpheye mahal vermeyen İpatyev Yıllığına dayanmayı daha uygun bulmaktayız.

⁴³⁵İpat. Let.s.17.

⁴³⁶Lyah= Leh, Polonyalı (ç).

⁴³⁷İpat. Let., s.105. Bu iki durumun aynı sene içerisinde yer almış olması muhtemeldir.

⁴³⁸ Karamzin, Doğu Peçeneklerinin 1036 senesinde Kuman-Kıpçaklar tarafından sürülmüş olduklarını düşünmektedir. (İstoriya Gosud. Ross., SPb., 1833, Smirina Basımevi, C. II., s.36, dpt. 105). Bunun

nedeniyle İdil ve Don nehirleri kıyılarından batıya doğru akmışlardır. Mevcut duruma bakıldığında, bu boy da vahşilik ve savaşçılıkta ötekinden pek de farklı değildir. Uzlar, Hazarların ittifakı ile Peçenekleri Don kıyılarından sürdürdüklerinde, barışsever olmaları nedeniyle, bir kısmının kendi bölgelerinde, eski yerleşim yerlerinde kalmalarına fırsat tanımışlardır⁴³⁹. Bunların komşularına saldırdıkları da duyulmamıştır. Bu konuda bilgi veren yegâne kaynak Mesudi'ye aittir. Onun anlattığına göre; Hazar Irmağının iki kolunun birleştiği yerde Hazarlar, genelde kış mevsiminde buz üzerinden geçerek gelen ve Hazar bölgelerine akınlar yapan konar-göçer ulusları, özellikle de Uzları tutabilmek için, içerisinde devamlı bir birliğin bulunduğu bir kale inşa etmişlerdi. Zaman zaman, Hazar kağanının kendi kalesinin yardımına koşmak zorunda kaldığı durumlar da olmuştur⁴⁴⁰. Güçten düşen Hazar devletinin artık kendisinin eski müttefikleri ile dahi başa çıkamadığı aşikardır. Svyatoslav'ın seferleri ile güçleri iyice sarsılmıştır. Ancak bilebildiğimiz kadarı ile, Mesudi'nin vermiş olduğu bu bilgi tektir. Bunun dışında X. yüzyılda Uzların Peçenekler ile savaşmalarına dair hiçbir gösterge bulunmamaktadır. Bu onların batıya doğru daha ilerilere akmayı düşünmediklerini ve İdil ile Don nehirleri bölgesinde sakin bir şekilde bozkır hayatlarını sürdürdüklerini kanıtlamaktadır. Bu boyun daha sonraki akıbeti de, savaşçılıkta, yağma ve yakıp yıkma hırsı konularında Peçenekler ve Kuman-Kıpçakların yakınına yaklaşmadığını göstermektedir. Uz-Torklar, Bizansta ve Rusyada kendilerine hızlıca bir yer edinirler ve kısa süre içinde yarı yerleşik nüfusu teşkil eder hale gelirler. Sadece XI. yüzyılda bir defa, Peçeneklere karşı savaşa giriştiklerini görmekteyiz. Bu boy Ruslar tarafından X. yüzyılda tanınmaya başlanmış olmalı çünkü 985 senesinde Uzları Aziz Vladimir'in İdil Bulgarları üzerine yapmış olduğu seferde onun müttefikleri olarak

zamanını kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Yerinden çıkarmanın birdenbire olmadığı açıktır ve bu sürecin başlangıcını daha erken zamanlara götürmek gerekmektedir.

⁴³⁹Constantinus Porphyrogenitus, C. III, s.164-166.

⁴⁴⁰D'Ohsson, **Les Peuples du Caucase**, s.117 ; Frähn, **Ibn-Foszland's...** s.60; Brun, Pont kanalının başlangıcının altında Hazar nehirlerinin kavuştuğu yer derken Kerç Boğazını kastetmiş olmalı ki, biz bunu kabul edilebilir bulmuyoruz. **Çernomore**, Ç.II, s.131-132. Bu konuda,Don ve İdil nehirlerinin birbirlerine yaklaştıkları noktayı işaret eden Lambin'in önerisi bizce daha akla yakındır. "O Tmutorakanskoy Rusi" **J.M.N.P.**,1874, No:1. Don ve İdil nehirlerinin birleştiği fikri Bizanslılara da yabancı değildir. Baer'de yazan Teophanes'in sözlerinden alıntı yaparsak: **Commentarii Ak. Scienciar. Imp.**, Petropol, 1734. C. IX, Geographia Russiae, s.390 : «εις ην (in Maeotidem) εισάγεται ποταμός μέγιστος ἀπο' τοῦ ὠκεανοῦ καταφερόμενος δια' της των Σαρματων γης, λεγόμενος Ἀτέλ, εἰς ὀνάγεται ὁ' λεγόμενος Ταναίς ποταμός... ἀπο' δε' της μίξεως τοῦ Ταναί και τοῦ Ἀτέλ ἀνωθεν της προλεχθείσηςΜαιώτιδος λίμνης χιζομένου τοῦ Ἀτέλ ερχεται ὁ λεγόμενος Κοῦφης ποταμός...».

görmekteyiz⁴⁴¹. İşte şimdi onlar, Kuman-Kıpçakların baskısı altında batıya doğru sürüklenmektedir. Tork-Uz boylarının esasını oluşturan kısım, 1034 senesinde son defa Rusya üzerine sefer etmiş olan Peçenekleri itmişlerdir. Bunlar Kiev şehrini dahi kuşatmışlar, Novgorod'dan gelen Yaroslav, kendi kuvvetleri ve ücretli Vareg⁴⁴² askerleri ile şehrin imdadına yetişmiştir. Yıllık yazarının sözlerine göre, daha sonradan Aziz Sofiya Kilisesinin inşa edilmiş olduğu yerde korkunç bir savaş yaşanmıştır. Peçenekler feci bir yenilgiye uğramışlar, pek çoğu da Setomli Nehrinde boğulmuştur. Bu Peçeneklerle olan son savaş olmuştur, çünkü yıllıkta belirtilmiş olduğu üzere, Peçenekler “öldürüldüler, kalanları da kaçtılar ve bugüne kadar halen kaçmaktadırlar”⁴⁴³. Rusya sınırları civarındaki bozkırda artık tutunamazlardı. Bu dönemde, Uz boylarının ana kütlesi Rusya sınırlarına doğru hareket etmiştir. Peçenekler de güney-batı istikametine yönelmişler ve Özü ve Tuna nehirleri arasındaki bölgeye yerleşmişlerdir. Peçenek milletinin kendi içinde baş gösteren bir iç karışıklıktan dolayı Peçenekler aleyhinesonuçlanmış olan Peçenekler ile Uzlar (Torklar) arasındaki savaş da burada yaşanmıştır.

O zamanda Peçenekler, Tirah (Turak) adında soylu ancak pek savaşçı olmayan biri tarafından yönetilmekteydi. Bu Uzların karşısına çıkma cesareti gösteremediği gibi, *Tuna Nehrinini aşağı kısımlarındaki bataklıklara gizlenerek onlardan saklanmaya çalışmıştı*. Bu arada savaş da kaçınılmazdı. Bu durumda halkın savunmasını Kegen adında, Kedranus'un anlatımı ile asil soydan gelmeyen ancak üstün savaş yeteneğine sahip biri üstlendi. *Uzları bir çok defa püskürtmesi* soydaşları arasında kendisine derin saygı kazandırdı. Tirah, doğal olarak bundan hoşlanmadı ve kendisi için tehlikeli olan bu şahsiyetten kurtulmaya karar verdi. Bu maksatla Kegen'in üzerine bir birlik gönderdiyse de, Kegen tam zamanında *Özü bataklıklarında* saklanarak izini kaybettirdi. Daha sonra da iki Peçenek boyunu kendi tarafına çekmeyi başardı ve onlarla beraber Tirah'in liderliğindeki on bir Peçenek boyuna karşı açık bir mücadeleye girişti ancak sonunda ağır bir yenilgiye uğradı.

⁴⁴¹**İpat. Let.**, s.56.

⁴⁴²Vareg:İsveç kökenli Viking kavmi. Baltık Denizi'nin doğu kıyılarına yerleşen Varegler, akarsuları takip ederek Özü Nehrine ulaşmış, buradan Karadeniz'e inerek Bizans ile ticaret yapmışlardır. Bu ticaret yolu civarındaki Slav kabilelerini de egemenlikleri altına almışlardır. İlk Rus hükümdar hanedanını oluşturan Rurik de bu İskandinavya'dan gelmiş olan Vareglerdendir (ç).

⁴⁴³**İpat. Let.**, s.105-106.

Felaketin kaçınılmaz olduğunu gören Kegen, Silistre'ye gelerek oradaki kale kumandanına Bizans tabiyetine geçme isteğini dile getirmiş ve sonra da İstanbul'da büyük bir merasimle kabul edilmiştir⁴⁴⁴. Alıntı yapılan bu kısım önemlidir, çünkü 1034 yılından sonraki, yani yıllıklarımızda onlar hakkında haber yazılmasına son verildikten sonraki Peçenek milletinin durumuna ışık tutmaktadır. Buradan, Peçeneklerin bu dönemde Özü ağzından Tuna'ya kadar uzanan bozkırı işgal etmiş olduklarını anlamaktayız. Uzların da ancak bu dönemde Rusyanın sınırlarına doğru yaklaştıkları ve Özü Nehrinin doğusundaki bozkırı işgal etmekte oldukları görülmektedir. İlk defa 1055 senesinde, şüphesiz Kuman-Kıpçakların belirmiş oldukları gerçeği ile bağlantılı olarak, Pereyaslavl Knezliğinin bölgesine saldırmışlardır. “Bu senede”, yani 1055 senesinde, Uzların Pereyaslavl Knezliği sınırlarından püskürtülmesinin hemen ardından “Boluş⁴⁴⁵, Polovetslerle birlikte geldi, Vsevolod onunla barış yaptı ve Polovetsler yurtlarına geri döndüler”⁴⁴⁶. Boluş'un birliğinin sadece bir öncü birliği olması dolayısıyla olayın bu defa bu şekilde sonuçlanmış olduğunu düşünmek mümkündür. Rusya üzerine başarılı bir saldırıda bulunabilmek için bütün kitleleri ile onun sınırlarına doğru hareket etmeleri lazım gelmekte olup bunun için de Uzların Güney Rusya bozkırlarından çıkarılmaları gerekmektedir. Bununla beraber, Kuman-Kıpçakların bu dönemde artık İdil ve Don nehirleri havzalarındaki yerleşimlerini sağlamlaştırmayı başardıkları açıktır.

Kuman-Kıpçaklar tarafından yerlerinden kovulan Uzlar, artık daha büyük bir güçle Peçenekler ve Rusya üzerine saldırmak zorundalardı. İşte Peçeneklerin Tuna Nehrine ve onun ötesine doğru yerleşmeleri bu dönemde başlamıştır. Daha önce gördüğümüz, Kedranus'un vermiş olduğu bilgiye göre Balkan yarımadasına önce 20.000 kişi ile Kegen, onun ardından da 80.000 kişi ile Tirah gelmiştir⁴⁴⁷. 1060 senesinde, Rus knezlerinin yeniden atlarla ve Özü üzerinden kayıklarla Uzlar üzerine sefer etmeleri gerekmiştir. Nihai bir yenilgiye maruz kalan bu boy da Peçeneklerin

⁴⁴⁴ Stritter, **Memoriae Popularum**, C.III, s.816- 817; Kegen hakkındaki bütün anlatılanlar ΓεωργίουτουΚεδρήνου**Σύνοψιςιστοριών**, 1839, C.II, s. 582-587. Aynı şekilde bkz. : “Vizantiya i Peçenegi” V.G Vasilievskiy, **J.M.N.P.**, 1872, No:11 ve 12.

⁴⁴⁵Boluş: Kuman başbuğu. Codex Cumanicus'a göre ‘yardım, yardım etmek’ anlamına gelmektedir. Bkz.: L. Rasonyi, “Kuman Özel Adları” **Türk Kültürü Araştırmaları**, C.3/6, Ankara, 1966-1969, s.94 (ç).

⁴⁴⁶**İpat. Let.**, s. 114.

⁴⁴⁷ Stritter, **Memoriae Popularum**, C.III; ΓεωργίουτουΚεδρήνου**Σύνοψιςιστοριών**, 1839, C.II, s. 11.

ardından güney-batı istikametine doğru atılmıştır⁴⁴⁸. Bozkırın, Özü Nehrinden İdil Nehrine kadar uzanan doğu kısmının tamamı Kuman-Kıpçakların hakimiyetine geçmiştir. Sadece Uz-Torklar'dan kalan ufak bir nüfus ile Peçeneklerin önemsiz miktardaki kalıntıları, bir müddet daha Don'un sağ yakasında hayatlarını sürdürmüşlerdir. Artık Kuman-Kıpçakların bahsedilen bütün bölgelerin tek hakimleri oldukları yıllıklarda verilen bilgilerden de anlaşılmaktadır. 1061 (1063) senesinde Rusya üzerine bir seferde bulunmuşlar ve Vsevolod'u yenilgiye uğratmışlardır. 1068 senesinde Knez İzyaslay, Svyatoslav ve Vsevolod Alta'da feci bir yenilgiye uğramışlar, 1071 senesinden sonra da artık Rus bölgelerinin mütemadiyen tahrip edilmesine başlanmıştır⁴⁴⁹. Bu arada Uzlar, 1064 senesinde Tuna Nehri kıyılarında belirmiş ve sonra da bu nehri aşmışlardır. Ancak eski düşmanları Peçenekler ve salgın hastalık, zaten zayıf düşmüş ve yenilmiş bu boya son darbeyi vurup tüketmiştir. Kalanların bir kısmı Bizans tabiyetine geçmiş, diğer kısmı ise yeniden Rusya sınırına yerleşmeye çalışmıştır. Ancak bunlar da 1080 senesinde Monamah⁴⁵⁰ tarafından yenilgiye uğratılınca bağımsızlıklarını kaybetmişler ve takip eden zamanlarda Rusya sınırlarında yerleşik askeri koruma gücü olmuşlardır.

Dedelerimiz şimdi artık daha tehlikeli ve güçlü bir düşmanla baş etmek zorundalardı. Eğer Rusya, Peçenek ve Uzların komşuluğundan nisbeten daha az zarar görmüş ise, bunu sadece şartların olumlu olmasına dayandırmak zorundayız. Görmüş olduğumuz üzere, X. yüzyılın sonu, XI. yüzyılın başlarında Peçeneklerle mücadele büyük yoğunluğa ulaşmış, knezler takviye edilmiş şehirlerden oluşan bir hat kurmak durumunda kalmışlardı. Ancak bu konar-göçerboyun ardında, kendilerinin yakın akrabası olan Uzlar bulunmaktaydı ve XI. yüzyılın ikinci yarısında da Kuman-Kıpçaklar harekete geçmişlerdir. Bu boylar arasındaki karşılıklı mücadele Rusya'ya sınırlarını bir parça başarı ile muhafaza etme ve yerleşim yerlerini koruma imkanı sağlamıştır. Peçeneklerin ve Uzların çekilmeleri, Kuman-Kıpçaklar için karşılarında artık bir rakibin kalmaması demektir. Şimdi Güney Rusya bozkırlarının tek hakimleri onlardı ve bütün güçlerini tamamen serbest şekilde, ufak knezliklere bölünmüş olan Rus topraklarını mahvetmek üzere kullanabilirlerdi. Artık Rus köylerinin ve

⁴⁴⁸İpat. Let., s.114.

⁴⁴⁹A.g.e., s.115, 118, 122.

⁴⁵⁰İpat. Let.,s.143; Μίχαηλτού'Ατταλειατου, *ιστορία*, Bonn., 1853, s.85, 87.

şehirlerinin yakılmadığı bir tek yıl bile geçmeyecektir. Sayıca üstün olmalarını ve Rus sınırlarının geniş bir alana yayılmış olmasını kullanarak, aynı anda farklı noktalarda ortaya çıkıyor ve tehdit altındaki yerleşim yerini korumak üzere kuvvetlerin toplanmasına imkân vermiyorlardı. Mesela 1092 senesinde, farklı birlikleri ile aynı anda Uday Irmağı üzerindeki Priluk'u ele geçirmişler, Özü Nehri kıyılarındaki Perevolocna ve Pesoçen'de aynı akıbetten kurtulamamıştır⁴⁵¹. 1096 senesi Mayıs ayında Bonyak⁴⁵², Kiev, Kur-Pereyaslavl şehirleri civarını tahrip etmiş, ardından da Tugorhan, Pereyaslavl Şehrini kuşatmıştır⁴⁵³.

1172 senesinde Kuman-Kıpçaklar Pesoçen ve Korsun şehirleri önlerinde belirmişlerdir. Gleb Yureviç⁴⁵⁴ Özü'nün sol tarafında bulunanlarla barış konusunda henüz anlaşma sağlamışken, Korsun tarafından gelen Kuman-Kıpçaklar hızlı bir şekilde Kiev'e doğru hareket ederek bütün civarını yağmalamışlardır⁴⁵⁵. 1184 senesinde Konçak'ın⁴⁵⁶Pereyaslavl'a saldırdığı zamanda, Kza'da Posemya'ya saldırmıştır. 1187 senesinde Kuman-Kıpçakların bir bölümü Porosye'yi yağmalarken diğer bir bölümü de Çernigov bölgesine yayılmıştır⁴⁵⁷. Böylece, bu saldırıları hiçbir şekilde önceden tahmin edebilme imkanı olmadığı gibi, ahaliyi bunlardan korumak için de bir önlem alınamıyordu. Bu saldırıların nasıl bir hızla yapıldığı, XII. yüzyıl

⁴⁵¹**Lavrentyev Letopis**, s.208. Günümüzde Priluki, Uday Nehri üzerinde, Poltava bölgesi il merkezidir; Pesoçen - Supoy ve Kovrae ırmaklarının birleştiği yerdeki Peşanoe Kasabası; Perevolocna -Vorskla Irmağının Özü'ye döküldüğü deltanın üst bölümünde bulunan kasaba.

⁴⁵²Bonyak: Kaynaklarda ismi Benek, Maniak olarak da geçen Kuman Başbuğu. Yakın silah arkadaşı ve yine bir Kuman Başbuğu olan Tugorkan (Togortak) ile Ruslara karşı bir çok defa savaşmış, 1091 senesinde de Bizans'ın müttefiki olarak Peçeneklere karşı mücadele etmişlerdir. Rus yıllıklarında bulunan bilgilere dayanarak Tugorkan'ın 1028 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. 1096 senesinde Pereyaslavl şehrini kuşattığı sırada yardıma gelen Rus knezleri birleşik kuvvetleri ile girdiği savaşta oğlu ile birlikte öldürülmüştür. Başbuğ Bonyak'ın ise ne zaman doğduğu bilinmemekle birlikte, Rus yıllıklarında kendisinden en son 1113 senesi olaylarında bahsedilmekte olup, bu yıl civarında öldüğü tahmin edilmektedir (ç).

⁴⁵³**İpat. Let.**, s.161-162.

⁴⁵⁴Gleb Yureviç (- ö.1171) : Önce Pereyaslavl, daha sonra Kiev Knezi olmuştur. Moskova şehrinin kurucusu kabul edilen Dolgoruki lâkaplı Yuri Vladimiroviç'in oğludur (ç).

⁴⁵⁵**İpat. Let.**, s. 379. Korsun- Kiev bölgesinde, Korsunki Çayının Ros Irmağına kavuştuğu yerde bulunan kasaba (Pohileviç, **Skazaniya o Naselennih Mesnostyah Kiev.Gub.**, Kiev,1864, s.571).

⁴⁵⁶Konçak: Meşhur Kuman Başbuğu. Babası Atrak (Otrak)'dır. 1170-1203 yılları arasında hüküm sürmüştür. Kiev ve Pereyaslavl üzerine yapmış olduğu seferler nedeniyle Rus yıllıklarında sık sık bahsi geçmektedir. Ayrıca birlikleri ile bazı Rus knezlerine destek olarak knezler arasındaki güç mücadelelerinde de önemli rol oynamıştır. Kuman boylarını bir merkezi güç etrafında toplamaya çalışmışa da 1170 senesi sonlarına doğru sadece Don bölgesinde yaşayan Kuman boylarını siyasi ve askeri bir yönetim altında toplayabilmiştir (ç).

⁴⁵⁷**A.g.e.**, s.436,437. 439-440. Pereyaslavl- Trubej Nehri üzerinde, Poltava bölgesinin il merkezi. Porosye- Sağ tarafından Özü Nehrine dökülen Ros Irmağı boyunda yer alan bölge. Genel olarak Porosye konusunda daha sonraki bölüme bakınız.

Bizanslı hatip Ostap Solunski⁴⁵⁸ tarafından gayet güzel bir şekilde ifade edilmiştir.”Kuman bir an yakındadır, ama işte yok olmuştur bile. Baskını yapar, aceleyle, dolu elleri ile dizginleri kavrar, atı ayaklarıyla mahmuzlayıp kırbacı ile hızlandırır ve uçan bir kuşa yetişmek istermişçesine rüzgar gibi ileri atılır. Siz daha onu göremeden, gözden uzaklaşıp gitmiştir bile”⁴⁵⁹. Saldırıları önleme konusundaki güçsüzlüklerinin farkında olan Rus knezleri, sadece tutsakları ve yağma edilmiş malları geri almaya çalışmaktaydı. Rus knezleri doğrudan takipte Kuman-Kıpçakları yakalama konusunda nadiren başarılı olabildiklerinden dolayı başka bir yöntemle başvurmuşlardır. Mesela Kuman-Kıpçaklar Sula Irmağı boylarında mı yağma yapıyor, o zaman en yakın Rus birlikleri düşmana hiç görünmeden ırmağı başka bir noktadan geçmekte, ya da Psyol Irmağına doğru giderek fark ettirmeden onların geri dönüş yolunu kesmeye çalışmaktaydı. Halkı korumaya, köylüleri ağır tutsaklıktan kurtarmaya yönelik bu çare, en işe yarayan yöntemdi. Aynı şekilde 1172 senesinde de Kuman-Kıpçaklar Kiev civarını yağmaladıkları vakit, Mihalko⁴⁶⁰, Berendi’lerle⁴⁶¹ birlikte onların önünü kesmek üzere Porosye’den hareket etmiştir. Çok geçmeden düşmanla karşılaşmışlar, onu yenerek ele geçirmiş oldukları bütün ganimeti geri almışlardır. Yine 1174 senesinde Kuman-Kıpçakların Pereyaslavlı’ı yağmaladıklarını haber alan İgor Svyatoslaviç⁴⁶², Vorskla ırmağını Ltava’da geçip

⁴⁵⁸ Ostap Solunski (Eustathius of Thessalonica, 1115 civarı- 1195/96) : İstanbul’da doğduğu kabul edilen Bizanslı din adamı, tarihçi ve yazar. Din eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul’da muhtelif din görevliliği makamlarında bulunmuş, 1178 yılları civarında da Selanik Başpiskoposu olarak tayin edilmiş ve ölümüne kadar burada kalmıştır. Selanik şehrinin 1185 senesinde Normanlar tarafından yağmalanmasını birinci ağızdan anlatması, nutukları ve kendisinden önceki araştırmacıların notlarını da içine alan Homer üzerindeki yorumu ile ün salmıştır (ç).

⁴⁵⁹Uspenskiy, **Obrazovaniye Ftorovo Bolgarskovo Tsarstva**, Odessa, 1879, s.163- 164.

⁴⁶⁰Mihalko(Mihail) Yureviç (?- ö.1176) : Kiev Büyük Knezi olarak 1157 senesinde ölen Yuri Dolgoruki’nin ikinci eşinden olan en büyük oğlu. 1160-1173 arası Torçesk Knezliği yapmış, 1174 ve 1175-76 yılları arası Vladimir-Suzdal Büyük Knezi olmuştur (ç).

⁴⁶¹Berendiler:XI. –XIII. Yüzyıllar arası Karadeniz’in kuzeyinde ve Kiev Knezliğinin güneyindeki bozkırlarda yaşamış Karakalpaklılar boy birliğinde yer alan bir Türk boyudur. Uz’ların bir boyu olup olmadıkları konusu açıklığa kavuşmamıştır. Rus knezliklerinde sınır boylarına yerleştirilerek Rus sınırlarının bekçiliğini yapmış ve Rus knezlerinin gerek dahili güç mücadelelerinde gerekse diğer Türk boylarına karşı yapmış oldukları seferlerde Rus askeri birlikleri içinde yer almışlardır. 1239-40 yıllarında Batu Han kumandasındaki Moğol ordularının Karadeniz’in Kuzeyini ele geçirmelerinden sonra bir kısmı Macaristan ve Bulgaristan’a sığınmış, bir kısmı da Altın Orda devleti içerisinde asimile olmuşlardır. Berendiler konusunda geniş bilgi için bkz.: Mualla Uydu Yücel, “Karadeniz’in Kuzeyinde bilinmeyen Bir Türk Boyu: Berendiler” **Türkiyat Mecmuası**, C.24/Bahar, 2014, s.163-188 (ç).

⁴⁶² İgor Svyatoslaviç (1151- 1202) : Knez Svyatoslav Olgoviç’in oğlu ve ünlü Rus Halk destanı “İgor Destanı”nın kahramanı. 1180-1198 tarihleri arası Novgorod-Sever Knezi, 1198-1202 tarihleri arasında da Çernigov Knezi olarak hüküm sürmüştür (ç).

onları karşılamış ve aldıkları tutsakları salıvermek zorunda bırakmıştır. 1179 senesinde Konçak talihsiz Pereyaslavl bölgesini yine harabeye çevirmişti. Bunu haber alan, Tripolye'de⁴⁶³ bulunan Svyatoslav Vsevolodoviç⁴⁶⁴ oradan hızla Sula ırmağının ötesine hareket ederek, Lukomskiy kasabasının karşısına gelmiş, Kuman-Kıpçaklar kaçmışlardır⁴⁶⁵.

Bu olayda Ruslara, esas olarak pek çok hayvan ve tutsaklarla beraber herhangi bir savaş düzeni olmaksızın yürüyen düşmanların hazırlıksız yakalanmaları yardım etmiştir. Bu gibi durumlarda Kuman-Kıpçaklar ya yenilmiş ve her şey geri alınmış, ya da son örnekte görüldüğü üzere zamanında kaçmayı başarmışlardır. Uygun bir karşılık verme durumu ise sadece knezin, Kuman-Kıpçakların yaptıkları tahribatları tesadüfen öğrenmesi halinde sözkonusu olmaktadır. İgor Svyatoslaviç, Kobyak⁴⁶⁶ ve Konçak'ın Pereyaslavl knezliğinde etrafı kasıp kavurduklarını bilerek birliği ile kendi bölgesinden ayrılıp, Vorskla Irmağının ötesine geçmiş değildir. Sadece tesadüfen keşif yaparken yakaladığı Kuman-Kıpçaklardan saldırı haberini öğrenmesi üzerine harekete geçmiştir. 1179 senesinde, Konçak'ın saldırı ve yağma haberinin Pereyaslavl'dan Svyatoslav Vsevolodoviç'e ulaşmasına kadar, Kuman-Kıpçak Başbuğu bütün ganimetlerle birlikte çoktan kayıplara karışmıştı bile. Eğer knezler takibe kalkıştırlarsa, o zaman da Kuman-Kıpçakların hazırlanmak için zamanları olmakta, geri dönerek peşlerinden gelen birliği yenilgiye uğratmaktaydılar. Mesela 1177 senesinde Porosye'ye saldırmışlar ve Berendi'lere ait altı şehri ele geçirmişlerdi. Ruslar bunlara Rostovets'te yetiştiler,“ ve Polovetsler geri dönüp Rus alayını yenerek bir çok Rus boyarını esir aldılar, knezler ise Rostovets'e kaçtılar”⁴⁶⁷.

⁴⁶³ Tripolye: Kiev'in savunmasında bir ön kale vazifesi görmüş, Kiev yakınlarında bir şehir (ç).

⁴⁶⁴ Svyatoslav Vsevolodoviç (1123-1194) : 1140 senesi itibarıyla Novgorod, Turov gibi çeşitli yönetim merkezi şehirlerde knezlik yapmış, aralıklarla olmak üzere 1174-1194 yılları arasında da Kiev Büyük Knezliğinde bulunmuştur. Knez Vsevolod Olgaviç'in en büyük oğludur. İgor Destanı'nda bahsi geçen knezlerdendir (ç).

⁴⁶⁵ İpat. Let.s.379-381; 387, 414-415. Ltava- Muhtemelen şimdiki Poltava şehri; Lukomskiy Kasabası- şimdiki Lukomiye, Sula Irmağının sağ yakasında yer alan Luben ilçesi, Poltava ili.

⁴⁶⁶ Kobyak (Köpek): 1170- 1180 yılları arasında Rus topraklarına pek çok akınlar yapmış, ayrıca Rus knezleri arasındaki güç kavgalarında da birlikleri ile yer almış Kuman-Kıpçak Başbuğu (ç).

⁴⁶⁷ İpat. Let., s.408-409. Rostovets, şüphesiz Karakalpaklılara ait şehirler arasında yer almaktaydı. 1169 senesinde Kotelnitsa'dan gelen Vladimir Mistislaviç, Rostovets'in aşağılarında Berendilerle birleşmişti (367). Eğer Kotelnitsa günümüz Jitomirsk ilçesindeki şimdiki Kotelna ise (Pogodin, İssled. Zameç. i Leksii., C. IV., s.171) bu durumda buraya en yakın nokta Rostovets ırmağı üzerindeki bir yer olacaktır. Berendilere ait 6 şehri ele geçirmiş olan Kuman-Kıpçakların, bahsedilen ırmak üzerinde yer alan ve bu ırmağın adını taşıyan yedinci şehri almak üzere yola çıkmış oldukları aşikardır. Günümüzde Rostovets Irmağı üzerinde, yakınında eski mezarların muhafaza edilmiş olduğu

Görüldüğü üzere, Hıristiyan halkı tutsaklıktan kurtarmak ve dahası insanları ani baskınlardan koruyabilmek nadiren mümkün olmaktadır. Saldırıların esas hedefi mümkün olduğu kadar fazla tutsak ele geçirmek olduğu gibi, bunlar aynı zamanda, şehir ve köylerin harap edilmesine yönelik daha sonraki girişimleri için kendilerine mümkün olduğu kadar fazla yol açmaya da çalışmaktaydılar. Her yeri bozkırlı atlıların rahat ve özgürce nefes alabilecekleri geniş bir bozkıra çevirme arzusu her yerde görülmekteydi. İşte, Moğol katliamının ardından Kuman-Kıpçakların Tuna'nın ötesine geçmeleri ile birlikte, kısa süre içerisinde Makedonya'nın mevcut nüfusu nihai olarak boşalmış, burası boş bir ülke haline gelmiştir. Bu yüzden, Kuman-Kıpçakları üşüştükları toprağı çekirgelerden beter şekilde harap eden, kanatlı sürü olarak adlandırmış olan Nikita Acominatus⁴⁶⁸ son derece haklıdır⁴⁶⁹. Yıl geçmesin ki Rusya'da bir yer çöle dönüşmemiş olsun. 1092 senesinde Kuman-Kıpçaklar, Priluk, Pesocen ve Perevolok şehirlerini ele geçirdiler ve Sula Irmağının iki tarafında yer alan pek çok köyü de ateşe verdiler. 1093 senesinde Torçesk şehrini ateşe verdiler. 1095 senesinde sakinlerinin kalmasına müsaade edilmiş olan Yurev şehrini de aynı kadere maruz bıraktılar. Kuman-Kıpçaklar 1096 senesinde Ustiye⁴⁷⁰ şehrini, 1110 senesinde ise Pereyaslavl bölgesinde pek çok köyü yakmışlardır. 1138 senesinde Kursk bölgesini yakmışlardır. 1139 senesinde Piryatin şehrini ele geçirmişler, Pereyaslavl'da pek çok köyü, Borisogleb manastırı ve Aziz Sava manastırlarını yakmışlardır. Daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere, 1177 senesinde Kuman-

mezarlığın ve ırmak kıyısındaki setlerin bulunduğu Belilovka kasabası yer almaktadır. Irmağı doğru olan inişte taş bir bina günümüze kadar gelmiştir. Taş ve tuğlalar arasındaki kalın harç tabakası ve tuğlaların şekli, Kiev büyük knezlerinin eski taş binalarını hatırlatmaktadır. Anlatılanlara göre burada, Moğol istilasına kadar mevcudiyetini sürdüren, büyük bir şehir bulunmaktaydı. (Pohileviç, **Skazaniya o Naseleñnih Mestnostyah Kievskoy Gubernii**, s.255-256). Yıllıklardaki veriler de bizim düşündüklerimize ters düşmemektedir. İki yıllık bilgisini daha önce vermiştik, üçüncüsü de 1071 senesi altında şu şekilde verilmektedir: "Polovetsler Rostovets ve Neyatin civarında savaştılar". (**İpat. Let.**s.122). Bize kalırsa Belilovka'nın konumu bahsedilen koşullara tamamen uymaktadır: Rostovets Irmağı üzerinde yer almaktadır, Kotelna'dan fazla uzak değildir ve Karakalpaklıların yerleşim bölgesi içerisindedir.

⁴⁶⁸ Nikita Akominatos: Niketas Honiates, ya da Nicetas Choniates, bazen Acominatos diye de bahsedilir. 1155 civarında doğmuş, 1215 ya da 1216 senesinde ölmüştür. Bizanslı tarihçi, din adamı ve yazar. Günümüzdeki Denizli, Honaz kasabası yakınlarındaki Chonae şehrinde doğmuş, daha sonra İstanbul'a gelerek burada eğitim almıştır. 1118-1207 tarihleri arasındaki Doğu Roma İmparatorluğu tarihini anlattığı 21 ciltlik eseri mevcuttur. 1204 tarihinde İstanbul'un Haçlı Latin orduları tarafından işgal edilmesini anlattığı bölümler eserinin en önemli kısımlarını teşkil etmektedir (ç).

⁴⁶⁹ Γέωργίω τοῦ Ἀκροπολίτου τοῦ λογοθέτου **Χρονική Συγγραφή**, Bonn, 1837, s.58-59; Uspenskiy, **Obrazovaniye Ftorovo Bolgarskovo Tsarstva**, s.170- 171.

⁴⁷⁰ Ustiye şehri, tahmin edileceği üzere, Trubej Irmağının Özü Nehrine kavuştuğı yerde kurulmuştur. (Pogodin, **İssled. Zameç. i Leksii**, C. IV., s.267).

Kıpçaklar Ros Irmağı üzerinde kurulu altı Berendi şehrini ele geçirmişlerdir. 1185 yılında Putivl'in köylerini ve bu şehrin kalesini dahi yakıp yıkmışlardır. Pereyaslavl bölgesinde ise Sula Irmağı boyundaki bütün köyleri ve şehirleri ele geçirmişlerdir⁴⁷¹. Rusya'nın kılıçtan geçirilmek ya da tutsak alınıp götürülmek suretiyle uğramış olduğu nüfus zayıyatını, şu veriler göstermektedir: 1093 senesinde Torçesk şehrini ele geçiren Kuman-Kıpçaklar, burada yaşayan halkı paylaşmışlar ve kendi yurtlarına alıp götürmüşlerdir. Bu ele geçirmeyi Çernigov'lu Oleg şu şekilde anlatır: "Pek çok Hıristiyan öldürülmüştü, diğerleri tutsak edilmiş, farklı yerlere dağıtılmışlardı". 1139 senesinde, bozkırlı konar-göçerler Kursk bölgesinde de pek çok tutsak ele geçirip götürmüşlerdir. Yine 1171 yılında, hangi bölgeden ele geçirdikleri belli olmayan pek çok nüfusu tutsak edip götürmüşlerdir. 1172 senesinde Kuman-Kıpçaklar yine Kiev yakınlarında "sayısız köy ele geçirmişler, buralardaki insanları, erkekleri, kadınları, atları, diğer hayvanları, koyunları, Polovets topraklarına sürüp götürmüşlerdir". 1173 senesinde de aynı şey meydana gelmiştir. "Günahlarımızdan dolayı Pereyaslavl'a gelmiş olan Konçak, 1179 senesinde köylülere pek çok zarar vermiştir, bazılarını tutsak almış, bazılarını öldürmüş, öldürülenlerin çoğu da küçük çocuklardır". 1210 senesinde Kuman-Kıpçaklar tekrar Pereyaslavl bölgesinden pek çok tutsak ele geçirip, götürmüşlerdir⁴⁷².

Bu saldırılar konusunda mevcut daha fazla sayıda kalan bilgiyi sıralamak çok yorucu ve sıkıcı olacağı için, buraya sadece önemli olanlarını almaktayız. Bizim hesabımıza göre, 1061 ve 1210 yılları arasındaki dönemde, knezlerin çağrısı olmaksızın, bağımsız olarak Kuman-Kıpçakların kendileri tarafından gerçekleştirilmiş oldukları saldırı sayısı 46'dır. Bunun içerisinde, Pereyaslavl Knezliğine 19, Prosy'e 12, Kiev bölgesine 4, Seversk bölgesine 7, ve Ryazan'a 4 sefer olmak üzere yapılmış olan saldırılar yer almaktadır. Ancak, Kuman-Kıpçakların bu bağımsız akınları yanında, Rus topraklarına şu ya da bu knezin çağrısı üzerine yapmış oldukları ve bunlardan daha az tahribata yol açmadıkları seferlerinin de olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca yıllıklarda sadece önemli akınlardan bahsedildiği,

⁴⁷¹İpat. Let., s.150, 157, 160, 161, 188, 403, 437 ; Nikonov. Let., 1767 basımı, II, s. 74, 80. ; Voskres. Let., Ç. I, s.99.

⁴⁷²İpat. Let., s.157, 380, 383, 415; Nikonov. Let., Ç. II, s.209; Voskres. Let.Ç. I, s. 117.

ufak Kuman-Kıpçak çapulcu gruplarının yapmış oldukları saldırı ve yağmaların sözkonusu edilmediği hatta bilinmediği de aşîkârdır.

Şehir ve köylerin yakıldığı, nüfusun tutsak edilip götürüldüğü durumlardan bahsetmiştik. Şimdi, ilk akınları yaşamış, halkın maruz kaldığı felaketlere bizzat tanıklık etmiş birisi bunları bize anlatacak. Gözlerimizin önüne koymuş olduğu tablo korkunç felaketlerle doludur. “ülkemize büyük acı verdiler, köylerimiz, şehirlerimiz boşaldı, biz düşmanlarımızın önüsıra kaçtık”. “İsmailîlerin⁴⁷³ şeytan gibi oğulları köyleri, samanlıkları yaktılar, pek çok kiliseyi ateşe verdiler...bazılarını tutsak alıp götürdüler, bazılarını kesip öldürdüler, bazısı da verildikleri yerlerde⁴⁷⁴ acı ölüme uğradılar, bazıları öldürülenleri görerek titrediler, bazıları açlıktan bazıları susuzluktan öldüler... kimisi bağlanıp tekmelenerek soğukta bırakıldı, yaralılar da...kışın eziyet, kara kışta açlık, felaketten solmuş yüzler, kararmış vücutlar; bilinmedik bir ülkede, öfkeli bir dil, yırtık giysiler içinde, dikenlerin yırttığı çıplak ayaklar. Göz yaşları içinde birbirlerine sorup konuşurlar “ ben şu şehirdenim” diğeri de “ ben de şu köyden”; böyle gözyaşları içinde birbirlerine sorarlar, hangi soydan olduklarını anlatırlar... “günah işledik, şimdi cezasını görüyoruz, nasıl günah işlediysek şimdi de acısını çekiyoruz: şehirler boşaldı, kırlara çıkıp, eskiden atların, öküzlerin, koyunların otladıkları otlaklara şimdi bakalım, hepsi boş, eskinin mısır tarlaları şimdi vahşi hayvanların yeri olmuş”⁴⁷⁵.

Bu saldırıların hangi özelliği, bu basit ve en derin hislerle dolu, halkın felaketini tasvir eden resmin yanında durabilir. Tutsak edilmiş olan bu büyük Hıristiyan nüfusu, ya Kuman-Kıpçakların çadırlarında kölelere dönüştürülmüş ya da ticari bir mal gibi güneyin ya da doğunun muhtelif ülkelerine gönderilmiştir. X. yüzyıl tarih yazarlarından İbn Havkal da, Curcaniye şehrinde, Slav kölelerin de

⁴⁷³İsmailîler: Rus yıllıklarında Türk kavimlerinin nesli İsmailîlere dayandırılmaktadır. Rivayete göre Hz.İbrahim’in hanımı Sare’nin Hacer isimli bir cariyesi vardır. Onu kocası Hz. İbrahim’e verir ve bu cariyeden Hz. İbrahim’in İsmail adındaki oğlu dünyaya gelir. İsmail’in çölden çıkarak gelen 12 oğlu vardır. Torkmenler, Peçenekler, Uzlar, Kuman-Kıpçaklar İsmail’in bu oğullarından gelmektedir (ç).

⁴⁷⁴ Burada Aziz Evstrati’ye bir atf yok mudur?

(Aziz Evstratiy; Kuman Başbuğu Bonyak’ın 1096 senesinde Kiev’e gerçekleştirdiği saldırıda Kiev Peçerskiy manastırında ele geçirilen rahiptir. Tutsak alınıp Kherson şehrinde Yahudi bir tüccara satılmıştır. Burada dininden dönmesi için aç-susuz bırakılmış,14 gün bu şekilde yaşamış, ancak daha sonra çarınla gerilerek öldürülmüştür (ç).

⁴⁷⁵İpat. Let., s.155, 156, 157.

içerisinde yer aldığı bir canlı mal pazarı olduğunu anlatmaktadır⁴⁷⁶. Rusların kendi ülkelerini ebediyen terk ederken geçmiş oldukları bu yol, bozkırda Kuman-Kıpçakların egemenliğinin kurulduğu zamanlarda da değişmemiştir. Türkistan pazarlarına Rus kölelerin tedariki bu yoldan sağlanmıştır.

Diğer bir yol da, benzer malların ticaretinin yapıldığı, ana merkezlerinin Sudak ve Korsun şehirlerinin sayılabileceği Kırım'a gitmekteydi. Korsun şehrinde kölelerin satın alınması işiyle Yahudilerin uğraşmakta olduğuna dair elimizde bilgi mevcuttur⁴⁷⁷. Ancak bu köleler satılmalarından önce, Rus tarafından kendileri için fidye ödenmesini bekleyerek belli bir süre Kuman-Kıpçakların çadırlarında kalmaktaydı. Bununla ilgili, sadece bir adet tesadüfi bir durumu, savaş alanında fidye ödenmesi olayını bilmekteyiz. 1154 senesinde, İzyaslav Davidoviç⁴⁷⁸, Rostislav ve Mstislav'ın Çernigov önlerinde kaçmalarından sonra, onların drujinalarından Kuman-Kıpçakların eline düşmüş olan bir çoklarını bu şekilde kurtarmıştır. Genellikle aranan kişinin akrabaları, Kuman-Kıpçak grupları arasında kendi yakınlarını arayıp bulmak durumunda kalmaktaydı. Kölelerin satın alınarak özgürlüklerine kavuşturulmaları hayırlı bir iş sayıldığından, bazen biri çıkıp Kuman-Kıpçakların çadırları arasına gelerek, hemşehrilerini ağır kölelik şartlarından kurtarmaktaydı. Böyle bir yüksek gönüllük örneğini, sıradan bir hayırsever kişinin daha sonra kendi akrabaları tarafından satın alındığı ya da bir Rus birliği tarafından kurtarıldığı sanılan rahip Nikon'u satın alıp kurtarmasında görmekteyiz⁴⁷⁹. Fidyeye bedeli, tutsak alınan kişinin Rusya'daki toplumsal durumu esas alınarak belirlenmekteydi. Yıllıkta anlatıldığı üzere, Pereyaslav civarında ele geçirilmiş olan Şvarna adında biri için Kuman-Kıpçaklar "çok fazla fidye almışlardır"⁴⁸⁰. Tabiidir ki, daha soylu ve zengin olan kişiler Kuman-Kıpçakların çadırlarında daha uzun süre tutulmakta; kendileri için yakın bir zamanda fidye ödenmesi beklenmeyen ya da ufak

⁴⁷⁶ D'ohsson, **Les Peuples du Caucase**, s.148.

⁴⁷⁷ "Vıpiski iz İbn – el- Atira", s.660, **Zapiski Akademii Nauk I ve II kısım**, 1854, C. II; **Kievo-Peçerskiy Paterik**, Çev. M.Viktorov, Kiev, 1870, s.33, 36.

⁴⁷⁸ İzyaslav Davidoviç (...- ö.1161) : Çernigov Knezi David Svyatoslaviç'in oğludur. Çernigov ve Kiev knezliklerinde bulunmuştur. Knezler arası güç savaşlarında ömrünü geçirmiş ve yine böyle bir savaşta, Kiev'i ele geçirdiğinde Belgorod şehrine kaçıp sığınmış olan Knez Rostislav'ı ele geçirmek üzere şehri kuşattığı sırada yardıma gelen kuvvetlerle yapılan savaşta almış olduğu ölümcül yara sonucu hayatını kaybetmiştir (ç).

⁴⁷⁹ **Kievo-Peçerskiy Paterik**, s.35-36.

⁴⁸⁰ **İpat. Let.**s.361.

bir meblağ beklenen kişiler ise pazarlara gönderilip, yeryüzünün muhtelif köşelerine, güneye ve doğuya, hatta belki de batıya dağıtılmaktaydı. Yılıktan daha önce alıntı yapmış olduğumuz, perişanlığın tarif edildiği anlatımda, tutsakların maruz kaldığı ağır koşulları görmüştük. Tutsakların pek çoğu, konar-göçerlerin ardından zincirlerle bağlı devamlı hareket halinde olmaya dayanamayıp, susuzluktan, sıcaklardan ya da soğuktan büyük miktarlarda ölmekteydi. Mesela Kuman-Kıpçaklar tarafından Kiev’de ele geçirilmiş olan elli tutsaktan, on gün içerisinde sadece keşiş Evstratiy hayatta kalmıştır⁴⁸¹. Ancak şunu da söylememiz lazımdır ki, ellerine düştüklerinde maruz kaldıkları muameleye rağmen Ruslar, düşmanlarına hiç boyun eğmemişlerdir. Fidyeye ödenmesi ihtimali olanların bile zincirli olarak tutuldukları, Kuman-Kıpçakların eline tutsak düşmüş olanların anlattıklarından görülmektedir. Köleler altın karşılığı alınıp satılmakta olduğundan, Rusların da kendi soydaşlarını yine bu ödeme şekliyle kurtarmış oldukları zannedilmektedir. Ancak Kuman-Kıpçaklar kendi soydaşlarının fidyeleri için, Rusyada değeri olan mallar; at ya da diğer bir hayvan sürüsü getirmekteydiler⁴⁸². Öte yandan, Kuman-Kıpçakların yurtlarına saldıran Rus birliklerinin tutsak edilmiş olan soydaşlarını kurtardıkları da, pek sık karşılaşılacakla birlikte, olmuştur. 1151 senesinde Mstislav İzyaslaviç tarafından Ugol ve Samara’da ve 1170 senesinde knezlerin Kuman-Kıpçaklara karşı çıkmış oldukları büyük seferde de neredeyse yine aynı yerde Hıristiyanların özgürlüklerine kavuşturulmuş olduklarını biliyoruz. Rusların, Kuman-Kıpçak bozkırlarının derinliklerine doğru çıktıkları her sefer esnasında aynı şeylerin yaşandığını farzetmek mümkündür. Ancak bedel ödenerek kurtarılanlar ve Rus birlikleri tarafından tesadüfen kurtarılanların sayısı, köle olarak satılanların sayısı ile karşılaştırıldığında denizde bir damla gibi kalmaktadır.Yani halkın uğramış olduğu felaket hiç hafifletilememiştir.

Kuman-Kıpçak akınlarının bölgelere göre dağılımını gösteren sayısal bilgileri daha önce vermiştik. Sayılardaki farklılık, esas olarak bölgenin coğrafi konumundan kaynaklanmakla beraber, kanaatimize göre burada diğer bir neden daha bulunmaktadır. Haritaya bir göz attığımızda göreceğimiz üzere, Pereyaslavl Knezliği

⁴⁸¹ Kievo-Peçerskiy Paterik, S.33.

⁴⁸² Aristov, Hrestomatiya po Rus. İstori, Varşava, 1870, s.1278-1279 ve 1282; Kievo-Peçerskiy Paterik, s.33, 36.

sınırının büyük bir kısmı bozkıra bitişik vaziytedir. Kiev bölgesi ise güneydoğusundan Pereyaslavl ili, güneyinden ise Kara-Kalpakistanlıların askeri yerleşimleri tarafından çevrelenmiştir. Seversk bölgesi topraklarının sınırları geniş bir alana yayılmış olmakla birlikte, Çernigov ili sınırları güney tarafından tamamen koruma altında olup, doğu tarafından ise Novgorod-Severskiy knezliği tarafından tahkim edilmişti. Kuman-Kıpçakların bozkırda yerleşmelerinden, 1224 senesine kadar geçen bütün zamanda, onlar (Çernigov) üzerine sadece üç bağımsız saldırının gerçekleştirilmiş olduğunu görmekteyiz. Bunlardan birincisi 1068 senesinde knezlerin Alta Irmağı savaşında uğradıkları korkunç yenilgiden sonra Kuman-Kıpçakların Snov Irmağına kadar ilerlemiş oldukları akındır. İkincisi Vladimir Monamah'ın Çernigov knezliği (1078- 1094 yılları arası) esnasında bozkırlıların Starodubsk ve Novgorodseversk bölgelerini yakıp yıkmış oldukları akındır. Üçüncüsü de 1187 senesinde yer almıştır⁴⁸³. Bağımsız knezlikler döneminde Çernigov ilinin uğradığı tahribat, diğer knezliklerin uğradıkları zarardan daha az olmamıştır, ancak bunun asıl nedeni knezler arası iç savaşlardır. Konar-göçerler sık sık Çernigov'un kâh şu kâh bu knezi tarafından çağrılmışlar, Svyatoslaviçler ise işi, kendi bölgelerinde nüfusun neredeyse tamamen yok olmasına kadar getirmişlerdir. Daha 1159 senesinde Svyatoslav Olgoviç; Lubeç, Morovsk, Ogroş ve Vsevoloj şehirlerinin boşalmış olduğundan şikayet etmektedir⁴⁸⁴. Ancak bir kere daha tekrar edelim, bu durumun nedeni Kuman-Kıpçak akınları değildir. Çernigovşin bölgesine bu akınlar hemen hemen hiç gelmemiştir. Konar-göçerlerin darbelerine, güney sınırları Kuman-Kıpçak yerleşim yerleri yönüne bakan Novgorod-Severskiy knezliği dayanmak durumunda kalmıştır. Aynı şekilde Ryazan knezliği de, Rusya'nın güney ve güneydoğu sınırları bölgesinin güvenliğinde istihkam görevi görmüştür. Bunlara rağmen, her iki bölgeye de nisbeten az sayıda akınların yapılmış olduğunu görmekteyiz. Bu, Rus topraklarının farklı bölgelerinin konar-göçerlerle olan ilişkileri ve savunma yöntemleri ile açıklanmaktadır. Kuman-Kıpçaklara karşı yürütülen mücadelede bütün knezlerin birleştiği toplu hareket, sadece bozkırın derinliklerine yapılan ve her zaman olmayan büyük seferler durumunda ortaya çıkmıştır ve bunlara da knezlerin tamamının katılımı sözkonusu olmamıştır. Kendi sınırlarının, halkının

⁴⁸³İpat. Let., s.121, 439-440; Lavr. Let., s.239. (Pouçenie Monamaxa).

⁴⁸⁴İpat. Let., s.343.

korunması her bölgenin kendi kuvvetlerine ve knezlerinin gücüne kalmaktaydı. Şimdi biraz da Rus topraklarının muhtelif yerlerindeki bölgelerde her bölgenin kendi savunması için kullandığı yöntemler ve konar-göçerlerle olan ilişkileri konusundan bahsetmek istiyoruz.

Şüphesiz yerleşik nüfusun konar-göçer düşmana karşı yaptığı savunmanın başarılı ya da başarısız olmasında, yaşanan yerin coğrafi konum ve karakteri önemli bir etki göstermektedir. Bu nedenle öncelikle Pereyaslavlı Knezliğinden doğuya doğru uzanan bölgenin coğrafyası hakkında kısa bir özet vermeye çalışalım.

Ryazan bölgesinden doğuya doğru, Kuman-Kıpçakların akınlarını önlemiş olan Mordovskiy ormanları uzanmaktadır⁴⁸⁵. Yine bu knezliğin sınırlarında, daha sonra tedrici olarak güney-doğuya doğru yönelen Don Nehri başlamakta, bu nehir Don Kozaklarının topraklarında iki kör köşe oluşturduktan sonra güney-batıya yönelmektedir. Bizim için önemli olan bu nehrin, sol tarafından Voronej ve Hopyor ırmaklarını aldığı zamandaki orta akıntısıdır. Akış yönleri açısından bizim için ilginç özellikler taşıyan kollara sahip olan Severskiy Doneç Irmağı da sağ tarafından Don Nehrine katılmaktadır. Doneç Irmağı sol tarafından, akış yönü neredeyse tamamen kuzeyden güneye bir doğru oluşturan Oskol Irmağını almaktadır. Oskol Irmağı ile Don Nehri arasında, geniş bir yol gibi olan, güneyde son derece geniş, ortasında keskin bir şekilde daralan ve kuzey yönünde tekrar genişleyen bir alan mevcuttur. Bıstraya Sosna Irmağı bu yolu neredeyse tam enine olmak üzere ayırmaktadır⁴⁸⁶. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, bu yolun her iki tarafında da, özellikle Voronej Irmağı ile Don Nehri arasında ve Oskol Irmağı ile Doneç Irmağı arasındaki bölgelerde, yoğun bir orman örtüsü mevcuttur⁴⁸⁷. Bu nehir sağ tarafından, Kursk ilinden çıkarak önce güney-doğuya doğru yönelen ve sonra Çuguyev şehrinin 10 verst⁴⁸⁸ kadar aşağısında Doneç Nehrine kavuşan, Udı Irmağını almaktadır. Daha aşağılarda, Zmiyev şehri yakınlarında, yukarı kısımlarında, Poltava'nın biraz aşağılarında kavuşacak olduğu Vorskla Nehrine doğru yönelen Kolomak Irmağının yukarı kısımlarına yaklaşan, Moj Irmağı Doneç Nehrine dökülmektedir. Geçtiğimiz

⁴⁸⁵ İlovayskiy, *İstoriya Ryazanskovo Knyajectva*, Moskva, 1859, s.109.

⁴⁸⁶ Bkz.: Haritalar, Şubert; İlovayskiy, *İstoriya Ryazanskovo Knyajectva*; *Spiski Naselennih mest, Voronej Gubernii*.

⁴⁸⁷ Bkz.: Bölüm I.

⁴⁸⁸Verst: Rusya'da eskiden kullanılan bir uzunluk ölçüsü birimi. 1 verst= 1.06 km (ç).

yüzyılda Moj Irmağı kıyılarının ormanlarla dolu olduğunu görmüştük. “Kniga Bolşova Çerteja” kitabına göre, Moj ve Kolomak ırmakları ortak havzası ormanlar ve bataklıklarla kaplıydı. Bu surette, bu iki ırmağın birleşmesi ile doğal bir savunma hattı ortaya çıkmış olmaktadır. Ancak Seversk Knezliğinde bu özellikleri taşıyan üç tane daha hat göstermek mümkündür. Bunlardan en güneydeki, akıntı yönü neredeyse tam olarak doğudan batıya doğru olan Merla Irmağı’dır. Bu Vorskla Irmağına dökülmektedir. Bundan sonraki hattı, başlangıcı Kursk iline uzanan Vorskla Irmağının kendisi oluşturmaktadır. En kuzeydeki üçüncüsü de Psyol Irmağıdır. Bölgenin bu özelliği Seversk Knezliğinin güvenliğine az çok katkıda bulunmuştur. Ancak mevcut verilere dayanarak, ki bunlar çok çok azdır, Seversk Knezlerinin bölgelerini korumakta bu doğal setlerden faydalanmış olduklarını söylemek mümkündür.

Burada gereklilik, bizi halen tartışmalı bir soru olan eski yerleşim yerleri konusuna temas etmeye mecbur etmektedir. Şimdi burada, eski Rusyada bu yerleşim yerlerine kimlerin sahip oldukları konusuna ilişkin bütün teorileri anlatmayı gerekli bulmuyoruz. Sadece şu duruma da dikkat etmemiz gerekir ki, tarafımızdan bilinen bütün bilim adamları, bunların konar-göçerlerin değil de yerleşik hayat sürenlerin kalıntıları olduklarını kabul etmektedir. Zaten şu ana kadar Kuman-Kıpçakların eline geçen ve harap edilen köylerin, şehirlerin örneklerini görmüştük. Bu konudan bahseden sadece bizim yıllıklarımız değildir, Bizans kaynaklarında da bunlar anlatılmaktadır. Bir örnek dahi yoktur ki bize konar-göçerlerin şehirdeki hayatlarını gösterebilir. Büyük çapta hayvan yetiştirilmesine bağlı olan hayat tarzı bizatihi, yerleşik hayat sürdürülmesine engel olmaktadır. Konar-göçerleri her zaman yurtları ile birlikte devamlı bir hareket halinde görmekteyiz. Bir bozkırlının, bozkırdaki özgür hayatından ayrılabilmesi, büyük zorluklarla ve yavaş yavaş alışkanlıklarını kaybetmeye başlayabilmesi, ancak yerleşik hayat süren bir topluluğun arasına düşerek onlarla çok sıkı bağlantılar kurması ile mümkündür. Biraz sonra bahsedeceğimiz, Kara Kalpaklıların Porosya’daki yerleşim yerlerindeki hayat tarzı söylediklerimize en iyi kanıtı oluşturmaktadır. “Polovetsler, der Aristov; şehir kurucuları değildir ve diğer milletlerin bıraktıkları şehirleri işgal ettiklerinde de

onları tahkim edip savunmalarını yapamazlar"⁴⁸⁹. Burada daha fazlasını söylememiz gerekiyor, şöyle ki; Kuman-Kıpçaklar bu şehir ya da yerleşim yerlerini hiçbir zaman devamlı buralarda yaşamak üzere işgal etmemişler, sadece savunma için geçici olarak bulunmuşlardır. Aristov'un⁴⁹⁰, bilinen yerlerdeki yerleşim yerlerinin konar-göçerlerin buralara gelmelerinden daha önce mevcut oldukları fikri önemlidir. Yerleşim yerlerinin, yerleşik nüfuslara ait oldukları konusunda kimsenin şüphesi olmadığı hususunu bir kez daha tekrar edelim. Khodakovskiy'in⁴⁹¹, yerleşim yerlerinin dinî önemleri konusundaki teorisi de yine aynı şekilde günümüzde dikkate alınmaz. Eski yerleşim yerlerinden, bilinen ve tanımlanmış olanlarının adedi bugün büyük sayılara ulaşmaktadır⁴⁹². Yapılış tarzlarından ve büyüklüklerinden, savunma noktaları olarak önem taşımış oldukları açıkça görülmektedir. Bunlar bazen, Khodakovskiy'in onlara vermek istediği rolü yerine getirmiş olmaları halinde kendileri için tamamen gereksiz olması lazım gelen, iki ya da üç sıralı toprak rampalar ile çevrelenmişlerdir. Bizim düşüncemize göre burada artık problem, eski yerleşim yerleri ile daha sonrakileri birbirinden ayıran farklılıkların belirlenmesine gelip dayanmaktadır. Ancak burada da karşımıza neredeyse aşılabilir zorluklar çıkmaktadır. Şüphesiz eski yüzyılların topraktan yapılmış savunma düzenleri, daha sonradan gelen yerleşimcilerin bunları mesela yeni silahların gereklerine göre ya da yeni düşmanın taktiklerine göre, yeni şartların gereklerine uygun hale getirmeleri ile onların savunmalarına da hizmet etmiştir. Şimdi, görüntüsü itibarıyla daha geç dönemlere atfedilebilecek bir eski yerleşim yeri kalıntısı ile karşılaşıldığında, arkeolog yine de bunu kesin olarak bir tarihe koyamaz çünkü her zaman için daha

⁴⁸⁹ Aristov, "O Zemle Polovetskoy", s.220, **İzvestiya İstoriko-Filol. Instituta v Nejine**, 1877.

⁴⁹⁰ Aristov, Nikolay Aleksandroviç (1847- 1903 ya da 1910): Rus tarihçi, doğu bilimcisi ve etnograf. Kazan Üniversitesinde hukuk eğitimi aldıktan sonra muhtelif memurluklarda bulunmuştur. 1868 senesinde Çarlık yönetiminin yeni kurduğu Türkistan Genel Valiliği nezdindeki Yedisu bölgesi memurluğuna atanmıştır. Bu görevi esnasında bölgedeki Türk boyları, bunların kökenleri konusunda araştırmalarda bulunmuş ve bu konularda makaleler yazmıştır. 1882 senesinde emekli olup St.Petersburg'a yerleşmesinden sonra da Türkistan'daki görevi esnasında toplamış olduğu belge ve bilgilere dayanarak Türk boyları konusunda kaynak kabul edilen pek çok makale ve eser yazmıştır (ç).

⁴⁹¹ Zorian Dolenga-Khodakovskiy, (Zorian Dolega Chodakowski 1784-1825) : Belarusya'da Polonya kökenli bir ailede dünyaya gelen, Slavist, arkeolog, folklorist, etnograf ve diyalekt diller uzmanı. Slav folkloru konusunda geniş derlemeler yapmıştır. İlk defa eski yerleşim yerlerinin toponimlerinin (yer adlarının anlam ve kökenleri) tarih araştırmalarında kullanılmasını sağlamıştır (ç).

⁴⁹² Bkz.: Samokvasov, **Drevnie Goroda Rossii**, SPb., 1873; Morozov, "O Gorodişah" **Ottisk iz Khark. Gub. Ved.**; Passek, "Kuraganı i gorodişa Khark., Valkov. , Poltav. Uyezdov" **Rus.İstor. Sbornik**, 1838, C. 3., K. 2; Filaret, **İstor.- Statist. Opisanıye Kharkov Eparhii**, Moskva, 1858; Sreznevskiy, "O Gorodişah v Zemlyah Slavyanskikh", **Zapiski Odes. Obş.İst. i Drev.**, 1848, C. II.

eski olanın tarzı üzerine sonraki dönemlerde yeni yapılanmaların olduğuna hükmetmek mümkündür. Ayrıca zamanın da bizzat yıkıcı bir etkisi olduğu malumdur. Ona şu ya da bu formu vermek suretiyle eski yerleşim yerinin görüntüsünü değiştirmektedir. Özelliklerine göre daha eski döneme ait bir yerleşim yeri, farklı koşullar nedeniyle, kendi görüntüsünü değiştirmiş olup, gerçekte daha sonraki dönemlere ait yapılar taşıyabilir. Şu zamana kadar bu soruna ilişkin olarak ortaya sağlam hiçbir şey konulamamıştır ve herhangi olumlu bir çözüm bulunması ihtimali de çok zayıf görünmektedir. Bu durumda, tarihî-coğrafya özelliklerini taşıyan her türlü araştırmalarda eskiye ait bu anıtlardan faydalanmaktan vazgeçmemiz mi lazımdır? Bir karara ulaşılamama durumu geneli için sözkonusudur. Münferit olarak ele alınan belirli bir eski yerleşim yeri ya da bir grup oluşturulanlarla ilgili olarak, arkeoloji ve tarih bilimlerinin yardımı ile bunları herhangi bir çağa ait olarak tarihleyecek öyle ya da böyle bir karara ulaşma hakkımız mevcuttur. Tarihçi, eğer mevcut ise, eski şehrin bulunduğu yere ilişkin arkeolojik buluntuları ve kaynak mahiyetindeki belgeleri dikkate almak mecburiyetindedir ve bir kez onların tanıklığı ve oradaki toprak savunma hatları mevcudiyeti gerçeği ile arada bir bağ kuruluyor ise bu durumda araştırmacı cesaretle, bu yerleşim yerini, ufak bir yanılma payı ile ulusun tarihindeki belli döneme yerleştirebilir.

Samokvasov⁴⁹³ eski Rusyadaki şehirler konusundaki makalesinde, bunların, Moğol istilasına kadar olan dönemdeki tarihimizde sayılarının yıllıklarda öğrendiklerimizden çok daha fazla olduğunu, yıllıkta şehirlerin adları gösterilmeden sadece bilgi verilmesi şeklinde olayların yazıldığını kanıt göstererek belirtmiştir. Yıllıkta olay mesela şu şekilde yazılmaktadır: “Polovetsler Berendilerin 6 şehrini ele geçirdiler ve Rostovts’a doğru gittiler”⁴⁹⁴. Yıllıkları yazanlar, daima kendi bildikleri yerlerin isimlerini belirterek olayı yazmışlardır. Yukarıda verilen alıntı bilgide de bu açıkça görülmektedir: Yazan kişi sadece bir şehrin adını bilmektedir, o da Rostovts ve bu yazmış olduğu habere de bu ismi almıştır. Eğer o altı şehrin ve daha başkalarının da adını biliyor olsaydı, şimdi biz de onların isimlerine vakıf olurduk.

⁴⁹³ Samokvasov, Dimitri Yakovleviç (1843- 1911) : Rus arkeolog, hukuk tarihçisi ve arşiv uzmanı. Slav Etnogenezi, Eski Ruslarda devlet ve hukuk sistemlerinin oluşumu, eski Ruslarda şehirlerin oluşumu ve gelişimi konularında önemli çalışmalarda bulunmuş, arkeoloji biliminin Rusya’da gelişmesi, arkeolojik buluntuların tasnifi ve değerlendirilmesi konularında öncü olmuştur (ç).

⁴⁹⁴ D.Y. Samokvasov, **Drevnie Goroda Rossii**, SPb., 1873, s.80-85; **İpat.Let.**, s.408.

Eğer bu şehirler Torçesk, Korsun, Boguslavl, Tripolye, Neyatin olsa idiler, bu şekilde yazılmış olurlardı. Bunun haricinde, isimlerini bildiğimiz şehirlerden nerede kurulmuş olduklarını bildiklerimizin sayısı ne kadardır? Bunların pek çoğunun izlerinin zamanın eli ile yok edilmiş olması tabiidir, ancak her şeye rağmen bunların bazılarında, toprak yığını savunma hatları, hendekler şeklinde günümüze kadar gelmiş olan kalıntıları yok saymak yine de mümkün değildir. Mesela, Markeviç'in⁴⁹⁵ bize bildirmiş olduğu, Uday Irmağı kıyılarında bulunan ve kalıntıları günümüze kadar gelmiş olan şehrin, Pereyaslavl Knezliğinin bir zamanlar bu ırmağın kıyılarında yer almış olan tahkim edilmiş yerleşim yeri kalıntılarını kendinde barındırmadığını kesin olarak iddia edebilir miyiz? Porosye bölgesi şehirlerinden ne Rostovts'un, ne Neyatina'nın, ne Torçesk'in, ne Tovarov'un, ne Kuldeyurev'in ne de bahsi geçen o altı şehrin nerelerde kurulmuş olduklarını bilmiyoruz. Bu arada Stugna, Ros ve Vıs ırmakları bölgelerinde de pek çok şehir bulunmaktadır⁴⁹⁶. Şüphesiz bunlardan bazılarında da, yerini bilmediğimiz, o savunma sistemi kalıntıları mevcuttur. Uliçler ve Tverstlerin XII. yüzyıla kadar mevcudiyetini korumuş şehirlerde yaşadıklarına dair yıllıklarda göstergeler mevcut olup, ne tesadüftür ki Özü Irmağı boylarında geçtiğimiz yüzyılda eski yerleşim yeri kalıntıları tespit edilmiştir. Bunların bazılarının ne zaman ve kimler tarafından kurulmuş oldukları belli değildir, bazıları ise Frank ulusuna yani Gotlara mal edilmiştir. Bu eskiden kalma yerleşim yerleri, daha sonraki dönem Moğol ve Türk menşeli olanlarından katı surette ayrılmaktadır⁴⁹⁷. Bunların yukarıda bahsi geçen iki kavmin harap edilmiş şehirleri olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer kaynaklara göre de bir zamanlar gerçekten şehirlerin mevcut bulunduğu bu bölgelerdeki eski yerleşim yeri kalıntıları, bize, bu tür tabii anıtları tarihî-topografik sorunlarda kullanma hakkı vermektedir. Şimdi, Seversk Knezliği'nin bozkırlı Kuman-Kıpçaklar tarafında yer alan sınırını tesbite yönelik teşebbüste bulunmak istiyoruz ve burada geçmiş yüzyılların bu kalıntıları, hiç de azımsanamayacak bir tanıklık rolü oynamaktadır.

⁴⁹⁵N. Markeviç, "Reki Poltavskoy Gub.", *Zapiski İmp. Rus. Geogr. Obş.*, 1856, K. XI. s.365.

⁴⁹⁶ Fundukley, *Obozreniye Mogil, Valov i Gorodiş Kievskoy Gubernii*, Kiev, 1848; Pohileviç, *Skazaniya o Naselennih Mestnostyah Kievskoy Gubernii*, Kiev, 1864.

⁴⁹⁷*İpat. Let.*, s. 7; "Opisanie r. Dnyepra", s.27-35, *Çitenie İmp. Obş.İst.o Drev. Ros.*, No:6.,1848; "Opisanie r. Dnepra", s.474, 478, 481, *Letopis' Samuil Veliçki*, Ç. III. Kiev, 1855.

Seversk Knezliğinin Kuman-Kıpçak toprakları ile sınır olan ilk şehri, yıllıklardan öğrendiğimize göre, Vır' şehridir. "Vsevolod (Olgoviç), kaynağımızdan okumaya devam edelim, Polovetler üzerine gitti. Onlar da 7000 kişi olarak geldiler ...*Vır'ın ötesindeki* Ratmir civarındaki meşe ormanında beklediler; Vsevolod'a elçiler gönderdiler ve *onları tekrar elden bırakmadan* Yaropolk taraftarları bütün Sem için yönetici yapmışlardı...ve bunlar elçileri Lokna'de yakaladılar... "⁴⁹⁸. İşlerin ne durumda olduğunu bilemeyen Kuman-Kıpçakların önce keşifçiler gönderdikleri, kendilerinin ise sınırda bekleme pozisyonunda kalmış oldukları aşikârdır. Ancak Vır' yakınlarında şüphesiz aynı savunma hattına dahil olan, Vyahan ve Popaş'ın da olduğunu biliyoruz. Bunlar yıllıkta 1148 senesi altında Çernigov knezlerinin İzyaslav Mstislaviç ile savaşları hakkındaki anlatımda görülmektedir. Müttefikler (Svyatoslav ve Yuriy) Kursk'tan *Vır'a* doğru hareket ettiler. "ve oradan *Vyahan'a* gittiler, orada bir şey yapmaya vakit bulamadılar; oradan Popaş'a gittiler ve orada yanlarına İzyaslav Davidoviç geldi, savaşarak Popaş'ı aldı. Bu sırada İzyaslav Mstislaviç'e, Vyahan ve diğer şehirlerin karşı koydukları ama Popaş'ın alındığı haberi geldi..."⁴⁹⁹. 1127 yılından itibaren Posemya ile Kursk, Pereyaslavl Knezliği'ne ait olup, bu surette,Vır', Vyahan, Popaş ve Lokna Irmağı bölgesi İzyaslav Mstislaviç'in elindeydi. Yuri Dolgoruki ve müttefiklerinin kuvvetlerinin esasını Kuman-Kıpçaklar oluşturmaktaydı. Bu arada görmüş olduğumuz üzere, daha 1127 senesinde, Vsevolod Olgoviç tarafından çağrılmış olan konar-göçerler, ona zamanında yetişememiş ve Vır' da alıkonulmuşlardı. Şimdi, Yuri ve müttefiklerinin, Kuman-Kıpçaklarla serbest ilişki kurabilmek için bu şehirlere sahip olmayı amaçladıkları ortadadır. Buradan Vır' ile aynı hizada olan bu şehirlerin de sınır şehirleri olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu şehirlerin konumlarının daha kesin şekilde tesbiti de mümkündür. Bakınız 1704 tarihindeki Çarlık fermanında ne okumaktayız: "180 (1672) senesinde Çarın ve V.K Aleksey Mihayloviç'in emri ile, Boyar veVoyevod Kn.Grigory Romodanovskiy, Putivl ilinde, Putivl'den Vir Irmağına doğru 30 verst mesafede, Kırğa Irmağı ağzında, Putivl sakinleri toprağında, *eski Vir şehri* üzerine, Belopolye şehrini kurmuştur..."⁵⁰⁰. Bu resmi yazıdan da görüldüğü

⁴⁹⁸Lavr.Let., s.181-182. 1127 yılı içerisinde.

⁴⁹⁹İpat.Let., s.251.

⁵⁰⁰Preosv. Filaret, *İstoriko-Statist. Opisanie Kharkovskoy Eparhii*, Ç. III, s.407.

üzere, Belopolye yerleşim yeri XVII. yüzyılda henüz boş bir yer olup, neticede kalıntıları mevcut olan kale ya da şehrin varlığı daha eski, bahsedilen bölgenin henüz Tatarlar tarafından tahrip edilmesinden önceki bir döneme atfedilmelidir. Vır' şehrinin Stari ya da Novi Vir köylerinin yerine kurulmuş olduğu varsayımı da ikinci plana gidecektir, çünkü Aziz Filaret'in haklı düşüncesine göre bunlar bahsedilen şehirden daha eski olamazlar⁵⁰¹. Şimdi eski Vyahan ve Popaş'ın nerede kurulmuş olduklarını kestirmek artık o kadar zor olmayacaktır. Belyaev'in düşüncesine göre onları Vır'dan güneybatı yönüne doğru aramak gerekir. "Çünkü, diye yıllıktaki anlatım ile devam eder, Olgoviçlerin seferini haber alan İzyaslav Mstislaviç, Pereyaslavl'dan Çernoy Mogil'e doğru, Smolensk'ten gelen kardeşi Rostislav ile buluşmak üzere hareket etti. Orada kardeşi ile Olgoviçlerin elinde olan Sula üzerindeki yolu ele geçirmek üzere Sula yönüne gitmeyi kararlaştırdı: kendileri o sırada Popaş'ta bulduklarından, netice olarak, yıllıktaki tarife göre, Vyahan ve Popaş Sula Irmağının üst kısımlarında yer almaktadır"⁵⁰². Bölgeyi Vır'dan itibaren güneydoğu yönüne doğru araştırdığımızda, sanırım, güneybatı'da Belopolye'den 30 verst uzaklıkta, Terna Irmağı kıyılarındaki Ternov köyünden 5 verst uzaklıkta bulunan eski yerleşim yerinde Vyahan'ı buluruz. Bu keşfi de, yine, tarih ve tarihî topoğrafya açısından bir değere sahip bütün bilgileri özenle kendi eserinde bir araya getiren Aziz Filaret'e⁵⁰³ borçluyuz. 1638 tarihli belgede, bu yerleşim yeri ya Lehanovsk ya Dehanovsk olarak adlandırılmakta, ya da sadece yerleşim yeri şeklinde bahsi geçmektedir. Şehrin adının Vyahan ile yakınlığı, bulunduğu yerin Vır'dan Sula Irmağına giden yol üzerinde olup, Vır'a yakın olması bu eski yerleşim yerini Vyahan şehrinin kalıntısı saymamızı haklı kılmaktadır⁵⁰⁴. Bu durumda, Nadejdin ve Nevolin'in bu Vyahan civarında benzer bir şeyin bulunmadığı, Popaş'a yakın söyleniş benzerliği taşıyan yerlerin de çok fazla olduğu düşünceleri doğru değildir⁵⁰⁵. Şubert'in haritasını incelediğimizde benzer bir yer bulamadık ancak

⁵⁰¹ A.g.e., s.409, dpt.: 4 ve 592 ; Barsov, **Oçerki Rus. İstor. Geografii**.

⁵⁰² Belyaev, "O Geografiçeskikh Svedeniyah v Derevney Rusi", s.93, **Zapiski İmp. Rus. Geogr. Obş.** K. 6., 1852.

⁵⁰³ Aziz Filaret (diğer adı: D.G. Gumilevskiy, 1805-1866): Rus Provaslav Kilisesinde piskopos ve başpiskopos olarak görev yapmış din adamı, kilise tarihçisi (ç).

⁵⁰⁴ **İstoriko-Statist. Opisanie Kharkov. Eparhii**, Ç.III., s. 410.

⁵⁰⁵ Pogodin, **İsled. Zameç. i Lektzii**, C.IV., s.276- 277. Aynı eserde bu şehirlerin nerede olduklarına dair diğer düşüncelere de bakılabilir.

Popadi adını taşıyan üç adet dere bulduk. Bunlardan bir tanesi, Suca şehrinin 2 verst uzağından akan Lokna Irmağına dökülmekte, diğeri de Vır' şehrine yine aynı uzaklıkta bulunan Vır' Irmağına dökülmekte, üçüncüsü ise Vyahan şehriden direk olarak güney yönünde 10 verst uzaklıkta Sula Irmağına dökülmektedir⁵⁰⁶. Bu surette müttelikler, Vır'dan Vyahan'a, oradan da Sula yönüne doğru Popaş'a hareket etmişlerdir. Yani, Aziz Filaret'in son varılan şehrin Popadi Irmağının Sula Irmağına kavuştuğu yerde bulunması gerektiği fikrini kabul etmemek mümkün değildir⁵⁰⁷. Rus knezlerinin Kuman-Kıpçaklar üzerine seferleri konusu ile meşgul olmuş olan Aristov da Aziz Filaret'in Vır', Popaş ve Vyahan şehirlerinin buldukları yerler konusundaki düşünceleri ile tamamen hemfikirdir⁵⁰⁸. Ancak bu tahkim edilmiş noktalar dışında, 1127 senesinde Yaropolk'un yöneticilerinin Kuman-Kıpçak elçilerini yakalamış oldukları Lokna boyunda şüphesiz başka şehirler de mevcut olmalıdır. İki adet Lokna mevcut olup bunlardan biri Suca şehri önlerinden akarak kuzeyinde yine bu isimle anılan ırmağa kavuşmakta diğeri de Vır nehrinin 13 verst kadar güneyinden akıp sonra bu ırmakla birleşmektedir⁵⁰⁹. Ancak Kuman-Kıpçak elçilerinin ikinci bahsedilen Lokna'ya gelmiş olmaları için Vır'dan geri doğru gitmeleri gereklidir. Bu nedenle bahsedilen olayın Suca Irmağına dökülen Lokna'da gerçekleşmiş olduğuna hükmetmemiz daha gerçekçidir⁵¹⁰.

Bu surette XII. yüzyılın ilk yarısında Seversk Knezliğinin sınırlarının, Lokna Irmağı boyunca gidip, daha sonra Vır' Irmağına doğru yöneldiğini, sonra karadan güneybatı'da Vyahan şehrine kadar gelip buradan Sula üzerindeki Popaş Şehrine kadar geldiğini, daha sonra da bu ırmak boyunca Pereyaslavlı Knezliğinin bölgesinin başladığını görüyoruz. Ancak bu hatta Seversk Knezliğinin sadece asıl katışıksız nüfusunun sona erdiği anlaşılakta, daha ileride ise, Kuman-Kıpçakların hareketlerini gözetleyen kasabaları ile savaş bölgesinin yer aldığı söylenebilir.

⁵⁰⁶Şubert'in haritası, s.XLII.

⁵⁰⁷İstoriko-Statist. Opisanie Khark. Eparhii, Ç. III, s.411 ve 565, 577.

⁵⁰⁸ Aristov, "O Zemle Polovetskoy", s.222-223, İzvestiya İstoriko-Filol. İnstitutu v Nejine, 1877.

⁵⁰⁹Şubert'in haritası, s.XLII.

⁵¹⁰ Lokna konusunda bkz.:Pogodin, İssled. Zameç.i Lektsii, C. IV., s.272-273; Suca civarındaki Lokna Aziz Filaret'de de mevcuttur. Yunakovki köyünden 7 verst, Suca şehrine giden yolda, 23 sajen sonra sağ tarafta toprak yığını ile tahkim edilmiş 4 kurganın mevcut olduğunu bildirmektedir. Onun düşüncesine göre, etrafı toprak tümseği ile tahkim edilmiş yer, eskiden Çernigov Knezinin atadığı yöneticinin yaşadığı şehirdir. (Opisanie Khark. Eparhii, Ç.III., s.385-386). Dimitrukov'un da Lokna konusundaki düşüncesi bu şekildedir (Etnograf. Sbornik, C. V, s.23-24).

Görüldüğü üzere, eski yerleşim yerleri gibi somut kalıntıların gösterdiklerini dikkate almamak için bir neden yoktur. Bu, Vır, Popaş ve Vyahan'ın kurulmuş oldukları yerlerin belirlenmesinde açıkça görülmektedir. Bu arada haritaya şöyle bir göz attığımızda daha güneyde yer alan diğer şehirlerin dağılımında daha titiz bir doğruluk ve yerindelik dikkatimizi çeker. Lokna Irmağı, kendi ismini taşıyan şehirden 5 verst kadar aşağıda Psyol Irmağı ile birleşen Suca Irmağına dökülmektedir. Psyol Irmağı da Gadyaça Şehriden başlayıp, kıvrımlar yaparak kuzey doğu yönünde ilerleyip, bu surette bizim ilgi alanımız olan yerleri neredeyse çapraz olarak bölmektedir. İşte bu nehir üzerindeki eski yerleşim yerlerinin isimleri: Lipetsk, Gorodetsk, Mihaylovsk, Azatsk ve Kamennoe. İlki, Sum Şehriden 2-x verst uzaklıkta kurulmuştur. 1571 tarihli Rospis'te⁵¹¹ görüldüğü üzere XVI. yüzyılda mevcut bulunmaktadır. :”... Psyol, Borovni'nin yukarılarında LipetsŞehrini aşmaktadır “⁵¹². Gorodetsk Şehri de 1642 senesine kadar mevcudiyetini sürdürmüştür⁵¹³. Kamennoe'den, 1647 senesinde Rusya ve Polonya arasındaki toprak sınırlarının belirlenmesi antlaşmasında bahsedilmektedir. Burada Rusya'nın Psyol'daki Kamennoe Şehrini iade etmesi belirtilmektedir. Putivl'den Psyol'a gidilirken Putivl tarafında kalan yerleşim yeri Kamennoe Köyü de vardır, ancak burası da 1642 senesine kadar mevcut olmuştur⁵¹⁴. Bu surette belirtilen bu üç yerleşim yerinin ne kadar eski oldukları gayet açıktır. Bahsedilen yerlerin yeni yerleşimcilerinden daha önce de bu yerleşim yerleri mevcuttu. Netice olarak, buralardaki mevcut tahkimat kalıntıları, Moğol katliamından önceki zamanlara atfedilmelidir. Mihaylovsk ve Azatsk şehirlerine gelince; dökümanlarda bunlar hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla beraber, eski yerleşim yerleri hattındaki konumları itibarıyla, bu şehirlerin hepsinin aynı zamanda ortaya çıkmış oldukları ve savunma hattı oluşturma gibi tek ve aynı amaca hizmet için kurulmuş oldukları kanaatindeyiz. Vorskla Irmağını aştıktan sonra da tekrar bir sıra eski yerleşim yeri bulmaktayız. Haklarında kaynak dökümanlarda bilgi

⁵¹¹ Razyednoy Rospis: Rus Çarı Korkunç İvan, 1571 tarihinde, devamlı Tatar saldırılarının görüldüğü, Rusyanın güney ve güneydoğu sınırlarının korunmasına yönelik bir savunma planı oluşturulmasını istemiştir. Bu emir üzerine, danışmanlar ve uzmanlar tarafından bu konudaki mevcut düzenleme de göz önünde tutularak, Razyednoy Rospis adını taşıyan, sınır nöbetçi noktaları ve atlı devriye muhafızlarının yerleri ve görevleri ile bir tehlike anında yapılacakların detaylı olarak belirtildiği bu kapsamlı uygulama talimatnamesi hazırlanmıştır (ç).

⁵¹² *İstoriko-Statist. Opisanie Khark. Eparhii*, Ç. III, s.279.

⁵¹³ *A.g.e.*, Ç. III. s.498.

⁵¹⁴ *A.g.e.*, Ç. III. s.530- 531.

olanlarını işaret edecek olursak, şöyledir: Skelskiy, Belskiy, Nemerovski. Rusya ve Polonya arasındaki 1647 tarihinde imzalanmış sınır antlaşmasını okumaya devam edelim: "...eski yerleşim yeri ormanından, Skelskiy tepesi savunma tümseğine, "... Polonya elçileri 1642 senesinde şu sınırı önermişlerdir: "Sınır Vorskla Nehrine kadar gidip, Vorskla'dan aşağıya, Çarskoe tarafında kalan Skelskiy şehrine kadar inmekte. Sınır buradan Belskiy yerleşim yerinin içinden geçmekte oradan Vorskla Irmağından geçip Belskiy yerleşim yerini ortadan ikiye böler"⁵¹⁵. 1689 tarihli bir antlaşmada Nemerovski yerleşim yerini görmekteyiz ama burası 1572 tarihli Rospis'te sadece Nemer olarak adlandırılmaktadır⁵¹⁶. Vorskla Irmağının yukarı kısımlarında Litovkiy ve Bogolubovkiy köyleri arasında, biri Kukuyeva adını taşıyan, diğeri ise rivayete göre burada daha eskiden yer almış olan şehrin bakiyesi olan, iki eski yerleşim yeri daha mevcuttur⁵¹⁷. Daha da yukarılarda Vorskla Nehrinin sol yakasında, aynı şekilde büyük bir eski yerleşim yeri mevcuttur⁵¹⁸. Bahsetmiş olduğumuz bölgedeki her yerde yerleşim yerlerinin ırmağın akışı yönünde düz bir hat üzerinde kurulmuş olmaları dikkat çekicidir. Buralara yerleşmelerinde, tabii setleri kullanarak ve onları tahkim ederek güvenliği sağlama amacı rol oynamıştır. Bunlar arasında herhangi bir sisteme sahip olmayan yerleşim yerleri de mevcuttur. Mesela, Kolomak Irmağının yukarı kısımlarında bu şekilde bir grup eski yerleşim yeri mevcuttur. İki Merçik arasındaki geniş düzlük, dağınık düzende çok büyük eski yerleşim yerleri ile kaplıdır⁵¹⁹. Derin geçmişleri konusunu belgelerin şahitliği ile bağlantılı olarak göstermiş olduğumuz eski yerleşim yerleri düzeninde, Moğol yıkımından önceki ileri tahkimat dönemini görmemiz gerekir. Moj ve Kolomak ırmakları boyunda bulunan eski yerleşim yerlerini de bunların arasına koymamız gerekmektedir. Moj Irmağının Doneç Irmağına kavuştuğu yerde, XVII. yüzyıl başlarında dahi Zmiyev eski yerleşim yeri mevcuttur⁵²⁰. Bunun ardından Ordinka Irmağı ile Merefı Irmağının yukarı kısımları

⁵¹⁵ **İstoriko-Statist. Opisanie Khark. Eparhii.**, Ç. III, s.95.

⁵¹⁶ Juravenskiy (Nemerovski) yerleşim yeri çok büyük idi. Vorskla Irmağının sağ tarafında kurulmuş olup, sık ormanlar ve büyük meşe ağaçları ile çevrelenmişti. Hendeği Vorskla Nehrinden başlayıp, doğu, güney ve batı yönlerinde geniş bir alanı çevrelemekteydi (**A.g.e.**, s.107).

⁵¹⁷ **A.g.e.**, s.55,56,57.

⁵¹⁸ Bu şehrin çapı 24 sajen, uzunluğu 32 sajen, çevresi ise tam 59 sajen İdi (**A.g.e.**, s.197).

⁵¹⁹ Passek, "Kuraganı i Gorodişa Xarkov., Poltav. Uezdov", s.217-218, **Rus.İstor.Sbornik**, C. III, K. II., 1838.

⁵²⁰ "Moj'un aşağılarında Doneç Irmağı üzerinde, Kırım yurdundan Zmiyev yerleşim yeri"....(**Kniga, Glagolemaya Bolşoy Çertej**, Moskva, 1846, s.37).

arasında yer alan Kukulevskiy gelmektedir. Bu yerleşim yerinin derin geçmişi hemen göze çarpmaktadır. Toprak savunma hattı üzerinde, çevreleri 7-8 arşını⁵²¹ bulan ulu meşe ağaçları, bu eski yerleşim yerini kurma hakkını Slobodo Kozaklarının⁵²² elinden almaktadır. Bu meşelerden kesilmiş olan birinin yerde kalan kütüğü üzerine uzun boylu biri boylu boyunca uzansa yine de kütüğün çapını tam olarak kaplayamazdı. Kazılar esnasında burada bulunmuş olan bakır ok uçları da aynı şekilde bu yerin eskiliğini göstermektedir⁵²³. Moj ve Kolomak ırmakları havzasında Hazarovsk ya da Kozarovsk denilen yerde Rinseviy Rog adlı devasa bir orman içerisinde, eski bir Hazar yerleşim yeri kalıntısı mevcuttur. Her tarafını orman kaplamış olduğu için, bir şey görmek pek mümkün değildir⁵²⁴. Vısokopolskiy eski yerleşim yeri ile başlayıp Kolomak boyunca süren bu hat daha sonra Kolomatskiy eski yerleşim yeri ile devam etmektedir. Bu eski yerleşim yeri hakkında 1571 tarihli Razyezdnoy Rospis'te şu bilgiye rastlarız: “Kolomak Irmağı, Kolomatskiy yerleşim yerini alttan, Roven kasabasından geçerek aşmakta, Muravskiy yolundaki tarlalar arasından ve Adalaga üstünden geçmektedir”⁵²⁵. Poltova ili eski yerleşim yerleri hakkında elimizde herhangi bir bilgi olmadığından dolayı bu eski savunma kaleleri hattının Vorskla Irmağına kadar devam ettiğine dair kayıt yoktur. Ancak bu hattın devamının mevcudiyetinden şüphe duymak da pek mümkün değildir. Bu savunma hattının karşı tarafı bariz şekilde Uda Irmağının Doneç Nehrine döküldüğü yere kadar uzanmaktadır. Burada iki eski şehir, Mohnaç ve Kabanovo'yu bulmaktayız. Her ikisi de artık XVII. yüzyılın başında harabe durumundadır. Bunlardan ilki olan Mohnaç, savunmasını Doneç Nehrine, onun koylarına ve Kurugliy Gölüne dayandırmıştı. Kabanovo ise Uda Irmağının tam Doneç Nehrine döküldüğü yerde

⁵²¹ Arşın: 0.71 metreye denk gelen eski bir uzunluk birimi (ç).

⁵²² Slobodo Kozakları: XVII-XVIII. Yüzyılda Çarlık Rusyasının güney-batı sınırını teşkil eden, günümüzde Ukrayna sınırları içerisinde kalan bölgeye yerleştirilen Kozaklar. Doneç ve Don nehrinin bir kısmı ile Harkov ve Sumi şehirlerini de içine alan bu bölge üzerinden, Kırım ve Nogay Tatarları geleneksel olarak Rusya içlerine yıllık akınlar yapmaktaydı. Bu akınların önüne geçmek isteyen Ruslar nüfusu son derece az olan bu bölgelere yerleşmeleri ve sınır muhafızlığı yapmaları için savaşçı özellikleri ile tanınan Kozakları özellikle teşvik etmişlerdir (ç).

⁵²³ **İstorik-Statist. Opisanie Khark. Eparhii**, Ç.II, s.295-296; **Rus.İst. Sbornik**, 1838, C.III, K. II s.212; Y. Morozov, “O Gorodişah” s.22-24. Bu yerleşim yeri büyük boyutlardaydı. Birbiri üzerinde yükselen iki seviyeden oluşmaktaydı ve iki tane kale mevcuttu. İç kale ve şehrin savunma hattını teşkil eden dış kale (Aziz Filaret).

⁵²⁴ **İstoriko-Statist. Opisanie Khark. Eparhii**, Ç.II, s.277-278; **Rus.İstor.Sbornik**, 1838, C. III, K. 2 s.211-212.

⁵²⁵ **Opisanie Khark. Eparhii**, Ç.II s.303 ve 256.

kurulmuştu⁵²⁶. Böylece Psyol, Vorskla ve Kolomak-Moj tarafından tabiatın oluşturmuş olduğu üç savunma hattı, üç sıra tahkimata karşılık gelmektedir. Bu yerleşim yerlerinin, onları Moğol döneminin öncesine atfetmemize yol açan eskilikleri dışında, kurulmuş oldukları yerlerin açık bir sistematik ve belli yerindelik taşıyor olmasına ilaveten, fikrimizi teyid etmeye yarayacak bir-iki duruma daha işaret edeceğiz. XII. yüzyılda, ilgilendiğimiz bölgede, Seversk şehirlerinden Doneç'in mevcut olduğu bilinmektedir. İgor Svyatoslaviç 1185 senesinde Kuman-Kıpçakların elindeki tutsaklığından kurtulduğu zaman, Tor Irmağı kıyısından kuzeye doğru yol almış ve onbirinci günde Doneç şehrine vasıl olmuş; oradan da kendi şehri Novgorod-Seversk'e doğru yola çıkmıştır⁵²⁷. Böylece knezin bu ufak şehre ulaşması ile tehlike sona ermiş olmaktadır. Aristov: "Doneç şehri, Harkov civarında araştırılmalıdır" der. Düşüncesinin onayı için "Kniga Bolşoy Çertaj" kitabını, 1571 tarihli Razyezdnoy Rospis'i kanıt olarak göstererek, Tor Irmağının ağzı ile Doneç eski şehrinin ve Harkov'un arasının 8 versts hesaplanan uzaklığının tam olarak 11 günde yayan yürünecek bir uzaklığı temsil ediyor olmasının da bunu pekiştirdiğini belirtmektedir⁵²⁸. Ayrıca bütün diğer tarihçiler de, şimdiki bahsi geçen Doneç eski yerleşim yerinde daha da eski zamanlardaki Doneç yerleşim yeri kalıntılarının bulunduğunu da kabul etmektedir⁵²⁹. Aynı şekilde, Ukrayna'nın yerleşim yerleri kurularak nüfusunun arttırılmasından önce bu şehrin varlığını gösteren "Kniga Bolşoy Çertej" kitabındaki bilgilere de işaret etmektedirler."Uda Irmağının sol yakasının yukarılarında Horoşevo Şehrinin üst kısmında, Horoşevo'dan 5 verst kadar uzaklıkta Doneç Şehri vardır"⁵³⁰. Aziz Filaret de, Razyezdnoy Rospis'teki ifadeleri aktarmaktadır. Şöyle der: "...Uda boyunca aşağı(gidilip) Pavlovo köyünden geçip

⁵²⁶ "Studenovo'nun aşağısında, bir verst uzaklıkta, Uda Irmağı bulunur; Uda Irmağının ağzında ise, sol tarafında Kabanovo eski yerleşim yeri vardır"... "Kabanovo eski yerleşim yerinin aşağısında, Kırım tarafına doğru Doneç Nehrinin aşağısında, Kabanovo'dan 5 verst kadar uzaklıkta, Muhhaçevo eski yerleşim yeri vardır" (**Kniga Glagolemaya Bolşoy Çertej**, s.32); **Opisanie Khark. Eparhii**, Ç.VI., s.162.

⁵²⁷ **İpat.Let.**, s.438.

⁵²⁸ Aristov, "O Zemle Polovetskoy", s.229-230, **İzvestiya İstoriko-Filol. İnstituta v Nejne**, 1877.

⁵²⁹ N. Artsibaşev, "İgor ili Voyna Polovetskaya", s.259, dpt. 65. **Vestnik Evrope**, 1826, Moskva, May i İyun; Preosv.Filaret, **İstoriko-Statist. Opisanie Khark. Eparhii**, Ç.I, s.82 i Ç.II, s.99-100, 101; Passek, "Kurganı i Gorodişa Kharkov. Valkov. i Poltav. Uezdov", s.214, 215, 216; Morozov, "OGorodişah", s.35; Passek, **Rus.İst.Sbornik**, 1838, C. III, K. 2; Pogodin, **İssled. o Lektsii**, C.IV, s.283- 284; Barsov, **Materialı dlya İstoriko-Geograf. Slovarya Rossii**, Vilna, 1865. I, s.65-66.

⁵³⁰ Kaynak eserde burada dipnot işareti olmakla birlikte, sayfanın alt kısmında herhangi bir dipnot yer almamıştır (ç).

Doneç eski yerleşim yerine doğru ve oradan Horoşevo eski yerleşim yerine, Horoşevo kuyusundan geçilip ve Udskiy düzlüğünden geçilip...”⁵³¹. Bahsettiğimiz bölgede bir yerlerde bu eski yerleşim yerinin mevcudiyetine dair kanıtlarımız var diyelim ve mevcut yazılı kaynaklara göre de bu yerleşim yerinin Uda Nehrinde bulunduğu tespiti mümkün diyelim. Bu durumda insanın aklına ister istemez şu soru gelmektedir: tahkim edilmiş olan böyle bir yerleşim yeri, nasıl olur da Severskiy Knezliği sınırının bu kadar uzağında var olabilir? Eğer bu şehrin, bir zamanlar burada mevcut büyük bir Slav nüfusun arta kalanı olduğunu farz edecek olursak, XII. yüzyılın sonuna kadar buranın, kendi ülkesinden tamamen kopuk olarak, tek başına dayanabilmiş olması pek akla yatkın değildir. Eğer bu noktada tahkim edilmiş bu yerleşim yerinin mevcudiyetini, askeri kolonizasyonun(çünkü bozkırda başka türlü mümkün değildir) bir sonucu diye düşünürsek, o zaman her türlü kolonizasyon hareketinin, özellikle de Kuman-Kıpçak gibi güçlü ve tehlikeleri bir düşmanın bulunduğu topraklarda, kademeli olarak gerçekleştiğini hatırlamak gerekir. Önce tahkim edilmiş noktalar birbiri ardına ilerlemekte, bunların ardından nüfus yerleşimi gelmektedir. Yeni yerleşen nüfusa koruma sağlanmakta, daha sonra da bir ilerideki nokta oluşturulmaktadır. Her yerde ve her zaman böyle bir kolonizasyon düzeni uygulanmıştır. Her iki tahmin durumunda da Doneç Şehrinin bu bölgede tek başına mevcut olamayacağını, tahkim edilmiş ve birbirlerini destekleyen şehirler hattının bir halkası olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Barsov’un düşüncesine göre Doneç Şehri, XII. yüzyılda Rus mülkünün bozkır tarafındaki en uç noktasını teşkil etmekteydi⁵³². Kendisine destek veren ve birbirlerinden fazla uzağa kurulmamış olan diğer şehirler de olmalıdır. Bu savunma hattının diğer kalıntılarını da eski yerleşim yerleri bize gösterebilir. Eğer şimdi Uda ve Doneç ırmakları kıyılarına bakacak olursak, oralarda iki sıra tahkimat hattı buluruz. Doneç eski yerleşim yerinin daha güneyinde, Uda Irmağı üzerinde Horoşevo bulunmaktadır. Bu şehrin, 1571 tarihli Razyezdnoy Rospis’te bahsinin geçtiğini daha önce görmüştük, Çerkeslerin bu yerlerde iskan edilmelerinden önce de burası biliniyor olmalıdır⁵³³. Buranın yeri gayet net olarak “Kniga Bolşoy Çertej” kitabında şu şekilde belirtilmektedir: “Uda

⁵³¹Filaret, **İstoriko-Statist. Opisanie Khark. Eparhii**, Ç. I., s.81.

⁵³²Barsov, **Oçerki Rus. İstoriç. Geografii**.

⁵³³Filaret, **İstoriko-Statist. Opisanie Khark. Eparhii**, Ç. I., s.81 ve II s.98.

boyunca sol taraftan yukarı doğru, ırmağın ağzından 20 verst kadar uzakta, Horoşe yerleşim yeri,”⁵³⁴. Uda Irmağı boyundaki bu tahkimatlar hattına paralel olarak, Doneç Irmağı boyunda da,örnekleri arasında bahsetmiş olduğumuz iki eski yerleşim yerininin bulunduğu, bütün bir savunma noktaları hattı kalıntıları mevcuttur. Bu tür eski yerleşim yerlerinden; Saltovskiy, Katkovskiy, Gumninya ve Çuguyevskiy“Kniga Bolşoy Çertej” kitabında da gösterilmiş bulunmaktadır⁵³⁵. Nitekim, başka belgelerde de bunlar konusunda bilgi mevcuttur. Bu belgelerden ilki arazi tahsisi ile 1639 tarihinde Ostryanın’e verilmiştir. 1674 tarihli Saltova’nın tarifinde ise şöyle denilmektedir:”Saltovskiy eski yerleşim yerinde kurulmuş olan Saltov şehri bir meşe ormanı ile çevrelenmiştir“. Ondan ayrı olmayan Gumninskiy eski yerleşim yeri de burada bulunmakta ve Belgorod Voyvodasının 1668 tarihli emrinde şu şekilde bahsi geçmektedir:”... ve onlar (Çuguyevliler) Çuguyev’de 50 kişiden oluşan yüzlük gruplar olarak durmalı ve Doneç Irmağında, Saltova yerleşim yerinde ve Gumninskiy yerleşim yerinde, Moğolların sızdıkları geçitlerde nöbete 37 kişilik gruplar gitmeli”. En az bunun kadar önemli bir belge Çuguyevskiy eski yerleşim yeri için de mevcuttur. Bunu da 1641 tarihli Çarlık Fermanının şu satırlarında bulmaktayız:”Geçtiğimiz 146 (1638 yılında) Moskova Devletimize Litovskiya taraflarından Getman Yatsko Ostrenin gelmiştir ve yanında da Çerkes yüzbaşları ve erler gelmiştir”...(talepte bulundular) “Hıristiyan inancının yok olmasını önleyebilmek ve onların ebediyen Çuguyevo eski yerleşim yerinde yerleşmelerini teminen... şehir ve kale kendileri tarafından kurulacaktır”⁵³⁶. Bu bilgilerin su götürmez şekilde, bahsedilen eski yerleşim yerinin Ukrayna’yayerleşim yerleri kurulup, nüfus iskan edilmesinden önce de mevcut bulunduğunu gösterdiğini tekrar etmeyi gereksiz bulmaktayız. Şimdi tekrar haritaya bir göz atacak olursak, daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere, bu şehirlerin yerleşim yerlerindeki sistematik yerindelik daha da güçlü bir şekilde tebaruz etmektedir. Uda ve Doneç tahkimat hatları sadece birbirleri ile değil, daha önce bahsettiklerimiz ile de bağlantılıdır. Bu iki hat arasındaki bağlantı noktası, Uda Irmağının Doneç Irmağına kavuştuğu yerde bulunan Kabanovo eski yerleşim yeridir:”Uda’nın ağzında, sol

⁵³⁴Kniga, Glagolemaya Bolşoy Çertej, s.32.

⁵³⁵Kniga, Glagolemaya Bolşoy Çertej, s.30-31.

⁵³⁶ Filaret, İstoriko-Statist. Opisanie Khark. Eparhii, Ç.IV., s. 280, 283, 282 dpt. 5 ve 36

tarafında, ırmağın ağzından 2 verst kadar uzaklıkta, Kabanovo yerleşim yeri⁵³⁷. Bu şehir ile kilitlenen Uda ve Doneç hattı, Mohnaçevskiy ve Zmiyev tahkimatlı şehirleri aracılığı ile bunların yakınındaki Moj-Kolomak hattı ile de birleşmektedir. Bahsedilen bu iki birleşim noktasına ilişkin olarak “Kniga Bolşoy Çertej” kitabında da bahis olup, şu şekilde geçmektedir:”Kabanovo yerleşim yerinin aşağılarında, Kırım tarafından, Doneç boyunca, aşağıda, Kabanovo’dan 5 verst kadar uzaklıkta Muhnaçevo yerleşim yeri”. “Moj’un aşağısında Doneç üzerinde, Kırım tarafında Zmievo eski yerleşim yeri vardır ve Zmievo Kurganı da aynı şekilde burada olup; Moj’dan 2 verst kadar uzaklıktadır⁵³⁸. Eğer Uda ve Doneç ırmaklarını akıntıları boyunca yukarılarına doğru izleyecek olursak, ilkinin Kursk İlinin sınırına yakın yerinde, daha önce bahsetmiş olduğumuz 1571 tarihli Rospis’te Pavlova köyü diye adlandırılan yerleşim yerini⁵³⁹, Doneç üzerinde ise Nejegolsk ve Belgorod isimli eski yerleşim yerlerini buluruz⁵⁴⁰.

Maalesef Kursk vilayetindeki eski yerleşim yerleri hakkında bilgi sahibi değiliz. Sadece Vorskla Irmağı üzerinde Hotmijsk eski yerleşim yerinin⁵⁴¹ bulunduğu ve bunun da Vorskla ve Lokna-Psyol iç hatlarını kenardaki hat ile bağlama görevi görmüş olabileceği bilinmektedir. Şimdi, okuyucu, tarafımızca ifade edilen bütün bilgilerin bağlantılarını hatıra getirirken şuna da dikkat etmelidir ki, tarihimizin Moskova yönetimi döneminde, sınır devriyeleri düzenlenmiş, kasabalar kurulmuş, orman ve bataklık kaleleri bulunmaktaydı⁵⁴². Bu durumda, Moğol öncesi dönemde de aynı şekilde yapılmış olduğunu yadsımak mümkün müdür?(tabii mümkün değildir). Çünkü hayatta aynı şartlar, aynı sonuçları meydana getirir. Her iki dönemde de insanlar aynı koşullara maruz kalmıştır. Önceden Kuman-Kıpçaklar vardı, daha sonra da Moğollar gelmiştir. Yıllıkta, bu bölgede Doneç yerleşim yerinden başka herhangi bir şehirden bahsedilmemiş olduğu itirazları da temelsizdir;

⁵³⁷Kniga, Glagolemaya Bolşoy Çertej, s.32.

⁵³⁸Filaret, İstoriko-Statist. Opisanie Khark. Eparhii, Ç. II., s.148.

⁵³⁹ Eserin orijinalinde burada da bir önceki dipnotun numarası verilmiş ancak herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır (ç).

⁵⁴⁰ “Nejegol ile Nejegol kuyuları arasında, Kırım tarafında, Doneç üzerinde Nejegolsk eski yerleşim yeri”. (K. Gl. B.Ç., s.30); Passek, “Kurganı i Gorodişa Kharkov. Valkov. ve Poltav. Uyezdov”, s.217; Rus.İst.Sbornik, 1838, C. III. K.2; Kniga, Glagolemaya Bolşoy Çertej, s.28 ve 238.

⁵⁴¹Spiski Naselennih Mest Kurskaya Guberniya, SPb., 1868, s.XIII; “O Gorodişah”, Morozov, s.14.

⁵⁴² Bkz.: 1. Bölüm.

şöyle ki, daha önce de söylemiştik⁵⁴³, yine tekrar edelim, bu şehir çok kişiyi ilgilendirmemekteydi, ya da diğer bir deyişle, çok az kişiyi ilgilendirmekteydi. Ara ara, tesadüfî olarak yer alan durumlar aksine büyük önem arz etmektedir. Mesela, yukarıda da bahsetmiş olduğumuz Doneç yerleşim yerinin mevcudiyeti de bunlar arasında yer almaktadır. Yıllıkta verilmiş olan böyle bir bilgi, daha önceki bilgilerle birleştirildiğinde büyük önem kazanmaktadır. Tarafımızca bilindiği kadarı ile, bu konuya bu güne kadar fazla dikkat eden olmamıştır. Bakınız 1174 yılı altında yıllıkta ne yazılmıştır: “Bu yılda Petro gününde, İgor Svyatoslaviç, alaylarını topladı ve *Vorskla ötesine, bozkıra gitti ve orada düşman askeri yakalamaya çalışan Polovetsle karşılaştı* ve onu yakalayıp tutsak etti. Ondan Kobyak ile Konçak’ın Pereyaslavl’a doğru gittiklerini işiten İgor, Polovetleri karşılamaya gitti ve *Ltava’da Vorskla Irmağını geçip Pereyaslavl’a doğru gitti*, Polovets birlikleri de göründüler”...⁵⁴⁴ Bu habere göre, İgor Svyatoslaviç, düşman askeri yakalamaya çalışan Kuman-Kıpçaklara Vorskla ve Kolomak arasındaki arazide tesadüfen rast gelmiştir. Böyle söylüyoruz çünkü Kuman-Kıpçak tutsağın sorgulanmasından hemen sonra, İgor Svyatoslaviç derhal Vorskla Irmağını aşarak Ltava’ya, şimdiki Poltava,⁵⁴⁵ geçmiştir. Bunun için de Kolomak Irmağına doğru gitmesi gerekmiştir. Şimdi Belyaev’in bu bilgiyi nasıl açıkladığına bir bakalım. “Bu haberde, Serebriyani dışında, yine Vorskla üzerinde Ltava’dan bahsedilmektedir. Netice olarak bu şunu göstermektedir, Pereyaslavl toprakları güneydoğu yönünde Sula’nın ötesine geçmekle kalmamış, hatta Vorskla’nın da ötesine kadar ilerlemiştir, çünkü İgor, düşman askeri, *yani kendilerine yarayacak haberleri öğrenmek ya da rehber olarak kullanmak üzere, orada yaşayan, yerli halktan birilerini yakalamaya çalışan Kuman-Kıpçaklara Vorskla’nın ötesinde rast gelmiştir. Buradan, Vorskla’da henüz Kuman-Kıpçakların yaşamadığını anlamaktayız, çünkü aksi taktirde onların burada düşman askeri yakalamak gibi bir nedenleri olmayacaktır*”...⁵⁴⁶ Bizce İgor kendi Severskiy topraklarından çıkmış ve önceden görmüş olduğumuz üzere, kuzeydoğu yönünden güneybatı yönüne doğru akmakta olan ve sadece yaklaşık olarak Skelskovo eski

⁵⁴³ Bkz.:1. Bölüm.

⁵⁴⁴ İpat. Let., s.387.

⁵⁴⁵ Pogodin, *İssledovaniya, Zameçaniya i Lektsii*, C. IV, s.28; Barsov, *Materialı dlya İstoriko-Geografic. Slovarya Rossii*, s.115-116.

⁵⁴⁶ Belyaev, “O Geografiç. Svedeniyah v Dr. Rusi”, s. 95, *Zapiski İmp.Rus.Geogr.Obş.*, K.IV, 1852.

yerleşim yerinden güney yönüne kıvrılanVorskla Irmağını da geçerek, Severks knezlerinin bozkıra giderken kullandıkları yol üzerindedir. Şimdi, bunun ardından da Merla Irmağını geçmeleri gerekmektedir. İşte tam burada, daha da netleştirirsek, bu iki ırmak arasındaki bölgede, İgor, Kuman-Kıpçaklara rast geldi ve daha sonra, onlardan edindiği bilgilerle daha da güneye doğru gidip sonra batıya, Ltava'ya doğru döndü. Seversk knezlerinin bozkıra giderken bu güney yönünü tutmuş oldukları, yıllıktaki 1183 senesi altında verilen,Seversk knezlerini toplayan İgor'un bozkıra doğru yola çıkması haberinde de görülmektedir. “Merla'nın ötesine geçtiklerinde Polovetslerle karşılaştılar”...⁵⁴⁷ Yani yine, 1174 senesinde gittiği yoldan gitmiş olmalıdır. Sonuç olarak 1174 senesinde Kuman-Kıpçaklara, onların düşmanları hakkında bilgi verecek olan kişiler, Vorskla ile Merla Irmakları arasında bir yerde yaşamaktaydı. Bu iki akarsu arasında kalan bölge artık Pereyaslavl topraklarından sayılmamaktaydı. Muhtemelen, Kursk Knezliğinin Pereyaslavl içinde sayıldığı zamanda, bu toprak parçası da aynı kaderi paylaşmıştı. Ancak XII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, Posemya ile birlikte Kursk da Seversk knezlerinin egemenliği altına geçtiğinde, bununla beraber Vir-Lokna hattı ve doğrudan güneyde kalan bütün bölge de, yani yaklaşık dörtköşe şeklinde olan, doğuda Doneç, güneyde Moj ve Kolomak ırmakları arasındaki bölge de geçmiş olmalıdır. Tarafımızdan ifade edildiği gibi, Seversk knezliğinin bu savaş bölgesi, Merla ötesine yapmış oldukları seferlerde de görüleceği üzere, onların güvenliğine vakfedilmiş sayılmaktaydı. Düşüncemize göre Ltava, Pereyaslavl topraklarının en doğu kısmındaki sınırını teşkil etmekteydi.Yani,Vorskla Irmağı güneye kıvrılmaya başladığı noktadan itibaren onlar için sınır teşkil etmekteydi. Psyol, Vorskla ve Merla gibi bütün doğu yönündeki akarsular Seversk knezlerinin kullanım sahası içinde bulunmaktaydı. Ancak, bu bölgeyi aslında tamamen Seversk Knezliğine ait bir bölge olarak kabul etmediğimizi de hemen söylememiz lazımdır. Burası bir savaş bölgesi olup, Seversk knezlerinin sadece genel otoritesi altında bulunmaktaydı. Kuman-Kıpçakların yakalamaya çalıştıkları, şehirlerde konuşlanmış olan sınır muhafızları idi. Daha sonraki Moğol döneminde olduğu gibi, bunların görevleri arasında; devriye gezmek, bozkırdaki hareketleri gözetlemek bulunmaktaydı. Kuvvetle muhtemel, hatta kesin olan bir şey

⁵⁴⁷İpat. Let., s. 426.

de, bu tahkim edilmiş yerleşim yerlerinde yaşayan, ticaret ve zenaatle geçinen sivil halkın da mevcut olduğudur. Kanaatimizce *bozkırda karşı taraf hakkında istihbarat edinmek için düşman askeri yakalamak mümkün değildi*. Gerçekte Seversk bölgesinin korunması, Kursk bölgesi halkının payına düşmekteydi. Bu devamlı surette düşmanı püskürtmeye hazır olma, anayurdun korunması için elde silah devamlı nöbette olma durumu Kursklulardan mükemmel savaşçılar yaratmıştı. Kursk halkının, savaşçılık ve savaşa hazır olma özellikleri konusunda Kursk’lu Vsevolod’un İgor Svyatoslaviç’e söylemiş olduğu şu sözleri hatırlayalım. Söz konusu karakter özelliklerinin, bizim sorumuz için anlam taşıyan ikinci bölümünü burada vermekteyiz: “Yolları bilen onlar, kovukları bilen onlar, yayları gerili, sadakları açık, kılıçları bilenmiş, bozkırda bir bozkurt gibi sekerler, kendilerine şeref, knezlerine şan ararlar”⁵⁴⁸. Bunlar 1185 senesinde söylenmiş sözlerdir. Bozkırdaki bütün yolların, bozkırın bütün kovuklarının bilinmesi muhtemelen yalnızca uzun yıllar devriye görevinde bulunmakla, uzun zaman “bozkırı kolağan etmekle” edinilebilmektedir. “Bu yerlerde, sinsî ve çapulcu düşmanların saldırı tehdidi altındaki sınır muhafaza devriyesinin endişe ve tehlikelere alışkın halini anlamamak mümkün değildir. Eğer sınır devriyesi kendi evini yapmak durumunda ise bu, onu düşmandan koruyacak ve tehlike anında sığınacağı güvenli bir yer olmalıdır. Bozkıra ya da ormana gitmek durumunda olduğunda, silahlarını kuşanması ve işini güvenlik önlemlerine uyarak yapması gerekliydi. O halde, her gördüğü şeyi büyük bir dikkatle incelemesi, her duyduğu sese kulak kabartıp dinlemesi, her tümseği, her çukuru en ufak detayına kadar ezberlemesi ve bu surette bütün yolları, bütün kovukları ezbere bilmesi ve bilenmiş kılıcı ile gerilmiş yayını her zaman hazır olarak elde tutmaya alışmış olması gereği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır”⁵⁴⁹.

⁵⁴⁸ Aristov, *Hrestomatiya po Rus. İstorii*, s. 1267.

⁵⁴⁹ *Spiski Naselennih Mest. Kurskaya Guberniya*, s. XVI.

RUSYA VE KONAR-GÖÇERLER⁵⁵⁰

Akla gelen tamamen farklı bir soru da, bu savaş bölgesinin, kendi savunma hatları ile ne zaman ve nasıl ortaya çıkmış olduğudur. Bazı durumlar, tahkimat hattının oluşmasının zaman içinde meydana gelmesini ve askeri yerleşimin güneye doğru yayılmasını takip etmemize imkan vermektedir. 1147 senesi altında yıllıkta verilmiş olan şu bilgi gözümüze çarpmaktadır: “Gleb Gurgeviç bozkır için Posemya boyuna ve Vır’a yöneticiler tayin etti; *onunla gelen pek çok Polovets taburları da vardı*”⁵⁵¹. Böylece, Vır yakınlarında, yani şimdiki Vır-Lokna hattı ötesinde, XII. yüzyılın ilk yarısında Kuman-Kıpçak kamplarının mevcut olduğu açıktır. Bu dönemde Staradub, Novgorod-Seversk ve Vır üzerine büyük saldırı akınları olmuştur⁵⁵². 1147 senesinden sonra artık böyle büyük seferlerle karşılaşılmamakta, avantajın kuzeyliler tarafında kaldığı münferit çatışmalar görülmektedir. 1160 senesinde Svyatoslav Olgoviç, Kuman-Kıpçakları mağlup edip Başbuğları Santuz’u öldürmüştür. 1167 senesinde Oleg Svyatoslaviç Bonyak ile mücadele etmiş ve yine düşmanı mağlup etmiştir. 1168 senesinde Olgoviçler, Kuman-Kıpçaklar üzerine sefer edip, kara kış zamanında Başbuğ Koza ve Beglük’ün yurtlarını ele geçirmişlerdir⁵⁵³. Bu seferlerin nerelere yapılmış olduğunu ve ne gibi bir amaçları olduğunu bilemiyoruz. Ancak diğer durumlarla karşılaştırıldığında anlamları bir açıklık kazanmaktadır. Görmüş olduğumuz üzere, XII. yüzyılın kırklı yıllarında Kuman-Kıpçak yerleşimleri bizzat Vır’da bulunmaktaydı. Güney yönüne doğru uzanan bölgenin ise zaten onların egemenliği altında olması gerektiğini söylememize lüzum yoktur. 1111 senesinde knezler, Doneç bölgesinde Şarukan, Sugrov şehirlerinin sakinleri arasında düşman tarafa mensup kimseleri de bulmuşlardır. Aşağıda da belirtecek olduğumuz üzere, bu şehirlerin nüfusunun tamamının Kuman-Kıpçak boyundan olmamasına rağmen, buraları her halûkârda Rus ülkesinin düşmanlarının

⁵⁵⁰ Eserin orijinalinde “Rusya ve Konar-göçerler” konusu aynı isim ve bölüm numarası ile iki kısım olarak yer almaktadır (ç).

⁵⁵¹ İpat. Let., s. 251.

⁵⁵² Lavr. Let., s. 239, 241, (Pauçenie Monamaha), İpat. Let., s. 198.

⁵⁵³ İpat. Let., s. 346, 361, 364.

yönetimi altında bulunmaktaydı⁵⁵⁴. Bu bağımlılığın esası olarak da bu yerlerde Kuman-Kıpçak kamplarının bulunmasına hükmedebiliriz. Bunun açık bir göstergesini yıllık 1109 senesi altında bize şöyle vermektedir: “Bu yılda, Aralık ayının 2’inci gününde Dimitr İvoroviç *Don’daki* Polovets yurtlarını ele geçirdi; Knez Volodimer’in göndermiş oldukları, 1000 çadırı ele geçirdiler”⁵⁵⁵. 1170 senesinde de Samara, Doneç ve Oskol ırmakları arasında Kuman-Kıpçakların yaşadıkları, yıllıklarda Mstislav İzyaslaviç’in seferi hakkında yazılan bilgilerde görülmektedir. “ve Onların (Polovetslerin) Ugol Irmağı boyundaki yurtlarını ele geçirdiler, yine Snoprod boyundaki yurtları da ele geçirdiler, kimini Kara Ormanda bastırdılar. Bastiya ve diğer bir çokları onları Vskol’un ötesine kadar kovaladılar”⁵⁵⁶. Böylece, göstermiş olduğumuz dört kenarlı bölgenin tamamının Kuman-Kıpçaklara bağlı olduğu zamanlar olmuştur. Ancak artık XII. yüzyılın yetmişli yıllarına gelindiğinde tamamen tersini görmekteyiz. Yukarıda anlatmış olduğumuz gibi, 1174 senesinde, Kolomak ve Vorskla ırmakları arasındaki bölgede Kuman-Kıpçaklar düşman askeri yakalamaya çalışmaktaydılar. Netice itibarıyla bölge artık onlara ait değildi ve orada Ruslara rast gelmemeleri için önceden keşif ve istihbarat yapmaları gerekmektedir. 1183 senesinde Kuman-Kıpçaklar üzerine sefere çıkan Seversk knezleri ancak Merla Irmağında Rus toprakları üzerine yürüyen Obovl (Abaoğlu) Kostukoviç’le karşılaşmışlardır. Severyanların knezişöyle demektedir: “Polovetsler Rus Knezlerinin üzerlerine döndüler ve biz onların yokluğundan faydalanarak yurtlarına saldırmaya teşebbüs ettik”⁵⁵⁷. Yurtları ele geçirmeye giden knezler, Vır’dan Merla’ya kadar uzanan alanda onları bulamamışlar ve Obovl Kostukoviç’le de Merla Irmağı’nı geçtikten sonra karşılaşmışlardır çünkü Kostukoviç artık Rus topraklarına girmiştir. Çadırları ve kampları ise daha güneye doğru başlamaktadır. Nihayet şimdi İgor Svyatoslaviç’in 1185 senesindeki meşhur seferi sırasında nasıl hareket etmiş olduğuna bakacağız. Novgorod-Seversk şehrinden başlayıp, Zmiyevskiy kasabasında Doneç Irmağını geçene kadar sakin bir şekilde drujinasını toplayarak

⁵⁵⁴İpat. Let., s.192-193. Bahsedilen şehirlerin nerede buldukları konusunda bkz.: Aristov, “O Zemle Polovetskoy”; Barsov, **Oçerki Rus. İstoriç.Geografii**; Bkz.: eserimizin 4.Bölümü.

⁵⁵⁵İpat. Let., s. 188.

⁵⁵⁶A.g.e., s. 369.

⁵⁵⁷İpat. Let., s. 427.

ilerlemiştir.”sakin şekilde, durujinasını toplayarak ilerledi”⁵⁵⁸. O daha sonra “Doneç’i geçmiş, böylece Oskol’a doğru yol almış ve iki gün kardeşi Vsevolod’u beklemiştir”⁵⁵⁹... Buradan, Oskol Irmağına kadar düşman tarafından bir tehlike olmadığı açıkça görülmektedir. Aksi taktirde bu şekilde ihtiyatsız olarak, peyderpey gelen birlikleri toplayarak gitmek mümkün olamazdı; İgor, kendisinin bütün kuvvetlerini toplamadan Oskol’u geçmemeye karar vermişti. Yani, düşman tarafı bu nehrin ötesinde başlamaktaydı. Eğer İgor’un Oskol Irmağına ulaşması için Doneç Irmağını geçmesi lazım geldiyse, o zaman sağ taraftan, yani bizim dört kenarlı olarak bahsetmiş olduğumuz bölgeden ilerlemesi gerekmiştir. Vsevolod’un nasıl hareket etmiş olduğunu bilmiyoruz ancak gittiği yolun Doneç Irmağının sol yakası boyunca uzandığı açıktır⁵⁶⁰. Eğer knezler buluşma yeri olarak Oskol Irmağının Doneç

⁵⁵⁸İpat. Let.,s. 431; Aristov, **O Zemle Polovetskoy**, s. 224. Burada Aristov’un ufak bir yanlışı vardır. Bkz.: aşağıdaki dipnot.

⁵⁵⁹İpat. Let., s. 431.

⁵⁶⁰ Nacizane düşüncemize göre, bu sefer hakkında yıllıklarda verilen bilgilerin Aristov tarafından yapılan yorumu ile aynı fikirde olmamız mümkün değildir. Saygıdeğer tarihçi şu noktalarda hatalıdır: 1) İgor’un knezlerle Pereyaslavl’da bulunduğu, 2) İgor Pereyaslavl’dan, 1111 senesinde Belgorod’a varan Monamah’tan da kuzeye gitmiştir(?), 3) İgor, Doneç ve Oskol arasındaki yüksek bölgeden gitmiştir. Bu sefer hakkındaki orijinal, ilk anlatımın İpatyev yıllığında olduğunu kabul etmek lazımdır. Buradaki anlatımı Lavrentyev yıllığındaki anlatımla karşılaştırmak bu konuda kesin olarak ikna olmak için yeterlidir. İpatyev yıllığındaki anlatımdaki bütünlük ve heyecan bunu verir. Lavrentyev yıllığındaki anlatım ise kısaltılmış haldedir ve kuruluşu ile farklıdır. İpatyev yıllığından okuyalım:”O zamanda, Nisan ayının 23. gününde Salı günü, Trubej’den kardeşi Vsevolod’u, Rılsk’tan gelen Knez Svyatoslav Olgaviç ve oğullarını ve Putivl’den gelen Vladimir ve oğlunu yanına alan, Novgorod’dan gelen İgor, Olga’nın torunu”...(430-431). İgor’un herkesi Pereyaslavl’da değil, Novgorod-Severskiy’de toplamış olduğu açıktır. Bu bilginin doğruluğu yanında Lavrentyev yıllığında ifade edilen gerçek dışı olgu da lehe yaramaktadır: ”ve Pereyaslavl’dan ayrıldı”...(376). İgor’un niçin Pereyaslavl’a gitmesi ve daha sonra neden, Kursk’tan, Pılsktan, Putivl’den bütün knezleri oraya sürüklemesi ve sonra tekrar geri hareket etmesi gereksin? Aristov, İgor’un Monamah’dan daha kuzeye doğru gitmiş olduğunu ifade etmektedir, ancak bu “daha kuzey” tam olarak Belgorod’a birkaç yüz verst uzaklık demektir. Eğer İgor Pereyaslavl’da knezlik yapıyor olsaydı bu cümle doğru olabilirdi ancak orada Vladimir Gleboviç bulunmaktaydı (İ.L. 426). Yani, İgor’un Novgorod’dan Pereyaslavl’a, buradan Belgorod’a daha sonra da Oskol’a doğru dolaşması için bir neden yoktur. 23 Nisan’da İgor, Pereyaslavl’dan değil, Novgorod’dan çıkmıştır. Mayısın birinde, güneş tutulması yaşandığında, o henüz Doneç’e ulaşmamış olmalı çünkü İpatyev yıllığında şu şekilde bahsedilmektedir: ”akşam vaktine doğru Doneç ırmağına doğru giderlerken («gelirlerken» değil), İgor gökyüzüne baktı ve güneşin ay gibi durduğunu gördü”....(İ.L. 431). Şu halde, bu olay Novgorod ve Doneç arasındaki yolda olmuştur. “Doneç ırmağını geçtiler” ifadesi, hiç de, söylendiği anda bu geçme işinin gerçekleştiğini göstermez. Yani İgor’un Pereyaslavl’dan Doneç’e bir haftadan az bir sürede gelmiş olduğunu söylemek, mümkün değildir. Bu arada,Pereyaslavl’dan Belgorod’a giderek bir haftadan uzun bir sürede dahi Doneç’e ulaşmanın mümkün olmadığından bahis bile etmiyoruz. Devam edelim; İgor, Doneç Irmağının sol yakasından ilerlemiş olamaz. Eğer o, sol yakadan gitmiş ve Doneç Irmağını aşmış ise, bu demektir ki sağ yakaya geçmiştir ve Oskol Irmağı Doneç Irmağına sol yakadan döküldüğü için de bu ırmağı arkasında bırakmıştır. Oskol Irmağına doğru gelmek ve muhakkak Doneç Irmağından karşıya geçmiş olmak için, İgor’un ilk başta bu ırmağın sağ tarafından gitmiş olması, daha sonra sol yakasına geçmiş olması gerekmektedir. Daha sonra buradan Oskol Irmağına, İgor’un Vsevolod ile birleşmesinin gerçekleştiği direk bir yol uzanmaktadır. Daha önce İgor’un Merla’ya

Irmağına kavuştuğı yeri belirlemişler ise, bu demektir ki, Novgorod Seversk bölgesinden Oskol'a kadar olan bütün bölgede hiç düşman bulunmadığından tamamen eminlerdi. Birbirleriyle buluşan knezler Solnitsa ya da Tor Irmağına kadar ilerlediler ve ancak buraya kadar geldiklerinde devriyeler kendilerine Kuman-Kıpçakların yakınlarda oldukları bilgisini ilettiler. Lakin, Rus alayı bütün gece yol alıp, ancak ertesi günü öğle vaktinde Kuman-Kıpçakların kamplarını bulabilmiştir⁵⁶¹. Böylece verilmiş olan bilgilerden, Seversk topraklarının güney sınırının, Oskol Irmağının Doneç Nehrine kavuştuğı yerden, Moj Irmağının Doneç'e kavuştuğı yere, sonra Moj Irmağının akıntısı yönünde, Kolomak Irmağının üst havzalarına ve onun kıyısı boyundan Vorskla Irmağına kadar uzandığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Şimdi, Seversk knezlerinin önceden görmüş olduğumuz seferleri bize daha anlaşılır gelebilir. Belirtilen sınırların kuzeyinde kalan yerleri Kuman-Kıpçak yerleşimlerinden temizlemeyi hedeflemişlerdir. Her yeni sefer ile şehirler biraz daha ileri gitmiş, hep daha güneye daha da güneye doğru sokulmuşlardır. Bu tarz hareketin bütün diğer yöntemlerden daha iyi netice vermiş olduğu şu durumdan da açıkça görülmektedir; Monamah'ın 1111 senesindeki meşhur seferi bu bölgedeki olayların gidişatında herhangi bir değişiklik meydana getirememiştir; şöyle ki: Şarukan, Sugrov ve Balin şehirleri 1116 senesinde Yaropolk Vladimiroviç ve Vsevolod Davidoviç tarafından ele geçirilmelerine kadar Kuman-Kıpçakların yönetimi altında kalmışlardır⁵⁶². Yalnız bu arada, 1147 senesinde Kuman-Kıpçak kamplarının, Vır-Lokna hattına kadar bütün bölgeye yayılmış olmaları sebebiyle, bu şehirlerin tekrar bozkırlılar tarafından ele geçirilmiş olduklarını farzetmemiz lazım gelmektedir. Mstislav'ın 1170 senesindeki, bozkırlıların Oskol'un ötesine itildikleri seferi daha fazla fayda sağlamıştır. Bu seferin başarılı olması ise büyük ölçüde

doğru yani, Novgorod-Seversk'den doğrudan güney yönüne gittiğini görmüştük. Bu defa da yine aynı yoldan ilerlemiş olduğu, sadece daha Doneç'e doğru gittiği ve sonra da doğu yönüne dönerek Doneç'i aşıp Oskol'a yönelmiş olduğu açıktır. Eğer İgor Doneç Irmağının solundan gitmiş olsaydı, kardeşi Vsevolod ile Oskol'dan çok daha önce, bu ırmağın yukarılarında bir yerlerde birleşmiş olması lazım gelirdi. Eğer birleşme noktası olarak Oskol belirlenmiş ise, bu bundan daha önceki bir yerde birleşmeyecekleri anlamına gelmektedir. Buradan, İgor'un Doneç Irmağının sağ yakasından; Vsevolod'un da, Kursk'tan doğrudan güneye, ırmağın sol yakasından gelmiş olduğu sonucuna varırız. İgor, sadece Zmiyev şehrinden Oskol'a kadar olan bölümde ırmağın sol yakasından gitmiştir.

⁵⁶¹İpat.Let., s. 431; Preosv. Filaret, **İstoriko-Statist. Opisanie Harkovskoy Eparhii**, Ç.V, s. 115-116; Aristov, "O Zemle Polovetskoy" **İzvestiya Nejinskovo İnstituta**, 1877.

⁵⁶²İpat. Let., s. 204.

harekât istikametinden kuzeye doğru uzanan bölgede artık istihkamların mevcut olmasından kaynaklanmaktadır.

Seversk knezlerinin Kuman-Kıpçaklarla olan sistematik mücadelelerinin ve güneyin kolonize edilmesinin başlangıç tarihini 1160 senesi olarak almanın mümkün olabileceğini görmüştük. Seversk topraklarının tarihine baş vuracak olursak, bunun bölgenin dış politikası ile bağlantılı olduğunu açık bir biçimde görebiliriz. Seversk topraklarının ayrı olma durumunun ilk dönemi bağımsızlık mücadelesi ile geçmiştir. Bu dönem Oleg Svyatoslaviç'in hükümdarlığı dönemidir. Daha sonra Vsevolod Olgaviç ve İzyaslav Davidoviç dönemleri gelir ki, bunlardan ilki kendi planlarını kurnazca hayata geçiren, becerikli bir siyâsi enrikacı iken, diğeri de plan yapma yeteneğine sahip olan, ancak bu planları gerçekleştirme yeteneğinden yoksun birisiydi. O zamanlarda Seversk toprakları, kendi knez ailesinin Monomahlara eşitliğini sağlamak için mücadele etmekteydi. Kiev için yapılan bu kısır mücadele nihaî olarak Svyatoslaviç'lerin bölgesini zayıf düşürmüştür. Bunların arasında bunun faydasız bir mücadele olduğunu, gerekli olanın iç barışı sağlamak suretiyle güçlenmek olduğunu gösteren knezler var iken, bu knezlerin bazıları da bu savaşı sürdürmüşler ve durum Davidoviç sülalesinin ortadan kalkması ile neticelenmiştir. Kendi bölgesinin dış politikası konusunda bir bakış açısına sahip olan ilk knez Svyatoslav Olgoviç olmuştur. Ancak Seversk knezlerinin Kuman-Kıpçaklarla ilişkisine dair politikanın asıl kurucusu olarak Oleg Gorislaviç'i⁵⁶³ kabul etmemiz gerekmektedir⁵⁶⁴. Döneminin knezleri arasında başka hiç birisi, Kuman-Kıpçakların karakterini, hal ve tavırlarını, gelenek, göreneklerini, savaş taktiklerini ondan daha iyi bilemezdi çünkü onlardan hiç biri, düşmanlarına karşı yegane kuvvet olarak Kuman-Kıpçaklara dayanıp, bu konar-göçerler arasında onun kadar uzun süre yaşamamıştır. Oleg, bu bilgilere dayanarak Rus ülkesinin düşmanları ile ilişkilerine dair kendisine belirli bir plan oluşturmuş ve şüphesiz bununla bölgesine fayda sağlamıştır. Oleg'in bu politikasının kurallarından bir tanesi de bozkırın

⁵⁶³ Oleg Gorislaviç (1053 yılı civarı-1115): Asıl adı Oleg Svyatoslaviç olup, tarihi kaynaklarda "İgor Detani"nda kendisine verilmiş olan Oleg Gorislaviç lakâbı ile de anılmaktadır. 1073-1078 yılları arasında Volhinskiy knezi olmuş, daha sonraki yıllarda da muhtelif bölgelerde knezlik yapmış, en son 1097-1115 yılları arasında Novgorod-Seversk knezliğinde bulunmuştur. Kendisinden sonra sülalesi Olgaviçiler olarak tanınmış ve amcasının oğlu Vladimir'in soyundan gelen Monomahoviçlerle Rus ülkesinin yönetimi konusunda rakip olmuş, güç mücadelesine girmişlerdir (ç).

⁵⁶⁴ Bkz.: bu konudaki makalemiz: **İstoriyu Severskoy Zemli**, Kiev, 1881, Bölüm: VI-IX.

derinliklerine yapılan ve bir fayda getirmeyen seferlerden kaçınmak idi. Bütün yöntemleri kullanarak bunlardan uzak kalmaya çalışmıştır. Mesela 1095 senesinde Oleg, Svyatopolk ve Monomah'ın talepleri ile sefer için harekete geçmiş, ancak onlarla birleşmemiş ve Kuman-Kıpçak yurtlarının yağmalanmasında da yer almamıştır. 1103 senesinde, yine bir sefere katılma davetine kısaca: "sağlığının" yerinde olmadığı cevabını göndermiştir. 1111 senesindeki Monomah'ın harekâtına karşı da aynı tavrı göstermiştir⁵⁶⁵. Oleg'in kendi toprakları için sağlamış olduğu fayda, kendi dönemindekilerin görüşlerine karşı hareket etmesi gerektiği hususunu hatırladığımızda daha da büyüyecektir. O, sadece geçici fayda sağlayan gürültülü seferler yerine, başka yöntemlerle bu konar-göçerleri etkilemeye çalışmıştır. Bu amacına ulaşabilmek için onlarla barış görüşmelerinde yer almaktan kaçınmamış ve 1107 senesinde oğlu Svyatoslav'ı Kuman-Kıpçak Başbuğu Aepa'nın kızı ile evlendirmiştir. Oleg, bunlarla düşmanlarının saldırılarını önlemeye ve onları caydırmaya çalışmıştır. Bu nedenle seferlerde yer almayı reddetmiş, ancak iş sınırların korunması konusuna geldiğinde, her zaman kuvvetlerini diğer knezlerin güçleri ile birleştirmiştir. Mesela 1107 senesinde Monomah ile birlik olan Oleg, Bonyak ile Şarukan'ı Luben'den çıkarmıştır. 1113 senesinde Kuman-Kıpçakları Vır' önlere yenmiştir⁵⁶⁶. Tehdit altındaki bütün noktalara zamanında yetişebilmek için her daim hazır olmak gerekliydi. Ancak her yerde hazır silahlı mukavemet ile karşılaşacaklarını bilmeleri halinde Kuman-Kıpçaklara Rus topraklarının sınırlarını tanımları öğretilirdi. İşte Oleg bunun da ilerisine geçmiş, Kuman-Kıpçak Başbuğu İtlar'ın oğlunu yetiştirme görevini üzerine almıştır. 1095 senesindeki sefere katılmayı reddetmesi üzerine bu olay da eklendiğinde, Oleg anavatana ihanet suçlamalarına maruz kalmıştır. Zira Monomah: "Oleg üzerine Starodub'a yürüdük, çünkü O,(Oleg) Polovetslere yakınlaşmıştı" demektedir⁵⁶⁷. 1096 senesinde Svyatopolk ve Vladimir, Oleg'in Kiev'de yargılanmasını talep ettiler. "Piskoposlar ve başrahipler huzurunda, boyarlar ve şehir halkı önünde". Oleg bu tür bir yargı önüne çıkmayı reddedince bunun sonucunda yeni bir savaş çıktı⁵⁶⁸. Seversk knezleri daha sonraki zamanlarda da her zaman Oleg tarafından dizayn edilmiş olan bu

⁵⁶⁵İpat.Let., s. 158-159, 183.

⁵⁶⁶İpat.Let., s. 186 ve 198.

⁵⁶⁷Lavr.Let., s. 241(**Paucenie Monamaha**).

⁵⁶⁸İpat. Let., s. 160.

siyasete sadık kalmışlardır. XII. yüzyılın 80'li yıllarına kadar bu knezlerin bozkırın derinliklerine yapılmış seferlerini görmüyoruz. Savaşların hepsi, yukarıda belirtmiş olduğumuz bölgede ve sadece ufak çatışmalarla sınırlı olmuştur. Kendileri ile aynı soydan gelen ve Kiev tahtında oturmakta olan knez Svyatoslav tarafından başlatılan askeri hareketlere büyük isteksizlikle katılmışlardır. Mesela 1183 senesinde Çernigov'lu Yaroslav seferin yapılmasını yaz mevsimine kadar erteleme konusunda Svyatoslav'ı ikna etmiş, yaz mevsimi gelip de Svyatoslav tekrar Çernigov-Seversk knezlerini çağırdığında, knezler kendisine kesin dille şöyle demişlerdir: “Dnyeper'den aşağı giderek *kendi topraklarımızı boş bırakamayız*, ama eğer sen Pereyaslavl'a gelirsen, seninle Sula'da birleşiriz”⁵⁶⁹. Bu knezler aynı şekilde 1184 ve 1185 yıllarındaki seferlere de, bu harekâtlar Horol yönüne doğru yapılmış olmasına rağmen, katılmamışlardır⁵⁷⁰. Nihayet bunların ardından, Novgorod-Seversk knezlerinin cesareti sayesinde, İgor Svyatoslaviç'in meşhur seferine girilmiştir. Kendi kuvvetlerine ve Kuman-Kıpçakların Doneç bölgesinin kolonizasyonu nedeniyle bu bölgede zayıflamış olmalarına güvenmişlerdir. Ancak seferin sonucu tam bir hezimet ve Seversk bölgesinin tamamen tahrip edilmesi olmuştur. Yine aynı 1185 senesinde Başbuğ Kza, Putivl civarını yıkıp yakmış, 1187 senesinde ise Kuman-Kıpçaklar Çernigov bölgesine seferde bulunmuşlardır⁵⁷¹. Seversk toprakları 1185 senesindeki seferden sonra o derece zayıf düşmüştü ki, Çernigov-Seversk knezlerinin Kuman-Kıpçaklar üzerine yapılan seferlere katılmamalarına kızan Svyatoslav Vsevolodoviç bile İgor'un bu seferini kınamıştır. Seversk knezleri hakkında şöyle demiştir: ” Rus topraklarının kapılarını açarak alınıp götürülmesinden sakınmayanlar”⁵⁷². “İgor Bölüğü Destanı”nın yaratıcısı, Svyatoslav'ın ağzına bu seferin zamansız ve erken yapılmış olduğu düşüncesini ifade eden şu sözleri koymuştur. “Ey benim oğullarım İgor ve Vsevolod! Erken başladınız Kuman topraklarında, kılıçlarımızı oynatmaya ve kendinize şan aramaya”⁵⁷³. Ancak 1191 senesinde Seversk knezleri tekrar güçlerini toplayıp, yeni bir sefere çıkabilmişlerdir. Artık bu defa Olgoviçler son derece ihtiyatlı hareket etmektedirler. Sadece Oskol'a

⁵⁶⁹ İpat. Let., s. 424, 426.

⁵⁷⁰ A.g.e., s.428,430.

⁵⁷¹ İpat. Let., s. 440.

⁵⁷² A.g.e., s. 435.

⁵⁷³ Aristov, *Hrestomatiya po Ruskoy İstorii*, s. 1272.

kadar, muhtemelen Oskol Irmağının Doneç Nehrine döküldüğü yere kadar ilerlemişler, burada Kuman-Kıpçakların kendilerini daha üstün kuvvetlerle beklemekte olduklarını öğrendiklerinde de geceleyin geri çekilmişlerdir⁵⁷⁴. Bu seferlere yalnızca XII. yüzyılın son elli senesini kapsayan dönemde çıkmış olduğunu görmekteyiz. O zamana kadar Seversk knezleri açısından bu tür harekâtlar görülmemektedir. Sadece her daim düşmanları geri püskürtmeye hazır olmaya çalışmışlar ve bu sistem de başarılı bir şekilde işlemiştir. Mesela Nikonov Yıllığında verilen bilgiye göre, 1147 senesinde, “Seversk’teki Novgorod’da Tanrının ve Aziz Meryem’in yardımı ile Polovetsler yenilgiye uğratıldı⁵⁷⁵”. Bu, savunmaya yönelik mücadele sistemi yanında, Kuman-Kıpçaklarla akrabalık bağları kurulması, Seversk toprakları haricinde başka hiçbir yerde bu şekilde desteklenmemiştir. Biraz daha ileride bu konudan bahsedilecektir.

İşte Seversk bölgesinin konar-göçerlerin saldırılarından daha az zarar görmesini mümkün kılan şartlar bunlar idi. Bölgenin coğrafi şartlarının, savunmaya hizmet eden istihkam sistemlerinin kurulmasına imkan sağlamış olması yanında, diğer bir takım müsbet koşullar da bizzat Seversk knezleri tarafından oluşturulmuş ve bütün güçleri ile desteklenmiştir. Bu da onların bir başarısıdır.

Seversk topraklarının Kuman-Kıpçaklara ait bölge tarafındaki sınırları, Ryazan topraklarının bu bozkırlılarla olan sınırları ile devam etmektedir. Sınır Oskol Irmağının ağzından başlayıp, şüphesiz bu nehrin kıyısı boyunca ilerleyip, onun üst kısımlarına kadar sürmektedir. Bundan sonra Ryazan bölgesinin sınırı başlamaktadır⁵⁷⁶. Don ve Oskol nehirleri arasındaki bölgenin, kuzeyde Bıstra Sosna Irmağı tarafından bölünen büyük bir yol gibi uzandığından daha önce bahsetmiştik. Bu konuda tarihi kaynaklara döndüğümüzde dikkat çekici bir durum ile karşılaşırız; şöyle ki, buralarda halk Don ve Sosna ırmaklarının sol kıyıları boyunca yerleşmiştir. Bu büyük yol yerleşim açısından boş kalmıştır. Bıstra Sosna Irmağından güney yönüne doğru yerleşimin mevcut olduğunu gösteren herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu ırmağın sol kıyısında ise XII. yüzyılda yerleşim görülmektedir.

⁵⁷⁴ İpat. Let., s. 452- 453.

⁵⁷⁵ Nikonov Let., Ç.II, s. 103.

⁵⁷⁶ Ryazan topraklarının bozkırlılarla olan sınırı konusu, İlovayskiy’nin “İstorii Ryazanskovo Knajestva” adlı eserinde anlatılmaktadır (Moskova, 1858). Ancak biz kendimize, bazı noktalarda değerli tarihçi ile hemfikir olmama ayrıcalığı tanımış olduğumuzdan dolayı, Ryazan’ın sınırları konusuna değinmeyi beyhude görmüyoruz.

“Ryazan’da *Bistra Sosna*’ya gelen Polovetsler, beraberlerinde pek çok tutsak alıp götürdüler”, diye Nikonov Yıllığında anlatılmaktadır⁵⁷⁷. Bundan daha önce, 1146 senesinde, bu ırmak üzerinde Elets şehrinin olduğunu biliyoruz⁵⁷⁸. Buradan halk Don boyunca ve Voronej boyunca güneye doğru inmiştir. Mesela Voronej Nehri boyunca yerleşim yerleri olduğuna dair göstergeler mevcut olup, bunlardan bir tanesi de Voronej ya da Voronaj ismi ile bilinmektedir. 1177 senesinde Suzdal’dan Vsevolod, Ryazan şehrini yakıp yıkıp, knezlerini de yakalayıp hapse attığı zaman, bu knezlerden bir tanesi, Yaropolk Rostislaviç, Voronej’e kaçmış ve “oradan da şehirden şehire dolaşmıştır”. Bu bölgenin Ryazanlılara ait olduğunu Vsevolod’un bu knezin teslim edilmesini Ryazanlılardan talep etmesinden anlamaktayız. Ryazan halkı da Vsevolod’un bu talebini yerine getirmiştir⁵⁷⁹. Bu bölgede şehirlerin ve yerleşik nüfusun var olması şu gerçeğe işaret etmektedir ki; 1237 yılında Moğolların gelmeleri üzerine Ryazan knezleri, “(onları) şehirlere koymamışlar, Voronej’de onların karşısına çıkmışlardır”.⁵⁸⁰ Sonuçta XIII. yüzyıl sonunda bu bölgenin fazla büyük olmayan bir kısmından, 1284-1285 yılları altında Voskresen Yıllığında knezleri hakkında bilgiler yer alan, Lipovets bölgesi meydana getirilmiştir⁵⁸¹. Ancak Ryazan halkının, güneyde çok daha aşağılara, Don Nehrinin bir kolu olan Hopyor Irmağı bölgesine kadar inmiş olduklarını gösteren veriler de mevcuttur. Meşhur Çervlyoniy Yar’dan⁵⁸² bahseden, XIV. yüzyıla ait üç tane resmi belge günümüze kadar ulaşmıştır. İlovayskiy, yıllıklarda verilen bilgilere ve “İz Skazki Kozlovskovo Popa”dan yapılmış bir alıntıya dayanarak Çervlyoniy Yar bölgesini şu şekilde tarif etmektedir: “Dar anlamda Çervlyoniy Yar, ilk olarak Tihaya Sosna ve Bitug ırmakları arasında Don Nehrine dökülen ırmağın adı, ikinci olarak da, Hopyor Nehrine sağ tarafından, Varona Irmağından biraz daha aşağıda kavuşan Savala Irmağının bu nehre kavuştuğu yerdeki kıyısının bir bölümünün adıdır. Daha sonra bu isim hem o

⁵⁷⁷Nikon. Let., s. 155, Ç. II., sene 1156.

⁵⁷⁸A.g.e., s. 93; Barsov, **Materiali Dlya İstoriko-Geografiçeskovo Slovarya Rossii**, s.71-72. Nikonov Yıllığındaki bilgilerin, İpatyev Yıllığında verilen bilgiler ile uyumlu olmamasına rağmen, onda belirtilmiş olan şehirlerin mevcudiyetine inanılmayacak bir durum yoktur.

⁵⁷⁹Nikon. Let., Ç.II, s.236; İlovayskiy, **İstorii Ryazanskovo Knajestva**, s. 60; Lavr. Let. 366; İpat. Let., s. 410; Barsov, **Materiali Dila İstoriko-Geografiçeskovo Slovarya Rossii**, s.61.

⁵⁸⁰Lavr. Let., s. 487; **Zapiski İmp. Rus. Geogr. Obşestva**, 1852, K.VI; Belyaev, “O Geografiç. Svedeniyah v Dr. Rusi”, s. 72.

⁵⁸¹Voskr. Let., Ç.I., s. 176-178.

⁵⁸²Çervlyoniy Yar:Tarih biliminde kullanılan bir tanım olup, Don ve Hopyor ırmakları arasında kalan bölgeye verilen isimdir (ç).

hem de öbür Çervlyoniy Yar arasında uzanan toprakları kapsayacak şekilde yayılmıştır. XIV. yüzyılda ise bu isimle, Voronej, Don, Hopyor ve Velikaya Varona ırmaklarının çevrelediği alanda kalan bütün bozkır alanı kastedilmektedir⁵⁸³. Bu bölgedeki yerleşim konusunda yukarıda bahsetmiş olduğumuz resmi belgeler bize bazı bilgiler vermektedir. Bunlardan Mitropolit⁵⁸⁴ Teognost'a (1328-1353)⁵⁸⁵ ait olan ilkini okuyalım: “Aziz Teognost.... Başkak'lara⁵⁸⁶ ve sotniklere⁵⁸⁷ ve igumenlere⁵⁸⁸ ve papaya ve Çerlyoniy Yar'ın bütün Hıristiyanlarına ve Velikaya Vorona boyundaki bütün şehirlere”⁵⁸⁹. Burada problem şurada düğümlenmektedir: Bu bölgelerdeki yerleşim ne zamana kadar geri götürülebilir? Bahsedilen belgeler, Ryazanlı ve Saray'lı piskoposlar arasında, sözünü ettiğimiz bölgeyle ilgili bir anlaşmazlık üzerine yazılmıştır. Her iki piskoposluk da bu bölgeyi kendi kilise yönetim alanı içerisine almak isteğindeydi. Mitropolit Teognost şöyle yazmaktadır: “Biliyorsunuz evlatlarım, Ryazan ve Saray piskoposları arasında bir çok defalar konuşma ve kargaşa olmuştur buranın yeniden bölünmesi konusunda⁵⁹⁰. Bu tartışmanın daha, bu bölgeyi Ryazan piskoposluk bölgesine ait olarak kabul eden Mitropolitler Maksim ve Piyotr zamanında başlamış olduğu anlaşılmaktadır⁵⁹¹. Mitropolit Maksim, 1293 senesinden 1304 senesine kadar yönetimde olduğuna göre⁵⁹², bu bölgede yerleşik nüfusun mevcudiyeti XIII. yüzyıl sonuna kadar geri gidecektir. Üstelik, burası kendi rahiplerine, manastırlarına sahip olup, bunlar öyle hemen son zamanda oluşmuş da değildi. Yani çoktan beri mitropolitliğin parçası olmalı. Ryazanlı piskoposlar, bu

⁵⁸³ İlovayskiy, **İstoriya Ryazanskovo Knajestva**, s. 141-144. “Çerlyoniy Yar, Voronej nehri ağzından otuz verst kadar aşağıda olup, halkın ne zamanda buraya yerleştiğini bilen yoktur... Diğer bir Çervlyoniy Yar ise, Hopyor nehri üzerindeki Savala Irmağı ağzındadır. Savala Irmağı, Vorona'dan daha aşağıda, Voronej'in ağzından yüz verst kadar uzakta belirtilen nehre dökülmektedir”. (İz Skazki Kozlovskovo Popa, dpt. 149). “Tihaya Sosna Irmağından sonra ve Çervlyoniy Yar Irmağı ve Betyuk Irmağı ve Pohor (Hopyor) Irmağına”... (“İz Hojdeniya Pimena Mitropolita”. **A.g.e**). Daha başka verilerden de aşağıda bahsedilecektir.

⁵⁸⁴ Mitropolit: Ortodokslarda patrikten sonra gelen ve bir bölgenin din işlerine başkanlık eden din adamı (ç).

⁵⁸⁵ Bestuyev-Ryumin, **Russkaya İstoriya**, SPb., 1872, C. I, s. 455, dpt.,11.

⁵⁸⁶ Başkak: Moğolların ele geçirmiş oldukları bölgelerde, Moğol Hanı'nın bölgedeki vergi toplayan yöneticisi. Daruga (ç).

⁵⁸⁷ Sotnik: Günümüzde Ukrayna sınırları içerisinde kalan bölgelerde ve Rusya'nın bazı bölgelerinde yaşayan Kazak topluluklarındaki askeri yönetici. Yüzbaşı (ç).

⁵⁸⁸ İgumen: Başrahip (ç).

⁵⁸⁹ **Akti İstoriçeskie**, SPb., 1841, C. I, No:1, s. 1.

⁵⁹⁰ **A.g.e.**

⁵⁹¹ **A.g.e.**

⁵⁹² Bestuyev-Rumin, **Russkaya İstoriya**, s. 455, dpt. 11.

bölge konusundaki taleplerini, Çervlyoniy Yar'ın Ryazan piskoposluk bölgesine, yani Ryazan topraklarına eskiden, ilk zamanlardan beri ait olduğu tezine dayandırmaktaydılar. Mitropolitler, Maksim ve Piyotr'da, ne yazık ki günümüze kadar ulaşmamış olan yazdıkları resmi belgelerde bunu kabul etmişlerdir⁵⁹³. Sonunda bu belge konusunda Saray piskoposu da ikna olmuş ve bu tartışmadan çekildiğini belirten resmi yazıyı vermiştir⁵⁹⁴. Nasıl bir belge bu sorunun çözülmesini sağlayan kuvvette olabilir? Bu bölgenin Ryazan Eparhiya'sına⁵⁹⁵ ait olması ve burada yerleşmiş bir nüfusun bulunması durumu, *Saray Eparhiyasının oluştuğu dönemin* öncesine uzanıyor olmalıdır. Saray Eparhiya'sı 1261 senesinde kurulmuştur⁵⁹⁶. Çervlyoniy Yar'ın kolonize edilmesi bu tarihe kadar bütünüyle tamamlanmıştır. Eğer bu bölgenin kolonizasyonu 1261 tarihinden önce başlamış olsaydı veya bu bölge önceden beri Ryazan Eparhiya'sının bir bölümünü teşkil ediyor olmasaydı, bu iki piskopos arasındaki anlaşmazlık hiçbir şekilde çözüme kavuşturulamazdı. Ryazan bölgesinin Moğollar tarafından tahrip edilmesi 1237 senesinde meydana gelmiş olup, Saray Eparhiya'sının kurulmasına kadar aradan sadece 24 sene geçmiştir (1261-1237). Bu kadar kısa bir zaman dilimi içerisinde, Çervlyoniy Yar gibi Ryazan'dan bu kadar uzak bir bölgenin kolonize edilmesinin, hem manastırlar ve kilise bölgeleri ile hem de Eparhiya'nın bölümleri dahil oluşturulmuş şekli ile başarılabilirliğini mümkün görmüyoruz. 1237 senesinde Voronej'den Ryazan'a kadar olan bütün bölge tahrip edilmişti⁵⁹⁷. Bu korkmuş ve yerlerinden edilmiş insanların böyle bir kıyımın ardından bir kolonizasyon hareketine başlamaları garip ve son derece de gerçek dışı olurdu. Dehşet içindeki insanların, biraz kendilerine geldiklerinde, Don ve Voronej nehirbölgelerinde gördüğümüz gibi, ancak yakıp yıkılmış baba ocaklarına dönüp

⁵⁹³ “Şimdi bana Ryazan Vladik'i (piskopos), kendi din görevlileri ve kilise çalışanları ile beraber geldi ve bana *kardeşim Mitropolit Maksim'in* ve diğer kardeşim *Mitropolit Piyotr'un yazılarını getirdi...ve bana üçüncü bir yazı, Saray Vladik'i Sofoniya'nın yazısını* da gösterdiler. Bu yazıda, bölgenin aidiyeti tartışmasından çekildiğinden dolayı burada bulunmadığı, *çünkü bu bölgenin Saray'a değil Ryazan'a ait olduğu* belirtilmişti” (**Aktı İst.**, C. I, No:1, s. 1). 1360 senesindeki Mitropolit Aleksey'in yazısında da aynı şekildedir. (**Ak. İst.**, I, No:3, s.4).

⁵⁹⁴ Piskopos Sofoniya'nın bu tartışmadan çekildiğini belirten yazısı şu kütükte muhafaza edilmiş ve basılmış olup, şu kaynaktır: **İstor. Obozr. Ryazan. Eparhii**, G.İ Vozdivijenskiy:”Ben Saray Piskoposu Sofoniya, bu belgeyi yazıyorum.... Bundan sonra *Velikaya Varona'da Ryazan sınırları* konusuna müdahil olunmayacak, eğer olursam kilise kanunlarına göre yargılanacağım. Bunun teyidi için bu belgeyi verdim”. (Bu bilgi tarafımızdan, İlovayskiy'nin “**İstorii Ryazanskovo Knyajestva**” s. 142, dpt. 141 'den alınmıştır).

⁵⁹⁵ Eparhiya: Piskoposluk yönetimi, Piskoposluk yönetim bölgesi(ç).

⁵⁹⁶ Bestuyev-Rumin, **Russkaya İstoriya**, s. 466.

⁵⁹⁷ **Voskr.Let.**, Ç. I, s. 139.

bunlarla ilgilenmeye mecalleri kalmaktaydı. Aynı koşullar altındaki diğer bölgeler için geçerli olan durum, Çervlyoniy Yar için de aynen geçerliydi. Sonraları, çok daha sonradan, ancak Rus ülkesi Moğollara alıştıktan sonra, gerçek Rus kolonizasyon hareketi başlayabilirdi ve doğu, güneydoğu yönünde başlamıştır. Çervlyoniy Yar'da yaşayan nüfus da aynı şekilde dağılıp kaçmıştı ancak ilk dehşet hali yatıştıktan ve Moğollar güney bozkırlarına yerleştikten sonra, terk etmiş oldukları köylerine ve şehirlerine geri dönebilmişlerdir. Kısacası, bütün bunlardan bizim anladığımız, Çervlyoniy Yar 1261 senesinden önce de tamamen yerleşik bir bölge olarak kendisini göstermiştir. Eğer bunun aksi olmuş olsaydı, Ryazan piskoposunun burası üzerinde bir hakkı olamazdı ve 24 yıllık bir zaman aralığında, bu kuvvette bir kolonizasyon hareketinin şehirler ve manastırlar kurabilmesi mümkün değildi. 1237 yılındaki Moğol istilasına kadar burada halihazırda şehirlerin mevcut bulunduğunu düşündüğümüzden, Çervlyoniy Yar'da nihai yerleşimin, dahası, bu bölgedeki kolonizasyonun başlangıcını daha da geriye çekmeye karar verdik. Ayrıca Ryazan piskoposunun kendi açısından elinde, bizim bahsetmiş olduklarımızdan daha sağlam bir belge bulunduğunu da düşünmekteyiz. Hatta daha da ileri giderek, Ryazan Eparhiya'sının Çervlyoniy Yar üzerindeki hakkının, bu bölgenin Çernigov Piskoposluğundan ayrıldığı zamana kadar geri gittiğini düşünmeye cesaret edebiliriz. Bu olay 1187 ve 1207 yılları arasında meydana gelmiştir⁵⁹⁸. Tarafımızca bütün bu anlatılanlardan sonra, bahsedilen konuda büyük öneme sahip olan ve tarafımızdan yapılan muhakemelere tam olarak karşılık gelen, Nikonov Yıllığında verilen iki bilgi, artık garip ve inanılmaz bulunmayacaktır. Yeri gelmişken, Nikonov Yıllığında 1148 senesi altında şu ifadeler yer almaktadır: "Knez Gleb Yureviç Ryazan'a doğru giderken, *Çervlyoniy Yar ve Velikaya Vorona şehirlerinde bulunmuş* ve tekrar Çernigov Knezine yardım için geri dönmüştür"⁵⁹⁹.

⁵⁹⁸ Golubinskiy, **İstoriya Ruskoy Tserkvi**, C. I., Ç.I, s. 574, Moskva, 1880.

⁵⁹⁹ Olayların anlatımı Nikonov Yıllığına göre çok daha detaylı olması açısından fark yaratan İpatyev Yıllığında bu bilgi yer almamaktadır. Nikonov Yıllığında bazı yanlışların bulunması tabii ki onda yer alan gerçeklerin inanılrlığını ortadan kaldırmamaktadır. Aslında İpatyev Yıllığında şöyle denilmektedir: "ve o zamanda ona (Svyatoslav Olgoviç'e) *Suzdal'dan Glep Gürgeviç..*". daha sonra Kursk'a yapılan sefer, buranın Gleb'e teslim olması, Popaş'ın ele geçirilmesi, İzyaslav ve Rostislav Mstislaviç'le birleşme ve onların Sula'ya hareketleri; Vsevoloj'un alınması, Gleb'in kuşatılması ve Kiev'e dönmeleri gelmektedir. Daha sonra:"yine *aynı yıl, gidip İzyaslav'dan Oten (Oster) yerleşim yerini alan Gürgeviç Gleb*"; daha sonra da onun Pereyaslavlı'ı ele geçirme teşebbüsü konusu gelmektedir. (**İpat. Let.**, s.250-253). Nikonov Yıllığı bu seferin bütün ayrıntılarını bilmemekte ve

Nikonov Yıllığında anlatılan bu olaylar, gerçekler karşısında çelişmemektedir ve güvenilir olarak kabul edilebilir. Tek başlarına ele alındıkları zaman, garip ya da son derece şüpheli görünen diğer bilgiler ise, yukarıda ortaya koymuş olduğumuz gerçekler silsilesi içerisinde bir anlam kazanmaktadır. 1155 senesi altında Nikonov Yıllığında şöyle anlatılmaktadır: “Bu yıl Haport üzerindeki Ryazan’a gelen Tatarlar, pek çok kötülükler yaptılar, hepsini öldürdüler ve diğerlerini de tutsak alıp götürdüler”⁶⁰⁰. İlovayskiybu bilgiyi şöyle yorumlamaktadır: “Şüphe yoktur ki, burada sözkonusu edilen yine Polovetslerdir ve Haport’da Hopyor’un bozuk söylenişidir”⁶⁰¹. Kuman-Kıpçak yerine Tatar kelimesinin kullanılması tamamen tesadüf olarak ortaya çıkmış olabilir ve bu durumun XII.yüzyıla kadar taşınmış olmasının afakî olmadığı da aşıkardır. Şöyle ki, bu durum, Nikonov Yıllığını meydana getirenlerin kullanmış oldukları olaylar hakkında yazılmış olan notların, pek çok sayıda yazıcının elinden geçmiş olması ve haliyle bunların sonuncularının da artık Moğol akınları dönemini yaşayanlar olmaları hasebiyle, tamamen gayriihtiyari olarak bir ismin diğer isim yerine kullanılmış olması yüzündendir. Nikonov Yıllığında verilmiş olan bu iki bilgi, XII. yüzyıl ortalarında bile Çervlyoniy Yar bölgesinde yaşayan bir nüfusun mevcut olduğunu göstermektedir. Ryazan ve Saray piskoposları arasındaki ihtilaf konusundaki düşüncelerimizi hatırlayacak olursak, daha XII. yüzyılda Ryazan bölgesi sınırlarının güney yönünde oldukça ileri gitmiş olduğu neticesine varmak durumunda kalacağımızı düşünmekteyiz. Bu sınırları akarsuların akış istikametleri yardımı ile şu şekilde tanımlayabiliriz: Velikaya Varona Irmağının yukarisından başlayıp, onun akıntısı boyunca aşağıya doğru, daha sonra Hopyor boyunca ve kuvvetle muhtemel onun ağzına kadar devam edip buradan Don Irmağı boyunca onun sağ tarafından Bistra Sosna Irmağının katıldığı yere kadar, daha sonra bu Bistra Sosna Irmağı boyunca devam edip nihayetinde karadan Seversk

güneyin topoğrafyasına pek az aşına olmakla beraber, Ryazan tarihine ilişkin olaylar konusunda İpatyev Yıllığından daha ünlüdür. Nikonov Yıllığı, Gleb’in Çervlyoniy Yar’a uğraması konusundaki haberi, Kursk’un teslim olması ile Pereyaslav’la yapılan sefer arasına yerleştirmektedir (Ç.II, s. 104-105). İpatyev Yıllığı da, Gleb’in Kursk’un alınmasına iştirak ettiğini söyleyerek bu bilgiyi teyit etmekte ancak daha sonra Çernigov’lu knezler arasında Gleb’in mevcudiyeti konusunda tamamen sessiz kalmakta, bunların yalnız hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Daha sonra nereden geldiği belli olmayan Gleb tekrar ortaya çıkmaktadır. İşte onun bu arada nerede olduğu konusunu Nikonov Yıllığı anlatmaktadır. Böylece oradaki bilgiler, mükemmel tamamlayıcı olarak işe yaramaktadır.

⁶⁰⁰Nikon. Let., Ç.II, s. 151.

⁶⁰¹ İlovayskiy, *İstoriya Ryazan. Knyajestva*, s. 49, dpt. 45.

toprakları sınırına kadar uzanmaktadır. Bütün bu tarif edilen alan, Hopyor, Don, Voronej ırmakları bölgesi, eski zamanlarda açık bozkır alanı olmayıp, şimdilerde nehir kıyılarında mevcut olan ormanların kalıntıları ile kaplıydı⁶⁰². Doneç dağ silsilesinin buradan geçmesi neticesi tepelik olan yeryüzü şekli, aynı zamanda yerleşik halkın konar-göçerlere karşı savaşmasını da kolaylaştırmıştır. Neticede henüz XII. yüzyılın ortalarında Velikaya Vorona, Hopyor ve Don ırmakları boyunca yerleşim alanlarının tebarüz etmiş olduğu bu kolonizasyon hareketini hangi zamanlara kadar geri götürmemiz gerekmektedir? Bize kalırsa bu kolonizasyonun şerefının, Ryazan toprakları knezlerine değil de, buranın halkına ait olması gerekir. Bu knezlerin yapmış olduğu bir kolonizasyon değildir. Kuvvetle muhtemeldir ki tam da Ryazan tarihinin, yıllıklarda herhangi bir bilginin günümüze kadar ulaşmadığı dönemine ait olup, Kuman-Kıpçakların ortaya çıkmasından önce ticaretin çok yoğun olduğu, Don'un ticaret yolu olarak önemli bir rol oynadığı zamanlarda, halkın güneye doğru yönelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Muromo-Ryazan bölgesinde ayrı bir knezin, Yaroslav Svyatoslaviç'in ortaya çıktığı 1123 senesinden 1146 senesine kadar ve bu toprakların tarihinde en sakin geçen dönem olan bu dönemde bu kolonizasyon hareketi Ryazan knezlerinin faaliyetlerini kuvvetlendirmiş olabilir. Kolonizasyon dönemini bu şekilde geriye alarak, aynı zamanda bahsedilen sınırın kuzeyinde ve Pronya Irmağından güneyde Kuman-Kıpçak yerleşiminin bu dönemde mevcut olma ihtimalini de reddetmiş oluyoruz. Peki, bu gerçeğin teyidi için elimizde hangi veriler mevcuttur? Yıllıklar bize bu neticeye ulaşmamız için temel olacak herhangi bir bilgi vermemektedir. Sadece mesela yıllıkta Vsevolod Yureviç tarafından 1207 senesinde Pronsk kuşatması konusu anlatılırken şöyle bir yer vardır: "Büyük knezin kendisi, ırmağın ötesinden, *polovetslerin topraklarından*"⁶⁰³. Kuman-Kıpçaklar akınları esnasında bir zamanlar burada kamp kurmuş olabilecekleri ya da Ryazanlı knezler tarafından çağrılmış olarak gelmiş olabilecekleri gibi, kanaatimize göre burada isimleri tamamen tesadüfî geçiyor da olabilir. Belki bu şehrin önlerindeki doğal bir savunma hattı da olabilir. Her hâlükârda buna dayanarak bir karara ulaşmak doğru değildir. Ancak konar-göçerlerin knezliğin güney sınırlarını delip geçtikleri ve akınları ile ta Ryazan şehri önlerine

⁶⁰² Bkz.: Bölüm I.

⁶⁰³ Lavr. Let., s. 410.

kadar gelmiş olduklarını inkar etmek de mümkün değildir. Mesela 1148 senesinde “Binbaşı Konstantin, Ryazan’da pek çok Polovetsi yendi ve kaçırdı”⁶⁰⁴. Ancak yıllıkta “Polovetsler Ryazan’a geldiler” şeklindeki bir bilgi genellikle şehrin kendisi anlamına gelmeyip, daha ziyade bütün Ryazan Knezliği bölgesi anlamındadır. Bu şekilde iki bilgi daha verilmektedir: bir tanesi 1187 senesi altında diğeri ise 1195 senesi altında olup, her ikisi de basmakalıp özellikler taşımaktadır⁶⁰⁵. Ryazan knezleri, kendi bölgelerinin korunması konusunda komşuları olan Olgoviçlerden daha az çaba göstermemişlerdir. Biraz evvel Nikonov Yıllığından aktardığımız bilgi şu gerçeği de göstermektedir; bu bölgenin halkı konar-göçerlerle savaşa alışkın olup, knezlerini beklemeye gerek görmeden, binbaşılarının yönetimi altında bu çapulcularla başa çıkmayı becermektedir. Neredeyse aralıksız devam eden kargaşalara rağmen knezler, kendi topraklarının sınır güvenliklerini takip etmiş ve Kuman-Kıpçakları yenmişlerdir. Mesela 1177 senesinde “Ryazan’lı Knez Roman Gleboviç pek çok Polovets’i öldürmüştür”⁶⁰⁶. Bunların yanında bozkırın derinliklerine de seferler düzenlenmekteydi. Bunlar oldukça erken dönemde başlamışlardır. Bunların ilki 1160 senesine atfedilmektedir. Yıllıkta anlatıldığına göre, bu seferin nedeni bir bölgenin, ki bu muhtemelen Çervlyoniy Yar olabilir, Kuman-Kıpçaklar tarafından işgal edilmesi ve onların daha da kuzeye doğru sokulmalarıydı⁶⁰⁷. Yıllıkta: “Polovetsler bozkıra yayılır ve *geri evlerine kaçarlar*” denilmektedir. İlk ufak çatışma Don’un ötesinde bir yerlerde meydana gelmiş ve bozkırlılar *Rjavtsev’e kadar* geri itilmişlerdir. (Nikon. Let., s.178-179). Günümüzde, Savala Nehri bölgesinde Rjavçik vardır ve bir de Saratov ilinde Rjavka Irmağı bulunmaktadır⁶⁰⁸. Kuman-Kıpçaklar üzerine zafer kazanmak knezlere pahalıya mal olmaktaydı. Sefere gidenlerden sadece bir kısmı geri dönebiliyordu. Bunlarda, Ryazan, Murom, Promsk ve Rostov-Suzdal knezlerinin birleşik kuvvetleri yer almaktaydı. 1199 senesinde bozkıra yeni bir sefer düzenlendi. Bu hareketin öncülüğü Vsevolod Yureviç’e aittir. Bundan kısa süre önce Vladimir Klyazmenskiy knezi, kendi isteği ile Ryazan knezleri ile gitmeye razı olmuştu ve kanaatimizce

⁶⁰⁴Nikonov Let., s. 106.

⁶⁰⁵A.g.e., s.254 ve 260

⁶⁰⁶Nikonov Let., Ç.II, s.237.

⁶⁰⁷A.g.e., s. 178-179.

⁶⁰⁸Spiski Naselennih Mest, Voronejskoy Guber. No: 2142; Saratovskoy, No: 1320.

Vsevolod açısından bu seferin amacı da Ryazan halkının tevecühünü elde etmekten öte bir şey değildi. Sefer neticesiz olarak sonuçlanmış; Kuman-Kıpçaklar yenilmeden, Rus kuvvetlerinin herhangi bir engelle karşılaşmadan Ryazan bölgesi sınırına doğru gelebilmeleri için, sakin bir şekilde güney yönüne, denize doğru çekilmişlerdir. Bu suretle, bu sefer konar-göçerleri sadece Don kıyısı boyundaki kışlaklarının yakılıp yıkılması nedeniyle rahatsız etmiş olabilir⁶⁰⁹. Ryazan knezlerinin 1205 senesindeki seferi çok daha başarılı geçmiş ve Kuman-Kıpçakların çadırları ele geçirilmiştir⁶¹⁰.

İşte Ryazan topraklarının güney bozkırlarındaki düşmanları ile ilişkileri konusunda söyleyeceklerimiz şimdilik bundan ibarettir. Burada, Ryazan halkının savaşı yönünün gelişmesini gösteren son derece ilgi çekici bir durum tespit ettik; bu da bilfiil halkın konar-göçerlerle savaşmasıdır. Bunun yanında, kuzeydeki ve güneydeki düşmanlarla devamlı savaş nedeniyle Ryazanlılar gaddarlığa pek de yabancı değillerdi ancak şimdi bunun yanında bir eğilmezlik ve ses tonlarında da, mesela Suzdal'lı Vsevolod gibi, düşmanlarına karşı hitap ederken kullanmaktan korkmadıkları açık bir sertlik gelişmişti⁶¹¹. Konar-göçerlerle komşuluğun etkileri konusunu anlatmaya daha devam edeceğiz.

Şimdi Pereyaslavl knezliği'ne geçelim. Ana kaynağımız olan yıllıklar, bu bölgedeki muhtelif yerlere yapılmış olan Kuman-Kıpçak akınlarının bilgileri ile doludur. Ancak tarihçi, bu bilgiler arasından, Seversk ve Ryazan toprakları hakkında görmüş olduğumuz daha az sayıda verilmiş olan bölük pörçük yazılardan edinmiş olduğu bilgilerden daha da azını çekip alabilir. Bunun nedeni ise şu anda ilgilenmekte olduğumuz bölgeyle ilgili olarak yılda yer alan bilgilerin son derece basmakalıp özellikte olmalarıdır. Aynı yer hakkında birden fazla bilgi bulabilirsiniz ancak bu bilgiler hemen hemen hiçbir yeni detay içermeyen, hep aynı formda olup, yani sadece, bir yerlere bir zamanlar “Polovetslerin geldiği”ni öğrenebileceğiniz tek tip bilgilerdir. Yıllıklardaki bilgilerin bu özelliği Pereyaslavl knezliğinin Kuman-Kıpçak bozkırları ile olan sınırlarını çizmemize neredeyse hiç imkan sağlamamaktadır.

⁶⁰⁹Nikon. Let., Ç.II, s. 271.

⁶¹⁰Voskr. Let., Ç. I, s.112.

⁶¹¹ Pronyanların 1207 senesinde bu kneze cevapları için bkz.: (Lavr.Let., s.410).

Daha önceden konar-göçerlerin yapmış oldukları akınlarda en büyük payın Pereyaslavl Knezliğinin payına düştüğünü görmüştük. Coğrafi konumu ve sınırlarının geniş olması bu durumu kolaylaştırmıştır. Yıllıkta bahsedildiği ismi ile burası Ukrayna olup⁶¹², konar-göçer yığınlarından ilk darbeyi yiyen, Rus topraklarının bozkır tarafındaki en uç sınır karakoludur. Buranın halkı ağır acılara katlanmak durumunda kalmış, bu bölgenin knezleri de aynı şekilde pek çok şeye tahammül etmek durumunda kalmışlardır. Mesela Monomahşöyle demektedir: “Pereyaslavl’da 3 yaz ve 3 kış, drujinam ile savaş ve açlık yüzünden pek çok kötülükler başımıza geldi”. Bu bilge knezin, Pereyaslavl’daki görevi konusunda anlattıklarını yazdığı bir sayfa, bu bölge knezlerinin hep endişe, korku içinde ve devamlı bir hareket halinde olma durumlarını gayet açık ve canlı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Her an nereden geleceğini bile bilmeden bir saldırı korkusu içinde yaşamak, hiç beklemediğiniz bir yerde düşmanları karşılamak gerekmektedir. Kuman-Kıpçaklar, bazen gayet büyük sayılarda, knezliğin ortalarına kadar sokulmaktaydı. “Sula’nın ötesine geçip Priluk şehrine doğru giderken, birden Polovets knezi ve 8 bin kişi ile karşılaştık. Onunla savaşmak istedik ancak silahlar arabalar vasıtasıyla önden gönderilmişti ve şehre girdik”⁶¹³. Knezler ve drujinaları için silahları kendilerinden ayırmamaları gerekmektedir. Pereyaslavl’da hüküm sürmüş knezlerin gayretlerine rağmen Kuman-Kıpçaklarla mücadele çoğu zaman bu bölge açısından başarısız geçmiştir. Pereyaslavl’ın Kiev’e sıkı bağlarla bağlı olması durumunun bunda azımsanmayacak bir etkisi vardır. Bu nedenledir ki, Kiev tahtı için çıkan iç savaşlar devamlı surette bu knezliğe de bulaşmıştır. Kâh Olgoviçler Monomahoviçlerle mücadeleye tutuşmuş, kâh İzyaslav Mstislaviç’in büyük knezlik tahtına geçmesine karşı çıkan Suzdal’lı Yuri gelmiştir. Düşman kuvvetlerinin, bu pek çok dertle uğraşan knezliğin topraklarını ele geçirmeleri âdeta kaçınılmazdır. Burasını yönetmekte olan knezlerin dikkatleri, devamlı surette konar-göçer düşmanla olan mücadelelerinden sapmıştır. Onlar açısından yeni tahkimatlar kurmak hiçbir surette mümkün değildi. Mecbur kalındığında, Kuman-Kıpçakların ve Seversk ile Suzdal knezleri kuvvetlerinin yıkıma uğrattığı eski yerleşim yerlerinin sadece

⁶¹² “Volodimer Gleboviç hastalandı ve hastalığı ağırlaşp öldü... Onun için Ukrayna pek çok gözyaşı döktü”. **İpat. Let.**, s. 439. Vladimir Gleboviç Pereyaslavl knezi idi.

⁶¹³ **Lavr. Let.**, (**Pauçenie Monamaha**), s. 240.

tamirata yapılabilmekteydi. İşte bu yüzden buradaki Slav kabilelerinin devamlı ileri gitme hareketini göremediğimiz gibi, aksine kısa süre sonra devamlı bir geri çekilme görülecektir. Aslında nasıl bütün Pereyaslavl bölgesinin Rus toprakları arasından silinip, Kuman-Kıpçak kamplarının yerleşim alanı yapılmamış olduğuna şaşılması gerekir. Muhtemelen, kolonizasyon hareketinin Seversk topraklarından oldukça uzaklara ulaşmış olması ve Özü Nehrinin sağ tarafında bir kale gibi tebarüz eden güçlü Karakalpıklı yerleşim yerlerinin oluşması bu durumu engellemiştir. Yani Pereyaslavl knezliği iki askeri bölge tarafından sarılmış olmaktadır. XII.yüzyılın sonu itibarıyla de savaşların Rus topraklarının diğer noktalarına kaymış olması nedeniyle bölge için daha sakin bir dönem başlayacaktır.

Severyan kabileleri bölgesi olarak yıllıklarda tarif edilmiş sınırları kesin kabul etmenin mümkün olmadığını daha önce belirtmiştik⁶¹⁴. Slav yerleşimlerinin bir zamanlar, doğuda Psyol ve Vorskla ırmakları bölgesinde daha geniş bir alan işgal etmiş oldukları hususunda hiçbir şüphe yoktur. Bölgedeki eski yerleşim yerleri kalıntılarının mevcudiyeti bu durumu kanıtlamaktadır. Bunların tarafımızca bilinenlerinin sayısı oldukça azdır. Yıllıklardaki tamamen tesadüfi haberlere dayanarak şunları göstermek mümkündür: Vorskla Irmağının Kolomak'a döküldüğü yerden fazla uzak olmayan, Vorskla Irmağı üzerindeki Ltava (şimdiki Poltava)⁶¹⁵, Vorskla'nın Özü Nehrine döküldüğü yerin daha üst kısmında Özü Nehri kenarındaki Perevolok (Perevolocna)⁶¹⁶, Goltva Irmağının Psyol Irmağına döküldüğü noktadaki Goltov (Goltva)⁶¹⁷ ve aynı isimdeki ırmağın üzerindeki Horol⁶¹⁸. Bütün bu şehirler,

⁶¹⁴ Bkz.: Bölüm I.

⁶¹⁵ Bkz.: öncekiler.; Maksimoviç, **Sobraniye Soçineniy**, C.II, s. 359.

⁶¹⁶ **Lavr.Let.**, s. 208; Barsov, **Materiali Dlya İstor. Geograf. Slovarya Rossii, I**, 157. Pogodin'in, Perevolok'ta Uday üzerinde Piriluk yakınında Perevolocna diye ufak bir yerleşim yeri bulunduğuna ve bu kanaatini yıllıkta bu iki yerleşim yerinin birbirine yakın, birlikte bulduklarına dayandırmış olmasını kabul edemeyiz, çünkü yıllıkta Kuman-Kıpçak alayının «her yerde» olduğu yani aynı anda farklı noktalara saldırdıkları anlatılmaktadır.

⁶¹⁷ “ve sonra İtlar'ın drujinası öldürüldü, çadırları ele geçirildi, Goltava ötesine gidildi” (**Pouçeniye Monomaha**, s. 240-241). Goltva ırmağı yıllıkta Golta olarak adlandırılmaktadır (**İpat. Let.**, s. 92) ; Pogodin, **İssled. Lektsii i Zameçaniya**, C. IV, s. 266; Barsov, **a.g.e.**, s. 52.

⁶¹⁸ Yıllıkta Horol Irmağı ve Horol şehri hakkında bilgi bulunmaktadır. Aşağıda belirtilmiş olduğu gibi, yıllıkta bahsedilen iki yer, bu şehre aittir: 1) “Bu yılda, Polovetsleri Horol'un ötesine kovaladılar, Goroşin'i ele geçirdiler”. 2) “Cumartesi günü Horol'a vardılar ve buraya kızakları attılar”. (**Lavr.Let.**, s. 239; **İpat. Let.**, s.192). Knez'in kızakları bozkıra «atmış» olduğunu farzetmek mümkün değildir. «Kniga Bolşoy Çertej» kitabında da Horol şehrinin bahsi geçmektedir: “Sula'nın Horol ırmağına döküldüğü yerden 20 verst sonra Horol şehri” (**Kniga, Glagolemaya Bolşoy Çertej**, s. 95). Bu önemli kaynağın Moskova devletinde ortaya çıkmasını muhtemelen XVI. Yüzyıla atfedebiliriz. Mihail Fodoroviç döneminde bu harita kitabı (Çertej) bulunmuştur. «Bu eski Çertej öyle harap durumdadır

bozkırların konar-göçerler tarafından işgal edildiği dönemde yer almış olan kolonizasyon neticesinde oluşmuş şehirler olmayıp, tarih öncesi dönemdeki Slav kabilelerinin göçleri neticesi oluşmuşlardır. Bunun da göstergesi Kuman-Kıpçakların 1092 senesinde ele geçirmiş oldukları ilk şehrin Perevoloka olmasıdır⁶¹⁹. Yani konar-göçerlerin güney Rusya bozkırlarında ortaya çıkmalarından önce de burası mevcuttur. Bu dönemde bütün bu bahsi geçen şehirleri görmekte olduğumuzdan dolayı⁶²⁰, onların ortaya çıkışlarını da konar-göçerler öncesi döneme atfetmemiz gerekmektedir. Gariptir ki bu bölge nüfusu ile birlikte kendi devletinin sınırlarını güçlendirdiği zaman Aziz Vladimir'in dikkatinden kaçmıştır. Tahkimat hattını Sula Irmağı boyunca çekmiş ve bu hattın ötesinde, doğuda kalan yerler kendi kaderlerine terk edilmiştir. Fakat her şeye rağmen durum lehte kalmış, XII. yüzyılın sonuna kadar Vorskla ve Sula ırmakları arasında kalan bölgedeki ahali mevcudiyetini sürdürmüştür. Çünkü 1174 senesinde Ltava şehrinin halen mevcut olduğunu görmekteyiz⁶²¹. Şunu da akılda tutmak gerekir ki, Vorskla ve Psyol ırmaklarının aşağı kısımları, Perevoloka'nın alınışı ile birlikte Kuman-Kıpçaklar tarafından ilk ele geçirilen yerler olduğu için, buralarda yaşayan ahalinin bu ırmakların orta boylarına doğru geri çekilmiş olduklarını farzetmek de mümkündür. Konar-göçerlerin darbelerine uzun süre dayanan, sağlam ve oldukça da güçlü bir sınır, sağ kıyısındaki şehirleri ile, Sula Irmağı olmuştur. Bu akarsu, gerçekte de Pereyaslavlı Knezliği'nin sınırı sayılmıştır. Ancak onun ötesindeki bölge de Vorskla Irmağına kadar henüz tamamen düşman tarafın sayılmamış ve çok tehlikeli olarak kabul edilmemiştir. Yıllığın 1111 senesindeki Kuman-Kıpçaklar üzerine yapılan seferi anlatan şu bölümü de bu durumu göstermektedir: "... Cuma günü (Ruslar) Sula'da oldular; Cumartesi günü yola çıktılar ve *Horol'a vardılar ve burada kızakları bıraktılar*; Haç'ı öpme haftasında yola çıktılar ve Psyol'a geldiler, bunu geçip *Golta Irmağına geldiler*

ki, onun üzerinden coğrafyayı incelemek mümkün değildir. Her tarafı parçalara ayrılmış, dökülmekte; *bu çertej eski yönetimler zamanında çok önceden hazırlanmış olmalı» (Kniga, Glagolemaya Bolşoy Çertej, s.1).*

⁶¹⁹«Bütün sene (1092)... büyük Polovets alayları her yerdeydi. 3 şehri ele geçirdiler, Pesocen, *Perevoloka*, Priluk ve her iki taraftan da pek çok köy savaştı» (**Lavr.Let.**, s.208).

⁶²⁰ Bütün bunların yıllıklarda bahisleri ya XI. yüzyılın sonu ya da XII. yüzyılın hemen başlarında geçmekte olup, bir istisnası Ltava'dır. Onu da biz aynı döneme atfediyoruz çünkü aksi taktirde bu yerleşimi daha sonraki kolonizasyon hareketinden saymamız gerekir ki, burada sadece geri çekilen Slav kabileleri görüldüğü için o da mümkün değildir.

⁶²¹**İpat. Let.**, s.387.

vedurdular. Burada askerlerin gelmesini beklediler. Buradan Vorskla'ya yürüdüler. Ertesi günü olan Çarşamba günü, pek çok gözyaşı dökerek Haç'ı öptüler ve bütün ümitlerini ona bağladılar..."⁶²². Bahsedilen bölgede, kademeli olarak toplanmakta olan birliklerin karşılaşacakları bir tehlike anında savunmalarına yarayacak tahkimat noktalarının halen mevcut bulunduğu aşikârdır. Goltva'da knezler bütün kendi kuvvetlerini birleştirerek, ufak gruplar halinde hareket etmeye cesaret edemeyen diğer birlikleri beklemektedir. Öyle ki, artık bu nehrin ötesinde büyük tehlike başlamaktadır ancak yine de burası henüz düşman toprakları değildir. Ancak, artık Vorskla kıyılarına geldiklerinde knezler Haç'ı öperek kendilerini onun korumasına emanet ederler, çünkü burada artık Kuman-Kıpçakların kamplarının işgal ettiği bölgeye adım atmaktadırlar. Bu surette, Sula ile Vorskla ırmakları arasında kalan ve aralıklarla kurulmuş tahkimatlı şehirlere sahip olan bölge, savaşıklık yönünden aynen Vır ile Moj-Kolomak ırmakları arasında kalan bölge gibiydi. Sadece şöyle bir fark bulunmaktaydı; ikinci bahsedilen yer, knezlerin kolonizasyon hareketi neticesinde oluşmuş bir bölge olup, ilk bahsedilen yer ise kendisinde eski Slavyan yerleşim yerlerini barındıran bir bölgedir.

Yıllıklarda verilmiş olan bilgilere göre, Severyan yerleşiminin merkezi olan SulaNehri kıyıları, gerçekten de bütün bir sıra şehirlerle kaplanmış bulunmaktaydı. Malum olduğu üzere, Aziz Vladimir zamanında bu nehrin kıyılarının tahkim edilmesi husuna önem verilmiştir. Tarafımızdan bilinmekte olan şehirlerin, bir tek Goroşin haricinde, tamamının nehrin sağ kıyısında kurulmuş olmaları dikkat çekicidir. Tahkim edilmiş noktaların en kuzeyde bulunanı Romen⁶²³ olup, ardından sırası ile Kosnyatin⁶²⁴, Lubni⁶²⁵, Lukoml'⁶²⁶, Goroşin⁶²⁷, Buromlya⁶²⁸ gelmekteydi. Bu duruma bakarak şu karara varabiliriz: XII. yüzyıldan sonra knezler, Sula savaş hattının desteklenmesi konusuna çok önem vermişlerdir. Mesela, 1116 senesinde

⁶²²İpat. Let., s.192.

⁶²³ "... ve Romen'e doğru Olga ve onunla 3 çocuğu giderler"...(Lavr. Let., s.241, Pouçenie Monomaha).

⁶²⁴ "... ve Bonyak, bütün Polovetslerle beraber Ksnyatin'e doğru, Sula'nın ötesinden Pereyaslavl'dan, onun ardından gitmekte"....A.g.e.

⁶²⁵ "Ben.... Ve sonra tekrar Bonyak Lubni'ya doğru ve Tanrı yardım etmez" ...A.g.e.

⁶²⁶İpat. Let., s. 415.

⁶²⁷Lavr. Let., s. 239.

⁶²⁸ "Buroml', 'Kniga Bolşoy Çertej'e göre " Grad Buromlya", eski yıllıklarda bahsedilmemiş olsa da, tabii Lukoml ile aynı dönemden olup onun ile aynı kökten gelmektedir".M. A. Maksimoviç, **Sobranie Soçineniy**, C. II, s. 344, Kiev, 1877.

Pereyaslavl Knezi Yaropolk Vladimiroviç, Jelni şehrini kurmuş ve tutsak almış olduğu Druç⁶²⁹ halkını burada iskan etmiştir⁶³⁰. M.A Maksimoviç ve daha sonra da Barsov, burasının Sula Irmağının sağ tarafında bulunan, bu ırmağın Özü'ye döküldüğü yerin yakınlarındaki bugünkü Jovnina⁶³¹ olduğunu kabul ederler. Uday Irmağının Sula'ya döküldüğü yerden, Ksnyatin'in biraz aşağısında, Sula Irmağının sağ kıyısında şimdiki Priyatin ve Priluka⁶³² şehirleri bulunmaktadır. Bu şehirler günümüze kadar korunmuştur. Uday⁶³³ kıyılarında kurulmuş olan eski yerleşim yerlerinin sayılarının çokluğunu göz önünde bulundurduğumuzda, buradaki nüfus yoğunluğunun oldukça fazla olduğunu düşünmemiz gerekir. Supoy Irmağı boyundaki tahkim edilmiş yerler konusunda yıllık yazarının bunlardan bahsetmesi için birkaç uygun fırsat bulunmasına rağmen yıllıklarda herhangi bir bahis bulunmamaktadır. Buna rağmen, bu ırmağın kıyılarının tamamen korunmasız bırakılmış olduğunu düşünmemizi sağlayacak bir durum da sözkonusu değildir. Supoy Irmağı kuzeyden güneye doğru tam bir doğru şeklinde bulunmakta ve Pereyaslavl'ın doğu yönündeki en yakın doğal savunma hattını oluşturmaktadır. Eğer bu ırmağın aşağı kısımlarında Pesoçen Şehrini⁶³⁴ buluyorsak, yukarı kısımlarının kıyılarında ve Pereyaslavl'ın karşısında da yerleşim yerleri ve tahkim edilmiş noktaların mevcut olduğuna ziyadesiyle hükmetmemiz lazım gelir. Pesoçen'in daha güneyinde, Supoy Irmağının sol kıyısında, Dimitrov⁶³⁵Şehrinin kurulmuş olduğu yeri tahmin edebiliriz. Bu arada biz de, M. A. Maksimoviç'in, bugünkü Taşan'ın eskiliğine dair faraziyesinin inanılır olduğunu düşünmekteyiz. «Taşan, daha geçen

⁶²⁹ Drutsk, Druçesk, Drütesk: Günümüzde Belarusya sınırları içinde kalan topraklarda kurulmuş, eski Rusya'da Drutsk knezliğinin merkezi olan, Drutsk ırmağı üzerindeki şehir (ç).

⁶³⁰«6624 senesinde Yaropolk Volodimeriç Druçanlar için Jelni şehrini (ağaçtan) inşa ettirdi, onlar onun tutsaklarıydı»Lavr. Let., s. 275.

⁶³¹ M.A Maksimoviç, **Sobraniye Soçineniy**, C.II, s.344; Barsov, **Materiali Dlya İstoriko-Geografiçeskovo Slovarya Rossii**, C. I, s. 73; Pogodin, **İssled. Zameç. i Lektsii**, C. IV, s. 270.

⁶³²Lavr. Let., s.325: «O zaman Gleb Gurgeviç çok sayıda Polovetsle birlikte Pereyaslavl'a doğru geldi... o zaman Polovetslerle Priyatin'e yöneldi ve orasını ele geçirdi. "... ve Supoy'un ötesine geçip Priluk Şehrine gittiler"... Lavr. Let., s.239.

⁶³³Markeviç, "Reki Poltav. Gub.", **Zapiski İmp. Rus. Geogr. Obs.**, s.365, Ç. XI, 1856.

⁶³⁴**İpat. Let.**, 1092 senesi, s.150. Günümüzde Zolotoñoş ilindeki Peşanoe. Pogodin'in fikrini kabul etmemiz mümkün değildir (**İssled., Zameç. i Lektsii**, C. IV., s. 265). Bu aşağıda verilmiş olan bilgi ile ters düşmektedir: "... bu yılın yazında ilk defa Polovetsler çok sayıda ve ikiye bölünmüş olarak geldiler, bir grup *Pereyaslavl'a doğru* giderken diğerleri Pesoçen'de kaldı»... (**İpat. Let.** 1172 senesi, s. 371). Lohvitskiy'deki Peski Pereyaslavl'dan çok uzaktadır. Bkz.: Perevoloka ile ilgili daha önceki dipnot.

⁶³⁵ "...İsmailoğulları, Tanrısız Polovetsler Rusya'da Dimitrov'a doğru geldiler», (**İpat. Let.**, s.424). Dimitrovka, Zolotoñoş ili.

yüzyıl sonunda eski yerleşim yeri olarak adlandırılmaktadır»⁶³⁶. Pereyaslavl'dan 25 verst uzaklıkta, Supoy Irmağının sağ kıyısındaki pozisyonu, onun nezdinde Knezliğin başkentini doğudan koruyan eski müstahkem mevki görmemize imkan sağlamaktadır. Pereyaslavl şehri, güney tarafından ise toprak tümsekleriyle korunmaktadır. Bu, yıllıktaki, Kuman-Kıpçak Başbuğları İtlar ve Kitan'ın 1095 senesinde barış için Pereyaslavl'a geldiklerini anlatan bölümde görülmektedir: "İtlar Pereyaslavl şehrine gelirken, Kitan askerleri ile toprak tümseklerin sınırında kaldı..."⁶³⁷. Bu tahkimatların kalıntıları günümüze kadar mevcudiyetlerini sürdürmüştür. Velikiy Val (büyük toprak tümseği), Özü'den gelip, Pereyaslav'dan güneye doğru 8 verst uzanmakta, buradan Malıy Karatul, Striyakov köylerine doğru yönelmekte daha sonra Supoy'a doğru gitmektedir. Bundan 10 verst kadar daha güneyden de Malıy Val (küçük toprak tümseği) geçmekte ve bu daha sonra Velikiy Val ile birleşmektedir⁶³⁸. Pereyaslavl'ın batı yönü de, Glebov ve Demyansk adında iki şehir tarafından kapatılmıştı⁶³⁹. Bu surette üç adet tahkim edilmiş hat görmüş olmaktadır, bunlar Sula, Supoy ve Trubej ırmakları boyunca bulunmaktaydı. Ancak bu hatlar pek az bir fayda sağlamıştır. Görünüşe göre bütün yönlerden korunmuş olan Pereyaslavl, sık sık Kuman-Kıpçak saldırılarına maruz kalmıştır. Bu saldırıların önlenmesi konusunda pek az önlem alınmış olduğu açıktır. Bu duruma karşı ne kadar ihmalkârane yaklaşmış olduğu yıllıkta not edilmiş iki olayda görülmektedir. 1107 senesinde Bonyak, ta Pereyaslavl önlerinde atlar ele geçirmiştir. 1167 senesinde ise Kuman-Kıpçaklar yine bu şehrin yakınlarında bütün drujinası ile birlikte Şvarn'ı ele geçirmişlerdir⁶⁴⁰. Pereyaslavl halkının konar-göçerlerle mücadelesini zorlaştıran bu koşulların haricinde, özellikle ilk zamanlarda, bir de knezlerin uzak görüşlülükten yoksun siyasetleri dikkatimizi çekmektedir. Mesela bu durum Kuman-Kıpçaklarla barış antlaşmalarının yapılacağı bir yerin belirlenememiş olmasında kendisini

⁶³⁶ M. A. Maksimoviç, **Sobranie Soçineniy**, C. II, s.348.

⁶³⁷ **İpat. Let.**, s.158.

⁶³⁸ M. A. Maksimoviç, **Sobranie Soçineniy**, C. II, s.340-341.

⁶³⁹ Polovetslerin elinde tutsak bulunduğu Igor tövbe etmektedir: "Çünkü ben, köylülere hiç merhamet etmeden Pereyaslavl'daki Glebov şehrini ele geçirdim"... (**İpat. Let.**, s. 433). Glebov'un İpat. Letopis'in indeksinde yapıldığı gibi Glebl ile karıştırılmaması gerekmektedir. Şimdiki Glebovka (Borisovka) Pereyaslavl'dan 4 verst uzaklıkta Alta'dır (Bkz.: **Spiski Nasel. M. Polt. Gub.** No:3142). "Bu yılda Polovetsler gelerek Demenesk'te savaştılar ve Pereyaslavl'a doğru geldiler"... (**Nikon. Let.**, s. 148,Ç.II). Pereyaslav'dan 5 verst uzaklıkta şimdiki Demyanets(Barsov, **Materialı Dlya İst.-Geogr. Slovary Rossii**, C. I, s.60).

⁶⁴⁰ **İpat. Let.**, s.185, 361.

göstermektedir. Böyle durumlarda Kuman-Kıpçak başbuğları tek başlarına değil de kalabalık kuvvetlerle birlikte bulunmaktaydı. Knezler de onları sınırın daha içerilerine sokmamaya çalışacakları yerde, Kuman-Kıpçaklara kendileri Pereyaslavl Knezliği coğrafyasını tanıtmış oluyorlardı. Mesela 1101 senesinde Kuman-Kıpçak başbuğları, Zolotçe’de toplanmış olan Ruslara barış görüşmeleri teklifi ile elçiler göndermişlerdir. Knezlerimiz, Kuman-Kıpçakların bu teklifini sınırda olmaması bir tarafa hatta Pereyaslavl’ın da kuzey batısında, Özü kıyısında olan Sakov’da toplanmaları şartı ile kabul etmişlerdir⁶⁴¹. Bunun dışında, Monomah ve Svyatopolk İzyaslaviç’in dönemlerinde bizzat Ruslar tarafından, Kuman-Kıpçaklarla olan ilişkilerde uluslararası kural ihlalleri olmuştur. Kuman-Kıpçaklara kendilerinden aşağı kimseler olarak bakmak sadece knezler arasında değil drujina arasında da görülmekteydi. Mesela 1093 senesinde Vsevolod’un öldüğünü haber alan konar-göçerler, barış antlaşmasının yenilenmesini teminen, yeni Kiev knezi olması sebebiyle Svyatopolk’a elçiler göndermişlerdir. “O, elçileri yakaladı ve hapse attı”. Doğal olarak bunun neticesi de Torçesk kuşatması olmuştur⁶⁴². Monomah ise bundan çok daha kötüsünü yapmıştır. Daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere, 1095 senesinde İtlar ve Kitan barış için Pereyaslavl’a gelmişlerdir. İtlar, karşı tarafa güvenerek şehrin içine kadar girmiş, geceyi Boyar Rotibor’un samanlığında geçirmiştir. Monomah, gece kendi drujinasına danıştıktan sonra Uzları Kitan’ın kampına göndermiştir. Onlar ilk önce burada Kitan’ın elinde rehin olan Svyatoslav Vladimiroviç’i kaçırmışlar, daha sonra da Kitan’ı öldürmüşlerdir. Sabahleyin Vladimir, İtlar’a, Ratibor’a giderek onda kahvaltı etmesi ve oradan da kendi yanına gelmesi için haber göndermiştir. Bu arada Kuman-Kıpçak başbuğunun bulunduğu boyarın kulübesi kilitlemiş, kulübenin tavanında açılan bir aralıktan atılan oklarla İtlar ve yanındakiler öldürülmüştür. Yıllıkta bu olayın anlatımının son derece detaylı olması, bunun görgü tanığı birisi tarafından yazılmış olduğunun göstergesidir. Yıllık yazarı, Monomah’ı haklı çıkarmaya çalışarak olayın bütün suçunu drujinanın

⁶⁴¹İpat. Let., s.181. Kiev’in karşısında Dinyeper’e dökülen ırmaklardan birinin adı Zolotçe olup, Sakov ise Poltava bölgesi, Pereyaslavl ili köylerinden bugünkü adı ile Sal’kov, Özü’nün sol kıyısında, Vitiçeva’dan biraz daha yukarıda yer almaktadır (Barsov, **Materialı Dlya İstoriko-Geograf. Slovarya Rossii**, C. I, s.79, 181).

⁶⁴²İpat. Let., s.152.

öğütlerine yüklemektedir ⁶⁴³. Aslında durum tamamen bunun tersidir. Monomah, yazmış olduğu Nasihatlar Kitabında dahi pek az Kuman-Kıpçak başbuğunun elinden canlı olarak kurtulmuş olduğu hususu ile övünmektedir. Mesela bakınız tam bir soğukkanlılıkla şu şekilde anlatmaktadır: “Tanrı knezlerin kendilerini elime canlı olarak verdi.Oğluyla beraber Kokus, Aklan Burçeviç, Tarevskiy Knezi Azguluy ve diğer 15 Kimek genci. *Bana bu canlı getirilenleri kesip Slavliy’deki ırmağa attım*”⁶⁴⁴. Kuman-Kıpçak başbuğları İtlar ve Kitan’ı alçakça öldüren Monomah ve Svyatopolk bununla da kalmayıp, Oleg Gorislaviç’e haber göndererek, İtlar’ın oğlunu öldürmesini veya kendilerine teslim etmesini talep etmişlerdir. Oleg bu talebi reddetmiştir⁶⁴⁵. Eğer Svyatopolk ve Monomah içinde yaşadıkları toplumun görüşlerini yansıtan kişiler idiyse, o zaman kabul etmek gerekir ki, Oleg Gorislaviç onların hepsinin üstünden bir baş daha yüksekte bulunmaktaydı. Daha sonra takip eden knezler ile Kiev ve Pereyaslavl’ın Kuman-Kıpçaklarla olan ilişkilerine dair siyasetler değişecektir. Kuman-KıpçaklarınPereyaslavl bölgesine yapmış oldukları akınların çoğunun Monomah’ın oradaki knezliği döneminde olması dikkat çekicidir. 1096 senesinde Kurya (Küre), Pereyaslavl civarını yakıp yıkmış, onun ardından Tugorhan da yine aynı bölgeye gelmiştir. Yine o zamanda Küre Ust’ye şehrini ateşe vermiştir⁶⁴⁶. 1110 senesinde Kuman-Kıpçaklar Pereyaslavl civarında savaşmışlar ve pek çok köyü ateşe vermişlerdir. 1092 senesinde Pesoçen, Priluk ve Perevolok şehirlerini ele geçirmişlerdir. Goroşina şehrinin alınışı da bu döneme denk düşmektedir⁶⁴⁷. Bunlar Yıllıklarda bahsi geçen büyük seferlerden bazılarıdır. Şüphesiz kaynaklarda bahsi geçmeyen, üstelik oldukça büyük ölçekli pek çoğu daha bulunmaktadır. Mesela, Monomah’ın anlattıklarında görmüş olduğumuz üzere, drujinası ile birlikte Priluk yakınlarında beklenmedik şekilde 8000

⁶⁴³ **A.g.e.**, s.158-159.

⁶⁴⁴ **Lavr. Let.**, s.241-242.

⁶⁴⁵ **İpat. Let.**, s.159.

⁶⁴⁶ Ust’ye şehri, Trubej Irmağının Özü Nehrine kavuştuğu yerde bulunmaktaydı. 1867 yılında Özü Nehrinin taşıdığı dönemde, su, eski zamandan kalma taş kilise kalıntısını ortaya çıkarmıştır. Yapımında kullanılan taşlardan, yapının IX. yüzyılda inşa edilmiş olduğu, yani şehrin daha o zamanlarda mevcut bulunduğu anlaşılmaktadır (Maksimoviç, **Sobranie Soçineniy**, C. II, s. 354).

⁶⁴⁷ **İpat. Let.**, s.150, 161; **Lavr. Let.**, s. 208, 239. Goroşina’nın alınış tarihine dair olarak, güvenilir bir şeyler söyleyebilmek mümkün değildir. Monomah’ın Nasihatlar Kitabı, üzerinde çalışılmayı beklemektedir.

kişilik bir Kuman-Kıpçak birliğini karşılamak durumunda kalmıştır⁶⁴⁸. Bozkırın derinliklerine yapılan seferlerde konar-göçerlerle yapılan savaşların tarihte taşıdığı anlam konusu biraz sonra anlatılacaktır. 1126 senesinden 1167 senesine kadar olan dönemde, neredeyse her yıl tekrarlanmış olan büyük akınlar, Kiev, Çernigov ve Suzdal knezleri arasında cereyan eden inatçı mücadele ile bağlantılıdır. Bu dönemde yapılmış olan saldırıların tarafımızca bilinenleri; 1126 senesinde Baruç'a, 1150 senesinde Pereyaslavl'a, 1154 ve 1167 senelerinde yine Pereyaslavl'a yapılmış olan saldırılardır⁶⁴⁹. Zaman ilerledikçe Pereyaslavl Knezliği üzerine yapılan akınların sayısı da azalmıştır. XII. yüzyılın sonunda, Svyatoslav Vsevolodoviç'in Büyük Knezliği zamanında ise sakinlik dönemi başlamıştır. 1174 senesinde Serebryaniy ve Baruç'a, 1179 senesinde Pereyaslavl'a, 1183 senesinde Dmitrov üzerine yapılmış olan seferler ile İgor Svyatoslaviç'in Kuman-Kıpçaklar üzerine yapmış olduğu meşhur seferin neticesi olarak 1185 senesinde Pereyaslavl ve Rimov üzerine yapılmış olan sefer de bu döneme atfedilen saldırılardır⁶⁵⁰. Tarafımızdan bilinen son sefer ise 1210 senesinde yapılmıştır. O zaman Pereyaslavl'da beliren Kuman-Kıpçaklar pek çok köyü ateşe vermişler ve çok sayıda tutsak almışlardır⁶⁵¹. XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, daha az yıkıcı hale geldiklerini söylemek mümkün olmasa da, saldırıların daha seyrekleşmiş olduğu dikkatimizi çekmektedir. 1179 senesinde Pereyaslavl'da Konçak "köylülelere pek çok kötülükler yaptı. Bazılarını tutsak aldı, bazılarını öldürdü. Öldürülenlerin çoğu çocuklardı"⁶⁵². Knezler her tarafa yardım etmeye yetişememişlerdir. Bu gerçekte imkan dahilinde olmayan bir durumdu. Şehirlerdeki ahali kendi kuvvetleri ile kendi savunmalarını yapmışlardır. Ancak tahkim edilmiş şehirlerin bile dayanması zordu. Mesela Rimov halkı

⁶⁴⁸ Bkz.: önceki dipnot.

⁶⁴⁹ **İpat. Let.**, s. 208, 281, 325, 361. Tarihçilerin düşüncesine göre Baruç, bugünkü Poltava Guberniyası, Pereyaslavl ilindeki Borispol kasabasıdır. Bkz.: Barsov, **Materiali Dila İstoriko-Geografiçeskovo Slovarya Rossii**, s. 4; Pogodin, **İssledovaniya, Zameçaniya i Lektsii**, C. IV., s. 271; Maksimoviç, **Sobranie Soçineniy**, C. II, s. 345.

⁶⁵⁰ **İpat. Let.**, s. 387, 415, 424, 436-437; Pogodin, **a.g.e.**, s. 281. Gerçekten de Serebryaniy Şehrinin nerede bulunduğu karar vermek zordur. Poltava Guberniyasında, Zolotonoş ilinde bulunan Dmitrovka, kanaatimizce Dmitrov Şehrinin tam karşılığı olabilir. Bkz.: Barsov, **a.g.e.**, s.61. Ve Pogodin, s. 283. İlki Dmitrovka'yı Mirgorod ilinde göstermekte, ikincisi ise Dmitrov şehrini Kursk bölgesinde saymaktadır. Ancak yıllıklarda verilen bilgilerden Dmitrovka'nın Pereyaslavl bölgesinde olduğu görülmektedir. Ayrıca Mirgorod ilinde bulunan Dmitrovka değil Dmitrievka köyü'dür. Rimov'a gelince; Bu Lohvitskiy, Romenskiy ve Priluts illeri sınırında, Poltava Guberniyasında bir köydür (Barsov, s. 172-173).

⁶⁵¹ **Voskr. Let.**, Bölüm: I, s. 117.

⁶⁵² Orijinal metinde dipnot için numara verilmiş ancak açıklaması yapılmamıştır (ç).

kahramanca bir savunma yapmıştır. “Rimov halkı kendilerini şehre kapattı ve kale duvarının üzerine çıktı. Tanrının emriyle kale duvarının iki bölümü üzerindeki insanlarla birlikte askerlerin üzerine doğru yıkıldı. Sivil halkın yüreğine korku düştü. Bazıları şehirden çıktı, dövüşerek Rimskiy bataklığına gittiler, tutsak olmaktan kurtuldular. Şehirde kalanların ise hepsi tutsak alındılar”⁶⁵³. Her halûkârda, Kuman-Kıpçaklar bu dönemde daha az cüretli olup, daha fazla ihtiyatlı hareket etmişlerdir. Daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere bu durum Kiev’li knezlerin değişen siyasetleri neticesinde oluşmuştur. Konar-göçerler artık barış için sadece sınır bölgelerine gelebiliyorlardı. Mesela 1155 senesinde Kanev’e, 1156’da Zarub’a 1172’de Pesoçen’e gelmişlerdir⁶⁵⁴. Kuman-Kıpçaklar aceleyle Trepol’ü terketmeye çalışırken, knezlerin buraya gelmeleri önemlidir⁶⁵⁵. Buna rağmen Pereyaslavl Knezliği, sınırlarında olduğu kadar yerleşik nüfusunda da büyük kayıplara katlanmak durumunda kalmıştır. Kuman-Kıpçaklar başarılarını büyük ölçüde, Rusyanın ezeli düşmanı olan, güçlü başbuğları Konçak’a borçlulardı. O, Yıllıkta boşuna “Lanetli, Tanrı tanımaz” diye adlandırılmamıştır. Konçak, savaş kabiliyeti ve Rus halkına karşı bitmek bilmez düşmanlığı ile uzun zaman düşmanları tarafından hatırlanmaya devam etmiştir. Şüphesiz hakkında, ağızdan ağıza dolaşan şarkılar yapılmış, efsaneler anlatılmıştır. Bu halk hikâyelerinden alınma bölümler Yıllıkta 1201 yılı altında anlatılmaktadır. Biraz daha ileride buna atıfta bulunulacaktır. Ruslara karşı olan nefretini, hakkında pek bilgi bulunmayan, Monomah’ın seferlerinin Kafkaslara sürdüğü, babası Otrok’tan (Atrak) almıştır. Konçak kendi kendine Rusya’dan, özellikle de Kiev ve Pereyaslavl Rusyasından intikam almaya yemin etmiştir. 1185 senesinde İgor Svyatoslaviç’in yenilgisinden sonra, Başbuğ Kza, Seversk topraklarının gücünün zayıflamış olmasından, şehirlerinde knezlerinin ve drujinalarının bulunmamasından faydalanarak buraya saldırma konusunda Konçak’ı ikna etmeye çalışmış ancak, Konçak bunu kabul etmemiştir. “Kiev tarafına gidelim - demiştir- Büyük Knezimiz Bonyak ve diğer kardeşlerimizin esas kuvvetlerinin yenilgiye uğradığı yere”⁶⁵⁶. Rus topraklarına 1174, 1179, 1184, 1185 ve 1187 senelerinde yapılmış olan saldırıları Konçak idare etmiştir. Kendisinin son derece

⁶⁵³İpat. Let., s. 436-437.

⁶⁵⁴A.g.e., s. 330, 337, 333, 379, 454.

⁶⁵⁵A.g.e., s. 414-415.

⁶⁵⁶İpat. Let., s. 435.

zekî birisi olduğu anlaşılmaktadır. Rus silahlarının daha üstün olduklarını fark etmiş ve buna karşılık ordusunda bazı yenileştirmeler ve düzenlemeler yapmaya karar vermiştir. Kuman-Kıpçaklar tahkimatları aşabiliyordu, ancak bunu her zaman başaramadıkları da vakiydi. Konçak; Rus şehirlerine yaptığı saldırılarda Rusların ağaçtan yapılma tahkimatlarını ateşe vererek böylece başarı imkanını arttırmak için Grek ateşi ve tam elli kişinin çalıştırdığı özel yaylar gibi yeni silahlar getirmiştir⁶⁵⁷. 1184 senesinde Konçak'ın ilk seferi başarılı olmayıp Ruslar “canlı ateş” atanı ele geçirmiş olsalar da, görülen odur ki bu yenilikler boşa gitmemiştir. Pereyaslavl Knezliği'nin doğu bölgeleri neredeyse tamamen tahkimatlardan ve yerleşik nüfustan yoksun hale getirilmiştir. Yıllık, Konçak'ın “Sula'yı yıktığı”ndan bahsetmektedir⁶⁵⁸. Bu olay 1185 senesinden önce meydana gelmiş olmalıdır, çünkü Sula boyları, “İgor Bölüğü Destanı”nda, Ruslar tarafından kaybedilmiş olan bölgeler arasında verilmektedir. “Div ağacın tepesinden seslenmekte: bilinmeyen topraklara dinlemelerini emrediyor; Vlze (İdil) ve Pomoriya'ya ve *Sula boyları'na* ve Suroj'a ve *sana Tmutorakan putu*”⁶⁵⁹. Kuman-Kıpçaklar “Rsi boylarındaki ve Sula boylarındaki şehirleri paylaşmışlardır...”⁶⁶⁰. Bu bilgiyi tümüyle gerçekmiş gibi anlamamızın mümkün olmadığı aşikârdır.

Moğol istilasından sonra dahi Kiev ve Pereyaslavl'daki Rus topraklarının nihai bir terkedilmişliğe maruz kalmamış olduğunu belirten M.A Maksimoviç'in düşüncelerini paylaşmamak mümkün değildir⁶⁶¹. Moğol istilasına kadar olan dönemdeki şehirlerin, XVI. yüzyılda da aynı şekilde mevcut oldukları gerçeği, bu durumu kanıtlamaktadır. Mesela “Kniga Bolşoy Çertej” Sula boylarında, Buromlyu, Goroşin, Lukoml' şehirlerini göstermektedir⁶⁶². Eğer bölge, meskun halk tarafından nihaî olarak terk edilmiş olsaydı, buralara yeniden insanlar yerleşmeye başladıklarında, bu yerleşim yerleri, halen birkaç yüzyıl önceki aynı isimlerini muhafaza ediyor olamazlardı. Gelenekler, sadece *ağızdan ağıza yayılmalarını*

⁶⁵⁷ “*Lanetli, Tanrısız ve melun* Konçak, kalabalık Polovetslerle, tutsak almak ve Rus şehirlerini ateşe vermek isteği ile Rusya üzerine geldi. Canlı ateşler atan, bir basurman (Rus ve Provaslav olmayan, Müslüman, Türk) bulmuştu. Elli kişinin zor gerebildiği, kendisi arka arkaya oklar atabilen yayı vardı”. (*İpat. Let.*, s.428-429).

⁶⁵⁸ “Ondan, Sula'yı yıkan, giderken omuzlarında kazan taşıyan Konçak doğmuştur”. *İpat. Let.*, s.480.

⁶⁵⁹ Aristov, *Hrestomatiya*, s. 1267.

⁶⁶⁰ *A.g.e.*, s.1274.

⁶⁶¹ Maksimoviç, *Sobranie Soçineniy.*, C. I, s.136.

⁶⁶² *Kniga Glagolemaya Bolşoy Çertej*, s.94.

sağlayan topluluğun varlığını kesintisiz olarak devam ettirmesi halinde mevcudiyetlerini sürdürebilirler. Mesela neden aynı bölgede isimsiz pek çok eski yerleşim yerlerine sahibiz? Bunların eski yerleşim yerlerinin kalıntıları olduklarını varsayarak, buralarda yaşayan nüfusun, bilemediğimiz zamanlarda, ebediyen evlerini terk etmiş olduklarını düşünmemiz gerektiği ortadadır. Bazen eski bir yerleşim yerinin kalıntıları üzerine ancak tamamen yeni bir isim ile tekrar kurulmuş şehirler de görmekteyiz. Böyle durumlarda şüphesiz buradaki eski insanlar, eski zamanlarda, kendilerine ait bu eski yerleşim yerini, isimsiz bir anıt şeklinde bırakarak terk etmişlerdir. Yeni yerleşimciler, eski insanların vermiş olduğu ismi bilmedikleri ve bilemeyecekleri için şehirlerini, kendilerinin verdikleri yeni isim ile vaftiz ederler. Bu nedenle, evvelki, eski isimleri ile anılan yerleri gördüğümüzde, bu yerlerdeki nüfusun devamlılığının kesintiye uğramamış olduğunu düşünmemiz son derece yerindedir. İşte bu yüzden de, Srenevskiy'nin, *yoğun kolonizasyon hareketinden çok daha önceleri, güney bozkırlarında Rus-Slavyan yerleşimcilerinin yaşadıklarını* ve bozkırlara dair hafızanın, güney bölgeleri ile aşinalığının kesintiye uğramamış olduğu düşüncelerine tamamen katılmaktayız⁶⁶³. Sula boyları halkının da ebediyen kökünün kurutulmamış olduğu, sadece son derece azaltılmış oldukları ve ormanlık ve bataklık alanlar gibi ulaşılması zor yerlerde hayatta kalmış olduklarını kabul etmek durumundayız⁶⁶⁴. Eğer böyle olmamış olsaydı, Pereyaslavl Knezliği korkunç derecede güçsüz kalmış olurdu. Daha öncede Pereyaslavl bölgesinin konar-göçerler ile sınırını tam olarak belirlemenin mümkün olmadığından bahsetmiştik. Sadece yaklaşık olarak şunu söyleyebiliriz; Pereyaslavl Knezliğinin en parlak zamanlarında, doğudaki ve güneydeki sınırlarını Sula Irmağı yıkamış; batı ve güney sınırının bir bölümü olarak da Özü Nehri sınır vazifesi görmüştür. Ancak Sula boylarındaki yerleşim yerlerinin “yıkılması” olayı, XII. yüzyılın yetmişli senelerine atfedilmesine rağmen, mesela şöyle durumlarla da karşılaşmaktayız: 1155 senesinde Kuman-Kıpçaklar barış döneminde olup Supoy kıyılarına yerleşmişlerdir. 1140 yılında ise,

⁶⁶³ Sreznevskiy, “Ruskoe Naselenie Stepey i Yujnovo Pomor'ya v. XI-XIV vv” , **İzvestiya Akademii Nauk**, C. V. , SPb., 1858.

⁶⁶⁴ Mesela Kuman-Kıpçakların Rimov'u kuşatmaları esnasında, bura halkının bir kısmının kurtuluşlarını bataklığa borçlu olduklarını hatırlayalım.

daha da ilerilere, tam olarakda Malotin'e doğru sokulmuşlardır⁶⁶⁵. Genellikle iki tarafın barış için yakınlarında toplanmış oldukları Kanev ise tarafımızdan çizilmiş olan sınırdan uzakta, çok daha iç kısımlarda yer almaktadır. Bu gerçeklere göre sınırları oluşturmak, bunun güneyinde kalan, daha önce bahsetmiş olduğumuz şehirlerin varlığına engel teşkil edecektir (Pesoçen, Dmitrov, Jelni, Perevoloka). Bu tartışmalı gerçekleri esas aldığımızda, ya bu yerlerin daha önce de görmüş olduğumuz gibi, Rus knezlerinin taktik bilmemelerinin yeni bir örneği olarak barış görüşmelerinin yapılacağı yerler olarak seçilmiş olduklarını düşünmemiz ya da yeni birkaç ihtimal üzerinde durmamız gerekecektir. Yıllıklarda verilen bilgilerden yapılan alıntılara dayanarakda, Kuman-Kıpçakların akrabaları olan ve Rus knezleri tarafından Pereyaslavl Knezliği'nin sınırlarında iskân ettirilen konar-göçer Uzların yaşadıkları bölgeleri göstermemiz mümkündür. Daha 1055 senesinde, *Voincivarında* onların yerleşim yerlerini görmekteyiz. Daha sonra 1080 senesinde yıllıkta şöyle denilmektedir: “*Pereyaslavl*'daki Torklar Ruslara karşı ayaklandılar”⁶⁶⁶. Verilen bilgiden anlaşıldığı üzere, Uzlar halihazırda belli bir ölçüde Rus knezlerine itaat etmişler ve Pereyaslavl civarlarında konar-göçer bir hayat sürmekteydiler. Bu Voin yakınlarında yaşayan Pereyaslavl Uzları denildiğinde, şimdi görececek olduğumuz üzere, aynı şekilde Baruç yakınlarındaki bölgeyi mesken tutmuş olanlar da anlaşılmaktadır. Rusların bu müttefiklerinin kampları, Pereyaslavl bölgesinin güneyine düşen Voin ve Zarub arasındaki toprakları kaplamaktaydı. Çünkü kaynağımızda 1105 senesi altında şu ifade bulunmaktadır: “Kışın Zarub'a gelen Bonyak, Torklar ve Berendileri yenmiştir”⁶⁶⁷. Yerleşim alanlarının güney yönünde daha da ileriye, Supoy ve Sula nehirlerine kadar uzandığını düşünmek de pekâlâ mümkündür. Bu durumda Pesoçnoe, Goroşin, Buromlyu, Jelni gibi müstahkem şehirlere, bozkırın izlenmesi vazifesini gören ve Rusların pek de güvenilir olmayan müttefikleri olan Uzları itaat altında tutmaya yarayan ileri sınır kaleleri olarak bakmak gerekecektir. Şöyle ki, XI. yüzyılda artık burada Slav nüfusun gerileme olayı vuku bulmuş, bu bölgede her yeri kaplamaktan ziyade, sadece bahsetmiş olduğumuz

⁶⁶⁵ **İpat. Let.**, s. 220, 331. Malotin'in günümüz Poltava Guberniyası, Pereyaslavl ili'nde, Orjitse Irmağındaki Malyutentsı olduğu kabul edilmektedir (Bkz.: Barsov, **Materialı Dlya İstor.-Geografiç. Slovarya Rossii**, s. 126, 112; Pogodin, **İssled., Zameç. i Lektsi**, C. IV, s. 274-275).

⁶⁶⁶ **İpat. Let.**, s. 114, 143.

⁶⁶⁷ **A.g.e.**, s.186.

müstahkem yerlerde kalmışlardır. Tabii, bu alanda yıllıkta bahsedilmemiş olan başka şehirlerin bulunması da muhtemeldir. Pereyaslavl bölgesinin nüfusunun yaygın olarak bulunduğu asıl sınırlarına gelince, bunu son derece dar tutmamız gerekmektedir. Bu sınır Trubej Irmağının Özü Nehrine döküldüğü, bir zamanlar Ust'ye şehrinin bulunduğu yerden başlayıp, Trubej Irmağı boyunca yukarı doğru çıkmaktadır. Doğuya doğru dönen sınır, toprak yığını savunma hatlarıyla Supoy Irmağına kadar uzanır. Bu toprak yığınlarından güneye doğru ilk şehir Voin', şimdiki Voynitsı'dır⁶⁶⁸. Buranın sınır olduğunu şu olgular göstermektedir: 1079 senesinde Roman Svyatoslaviç Kuman-Kıpçaklarla ancak Voin'e kadar gelmiş ve burada durmuştur. 1110 senesinde Svyatopolk, Vladimir ve David, Kuman-Kıpçaklar üzerine doğru harekete geçip Voin'a kadar ilerlemişler ve buradan geri dönmüşlerdir. Yine aynı sene Voin'e kadar gelmiş olan Kuman-Kıpçaklar da buradan geri çekilmişlerdir⁶⁶⁹. Yani, burası toprak yığını istihkamların güneyinde kalan bölgedeki hareketlerin takip edildiği, tahkim edilmiş bir gözetleme istasyonuydu. Gorodiş'ten yaklaşık olarak Supoy'a kadar gidildiğinde, sınır, bu ırmağın kıyıları boyunca kuzeye doğru çıkmaktadır. Sınırı daha ileri doğru takip etmek için, önce bilim adamları tarafından bir bölgeye dair kabul edilmiş olan hipotezi tanımamız gerekmektedir. 1140 senesi altında şunu okumaktayız: "Bu yıl Polovets knezleri ile barış yapmak için Polovets topraklarına gidildi. Kiev'den Vsevolod, Pereyaslavl'dan Andrey, Malotin'a gelerek onlarla [Polovetslerle] barış yaptılar"⁶⁷⁰. Eğer Malotin, bugünkü Malyutentsı'dan başka bir yer değilse, bu durumda sınırı Supoy'dan Orjitsa Irmağına kadar götürüp, sonra bu ırmağın kıyılarını takiben Sula Nehrine döküldüğü yere kadar götürme hakkına sahibiz. Orjitsa Irmağının hemen sol kıyısında Malotin şehri yer almaktadır. Yine aynı kenarda ama biraz daha aşağıda ise Gorodiş'i bulmaktayız. Daha sonra sınır Sula boyunca yukarı doğru çıkmakta ve bu nehrin yukarılarında Seversk Knezliği sınırı ile birleşmektedir.

Böylece, bu bölgelerdeki Slav boyları konar-göçer yığınlarının baskısı altında geri çekilmek durumunda kalmışlardır. Görmüş olduğumuz üzere, Vorskla ve Supoy

⁶⁶⁸ Barsov, *Materialı Dlya İstoriko-Geografiç. Slovary Rossii*, s. 36- 37; Pogodin, *İssled. Lektsii i Zameçaniya*, IV, s. 262-263. Yazarların her ikisi de 1110 senesindeki Voin ile 1079 senesindeki Voin'i birbirinden ayırmaktadır. Bizim düşüncemize göre ise bu tek ve aynı yerdir.

⁶⁶⁹ *İpat. Let.*, s. 143, 188.

⁶⁷⁰ *İpat. Let.*, s. 220.

ırmakları arasındaki bölgede münferit müstahkem yerleşim yerlerinde varlıklarını sürdürmüşler, daha sonraları devamlı daha öteye doğru yerlerinden edilerek, XI. yüzyıla gelindiğinde sadece Supoy ve Sula'nın aşağı kısımlarındaki şehirlerde tutunabilmişler, XII. yüzyılın sonunda ise dağınık surette müstahkem noktalarda kalmış olan Posula⁶⁷¹ nüfusu da aynı akıbeta uğramıştır. Bozkırdaki bu Slav vahaları, “Kniga Bolşoy Çertej” kitabının derlendiği dönemdeki yerleşim yerleri için aynı isimlerin muhafaza ediliyor olmasının da gösterdiği gibi, Moğol istilası zamanında da tamamen yok olmamışlardır. Bunlar, bozkırların yeniden yerleşilmesi dönemine kadar yaşamışlar ve yeni yerleşmecilere müstahkem mevki görevi görmüşlerdir. Kendi kaderlerine terk edilmiş olarak, Kuman-Kıpçaklarla ve daha sonra da Moğollarla daimi bir mücadele içerisinde olmuşlardır. Buralardaki, daha eski dönemden kalan, Kuman-Kıpçakların devamlı saldırılarını tecrübe etmiş olan kişiler, bozkırların ortasında artık tecrübeli savaşçılar olurlarken, Moğollarla mücadele de onların bu savaş yeteneklerini daha da geliştirmiştir. Bununla beraber, babalarının uğraşısını da terk etmemişler, Moğol dönemine kadar olan zamanlarda oldukları gibi çiftçiliğe de devam etmişlerdir. O zaman oldukları gibi şimdi de çiftçi-savaşçı olmuşlardır. Litovsk Knezliğinin merkezinden uzakta, yeni düzenlemelere maruz kalmadan, kısmen eski Rusya günlük hayatına ait özellikleri muhafaza etmişler, kısmen de yeni ve orijinal özellikler geliştirmişlerdir. Böylece, daha sonra ortaya çıkan Kozak tarzının ilk nüvesini teşkil etmişlerdir. Bu eski topluluklara daha sonra tekrar dönüp, onlar hakkında birkaç söz daha söyleyeceğiz.

Buraya kadar Ryazan, Seversk ve Pereyaslavlı bölgelerinin, konar-göçerlerle girişmiş oldukları şiddetli mücadele içindeki kaderlerine ilişkin olarak kaynak eserlerin bize vermiş olduğu bütün verileri gözden geçirdik. Şimdi Porosiya hakkında konuşmaya sıra geldi. Burası başlıbaşına bir knezlik olmayıp, Kiev'in güneyden korunmasını sağlamak üzere, Rus Knezleri tarafından oluşturulmuş bir askerî yerleşim yeridir. Porosiya adı ile, kuzey yönü Stugna, güney yönü de kıyılarında bu askerî yerleşimin en önemli şehrinin yer aldığı Ros' Irmakları ile sınırlanmış olan bölge kastedilmektedir. Bu ırmakların her ikisi de, sağ tarafından Özü Nehrine dökülmektedir. Sadece bu bölge değil, daha ileri güneye doğru uzanan alan da eski

⁶⁷¹ Sula Bölgesi (ç).

zamanlarda bile yerleşmişti. Mesela Tyasmin Irmağı kıyılarında Roma paraları bulunmakta, Aksu ve Tyasmin ırmaklarında, Pontus, Bosfor krallıkları ve Olviya şehrinin, buraların Karadeniz kıyılarındaki gelişmiş endüstri merkezleri ile ticari ilişkileri olduğunu gösteren paralarına rast gelinmektedir⁶⁷². Tyasmin Irmağından Stugna Irmağının kuzey kıyılarına kadar olan bütün bölge, bir zamanlar buralarda yaşamış olan kalabalık nüfusa tanıklık eden eski mezarlar, eski şehir kalıntıları, savunmaya yönelik toprak tümsekleri ile doludur⁶⁷³. Yıllıkta anlatılanlara dayanarak, Slav kabilelerinin yerleşimleri konusunda Polyanların, Özü'nün sağ tarafında yaşamakta olduklarını ve bölgeyi Ros Irmağı'nın akıntısı boyunca doldurduklarını, daha ileri güneye doğru onların yerleşim yerlerinin Duleblerinki ile karışmış olduğunu düşünebiliriz. Buna dayanarak da Duleb'lerin sadece Aksu Irmağının yukarı boylarında değil bu ırmağın kollarının kıyıları boyunca da mesela, Sinyuha ve Sob'da yaşamış olduklarına hükmetmek lazımdır. Daha sonra, Aksu, Özü ve Turla boylarının aşağısından, Karadeniz kıyılarına kadar Uliçlerin ve Tiverstlerin yaşadıkları yerler gelmektedir⁶⁷⁴. Böylece güneyde Tyasmin⁶⁷⁵ ve Vis'⁶⁷⁶ ırmakları ile kuzeyde Stugna Irmağı arasındaki nüfus, Polyanlar Dulebler olmak üzere iki kavme aittir. Yıllığa göre Aziz Vladimir döneminde başlamış olan knezlik kolonizasyonu döneminden önce burada şehirlerin mevcut olduğunu görmekteyiz. Mesela 980 senesi altında, Ros Irmağının ağzında bulunan Rodnya Şehrinden bahsedilmektedir⁶⁷⁷. Yeri geldiğinde her şeyden bahseden yıllık, bu bölgedeki diğer şehirlerden bahsetmemektedir. Ancak bu bölgede bu şehirlerden çok sayıda bulunduğu da şüphe yoktur. Aziz Vladimir tarafından kurulmuş olan şehirler ile Stugna⁶⁷⁸ boyundaki yerlere nüfusun yerleşmesi değil, buraların tahkim edilmesi amaçlanmıştır. Polonyalıları Ros Irmağı boyuna yerleştiren ve burada şehirler kurduran Yaroslav'ın hareketlerinde de bu gayeyi görmemiz gerekir⁶⁷⁹. Hatta bu surette savaş hattı da bir ölçüde güneye doğru ötelenmiş olsa da, Tyasmin ve Vis'

⁶⁷² Fundukley, **Obozrenie Mogil, Valov i Gorodiş Kievskoy Gubernii**, Kiev, 1848, s.6-7.

⁶⁷³ **A.g.e.**, b.a.

⁶⁷⁴ **İpat. Let.**, s. 3, 5, 6, 7.

⁶⁷⁵ Krilova'nın aşağısında, sağ tarafından Özü Irmağına dökülmektedir.

⁶⁷⁶ Vis' ve Etran ırmaklarının dökülmesi ile, Olviopol'de Aksu'ya kavuşan Sinyuha Irmağı oluşmaktadır.

⁶⁷⁷ **İpat. Let.**, s.61.

⁶⁷⁸ **İpat. Let.**, s.83.

⁶⁷⁹ **A.g.e.**, s.105.

ırmakları ile Ros Irmağı arasındaki bölgede yaşayan halk, her durumda savunmasız bırakılmış olmaktadır. Ancak sonuçta takip eden knezler döneminde burada da müstahkem noktaların oluştuğunu düşünmemiz gerekir. Tyasmin kıyılarının Ruslara ait olduğunu söylememiz mümkündür. XII. yüzyılın sonunda burada knezlerin avlakları mevcuttu. Mesela, 1190 senesinde Svyatoslav Vsevolodoviç ve Rurik Rostislaviç Kuman-Kıpçaklarla barış yapmışlar ve Tyasmin boylarında avlanmışlardır⁶⁸⁰. Bu dönemde Slav yerleşiminin sınırının Vıs' Irmağı olduğunu varsaymamız için bir takım esaslar da mevcuttur. Aynı sene Kuman-Kıpçaklar Porosiye üzerine sık sık ve kuvvetlendirilmiş akınlarda bulunmuşlar, kamplarını Vıs' Irmağı kıyısı boyuna kurmuşlar ve sadece buradan çıkarak seferlerini gerçekleştirmişlerdir⁶⁸¹. Ruslar ile Kuman-Kıpçak topraklarının gerçek sınırları arasında daima bir tarafsız bölge olmuştur. Mesela Özü Nehrinin sağ tarafında, ta İvla Irmağının ötesinde Kuman-Kıpçak kampları başlamaktaydı. Bu ırmağın kıyılarında Kuman-Kıpçak sınır muhafızları bulunurdu⁶⁸². Günümüzde bu ismin hangi ırmağa ait olduğunu söyleyebilmemiz mümkün değildir. Tarafımızdan atıfta bulunulan yıllıklarda verilmiş iki haberden sadece şu çıkarılabilir; İvla Irmağı Özü otlaklarından batıya doğru üç günlük uzaklıkta akmakta olup, buradan da Rus sınırı ile Kuman-Kıpçak toprakları arasındaki tarafsız bölgenin oldukça geniş olduğu anlaşılmaktadır. Hangi şehirlerin Aziz Vladimir tarafından Stugna Irmağı boyunda, Yaroslav tarafından Ros Irmağı boyunda kurulmuş olduklarını, daha sonraki dönemde hangi müşhakem noktaların ortaya çıkmış olduğunu, yıllıkta verilen coğrafi bilgilerdeki gelişigüzellik nedeniyle ayırt etmemizin imkânı yoktur. O nedenle, bu savaşçı bölgede yer alan şehirler konusundan, bunların ortaya çıkış zamanlarına değinmeden bahsedebiliriz. İlk tahkimat hattı Stugna Irmağı boyundan geçmekteydi. Bu ırmağın sol yakasında, bütün Porosya'nın en önemli şehri olan Torçesk

⁶⁸⁰ **İpat. Let.**, s.449.

⁶⁸¹ **A.g.e.**, s.450.

⁶⁸² **İpat. Let.**, s. 451. "Böylece Kara-Kalpıklılarla birleşen (Rostislav Rurikoviç), hızlı bir şekilde Protokolçi'ye kadar gittiler. Burada Dinyeper otlaklarındaki Polovetslerin pek çok sürülerini ele geçirdiler...Sürülerinin, kadınlarının ve çocuklarının ele geçirildiğini gören Polovetsler geri dönüp Dinyeper ırmağını geçtiler ve Dinyeper'den üç gün uzaklıktaki İvla'da onlara yetiştiler". 1190 senesi. **A.g.e.**, s. 455. "Kara-Kalpıklılarla birleşerek hızlı şekilde *Polovets topraklarındaki İvla Irmağına vardılar*. Burada Polovetslerin gözcülerini yakaladılar"... 1193 senesi; Bkz.:Barsov, **Materiali**, s. 81; Şekatov, **Geografic. Slovar Rossiyskovo Gosudarstva**, C. II, s. 692, Moskva, 1804.

bulunmaktaydı⁶⁸³. Revyakin'in bu şehrin, günümüzde mevcut Starıh Bezradiç köyünün yerinde bulunduğu dair düşüncesini rahatlıkla kabul etmek mümkündür. Oldukça geniş bir dağın batı ucunda, her tarafından dik yamaçlarla çevrelenmiş olarak, günümüze kadar gelen toprak savunma tümsekleriyle eski kale yer almaktadır. İç kısımda yer alan binaların kalıntıları ve derin kuyuları olan bu kale, bu civarda oturanlar tarafından *Torçesk kalesi* olarak adlandırılmaktadır⁶⁸⁴. Stugna'nın daha yukarılarında Vasilev, şimdiki Vasilkov, yer almaktadır⁶⁸⁵. Stugna Irmağının ağzı gayet müstahkemdi. İşte burada, ilk defa 1093 senesi altında bahsi geçen Trepol şehrini bulmaktayız. Tam Özü Irmağının kenarında da Halep şehri bulunmaktadır. Onun güneybatısında, Stugna Nehrine dökülen Krasnaya Irmağının kıyısında Krasna

⁶⁸³ Torçesk Prosy'a'nın ayrılmaz bir parçasıydı. Mesela 1169 senesinde Knezler, Mstislav İzyaslaviç'in mülkünü kullanmayı düşündüler ve diğer şeyler yanında "Volodimir (Mstislaviç) bütün Porosya ile Torçesk bölgesini Volodimir (Mstislaviç)'in bölgesi" ile birleştirmeye karar verdiler (**İpat. Let.**, s. 365). 1190 senesinde Rostislav Rurikoviç Porosya'nın korunması görevine tayin edildiğinde, devamlı Torçesk'te bulunmuş ve Kara-Kalpıklılar da kendisi ile burada görüşmüşlerdir (**A.g.e.**, s. 450, 455). 1195 senesinde olduğu gibi Torçesk'in Porosya'dan ayrıldığı zamanlar da olmuştur, ancak bu istisna olup, geçici bir süre için olmuştur.

⁶⁸⁴ Revyakin, **Kiev. Gub. Vedomosti**, No: 28, 33 i 34, 1863; Revyakin,"Sblieniye İstoriçeskîh Pakazaniy c Narodnyu Legendiyu o Derevniye Torçeske". Bu halk hikayesi meselesi, 1882 senesi «**Kievskoy Starine**»'de birkaç makalenin yazılmasına yol açmıştır. Hikayeye daha aşağıda geleceğiz. Yıllıkta Torçesk konusunda mevcut olan bilgiler, şehrin bu şekilde tesbitine ters düşmemektedir. 1163 senesi altında Yıllıkta şöyle denilmektedir: "Mstislav, Rostislav ile barış yaparak bütün şehirleri Mstislav'a iade etti. Toriskiy ve Belgorod, Tripol'un ötesinde ona Kanev'i verdi" (**İpat. Let.**, s. 357). 1195 senesi altında da: "Rurik Vsevolod'a 5 şehir verdi: Toritskiy, Korsun, Trepol, Kanev"... (**A.g.e.**, s. 460). Bu iki yazıdan muhtemelen şimdilik sadece şu neticeye varabiliriz: Torçesk, Trepol ve Kanev şehirleri, birbirlerinden fazla uzakta yer almamaktaydı. Yıllıkta yer alan, Torçesk'in Kuman-Kıpçaklar tarafından kuşatılması hakkında, 1093 senesindeki Stugna savaşı hakkındaki meşhur anlatım, Torçesk ile Trepol'ün komşu olduklarını açık olarak göstermektedir. Torçesk'in etrafının sarıldığını haber alan knezler, Trepol'e doğru hareket etmişlerdir. Böyle bir hareketin amacı Monomah'ın sözleri ile şu şekilde ifade edilmiştir: "Nehrin bu tarafında duralım, bir tehdit olursa, onlarla barış yapacağız". Ruslar Kuman-Kıpçakların ardına sokuldular bu şekilde aralarında sadece Stugna Nehri vardı. Böylece onların geri çekilme yollarını tamamiyle kesmiş oldular çünkü böyle bir durumda Kuman-Kıpçakların bu nehri geçmeleri gerekecekti. Böyle bir manevraya daha önce de rastlamıştık. Eğer Kuman-Kıpçaklar böyle bir manevradan gerçekten korkarak geri çekilmeye başlamış olsalardı, Trepol'deki Ruslar kolayca onları kanattan vuracaklardı. Ancak, Yıllıktaki anlatımdan anlaşıldığı üzere, Torçesk önlerinde ufak bir birlik bırakan Kuman-Kıpçaklar, asıl kuvvetleri ile Trepol'e doğru yönelmişler, buna dayanamayan Rus Knezleri ise Stugna Nehrini geçerek güneye doğru yönelmişlerdir. Savaştan önce düşmanın pozisyonu şu şekildeydi: Torçesk önlerinde kuşatma birlikleri olduğundan, Kuman-Kıpçaklar arkalarını Stugna Nehrine vermişlerdi. Ön cepheleri Trepol'e ve toprak savunma tümseklerine bakmaktaydı. Ruslar ise arkalarını Trepol'e dayamışlardı. Sağ kanatları Stugna Nehri ile sol kanatları ise toprak savunma tümsekleri ile kapatılmıştı. Böylece, eğer Torçesk'i Starıh Bezradiç'deki eski şehir kalıntısının yerine yerleştiresek, olayların gidişatı gayet gerçekçi olacaktır. Bkz.: **İpat. Let.**, s. 152-154. Daha evvelki, Torçesk'in Taraşenskiy ilinde şimdiki Torçitsa'da bulunduğu görüşü için aşağıya bakınız.

⁶⁸⁵ Barsov, **Materyal.**, s.23-25.

şehri yer almaktadır. Bu şehrin yakınlarında bir yerde de Varin bulunmaktaydı⁶⁸⁶. Stayki köyü civarındaki kasabaya, eski şehrin kalıntısı olarak bakarsak⁶⁸⁷, böylece Trepol etrafındaki istihkam noktalarının oluşturmuş olduğu yarım daireyi görebiliriz. Svyatopolk 1095 senesinde bu şehirlerin arkasında, Özü kıyısında Halep'in biraz daha aşağısında Vitiçev tepesinde Svyatopolç Şehrini kurmuş, Yurev ve Sokova şehrinin ötesindeki yerlerde yaşayan halkı getirerek burada iskan etmiştir⁶⁸⁸. Vitiçev'de halen Svyatopolkova şehrini hatırlatan eski şehir kalıntısı mevcut bulunmaktadır⁶⁸⁹.

Şimdi, bu zamana kadar yeri bulunamamış olan Yurev şehrinin kuruluş yeri konusu üzerinde durmamız gerekmektedir. Yıllıkta verilmiş olan dikkat çekici bir bilgiyi ele alacağız. Monomah şöyle der: “*Torçesk şehrinden* ve Gürgev'den sonra (takip ederek) Polovetslerin peşinden, *sonra tekrar Krasna'nın olduğu tarafa*, Polovetsler yenildiler”⁶⁹⁰. Torçesk Stugna'nın sol tarafında yer almakta olup Krasna ise onun güneyinde, yani Irmağın sağ tarafındadır. Anlatımdan anlaşılacağı üzere, Yurev de Krasna ile *aynı tarafta*, yani Stugna'nın güneyindedir. Daha sonra, 1159 senesi altında okumaya devam edelim: “Polovetsler Belgorod'dan Gurgev'e kaçtılar, bunların bir çoğu Berendili ve Gurgevliler tarafından yakalandı, bunlar Ros Irmağında boğuldular”⁶⁹¹. Buradan Yurev'in Belgorod'dan giden yol üzerinde Ros

⁶⁸⁶ “Sonra Polovetslerin arkasından takip ederek *Svyatoslavl'a*, sonra *Torçesk Şehrine*, daha sonra *Gürgev'*esonra *tekrar Krasna'nın olduğu tarafta* Polovetsler yenildiler. Sonra Rostislav ile *Varin* civarındaki yurtları ele geçirdiler. Ve tekrar...*Halep* önlerinde savaştılar” (**Lavr. Let.**, s.240, **Pouçenie Monomaha**). 1136 senesi “...Olgoviçler Polovetslerle gelerek Trepol'ü aldılar ama Halep'i bıraktılar” (**Lavr. Let.**, s. 288). Holopya adı altında devam eden Halep gibi, Trepol de günümüzde mevcudiyetini sürdürmektedir. Krasna da aynı şekildedir. Varin'a gelince; Kanaatimizce onu da Trepol'den 7 verst kadar güney yönünde ve Krasna'dan güneydoğu yönünde de hemen hemen aynı uzaklıkta yer alan Verem köyü ile ilişkilendirebiliriz. Ayrıca bkz.: Barsov, **Materyal...**, s. 107, 207; Pogodin, **İssledovaniya...** IV. 165. Acaba *Varin* Vernev ile aynı yer olabilir mi? “Bunu duyan Gürge (Belgorod'dan) ormanın içinden Vernev'e doğru gider ve oradan da toprak savunma tümseğinin arkasından geçip Bzyanitsa'da durur” (**İpat. Let.**, s. 300). Bu durumda bu şehir, Trepol'den Stugna'nın güneyine doğru giderken, Belgorod ile toprak savunma tümseklerinin arasında bir yerlerde olmalıdır. Vernev (Çernev)'in, eski bir yerleşim yeri kalıntısı bulunanan Plesetskiy köyünde olduğunu söyleyen Andrievskiy'in düşüncesine katılmamak mümkün değildir. Burası tam da Belgorod'dan güneye doğru doğrudan bir hat üzerindedir (Bkz.: M. Andrievskiy, “Perepetovskoe Pole” **Kievskaya Starina**, 1882, Sentiabr. Eski yerleşim yeri kalıntısı Fundukley'de de gösterilmiştir, s. 27). Eski şehir konusunda olduğu gibi, Krasna konusundaki efsane de halk arasında bugüne kadar söylenegelmeye devam etmektedir. Bkz., aşağıya.

⁶⁸⁷Fundukley, s. 37.

⁶⁸⁸**İpat. Let.**, s. 159-160.

⁶⁸⁹Fundukley, s.37.

⁶⁹⁰**Lavr. Let.**, s.240.

⁶⁹¹**İpat. Let.**, s.344.

Irmağından önce bulunduğu anlaşılmaktadır. Berendiler ve Yurevliler Kuman-Kıpçakların peşinden gidip onları Ros Irmağına doğru sürmüşlerdir. Yani Yurev *Stugna ile Ros ırmakları arasında* bir yerde bulunmaktaydı. Şimdi de en belirleyici olan bölüme bakalım: 1162 senesi. “Bu yıl Polovetsler kalabalık sayıda Gurgev’e geldiler. *Rot Irmağı boyundaki* pek çok çadırı ele geçirdiler... Kara-Kalpaklılar hepsi toplanıp onların peşinden gittiler ve onları Ros Nehrinde yakalayarak şiddetli savaşa girdiler, sağ kalanların hepsini tutsak ettiler”⁶⁹². Kuman-Kıpçaklar *Rut ya da Rot Nehrine*⁶⁹³ doğru gelmişler ve buradaki Kara-Kalpaklı çadırlarını ele geçirmişlerdir. Ayrıca Kuman-Kıpçakların Yurev’e doğru geldiklerinden de bahsedildiği için bu yurtların *Yurevde* olduğu da açıktır. Şimdi, yurtların ele geçirilmesi, Rut’da olmuştur. Yani bu demektir ki Yurev Rut’dadır. Bütün bu anlatılardan çıkan sonuç; Yurev’i *Stugna ile Ros arasında*, Ros’a daha yakın bir yerde, bundan fazla uzaklaşmadan ve Rot Nehri civarında aramak zorunda olduğumuzdur. Sokolovka ve Gluşkov köyleri arasında kalan ve *üç tarafından Rot ve bataklıklarla*, dördüncü tarafı da *toprak tümseği* ile çevrili olan eski bir yerleşim yeri kalıntısı, bahsetmiş olduğumuz bu şartlara tamamen uymaktadır. Kapladığı alan 136 desyatin ve 400 sajen’dir. Halk arasında anlatılan hikayelere göre burada Sokolov şehri bulunmaktaydı⁶⁹⁴. Şu anda bu isim bizim için özel bir önem arzetmemektedir. Önemli olan bu eski yerleşim yeri kalıntısının bulunduğu yerin bütün şartlara uygun olmasıdır. Sadece bu da değil. 1103 senesinde Svyatopolk’un Yurev’i yeniden imar etmiş olduğunu biliyoruz⁶⁹⁵. Eskiden bulunduğu aynı yerin civarında tekrar inşa edilmiş olduğunu düşünmemiz lazım gelir. İşte bahsetmiş olduğumuz bu eski yerleşim yeri kalıntısı yakınlarında, bahsedilen aynı ırmağın kıyısında 3780 sajen karelik başka bir toprak tümseği daha bulunmaktadır. Sokolovka köyü yakınlarında yer almakta olup, Ustimovka’dan Salivanek’e doğru uzanan Veliki Val’dan 5 ¼ verst uzaklıktadır⁶⁹⁶. Bu eski yerleşim yeri kalıntılarından birisi Eski Yurev’in, diğeri de yenisinin kalıntılarını gösteriyor olabilir. Sokolovka, Rut Irmağının sağ tarafında bulunmaktadır. Eski toprak yığını istihkâm da yine tam burada yer almaktadır. Bu durumda ilki, ikincisine göre daha az

⁶⁹² A.g.e., s.356.

⁶⁹³ Rut konusunda Andrievskiy’in yukarıda işaret edilen makalesine bakınız.

⁶⁹⁴ Fundukley, s. 28.

⁶⁹⁵ İpat. Let., s. 185.

⁶⁹⁶ Fundukley, s. 28.

korunaklı bir konumda bulunmaktadır. Yani bunun yerine, yeterli korunaklı olmaması sebebiyle yıkılmış olan Eski Yurev'i yerleştirebiliriz. İkinci Yurev'in ise, neredeyse ulaşılması imkansız bir yerde, Rut Irmağının sol tarafında yer alan ve üç yanından Rut Irmağının çevrelediği ikinci eski yerleşim yeri kalıntısı üzerinde kurulmuş olduğunu düşünmemiz gerekmektedir⁶⁹⁷.

Özü Nehrinin akıntısı boyunca aşağılara doğru indiğimizde Rjişev yakınlarında *İvan*⁶⁹⁸Şehrini buluruz. Onun daha aşağısında ise önemli bir nokta olan ve yakınlarından Özü Nehrinin karşı yakasına geçilensizliğim yer aldığı *Zarub* Şehri bulunmaktadır⁶⁹⁹. Sonra, Ros Irmağının ağzından biraz daha yukarıda şimdi olduğu gibi o zaman da *Kanev* bulunmaktaydı. Yakınlarında sık sık Kuman-Kıpçaklarla barış görüşmeleri yapılmış, knezler güneyden Özü boyunca nehirden gelen Bizanslı tacirleri burada beklemişlerdir⁷⁰⁰. Ros Irmağının tam Özü'ye kavuştuğu yerde ise, daha öncede bahsettiğimiz gibi Rodnya Şehri bulunmaktadır⁷⁰¹. Bu şehirle, bu ırmak boyundaki tahkimatlar hattı başlamaktadır. Ros Irmağının sol tarafındaki ilk şehir,

⁶⁹⁷ Nadejdin ve Nevolin, Torçesk'in, günümüzde Taraşansk bölgesinde, Torç Irmağı kıyısındaki Torçitsa köyünün bulunduğu yerde kurulmuş olduğunu kabul etmişlerdir (Pogodin, **İssledovaniya**. IV., 153). Ancak, Yurev'in Torçesk'ten daha güneyde yer aldığını, Ros'un kuzeyinde bulunduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Yani Torçitsa'nın konumu, mevcut koşullar ile desteklenmemektedir. Yurev'in durumuna gelirsek, Barsov burasının bulunduğu yer konusunu belirsiz olarak bırakmıştır. Karamzin ise Yurev'in Ros kıyısında olduğunu farzeder. Nadejdin – Nevolin, ırmağın sağ kıyısında yer aldığını kabul etmişlerdir (Pogodin, IV., 153.; Barsov, **Materyalı**, s. 219). Yıllıkta verilen bilgilerin bu görüşlerle çeliştiklerini müşahade etmiş bulunuyoruz.

⁶⁹⁸ Maksimoviç şöyle demektedir: “Kiev Knezliğinin Dinyeper şehirleri arasına 1115 senesinde Knez İzyaslav'ın müttefikleri ile birlikte Yuri'ye karşı durduğu *İvan-Gorod* 'u da ilave etmemiz gerektiği kanaatindeyim. Buradan yola çıkıp gece Trepol'de konakladılar ve oradan da Kiev'e vardılar. İvan'ın Trepol'den daha aşağıda olduğu açık olup, kanaatimce, Rojişev yakınlarında bugün de üzerinde eski bir yerleşim yeri kalıntısı bulunan *İvan* Dağının olduğu yerdedir” (**Sobranie Soçineniy**., II, s. 346 ve 352; Aynı konuda bkz.: **İpat. Let.**, s. 295; Eski yerleşim yeri kalıntısı Fundukley'de de gösterilmiştir. s. 35-37).

⁶⁹⁹ “O sene Svyatoslav'ın kayınpederi Tugorkan Preyaslav'a doğru geldi...” “Svyatopolk ve Volodimer'de onlara doğru Dinyeper'in bu yakasından giderek Zarub'a doğru geldiler ve buradan nehrin karşısına geçtiler”... (**İpat. Let.**, 161. 1096 senesi). Bu sığınım önemini aşağıda belirtilen durum açıkça göstermektedir: 1151 senesinde Yuri'nin müttefikleri “*Zarubesk sığınımına doğru geldiler. Aynı taraftan Şvarn'da gözcülerle bulunuyordu*”... Düşmanların Zarub'da karşıya geçtiklerini öğrenen İzyaslav geri çekilmek zorunda kalacaktır (**İpat. Let.**, s. 294-295).

⁷⁰⁰“O sene (1155) Polovetsler üzerine Kanev'e gitti”(**İpat. Let.** 330). “Rostislav (1168) kardeşlerine, oğullarına haberciler gönderdi, onları kendi yerinde bütün birlikleri ile gelip birleşmeye çağırıldı...*Kanev'de* uzun zaman Greçnik (Bizanslı tacir) ve rehinesinin nehirden yukarı gelmesini beklidiler, daha sonra oradan geldikleri yere geri döndüler” (**A.g.e.**, s. 361).

⁷⁰¹ Özü üzerinde, bu şehrin bulunduğu yerde eski bir yerleşim yeri kalıntısı mevcuttur. (M.A, Maksimoviç, **Sobranie Soçineniy**, II, s. 352).

onun kuzey yönündeki kıvrımında yer alan Dveren ya da Dernoviy ‘dır⁷⁰². Daha sonra bu tahkimatlarına sol tarafta *Korsun*,⁷⁰³ sağ tarafta ise günümüzde de mevcudiyetini sürdüren Boguslav⁷⁰⁴ ile devam eder. Yine Ros Irmağı kıyısında *Tovarov* şehri bulunmaktaydı. Bunu, Artsibaşev’le birlikte, günümüzde de halen eski yerleşim yeri kalıntısı mevcut olan Sivarke köyü civarına bağlayabiliriz⁷⁰⁵. Bu şehirlerin arasında bir yerlerde, Yıllıkta 1177 senesi altında bahsi geçen altı adet *Berendi* müstahkem noktası yer almaktaydı⁷⁰⁶. Yukarıda, *Rostovets’in* Rostovitse Irmağı kıyısındaki bugünkü Belilovki’nin yerinde olduğunu düşündüğümüzü söylemiştik⁷⁰⁷. Ros ve Rosk ırmakları arasındaki bölgede bol miktarda bulunan eski şehir izleri arasında kalıntılarının bulunması muhtemel olan *Neyatin’i* de⁷⁰⁸, *Berendi şehirlerini* de burada aramak gerekir. Daha sonra, Ros Irmağı boyunda daha

⁷⁰² “Bu kış (1192) Rurik, Kuntuvdi ve Polovetslere elçi gönderdi.... Ve ona Rus topraklarından bir kısım, *Ros üzerindeki Dveren şehrini* verdi” (**İpat. Let.**s. 453). Yani, Dveren, Ros üzerinde bulunuyordu. Devam edelim. 1146 senesinde Kievliler *Pereyaslav’da* bulunan İzyaslav Mstislaviç’e elçiler göndererek onu kendilerine çağırdılar. *Zarub’da* ırmağı geçti. Burada, dostluk göstergesi olarak, yanına Kara-Kalpıklılar ve Porosiyeliler gönderildi” ve İzyaslav Dernovum’a doğru giderken, burada Klobutsi ve Porşanelerle birleşti” (**İpat. Let.**, s. 230). Porosyalı kuvvetlerin, bu knezle Porosya şehirlerinden birinde birleşmiş oldukları açıktır. Yani Dernoviy Ros Irmağında ve dahası Zarub’dan fazla uzakta olmayan bir yerde olmalı. Bu nedenle, Maksimoviç’in Dreven ve Dernoviy’i aynı şehir olarak kabul etmesi ve yerini de Ros üzerindeki Derenkovtsa köyü olarak belirlemiş olması fikrine biz de katılmaktayız (Maksimoviç, **Sobranie Soçineniy**, II, 351). Derenkovtsa bu ırmağın sol tarafında bulunmaktadır. Ancak sağ tarafındaki Nabutov köyü civarında, nehrin kıyısında, Dernovo ya da Dveren’e ait olması muhtemel bir eski şehir kalıntısı mevcuttur (Fundukley, s. 22). Kara-Kalpıklı Knezi Kuntuvdi konusunu daha ileride ele alacağız.

⁷⁰³ 1172 yılı. “İlk yazda Polovetsler kalabalık sayıda geldiler. Bunlar ikiye bölündüler, bir kısmı *Pereyaslav’a* doğru giderek *Pesoçna’da* durdular, diğerleri ise *Dinyeper’in* Kiev tarafındaki kıyısından gidip *Korsun’da* durdular” (**İpat. Let.**, s. 379).

⁷⁰⁴ **A.g.e.**, s. 459, Yıl 1195.

⁷⁰⁵ 1190 senesi. “Svyatoslav’ın Kiev’e geldiğini duyan Polovetsler Kuntuvdi ile nehri geçerek *Tovarov’a* doğru geldiler. Bunun haberi *Gleb’e* gidince, o da *Tovarov’a* doğru yola çıktı. Polovetsler şehirden kaçtılar ve Ros Irmağında kırıldılar, bazıları yakalandı”... **A.g.e.**, s.452. *Gleb* Polovetsleri *Kanev’den* takip etmiştir. Biz buranın *Sivarki köyü* olduğunu düşünmekteyiz (Bkz.: *Barsov, Materyalı..*, s.198). Ros Irmağı kıyısında bulunduğu ve eski yerleşim yeri kalıntısına sahip olmasından dolayı (Fundukley, s. 27). Ancak bütün şehirlerin kalıntıları günümüze kadar gelmemiştir. Bu nedenle bazen, tahkim edilmiş şehirlerin durumlarını, eski kalıntılara sahip olmayan noktalara da atfedebiliriz. *Tavariy* kelimesi şüphesiz “*Tavari*” (ticarî mallar) kelimesinden gelmektedir. “*Tavari’ya* gelen *Volodimer mallar için* bir görevli yolladı”....(**İpat. Let.**, s.84). Bu yer daha sonra *Tabor* olmuştur. Büyük bir ihtimalle *Tavarov* daha sonraları *Taborov* şeklinde kısaltılmıştır. *Taborov*, günümüzde de Ros Irmağına dökülen *Rastovitsa* suyunun sol kıyısındaki bir köy olarak varlığını sürdürmektedir. Yıllıkta hiçbir yerde *Rastovitsa’nın* bahsi geçmemektedir. Belki de eski dönemde Ros Irmağının başlangıcı olarak kabul edilmekteydi.

⁷⁰⁶ “Polovetsler *Berendilerin* altı şehrini alarak *Rostovtsev’e* doğru gittiler” (**İpat. Let.**, s.408).

⁷⁰⁷ Bkz.: Bu bölümün baş kısmı.

⁷⁰⁸ 1071 senesi “6579 senesinde Polovetsler *Rostovets* ve *Neyatin* önlerinde savaştılar” (**A.g.e.**, s.122). *Rostovets’in* *Neyatin’den* fazla uzakta bulunmadığı açıktır.

yukarılarda *Volodarev* Şehri bulunmaktaydı⁷⁰⁹. Güney yönünde sadece 1190 senesi altında bahsi geçen ve Maksimoviç tarafından Özü kıyısındaki Borovitse kasabası olarak tesbit edilmiş olan *Borovoy*‘ubilmektediriz⁷¹⁰. İncelemekte olduğumuz bölgenin en uç noktasında, Gorskiy Tikiç Irmağının sağ kıyısında, bu ırmağa Bezımyaniy Çayının döküldüğü yerde Kunil Şehri yer almaktadır⁷¹¹. İşte Porosıya’da gösterebileceğimiz şehirlerin hepsi bu kadardır. Bu şehirlerin asıl ahalisi Slav olup, yıllık, bunları daha sonraki Türk yerleşimcilerden açık bir şekilde ayırmaktadır. Bakınız mesela 1146 senesi altında yıllıkta yer alan bölüm: “ve burada yanına Kara-

⁷⁰⁹ 1150 senesi. “İzyaslav’a Volodimer’in (Galitskiy) *Bolohova*’ya ulaştığı, *Munorev önünden Volodarev’e doğru* gittiği haberi geldi”... “İzyaslav Kiev’e geldi... *Zvenigorod’a doğru* yola çıktı. Kendisinin yüz alayı da buraya gelmişti. Volodimer’in *Perepetov’dan* geçtiği haberi ulaştı. İzyaslav da... *Zveigorod’dan Tumaş’a doğru* yola çıktı”... Perepetovo düzlüğü, Andriyevskiy’in gayet isabetli olarak tarif etmiş olduğu gibi, şimdi Belotserkovskaya Bozkırı olarak adlandırılan yerdir (Andriyevskiy, **Kiev. Starina**, 1882, Sentiyabr). Biri kuzeyden, diğeri güneyden olmak üzere, düşmanlar birbirlerini karşılamak üzere harekete geçtiler. Volodimirka, Ros Irmağının Torç Nehrine döküldüğü yerden fazla uzakta olmayan kıyısında bulunan Volodarev, yani günümüzdeki Volodırka önünden doğrudan Perepetov’a giden yoldaydı. Volodimirko, muhtemeldir ki Ros Irmağını iki defa geçmemek için Torç Irmağını geçerek Ros’un sağ kıyısından Volodarev önlerine geldi (Bkz.: Barsov, **Materyal...**, s. 38; Pogodin, **İssledovaniya...**, IV,176).

⁷¹⁰ 1190 “Visem boyunca giden (Polovetsler) burada durdular ve atlarını dinlendirdiler. Sonra Borovoy’a doğru gittiler”... (**İpat. Let.**, s. 450); M.A Maksimoviç, **Sobranie Soçineniy.. I**, s. 135-136, dpt.

⁷¹¹ 1150 senesinde Dorogubuj’dan İzyaslav Mstislaviç “Golsko’da, *Kara-Kalpahlıların Kunil Şehrine doğru giderken, yolda bütün alayları ile* ve büyük bir memnuniyetle *Kara-Kalpahlılar ona doğru geldiler*” (**İpat. Let.**, s. 276). Yazılan bilgiden anlaşılacağı üzere, Kunil’in Kara-Kalpahlı bölgesinde olduğu açıktır. N.P Daşkeviç’in Kunil’in Kara-Kalpahlı topraklarının batısında yer aldığı şeklindeki düşüncesini kabul edemeyiz (N.P Daşkeviç, **Bolohovskaya Zemlya i Yiyo Znaçenie v Russkoy İstorii**, Kiev, 1876. s.11). Kara-Kalpahlılar, (bahsedilen bilgiyi dikkate almadan) knezlerle daima kendi bölgelerinde bir yerlerde buluşmuşlardır. Fazla büyük olmayan birlikleri ile Rus topraklarının muhtelif noktalarındaki mücadelelerde yer almışlardır. Ancak kalabalık sayıda harekete geçmeleri gerektiğinde yurtları korumasız kalacağı için, kendi bölgelerinden ayrılmamaya gayret göstermişler, ya çadırlarını da yanlarına almışlar ya da kadınlarla çocuklarını şehirlerde kilit altına almışlardır. İşte 1150 senesinde de İzyaslav Mstislaviç’in yardımına sadece Stugna kıyısındaki Tumaş’a kadar gelmişler (Andriyevskiy’in güvenilir tahminine göre şimdiki Barahtı. Bkz.: gösterilen makale), “kadınları ile çocuklarını Porosya’daki şehirlerde kilit altına koymuşlardır” (**İpat. Let.**, s. 279). 1151 senesinde büyük kuvvetlerle Kiev’e doğru hareket etmeleri gerektiğinde ise Kara-Kalpahlılar bütün çadırlarını ve hayvan sürülerini de yanlarına almışlardır (**A.g.e.**, s. 295-296). Kara-Kalpahlıların knez’e yardım etmek istediklerinde, knezin onlarla kendi bölgelerinde buluşması işte bu yüzdendir. 1146 senesinde İzyaslav, Pereyaslavl’dan onları çağırduğunda, elçileri Zarub’a gönderilmiş olmalarına rağmen, onlarla Ros’taki Dveren’de buluşmuştur (**A.g.e.**, s. 230). Bu bilgiler ışığında, 1169 senesi altında bahsi geçen Mikulin’in, 1202 senesinde Seret Irmağında bulduğumuz yer ile aynı yer olmadığını düşünmekteyiz. 1169 senesi altında yazılanları okuyalım: “Mikulin’e doğru geldi. Burada yanına bütün Berendiler, Tork ve Peçenekler ile bütün Kara-Kalpahlılar geldiler. Kardeşini Berendilerle önden gönderdi ve kendisi arkalarından birliğe komutanlık ederek gitti” (**A.g.e.**, 365). Daha önceden Mistislav’a elçiler göndermişlerdi. Elçileri istedikleri yere gidebilirlerdi. Aynı şekilde 1146 senesi altında da tekrar edilmiştir: Kara-Kalpahlılar o zaman da önceden elçiler göndermişler ancak İzyaslav ile Porosye’de buluşmuşlardı. Bu nedenle şimdi de sadece knez kendi topraklarına girdiğinde ancak ona doğru gelmişlerdir. Kendi yurtlarından o kadar uzakta olan Seret’e çıkıp gidemezlerdi. 1169 senesindeki Mikulin’in Kara-Kalpahlı bölgesinde bir yerlerde bulunduğu kuvvetle muhtemeldir.

Kalpahlılar ve bütün Porosyeliler”]; “ve burada bütün Kara-Kalpahlılar ve Porşanlılarla buluştular”⁷¹². 1152 senesi. İzyaslav Mstislaviç oğlunu Kuman-Kıpçakların üzerine gönderir “ve O’nun yanına pek çok kuvvet verir. Kanev’li Peçenekleri, Berendileri, Torkları, İjeslavları ve Porsyanları”⁷¹³. Bununla beraber, bazen de Yıllık’ta bütün Porosya ahalisine kısaca Porşan adı ile rücu edildiğini görmekteyiz⁷¹⁴. Knezler, Porosya’nın eskiden beri burada yaşamakta olan Slav ahalisi arasına, XI. yüzyılda doğudan yaklaşmakta olan Kuman-Kıpçakların önünden kaçan Türk boylarını yerleştirmeye başlamışlardır. 1080 yılında Uzların knezlere bazı yönlerden bağımlı olduklarını ve Pereyaslavl civarında yaşadıklarından daha önce bahsetmiştik⁷¹⁵. 1095 yılına gelindiğinde ise Monomah’ın oğlu Svyatoslav’ı Kuman-Kıpçakların kampından kaçırmakta yardım etmek suretiyle artık Rusya’da aktif hizmette bulunmaktaydılar⁷¹⁶. Zaman içerisinde kısım kısım yeni boylar geldiler ve knezler tarafından hizmete alındılar. Mesela Monomah, kendisine Kuman-Kıpçak bozkırlarından, Uzlardan Çiteeviçlerin geldiğinden bahsetmektedir⁷¹⁷. Kuman-Kıpçaklar üzerine yapmış oldukları ilk seferlerde knezler Uzları Rus topraklarına yerleşmeye meylettirmek üzere onların çadırlarına el koyup, alıp getirmişlerdir. 1103 senesinde, Ruslar “Peçenek ve Torkları çadırları ile beraber ele geçirmişlerdi”⁷¹⁸. Nihayetinde bu boyun Rus sınırları içine en son büyük yerleşimi, 1116 senesinde Kuman-Kıpçakların onları tamamıyla Podonya’dan çıkarıp Rus topraklarına sürmeleri neticesinde gerçekleşmiştir⁷¹⁹. Onlarla birlikte, Uzlarla Don bölgesinde kalmış olan bir kısım Peçenek de gelmiştir. Yani Rusya sınırları içinde yerleştikleri bilinen iki boy vardır: Peçenekler ve Uzlar⁷²⁰. Ancak onlar haricinde knezlerin hizmetinde şu boyların da olduğu görülmektedir: Berendiler,

⁷¹²İpat. Let., s.230.

⁷¹³Nikon. Let., II, s.134. Burada İjeslavtılar adı ile Boguslavları denilmek istenmemiş midir? Boguslavl halkı şüphesiz Slav kökenlidir.

⁷¹⁴İpat. Let., s.265.

⁷¹⁵İpat. Let., s.114.

⁷¹⁶A.g.e., s.159.

⁷¹⁷Lavr. Let., s.241.

⁷¹⁸İpat. Let., s.184-185.

⁷¹⁹A.g.e., s.204.

⁷²⁰ “Tork” adının Tor ırmağından üretilmiş olduğu fikrinin, yanlış olarak onları Kuman-Kıpçaklardan ayrılmış bir grup olarak sayan, Polevoy tarafından da yazılmış olduğunu burada belirtmemiz gerekmektedir (Polevoy, **İstoriya Russkovo Naroda**, C.I., s.48-49 Moskva, 1830).

Kaepiçler, Turpeiler, Kovuylar, Boutlar⁷²¹. Bu boyların kimler oldukları konusunda karar vermek oldukça zordur. Bozkırda, Moğol öncesi dönemde bu tür boyları görmediğimiz için, bunların Uz ve Peçeneklerin daha önceden kendilerinden ayrılmış kolları olduklarını kabul etmek durumundayız. Bu boyların Rusya ile yeni tanıştıkları zamanlarda, Ruslar da bu yeni müttefikleri hakkında henüz fazla bilgi sahibi değillerdi. Daha sonraları, onlarla daha fazla tanışıp yakınlaştıklarında, Ruslar onların, çok daha önceden birbirlerinden ayrılarak, ayrı ve bağımsız gruplar haline gelmiş olan farklı boylarını ayırt eder hale geldiler. Nasıl önceden Ruslar onların hepsini sadece Peçenek ve Uz diye adlandırdılar ise, şimdi de bağımsız boylar olarak ayrı kollar olduklarını kabul etmişlerdi. Yıllık sadece bir defa, söz arasında, Berendileri Uz boylarından biri saydığını bize bildirmektedir. İşte Nikonov Yıllığında, Vasilka'nın kör olması anlatılırken şöyle denilmektedir: “ve *Berendiler* adındaki Turçin (Torçin olduğu açıktır) saldırdı”⁷²². Burada yıllık yazarı, cins isme özel isim gibi davranmıştır⁷²³. Bunun bizzat Nikonov Yıllığı yazarları tarafından uydurulmuş sayamayız çünkü aynı şeyi İpatyev Yıllığında da bulmaktayız. “Berendi adındaki Torçin”⁷²⁴. Bu nedenle son derece emin olarak diyebiliriz ki; *Turpei* denilenler, Uz boylarından biridir. Pereyaslavl civarında Uzların yaşamakta olduklarını biliyoruz. 1026 senesinde Kuman-Kıpçaklar *Baruç'a* doğru gelmişlerdir. “Yaropolk'a haber ulaştığında, insanları ve Torkları Baruç'a ve diğer şehirlere götürmelerini emretti”⁷²⁵. 1150 senesinde ise Kanev'den Mstislav İzyaslaviç “onları *Turpey*'ler yönüne doğru gönderdi”... “Rostislav da (Yureviç) kardeşini Pereyaslavl'da bırakıp kendisi *Sakov'a doğru* giderek, *Turpey*'lere Özü yakınında yetişip yakaladı ve onları Pereyaslavl'a getirdi”⁷²⁶. Sakov ve Baruç, aynı yerde, yani Pereyaslavl'ın kuzeybatı yönünde yer aldıklarına göre, Turpeyler de burada

⁷²¹*Berendiler*: Vasilko şöyle der:” Berendiçilerin, Peçeneklerin ve Tortsilerin bana doğru geldiklerine dair haber geldi (İpat. Let., 174, 1097 senesi); *Kaepiçler*: Svyatoslav “Gençlerden seçerek Berendiler ve Kaepiçler ile birlikte Polovetslerin üzerine gönderdi” (A.g.e., 348, 1160); *Kovuylar*:” Böylece (İzyaslav ve Rostislav) kardeşleri Volodimer'i, Torklar, Kovuylar ve Berendiler ve Peçeneklerle birlikte gönderdiler...” (A.g.e., 296 , 1151 senesi); *Boutlar*: ”Hepsi Çernigov'da toplandıktan sonra oradan Galiç'e yürüdüler. Kiev'den de Büyük Knez Rurik Rostislaviç kendi kuvvetleri ile ve Berendilerle ve Kovuylarla ve *Boutlarla* geldi” **Nikon. Let.**, II, 293, 1206 senesi.

⁷²²**Nikon. Let.**, II, s.22.

⁷²³ Yazar, Yıllıkta *Berendiler* kelimesinin özel isim olarak büyük harfle yazılmış olmasına dikkat çekmektedir (ç).

⁷²⁴**İpat. Let.**, s.170.

⁷²⁵**A.g.e.**, s.208.

⁷²⁶**İpat. Let.**, s.277.

yaşamakta olan Uzlardan başkaları değildi. İşte bu belirtmiş olduğumuz neticeye ulaşmayı mümkün kılacak tarzda bir fikir yürütme için yegâne iki olay da şöyledir: Her yerde, yıllıklardaki bütün bilgilerde, Peçenekler, Uzlar ve Berendiler ayrı boylar olarak sunulmuşlardır. Buna dair birkaç örnek verelim: 1121 senesi.:”Volodimer *Berndileri* Rus topraklarından kovdu, *Torklar* ve *Peçenekler* de kendileri kaçtılar”⁷²⁷. 1169 senesi.:“ve ona doğru bütün *Berendiler*, *Torklar* ve *Peçenekler* geldiler”⁷²⁸. 1162 senesi.:“Rurik ise Tortsokovo’dan gelip... *Berendiler*, *Kovuylar* ve *Torklar* ve *Peçeneklerle*”⁷²⁹. Bütün bu farklı Türk boy toplulukları Rus topraklarında *Kara-Kalpıklı* genel adı altında anılmışlardır, yani *kara şapkalılar*. Kara-Kalpıklılar, Uzlar ve Berendilerden farklı, kendi başına ayrı bir ulus olmayıp, bu; Rusya’da yerleşmiş olan, Uzlar, Berendiler, Kovuylar ve Peçenekler için ve diğer bütün ufak boylar için genel bir isim olmuştur. Şimdi, bu konudaki belli başlı bilgileri sunuyoruz⁷³⁰:1162 senesinde Rurik’in kuvvetleri içerisinde; Berendiler, Kovuylar, Uzlar ve Peçenekler yer almaktadır. Birkaç satır sonra bunların hepsi Kara-Kalpıklı olarak anılmaya başlanır. “*Kara-Kalpıklılar* Mstislav’a önceden ricada bulunmaya başladılar, Knez, izin ver (düşmanın) ordusu büyük mü, gidip gözetleyip gelelim”⁷³¹. 1172 senesinde Mstislav’ın Uzları ve Berendileri vardı. “*Torklar* ve *Berendiler* onlara yalan söyleyerek..”. Bu konu hakkında kardeşleri onu uyararak şöyle derler: “*Kara-Kalpıklılar* da bize yalan söylüyorlar”⁷³². Bu konuda daha fazla bilgi bulmak isteyen okuyucular Samçevskiy’nin makalesine başvurabilirler. Biz, “Kara-Kalpıklı” adının kapsayıcı bir anlam taşıdığını açık olarak gösteren alıntılarımızı burada sınırlandırıyoruz. Bu isim bir soy adı olup, bütün diğer isimler ise tür adlarıdır. “Çernie Klobuki” adı da Türkçe “Kara Kalpıklılar” ya da “Kara-Tuller”⁷³³ yani Kara Şapkalılar ifadesinin tercümesinden başka bir şey değildir. Bu Kara-Kalpıklıların yerleşim yerlerini nerede, hangi yerlerde gösterebiliriz? Onlarla, halihazırda

⁷²⁷ *İpat. Let.*, s.205.

⁷²⁸ *A.g.e.*, s.365.

⁷²⁹ *A.g.e.*, s.354.

⁷³⁰ Bkz.: Samçevskiy “Torki, Berendei i Çernie Klobuki” v *Arhiv İstor.-Yuridiç. Svedeniy* Kalaçova, 1855, K. II, Ç.I. Burada bütün bilgiler toplanmış ve karşılaştırmalı tetkikleri yapılmıştır.

⁷³¹ *İpat. Let.*, s.354.

⁷³² *A.g.e.*, s. 375.

⁷³³ Kara-Kalpıklılar konusunda bkz.: Berezin, “Naşestvie Batıya na Rossiyu iz Reşid-ed-dina” *J. M. N. P.*, 1855, Ç., 86; Yine aynı şekilde, M.A. Maksimoviç, *Sobranie Soçineniy*, III, s. 188; Lang’ın fikirleri için aşağıya bakınız.

Porosiya’da ve Pereyaslavlı Knezliğinde karşılaşmıştık. Bu knezlikte, Voin ve Zarub şehirlerinden güney yönüne doğru, Baruç ve Sakov civarında ise kuzey yönüne doğru olan bölgede yaşamışlardır⁷³⁴. Porosiya’ya gelince, burada ise onların çadırları, asıl olarak Stugna ve Ros ırmaklarının çevrelediği Belotserkovskaya Bozkırı ya da Perepetov düzlüklerinde bulunmaktaydı. 1162 senesi altında yıllıkta verilmiş olan bilgiyi daha önceden aktarmış olduğumuz gibi: “Polovetsler kalabalık sayıda Gurgev’e doğru geldiler. *Rot Irmağı boyundaki* pek çok çadırı ele geçirdiler... Kara-Kalpaklılar hepsi toplanıp onların peşinden gittiler ve onları Ros Nehrinde yakaladılar”⁷³⁵. Bunların kampları Özü kıyılarına kadar dahi uzanmıştır. Mesela 1193 senesinde “*Uberej* boyunda savaşıyan Polovetsler”⁷³⁶. Uberej, Barsov’un son derece güvenilir açıklamasına göre, Özü kıyısındadır⁷³⁷. Kara-Kalpaklıların şehirlerde ikamet ettiklerini gösteren bazı veriler de bulunmaktadır. Hatta, nüfusunu sadece Türklerin oluşturduğu şehirlerin olduğuna dair bilgiler de vardır. Mesela Yıllıkta şöyle bir bilgiye rastlamaktayız: “*Berendilerin 6 şehrini* ele geçiren Polovetsler..”⁷³⁸ *Kanevli* Peçenekler de vardı⁷³⁹. Her halükârda, Kara-Kalpaklıların az ya da çok sayılarda şehirlerde ikamet etmiş oldukları konusu şüphe götürmez. Knezlerine şehirlerin yönetimi verilmiştir. XII. yüzyılın sonunda, Porosiya’daki şehirleri yöneten üç Kara-Kalpaklı knezinin adını bilmekteyiz. Mesela Kuntuvdi (Gündoğdu) ilk önce Torçesk’i yönetmiş, daha sonra kendisine Ros üzerindeki Dernoviy verilmiştir. Çurnay ve Kuldeyur’a ise hangi şehirlerin ait olduğu bilinmemektedir. Yıllıkta bu şehirlerin isimlerinden bahis yoktur⁷⁴⁰. Ayrıca, bu kişilerin seçkin kişiler oldukları da anlaşılmaktadır. Kuntuvdi hakkında yıllık yazarı

⁷³⁴İpat. Let., s.208 ve 277.

⁷³⁵İpat. Let., s.356.

⁷³⁶A.g.e., s.456.

⁷³⁷ Barsov, *Materyal..*, s.203.

⁷³⁸İpat. Let., s.408.

⁷³⁹Nikon. Let., II, s.134.

⁷⁴⁰İpat.Let., s. 450 ve 453. Svyatoslav’a darılan Kuntuvdi, Polovetslerle birleşti “*Çurnaev Şehrine* geldiler ve *onun iki hanımını, hizmetçilerini ve pek çok malını ele geçirdiler...*” Polovetsler Porosiye’ye geldiler ve Svyatoslav’ın Kuldeyureva önlerinde durduğunu duydular (s.452). “Çurnaev ve Kuldeyurev”in aitlik gösteren isim sıfatları oldukları açıktır. 1183 senesinde Knezler *Kulduyur ve Kuntuvdi*’ye rastlıyor olmamız bunu kanıtlamaktadır (425). Bunlar bu şehirlerin özel isimleri değildir. Nitekim Zubritskiy’de de bu gerçek karşısında ufak bir gariplik bulunmaktadır. “Çurnaev” adını özel isim olarak kabul edip bunu Svyatoslav Vsevolodoviç’in şehirlerinden sayarak şöyle devam eder:”Zannedirim Svyatoslav’ın *iki resmi eşi birliktelerdi*” (Zubritskiy, *İstoriya Drevn. Galitsko-Rus. Knajestva*. I, 108).

şöyle der: “cesaretli bir er kişi olup, Rusya’ya lazım birisidir”⁷⁴¹. Onu, Kuldeyur ile birlikte İgor Svyatoslaviç’in 1183 senesinde Horol’a Kuman-Kıpçaklar üzerine yaptığı seferde görmekteyiz⁷⁴². Çurnay hakkında ise pek bir şey bilmiyoruz. Ancak Kuntuvdi ile olan durumun gidişatından anlaşıldığı üzere, onun da knezler üzerinde büyük ağırlığı olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Svyatoslav Vsevolodoviç, onun ihbarı üzerine Kuntuvdi’yi tutuklamıştır⁷⁴³. Kara-Kalpaklı knezlerine, ahalisinin ağırlığını Kara-Kalpaklı ve diğer Türk boylarının oluşturduğu şehirlerin verilmiş olduğunu varsaymak mümkündür. Porosiya ve Pereyaslavl bölgelerinde olduğu miktarda olmasa da diğer bölgelerde de Türk yerleşimleri bulunmaktadır. Mesela, Kovuylar, Çernigov Knezliğinde bulunmakta, Berendiler Beloozera Drujinası içerisinde yer almakta ve eğer Nikonov Yıllığına inanacak olursak, Peçenekler de Ryazan knezlerinin hizmetinde bulunmaktalardı⁷⁴⁴.

Rusya tarihinde, özellikle de Güney Rusya tarihinde, Kara-Kalpaklı nüfusun oynamış olduğu rol son derece önemlidir. Bunlar, yüzyıllardır Slavlık içerisinde erimiş ve kültürel ilişkilerde Slav nüfus üzerinde herhangi bir etkinin yapılamadığı Rus topraklarına yeni bir Türklük ögesi getirmiştir. Nasıl kuzeyde saf Slav tipi Fin etkisi altında değişti ise, güneyde de Türklerin etkisi iz bırakmadan, takip eden nesillerde yansımaları bulmadan, geçip gitmiş olamaz. Rusyadaki siyasi olayların gidişatında ve Kuman-Kıpçaklarla olan mücadelede de Kara-Kalpaklıların önemi bundan daha az değildir. Şimdi de onların Rus ülkesinin müttefikleri olarak önemleri konusunda birkaç söz söyleyelim. Kuman-Kıpçak saldırılarının özelliklerini, bu saldırıların nasıl hızlı ve nasıl beklenmedik zamanlarda olduğunu, vuruş ve geri çekiliş anında birliklerinin ele geçirilmelerinin ne kadar zor olduğunu görmüştük. Bu saldırılar için önceden uyarı yapmanın hiçbir mümkünatı yoktu. Geriye sadece arkalarından hemen takibe koşmak, geri çekilme yollarını kesmek ve var güçle

⁷⁴¹ **İpat. Let.**, s.450.

⁷⁴² **A.g.e.**, s.425.

⁷⁴³ “Aynı sonbaharda Svyatoslav, onların Tortsolskiy (Torçesk) knezi Kuntuvdi” Kuntuvdi kaçıp Kuman-Kıpçaklara sığındı ve onlarla birlikte ilk etapta Çurnay şehrine saldırdı (450). Buradan, bunun ihbar için bir intikam olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

⁷⁴⁴ “Bu sırada Oleg’in torunu, İgor Svyatoslaviç, Novgorod’dan gitti... Yaroslav’da Prohov’un torunu olan Olstina Olegsıç’ten Çernigov’lu Kovuyları istedi” (**İpat. Let.**, s.430-431). 1145 yılı; “Svyatoslav Polesk şehrine geldiğinde, burada Gurgiy, ona yardım olarak bin *Berenidets*(Berendili, olduğu açıktır) göndermiştir” (**A.g.e.**, s.239-240); “Yine bu yıl (1136) Ryazanlılar öfke ile Peçenek yiğidi Temirhoz’u (Temirgöz?) öldürdüler” (**Nikon. Let. II**, s.72).

vurmak kalmaktaydı. Her zaman başarılı olunamasa da, Hıristiyan kişileri Türkistan'ın herhangi bir köşesindeki ağır esaretten koruyacak başka bir yol yoktu. Yaya askerin ise, hızlı takip açısından hiçbir yararının olmadığını söylememize gerek yoktur. Rusların da süvarileri vardı tabii, ancak, bunların sürat, çeviklik, yay ve oku kullanma yeteneği konusunda bozkırlı biniciler ile boy ölçüşmeleri mümkün değildi. Eşit niteliklerde bir kuvvet ortayakoyamak gerekmekteydi ve işte güçlü düşmanları Kuman-Kıpçaklardan nereye kaçacaklarını bilemeyen böyle bir kuvvet kendiliğinden Rusların hizmetine gelmişti. Ruslar Kara-Kalpaklıları hafif seyyar savaşçıları olarak aldılar. Yağmalamış oldukları mallarla kaçan düşmanın takibi gerektiğinde onlar vazgeçilmez olmaktaydılar. Mesela 1155 senesinde Kuman-Kıpçaklar Porosiye'yi talan ettiklerinde “*Berendilerle* birlikte Vasilko, arkalarından yetiştiler ve bozguna uğrattılar”⁷⁴⁵. 1162 senesinde Kara-Kalpaklılar Ros'da Peçeneklere yetiştiler ve tutsakları geri aldılar⁷⁴⁶. 1172 senesinde Kuman-Kıpçaklar Polony ve Semiç şehirlerini yağmaladılar. Hemen peşlerinden, yüz kişi Pereyaslavlı ve binbeşyüz kadar Berendili takibe geçerek Kuman-Kıpçaklara yetişip her şeyi geri aldılar⁷⁴⁷. Düşmanları beklemedikleri bir anda vurmak, aniden baskın vermek gerektiği durumlarda Kara-Kalpaklıların yerini kimse alamıyordu. Mesela 1187 senesinde knezlerle birlikte Özü üzerindeki Tatinskiy sığınağına doğru hareket ettiler. Bir müddet sonra Svyatoslav ve Rurik Kara-Kalpaklıları Roman Nezdiloviç önderliğinde, Özü'nün ötesindeki Kuman-Kıpçak çadırlarına göndermiş ve sefer başarılıgeçmiş, çünkü Kara-Kalpaklılar daha önceden Kuman-Kıpçakların Tuna'ya gitmiş olduklarını öğrenmişlerdi⁷⁴⁸. Düşmanın vaziyetini onlardan daha iyi kimse keşfedemez, kimse düşman kampına onlardan daha mahir şekilde sızmayı beceremezdi. Burada, Uzların, Kitan'ın kampına nasıl başarılı bir şekilde gizlice girip, sadece Svyatoslav Vladimiroviç'i kaçırmakla kalmayıp, Kuman-Kıpçak başbuğunun kendisini de öldürmüş olduklarını hatırlayalım. Düşman bölgesinin harap edilmesi gerektiğinde Kara-Kalpaklılar serbest bırakılmıştır. Süratli bir saldırı yapmak gerektiğinde de, Kara-Kalpaklılar harekete geçmiştir. Bu her iki durumda da

⁷⁴⁵İpat. Let., s.329.

⁷⁴⁶A.g.e., s.356.

⁷⁴⁷İpat. Let., s.380-381.

⁷⁴⁸A.g.e., s.439, 444.

“Yağmaya izin” denilmiştir⁷⁴⁹. Kısacası Kara-Kalpaklılar, hareketli ve hafif savaş gücü olarak, aynı bozkır taktikleri ve Kuman-Kıpçakların sahip oldukları aynı silahlara hakim olma becerisi ve alışkanlığı ile şüphesiz Ruslar için faydalı olmuşlardır. Ancak kendilerinin Kuman-Kıpçaklarla olan mücadelesinde Rus tarafına sağlamış oldukları bu fayda, çetin şartların devreye girmesi neticesinde bir miktar azalmıştır. Kuman-Kıpçakların Avrupa sınırlarında belirledikleri zamandan beri onlarla, Uzlar ve Peçenekler arasında güçlü bir düşmanlığın başlaması kaçınılmaz olmuştur. Bu, galebe çalan boylar ile dedelerinin topraklarından sürülüp çıkarılmış olan boylar arasında çıkması kaçınılmaz olan bir düşmanlıktır. Peçenekler ve Uzlar Rus knezlerine “boyun eğmiş” ve Rus ülkesini savunmak suretiyle de düşmanlarından intikam almışlardır. Aradan yıllar, onlarca yıl, geçmiş olmasına rağmen ne Uzlar ne de Peçenekler biraz olsun Slavlaşmamışlardır. XII. yüzyılın 60’lı yıllarında halen onları, bir saat içerisinde bütün aileleri ve hayvan sürüleri ile kalkıp, istedikleri yere göçen bozkırlılar olarak görmekteyiz. Mesela 1151 senesinde Kara-Kalpaklılar İzyaslav ve Rostislav’a şöyle derler: “Kardeşin Volodimir’i bizim başımıza bırakınız, biz kendi topraklarımıza, yurtlarımıza gidelim. Çadırlarımızı, eşlerimizi, çocuklarımızı, sürülerimizi ve daha ne varsa her şeyimizi yanımıza almak istiyoruz, sonra da Kiev’e geleceğiz. *Siz akşama kadar Kiev’de olunuz, biz de olacağız*”⁷⁵⁰. Ve gerçekten de Kiev’e geldiler “ve çadırlarıyla ve hayvanları ve sürüleriyle...”⁷⁵¹ Her ne kadar üzerlerinde yerleşik Slav kültürünün etkisi olsa, her ne kadar Kara-Kalpaklı knezleri ve genel olarak bütün Kara-Kalpaklı soyluları Rusların gelenek ve göreneklerini benimsemiş olsalar da, bütün bunlara rağmen, aslında bozkırlı içgüdüleri ile birlikte tamamen konar-göçer olarak kalmışlardır. Kuman-Kıpçaklarla aynı olan; yaşam tarzı, dil ve yüz tipleri bakımından akrabalık bağlarının farkına varmamış olamazlardı. Bütün bunlar, hem onlara hem de diğerlerine, Kıpçaklarla Rus Kara-Kalpaklılarının akraba olduklarını, hem de çok yakın akraba olduklarını göstermektedir. Bu nedenle, bir süre sonra Porosiya ve Pereyaslavlı Türkleri ile Bozkır Türkleri arasında kan bağları kurulmaya başlanmasında garip karşılanacak bir durum yoktur. Diğerlerinden çok daha fazla Slavlaşmış olan Kara-

⁷⁴⁹İpat. Let., s.365, 375.

⁷⁵⁰İpat. Let., s.295.

⁷⁵¹A.g.e., s.296.

Kalpaklı knezleri bile, ilk memnuniyetsizlikleri anında Rusların başına her türlü belayı açmaya hazırlardı. Rus knezlerinin Kara-Kalpaklılara karşı nasıl dalkavukluk edip yaltaklanmış olduklarını ileride göreceğiz. Kara-Kalpaklı knezlerinin çok sayıda olması⁷⁵² ve bu knezlerin şahsi çıkarları için her şeyi yapmaya hazır olmaları nedeniyle bunlarla anlaşılma zorluğu gittikçe artmaktaydı. Rus topraklarında artık birbirleri üzerine sefer yapmaları yasaktı. Knezleri, kavgalarla birbirlerinin kuyularını kazarak değiştirmekteydi. Bakınız mesela, XII. yüzyılda Porosiya'daki yaşamdan karakteristik bir bölüm:

1190 senesi kışında, Kara-Kalpaklı knezlerinden biri, Çurnay, yine kendisi gibi diğer bir knez olan Kuntuvdi hakkında ihbarda bulunur. Kuntuvdi, bütün Porosiya'nın baş şehri olan Torçesk'de⁷⁵³ oturtulmuştur. Bunun, ikinci derece öneme sahip şehirlerden birinin kendi yönetimine verilmiş olan Çurnay'ın kıskançlığını çekmiş olduğu açıktır. Svyatoslav Vsevolodoviç, Çurnay'ın sözüne inanarak ve konuyu hiç araştırmadan Kuntuvdi'nin yakalanması emrini verir. Bunu öğrenen Rurik Rostislaviç, kahramanlıklarının Rus ülkesine sağlamış olduğu faydaları sayarak Torçesk knezini serbest bırakması için onu ikna etmeye çalışır. Rurik'in bu bozkırlının tabiatını Svyatoslav'dan daha iyi bildiği ortaya çıkacaktır. O, bu davanın doğuracağı kötü sonuçları önceden görmüştür. Nihayetinde, Svyatoslav'dan Kuntuvdi'nin yemin karşılığı serbest bırakılması emrini elde eder ve birlikte Porosiya'nın emniyeti için tedbirler alırlar. Ama düşüncesinde yanılmamıştır. Bu Türk için, zoraki ettirilmiş yeminin, kendi davasının haklılığını düşünüp şerefini ayaklar altına alınmış saydığına ne anlamı vardır? Sonunda, "bu utanca tahammül edemeyerek" Kuman-Kıpçakların yanına kaçmış olduğu açıktır. Kuman-Kıpçaklar Kuntuvdi'yi büyük bir memnuniyetle kabul ettiler ve bu eski Torçesk knezi, Rus

⁷⁵² İpatyev Yıllığındaki bilgilere göre 1150-1190 seneleri arasında: Bastiy, Çekman, Toşman, Monaçuk, Tudor, Satmazoviç, Karakoc, Mnüzoviç, Karas Kokey, Kuntuvdey, Çurnay, Kuldeyur.

⁷⁵³ Bu Kara-Kalpaklı knezlerinin ne şartlarla şehirlere yönetici olarak konulduklarını bilmiyoruz. Buralarda Porosiye'yi devamlı kendi egemenlik bölgesi gibi yöneten Rus knezlerini de görmekteyiz. Kara-Kalpaklı knezlerinin, bir şehre, sadece sağladığı şeref,onur için değil de sağladığı kazanç için de sahip olmaya çalıştıkları kuvvetle muhtemeldir. Porosiya'nın bütün şehirleri onlara dağıtılmamış olup, verilmiş olan şehirlerden gelen gelirlerin de onların kullanımına bırakılmış olması muhtemeldir. Kiev'de ve Porosiye'de hüküm süren knezler, bu şehirlerden kendilerine gelen gelirden feragat etmişlerdir. Bu şehirlerde, mahkemeler Kara-Kalpaklı knezler tarafından yapılmayıp, yargıçlar Ruslardan olmaktadır. Sadece mahkemelerde alınan cezalar Kara-Kalpaklılara bırakılmıştı. Maalesef yıllıklarda bu konu ile ilgili ilave bir şeyler söylememizi sağlayacak en ufak bir bilgi bulunmamaktadır.

topraklarına sefer yapmaları için onları kışkırtmaya başladı. Daha yazın Ruslarla aralarında barış yapılmış olmasına rağmen, Kuman-Kıpçaklar Kuntuvdi'ye yardım etmeye karar verdiler. Önce Çurnay'ın şehrine saldırdılar. Burada kaleyi ele geçirdiler, konağı ateşe verdiler, bütün mallarını, iki hanımını ve uşaklarını ele geçirdiler. Kuntuvdi buradan, müttefikleri ile birlikte Vıs Irmağına doğru geri çekildi. Kuman-Kıpçaklar burada atlarını dinlendirdikten sonra Borovo'ya doğru hareket ettiler. Ancak Rostislav Rurikoviç'in Torçesk'te olduğunu öğrendiklerinde geri çekildiler. Kara-Kalpıklılar bu saldırıların intikamını almak için kendileri Kuman-Kıpçak kamplarına saldırmaya karar verdiler. Aralarında en iyileri bir araya gelip Torçesk'te Rostislav'a gittiler ve şöyle dediler:

“Bu kış Polovetsler sık sık bize saldırdılar. Onlar Tuna boyundan mı bilmiyoruz⁷⁵⁴. Babanız uzakta, Svyatoslav'a da gidemiyoruz, konuşma olmayacak çünkü Kuntuvdi yüzünden bize kızgın”.

Rostislav onların bu düşüncelerini beğendi. Rostislav Vladimiroviç'e haberciler gönderip şöyle dedi:

“Kardeşim, Polovets kampları üzerine gitmek istiyorum ama babamız uzakta ve başka yaşlı insanlarımız da yok. Sen ve ben yaşlı insanların yerini alacağız. Hızlı şekilde bana gel!”

Kara-Kalpıklılarla birleşerek aniden, Protokol önlerinde belirdiler ve kaçacak hiçbir yeri olmayan pek çok sürü ve çadırı ele geçirdiler. Knezler, Özü'nün ötesine geçemediler çünkü buzlar erimeye başlamıştı. Elde ettikleri zengin ganimetlerle geri çekildiler. Ancak çok geçmeden Kuman-Kıpçaklar başlarına gelen bu felaketi öğrendiler. Buzların erimiş olmasına aldırmadan Özü'yü yüzerek karşıya geçtiler. Üçüncü günde Ivla Irmağında Kara-Kalpıklılara yetiştiler. Kuman-Kıpçaklara Urusov'ın iki oğlu Koldeçi ve Kaban ile Begbars ve Koçaeviçlerden 4 kişi önderlik etmekteydi. Bunlara bir Kuman-Kıpçak başbuğu daha, Yaropolk Tomzakoviç, kendi birlikleri ile gelip katıldı. Rostislav Rurikoviç okçularını önden gönderdi. Kuman-Kıpçaklar onların bu saldırısına cesaretle dayanamadılar ve karıştılar. Okçular ve Kara-Kalpıklılar, onların arasına “girerek” pek çoğunu canlı yakaladılar ve bir çoğunu da öldürdüler. Orada Kuman-Kıpçak Başbuğu Kaban da canlı olarak Kara-

⁷⁵⁴ “Polovetsler bu kış sık sık üzerimize geliyor, bilmiyoruz Podunaytsi mi?” cümleinin bozulmuş olduğu açıktır.

Kalpahlıların eline düştü. Fakat Kara-Kalpahlılar onu Rostislav'a götürmediler. Onunla kurtuluş parası konusunda anlaşılıp, serbest bıraktılar. Rusların bu seferi boşa gitmemişdi. Bu arada Kuman-Kıpçaklar, İtoğda (İtoğdi) ve Akuş adlarında iki başbuğın önderliğinde Porosiya'ya gelip, ufak çeteler halinde civarı yakıp yıkmaya başladılar. Başbuğlardan biri, yakaladığı "bir düşman askerinden" Svyatoslav'ın, Knez Kuldeyur'un şehrinde, gözetleme durumunda beklediğini öğrendi ve hemen Kuman-Kıpçakları herhangi bir kayıp vermeden geri çekti. Kuldeyurev'de bekleyen Svyatoslav, Kuman-Kıpçakların ne yaptıklarını bilmezken, onlar onun nerede olduğunu öğrenmişlerdi bile. Daha sonra da Svyatoslav Kiev'e doğru yola çıkıp oğlu Gleb'i Kanev'de bıraktığında, Kuman-Kıpçaklar bunu da öğrenmişlerdi. Bütün bu olanlar, Kara-Kalpahlıların Ruslardan ziyade kendi soydaşları ile işbirliği yaptıkları konusunda insanı şüpheye sevk etmektedir. Zaten bundan kısa bir süre sonra, Kuman-Kıpçakların Tovarov'a saldırmaları bu durumu ortaya çıkarmıştır. Ancak Gleb onların peşine düşmüş ve onlar da Ros Irmağına doğru atılmışlar ve pek çoğu burada ölmüştür. Kuntuvdi ise kaçmıştır. Aradan bir yıl kadar bir zaman geçer ki, o bütün bu süre zarfında Kuman-Kıpçakların yanında yaşamıştır. 1192 senesi sonbaharında Kara-Kalpahlılar Rostislav'ı, Kuman-Kıpçak kamplarına tekrar sefer etmesi için kışkırtmaya başlarlar. Ancak Rurik ona izin vermez. O zaman Svyatoslav kendisi Kuman-Kıpçakları, artık aradan bir buçuk yıl geçmiş olan, saldırıları için cezalandırmaya karar verir. Kara-Kalpahlılarla birlikte Özü yönünde, kuvvetle muhtemeldir ki Rostislav'ın Protokolçe'ye giderken geçmiş olduğu aynı yolu takip ederek, hareket eder. Özü Irmağına kadar gelirler, fakat iş burayı aşmaya gelince... Kara-Kalpahlılar buradan öteye gitmek istemezler. "Onların dünürleri, der Yıllıkta, Dinyeper'in öbür tarafında yakında oturmaktaydı". Svyatoslav ile tartışılır ve hepsi "gerisin geri" geldikleri yere geri dönerler. O zaman Rurik duruma müdahale etmeye karar verir. Kuman-Kıpçakların topraklarına haberci göndererek Kuntuvdi'yi geri çağırır. Onunla birlikte Kuman-Kıpçaklar da Rurik'in yanına gelirler. Rurik onlara hediyeler verir, barış anlaşması yenilenir. Kuntuvdi'yi ise yanında alıkoyar ve ona, "Rus ülkesinin hatırı için", Dernoviy şehrini verir.

İşte, Kuntuvdi davası bu şekilde halledilmiştir. Anlatılanlar, Kara-Kalpahlıların Ruslara ve Kuman-Kıpçak topraklarına yönelik ilişkilerine dair oldukça canlı bir tablo çizmektedir. Kara-Kalpahlıların Kıpçaklara karşı nasıl güçlü

meylleri olduğunu ve onlarla akrabalıklarını nasıl açıkça ifade ettiklerini gösteren iki durum daha mevcuttur. 1187 senesinde Svyatoslav ve Rurik aldıkları duyuma göre Tatinskiy sığılığında, Özü'nün sol tarafında olduklarını öğrendikleri Kuman-Kıpçaklar üzerine ani bir baskın yapmaya karar verirler⁷⁵⁵. Yıllıkta şöyle denilmektedir: “Rus Knezlerinin onların üzerine geldiği haberini, *Kara-Kalpaklılardan biri dünürü olan Polovets'e verdi*». Kuman-Kıpçaklar kaçmayı başarırlar⁷⁵⁶. Yine başka bir zamanda, Mstislav'ın büyük seferi esnasında, “Polovetslere Koşey'den, Gavrilkov'dan, İslaviç'den haber gitti”. Kuman-Kıpçaklar çadırlarını terk ederek kaçmayı başarırlar⁷⁵⁷. Burada Koşey adı altında geçen kişinin bir Kara-Kalpaklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sefere dair yıllığın ilerleyen sayfalarında anlatılanlardan bu anlaşılmaktadır. Mstislav'ın da arada “yağmaya” çıkmasına izin verdiği Kara-Kalpaklıları bulunmaktaydı. Daha sonra knezler ondan hoşnutsuz oldu çünkü o, onlardan gizli “kendinin ve Koşey'in eğercilerine yağma için izin vermişti”⁷⁵⁸. Bunun bir hakaret sözü olduğu açıktır. Onlar Kuman-Kıpçakları da vaftiz etmişlerdir. Mesela “İgor Bölüğü Destanı”nda ozan, Vsevolod'a hitaben şöyle söylemektedir: “ah sen olsaydın, orada, çaga(Polovets kadın tutsak) nogata, Koşey (erkek tutsak) ise rezana⁷⁵⁹, ederdi⁷⁶⁰”. Kara-Kalpaklıların Ruslarla olan ilişkilerindeki güvenilmezlik ve sakatlık, o zamanın toplumunda da açıkça ifade edilmektedir. Knezler devamlı surette kendi taraflarına karşı bir ihanetten korkmaktalardı. İgor Svyatoslaviç yanına Kovuyları da alarak sefere çıktığı zaman, hiçbir şeyden haberi olmayan Svyatoslav sıkıntılı bir rüya gördü. “Uykudayken, diye kendi rüyasını anlatır, Tanrı tanımaz yardımcılarının boş ok torbalarından büyük inciler göğsüme...⁷⁶¹” Yani, “Tanrı tanımaz müttefiklerimizin boş ok torbalarından üzerime iri inci taneleri serpiliyordu”. Nitekim rüya gerçek çıkar, şöyle ki, Kuman-Kıpçaklarla yapılan ana çarpışmada ilk önce Kovuylar kaçar ve böylece İgor'un

⁷⁵⁵ Yer belli değildir.

⁷⁵⁶ **İpat. Let.**, s.439.

⁷⁵⁷ **İpat.Let.**, s.369.

⁷⁵⁸ **A.g.e.**, s.369-370.

⁷⁵⁹ Nogata ve Rezana eski Ruslarda kullanılan para birimleri olup, Rezana Nogata'ya göre daha az değerlidir. (1Nogata= 2,5 Rezana) <http://feb-web.ru/feb/slovinc/es/es4/es4-2041.htm> (09.01.2014) (ç).

⁷⁶⁰ Aristov, **Hrestomatiya**, s.1273.

⁷⁶¹ Aristov, **Hrestomatiya**, s. 1271-1272.

ordusu dağılır⁷⁶². Onlar, yani Kovuylar, kedere neden olmuşlar, ihtiyar Svyatoslav'a gözyaşı döktürmüşlerdir.

Kuman-Kıpçakların Porosiya'ya yapmış oldukları hafif akınlar üzerinde durmayacağız. Rusyanın geri kalanında olanlar burada da tekrar edilmiştir. Baskın, takip, Rusların kendi saldırıları. Bütün bunları Kuntuvdi olayını anlatırken de görmüştük.

Ruslar, Kuman-Kıpçaklara karşı savunma savaşı dışında, saldırı savaşında da bulunmuşlardır. Kendileri Kuman-Kıpçak bozkırının derinliklerine seferler düzenlemişlerdir. Seversk topraklarının askeri kolonizasyon yöntemi ile sınırlarını güney yönünde uzaklara, Don bölgesine kadar genişlettiğini, Porosiye'nin başarılı şekilde sınırlarını muhafaza ettiğini, hatta Pereyaslavl Knezliğinin, sınırları iyice daralmış olsa da, hayatta kaldığını görmüştük. Bunlara bakarak Rusya'nın, bozkırla olan hemen hemen dört yüz yıllık savaşından galip çıktığını söylememiz mümkündür. Konar-göçer dalgaları onun üzerinde kırılmıştır. Bu savaşı kendi omuzlarında taşımış, göğsünü Avrupa'ya siper etmiştir. Ancak şimdi bu mücadelenin gidişatını, Pereyaslavl, Kiev, Severskbölgelerinin uğradığı yıkımları, buralardaki nüfusun atalarından kalan topraklarını muhafaza etmek için sarfetmek zorunda kaldığı çabaları bilen birisi olarak, Rusya'nın ve Avrupa'nın muhafaza edilmiş olması hürmetine, Güney Rusya'nın hakkını, adil olarak teslim etmemiz lazım gelir. Bu koşulları ile onunla ancak bir dereceye kadar Ryazan bölgesi boy ölçüşebilir. Macaristan da bozkırlıların akınlarına maruz kalmıştır, ancak bu Türkistanlı atlıların azgın dalgalarından oraya sadece zayıflamış çırıntılar ulaşmıştır. Nitekim Bizans da bunlardan az çekmemiştir. Umutsuzca, kuzeyde Peçenek ve Kuman-Kıpçaklara karşı, güneyde ise Selçuklu ve Osmanlı Türklerine karşı kendisini korumak durumunda kalmıştır. Eski zamanlarda birbirlerinden ayrılmış bulunan bu Türk kardeşler, uzun ayrılığın ardından yeniden birleşmek için, âdeta Bizansın bölgesinde birbirlerine ellerini uzatmışlardır. Belki de kuzeyliler, yani Peçenek ve Kuman-Kıpçaklar nihai olarak sarsmamış olsalardı, genç kardeşler olan Selçuklu ve Osmanlılar bu köhne, içine kapalı, dışında ise iflah olmaz kokuşmuş yaraları olan imparatorluğu yıkamazlardı. Gerçi Bizans İmparatorluğu kendi haline bırakılmış

⁷⁶²İpat. Let., s.433.

olsaydı bile varlığını uzun süre devam ettiremezdi, ancak Türkler bu ümitsiz hastanın ölümünü hızlandırmışlardır. Bizans, Türkistanlı kardeşlerin darbeleri ile yere yığılmıştır. Böylece Avrupa'ya doğru olan yol güneyden de açılmış oldu. Bu yönden gelenlere karşı Avrupa'nın kalesi Macaristan olmuştur. Batı Avrupa devletlerinin kendilerinin Türklere karşı başarı ile karşı koyacak kadar güçlenmeleri çok daha sonra olmuştur. Doğudan gelen yol ise Rusya tarafından korunmuştur. Rusya, Türk boylarına karşı mücadeleyi dört yüz sene omuzlarında taşımış olduğu gibi, Moğol kütlelerinin ilk darbelerini de yine kendisi yemiştir. Bu artık dalgaların sonuncusu olmuştur, ancak ilk darbeye göğüs geren yine Güney Rusyadır. Güney Rusya halkının, bozkırla olan yüz yıllık *savunma* mücadelesinin önemi büyüktür.

Türk boylarının yaşamakta oldukları bozkıra, onların günlük hayatlarına dikkatinizi yöneltirseniz, Rusya'nın bir saldırı savaşı yürütemeyeceği sonucuna ulaşırsınız. Mamafif bozkırın derinliklerine doğru yapılmış olan seferlerden hiçbir sonuç alınamamıştır. Bozguna uğrayan boylar, insan yaşayamayan bozkırın enginliğinde farklı yerlere dağılıp, çadırları ile birlikte onun derinliklerine kaçmaktalardı. Onları takip etmek faydasızdı çünkü yetişmek mümkün değildi. Rus kuvvetleri “büyük şan ve şerefle” seferden dönmekte, Türkler ise bozkırın derinliklerinde kuvvetlerini toplayıp tekrar Rusyanın sınırlarına doğru hareket etmekteydiler. Uçar gibi gelen birlikler tekrar yağmalamakta, yakmakta, öldürmekte, tutsak alıp götürmekteydi. Knezlerin yapmış olduğu seferlerde elde ettiklerinin, yani kendilerinin kayıplarının yüz katını elde edip dönmekteydiler.

Knezlerinin bu cesurane girişimine, Rus halkının nasıl baktığını söylemek güçtür. Biz sadece yıllık yazarlarının düşüncesini bilmekteyiz ve bu da halkın sesi demek değildir. Onlar, bu seferlere dinî bir bakış açısı ile Tanrı adına, onun düşmanları olan “Tanrı tanımazlar”ın ezilmeleri için girişilen kahramanlıklar olarak bakmışlardır. Yıllık yazarı, 1103 senesindeki seferle ilgili olarak, “Tanrı, Rus Knezlerinin kalbine hayırlı bir fikir yerleştirdi” der. Seferlerin öncesinde ilahî işaretler belirlemekte, tanrının mucizeleri knezleri muzaffer kılmaktaydı. 1103 senesindeki seferden önce ay ve güneş üzerinde alâmetler belirmişti. 1111 senesindeki sefer ise Peçerskiy Manastırı üzerinde ateşten bir sütunun belirmesi suretiyle müjdelenmişti. Ruslar harekete geçmişler ve işte savaşın en önemli anında: “Polovetsler Volodimerov'ın birliği önünde düştüler. Bir melek tarafından

görünmeden öldürüldüklerini pek çok kişi gördü. Görülmeden kesilmiş olan kelleleri havada uçuşup yere düştüler...” Ruslar tarafından tutsak alınmış olan Kuman-Kıpçaklar da şöyle demektedir: “Sizin üzerinizde, parıldayan ve korkunç silahları ile gökyüzünde giden diğerleri varken ve size yardım ederken, sizlerle nasıl savaşıabiliriz ki?” Yıllık yazarı şöyle açıklar: “Bunlar ancak melekler olabilir, Tanrı tarafından Hıristiyanlara yardım etmek üzere gönderilmiş olan melekler⁷⁶³”. Daha savaşçı ve hırslı tabiatları olan knezler de bu seferlere Hıristiyanlığın yararına yapılan kahramanlıklar olarak bakmışlardır. İgor Svyatoslaviç: “Tanrı tanımazlara karşı yapılacak seferden kaçmak mı? Tanrı korusun. Onlar hepimizin ortak düşmanlarıdır⁷⁶⁴” der. Pravoslav Hıristiyanlığı için başlarını vermeye can atan, cesaret yüklü genç drujina askerleri, knezleri cesurane hareketlere tahrik etmişlerdir. Mesela, 1093 senesinde Kuman-Kıpçaklar Porosiye’ye saldırırlar. Knezlerin drujina ile meclisleri devam etmektedir. Yaşlıca ve tecrübeli drujina askerleri kneze şöyle derler: “onlara karşı darbe vurmaya teşebbüs etme, çünkü senin kuvvetlerin azdır!”. Knez de şöyle cevap verir: “benim, onların karşısında durabilecek sekiz yüz gencim var”. İşte bu genç drujina askerleri gittikçe daha güçlü şekilde kneze ısrar ederler: “Yürü Knez!”. Yeni toplanan mecliste gençler tekrar galip gelirler ve nihayetinde Stugna Irmağının kıyılarına onların kemikleri dizilir⁷⁶⁵. Drujina askerleri Knez Svyatoslav’a “Biz drujinalılar eğlenceye aç gözlüüz” derler. “İşte onlar, savaşa gitmekte hazır olduklarını böyle kısa ve güçlü şekilde, zafere olan inançları ile birlikte ifade etmekteydi”⁷⁶⁶.

Ancak Güneyli genç drujina askerlerinin böyle şevkle arzuladıkları şâni elde etmeleri oldukça pahalıya mal olmaktadır. Bu nedenle, daha yaşlı boyarlar olaya daha farklı açıdan baktıkları için, görmüş olduğumuz üzere knezlerin cesurane hareketlerini her zaman tasvip etmemekteydiler. Diğer bölgelerdeki knezler ise, bir şekilde kurtulmaya gayret ederek, her zaman için bu seferlerde yer almamaya çalışmışlardır. Seversk Bölgesi Knezinin bunlara karşı nasıl davrandığını daha önce görmüştük. “Kendi topraklarımı boş bırakamam” der. Bu durum bir fikir ayrılığını,

⁷⁶³ İpat. Let., s.182, 188, 191, 193.

⁷⁶⁴ A.g.e., s.430.

⁷⁶⁵ İpat. Let., s.152-153.

⁷⁶⁶ Barsov, “Ob İstoriçeskom i Hudojestvennom Znaçenii Slova o Polku İgoreve”, s.776, Vestnik Evr., 1878 № 10.

bütün Rusya'nın çıkarlarını göz ardı etme durumunu değil, sadece hiçbir netice elde edilmeyen bu girişimlerin faydasızlığının bilincine varmış olma durumunu göstermektedir. Zaten Seversk toprakları kendileri de Türk boylarına karşı mücadele vermekte, bunun için kolonizasyon hareketini kullanmaktaydı. Mstislav Vladimiroviç büyük çabalarla Pereyaslavlı'ı müdafaa ederken, Polotsk Knezleri ona yardıma gitmeyi istemezler, aksine "Uyuz Bonyak'ın sağlığına dua ederler"⁷⁶⁷. 1183 senesinde, İgor Svyatoslaviç'in Don'daki yenilgisinden sonra Rus topraklarının savunması için çağrılmış olan Smolyanlar Trepol'de durmuş, burada topladıkları veçe'de⁷⁶⁸ aldıkları kararla daha ileri gitmeyi reddetmişlerdir. "Biz Kiev'e yola çıktık, eğer savaş burada olsaydı savaşırdık elbette. Düşmanı başka yerlerde aramak niye? Zaten yorgunluktan bitap düşmüş durumdayız" derler⁷⁶⁹. Biz, bu durumlarda herhangi bir fikir ayrılığı, uyumsuzluk görme hakkına sahip değiliz. Her bölge, başlarında kendi knezleri olduğu halde kendi iç düzenlerinde tamamen bağımsız bulunmaktaydı. Knezler, komşu bölgelerden herhangi bir destek isteme hakkına sahip olmadan savaşlar yapar, barışlılardı. İttifaklar, saflar oluşturmaları tabii ama bu da herhangi bir zorunluluk sonucu değil, kendi özgür iradeleri neticesi olurdu. Suzdal Bölgesi Bulgarlara, Novgorod Finli kabilelere, Ryazan ise Türklere karşı savaş sürdürmekte olup, bunların hiç biri de diğer bölgelerden herhangi bir yardım almamaktaydı. Her bölgenin kendi düşmanları bulunmaktaydı ve bunların her birine de kendi müdafaalarını sürdürme yöntemleri sunulmuştu. Kendini müdafaa etmek, iç düzenin bir parçası gibi kabul edilmiştir. Diğer bölgelerin düşmanları ile mücadele ettikleri gibi, Çernigov, Kiev, Pereyaslavlı da kendilerini düşmanları olan konar-göçerlerden korumak zorundalardı. Bu onların iç düzenleri, şahsi çıkar alanları olup, bütün Rusya'nın çıkarı demek değildi. Bu nedenle Smolensk, Polotsk, Novgorod bu şekilde davranma hakkına sahipti.

Knezlerin bozkıra yapmış oldukları yedi sefer hakkında bilgi sahibiyiz. Rus birliklerinin hareket yönüne bakarak, her seferin hedefini yaklaşık olarak belirleyebiliriz. 1107 senesinde Rusların amacı, Yıllıkta da açıkça belirtilmiş olduğu

⁷⁶⁷İpat. Let., s.217.

⁷⁶⁸ Veçe:10-15 Yüzyıllarda Eski Rusya'da bazı knezliklerde uygulanan, toplumun genelini ilgilendiren konular (savaş ilanı, barış yapılması, knezin başa geçmesi ya da görevden alınması, bazı kanunların kabulü vb.) için toplanan halk meclisi (ç).

⁷⁶⁹A.g.e., s.436.

gibi, Şarukan ve Bonyak'ı Pereyaslavl Knezliği sınırlarından geri püskürtmekti⁷⁷⁰. 1111 Senesinde ise knezler, Sula, Horol, Psyol, Goltva ve Vorskla ırmaklarını geçmişlerdir. O zaman, Doneç ve Tor ırmaklarına doğru çok uzaklara gitmişlerdi ancak seferin yönü göstermektedir ki, bu defa da amaç yine 1107 senesinde olduğu gibi düşmanları Pereyaslavl Bölgesinden uzaklaştırmaktı⁷⁷¹. 1184 senesinde ise Konçak yakıp yıkma niyetiyle Rus topraklarına yürümüştür. Svyatoslav Vsevolodoviç, komşu knezliklerden de kuvvet toplayarak Kuman-Kıpçakları karşılamaya çıkmış ve Horol'da Konçak'ı mağlup etmiştir⁷⁷². Böylece bu üç olayda da knezler, tek ve aynı yöne doğru hareket etmişlerdir. Bu seferlerde yer alan knezlerin sayılarının oldukça sınırlı olduğunu da müşahade etmekteyiz. Mesela 1107 senesindeki seferde: Monomah, Kiev'den Svyatopolk, Novgorod-Seversk'den Oleg ve Monomah'ın çocukları yer almıştır. 1111 senesindeki seferde de yine aynı kişileri görmekteyiz. Sadece Çernigov'dan David ilave olmuş, bunun yanında Oleg Svyatoslaviç bu defa yer almamıştır. 1184 senesinde ise: Kiev'den Rurik, Çernigov'dan Svyatoslav, Pereyaslavl'dan Vladimir Gleboviç ve Roman'ın oğlu Mstislav yer almıştır. Rusya'nın genel çıkarlarının sözkonusu olduğu durumlarda ise knezler daha farklı davranmışlardır. Mesela ticarî çıkarlar bu kapsamdaydı. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, doğu ve güney ile olan ticaret, bozkırın Türkler tarafından işgal edilmesi ile zorluğa uğramış olsa da tamamen kesilmemiştir. Tüccarların, yabancı mallarla Rusya içlerine geldikleri ve Rus tüccarların da dış ülkelere giderken kullanmış oldukları yollar, Greçeskiy, Zalozniy ve Solyaniy adlarını taşırdı. Bu yollar çok eski zamanlardan kalma olup, Mstislav İzyaslaviç bunları "ata ve dede" yolları diye adlandırmaktadır. Bu yolların, hangi bölgelerden geçtiklerine dair araştırmaya girmek burada konumuz haricidir. Rusların ticarî ilişkilerini devamlı zorlaştıran Türklerin, bazen de bu ticaret yollarını ellerine geçirme tehdidinde buldukları anlaşılmaktadır. Bu vesile ile, 1170 senesinde Mstislav İzyaslaviç knezler meclisini toplantıya çağırmıştır. "Kardeşlerim, diye devam eder, Rus ülkesine ve atalarınıza ve dedelerinize acıyın, çünkü (Polovetsler) bütün sene Hıristiyanları kendi çadırlarına alıp götürmekte, bize söz vermekte ancak

⁷⁷⁰İpat. Let., s.186-187.

⁷⁷¹A.g.e., s.191-193.

⁷⁷²A.g.e., s.428-429.

devamlı bunu bozmaktalar; işte artık *Greçeskiy* yolunu, *Solyaniy* ve *Zalozniy* yollarını da elimizden aldılar”. Ve bütün knezler fikir birliği ile bu seferde yer almayı “atalarının ve dedelerinin yollarını ve kendi şereflerini arayıp bulmak” için kabul ettiler⁷⁷³. Bu seferde Güney Rusya knezlerinin neredeyse tamamı yer almıştır. On üç knezi birer birer saydıktan sonra, Yıllık şöyle devam eder: “ve daha diğer pek çokları”. Oryol Irmağında Kuman-Kıpçakları yendikten sonra, knezler Kanev’e doğru çıktılar ve “Greçnikler” ve “zaloznikler”⁷⁷⁴ gelene kadar beklediler⁷⁷⁵. Bu daha önce de yapılmıştı. 1168 senesinde Rostislav da knezleri toplamış ve *Greçeskiy* ve *Zalozniy* yolundan tüccarlar gelene kadar Kanev önlerinde uzun zaman durmuşlardı. Burada bütün knezleri Özü’nün sol kıyısında görmekteyiz⁷⁷⁶. 1192 senesinde de bütün knezleri ile birlikte Rurik ve Svyatoslav’ın da yine aynı amaçla bütün yaz Kanev önlerinde durmuş oldukları kuvvetle muhtemeldir⁷⁷⁷.

Ticaret yollarını bir süre için güven altına almak niyetiyle 1170 senesinde Ruslar, Özü kıyısı boyunca Snoporod(Samara)’a kadar indiler ve Oryol’da Kuman-Kıpçakları yendiler. Bu yapılan seferin yönünün özel bir önem taşıdığı açıktır. *Greçeskiy* yolunun Özü boyunca gittiği, *Soleniy* ve *Zalozniy* yollarının da, Samara’nın Özü’ye döküldüğü yerde ondan ayrılıp ikiye bölündüğü sanılmaktadır. Nitekim, birincisinden doğuya gidilebileceği, diğerinden de Perekop’a doğru güneydoğu yönünde gidilebileceği konusunda şüphe yoktur. 1103 senesinde de knezler işte tam bu yönde harekete geçmişlerdir. Daha da güneye doğru giderek, Hortitza⁷⁷⁸ adasına kadar ulaşmışlardır⁷⁷⁹. Bu nedenle, bu seferin amacının, esas olarak Türkleri *Greçeskiy* Yolundan uzaklaştırmak olduğunu öne sürmek pekâlâ mümkündür. 1187 senesinde Rurik ve Svyatoslav tekrar güney yönünde harekete geçmişler ve 1103 senesinde Monomah’ın yapmış olduğu gibi, Samara’ya ulaşmışlardır⁷⁸⁰. Yani bu seferin de ticaret yollarının korunmasına yönelik

⁷⁷³İpat. Let., s.368.

⁷⁷⁴ Greçnik: Bizanslı tüccarlara Rusların verdiği isim. Zalozniy: Kiev’i Tmutorakan, Anadolu ve doğu ülkelerine bağlayan en eski ticaret yolu, Zaloznik: buradaki tüccarlara verilen isim. Kanev yakınlarında bu iki yol birbirine iyice yaklaşmaktadır (ç).

⁷⁷⁵İpat. Let., s.370.

⁷⁷⁶A.g.e., s.361.

⁷⁷⁷A.g.e., s.453.

⁷⁷⁸ Özü Irmağı üzerindeki en büyük ada (ç).

⁷⁷⁹İpat. Let., s.183.

⁷⁸⁰A.g.e., s.440.

düzenlendiğini düşünmek yanlış olmaz. Görmüş olduğumuz bu seferlerde, 1107, 1111 ve 1185 yıllarında yapılmış olan seferlerden çok daha fazla knez yer alması durumu, burada bütün Rus Ülkesinin çıkarlarının sözkonusu olması nedeniyledir.

İgor Svyatoslaviç'in meşhur seferi ise tamamen diğerlerinden ayrı bir yerdedir. Bir defa, Rus ülkesinin genel çıkarları için yapılmış bir sefer değildir. Hatta Rusya topraklarının korunması amacını da taşımıyordu. Bu, Severskli genç knezlerin yiğitlikleri, onların halen Azak Denizinde ticaret merkezi olarak mevcudiyetini sürdüren eski Tmutorakan'ı "arama" özelemleri neticesidir. Don Nehri boyunca da Rusya'dan güneye doğru, Kırım'a, bir ticaret yolunun gittiğini düşünmemiz için yeterli neden mevcuttur. Malışevskiy'nin, "Destan"ın yaratıcısının, bizzat "Tmutorakan'a vardığı, bu şehrin bütün zenginliğini görüp önemine haiz olduğu ve knezleri "atalarını aramak" için bu cesurane harekete ikna etmeye çalıştığı"na dair varsayımı son derece akla yatkındır⁷⁸¹. Böyle yüce kahramanlıkları kışkırtan pek çokları olmalıdır. Bir defa, bu yüce şeref, kadım Seversk şehirlerinin, zengin Korçev ve Tmutorakan'ın geri alınması ihtimali ve bunun cazibesi sadece Rusyada değil, Avrupa'da da görülmüştür. Nasıl kendilerini tutsunlar, bu mutlululuğu tatmayı denemeyi nasıl istemesinler? İşte knezin yüreği yanmaya başladı. Öte yandan drujina askerleri de konuşmaları ile onu coşturmaya hiç ara vermeden devam etmekte. "Knez, Don sana yalvarmakta ve knezleri zafere çağırmakta"⁷⁸² derler. Bu genel coşku sonunda knezi de kendi tarafına çeker. "İstiyorum!", diye haykırır, "siz Ruslarla birlikte, Polovets topraklarının öbür ucunda mızrağımı kırmak, başımı bu uğurda vermek ya da miğferimle Don Irmağından su içmek istiyorum!"⁷⁸³. "Destan"ın ozanı bize, Seversk topraklarından daha önce, Kiev'de bu isteklerin mevcudiyetinin bilindiğini anlatmaktadır. Kötü bir rüya görmüş olan Svyatoslav'a rüyasını yorumlayan boyarlar şöyle derler: "*İşte bunlar, babalarının altın tahtından Tmutorakan şehrini bulmak ya da Don Irmağından miğferleri ile su içmek için uçmuş olan iki şahindir*"⁷⁸⁴. Severyanların hayal ve arzularını birden fazla kereler ifade etmiş olmaları muhtemeldir. Ama evet, gerçekten de hakkında hayal kurulacak şey de mevcuttur. Bu harekâtın başarıya ulaşması halinde Seversk Knezlerinin ve

⁷⁸¹ İ. Malışevskiy, "K Vaprosu o Aftore "Slova o Polku İgoreva", **J.M.H.P.**, Avgust, 1879.

⁷⁸² Aristov, "Slovo o Polku İgoreve", **Hristomatiya**, s. 1274.

⁷⁸³ **A.g.e.**, s.1266.

⁷⁸⁴ **A.g.e.**, s.1272.

drujinalarının isimlerinin nasıl bir şerefle kaplanacağını düşünün. Bu seferin başarı kazanmış olması halinde, önemli sonuçları muhtemelen Rusya tarihinin gidişatına büyük etki yapmış olacaktı. Ancak belki şu anda *biz*bunun önemini, ifade ettiği büyük anlam konularını konuşabiliriz ve adil bir şekilde bakarak, Azak kıyılarının ona geri katılmasının bütün Rusya için sağlayacağı büyük faydayı, buradaki bütün Rusyanın çıkarı olarak görebiliriz. Bu olayı o zamanda yaşamış olanların bakış açısı ile değerlendirdiğimizde ise bu seferin şahsi ve bölgesel nitelikte bir hareket olduğunu kabul etmek durumundayız. Mamafih Rusya da bu şekilde bakmıştır. “Destan”ı söyleyen ozanın, Kuman-Kıpçaklardan İgor’un yenilmesi ve esir düşmesinin intikamının alınması için bütün knezleri kışkırtmaya çalışması, onlara methiyeler düzmesi boşunadır. Bu knezler Seversk knezlerinin talihsizliğine kayıtsız kalmışlardır. Hangi bölgeler Kuman-Kıpçakların muhtemel saldırılarını bekliyorsa onlar gerekli çarelere baş vurmaktaydı. Yaroslav Vsevolodoviç, Çernigov’da ordusunu toplamış; Svyatoslav’ın oğulları Vladimir ve Oleg Posemya’nın savunmasına gönderilmişlerdir. Pereyaslavlı Vladimir Gleboviç boşuna Rurik’e, Svyatoslav’a ve David’e haberciler göndermiş, “Polovetsler benim topraklarımda, yardım edin”, diye yazmıştır. Svyatoslav David’e haber gönderir; David ise Trepol önlerinde Smolyanlarla birlikte durmuştur ve onlar buradan daha ileri gitmek istemezler. Sonuçta knezler Pereyaslavlı’a yardımda geç kalmışlardır. Bölge büyük yıkıma uğrar. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, Posemya da ağır bir bedel ödemiştir. Seversk toprakları bu yenilgiden sonra uzun bir zaman kendine gelememiş çünkü en iyi kuvvetlerini Kayalı Irmağı kıyılarında ölüme vermiştir.

XIII. yüzyılın ilk yıllarında ise bozkırın derinliklerine sefer düzenleme işini meşhur Roman üstlenmiştir. Yıllıklarda bu Knezin bu şekildeki iki seferinden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki 1201 senesinde olup, ikicisi de 1204 senesinde yapılmıştır⁷⁸⁵.

⁷⁸⁵ İlk seferin tarihine ilişkin olarak II. Bölüme bakınız. İkinci sefer Voskresen Yıllığında 6711 senesi altında yer almaktadır. Lavrentev Yıllığında ise 6713 yılı altında bulunur. Nikonov Yıllığında da Voskresen yıllığındaki gibidir. Biz de Voskresen Yıllığındaki tarihi tercih ediyoruz çünkü burada verilen bilgi diğer bir kronolojik gösterge ile de teyid edilmektedir. Şöyle denilmektedir: “Gökyüzünde ilahî bir işaret belirdi, 28 Ocak(ya da 22)...” Daha sonra Yıllık yazarının görüşüne göre bu ilahî işaretle bağlantısı olması mutlak olan seferden bahsedilmektedir. Bu nedenle seferin zamanı olarak Ocak ayının son günlerini ya da Şubat ayının başını alabiliriz. Çünkü, anlatım, seferin kara kış zamanı yapılmış olduğunu söyleyerek devam etmektedir. Sefer Ocak ya da Şubat ayında gerçekleştirildiyse, Kunik’in sistemini kullanarak, 6711-5507= 1204 senesini buluruz.

Bu iki sefer hakkında verilmiş olan bilgiler son derece kısa olup bu nedenle knezlerin aklında ne olduğu, bunları Türkleri Rus ülkesinin sınırlarından uzaklaştırmak isteğiyle mi yoksa ticaret yollarını koruma altına almak için mi yapmış olduklarını söyleyebilmemiz mümkün değildir. Belki de bunları komşu Bizans'ın siyasetinin bir neticesi saymak daha doğru olacaktır.

XII. yüzyılın sonunda Bizans yönetimine karşı Bulgar ayaklanması meydana gelmiştir. Bulgaristan'ın yeniden bağımsızlığına dönmesi davasını, önceki Bulgar çarlarının neslinden gelmeleri muhtemel Peter ve Asen yönetmiştir. Bizans, bunlarla olan mücadelesinden büyük zarar görmüştür. Bu mücadelede Kuman-Kıpçaklar da Bulgarların tarafında yer almışlardır⁷⁸⁶. Bunlar 1200 senesinde Vlahlarla birlikte Bizans'ın sınırlarından içerilere girmişler, ülkenin en iyi bölgelerini tahrip edip, hiçbir ceza görmeden de kurtulmuşlar ve Nikitas Honiates'in deyimiyle; eğer kuzeyden yardım gelmemiş olsaydı kısa sürede başkentin kapılarına dayanmışlardı. “Beklenmedik büyüklükte ve cesaretle bir ordu toplayan Galiçya Knezi Roman, Polovets topraklarına saldırmış ve hiçbir zorlukla karşılaşmadan oraları tahrip etmiştir. Böylece Polovetslerin saldırılarını sona erdirerek felaketin eşiğine gelmiş olan “Romalılar'a” yardımda bulunmuştur”⁷⁸⁷. 1200 senesinde Bizans'ta Grek İmparatorun, muhtemelen onun aracılığı suretiyle Rus knezlerinden yardım istediği bir Galiçya elçisi bulunduğu anlaşılmaktadır⁷⁸⁸. Burada tabii ki Kiev Mitropolitinin ikna çabaları da etkili olmuştur⁷⁸⁹. 1204 senesindeki sefere pek fazla knez katılmamıştır. Bunlar; Kiev'den Rurik, Pereyaslavl'dan Yaroslav, Galiçya'dan Roman ve “diğer knezler”dir⁷⁹⁰. Nikitas Honiates, anayurdunu kurtarmış olduğu için Galiçya Knezi Roman'dan iyi sözlerle bahsetmektedir. Ancak genel olarak da Roman'a karşı ilgisini esirgememiş olan Galiçya-Volinya Yıllığı bu defa ona methiyeler düzmektedir. Ona Sezar adını vermekte, “Bütün Tanrı tanımazların dillerini bilen... takipte aslan gibi hızlı, kızdığında vaşak gibi, timsah gibi kıran, onların topraklarına bir kartal gibi inen, bir yaban öküzü gibi cesur”⁷⁹¹. Kuman-Kıpçaklara karşı kazanılmış olan iki zafer, bu övgü kasidesinin yazılmasına neden

⁷⁸⁶ Bkz.: Uspenkiy, **Obrazovanie Ftorovo Bolgarskovo Tsarstvo**, Odessa, 1879.

⁷⁸⁷ Νικήτα τοῦ Χωνιάτου, **χρονική...** s.691-692, Bonn, 1835.

⁷⁸⁸ Uspenskiy, **Ftoroe Bolgarskoe Tsarstvo**, s. 208. Dpt. 3.

⁷⁸⁹ Νικήτα...**A.y.**

⁷⁹⁰ **Voskr. Let. I**, s.108.

⁷⁹¹ **İpat. Let.**, s.479-480.

olmuştur. Bu arada Kuman-Kıpçaklar Rusya'ya karşı olan tavırlarını hiç değiştirmemişlerdir. 1210 senesine doğru Pereyaslavlı Bölgesine yaptıkları yeni seferlerini görmekteyiz. Şunu da belirtmek gerekir ki, İpatyev Yıllığında birkaç sene eksiktir. Bu nedenle, bu eksik olan dönemde Kuman-Kıpçakların Rus bölgesine bir seferde bulunmamış olduklarını kesin olarak söyleyemeyiz. Ayrıca gerçekten Bizans'a destekte bulunabilmek için knezlerimizin hareketlerini direk olarak güneye, Karadeniz'e ve Tuna'ya doğru yöneltmiş olmaları gerekmektedir. Ruslar bu doğrultuda yürüyerek, Bizans'a yardım haricinde kendi Greçeskiy Ticaret yollarını da temizlemiş oluyordular. Yıllık yazarımızın Roman'a karşı yüksek perdeden övgüsünün nedeni de muhtemelen budur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Kuman-Kıpçak Bozkırlarının derinliklerine yapılan seferlerin iki amacı bulunmaktaydı: Birincisi, özel amaç: Türklerin sözkonusu bölge sınırlarından uzaklaştırılması. Diğeri ise, genel amaç: Bütün Rusya'nın ticaret çıkarlarının korunması. Nasıl Rusya toprakları için güney ve doğu ile ticaret ilişkileri önemli ise, aynı şekilde doğunun, batının ve güneyin tacirleri de Rusya ile ticarete büyük önem vermişlerdir. İşte bu nedenle seferlere ilişkin bilgiler süratle, Batı Avrupa'ya, Bizans'a ve hatta muhtemelen Araplara kadar iletilmiştir. Yabancı ülkeler tarafından her seferin amacı tam olarak bilinemeyeceği için bunların hepsi ticaret kervanlarının gidiş gelişlerinin emniyet altına alınarak, yabancıların Rusya ile olan ticaretini kolaylaştırma çabaları olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, 1111 senesindeki seferle ilgili olarak neden "Uzaktaki bütün ülkelere, Bizanslılara ve Macarlara, Polonyalılara, Çeklere, hatta Roma'ya kadar şanımlar yayılmıştır" denildiği anlaşılabilir⁷⁹². Almanların ve Venediklilerin, Bizanslıların ve Morovyalıların Svyatoslav'a övgüler düzmeleri, İgor'u ise, Kuman-Kıpçaklara güçlenme imkanı sağlayan ve Güney Rusya Bozkırlarındaki ticaret hareketini kısıtlayan başarısız seferinden⁷⁹³ dolayı, lanetlemeleri son derece yerindedir.

Türk boyları, Rusların tehlikeli düşmanları olmakla beraber, aynı zamanda belli bir ücret karşılığında istenilen işi desteklemeye her daim hazır bir kuvveti de temsil etmekteydi. Knezlerimizin komşu ülkelerle yaptıkları savaşlarda onların

⁷⁹²İpat. Let., s. 196.

⁷⁹³Aristov, "Slova o Polku İgoreve", Hristomatiya, s. 1271.

kiralık birliklerini de görmekteyiz. Mesela Peçenekler, 944 senesindeki⁷⁹⁴ İgor'un ve 970 senesindeki Svyatoslav'ın Bizans seferlerinde yer almışlardır. Ancak bu Knezin hizmetindeki boylar, diğer boyların Bizanslılar tarafına geçmelerine ve nehrin sığlık geçidinde Ruslara saldırılarına hiç de engel olmamışlardır⁷⁹⁵.

Ruslar, Uzlarla tanıştıkları zaman onların hizmetinden yararlanma fırsatını da kaçırmamışlardır. 985 senesinde Aziz Vladimir onları Bulgaristan'a götürmüştür⁷⁹⁶. Kuman-Kıpçakların gelmesi ile de knezler, kendi askerî hareketleri için yeni bir güç kaynağı bulmuşlardır. Polonyalılar ve Macarlar bunu kendi üzerlerinde görmeye başlamışlardır. 1092 senesinde ilk defa olarak Vasilko Rostislaviç onları sınır boylarına götürmüştür. 1119 senesinde de Rus Knezlerinin, Kuman-Kıpçakları Polonya sınırına getirmiş olduklarına dair bir Polonya kaynağı bilgisi mevcuttur. O zaman Karakov bölgesi yağmalanıp yakıp yıkılmış ve Vislitsa tahrip edilmiştir. Bizim Yıllıklarımızda da bu olay 1120 senesinde yer almaktadır⁷⁹⁷. Talihsiz Vislitsa bu defa da Galiçya Knezi Vladimirko tarafından getirilen Kuman-Kıpçakların elinden ikinci defa tahribata maruz kalmıştır⁷⁹⁸. Macaristan da oldukça sık olarak Türk boylarının saldırılarına maruz kalmıştır. Kuman-Kıpçakların kendilerinin Macaristan'ın güneydoğusuna akınlar yapmaları haricinde, XI. yüzyılın yetmişli yıllarından başlayarak Rus knezleri de Macarlara karşı yanlarında onları götürmüşlerdir. 1097 senesinde Kiev'den Svyatopolk, Rostislaviçlerin elinden bir bölgeyi koparıp almayı düşünür. Bir defa yenilgiye uğramasının ardından oğlu Yaroslav'ı yardım istemek üzere Macarlara gönderir. Sürgündeki Vladimir Knezi David de Galiçyalı knezlerin tarafında yer alır. Yanında da meşhur Bonyak'ı getirmiştir. San Irmağının sol kıyısında, Peremişl Şehri yakınında Vyagr ve San

⁷⁹⁴İpat. Let., s.28.

⁷⁹⁵A.g.e., s.48; Γεωργίου τοῦ Κεδρήνου **Σύνοψις, ιστοριῶν**, Bonn 1839 s. 384, 387-8, 412. C. II. Kedrenos, Peçeneklerin Svyatoslav'a karşı memnuniyetsiz oldukları ve barış anlaşmasının, kendi topraklarından Rusların serbest geçişine izin veren şartını uygulamak istemedikleri şeklinde bu durumu açıklamaya çalışmaktadır.

⁷⁹⁶İpat. Let., s.150.

⁷⁹⁷Katalogi Biscopów Kracowskich, **M. P. H.**, C. III, s. 347; İpat. Let., 205: "O zaman Volodimer Andrey *Paganlarla* birlikte Lyahların üzerine varıp onlarla savaştı".

⁷⁹⁸Şareneviç, **İstoriya Galitsko-Volodimirskoy Rusi**, Lvov, 1863, s.37. Bkz.: Rocznik Traski ve Rocznik Krakowski, (**M.P.H.**, C.II, s.832); Rocznik Sendzivoja, (**M.P.H.**, C. II, s. 875). Polovetslerin Polonya seferleri konusunda iki bilgi daha mevcuttur. (Bkz.: Kronika Xiazant Polskich **M.P.H.**, C. III, s. 475) ve Hronik Galla (**M.P.H.**, C. I, s. 441-442). Ancak bu olayların kesin tarihini belirlemek son derece güç hatta imkansızdır. Ne Dlugos'ta, ne Straykovskiy'de ne de bizim yıllıklarımızda bu durum hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

irmakları arasındaki köşede Kuman-Kıpçaklar Macarları ağır bir yenilgiye uğratırlar. Macar kaynaklarının dediğine göre Macarlar daha önce böyle bir yenilgi tatmamışlardır⁷⁹⁹. Roman Mstislaviç'in ölümünden sonra Galiç için uzun ve sert bir mücadele başlamıştır. Adaylar arasında Rus knezler haricinde Macarlar da bulunmaktadır. İlk zamanlarda Danil'e⁸⁰⁰ destek vermek görüntüsü altında Galiçya bölgesini kendi ellerine almaya çalışmışlar ve bazen bunda başarılı da olmuşlardır. 1206 senesinde Rurik, Kuman-Kıpçakları Galiç'e getirmiştir. Seret boyunda yapılan savaşta Galiçyalılar ve Macarlar yenilmişlerdir. Mstislav da 1213, 1217 ve 1219 senelerinde Kuman-Kıpçakları çağırmıştır. 1229 senesinde ise şöyle ilginç bir durum meydana gelmiştir: Kardeşler birbirlerinin düşmanları olarak Galiç'te karşılaşmışlardır. Macarların ordusunda, daha önceden gelip Macaristan'a yerleştikleri aşikar olan Kuman-Kıpçaklardan Begbarslar yer almaktaydı. Daniil tarafında ise yine Kuman-Kıpçaklar, Başbuğları Kotyan (Köten) ile yer almaktaydı⁸⁰¹. Bu birleşik kuvvetin gücüne Litvanya da maruz kalmıştır. 1251 senesinde Daniil, kardeşi Vasilko'yu Kuman-Kıpçaklarla birlikte Yatvyaglar⁸⁰² üzerine göndermiştir. 1253 senesinde Galiçya Knezi onları Mendovg'a⁸⁰³ karşı sürmüştür⁸⁰⁴. Suzdal knezleri de kendilerine yardım için Kuman-Kıpçakları yanlarına almışlardır. Mesela 1183 senesinde Vsevolod Yureviç, İdil Bulgarları üzerine yapmış olduğu seferinde Kuman-Kıpçakların bu seferde onunla birlikte yer alma tekliflerini kabul etmiştir⁸⁰⁵.

Eğer rolleri Rusların haricî savaşlarına katılmakla sınırlı kalmış olsaydı, Türklerin komşuluğu Rusyanın sadece yararına olmuş olurdu. Ancak bozkırlılar, maalesef daha ziyade Rus topraklarındaki iç işlerin aktif katılımcıları olmuşlardır. Muhtelif şartların mevcudiyeti, Türk boylarını çağırımları konusunda Rus knezlerini cesaretlendirmiştir. Bu tür davetlerden, tabii en büyükleri olmak üzere, 34 tanesini

⁷⁹⁹ **İpat. Let.**, s. 177- 178; Şareneviç, **İstoriya Galitsko-Volodimirskoy Rusi**, s. 31; Thwrocs, **Script. Rerum. Hungar.**, C. I., s.135-136; Pray, **Annales Regum Hungariae**, Vindobonae, 1763, s. 99-100.

⁸⁰⁰ Daniil Romanoviç Galitskiy (1201 ya da 1204- 1264): Roman Mstislaviç'in oğlu. Galiçya, Galiçya-Volinya Knezi, 1240 senesinde de Kiev Büyük Knezi olmuştur. Diplomat ve askerî lider özelliklerine sahip bir devlet adamıdır (ç).

⁸⁰¹ **İpat. Let.**, s.480, 491, 492, 493, 507; Şareneviç, **a.g.e.**, s. 82; **Voskr. Let.**, s. 112.

⁸⁰² Yotvingianlar: Bir Baltık kavmi (ç).

⁸⁰³ Mendovg (Mindovg), (1195 civarı- 1263): Litvanya kralı (ç).

⁸⁰⁴ **İpat. Let.**, s.538, 543.

⁸⁰⁵ **Voskr. Let.**, s. 96., Ç.I, (P. S. R. L. VII).

bilmekteyiz. Bu müttefikler, hediyeler ve iş karşılığında belirlenen ücret haricinde herhangi bir cezaya uğramadan sivil halktan yağmaladıkları büyük miktar ganimetlerle de zenginleşmekteydi. Bu ücretli askerlerin hareketleri onları hiç de iyi yardımcıları olarak göstermemekteydi ve aynı şekilde yerli halk da, ister davetli ister davetsiz olsun, onların bu gelişlerinden tedirgin olmaktadır. 1094 senesinde Oleg tarafından Monomah'a karşı çağrıldıkları vakit, Çernigov civarını yağmalayıp harap etmişler, pek çok insanı öldürmüşler, daha sonra köle olarak sattıkları çok sayıda insanı da tutsak edip götürmüşlerdir⁸⁰⁶. 1172 senesinde de Gleb Yureviç, Mstislav İzyaslaviç'e karşı Kuman-Kıpçakları kiralamış, onlar da Kiev bölgesini ağır şekilde tahrip etmişlerdir⁸⁰⁷. Yine 1234 senesinde İzyaslav Vladimiroviç tarafından getirilmiş olan bozkırlılar, Kiev civarını harap etmişlerdir⁸⁰⁸.

Kara-Kalpakistan askerî yerleşimleri oluştuğu zaman ise, bu defa onlar Rus knezleri arasındaki iç savaşlarda aktif olarak yer almaya başlamışlardır. Porosiya bölgesi nüfusunun tamamını oluşturarak Rusya ile sıkı bağlara sahip olan bu dostlar, buna rağmen kendilerinin yeni ülkedaşlarına merhamet göstermemişlerdir. 1151 senesinde İzyaslav Mstislaviç'e yardımda bulunan Kara-Kalpakistan, Kiev önlerine geldiler“ve çadırlarıyla ve sürüleriyle ve hayvanlarıyla ve bir çok eşyaları ile ve gerek askerleri, gerek kendileri büyük kötülükler yaptılar, manastırları yağmaladılar, köyleri ateşe verdiler, bütün bahçeleri kestiler”⁸⁰⁹. Onları çağırmış olan knezler yağmayı ve tahribatı yasaklamıyordu çünkü o anda onlar tarafından bırakılıp gitmeyi göze alamıyorlardı. Tuna boyundaki Berlad⁸¹⁰ Knezi İvan Rostislaviç, kuzeni Galiçya Knezi Yaroslav ile savaşmak üzere kiraladığı Kuman-Kıpçakların Uşitsa şehrini yağmalamalarına müsaade etmediği vakit anında onlar tarafından terk edilmiştir⁸¹¹. Knezler, bu bozkırlı müttefiklerini sıkı itaat altına almakta zorlanmaları bir yana, dahası her türlü yöntemi kullanarak onları kendilerine çekebilmek, onlara hoş görünmek zorundalardı. Kara-Kalpakistan en ufak bir bahaneyle, taraf oldukları knezleri değiştirmektedir. İşte Kara-Kalpakistanın Rus knezleri ile olan ilişkilerine dair ilginç olaylardan birisi: 1159 senesinde İzyaslav Davidoviç (Çernigov Knezleri

⁸⁰⁶ İpat. Let., s.158.

⁸⁰⁷ A.g.e., s.376.

⁸⁰⁸ A.g.e., s.515.

⁸⁰⁹ İpat. Let., s.296.

⁸¹⁰ Berlad, Birlad: Dinyester ve Tuna nehirleri arasında kalan bölge (ç).

⁸¹¹ İpat. Let., s.341.

sülalesinden) Galiç'i zayıf düşürmek adına İvan Berladnik'in bölgesini ondan koparmayı tasarladı. Kiev Knezi olması hasebiyle ordusu içinde Kara-Kalpıklılar da bulunmaktaydı. Belgorod'u muhasara etti. Bu süre içerisinde Mstislav, Vladimir ve Galiçya'dan Yaroslav'ın kuvvetleri de kendisine karşı harekete geçmişlerdi. Belgorod hücumunda aktif bir rol oynuyormuş gibi yapan Berendiler, kendi aralarında ise tamamen başka şekilde anlaşmışlardı. Komplocuların başında Kara-Kalpıklı knezleri Tudor Satmazoviç, Karakoz Mnuzoviç ve Karas Kosey bulunmaktaydı. Bir gece tutsaklardan birini şu mektup ile Mstislav İzyaslaviç'e gönderdiler. "*Knez, senin için iyi olanda kötü olanda bizde mevcuttur. Eğer bizi kendi baban gibi sevmek istersen ve en iyi şehirlerinden verirsen, biz de İzyaslav'dan ayrılırız*". Mstislav onların bu teklifini memnuniyetle karşıladı ve aynı gece onların bütün şartlarını kabul edip, *onlara bunun için yemin teklif ederek*, gelen kişi ile birlikte Olbır Şeroşeviç'i onlara gönderdi⁸¹². Kara-Kalpıklılar kendi güçlerinin farkında olup cesur bir şekilde kneze: "mutluluğun da felaketin de bizim elimizde" diyebilmekte, knez de bunun farkında olup onların bütün taleplerini kabul ederek Haç'ı öpmektedir. Bakınız, knezi desteklemeye daha fazla devam etmeyi kendileri için tehlikeli buldukları zaman da ona şöyle demişlerdir: "Knez, düşmanın gücü çok büyüktür, senin ise drujinan az sayıdadır; ne bizi öldür ne de kendin öl; ama sen bizim knezimizsin; ne zaman güçlenirsin, biz yine senin yanındayız, ama şimdi senin zamanın değildir, git!"⁸¹³. Knezleri Kiev tahtına geçmek üzere davet ederler⁸¹⁴, knezler de tahtı almaya gitmeden önce onları kendi taraflarına çekmeye çalışırlardı. Kiev knezliği üzerinde hak iddia eden Suzdal'lı Yuri, Porosiya'daki genel hava konusunda birinci elden bilgi edinmek için öncelikle oğlu Rostislav'ı güneye göndermişti. Ancak, İzyaslav Mstislaviç tam zamanında ne olup bittiğini öğrenmiş ve Rostislav'ı tutuklatarak rahiplerin yanına göndermiştir⁸¹⁵. Kara-Kalpıklıların ne kadar önemli oldukları Rus ülkesinin komşuları tarafından da bilinmekteydi. Yine aynı İzyaslav Mstislaviç, Macar Kralını kendisine yardım etmesi için ikna etmeye çalışırken şöyle yazmıştır: "Bütün adamların ve kardeşin Mstislav sana söyleyecektir; nasıl Tanrı bize yardım etti ve nasıl bütün Rus ülkesi ve Kara-

⁸¹²İpat. Let., s.344-345.

⁸¹³İpat. Let., s.279.

⁸¹⁴A.g.e., s.230, 276, 365.

⁸¹⁵İpat. Let., s.261-262.

Kalpklılar bizim için ayağa kalktılar”⁸¹⁶. Barış zamanlarında ise knezler Kara-Kalpklıları çeşitli hediyeler ve ikramlarla kendi taraflarına kazanmaya çalışmışlardır. Mesela 1195 senesinde Smolenski David, Kiev’de Rurik’in misafiri iken, Kara-Kalpklıları öğle yemeğine davet etmiştir. “Ve burada, der yıllık, onun evinde bütün Kara-Kalpklılar yemek yediler, sonra onlara pek çok hediyeler verip gönderdi”⁸¹⁷.

Rus Knezleri Kuman-Kıpçaklarla da aynı şekilde dostane ilişkileri korumaya çalışmışlardır. Onları, konar-göçerler üzerinde kışkırtıcı etkisi olan, asıl güç altın ile harekete geçirmek mümkündür⁸¹⁸. Ancak altın herkezde bulunabilirdi ve ücreti arttırmak suretiyle herkes Kuman-Kıpçakları kendi tarafına çekebilirdi. Bu nedenle, her sülaleden knezler, Kuman-Kıpçak başbuğları ile akrabalık bağları kurmaya çalışmışlardır. Halihazırda Kara-Kalpklılar Monomahoviçlerin bölgelerine çok yakın yaşadıkları, onların illerine sınırdaş komşu oldukları için diğer knezlerin Porosiya ile ilişki kurmaları zordu. Bu nedenle Suzdal ve Seversk knezleri, büyük ölçüde Kuman-Kıpçaklara bel bağlamak durumundalardı. Özellikle Olgoviçlerin onlarla son derece dostane ilişkileri vardı. Rus knezleri ile Kuman-Kıpçak başbuğları arasındaki ilk evlilik ittifakı örneğini 1094 senesinde görmekteyiz. O zaman Kievli Svyatopolk İzyaslaviç, Tugorhan’ın kızı ile evlenmiştir⁸¹⁹. Bu evlilik ile Rus ülkesini Kuman-Kıpçak akınlarına karşı biraz olsun güvenceye almak hedeflenmiştir. Ancak istenilen amaca ulaşamamıştır. 1096 senesinde Svyatopolk’un kayınpederinin Pereyaslavl’a saldırdığını görmekteyiz⁸²⁰. Yine aynı saik ile Vladimir Monomah ve Oleg Svyatoslaviç’in oğulları ile Kuman-Kıpçak başbuğlarının kızları arasında evlilik bağı kurulmuştur. Yuri Vladimiroviç Başbuğ Osen’in torunu, Aepa’nın kızı ile evlenmiş, Svyatoslav Olgoviç de Başbuğ Girgen’in torunu olan diğer Aepa’nın kızı ile evlenmiştir⁸²¹. Bu evlilikler de herhangi bir fayda sağlamamıştır. Daha sonra, knezlikler arası savaş durumunda Kuman-Kıpçak topraklarında destekçilere sahip olmak amacıyla yönelik olarak evlilikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Mesela 1117

⁸¹⁶ **A.g.e.**, s.292.

⁸¹⁷ **A.g.e.**, s.458.

⁸¹⁸ İzyaslav Mstislaviç: “Ve Yabani Polovetsler onunladır. Sen onları altın ile sürüp çıkarabilirsin” diye Macar kralına Suzdalı Yuri’den dert yanmaktadır (**İpat.Let.**, 292).

⁸¹⁹ **İpat.Let.**, s.157.

⁸²⁰ **A.g.e.**, s.161.

⁸²¹ **Lavr. Let.**, s.272.

senesinde Monomah, oğlu Andrey’i Turk-han’ın kızı ile evlendirmiştir⁸²². Rurik Rostislaviç, Kuman-Kıpçak Başbuğu Begluk’un kızını kendisine eş olarak almıştır⁸²³. 1205 senesinde Suzdallı Vsevolod oğlu Yaroslav’a, Kuman-Kıpçak Başbuğu Yuri Konçakoviç’in⁸²⁴kızını nişanlamıştır⁸²⁵. Özellikle son evlilik göstermektedir ki; artık burada toprakların saldırılardan korunması amacı güdülmemiştir, zira Suzdal toprakları Kuman-Kıpçak istilasına tamamen kapalıdır.Burada artık bozkırda kendilerine akrabalar edinmek amacı güdülmüştür. Vsevolod, babası Yuri örneğinden hareket ederek bozkırlı atlıları arasında dostlar edinmenin ne kadar faydalı olduğunu görmüştür. Aynı şekilde Monomah da bunu anlamıştır, çünkü kendisi de artık bozkır kuvvetlerine dayanmak zorundadır. Galiçyalı Daniil’in de Kuman-Kıpçak Başbuğu Tegaka’yı kendine dünür yapmakta bir mahsur görmemesi gayet anlaşılır bir durumdur⁸²⁶. 1187 senesinde Vladimir İgoreviç, Kuman-Kıpçaklar arasındaki tutsaklığından, meşhur Konçak’ın kızı olan, eşi ile birlikte dönmüştür. Rusyada ikinci kere düğün yapılır, çünkü birincisi bozkırda gerçekleştirilmiştir. Vladimir evine döndüğünde bir de kendisi yapar, bu da üçüncü düğün olmuştur⁸²⁷. Romantik karakter taşıyan evlilikler de olmuştur. Mesela Kuman-Kıpçak Başbuğu Başkord, Svyatoslav Vladimiroviç’in üvey babası olmuştur. Şöyle ki; Svyatoslav’ın annesi, ilk eşi Vladimir Davidoviç’in ölümünden sonra bu bozkırlı yakışıklıya gönlünü kaptırmış ve onun bozkırdaki kampına kaçmıştır⁸²⁸. Büyük ihtimalle bu tek olay da değildir. Knezler, özellikle de Olgoviçler, Kuman-Kıpçaklarla sıkı akrabalık bağlarını desteklemeye gayret etmişlerdir, zira taleplerine anında yegâne desteği burada bulmuşlardır. Kuman-Kıpçaklar da aynı şekilde Seversk Knezleri tarafına meyletmişlerdir. Genelde onları Olgoviçlerin tarafında görmekte olduğumuz gerçeğinde de bu izlenmektedir. Her zaman için onlara yardıma hazır olmuşlardır ve bunu da gayet dostane olarak ifade etmişlerdir. “Sağlığından sual ederiz, -diye sorar göndermiş olduğu haberci aracılığı ile, amca Svyatoslav

⁸²²Voskr. Let. I, s.24;Nikon. Let. II, s.53.

⁸²³İpat. Let., s.357.

⁸²⁴ Yuri Konçakoviç (XII. YY.sonları- 1223) : Kuman-Kıpçak Başbuğu Konçak’ın oğludur. Babasının güçlü bir Kuman-Kıpçak birliği oluşturma hedefini devam ettirmiştir. 1223 senesinde Moğollarla yapılan Kalka savaşında ölmüştür (ç).

⁸²⁵Voskr. Let., I, s. 112; Nikon. Let., II, s.292.

⁸²⁶İpat. Let., s.543.

⁸²⁷İpat. Let., s.437.

⁸²⁸A.g.e., s.443.

Olgaviç'e-, kuvvetlerimizle birlikte ne zaman size gelmemizi buyurursun"? Bunun ardından da birlikleri ile beraber ona gelmişlerdir⁸²⁹. Buna karşılık Rus knezlerinin de Kuman-Kıpçak başbuğlarına nasıl hitap etmiş olduklarına bakınız:"*Baba* - der Danil, Kotyan'a,- bu savaşa son ver, sevgi içinde yaşayalım"⁸³⁰. İgor Svyatoslaviç örneğinde Kuman-Kıpçak başbuğlarının, Rus knezlerini kamplarında nasıl hoş tutmuş oldukları görülmektedir. Bu arada İgor'un esir olduğunu da aklımızdan çıkarmayalım. Güvenliğini sağlamak üzere, aralarında beş kişi en üst sınıftan olmak üzere, sadece 20 kişiden oluşan bir muhafız şeref birliği tarafından çevrelenmişti. Ancak bu muhafızlar İgor'un bütün emirlerini sorgusuz sualsiz yerine getirmekteydi. Yanına beş ya da altı adet Rus hizmetli almasına izin verilmişti. Bu hizmetliler ve muhafızları ile serbestçe istediği yere gidebilmekte, av ile zaman geçirmekteydi. Dinî tören yapabilmesi için gereken her şeyi ile birlikte bir rahip bulundurmasına da izin verilmişti⁸³¹. Kuman-Kıpçaklar kendi istekleri ile yanlarına gelmiş olan knezlere karşı ise daha bir içtenlik ve misafirperverlik göstermiş olmalıdır. Bütün hayatlarını bozkırda, Kuman-Kıpçak akrabalarının arasında geçirmiş olan knezler bile vardır. Mesela anne tarafından Konçak'ın torunu, Yuri Konçakoviç'in yeğeni olan İzyaslav Vladimiroviç böyle biridir.

Kuman-Kıpçakların, hemen hemen bütün Rus knez sülaleleri ile akrabalık bağı kurmuş oldukları gerçeğinden hareketle, Rus ülkesi tarihinde knez ailelerinden herhangi biri tarafından güdülen hevesin tamamen galip gelmesine imkân vermemek suretiyle dengeleyici bir güç unsuru rolü oynamış olduklarını düşünebiliriz. Gerçekte de Eski Rusya siyasi olaylarında bozkırlıların oynamış oldukları rol budur.

Rus tarihinin gidişatı konusunda mevcut birkaç görüş bulunmaktadır. Burada bu teorileri inceleyecek yerimiz yoktur. Sadece, tarihimizin eski döneminde, Rus knezlerin şuurlu fikir ve amaçlarının mevcudiyetini reddeden düşüncenin tamamen kabul edilmesinin mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Eğer bir fikir gerçekleştirilememişse, bu onun mevcut olmadığı anlamına gelmez. Mutlak iktidar düşüncesi de mevcut olmuş olabilir ve kanaatimizce gerçekten de mevcut olmuştur. Bu düşüncenin nereden gelmiş olduğuna bakacak olursak; Bizans geleneğinin bizde

⁸²⁹ A.g.e., s.343.

⁸³⁰ İpat. Let., s.242.

⁸³¹ A.g.e., s.503.

kendisine yer bulmuş olduğunu görürüz. Aksi taktirde Monomah'ın, Mstislav'ın, onun oğlunun, Suzdal'lı Andrey ve Vsevolod'un faaliyetlerini nasıl açıklayabiliriz? Her fikrin içerisinde onun bileşenleri bulunmaktadır. Onun içeriğinde detaylandırılmış fikirler bulunmaktadır. Mutlak iktidar fikrini hayata geçirmek için de bunun alt detaylarında netice almakla uğraşmak gerekirdi: 1) Udel knezlerini ortadan kaldırmak ya da bunları tamamen egemenlik altına almak: 2) Her bölgenin kendi knezine sahip olma imkanının önüne geçmek, Veçe'yi baskı altına almak: 3) Boyarların ta en başta haklarından gelmek, bunların siyasi bir güç haline gelmesine müsaade etmemek: 4) Herkese "hükümdarın serfleri" olarak muamele etmek. İşte mutlak iktidar fikrinin içeriği bu şekildeydi. Bu şekliyle bir bütün olarak Rus knezlerinin kafalarında yer etmemiş olsa da, ki bunu da bilmiyoruz, kendimizden emin olarak bunun ilk iki özelliğinin farkına varmış olduklarını söyleyebiliriz. Okayannıy (lanetli) lakâplı Svyatopolk gibi knezleri öldürmeye çalışan, Monomah ve onun oğlu Mstislav gibi knezleri sürgüne gönderen, Andrey gibi kardeşlerini ve yeğenlerini kovan ve knezlere "Size Rus topraklarında olmayı emretmiyorum, benim iradem olan yere adınızı atmayın" diye haberciler göndermiş olan, onun kardeşi Vsevolod gibi Ryazan'ı ezip knezlerini zincire vurup zindana atmış olan bazı knezler, mutlak iktidar eğiliminin özelliklerinden biri olan merkezi güç fikrini uygulamaya çalışmışlardır. Eğer, Moğol öncesi döneme kadar merkezileşme başarı kazanmadıysa, Vsvolod'un ardından Suzdal bölgesinin bile yine Udel'lere bölünmüş olduğunu görüyorsak, bu, ne o günün toplumu içerisinde, ne knezler ne de halk arasında bu fikrin destekçilerinin bulunmadığını göstermektedir. Bunu destekleyen ve telkin eden sadece, Bizans geleneğini benimsemiş olan ruhban sınıfıydı. Merkezileşme düşüncesi sadece birkaç knezin kafalarında oluşmuş ve ilgi görmemiştir. Bu şahsiyetler geniş kitlelerin görüşlerine aykırı kalmışlardır. Ne olursa olsun, Udel-Veçe düzeninin bütün olarak korunmuş olması, merkezileşme denemelerine karşılık Moğol istilasına kadar bu girişimlerin başarıya ulaştığını görmememiz, aksine, bunu uygulayan knezin ölmesini müteakip bu düşüncenin de hemen ortadan kalkıp Udel-Veçe eğiliminin galebe çalması şartları altında, yani bu şartlar, bütün tarihin Udel-Veçe döneminin gidişatını bizdeki otokrasinin kurulmasına bir hazırlık olarak gören düşüncüyü tamamen çürütmektedir, çünkü asıl hareketi belirleyen halk olmuştur. Muhtemelen bilinçli olarak mutlak iktidar

eğilimleri, merkezileşme denemeleri de olmuştur ancak bunlar gerek knezler, gerekse halk arasında güçlü bir tepki görmüştür. Bu arada biz de farkında olmadan konumuzdan başka yerlere doğru sapmış olduk. Bir fırsat olduğunda, özellikle Rus tarihindeki Udel-Veçe döneminin anlamı konusunda konuşmaya niyetimiz vardır. Burada sadece sizlere, tarihimizin eski dönemlerinde de merkezileşme eğiliminin mevcut bulunduğunu göstermek istedik.

İlk başlarda merkez ile daha sıkı bir bağlantı sağlamak için bölgelere yerleştirilen knezler, kısa zaman sonra kendi çıkarlarını bölgede yaşayanları ile birleştirmekte, ayrılmaya doğru yönelmekte, Kiev knezlerine siyasi açıdan tabi olmayı değil, sadece ailevi bağlarla bağlı olmayı kabul etmekteydi. Yaroslav'ın belirlenmiş olan haracı Kiev'e ödemeyi reddettiğini; uzaktaki Tmutorakan tahtında oturan Mstislav'ın Rusya'ya sadece Kiev Knezini Rus topraklarını onunla paylaşmaya zorlamak için ve kendi bağımsızlığını kabul ettirmek için geldiğini; Turovsk Knezi Svyatopolk'un daha Vladimir hayatta iken kendi özerkliğini ilan etmek için destek sağlamak üzere Polonya ile ilişki kurduğunu ve bu yüzden hapse düştüğünü görmekteyiz. Görüldüğü üzere, merkezileşme karşıtı eğilim, bizzat knez ailesi içerisinde bile kendine bir tutunma zemini bulmuştur. Svyatopolk, bu durumun getireceği bütün tehlikeleri anlamış olduğundan, knezleri öldürmek suretiyle bölgeleri merkezileştirmeye karar vermiştir. İşte burada merkezileşme hareketi de bozkırlılar üzerine dayanmıştır. Svyatopolk, Peçenekleri ücretli asker olarak tutmuş ve onlarla birlikte o dönemde federatif eğilimin temsilcisi olan Yaroslav'a karşı savaşmışlardır⁸³². Peçenekler Kiev Knezine yardım edemediler çünkü karşılıklarına başka bir ücretli asker kuvveti çıkarılmıştır: Batı Avrupa drujinaları. Svyatopolk ölür ancak bu fikir ölmez ve Vsevolod ve onun oğlu Vladimir Monomah döneminde tekrar gün yüzüne çıkar. Yıllıkta şöyle denilmektedir: "Vsevolod, Kiev'de babasının ve kardeşinin tahtına oturdu ve *bütün Rus gücünü eline aldı*"⁸³³. Bu son kelimelerde derin bir manâ yatmaktadır. Onun ardından knezliğe fazla uzak olmayan Svyatopolk İzyaslaviç geçmiş olup, onun döneminde bütün işleri akıllı ve becerikli Monomah

⁸³² Buradaki, Federasyon, Federatif v.b derken, bunları, N. İ. Kostomarov'un* kabul etmiş olduğu anlamları ile kullanmaktayız.

* (N.İ. Kostomarov (1817-1885) : Rus Tarihçi ve yazar. İç işlerinde bağımsız, dış işlerinde merkezi otoritenin söz sahibi olduğu Federal Slav Birliği fikrini savunmuştur (ç).

⁸³³ İpat. Let., s.143.

idare etmiştir. Onunla, enerjik muhalifi Seversk'li Oleg Gorislaviç arasında bir mücadele başlamıştır. Düşünce olarak yaşadıkları toplumun üzerinde olan bu iki şahsiyetin mücadelesi, iki düşüncenin yeniden çarpışması anlamındaydı: merkeziyetçilik ve federatiflik. Ve bunlardan ilki, yani Monomah, yine Türklerin yardımına başvurmak durumunda kalmış, oğlunu Kuman-Kıpçaklarla birlikte Oleg'e karşı göndermiştir⁸³⁴. Mstislav Vladimiroviç, Monomah'ın ardından Kiev'de tahta oturduğunda, Polotsk knezlerini kendi gücüne boyun eğdirmeğe karar verdi ve o da bu işte Türkleri kullanmak zorunda kaldı. İşte 1128 senesinde onlara karşı gönderdiği kuvvetin içerisinde 600 kadar da Uz bulunmaktaydı⁸³⁵. Bunlar, bizim kaynaklarımızda gösterebileceğimiz gerçeklerdir. Kanaatimizce bunlar daha da fazla sayıdadır. Nasıl Kiev'li knezler bölgelerdeki knezleri kendilerinin sözünü dinler hale getirmek için bozkırlılara dayanmak zorunda kaldı ise, bölgelerdeki knezler de kendi haklarını savunmakta bozkırlıları işin içine sokmuşlardır. Bu konuda yığınla bilgiye sahibiz. Bir iki örnek aktaralım. Mesela yine aynı Oleg Gorislaviç, Kiev knezleri ile olan mücadelesinde devamlı Kuman-Kıpçaklara dayanmıştır. Birkaç defa onları yanına alıp götürmüştür. 1078 senesinde, Boris Vyaçeslaviç ile birlikte ve bozkırlıların yardımı ile Vsevolod Yaroslaviç'i yenmiştir. 1091 senesinde de Kuman-Kıpçakları Çernigov önlerine getirmiş ve Monomah'ı, babasının knezliğini kendisine bırakmaya zorlamıştır. Yine 1096 senesinde Bonyak, Kurya ve Tugorhan'ın Pereyaslavl bölgesine yapmış oldukları akınların onun bilgisi dışında olduğunu zannetmiyoruz⁸³⁶. Aynı şekilde, 1084 senesinde David İgoreviç'in Kiev'li knezler tarafından Udel'inin elinden alınmasından sonra, Kuman-Kıpçakların yardımları ile Oleşye'yi⁸³⁷ yağmalamış olduğunu düşünmek lazımdır⁸³⁸. 1135 ve 1136 senelerinde Çernigov Knezi Vsevolod Olgoviç, Kiev Knezi Yaropolk Vladimiroviç ile tahtından edilmiş knezleri korumak için savaşa tutuşmuştu ve yine o da aynı şekilde Kuman-Kıpçakları çağırmıştır⁸³⁹.

Mstislav Vladimiroviç'in ölümünden sonra, Büyük Knezlik gücü fikri, merkezileşme fikri gibi kuzeye, Andrey ve Vsevolod'un bu fikrin önderliğini yaptığı

⁸³⁴İpat. Let., s.166.

⁸³⁵A.g.e., s.210.

⁸³⁶İpat. Let., s.140, 157- 158, 161.

⁸³⁷Oleşye: Özü Nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yere yakın, bir liman-kale şehri (ç.)

⁸³⁸A.g.e., s.144.

⁸³⁹İpat. Let., s.213-214.

Suzdal'a gidecektir. Ancak güneyde de bunun izleri kalmıştır. Bu fikrin uygulayıcısı olan Monomah, Büyük Knezlik gücünün babadan oğula geçen bir düzende kurulmasına haklı olarak büyük önem atfetmiş ve Kiev tahtını büyük oğlu Mstislav'a bırakmıştır. Bu diğer knezlerin haklarının ihlal edilmesi demektir. Burada, kendinden sonra gelecek olanın belirlenmesi işi tamamen büyük knezin iradesinde iken şimdi babadan oğula geçme düzeni kurulmuştu. Ancak Monomah'ın bu fikri, ailesi içerisinde kendisine takipçi bulamamıştır. Mstislav'dan sonra Kiev tahtına oğlu İzyaslav'ın değil, kardeşi Yaropolk'un geçtiğini görmekteyiz. Monomahoviçler bu durumdan, babalarının bu çalışmasından tamamen farklı bir fikir çıkarmışlardır. Bu da, Monomah soyunun Rusya'da üstün olması, Kiev bölgesinin tek onlara ait olması ve burasının da Büyük Knezlik tahtı olmasıdır. Diğer bir sülale olan Olgoviçler de, tabiidir ki, yeni ve tesadüfen ortaya çıkmış olan bu ilkenin kök salıp yerleşmesine müsaade etmemişler ve Monomah sülalesine karşı inatçı bir mücadele başlatmışlardır. Bu mücadelede bozkırlılar da aktif şekilde rol almışlardır. Şöyle ki, Kara-Kalpıklılar devamlı Monomahoviçlerin tarafında yer almışlar, Kuman-Kıpçaklar ise Olgoviçlere yardım etmişlerdir. Mesela, 1146 senesinde Vsevolod Olgoviç, Svyatoslaviçler soyunun Kiev tahtındaki iddiasına karşı çıkan Volodimirka Galitskiy'e karşı Kuman-Kıpçakları götürmüştür⁸⁴⁰. İzyaslav Davidoviç de Pereyaslavl'a getirmek suretiyle ya da Monomahoviçleri Udellerden kovarken Kuman-Kıpçakların desteğinden birden fazla kez faydalanmıştır⁸⁴¹. Ancak, Monomahların üstün soy olma fikri kısa süre sonra zora girmiştir. Vladimirovların büyük oğlu Mstislav'ın ailesi, Kiev tahtına geçme hakkının sadece kendilerine ait olduğuna hükmetmiştir. Küçük kardeş Yuri Vladimiroviç Dolgorukiy'in soyu ise buna karşı çıkarak Kuman-Kıpçakları Mstislaviçlere karşı sürmüşlerdir. Yuri onları, 1149, 1151, 1152 ve 1154 senelerinde çağırmıştır⁸⁴².

Ancak bu eğilimlerin doğurduğu savaş, her knezi kendi udelinin bağımsızlığını tehlikeye sokma durumunda bırakmıştır. Diğer knez soylarının ortaya koyduğu prensiplere karşı gelme isteği ya da knezlerin ayrılmış şahsiyetleri, kendi gücünü arttırma, gelecekte bir savaş için kaynaklarını büyütme gerektiği

⁸⁴⁰ İpat. Let., s.228.

⁸⁴¹ A.g.e., s.343.

⁸⁴² İpat. Let., s.264, 270, 293, 314, 323.

düşüncesini doğurmuştur. Nihayetinde Kuman-Kıpçaklara her zaman güvenmek mümkün değildi. Aynı şekilde onları karşı taraf da çağırması olabilmekteydi. Buradan, bölgelerde de kendi içinde merkezileşme düşüncesi ortaya çıkmıştır. Öyle ki, kendilerinin oturmuş oldukları topraklardaki udelleri ortadan kaldırmaya çalışan knezler ortaya çıkmıştır. Bu durum ilk önce Galiçya'daki knezlerde ortaya çıkmıştır. Bu fikri ilk uygulamaya başlayan da Vladimirko Volodareviç olmuştur. Şöyle ki, yeğeni İvan Rostislaviç'i kovarak bütün Galiçya bölgesinin kendi elinde toplanmasını sağlamıştır. Daha sonra, yine aynı bu şekildeki bir eğilimi Seversk topraklarında görmekteyiz. Buradaki temsilcisi, Svyatoslav Olgoviç'in Novgorod-Seversk Udelini ondan alarak böylece bütün Seversk Bölgesini kendi elinde toplamaya çalışan İzyaslav Davidoviç olmuştur. Suzdal knezleri de Ryazan topraklarını kuvvetle sıkıştırıp, buranın knezlerini kendilerinin emirlerine itaat eder hale getirmeye başladıklarında orada da merkeziyetçilik düşüncesi ateşi parlamaya başlamıştır. Buradaki uygulayıcıları iki knez olmuştur: Roman ve Gleb. Planlarını gerçekleştirme yolunda, yani topraklarındaki udelleri ortadan kaldırma konusunda knezler bozkırlı birliklerine güvenmişlerdir. 1156 senesinde İzyaslav Davidoviç, onları, yeğeni Svyatoslav Vladimiroviç'e karşı götürmüştür⁸⁴³. Ryazan Knezi Gleb, Kuman-Kıpçakların da yardımı ile bölgesindeki altı udel knezinin haklarından gelmiştir⁸⁴⁴. Ancak, merkezileşmeye karşı mücadele etmek durumunda kalanlar, bozkırlılar nezdinde kendilerine daha güçlü destek bulmuşlardır. Novgorod-Seversk knezine, Çernigov'lu İzyaslav ile mücadelesinde Kuman-Kıpçak olan annesinin erkek kardeşi yardım etmiştir⁸⁴⁵. Nasıl Davidoviç'in gücünü kabul etmek istemeyen şehirler Svyatoslav'ı desteklemiş iseler, böyle bir desteği Berladnik'in, her türlü yerel yönetimin knezler ve boyarlar tarafından bastırılmış olduğu Galiçya şehirlerinden bulması mümkün değildi. Bu nedenle aradığı yardımı sadece Kuman-Kıpçaklarda bulabilmiştir. 1159 senesinde onlarla birlikte, Galiçya knezine ait Tuna şehirlerini tahrip etmiş, Galiçyalı balıkçıları yağmalamış, ardından Galiçya bölgesi

⁸⁴³İpat. Let., s.333.

⁸⁴⁴Lavr. Let., s.418; Voskr. Let., Ç. I, s.125.

⁸⁴⁵İpat. Let., s.237, 240, 242.

sınırları içinde ilerlemiş olsa da başarısız Uşitsa kuşatmasının ardından tekrar Kiev Knezi İzyaslav Davidoviç'e doğru kaçmak zorunda kalmıştır⁸⁴⁶.

İşte bu olaylar bize, Eski Rusyanın siyasi olaylarında, bozkırlıların oynamış oldukları rolü yeterli şekilde göstermektedir. Her ne kadar bütün bu bahsedilen eğilimlerden doğan mücadele yüzyıllar boyunca sürmüş olsa da, Moğol istilası zamanına kadar Udel-Veçe düzeninin tam olarak muhafaza edilmiş olduğunu görmekteyiz. Fikirlerden herhangi biri galip gelmemiştir. Burada Türkleri her zaman farklı tarafların yanında görmekteyiz. Bir eğilime ağırlık vermiş iken, ardından karşısındakine destek vererek onun gelişmesine imkan bırakmamış ve haliyle de o fikir yok olmuştur. İşlerin gidişatında tabii ki başka nedenler de mevcuttur ancak Eski Rusya'ya özgü siyasi düzenin yıkılmasına yönelik her gidişin başlangıcını paralyze ederek, dengeleyici bir güç oluşturan bozkır atlılarının önemi burada bariz şekilde görülmektedir.

Türklerin eski tarihimizde oynamış oldukları bu rol yanında, Rusya ile olan komşuluklarının başka önemli sonuçları da olmuştur. Her türlü eğilimi, her daim desteklemeye hazır bir kuvvet olarak, bu halleri ile Rusya topraklarının zayıf düşmesini kolaylaştırmışlardır. Bunlarla devamlı bir mücadele yürüten, devamlı surette kendi hayatını, mallarını ve aile ocağını koruyup kollamakla meşgul, güney kültürüne ait ülkelerle eski bağlarını muhafaza etmeye çalışan Güney Rusya ahalisi ise bütün dikkatlerini buraya, güney sınırlarına yöneltmişlerdi ve ne etraflarına ne de Rus topraklarında meydana gelen diğer olaylara bakacak fırsat ve vakitleri vardı. Güneyde herhangi bir kalıcı düzen kurulması mümkün olamadığından, gücün, bozkırlılardan uzakta ve korunmuş olan kuzeyde toplanmış olması gereği açıktır. Güneyin bozkırla yürütmekte olduğu savaş gücünün altında, yeni devlet fikirleri doğup güçlenebilirdi. Kuzeyin knezleri, sakin şekilde güneydeki siyasi ilişkilerin gidişatını takip edebilir ve kuvvetlerini hiçbir yere ziyan etmeksizin bütün Rusya topraklarında kendi etkilerini yaymakta kullanabilirdi. Yani kuzeydeki kuvvetler devamlı surette artmaktaydı. Türklerin tehlikeli komşuluğundan kaçan güneyliler, tarım işlerini sürdürebilecekleri daha sakin yerler aramak için çıkıp gitmek zorundalardı. Bu durum, kuzeyin knezlerine yeni şehirler kurup aktif bir

⁸⁴⁶İpat. Let., s.341.

kolonizasyon politikası izleme imkanı vermiştir. Bu durumda gelirleri ve askeri kuvvetleri artmış olmalıdır. Eğer, güneydeki nüfus kuzeye doğru yönelmemiş, eski baba ocağını terk etmemiş olsaydı bile yine de kuzey ve güney arasında muazzam bir fark oluşmuş olacaktı. Suzdal Bölgesi, Fin-Ugor kavimleri ile çevrelenmişti. Oldukça aşağı kültürden olan bu kavimlerle savaşmak o kadar tehlikeli değildi ve süreklilik arz etmemekteydi. Burada, savaştan ziyade bir yok oluş meydana gelmiştir. Kültür olarak daha aşağı olan yerli halk, çabucak Slavlaşmaya boyun eğerek asimile olmuş, yeni yerleşimci-kolonicilerle kaynaşmıştır. Ülke, kolonizasyonun başarısı ile ileri gitmiştir. Fin bölgesinden yeni bir parçayı işgal ederek ortaya çıkıvermiş olan bu yeni koloni, gelecek saldırılardan bataklıklar ve ormanların ardına saklanmış olarak şimdi artık kuvvetlenebilecektir. Bu yeni yuvadan, onlar da kendi açılarından ülkenin tabiat koşullarının koruması altında olan yeni şehirler kurarak daha ilerilere doğru gideceklerdir. Güney'in Rusyası, kendi kolonizasyonunu nerede ve nasıl yapıp yönetebilirdi? Gerek komşuları açısından, gerek bölge olarak tamamen farklı bir karakter taşımaktaydı. Dümdüz ve sınırları olmayan bozkır, üzerine devamlı ve artan şekilde yeni bozkırlı kütlelerinin gelmesiyle ormanlarından arınmış olduğundan, koloniciler için hiçbir koruma sunamamaktaydı. Düşman da kendi oturmuş gelenekleri ve hayat tarzı ile daha güçlü bir kültüre sahipti. Yüz yılı aşkın süredir Slav nüfus arasında yaşamakta olan Kara-Kalpakistanlıların, kendi bozkır alışkanlıklarını değiştirmemiş olduklarını daha önce görmüştük. Slav kültürünün etkisine maruz kalmışlarsa bile bu sadece dıştan olmuştur. Zaman içerisinde başbuğlar kendilerine, Glebov, Yaropolkov, Yuriev gibi isimler almış, çadırlardaki yaşamları muhtemelen bir ölçü daha konforlu hale gelmiş, basit kabalıklarının bir kısmını kaybetmiş olsalar da bunların hiç bir anlamının olmadığı, bozkırlıların yine aynı bozkırlı olarak kaldıkları aşikârdır. Akınları ile bütün yerleşim yerlerini perişan eden bozkırlı, kolonizasyon hareketinin bozkırda ilerlemesine asla izin vermez, onu daha ilk teşebbüsünde ortadan kaldırmış olurdu. Don bölgesinde askeri yerleşim yerleri kurup yaşatmanın, burada arazinin bir takım olumlu şartlar sunuyor olmasına rağmen Seversk topraklarına ne kadar büyük zorluklara mal olduğunu daha önce görmüştük. Yani nüfus fazlasının gidebileceği hiçbir yer yoktu. Bu yüzden insanlar kuzey yönüne doğru göç etmek zorundaydı ve duyulan can kaygısı bu hareketi daha da güçlendirmiştir. Bu surette, Türklerin komşuluğunun etkisi kuzey bölgelerinin zaman

içerisinde güçlenmesine yol açmıştır. Daha sonra gelen Moğollar, buralardaki nüfusu dağıtmış ve kılıçtan geçirmiş olsa bile artık bu olayı değiştirememiştir. Yıllıklarda, yerli ahalinin imha edilmesi hakkında verilmiş olan bilgileri de büyük ölçüde abartılı olarak kabul etmek gerekmektedir. Halk, ormanların ve bataklıkların korunması altına sığınıp buralara saklanmış, ancak daha sonra bu saklandıkları yerlerden geri dönmüşlerdir. Kuzey Rusya'nın, yüz yılı aşkın bir süre Moğollarla mücadele için hatırı sayılır bir kuvvet ortaya koyabilmiş olması, buraların nüfusunun hiç de az olmadığını göstermektedir. Bu nüfus bolluğunun nedeni de, Rus tarihinin eski dönemindeki bozkırlı komşuların baskıları nedeniyle baş göstermiş olan güneyden gelen devamlı yeni yerleşimcilerin olmasıdır.

Bununla üçüncü bölümün sonuna gelmiş bulunmaktayız. Şimdi, kısıtlı kaynakların bize elverdiği ölçüdesınırdaki Slav nüfusun akıbetinin anlatılması bahsine geçeceğiz.

IV. BÖLÜM

SINIRDAKİ SLAV NÜFUSUN AKİBETİ

Hocalarım V.B. Antonoviç ve V. S. İkonnikov'a ithaf edilmiştir.

Rus ülkesinin uç kısımlarını terk edeli çok oldu. Orada, yani Don Irmağı bölgesinde, Azak Denizi'nde, Özü, Turla ve Aksu nehrilerinin aşağı kısımlarında, “hatta, Tuna Nehrine kadar”, Karadeniz kıyısı boylarında da aynı şekilde Slavların yaşamakta olduklarını unuttuk gibi. Böylece buralarda yaşayanlar, Türklerin baskısını bizzat göğüslemek, mevcudiyetlerini sürdürmek ve topraklarını savunmak için onlarla bizzat savaşmak zorunda kalmışlardır.

Doğu Slav nüfusu, artık Türk boyları tarafından iyice sıkıştırılmış olsalar da, her şeye rağmen XI. yüzyılın sonuna kadar Rusya tarafından desteklenmeye devam edilmişlerdir. Rus-Slav aleminin en ucunda, knezlerinin burasının korunması işini yönettikleri Tmutorakan Udel Knezliğini görmekteyiz. Diğer bir yerde de Uliçler ve Tverstlerin yerleşim alanları bulunmaktaydı. Knezlerin, onları itaat altına alamadıkları için, kendi kaderleri ile baş başa bırakılmış olduklarını görmüştük. Bu tür barışçı kavimlerin, Türkler gibi dalga dalga gelen düşmanlara karşı koyabilmeleri zordu. Türk boy birlikleri geldiğinde, Karadeniz Slavlarının her defasında onlara boyun eğmiş olduklarını daha önce görmüştük. Hun ve Avar istilaları döneminde bu böyle olmuştu. Ancak bu defa daha farklı tarihî koşullar mevcut bulunmaktaydı. O dönemde bu Türk boyları ilerlemeye devam etmişler ve Batı Avrupa üzerine çökmüşlerdi. Ancak artık IX. ve X. yüzyıllara gelindiğinde, batıda sağlam bir devlet düzeni oluşmuştu. Bozkırlıların artık Avrupa'yı baştan başa talan edip geçmeleri mümkün değildi. Güçlü bir karşı koyma ile karşılaştıkları için, akınlarını daha aza indirmek zorunda kalmışlardır. Bunların da gayet sık ve yıkıcı oldukları doğrudur ancak, Hun ya da Avarların yaşattıkları ile ortak hiçbir yanları yoktur. Bunun sonucunda Türklerin göçü, artık birkaç yüzyıl kendilerine anavatanlık yapacak *vedevamlı* ikametgâhları olacak Karadeniz Bozkırlarında durmuştur. Bu durum Batı Avrupa için ne kadar rahatlatıcı olduysa, Rusya için de o kadar zor ve ağır olmuştur.

Bütün bu bozkırlı kütlesi burada, serbest nefes almaya fırsat vermeden, savunma için güç toplamaya zaman bırakmadan, her daim yanibaşlarındaydı. Nihayetinde de Karadeniz Slavlarının yaşama şartları değişmiştir. Hun ve Avarlar zamanında bu kavimlerin hali hazırda çiftçilik yapmakta olduklarını varsaysak bile, istilacılardan çok da üst bir kültür seviyesinde değillerdi. Bu Slavların o zamanki bozkırlı akınlarında dahi yer almış oldukları fikri de gayet akla yatkın bir düşüncedir. Ancak şu anda ilgilenmekte olduğumuz dönem itibarıyla, artık bunların yeni düşmanları ile herhangi bir ortak noktaları bulunmamaktadır. Geriye yasavaşmak, ki bu çok zordur, ya da göç etmek kalmaktaydı. Bu uç Slav kavimlerinin, nasıl yaşamış, nasıl mücadele etmiş, ya da nereye gitmiş olduklarına dair yıllıklarımızda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu toplulukların tarihini koyu bir karanlık örtmüş olmasına rağmen, Rus bilim adamlarının çabaları sayesinde bizi ilgilendiren sorunlara bir miktar ışık tutan bazı durumlara dair bölük pörçük bilgileri artık bir araya getirmek mümkündür. O zaman ilk olarak Don bölgesine uzanıp, burada yaşamakta olan halkın neler yaptığına bir göz atalım.

Seversk Knezliğinin kendi kolonilerini ne tür zorluklarla güneye doğru ilerletmeyi başarmış olduğunu daha önce görmüştük. Bu ancak XII. yüzyılda olabilmıştır. Rusya, Podonya'ya, Azak Denizi kıyılarına doğru yaklaşmıştır. Ancak, IX. yüzyılda Peçeneklerin ortaya çıkışlarından, Severskililerin bahsedilen başarılarına gelinceye kadar aradan iki yüz yıldan fazla bir zaman geçmiştir. Bütün bu süre zarfında oradaki Slav nüfus neredeyse tamamen korunmasız kalmıştır. Hazar devletinin himayesinden çıktıklarında, Taman Yarımadasında⁸⁴⁷ kurulmuş olan, Tmutorakan Udel Knezliği, Ruslarının yardım ve korumasına güvenmiş olabilir. Orada güçlü bir savaşçı olan Mstislav knezlik etmekteydi. Onun döneminde Podonya Slavları bir miktar güvenlik içinde yaşamışlarsa da, o ve Tmutorakanda hüküm sürmüş olan kendisinden sonraki diğer knezler, daha ziyade kendilerini Özü'ye doğru çeken Rusya'daki işlerle ilgilenmişlerdir. 1024 senesinden, 1054 senesine kadar yani otuz yıl süresince burada bir knez olmamıştır. Hatta yerel bir yöneticinin olup olmadığını bile bilmiyoruz. Daha sonra da, kendi şahsî çıkarları açısından, geçici bir

⁸⁴⁷ Azak Denizi kıyılarının, güneyinde Karadeniz olan, Kerç Boğazının doğu yakasını kapsayan bölgesi (ç).

süreligine, Rusya'daki rakiplerine karşı mücadelelerine kaynak bulmak açısından buraya gelen knezler dönemi başlamıştır. Aslında bunların aralarında himaye beklenebilecek olanları da olmuştur. Mesela Rostislav Vladimiroviç bunlardan birisidir. Ancak O da Tmutorakan'da sadece iki yıl, o da aralıklarla, knezlik yapmıştır. XI. yüzyılın yetmişli yıllarında buraya, Kiev Büyük Knezleri ile savaşmakla meşgul olan Oleg ve Roman Svyatoslaviçler yerleşmişlerdir. Rus yıllıklarında, son olarak Tmutorakan'dan 1094 senesinde bahsedilmektedir. Bu tarihte Oleg, Çernigov'a knez olmak üzere buradan ayrılmıştır. Bu ünlü ticaret şehri ise mevcudiyetini sürdürmeye ve güneydoğudaki ticarî hayatın merkezi olmaya devam etmiştir.

Görüldüğü üzere, Rusya ile olan ilişkileri Podonya'nın Slav ahalisine son derece zayıf bir koruma sağlayabilmiştir. Bu bölge Rusya sınırlarının ötesinde kalmakta ve Rusya, Türklerle olan mücadelelerinde, kendini onlara yardım etmek zorunda saymamaktaydı. Aradaki mesafenin uzak olması da olayı güçleştirmekteydi. Böylece buradaki Slav nüfusu kendi kendini korumak mecburiyetinde kalmıştır. Ancak, çiftçilik ve ticaretle uğraşan barışçıl halk için bu son derece zor olmuştur. Savaş kaçınılmaz hale geldiğinde ise, her şeyden önce daha korunaklı yerlere doğru çekilmek gerekli olmuştur. İnsanlar güneyde, Don Nehri'nin denize döküldüğü bölgenin yakınlarında bulunan Tmutorakan ve Tana şehirlerinin koruması altında toplanmışlardır. Tana şehri de aynı şekilde önemli ticaret merkezlerinden birisiydi⁸⁴⁸. Halkın diğer bölümü de kuzeye, orman şeridinin başladığı yere doğru çekilmiştir. Devamlı savaş hali nedeniyle, düşmanın taktiklerine uyum sağlamak, onların

⁸⁴⁸ Tana M.Ö zamanlarda dahi mevcut idi. M.S. III. yüzyıla gelindiğinde buradaki ticaret yeniden canlanmıştır. Daha sonra da Venedikliler XII. yüzyılda Azak Denizinin kuzey köşesinde, Don Nehrinin ağzında yarı antik Tana ismini verdikleri bir ticaret kolonisi kurmuşlardır. 1395 senesinde Timur tarafından harap edilmiş olmasına rağmen 1421 senesinde tekrar ticaretin yürütüldüğünü görmekteyiz (Bkz.:Leontiev'in makalesi: "Razıskaniya v ustyah Dona", **Propylaea**, C. IV). Tmutorakan'ın ticarî önemi de Bizans İmparatoru Manuel'in iktidarı zamanındaki iki belgede görülmektedir. İşte, 1178 senesinde Cenevizlilerin ticaret serbestisini, Maeotis (Azak Denizi)'de Kuman-Kıpçaklara başvurmaları kaydı ile onaylamıştır. 1170 senesinde, %4 ödemek suretiyle Cenevizlilere, muhtemelen Azak Denizindeki ticaret tekeli kaybetmemek için, Rusya şehirleri ve Matrah (Τα Μεταρχα, Matriga, Matrega, Tmutorakan) haricindeki her yerde ticaret yapma izni vermiştir. Bkz.:**Essai de Chronographie Byzantine**, Edouard de Muralt, SPb., 1871, s. 197, 209; Brun, **Çernomore**, Ç. II, s.322. Strabon'a göre, Tanais'den bozkırlı boyların, balık, deri ve diğer ürünleri ihraç edilmekteydi (**Propylaea**, IV, 441). Bizanslı yazar Nicephorus Gregory'nin yazdığına göre, Maeotis ve buraya komşu nehirlerden Bizans'a tuzlanmış ürünler getirilmiştir. Νικηφόρου τοῦ Γρηγόρα ρωμανικῆς, **Ἱστορίας λόγος**, Bonnae, II, 686.

silahlarına sahip olup, bu silahlara hakimiyet yöntemlerini benimsemeleri gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nitekim, düşmanca çatışmalar yanında, ticaret gibi bazı ortak çıkarlar sayesinde, barışçıl ilişkiler de ortaya çıkmıştır. Podonyada yaşayanların Rusya ile sağlam bir bağları olmadığı için, atalarının geleneklerinden uzaklaşıp, yabancılarınkini benimsemeleri hızlı bir şekilde ve kolayca mümkündür. Eğer Merkez Rusyada bilebozkırlılar ile akrabalık bağlarına girilmiş ise, her zaman birlikte olunması gereken bu yerde bunun çok daha kolay mümkün olması normaldir. Kısaca, en güçlü kültür alışverişinin burada olması gerektir. Nasıl konar-göçerler yerleşik nüfusun kültüründen etkilenmişler ise, yerleşik nüfus da onların hayat tarzına kayıtsız kalmamıştır.

Tmutorakan şehrinde farklı milletleri bir arada görmemiz mümkündür. Mesela, şehrin ticaretle uğraşan nüfusunun büyük kısmını oluşturan Bizanslılar vardı. Sonra buraya kadim zamanlarda yerleşmiş olan Slavlar vardı⁸⁴⁹. Onların ardından Taman Yarımadasında, buraya III. yüzyılda gelmiş olan Tetraksit Gotları vardı⁸⁵⁰. Onlardan sonra buraya Hunlar gelmiştir. Ancak, Don boyunda geniş bir alana yayılmış oldukları için, buradaki baskın unsurun Slavlar olduğunu kabul etmek lazımdır. Bütün güney bölgelerinin Hazar egemenliği altına girmiş olduğu dönemlerde de Slavlar Tmutorakan'da yaşamaya devam etmişlerdir. Tarafımızca bilindiği üzere Oleg Svyatoslaviç'in drujinası içerisinde Hazarlar da bulunmaktaydı. Hatta Tmutorakan'da ona karşı bir suikast tertip etmişler ve bu yüzden aralarından bazıları idam edilmiştir⁸⁵¹. Daha Svyatoslav zamanında Kafkas Dağlarının bu yüzünde yaşayan bir ulus olan Yaslara boyun eğdirilmişti. Diğer Ortaçağ yazarları bunlara Alanlar demişlerdir⁸⁵². Mstislav döneminde de Kossoglar⁸⁵³ egemenlik altına alınmışlardır. Yaslardan ve Kossoglardan Tmutorakan'da yerleşmiş olanların

⁸⁴⁹ Bkz.; Bölüm I.

⁸⁵⁰ Bkz., V. G. Vasilevskiy'in "Jitie Yoanna Gotskovo", **J. M. N. P.**, 1878, No:1. Tmutorakan'a ilişkin olarak yazarın ilginç fikirleri bulunmaktadır. Tetraksitler ile Tmutorakanlılar arasında bir bağ olamaz mı? Bu isimlerin kökü aynı olabilir mi? Bizanslılar için *Tmetraksit* pek anlaşılır olmadığı için bunu kendileri için daha anlaşılır olan Tetraksit haline getirmişlerdir. Got nüfusu burada uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. XII. yüzyılda "İgor Bölüğü Destanı"nda da söylendiği gibi, Tmutorakan'da Got kızlarının Şarukan'ın şanı ve Bussov'un intikamı için şarkı söylemelerinde onları görmekteyiz.

⁸⁵¹ "6591 senesinde (1083 yılı) Oleg Bizans topraklarından Tmutorakana geldi...kardeşini ve kendisini öldürmeyi planlayan Hazarları kesti"... (**İpat. Let.**, s. 143-144).

⁸⁵² **A.g.e.**, s. 42; Vasilevskiy'nin yukarıda bahsedilen makalesi.

⁸⁵³ Adigeler (ç).

bulduğuna şüphe yoktur çünkü 1024 yılındaki Mstislav Yaroslaviç'in drujinasında, Hazarlar yanında Kossogları da görmekteyiz⁸⁵⁴. Tmutorakan bölgesine Kafkas halklarından hangilerinin göç edip yerleşmiş olduklarına dair aziz şehit Abo'nun (Yoanna Gotskovo) hayatında doğrudan atıflar bulunmaktadır. Diğer konular yanında burada, Kartalinskiylerden bir prensin, Hazarların yaşadığı kuzey yönüne gittiği anlatılmaktadır. Abo'nun ölümü 790 yılı civarına tarihlenmektedir⁸⁵⁵. Rus knezleri de Tmutorakan'ı 1094 senesinde terk etmişlerdir. Şehrin o zaman mı Kuman-Kıpçakların egemenliği altına girmiş olduğu belli değildir. Ancak önceden bahsetmiş olduğumuz, Bizans imparatorunun 1178 senesinde Cenevizlilerle yapmış olduğu antlaşma artık bu dönemde Azak bölgesinin Türklerin egemenliği altında bulunduğunu göstermektedir. Kuman-Kıpçakların hiç de yabancıları olmadıkları ticaret çıkarları ve bu zengin merkezlerin efendileri yapılmış olmaları durumu, onlar üzerinde kültür açısından da bir etki yapmıştır. Kuman-Kıpçaklar, bu bölgelere geldikleri zaman, halihazırda buralarda yaşamakta olan yerleşik nüfusun kültürüne boyun eğmiş olabilirler. Bununla beraber kültür açısından onların da yerleşik nüfus üzerinde etkileri olmuştur. Bu her zaman ve her yerde bu şekilde olmuştur. Mesela Nedvigovka yerleşim yerinde yapılan kazılarda bulunmuş olan yazıtlarda, daha eski zamanlarda Tanais'desadece nüfusun yarısının barbarlardan oluşmakla kalmadığı, burada yaşayan Bizanslıların da kendi geleneklerinden önemli biçimde uzaklaşmış oldukları, kendi aralarında yeni isimler kullanmaya başladıkları ve Bizans dilinin kuvvetli bir bozulmaya uğramış olduğu anlatılmaktadır⁸⁵⁶. XI. yüzyıl Bizans tarihçisi Attaliates'in anlattıklarına bakalım: Tuna boyunda "ahalisinin farklı dillere sahip olduğu bir çok büyük şehir bulunmaktadır. Bu şehirlerin daha önce İskitlerin(konargöçerlerin) eline geçmiş olanlarına, İskit yaşam tarzı katılmıştır"⁸⁵⁷. Bu gerçek son derece önemlidir. Bizim söylediklerimizi teyid etmektedir. Bizansın "yarı barbar"(μιξοβάρβαρον) dediği, özel bir etnografik tipe sahip nüfus oluşumunu da Tmutorakan'da aramakta haklı bulunmaktayız. Gerçekten de XIII. yüzyılda

⁸⁵⁴ **İpat. Let.**, s.102- 103.

⁸⁵⁵ Bkz.: Vasilevskiy'in bahsi geçen makalesi.

⁸⁵⁶ **Propylaea**, IV, 431-432.

⁸⁵⁷ «παρακείνται γαρ τη οχθη τούτου (Ἰστρου) πολλα καὶ μεγάλαι πολεῖς εκ πάσης γλώσσης σονηγμένον ε'χουσαιπληθός... προ'ς αἰς οἱ' περαιωθέντες Σκύθαι το' πρότερον το' Σκυθικον επιφέρουσι βίον». Μιχαηλ τοῦ Ἀτταλειάτου, **Ἱστορία.**, Bonnae, 1853, s. 204.

Tmutorakan'da oldukça garip bir nüfus bulunmaktadır. Şimdi, 1237 senesinde Azak Denizi civarını ziyaret etmiş olan Macar rahibin burada yaşayanları nasıl tarif etmiş olduğuna bir bakalım: “Buranın hükümdarı (dux) ve halkının kitapları ve Bizanslı rahipleri var ve kendilerini Hıristiyan olarak adlandırmaktalar. Knezin yüz kadar eşi olduğu söylenmekte. Soyluluklarının bir göstergesi olarak, sol kulakları üzerinde bir tutam saç bırakan ve başın geri kalanını traş eden soylular hariç, bütün erkekler saçlarını traş etmekte, makul uzunlukta bir sakalları bulunmakta”⁸⁵⁸. Burada açık

⁸⁵⁸Fejer, **Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticae et Civilis**, C. IV, ps. II, s.51-52. Bu seyahatin uydurma olmadığını diğer kaynaklar da kanıtlamaktadır. İşte tamamen güvenilir bir kaynak olan Rubruk'un yazdıkları: “Başkir toprakları konusunda söylediklerimi, Moğol istilası öncesinde buralara gitmiş olan misyoner kardeşlerim aracılığı sayesinde bilmekteyim”. (Hoc, quod dixi de terra Pascatir, scio per fratres praedicatorum qui iuerunt illuc ante adventum Tartarorum), (A.g.e., C. IV, ps. II, s.279). Bunun haricinde, elimizde aynı şekilde bu durumu teyid eden iki mektup daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1241 senesine atfedilmiş olup, Macar piskopos tarafından Paris piskoposuna yazılmıştır. Diğer şeyler yanında içinde şunları da bulmaktayız: “Misyonerlerin ve Minorites kardeşlerimizin ve Macar kralının araştırma yapmak üzere göndermiş olduğu diğerlerinin onlar (Mordvalılar) tarafından öldürülmüş olduklarına eminim. (et per eos credo esse interfectos Praedicatorum et fratres minores, et alios nuncios, quos miserat rex ungariae ad explorandum)” (A.g.e., IV, 1, 234). Diğer mektup Macaristan'daki Aziz Mariya Manastırı rahibine aittir. Bunda da misyonerlerin Moğollar tarafından öldürülmüş olduğundan bahsedilmektedir. Mektup 1242 senesine atfedilmektedir (A.g.e., IV, 1, 236). Burada şunu da göz önünde bulundurmanız lazım gelir ki; Hıristiyanlığın Avrupa'nın doğusunda yayılmasında özellikle fratres praedicatorum (vaiz keşişler) ve minorit (Hıristiyanlık tarikatı)ler görevlendirilmişlerdir. Mesela onlardan birinin Papa Innocentius'a 1253 senesinde göndermiş olduğu mektubun başlangıcı şu şekildedir: “Innocentius Episcopus... delectis filiis fratribus de Ordine fratrum Minorum in terras Sarracenorum, Paganorum, Grecorum, Cumanorum, Etyopum, Syrorum, Iberorum, Alanorum, Gazarorum, Gothorum, Zicorum, Ruthenorum, Yacobitarum, Nubianorum, Nestorinorum, Georgianorum, Armenorum, Yударum, Mesolitorum, Ungarorum majoris Ungarie, Christianorum captivorum apud Tartaros, aliarum infidelium nationum orientis, seu quarumcumque aliarumpartium proficiscentibus salutem”... (v Wenzel, **Codex Arpadianus**, C. VII, № 158). Minoritler Kuman-Kıpçak ve Uygur dillerini bilmekteydi (Bkz.: Bölüm II). Sonuç olarak bu misyonerler, bozkırlarda Kuman-Kıpçaklar arasında faaliyette bulunurlarken, Büyük Macaristan'ın varlığını öğrenmiş olabilecekleri ve aralarında dillere vakıf olan birisinin oraya gitme işini üstlenmiş olabileceğinde şaşılacak bir durum yoktur. III. Bölümde, meşhur doğulu tarihçi İbn Havkal'ın Büyük Macaristan hakkında vermiş olduğu bilgileri nakletmiştik. Ebû'l Fida'da aynı şekilde Macarları Başkirlerin kardeşleri olarak adlandırıp, Başkirlerin ülkelerini de Kuman-Kıpçak topraklarının kuzeyine yerleştirmektedir (Reinaud, **Géographie d'Aboulféda**, C. II, s. 293-4). El-Bekri ise onların ülkesinin, Peçenekler ile Aşkel (?) arasında bulunduğunu düşünmektedir (Defrémery, **Fragments des Géographes et D'historiens Arabes et Persans**, inédits Paris, 1849, s. 22). D'Ohsson, açık bir şekilde; “Macarlar, Başkir (baschcardes) adı altında bilinmektedir” demektedir. Yakut ve Kazvini gibi coğrafyacılara aynı şekilde Moğol tarihçiler Alla-ed-Din ve Reşidüddin, 1241 senesinde Batu'nun Macaristan'daki zaferini anlatırken bu ülkeye Başkirya adını vermektedir (Baschcardie), (D'Ohsson, **Les peuples du Caucase**, s. 257). Son olarak, Rubruk da der ki; Moğollara, Rusya'dan, Moxel'den (Mokşi?) Büyük Bulgaristan'dan ve *Büyük Macaristan olan Başkirya'dan* kürk getirilmektedir («Pascatir, quae est major Hungaria»). Fejer, IV, 2, 265). Bu seyahatname, Vatikan Arşivi belgeler koleksiyonu içerisinde bulunmuş ve Fejer tarafından “**Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticae et Civilis**” de yayımlanmıştır. Yurgeviç tarafından Rusça olarak, **Zapisk. Odes. Obs. İst. i Dr.1863**'de yayımlanmıştır. Yakın zamanda, yeni düzenlemesi ile Wenzel tarafından “**Codex Arpadianus**” da C. XII., Supplementa, No:2, A ve B olarak basılmıştır.

olarak geleneklerin karışmış olduğunu görmekteyiz. Rus knezleri arasında çoktan ortadan kalkmış olan çok eşlilik, tamamen doğuya ait bir özelliktir. Slavların, Hıristiyanlığın etkisi altında unutmış oldukları, eski pagan geleneği olan birden fazla eşe sahip olma, bozkırlıların etkisi ile yeniden canlanmış olabilir. Şimdi de Lev Diakon⁸⁵⁹ tarafından anlatılan Svyatoslav'ın portresini bir hatırlayalım. Bakın Bizanslı tarihçi, Bizans İmparatoru İoannes Çimiskes ile görüşmesi esnasında, knezimizin dış görünüşünü nasıl tarif etmektedir. “Ne çok uzun, ne de çok kısa olmayıp orta boylu, gür kaşları ve mavi gözleri olan, basık burunlu, sakalı traş edilmiş, üst dudağı üzerinde aşağılara doğru sarkan, gür ve uzun bıyıkları vardı. *Saçları tamamen traş edilmiş, kafası çıplak olup, sadece başının bir tarafından sarkan ve asil bir soydan geldiğinin göstergesi olan bir tutam saç bulunmaktaydı*⁸⁶⁰...” Başın bu şekilde traş edilmesi genellikle bir Slav geleneği olarak kabul edilir. Ancak bu geleneğin Slavlığından şüphe duymamıza ve bunun Türk komşulardan alınmış olduğunu düşünmemize yol açan bazı veriler bulunmaktadır. Elimizdeki çok az bilgi ile burada bir Türk'ün portresini çizmemiz zordur. Ancak, Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçakların saç traş etme ve toplama şekillerinin büyük olasılıkla aynı olduğu düşünülebilir. Ayrıca, Peçeneklerin sakallı ve uzun bıyıklı olduklarını bilmekteyiz⁸⁶¹. Kuman-Kıpçakların saçlarını nasıl yaptıklarına dair bilginin resmi belgelerinin günümüze kadar ulaşmış olması insana ilk bakışta garip gelebilir. Bu durumu, Ortaçağ Katolik Ruhban Sınıfının Hıristiyanlık şevkine borçluyuz. Şöyle açıklayalım; XIII.yüzyıl sonunda Macaristan'da Kuman-Kıpçak gelenek ve yaşam tarzı soylular arasında güçlü şekilde yaygınlık kazanmıştı. Macaristan'daki din adamları ise buna şiddetle karşı çıkmışlardır. Papa tarafından Macaristan'a bir heyet gönderilmiştir. Papa Nikolay, Macar kralına bizzat yazmış olduğu mektupta, kendisinin Kuman-Kıpçak giysileri

⁸⁵⁹ Lev Diakon, Leo the Deacon: Bizanslı tarihçi. 950 yılı civarında Alaşehir yakınlarındaki bugünkü Keles'te doğmuştur. İstanbul'da din eğitimi almış ve Diyakoz (Deacon, din görevlisi) olarak imparatorluk sarayına girmiştir. Bu görevi sırasında II. Romanus, II. Nicepheros, İoannes Çimiskes ve II. Basileios döneminin erken yıllarını kapsayan Tarih kitabını yazmıştır. Özellikle 969 senesinde Bulgaristan'ı işgal eden ve daha sonra Bizans kuvvetleri ile de savaşmış olan Kiev Knezi Svyatoslav'a dair bizzat görgü tanığı olarak yazdıkları ile ünlenmiştir. 1000 yılı civarında ölmüştür (ç).

⁸⁶⁰ Lev Diakon (Koloysskiy), **İstoriya**, çev. Popov, SPb., 1820, s. 97.

⁸⁶¹ Les Batchenakes ont de longues barbes et de grandes moustaches. D'Ohsson, **Les Peuples du Caucase**, s. 118; Aynı konuda bkz.: Garkavi, **Skazaniya Musulmanskih Pisateley**, s.135.

giymek ve saçlarını da onların tarzında kesmek gibi Kuman-Kıpçak geleneklerini uygulamayı bırakmasını, diğerlerini de bu gelenekleri bırakmaya zorlaması gerektiğini yazmıştır⁸⁶². 1279 senesinde anayasa yapıldığında, Kuman-Kıpçakların hak ve yükümlülükleri belirlenirken bir lütuf olarak, sakallarını ve saçlarını traş etmelerine ve ulusal giysilerini giymelerine izin verilmiştir⁸⁶³. Heyet Macaristan'a geldiğinde, Macar yazar Thuroczy'nin yazdığına göre, Macarlardan, sakalları traş etmek, saçları kesmek ve yün kalpak takmak gibi Kuman geleneklerini bırakmalarını talep etmişlerdir⁸⁶⁴. Ancak, yine aynı kronik yazarının bu konuda anlattıklarından, Kumanların sadece saçlarını kesmekle kalmayıp, başlarını da traş edip kazıdıkları anlaşılmaktadır. Ladislav'ın Kuman-Kıpçaklara ya da belki de Peçeneklere karşı kazanmış olduğu zaferden bahsederken, alaycı bir şekilde *onların yeni traş edilmiş başlarının*, kılıç darbeleri ile henüz olgunlaşmamış kabaklar gibi düştüklerini anlatmaktadır⁸⁶⁵.

Bu bilgilerden Kuman-Kıpçakların bazılarının saçlarını kazıdığını, bazılarının da saçlarını kısa şekilde traş etmiş oldukları sonucunu çıkarabiliriz. Knezler ise diğerlerinden ayrı olarak sol taraflarında bir tutam saç bırakmaktalardı. Macar seyyahın tarif ettiği gibi, Tmutorakanlıların başlarını traş etmeleri geleneğinin, XI. yüzyıl sonunda artık Tmutorakan nüfusunun yarısını teşkil eden Kuman-Kıpçaklardan alınmış bir uygulama olduğunu düşünmekteyiz⁸⁶⁶. Ancak

⁸⁶² Papa kral'a: "Promisisti, quod tam in te, quam in illis de regno tuo, dimisso paganorum abusu, resumeres christianorum habitum tam in vestibus, quam in capillis"...(Fray, **Annales Regum Hungariae**, Vindobonae, 1763, s.346).

⁸⁶³ Kumanlardan geleneklerini terk etmeleri talep edilmiştir. " Praeter abrasionem barbarum, et abbreviationem capillarum, et habitum uestium eorumdem, super quibus cosdem praeter ipsorum voluntatem venerabilis pater, Dominus legatus...non coegit..."(Fejer, **Codex Diplomaticus...C.V.**, pars. II).

⁸⁶⁴ "Barbas radere, crines detruncare, contra mores hungaricos, et pileos cumanicos, quorum usus in Hungaria jam in consuetudine habebatur, abjicere demandabat" (**Scriptores Rerum Hungaricarum**. I, 152).

⁸⁶⁵ "Capita quippe Cunorum, noviter rasa, tanquam cucurbitas, ad maturitatem nondum bene perductas gladiatorum ictibus disciderunt" (**a.g.e.**, s.117).

⁸⁶⁶ Giosafat Barbaro, Gürcistan'da yaşayanlar hakkında bize ilginç bilgiler vermektedir. Ufak bir yuvarlak saç sırası bırakarak, başlarını traş ettiklerini; bıyıklarını, sakallarının dörtte biri kadar uzattıklarını anlatmaktadır...(**Biblioteka İnostrannih Pisateley o Rossii**, SPb., 1836, C. I, s. 64). Ancak Gürcistan'daki bu gelenek, Kafkaslar ve özellikle de Gürcistan ile sıkı ilişkileri olan Kuman-Kıpçaklardan alınmış olabilir. İbn el-Esir 1120 senesinde Gürcülerin, Müslümanlarla olan savaşında, Kuman-Kıpçakları müttefik olarak yanlarına almış olduklarını anlatmaktadır (Defrémy, s. 26-27). Bu durum, Çar David'in kendisine pek çok seferlerinde hizmet veren kırk bin ücretli Kıpçağı olduğunu belirten Gürcü tarihçiler tarafından da teyid edilmektedir (**A.g.e.**, note 3). 1223

Svyatoslav'ın başında uzun bir saç tutamı bıraktığı dönemlerde, Kuman-Kıpçaklar henüz Güney Rusya bozkırlarına gelmemişlerdi. Bu da doğru olmakla beraber, başın çıplak olup, bir tutam saçın bırakılması ya da bunun örülmesi aynı zamanda bir Türkistan geleneğidir⁸⁶⁷. Sonuç olarak Peçenekler de Uzlar da bu geleneği sürdürmüş olabilirler. Svyatoslav da bu geleneği onlardan almış olabilir. Ayrıca, bozkırlılardan sadece bu geleneği almakla da kalmamıştır. Kronik yazarının onun hakkında yazmış olduklarına bir bakalım: “kendi kendini taşırdı, yanında araba olmazdı. Tencere olmaz, etleri kaynatmazdı. At etinden, ya da bir hayvan ya da dana etinden ince bir dilim keser, bunu kömür üzerinde pişirip yerdi. Çadırı yoktu, örtüsü üzerine yatıp, başını eğere koyup öyle uyurdu. Bütün askerleri de bu şekilde yapardı”⁸⁶⁸. İşte bu bozkırlı tarzıdır. Svyatoslav'ın Türklere karşı başarıyla mücadele edebilmek için kendisinin ve askerlerinin bozkırlı tarzını benimsemelerine karar vermiş olduğu açıktır. Onların savaş odaklı yaşam tarzlarını, taktiklerini benimsediğinde, kısmen onların dış görünüşlerini de benimsemiş olmasında şaşılacak bir durum yoktur. Bizans'a karşı yapmış olduğu seferlere, Peçeneklerin de katılmış olduğunu daha önce belirtmiştik. Diğer askerî harekâtlarını da onların katkısı olmadan gerçekleştirmemiş olduğunu burada güvenle ifade edebiliriz. Hayatın devamlı kamplarda bir arada geçmesi, savaş tehlikesi, kendini ve askerlerini Türklere yakınlaştırmış ve sonuçta onların tarzlarını benimseme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu surette, nacizane düşüncemize göre, Svyatoslav'ın saç modeli, Türk tarzı olup bu modelin Tmutorakan ahalisi içerisinde de yaygın olmasının, Kuman-Kıpçakların bura halkı üzerindeki etkileri nedeniyle olduğunu düşünmekteyiz. Ancak, bu şehrin nüfusu içerisinde yer alan uluslardan her biri, kendi tarzını ve geleneğini de beraberinde getirmiştir. Burada kendine özel bir etnoğrafik tarz gelişmiştir. Aralarında egemen saymamız gereken Slav nüfus, her halükârda, kendileri de ulusal özelliklerinin bir

hezimetinden sonra büyük miktardaki Kuman-Kıpçak kütlelerinin Kafkasların ötesine göç edip yerleşmiş olduğu yine aynı İbn el- Esir tarafından belirtilmektedir (“Vıpiski iz İbn-El- Atıra”, **Zapiski Ak., N.**, , C. II, I. den III. bölüme kadar, 1854;). Eğer Macarlar onların geleneklerini benimsemişler ise, Gürcüler de aynı şekilde benimsemiş olabilirler.

⁸⁶⁷ D'Osson'un belirttiği olduğuna göre; *Moğol kavimler* başlarının üst kısmını ve enselerini traş edip, başın iki tarafında kulak arkasında iki saç örgüsü bırakırlardı (D'Ohsson, **Histoire des Mongols**, C. 1, s.11). O zaman demektir ki, bütün başlarını traş edip sadece bir tarafa doğru sarkan bir tutam saç bırakan *halis Türkler*, saç şekli bakımından Moğollardan farklılık göstermektedir. Türklerde saç örgüsü hiçbir yerde görülmemektedir. Saçların traş edilmesi ise bahsetmiş olduğumuz durumlarda görülmektedir. Kuman-Kıpçakların bu geleneği atayurtlarından getirmiş oldukları açıktır.

⁸⁶⁸ **İpat. Let.**, s.41.

çoğunukaybetmiş olmalarına rağmen, şüphesiz bu karışık topluma Slav bir renk eklemişlerdir. Rus Slavın bakış açısı ile, Tmutorakan'da, Bizanslıların dedikleri gibi "yarı barbar" bir nüfus oluşmuştu.

Tmutorakan'da yaşananlar, bütün Porosiya'da da aynı şekilde yaşanmış olmalıdır. Burada nüfus varlığını sürdürmüş, ancak güçlü bir Türk kültürü etkisine maruz kalmıştır. Öte yandan onlar da kendi açılarından, Türk boylarından bazıları kendi hayat biçimlerini değiştirip bazı Slav geleneklerini benimseyecek ölçüde etkilenmişlerdir. Bu alandaki en son bilgilerle, XIII. yüzyılın ikinci yarısından, bozkırların Moğol istilasına uğramış olduğu dönemden, başlayalım.

1254 senesinde Moğolların ülkesine seyahat eden Rubruk, Azak Denizi kıyılarındaki seyahati sırasında, Bizans usulü Hıristiyanlık ibadeti yapan bazı Rusların bir takım dinî sorularla kendisine başvurmuş olduklarından bahsetmektedir. Daha sonra da Macar ve Alanlarla birleşen bazı Rusların eşkiyalıklarını anlatmaktadır. İdil Irmağı üzerinde, Batu Han'a giden ve ondan gelen habercileri nehrin iki yakası arasında taşıyan, nüfusu Moğol ve Rus karışımından meydana gelmiş olan bir yerleşim yeri bulmuştur⁸⁶⁹. Seyyahımızın anlattıklarından anlaşıldığı üzere, bu Rusların miktarı öyle birkaç kişi olmayıp, onlara sadece bir yerde değil, farklı yerlere dağılmış olarak da rastlanmış, tamamı Rus olan yerleşim yerleri de görmüştür. Benzer bir diğer tesbit yapacak olursak o da bu dolaşan Rus unsurunun hiç de azımsanmayacak bir miktarda olduğudur. Voskresen Yıllığında, 1283 senesi altında, Altın Orda başkakarından biri olan Ahmet'in, toplamış olduğu insanlarla Kursk Knezliğinde köyler kurmuş olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu kişiler arasında Ruslar da bulunmaktadır. Lipets Knezi Svyatoslav'ın, Ahmet'in iki kardeşi üzerine yapmış olduğu saldırıda, bunların maiyeti içerisinde 30 kadar Rus'un da yer alması ve 25'inin ölmüş olması olayında da bu görülebilir⁸⁷⁰. Bu insanlar kimlerdir? Onlar arasında yerli nüfusun temsilcilerini görebileceğimizi zannetmiyoruz. Rusyanın ele geçirilmesi ve bahsettiğimiz olay arasında yaklaşık kırk sene geçmiştir. Moğolların yaratmış olduğu tahribatın yol açtığı korkunun, bu kadar kısa süre içerisinde geçmiş olduğunu farzetmek mümkün değildir. Çok sonraları bile, onların yaklaştığı haberini alan insanların, her şeylerini bırakarak koşup ormana saklandıklarını görmekteyiz.

⁸⁶⁹Fejer, C. IV, Ç.II, s.267, 273, 274.

⁸⁷⁰ Voskr. Let., Ç.I, s.178.

Yani bahsedilen köylerdeki Ruslar, buradaki yerleşik yerli nüfustan birileri olamazlardı. Ancak yıllığın şu sözleri ile buna bir karşılık verebilirim: “Çar Telebuga,⁸⁷¹ Knez Oleg’e kolluk kuvveti yetkilisi verdi ve “köylerdeki sizin insanların ne olacak, bu insanları kendi bölgenize alıp götürün ve oradaki köyleri de dağıtın” dedi⁸⁷². Böylece, bu köylerin, yerli kimselerden de yani, Kursk, Vorgolsk ve Lipovets udellerine ait kişilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ancak, bakınız devamı nasıldır: “Knez Oleg ve Svyatoslav Moğollarla birlikte geldiler, kendi adamlarına, oradaki köyleri yağma etmelerini, insanlarını tutsak edip, kendilerine ait olanları kendi ülkelerine alıp götürmelerini emretti”⁸⁷³. Burada alınıp götürülen kişilerin yerli nüfustan esir edilenler oldukları açıktır. Knezler, Ahmet’e ait olanları zincire vurmuşlardır. Eğer bu alınıp götürülen kişiler, karışık ırklardan oluşturulan köylerde yaşayan, buralara kendi iradeleri ile yerleşmiş kişiler olsaydı, knezler onlara karşı böyle yumuşak davranmazlardı. Çünkü bu köylerde yaşayan insanlar yağma ve çapulculuk yapmaktaydılar ve knezlere ait insanlar da bunların içinde yer almaktaydı. Şüphesiz bütün problem bu Udellerin yakalanmış olan sakinlerinin daha sonra serbest bırakılmasından ve bu köylerin harap edilmesinden doğmaktaydı. Çünkü bu köyler “Hıristiyanlara zulüm etmiş” ve “Vorlog ve Kureva civarının boşalmasına neden olmuşlardı”⁸⁷⁴. Farklı yerlerden gelerek bu köyde toplanan ve yakalanmış olan zorbalardan arasında, Ahmet’in kardeşlerine eşlik eden Rusları da bulmaktayız. Bahsedilen olaya dayanarak, Rubruk’un karşılaşmış olduklarının, kendi irade ve istekleri ile Rus topraklarından Moğolların yaşadıkları bölgeye gelip yerleşen Ruslardan olmadıklarına dair düşünceyi onaylamaya daha ziyade hazır oluruz. Rubruk’un sözlerinden, dine ilişkin bazı soruları açıklığa kavuşturması için kendisine başvurmak zorunda kalmış olmalarından dolayı, bu kişilerin uzun zaman önce kendi bölgelerinden kopmuş oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Bunların, özellikle Rubruk’un Kırım’dan Don Irmağına doğru giderken Azak bölgesinde rastlamış olduklarının, esir olduklarını da düşünemeyiz. Nispeten özgür oldukları ve bağımsız olarak yaşadıkları görülmektedir. Aslında Azak bölgesinde

⁸⁷¹ Talabuga (Tula- Buga): Altın Orda Hanı Tardu Hanın oğludur. 1287- 1291 yılları arasında Altın Orda Hanlığı yapmıştır (ç).

⁸⁷² A.g.e., s.176-177.

⁸⁷³ A.g.e., s.177.

⁸⁷⁴ Voskr. Let., s.176.

yerleşik Hıristiyan nüfusun mevcudiyetine dair diğer göstergelerle de karşılaşmaktayız. Aynı Macar rahip, halkının köylerde yaşamakta olduğu, tarımla uğraştığı ve Pravoslav olduklarından bahisle Alan ülkesini anlatmaktadır. Bu Alanlar ya da Yasslar, en yakın komşuları olmaları hasebiyle, Rus knezleri tarafından daha X. yüzyılda boyun eğdirilmiş oldukları için, uzun zaman önce Slav kültürünün etkisine uğramış olmalı. Bunlar XIII. yüzyıl için gösterebileceğimiz olaylar. Ancak XII. yüzyıl başlarına denk düşen ve bütün anlattıklarımızla bağlantılı olan bir olay vardır ki, Podonya’da yerleşik bir Slav nüfusunun mevcut bulunduğu dair olan düşüncemize nihaî desteği vermektedir. 1111 senesinde Ruslar, Kuman-Kıpçaklar üzerine yapmış oldukları seferde Don bölgesinde Şarukan ve Sugrov şehirlerine rast geldiler. Bunlardan ilki olan Şarukan’a doğru yaklaştıklarında knezler, önden ellerinde haçlar ve dinî bayrakları ile din adamları kafilesini göndermişlerdir. Şarukanlılar bu kabileyi karşılamaya çıkmışlar ve Ruslara bal ve balık getirmişlerdir⁸⁷⁵. Şarukan’da Hıristiyan nüfusun bulunduğu açıktır, aksi taktirde bu din adamları kafilesine böyle bir hürmet gösterilmiş olamazdı. Ayrıca, Ruslar, bu şehirlerin nüfusunun gerçekten Hıristiyan ve kendileri ile aynı soydan olduklarını bilmiyor olsalardı, din adamlarını böyle haçlar ve bayraklarla göndermeleri gülünç olurdu. Knezler, Şarukanlılarda artık küllenmiş olan eski birliktelik hislerini uyandırmayı hesaplamışlar ve denemelerinde başarılı olmuşlardır. Diğer şehir Sugrov ise yakılmıştır. Ancak bu sadece şunu göstermektedir; Ruslarla akraba olan nüfus, aşağıda göreceğimiz üzere Ruslara daha önceki aynı davranışı göstermiş olabilirlerdi. Yine bu bölgede bilinen diğer şehirler Balin ve Çeşluyev’dir. Şarukan konusunda anlatılanlardan sonra bu şehirleri Kuman-Kıpçakların kışlakları⁸⁷⁶ olarak saymanın hiçbir temeli yoktur. Aristov’un, bu şehirlerin isimlerinin bunların o zamanki sahipleri, yani Kuman-Kıpçak başbuğlarından⁸⁷⁷ geldiği şeklindeki, son derece akla yatkın fikrini esas aldığımızda, buraların nüfusunun Kuman-Kıpçaklardan bir ölçüde bağımsız, karışık bir nüfus olduğu neticesine ulaşabiliriz. Bize kadar ulaşan Arap ve Bizans tarihçilerinin yazdıkları kî, Rus yıllıklarından bahis bile etmiyoruz, ne Peçeneklerin ne de Kuman-Kıpçakların

⁸⁷⁵ İpat. Let., s.192.

⁸⁷⁶ İlovayskiy, *İstoriya Rossii*. Ç. II, s.76.

⁸⁷⁷ Aristov, “O Zemle Polovetskoy”, *İzvestiya İst.-filol. İnstıt.v Nejine*, s.218, 1877.

şehirli bir hayat sürmediklerini, şehirler inşa etmemiş olduklarını göstermektedir. Bunu iddia etmekle hiç de kendi kendimizle çelişkiye düşmüş olmamaktayız. *Kuman-Kıpçaklar ne şehir kurmuş,ne de şehirlerde yaşamışlardır.* Ancak şehirlere, ya da yerleşik toplumlara rastladıkları zaman, bunların kültürüne boyun eğmişler, yerleşik kültürlerin, ticaretin ya da diğer çıkarlarının etkisi neticesi şehirlere yerleşmişler, daha önceden burada yaşamakta olanlarla birlikte özel ve yarı barbar bir nüfus oluşturmuşlardır. Attalates'in bize anlattıkları ve Tmutorakan'da görmüş olduklarımız Podonya'da da olmuş olmalı. Kuman-Kıpçaklar burada halihazırda yerleşik yaşamakta olan bir nüfusla karşılaşmışlar, bunun bir kısmını yerinden etmiş bir kısmıyla da belli bir ölçüde karışarak, kendileri onların kültürüne boyun eğmişler ve böylece karışık nüfuslu şehirleri meydana getirmişlerdir. Özü itibarıyla Slavlardan kalan, katışık bölümü de Türklerden oluşan bu özellikli nüfus, Rusya ile bir takım bağlarını korumaya devam ederken, bir yandan da bozkırlılarla mücadeleyi sürdürmüş ve kendileri içerisinden tecrübeli askerler çıkarmışlardır. Bu arada bazı ayinlerindeki saflığı kaybederek XIII. yüzyılda bunları açıklığa kavuşturması için Rubruk'a başvurmak durumunda kalmış olsalar da, Pravoslav Hıristiyanlık inançlarını da muhafaza etmişlerdir. Moğollar bu insanları bozkırlarda bulmuş ve kendi kuvvetleri içerisine dahil etmişlerdir. Bu durum Moğolların çıkarına olmuştur çünkü bununla bozkırı gayet iyi tanıyan ve Kuman-Kıpçaklarla devamlı mücadele içerisinde olmuş olan insanların hizmetleri elde edilmiş olmaktadır. Aslında Moğolların seferlerinde bazı Hıristiyanların da yer almış olduklarını kanıtlayan bir belge de elimizde mevcuttur. Bu aynı Macar misyonerlerin, 1241 yılına denk düşen bir mektubudur. Bu mektupta şöyle denmektedir: “Moğol olarak adlandırılmalarına rağmen, askerleri arasında pek çok,*kendininlerine saygısı olmayan, Hıristiyan da bulunmaktadır*”...⁸⁷⁸ Bu bilgi, Rusya'dan kaçanların söylediklerine dayanılarak yazılmış olduğundan, bizim için daha da büyük bir önem taşımaktadır. Yazar, Rusyanın tahribatı hakkında yazarken şöyle demektedir: “ ...Ağırlıklı olarak Saksonya'daki, *O ülkeden kaçmış olanlar bize şunları anlattılar*; bu ülke ve kaleyi (Kiev), onlar (Moğollar) otuz iki mekanizmanın desteği ile ele geçirdiler”⁸⁷⁹. Tabii,

⁸⁷⁸«Et quamvis dicantur Tartari, multi sunt cum eorum exercitu *pessimi Christiani*»...

⁸⁷⁹«Inter quas (plurimas terras) sciatis Rusciam in magna parte vastatam. Riviam (Kiiviam, conj. Fejer) civitatem et castrum, quod erat ibi, destructum est multis interfectis. *Narrarunt nobis profugi*

Ruslar da, Moğollar arasında onlara katılmış olan ya da boyun eğdirilerek alındığı aşikâr olan bazı Hıristiyanların olduğunu kesin olarak biliyor olabilirler. 1254 yılında Kral IV. Béla⁸⁸⁰ tarafından Papa Innocent'e yazılmış olan mektup, Moğolların bu suç ortaklarının kimler olduğunu bize göstermektedir. İşte kralın yazdıkları: “Macar devleti Moğol istilasından sonra vebaya uğramış gibi büyük bölümü çöle dönüşmüş ve koyun ağlının etrafını çevreleyen çit gibi, Tanrı tanımaz uluslar tarafından çevrelenmişti. İsim olarak; *Ruslar ve Brodnikler*⁸⁸¹ tarafından doğudan; Bulgarlar ve Bosnalılar gibi güneyden gelen sapkınlar tarafından etrafi çevrelenmişti...” Daha sonra şöyle devam etmektedir: “ Onlar (Moğollar) kendilerine haraç vermeye zorladılar (diğer ulusları), özellikle de bizim çarlığımız ile doğuda sınırdaş olan ülkeleri, isim olarak; *Rusya, Kuman Ülkesi, Brodnikler, Bulgar ülkesi*»...⁸⁸² Bu mektuptan şunlar anlaşılmaktadır: 1) Moğollarla birlikte Macaristan'a saldıran Hıristiyanlar, Ruslar ve Brodnikler'dir; 2) Brodnikler, Macaristan'ın doğusunda, Güney Rusya bozkırlarında bir yerlerde yaşamaktadır; 3) Moğollar bu Brodnikleri yaşamakta oldukları yerlerde yakalamış ve kendilerine boyun eğdirmişlerdir. Yıllığımız da, Brodnikler konusunda bu mektupta yazılanlar ile tamamen hemfikirdir. Yıllıkta, Brodniklerin Kalka savaşında Moğolların yanında yer almış olduğu belirtilmektedir. Kiev'li Mstislav ve diğer iki knez, Rus kuvvetlerinin

de terra illa, in Saxonia praecipue, quod terram illam cum castris triginta et duabus machinis impugnaverunt». (Fejer, C. IV, pars, 1, s. 212). Bu mektuptan, Rusların ülke dışına, ağırlıklı olarak da Saksonya'ya, (ki daha önceden olan sıkı bir bağı göstermektedir) kaçmış oldukları ilginç bilgisini de elde etmekteyiz.

⁸⁸⁰ IV. Béla (1206-1270): 1235-1270 yılları arasında hüküm sürmüş Macaristan Kralı. 1241 yılındaki Moğol istilasından sonra ülkenin yeniden toparlanmasını sağladığı için Macaristan'ın ikinci kurucusu unvanı ile anılır (ç).

⁸⁸¹ Brodnikler: V.N. Tatişev'in yorumuna göre Don kıyısında yerleşen ve nehrin karşı yakasına geçmeye müsait olan sığılıkları (brod) ve geçitlerini bilen ve insanların iki yaka arasında geçişlerini sağlayan Slav kavimlerden, Hıristiyan inancını benimsemiş topluluklara verilen ad. Diğer bir görüşe göre de, XII-XIII yüzyıllarda Azak Denizi kıyılarında ve Don ile Özü ırmaklarının aşağı kısımlarında yerleşik, etnik açıdan Türk ve Slav kökenli halkın oluşturduğu topluluk (ç).

⁸⁸² «Cum regnum Hungarie per pestem Tartarorum pro majori parte in solitudine sit redactum, et quasi ovile sepibus sit diversis infidelium generibus circumseptum, utpote *Ruthenorum, Brodnicorum* a parte orientis, Bulgarorum et Bosnensium hereticorum a parte miridiei... tributarias se eisdem (Tartaris aliae nationes) constituerunt, et specialiter regiones, *que ex parte Orientis cum regno nostro conterminantur, sicut Rusciam Cumaniam, Brodnici, Bulgaria*»... Bu mektup Theiner'in “*Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia etc.*” adlı eserinde basılmıştır. Ancak biz bu dökümanlar derlemesinden faydalanamadık. Lamanskiy tarafından “*O Nekotorih Slavjanskih Rukopisyah v Belgrade, Zagrebe i Vene*” adlı makalesinde yapılmış alıntidan mektuba atıfta bulunmaktayız (**Zapiski Ak. N.**, C.VI, Ek, s. 121, dpt.1865). Bu mektuptan bir alıntıya, Braun'un **Çernomore**, Bölüm I, s.116; Uspenskiy'nin, **Obrazovanie Ftorovo Bolgarskovo Tsarstva**, Odessa, 1879, Ek, 5, s. 38. 'de de kısa şekilde yer verilmiştir.

yenilgisinden sonra, buldukları yerde tahkimat kurup siperlere çekildiklerinde ve etrafları Moğollar tarafından kuşatıldığında: “bu aynı *eski Brodnikler ve onların Voyvodası Plosknya*, o lanetli, Knez Mstislav ve diğer iki kneze karşı, öldürülmeyecekleri, kurtuluş parası karşılığı serbest bırakılacaklarına dair *Haç’ı öptü*. Ama o lanet olası, yalan söyleyip onları bağlayıp Moğollara teslim etti»...⁸⁸³ Nikonov Yıllığı, daha açık şekilde, Brodniklerin Moğolların tarafında yer aldıklarını söylemektedir⁸⁸⁴. Tarih sahnesinde Brodniklere, daha bu olaya gelmeden 76 sene öncesinde rastlamaktayız. 1147 senesinde Svyatoslav Olgoviç, Çernigov’lu Davidoviçlerin ve Kiev’li İzyaslav’ın taleplerine karşı mücadele ederken, Vyatiçler’in bölgesinden ona yardıma “Brodnicler ve çok sayıda Polovetsler, onun evladıyla birlikte gelmişlerdir”⁸⁸⁵. Maalesef Yıllığımız Brodnikler konusunda, yıllık yazarının onlar hakkında çok daha fazla bilgisi olduğu aşikâr olduğu halde, sadece bu iki olayda bilgi vermektedir. Ancak bunlardan da önemli sonuçlara ulaşılmaktadır. Macar kralının yazmış olduğu mektupta, Brodniklerin Macaristan’ın doğusunda bir yerlerde, Güney Rusya bozkırlarında yaşamakta olduklarını görmüştük. Şimdi Yıllıktaki bilgileri esas alarak, yaşadıkları yeri daha doğru şekilde belirleyebiliriz. Brodnikler bozkırın doğu tarafında yaşamışlardır. Aşağıda değineceğimiz düşüncede de bu açıkça görülmektedir. Özü’nün batısındaki knezliklerde, bir defa bile Brodniklerin faaliyetlerine rastlamıyoruz. Devam edelim. 1147 senesinde Svyatoslav Olgoviç’in yardımına koşabilmeleri için, bozkırın batı tarafından sokulmuş olamazlar çünkü bu durumda Svyatoslav ile savaşmakta olan, Kiev ve Çernigov Knezlikleri arasından geçip gitmeleri gerekecektir ve haliyle onlar da Svyatoslav’ın yardımına giden bu kuvvetlerin geçmesine izin vermezlerdi. Brodnikler ve Svyatoslav’ın akrabaları, bozkırın doğu tarafından, Kursk ve Novgorod-Seversk Udel’leri arasından geldikleri açık olan, Kuman-Kıpçaklarla birlikte gelmişlerdir. Devam edelim. 1223 senesinde onları Moğollarla birleşmiş olarak Kalka’da yani Azak Denizi kıyılarında görmekteyiz. Rus knezlerinin kuvvetleri batıdan gelmiş olmalarından dolayı, Brodniklerin Karadeniz kıyılarından ya da Tuna’dan sokulmuş olmaları mümkün değildir. Böyle olsaydı ya Rus kuvvetleri ile birleşmiş olmaları ya

⁸⁸³Let. Po Akademiç. Spisku, s.482.

⁸⁸⁴Rus. Let. Po Nikonovu Spisku, 1767, Ç. II, s. 353.

⁸⁸⁵İpat. Let., SPb., 1871,s. 242.

da onlar tarafından yakalanmış olmaları gerekirdi. Ancak ne o, ne de diğeri gerçekleşmiştir. Sonuç olarak *Moğollar, Brodniklere ya Don bölgesinde bir yerde, ya da Azak Denizi kıyılarında, Don Irmağı ağzı civarında rastlamışlardır*. 1147 senesinde de Brodniklerin aynı bu yerde olmaları lazım geldiği açıktır. Elimizde bulunan diğer belgeler, bizim ulaştığımız bu sonuçla çelişmemektedir⁸⁸⁶. Bunlar, Brodniklerin Kuman-Kıpçaklara komşu oldukları bir yerlerde yaşadıklarını göstermektedir. Papa Gregory, 1227 senesinde Gran⁸⁸⁷ Piskoposuna yazmış olduğu mektupta şöyle demektedir: “*Kumanların ve onlara komşu Brodinilerin ülkelerindeki otoritemizi vermeye sizi layık görüyoruz. Senin vaaz verme, vaftiz etme yetkilerin vardır ve bu vesileyle bunların dine dönmeleri ümidi bulunmaktadır vs⁸⁸⁸*”. 1231 tarihli bir belgede de: “*Kumanya ve Brodniklerin bölgeleri*” denilmektedir⁸⁸⁹. Ancak burada şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: Eğer Brodnikler, bu Piskoposluğun sınırlarından o kadar uzakta yaşıyorlarsa, nasıl Gran Piskoposluğu Brodniklerin bölgelerinde Hıristiyanlığın yayılması konusunda yetkilendirilmiş olabilir? Şurası da bir gerçektir ki, Gran Piskoposluğunda aslında çok sayıda Kuman-Kıpçak yaşamaktaydı. Bu nedenle Gran Piskoposu, Kuman-Kıpçak topraklarındaki misyona başkanlık etmek üzere hassaten görevlendirilmişti. Misyona, “Polovets

⁸⁸⁶ Brodniklerin Moğol istilasından sonra batıya yerleşmiş olduklarını belirten Brun’un ve onların XIII. yüzyılda Macaristan’da olduklarını belirten Uspenskiy’in düşüncelerini kabul edemeyiz. Saygıdeğer bilim adamlarının göstermiş oldukları belgeler, bizim düşüncemize göre bir anlam taşımamaktadır. 1222 ve 1223 yıllarına ait bu iki belge şöyledir: İlkinde II. Andrey tarafından Transilvanya’da bir kısım toprağın Kudüs şövalyelerine hediye olarak verilmesinden bahsedilmektedir. “*addidimus etiam postmodum eisdem fratribus conferentes castrum, quod Cruceburg nominatur... usque adterminos Prodnicorum (Productorum, var. Fejer)*” ... Diğeri de yine aynı kral, Gotselin rahiplerine Transilvanya’da bir kısım toprak hediye etmektedir. ... “*Montem S. Michaelis cum ecclesia et terra pertinente situm iu Ultrasiluanis partibus, quem de Zebiniensi ecclesia in concambium terre Borotnic recuperamus (v. G. D. Teutsch und Fr. Firnhaber, Fontes Rerum Austriacarum, Oesterreichische Geschichts-Quellen, Wien, 1857, B. XV, Th. I, 18, 23)*”. Bunların her ikisi de, tarafımızdan bahsedilmiş olan, Brodnikleri Macaristan dışına, onun doğusuna koyan kral IV. Béla’nın mektubu ile ters düşmektedir. Kral, Kuman-Kıpçakların Macaristan’a yerleşmelerini anlatırken aynı şekilde bahsetmesi gereken buraya Brodniklerin de yerleşmiş olduklarıdır. Ancak hiç bir şekilde bu konuya değinmemiştir. Ayrıca, «*borotnik*» kelimesi burada sadece «*brotnik*» adı ile sesdeş olduğu için önem taşımaktadır. Oysa bu kelime aynı şekilde «*bortnik*» ile de sesdeş ve Macaristan’da, Transilvanya’da Slav isimleri taşıyan pek çok yerde de karşılaşmaktayız. Ayrıca sesdeşlik, henüz hiçbir şey için kanıt sayılmamaktadır. Brun, **Çernomore**, Ç. I; Uspenskiy “**Ftoroe Bolgarskoe Tsartsvo**” Ek V, s.37.

⁸⁸⁷ Gran: (Almanca) Estergon şehri (ç).

⁸⁸⁸ “*In Cumania et Brodnia terra illis vicina, de cujus gentis conuersione sperabatur, legationis officium tibi committere dignaremur, per quod habeas potestatem eisdem terris vice nostra praedicandi, baptizandi, aedificandi Ecclesias, ordinandi clericos... datum Anagninae. II Calendas Augusti, Pontificatus nostri anno prima*”. (Pray, **Annales Regum Hungariae**, s. 231).

⁸⁸⁹ “*In Cumanorum et Brodnicorum provinciis*” (Lamanskiy’nin bahsi geçen çalışması).

Bölgeleri Papalık Makamı Heyeti” adını taşımaktaydı⁸⁹⁰. Papa sadece Brodniklerin bir yerlerde Kuman-Kıpçaklara komşu olduklarını bilmekteydi. Kuman-Kıpçakların misyonerliği görevi Gran Piskoposuna verilince böylece Brodnikler de buraya bağlanmış, Katolik dini esasları konusunda aydınlanmaları konusunda onun idaresine bırakılmışlardır. Fakat bu Brodniklerin Hıristiyan olmadıkları anlamına da gelmemektedir. Ploskinya’nın Haç’ı öptüğünü görmüştük, yani o bir Pravoslavdır. Yoksa Ruslar asla bir paganın bunu yapmasına izin vermezlerdi. Rusların, bozkırlıları ”Polovets tarzı yemin” ile idare etmiş olduklarına dair elimizde örnekler mevcuttur. Böylece, bütün bu söylemiş olduklarımızdan şu neticeleri çıkarabiliriz: *Brodnikler, bozkırın doğu kısmında, Podonya’da ve Azak Denizi kıyılarında yaşamışlardır. Pravoslav inancına sahiplerdir. Kuman-Kıpçaklarla birlikte, tanınmalarına yol açan, askerî seferlerde yer almışlardır.* Brodniklerin Macaristan’a sefer yapmış olmaları ve onların Rusya seferlerinden ki, yıllık bunu ortaya koymaktan hiç geri kalmazdı, yıllıklarımızda hiç bahsedilmemesi gerçeklerinden açıkça görülen durum şudur ki; onlar ve Rusya arasında bir tür etnoğrafik akrabalık mevcuttur. Kalka savaşında Moğolların yanında yer almış olmaları bir istisnadır. Ayrıca Brodniklerin Macaristan’a yapılan seferlere bir çok kez katılmış oldukları da anlaşılmaktadır. Onları Kuman-Kıpçaklarla birlikte Tuna’da da görmekteyiz. İşte bu durum hakkındaki bilgi, bizim Brodniklerin milliyetleri konusundaki düşüncemizi tamamen destekler niteliktedir. Bu arada Nikita Acominatus, 1190 senesinde yazdıklarında şunları da söylemektedir: “Kumanlar, bugüne kadar boyun eğdirilememiş, misafirperver olmayan ve son derece savaşçı bir kavimdir. *Brodnikler* ise, ölümü hiçe sayan, Rusların *bir kolu* olup, savaş tanrısına itaat eden bir ulus olduklarından, Gemos’ta (Balkanlar’da= Bulgaristan’da) yaşayan barbarlarla birleşerek onların yenilmesi üzerine de boyun eğdirilip öldürülmüşlerdir”⁸⁹¹.

⁸⁹⁰Papa’nın 1234 senesinde Polovetslerin Piskoposuna gönderdiği mektup Wenzel’in eserinde basılmıştır: **Monumenta Hungariae Historica, Codex Diplomatics Arpadianus Continuatus**. Pest., 1860-1874, C. VI, No:195. Gran şehri Ortaçağlarda Strigonium adını taşımaktaydı. Bkz.: Bouillet, **Dictionnaire Universel d’Histoire et de Géographie**, Paris, 1872, s. 784.

⁸⁹¹«Σκύθαι μὲν γὰρ ἔθνος ἀδούλωτον ἐς δεῦρο, ἀξείνων τε καὶ λίαν ἀρήϊον, καὶ οἱ ἐκ Βορδόνης οὗτοι, τοῦ θανεῖνυπερόπται καὶ Ταυροσκυθῶν ἀποσπάδες, γένος δὲ καὶ οὗτοι κάτοχον Ἄρει τοῖς κατα’ τον Αἰμον ξυναράμενοι βαρβάρους, συνυπέκυψαν αυτοῖς ἠττηθεῖσι καὶ σοναπώλοντο. Uspenskiy, **Ftore Bolgarskoe Tsartsvo**, Ek, V, s.35; «Οἱ ἐκ Βορδόνης» Bizim düşüncemize göre, burada Brodniklerin kastedildiği konusunda hiçbir şüpheye yer yoktur. Uspenskiy’nin de gayet haklı olarak dikkat çekmiş olduğu üzere, Bizanslı yazarın Βροδόνη (Brodoïn) yerine Βορδόνη (Bordoin) demesi daha doğal bir

Bu tartışmaya yer bırakmayacak şekilde *Brodniklerin Rus milliyetinden olduklarını* kanıtlayan bir delildir. Anlatıcı, bulunduğu yer itibarıyla bu olaylar hakkında anlatılanları, Brodnikleri dillerini esas alarak Ruslar içerisinde sayan ve olayları bizzat yaşamış olanlardan dinlemiştir. İnsanların, birlikte gayet sıkı ilişkide yaşamakta oldukları Rus topraklarından farklı nedenlerin etkisi ile ayrılmış olmaları gayet mümkündür. Şimdi, Tmutorakan'ın karışık nüfusunu, Podonya'daki şehirlerin nüfuslarının yarı Hıristiyan olmasını, Rubruk'un naklettiği bu yerlerdeki karşılaşmaları bir hatırlayalım. Vermiş olduğumuz bilgiler ile bütün bu durumları karşılaştırdığımızda, *Brodnikler diye bir topluluğun bulunduğu ve bunların, bu nüfusun maruz kaldığı tarihî ve etnografik şartların etkisi altında, Podonyalı yerleşik nüfus kalıntılarından meydana gelmiş oldukları* sonucuna ulaşmamızın doğru olacağı kanaatindeyim. Bu topluluk, Slav tipini muhafaza etmesine yardım eden ve bozkırlılardan bağımsız kalmasına imkan sağlamış olan Rusya'dan taze kuvvetlerin katılımı ile desteklenmiş olabilir. Bu Kozaklığın prototipi olup, Zaporozya'nın başlangıcını Tmutorakan'da arayan merhum M.A Maksimoviç'in iddiasıdır ki, bu iddiasında da haklıdır⁸⁹².

Şimdi de yönümüzü batı tarafına çevirelim. Podonya'ya Slavların yerleşmesine dair söylediklerimiz, aynı şekilde, Uliçler ve Tverstlerin Özü'den Don'a kadar uzanan bölgedeki nüfusları için de geçerlidir. Bu nüfus, kültürlerini bozkırlı kültürü ile karıştırarak, içlerine Türk unsurları da alarak, yeni yerleşimler oluşturmuş, bir yandan da bozkırlılara karşı mücadele yürütmüştür. Bütün bu koşulların etkisi altında, nevî şahsına münhasır savaşçı bir topluluk ortaya çıkmıştır. Yıllıklarımızda, Uliç ve Tverst yerleşimlerinin mevcudiyetini oldukça geç zamanlarda tespit edebilmekteyiz, “ve şehirleri bugüne kadar varlıklarını devam ettirdi” der yıllık yazarı⁸⁹³. Burada şu soru ortaya çıkmaktadır: Bu kısa ancak önemli not hangi zamanlara aittir? Yıllığımız XII. yüzyılda derlenmiştir. Ancak bizi ilgilendiren bu bilgi daha erken bir zamanda kaydedilmiş ve yıllık derlemesi içerisine daha sonra girmiş olabilir. Eğer bu bilgi XII. yüzyıla rücu ediyor ise, o zaman yıllık

ifadedir. Ancak burada sadece sesdeşlik yoktur, burada başka gerçeklerin de uygunluğu sözkonusudur. 1) Bordoni'de yaşayanlar Kuman-Kıpçaklarla mütteftir, 2) Bunlar, Rusların bir koludur. Brodnikler dışında, Rus olup ta Bordoni'de yaşayan başka kimse yoktur.

⁸⁹² Maksimoviç, *Sobranie Soçineniy*, C. III, s. 262.

⁸⁹³ *İpat. Let.*, s. 7.

yazarının burada, bu kavimlerin kalıntılarının, Özü'den Tuna'ya kadar uzanan Karadeniz kıyısı boyunca korunmuş olan yerleşim yerlerini kastediyor olduğu düşünülebilir. X. yüzyılda, Özü'nün ağzında Belobereje'yi görmekteyiz. Bu sadece bölgenin adı değil, yazılanların anlamına bakılırsa, bir yerleşim yerinin adıdır“ve evet, Rusların Özü ağzında, Belobereje'de kışlamaya yetkisi yoktu”⁸⁹⁴. 944 senesinde Rusların Bizans ile yapmış olduğu anlaşmada böyle denilmektedir.“İsta (Svyatoslav) Belobereje'de kışladı ve onların yiyeceği kalmadığı için büyük açlık oldu, bir at başı yarım griven oldu”⁸⁹⁵. Buranın bir yerleşim yeri olduğu ve coğrafi pozisyonu nedeniyle Rusların Bizans'a giderken ve oradan dönerken konakladıkları bir yer olduğu açıktır. Bu bölgede Oleşa şehrinin mevcudiyeti de bu verilen bilgilerle uygunluk göstermektedir. Yıllıkta ilk defa olarak 1084 senesinde bahsi geçmiş olsa da, yıllık yazarının bütün her şey konusunda sadece olay bazında anlatım yapma özelliğini bildiğimiz için, bu şehri çok daha eski olarak hesaba katmamız gerekmektedir. Burası Bizanslı tacirlerin geldiği bir ticaret şehriydi⁸⁹⁶. Karadeniz kıyısı boyunca daha ileride Belgorod ve Çernograd şehirlerini görmekteyiz. İlkinin varlığı konusunda KonstantinosPorphyrogennetos bilgi vermektedir. Yıllıklarımızda da, Rus şehirleri arasında ismi geçmektedir⁸⁹⁷. Brun'un⁸⁹⁸ düşüncesine göre, antik Tiras şehrinin yerinde kurulmuş ve Antlar tarafından Bely Gorod olarak adlandırılmıştır. 545 senesinde, İmparator Justinianos tarafından, imparatorluğun sınırlarını korumaları için onlara bırakılmıştı⁸⁹⁹. Daha sonra bir dalga gibi gelen Türkler, onun Slavca olan ismini kendi dillerine çevirmişler: Bely, Kuman-Kıpçak ve aynı şekilde Peçenek dilinde de: *Ak* ve Gorod: *kermen*, *Ak-kermen* ismi ortaya çıkmış ve bugüne kadar mevcudiyetini sürdürmüştür⁹⁰⁰. Bu şehrin bulunduğu yerin tarifini Arap coğrafyacı Abü'l-Fida'da buluruz. “*Akkerman*, der, Türk ve Bulgar

⁸⁹⁴İpat. Let., s.32.

⁸⁹⁵A.g.e., s.48.

⁸⁹⁶Constantinus Porphyrogenitus, C. III, s.167.

⁸⁹⁷Voskr. Let., Ç. 1, s.240,

⁸⁹⁸ Brun, Filipp Karloviç (1804-1880): Finlandiya doğumlu, Rus bilim adamı. Novorosiskiy Üniversitesinin (Odessa) ilk profesörlerinden olup yaşamı boyunca uzun seyahatlerde bulunmuş ve tarih, coğrafya, arkeoloji, ekonomi gibi geniş bir alanda bilimsel eserler yazıp, dersler vermiştir (ç).

⁸⁹⁹Brun, Çernomore, I, Odessanın yer aldığı bölgenin akıbeti s. 167.

⁹⁰⁰ Bkz.:*Codex Cumanicus*, s.108, 197, 247 ve 263; İmparator Konstantinos, eserinde bu şehre verdiği adın, buraya Peçenekler tarafından verilmiş olduğunu söylemektedir. Ancak, burada tarihçi, muhtemelen isimleri açıklamak için, Türk dilleri bilgisi gerekmesin diye (bilmememiz için), bahsetmiş olduğu isimleri karalamıştır. Bu durumda bizim için, başkaları Akkermen ya da Akkerman ismini veremeyeceğinden, Peçeneklerin bu şehre bu ismi vermiş oldukları gerçeği kalmaktadır.

uluslarının şehridir...Fazla büyük değildir ve *Saru-Kerman*'dan batıya doğru Karadeniz kıyısında bulunmaktadır. Bu iki şehrin arası, yaklaşık onbeş günlük yürüme mesafesidir. Akkerman bir ovada kurulmuş olup, yaşayanları Muhammed ehli ve imansızlardan oluşmaktadır⁹⁰¹. Şehirden fazla uzak olmayan bir noktada denize dökülmekte olan Turla Nehri, büyüklüğü bakımından Gamat'taki Orontes'e⁹⁰² denk düşmektedir⁹⁰³. Şimdi de Saru-Kerman hakkında söylediklerine bir bakalım: ”*Saru-Kerman*, Türk ve Bulgarların yaşadığı, fazla büyük olmayan bir şehir olup, Akkerman'ın doğusunda yer alır ancak onun kadar önemli değildir. Karşısında, denizin öte tarafında Sinop şehri bulunmaktadır⁹⁰⁴. Böylece yazar, bu iki şehri tamamen birbirinden ayırmaktadır. Büyük ihtimal, Sarıkerman, kara-şehir demek olan, Kara-Kerman'dan başkası değildir⁹⁰⁵. Oçakov şehri, Türkçe olarak bu isimlerle adlandırılmıştır⁹⁰⁶. Bunu, Çerniy-Gorod olarak almamız mümkündür, dahası, burası gerçekten de yaklaşık olarak Sinop'un karşısında yer almaktadır. Yıllığımız tarafından sayılan Rus şehirleri arasında, bu bölgede bir yerde bulunan Çern şehri de yer almaktadır⁹⁰⁷. Bu şehir X. yüzyılda da mevcut bulunmaktadır. Günümüze kadar gelen ve Bizanslı ya da Got Toparh'ın Notları adı ile bilinen bir doküman mevcuttur. Bu Toparh, bazı siyasi işler nedeniyle Rus knezine gelmiştir. Geri dönüş yolunda ise, önce Özü'nün sol tarafında seyahat etmiş, daha sonra nehri geçerek sağ kıyısında yol almıştır. Seyyah şöyle anlatır: “herhangi bir zorlukla karşılaşmadan nehrin karşısına geçtik ve *Barion* köyüne ulaştık, yemek ve atların bakımları ile ilgilendik...Burada

⁹⁰¹Ebü'l Fida XIV. yüzyılın başlarında yazmıştır.

⁹⁰² Hama şehri ve Asi Nehri kastedilmektedir (ç).

⁹⁰³«Ackerman est une ville du pays des Bulgares et des Turcs, dans le septième climat. Elle est petite, et sa situation est sur la mer Noir à l'ouest de Sarouh-Kermah; entre ces deux villes il y a environ quinze journées de distance. Ackerman se trouve dans une plaine; ses habitants sont les uns musulmans et les autres infidèles. Non loin de la ville, le fleuve Thourlou. Konstantinos Porphyrogenetos eserinde (III, s.171) (Τροῦλλος); Peçenek-Kuman dillerinden gelme olabilir, *Turlu* = *variatus* = *değişen*, *değişken* (**Codex Cumanicus**, s. 290); “Se jette dans la mer; ce fleuve et a peu pres de la grandeur de l'Oronte, a Hamat” (Reinaud, **Geographie d'Aboulfeda**, II, 317).

⁹⁰⁴“Saru-Kerman est une petite ville du pays de Bulgares et des Turcs. Sa situation est à l'orient d'Ackerman; mais elle n'est pas aussi considérable... Sarou-Kerman a en face de l'autre côté de la mer la ville de Sinope” (**A.g.e.**, s. 318).

⁹⁰⁵ Kara, Kuman-Kıpçak dilinde çerniy (kara) demektir (**Codex Cumanicus**, s. 262).

⁹⁰⁶ Brun u Vasilevskovo, “Zapiska Greçeskovo Toparha” **J.M.N.P.**, 1876, 185.

⁹⁰⁷**Voskr. Let.**, Ç. I, s. 240.

gücümüzü toparlamamız için gereken zamanı geçirdikten sonra, *Mavrokastron*'a doğru yola çıkmak üzere yol hazırlıklarına başladık”...⁹⁰⁸

Nehrin nerede geçilmiş olduğunu söylemek zordur ancak Toparh nehrin sağ tarafına geçtiğine göre, güzergâhının güneydoğu yönüne değil, güneybatı yönüne doğru olduğu açıktır. *Mavrokastron* da Bizans dilinde *Çerniy-gorod* anlamına gelmektedir. Demek oluyor ki seyyah; Aksu (Bug) Irmağı ağzında bulunan ve Arap coğrafyacı tarafından Saru-Kerman denilen aynen bu *Çerniy-gorod*'a, yani Karakerman'a doğru yönelmiştir⁹⁰⁹. Evet, X. yüzyılda, Uliçler ve Tiverstlerin bölgesinde *Oleşe*, *Belgorod* ve *Çerniy-gorod* şehirlerini görmekteyiz. Ancak bu yüzyılda bu bölgede ayrıca köyler de yer almaktaydı. Bunlardan biri de, Toparh'ın,başlayanmevsimlik kar fırtınalarının dinmesini beklerken, oldukça uzun bir süre ikâmet etmek zorunda kaldığı *Barion* köyüydü. Şöyle anlatmaktadır: “işte çıktık,*yerliler* tarafından merasimle uğurlandık. Hepsi onaylar şekilde beni alkışlayarak ve her biri bana kendilerinin yakınıymışım gibi bakarak, iyi yolculuk dilekleri ile uğurladılar”. Yerliler ona *rehberler* de vermişler ancak bunlar kısa süre sonra geri dönmüşlerdir⁹¹⁰. Ancak yine bu dönemde, Slav kavimlerinin, Özü, Aksu

⁹⁰⁸ Notlar Popov'un, “*İstoriya Lva Diyakon Kaloykovo*” adlı eserinde basılmıştır ancak biz, kusursuzluğuna inandığımız, V.G Vasilevskiy'in tercümesinden yararlandık. Bkz., Vasilevskiy'in yukarıda bahsedilen makalesi. Bu notların ve anlatılan olayların hangi döneme ait olduğu problemi bugüne kadar nihai bir çözüme kavuşturulamamıştır. Ancak herkes bu olayların X. yüzyılda yer almış olduğu konusunda hemfikirdir. Bkz.: Brun, “*Černomorskie Goti*”, (*Zapiski Ak. N.*, 1874, C. 24, K. I); Kunik (Aynı yerde), “*O Zapiske Gotskovo Toparha*”; Vasilevskiy, “*Rusko- Bizantiyskie Otrivki*” (*J. M. N. P.*,1876, 185); Lambin, “*O Tmutorakonskoy Rusi*”, (*J. M. N. P.*, 1874, No:1, G. 171); İlovayskiy, *Rozskaniye o Načala Rusi*, Moskova,1882. Lambin'in, bu alıntılar ve Patrik Nicholas I Mystikos'un mektupları arasında yapmış olduğu yakınlştırma oldukça dikkat çekicidir. Yazarına dayanarak geçen olayları Oleg'in dönemine atfetmektedir. (Bahsi geçen makale, s. 89, dpt.I).

⁹⁰⁹ V.G Vasilevskiy, Akkerman'ı Mavrokastron ile aynı şehir olarak kabul etmektedir. Bunu yaparken, burasını Mancastre ou Bellegard diye adlandıran Guilbert de Lanois'nın sözlerini ve Ortaçağlardaki haritalarda bu şehrin Mancastro, Maurocastro isimleri altında bulunduğu yere, Akkerman'ın yerleştirilmiş olmasını esas almaktadır (Bahsi geçen makale, s. 417-418). Her iki ismin de XIV. yüzyıldaki bir şehre nasıl taşınmış olduğunu bilemiyoruz ancak, yıllığımızda verilen, Bel-gorod'u *Çerniy-gorod*'dan ayıran bilgiye ve Ebu'l-Fida'nın Akkerman ve Saru-Kerman'ı ayırması ve aralarındaki mesafenin uzunluğuna varana kadar belirtmiş olmasına dayanarak, biz de bu iki şehrin birbirlerinden ayrı olarak mevcut bulduklarını düşünmekteyiz.

⁹¹⁰ V.G. Vasilevskiy, bahsi geçen makalesinde, (s. 377) yerli halkın seyyaha yakınları, hatta *kendi akrabalarından* biri gibi bakmış olmalarını, misafire yakınlarından biri gibi her zaman yardım etmeye hazır olma durumunu, yüzyıllardır değişmemiş *Slav* misafirperverliğine bağlamıştır. Yerli Slavlar seyyahi son derece içten karşılamışlar ve yine aynı şekilde içten yolcu etmişlerdir. Bizanslı, kendisini “*alkışlayarak*” uğurladıklarını ifade etmiştir. Bunda millî bir özellik görüp, yerli halkın Bizanslı olduğuna hükmetmeye imkân yoktur. Bizanslı Toparh, sadece, Bizanslılardaki memnuniyet ifadesi, sevinç göstergesi olduğu için, onların veda anındaki hareketlerini el çırpma diye adlandırmış, bu Bizans tabirini kullanmıştır. Oysa yerli halk, belki de ellerini sallayıp bağışmışlardır.

ve Turla boylarında uzanan bölgelerden geri çekilmeleri başlamıştır. Nitekim, Konstantinos Porphyrogenetos da Turla'nın orta kısımlarında halihazırda terk edilmiş durumdaki şehirlerin varlığından bahsetmektedir⁹¹¹. Oleşe şehri ise XIII. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş ve ticaret merkezi olmuştur⁹¹². XIII. ve XIV. yüzyıllardan bize ulaşan bilgilerden anlaşıldığı üzere Belgorod ve Çernıygorod'da aynı şekilde tutunmuşlardır⁹¹³. Sadece buralarda, Özü, Turla ve Aksu gibi büyük nehirlerin ağızlarındaki nüfus, şehirlerin korumasından faydalanarak varlığını sürdürmüştür. X. yüzyılda ise artık Peçenekler Tuna'ya doğru nüfuz etmeye başlamışlar, onların arkasından da Uzlar harekete geçmişlerdir⁹¹⁴. Konstantinos Porphyrogenetos, X. yüzyılda imparatorluk elçilerinin, Peçenekleri devamlı yaşadıkları yerler olan, Özü ve Turla ırmaklarının kıyılarında bulabildiklerini anlatmaktadır⁹¹⁵. Bu da konar-göçerlerin, bu bölgede kalıcı olarak yerleşmiş olduklarını göstermektedir. XI. yüzyılın altmışlı yıllarında, Peçenekler ve Uzlar güney bozkırları bölgesini boşalttıkları zaman, Kuman-Kıpçaklar Tuna'ya doğru harekete geçmişlerdir. 1078 yılına gelindiğinde onlar artık Balkan Yarımadasındaki olaylarda, Bizans İmparatorluğunu sarsan karışıklıklarda yer almaktaydılar⁹¹⁶. Bu yıldan sonra artık onlarla sık sık oralarda karşılaşmaktayız. Aslında Kuman-Kıpçaklar, bozkırın güneybatı kısımlarını daha önceden işgal etmişlerdi. 1070 senesinde Macaristan'a⁹¹⁷ ilk akınlarını gerçekleştirmişler, sonucunda Karpatların güneydoğu yamaçlarına kadar girmişlerdir. XI. yüzyılın seksenli yıllarında ise artık onların Özü, Tuna ve Karpatlar arasındaki bölgeyi tamamen işgal etmiş oldukları öne sürülebilir. Bu iki durumdan anlaşılmaktadır:

⁹¹¹Constantinus Porphyrogenitus, C. III, s.167. Bu şehirler: Τουγγαται (Toungatai), Κρακνακάται (Kranakatai), Σαλμακάται (Salmakatai), Γίαιουκάται (Giaioukatai). Yazarın söylediği üzere, bu şehirler Peçenek isimleri taşımaktadır. Ancak bunların Slavcadan tercüme edilmiş oldukları açıktır. Bu arada, İmparatorun *Bozkırlılardanda* bilgi toplaması ya da onun için bu bilgilerin toplanmış olması da ilginçtir. Dinyester'e Τροϋλλος = Turlu demiş olduğunu da hatırlayalım.

⁹¹²“Tanrının inayetiyle *Oleşa'dan* gemiler geldi ve onlar da balık ve şarapla doyarak Dinyester'e geldiler”... (İpat. Let. 1213 senesi, s. 491).

⁹¹³ Bkz., önceki bilgi.

⁹¹⁴ Bkz., III. Bölümün başı.

⁹¹⁵ Constantinus Porphyrogenitus, C. III, s.73.

⁹¹⁶Νικηφόρου τοῦ Βρυεννίου, *ιστοριω̄ν βιβλία δ*, Bonnae, 1886, s.117; Ioannis Scylitzae *Curopalatae, Excerpta ex Breviario Historico*, Bonnae, 1839, II, s.741, 743; Μιχαήλ τοῦ Ατταλειάτου, *Ἱστορία*, Bonnae, 1853, s. 300-301; *Essai de Chronographie Byzantine*, E. Muralt, s. 38.

⁹¹⁷Thwroc, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I. s.116; Pray, *Annales Regum Hungariae*, s. 67.

1088 senesinde imparator Peçeneklerle savaşa girmiş ve Dristr şehrini⁹¹⁸ kuşatmıştır. Knez Tatus (Tatuş), akrabalarını kalenin savunmasına bırakarak kendisi Kuman-Kıpçaklardan yardım istemek üzere koşmuş ve nitekim yardım da ulaşmıştır. Ancak geç olmuş, onlar gelmeden Bizanslılar mağlup edilmiştir⁹¹⁹. Bundan dört sene öncesinde de, Macaristan'da Solomon ve Ladislav arasındaki birbirlerini yok etmeye yönelik savaş esnasında, 1081 yılında, Solomon, Kuman-Kıpçak Başbuğu Kutesk'in yanına kaçmış, burada onun kızı ile evlenerek, daha sonra Kuman-Kıpçak başbuğu ile birlikte rakibinin üzerine yürümüştür. Ancak yenilgiye uğramışlar ve Solomon tekrar Kuman-Kıpçaklara sığınmıştır⁹²⁰. Bu olaylar, Kuman-Kıpçakların Tuna boyları ve Macaristan bölgelerine komşu olduklarını göstermektedir. Yerleşik Slav nüfus bu durumda nereye gidebilirdi? Uliçler ve Tverstlerin yerleşim yerleri Tuna'ya kadar uzanmaktaydı. Batı'da nerelere kadar uzanmış olduklarını tam olarak bilemiyoruz. Ancak, esas itibarıyla, Tuna'nın kolları ve bütün ufak kanallarla parçalara ayrılmış olan ve böylece savunma açısından daha geniş imkan sağlayan Tuna Nehri'nin aşağı kısımlarında kümelenmiş olduklarını kabul etmek oldukça mantıklıdır. Ne de olsa yerleşik nüfusu buralarda tutmak daha kolaydır. Muhtemelen Özü, Aksu ve Turla kıyılarında yaşayanlar da gelip buralara yerleşmiş ve Tuna boylarında nüfuslarını güçlendirmişlerdir. Daha önce Anna Komnena'nın yazmış olduğu bir bilgide, Tuna şehirlerinde yaşayan bazı knezlerin Peçeneklerin davalarını desteklediklerini görmüştük. Bunların arasında: Tata, Hale, Vseslav, Sattsa ve diğerleri yer almaktadır⁹²¹. Aynı bu zamanlarda "Sarmatların devamlı talanlarına maruz kalan bir İskit boyu, diye anlatır Anna, anayurtlarından ayrılıp, Tuna'ya doğru indi. Daha sonra bu yeni yerleşimciler, önceden bahsetmiş olduğumuz Tuna şehirleri sahipleri ile anlaşmaya vardılar ve o zaman korkusuzca Tuna'nın öbür yakasına geçtiler, buraya komşu olan bölgeleri talan ettiler ve hatta bazı şehirleri de ele geçirdiler. Bundan sonra arada meydana gelen sakin dönemden faydalandılar ve *toprağı sürüp yulaf ve buğday ektiler*"⁹²². Anna, bu knezlerin oturdukları şehirler

⁹¹⁸ Dristr: Silistre (ç).

⁹¹⁹ Stritter, **Memoriae Populorum**, III, 858 etsq.

⁹²⁰ Thwrocs, s.130; Pray, s. 83.

⁹²¹ «Τοῦ—Τατοῦ καὶ Χαλιῆ ὀνομαζόμενον καὶ τοῦ Σεσθλάβου καὶ τοῦ Σατζα, τοῦ μὲν τὴν Δρίστραν κατέχοντος, τῶν δὲ τὴν Βιτζίναν καὶ ταλλα». V. G. Vasilevskiy'den alıntı. "Vizantiya i Peçenegi" Ek bölüm: II, s. 304.

⁹²² A.y.

arasında Biçin (ηΒιτζβα)'i de saymaktadır. Eğer Vasilevskiy'in Biçin'in Diçin olduğu yolundaki oldukça gerçekçi düşüncesini kabul edersek, bu şehri yıllığımızda da buluruz. 1160 senesi altında şöyle anlatılmaktadır: «Rostislav, Kiev'den Gurgi Nestoroviç ve Yakun'u düz altlı nehir gemileri ile *Berladnikler üzerine gönderir Oleşe'yi alırlar* ve onlara *Dçinya'da* yetişip bazısını öldürüp bazısını esir alırlar»⁹²³. Voskresen Yıllığı yazıcısı, Rus şehirleri listesi içinde, Tuna boyunda aşağı doğru indiği için, *Drestvin'in* ardından *Diçin'i* bulmaktayız. *Drestvin'in* Bizanslı yazarların *Dristra'sı* olduğu açık olup, günümüzde burası *Silistre*'dir. Diçin'in nerede bulunduğunu belirlemek ise günümüzde oldukça zordur. Ancak, Berladniklerin⁹²⁴ peşinden giden sığ nehir gemilerinin onları bu şehirde yakalamış olmalarından ve düşman bir bölgede o kadar uzağa gitmelerine karar vermelerinin zorluğu onu Tuna'nın daha yukarı kısımlarında aramamamız gerektiğini göstermektedir.

Yıllıkta verilmiş olan bu bilgiden anlaşılacağı üzere, Berladnikler Tuna boyunda yaşamışlardır. Canlarını burada kurtarmış olduklarından, bölgelerinin, sığınaklarının burası olduğu açıktır. XII. yüzyılın ikinci yarısının başlarında tanınmışlardır. Yıllıkta 1159 senesinde, İvan Rostislaviç'in *Berladnik* lâkabı ile anılmasıyla bahisleri geçmektedir. “Polovetslerle *Tuna şehirlerine* giderken... çok sayıda Polovets kendisinin yanına geldi ve *6000 Berladnik de onun yanında toplandılar...*”⁹²⁵ Dikkatinizi çekeriz, Kuman-Kıpçaklar “*gelmekte*” *Berladnikler ise “toplantıdadır”*. Yani Berladnikler, İvan'ın işgal etmiş olduğu *Tuna şehirlerinin* de bulunduğu bu bölgenin sakinleri olup, burada yaşamaktadırlar. 1134 tarihli ve doğruluğundan hiçbir şüpheye yer olmayan bir belgeden, bu knezin *Berladniklerin* hükümdarı olduğunu öğrenmekteyiz. Yine aynı belgeden, bu bölgede *Malıy Galiç, Berlad, Tekuçiy* şehirlerinin bulunduğunu da öğrenmekteyiz⁹²⁶. Bunlardan birinin adı nedeniyle, bütün bu bölge *Berlad* adını almıştır. Bahsi geçen şehirler bugün de

⁹²³ İpat. Let., s.346.

⁹²⁴ Berladnikler: XII., XIII. yüzyıllarda Karpatlar ve Turla Irmağı arasındaki bölgede ve Tuna Nehri düzlüklerinde varlıklarını sürdürmüş ve ağırlıklı olarak Kiev Rusyası ve güneydeki topraklardan çeşitli baskılara maruz kaldıkları için kaçanların ve muhtelif diğer sığınmacıların oluşturduğu topluluk (ç).

⁹²⁵ İpat. Let., s.341.

⁹²⁶ “Baba, oğul (kutsal Ruh adına, Amin) Galiçya tahtından, Berladskiy Knezi İvanko Rostislaviç, (Mesi) Briiskli tüccarlara bildirir ki; Berlad ve Tekuçiy şehirlerimiz hariç, Malıy Galiç şehrimizde gümrük vergisi ödemeyin. Yerli, Ugr ve Çes mallarından Malıy Galiç hariç, hiçbir zaman ödemeyin. Voyvodanın buyruğu ve sözüdür. İsa'nın doğumundan binyüztüzdört yılı, Mayıs ayı günü” (Şaraneviç, *İstoriya Galitsko-Volodimirskoy Rusi*, s. 36, dpt. 51).

mevcut olup, bunlar; Seret ve Prut ırmaklarının ağızları arasında yer alan Tuna üzerindeki Galats, Bırlat Irmağı üzerindeki Tekuç ve yine aynı ırmak üzerinde Tekuç'tan daha yukarıda yer alan Bırlat'tır. Bu şehirlerin buldukları yerler itibarı ile Berlad bölgesinin, Tuna ile Bırlat nehirlerinin kıyıları boyunca bulunduğu ve muhtemelen de Seret ve Prut kıyılarını da kapsadığı anlaşılmaktadır. Anna Komnena'nın yazmış olduklarını esas alarak, Turla, Özü ve Aksu kıyılarından gelen Slav nüfusun, yani konar-göçerler tarafından sıkıştırılan Uliçler ve Tverstlerin, Tuna boylarına yerleştiklerini düşünebiliriz. Öte yandan Berlad şehri olan "Malıy Galiç"'in adı da, burada Galiç Knezliğinden gelmiş kolonicilerin de bulunduğunu göstermektedir. Yine eğer 1134 senesinde Malıy Galiç artık önemli bir ticaret şehri olmuş ise bu kolonizasyon hareketinin ne kadar önceden başlamış olduğunu işaret ediyor olabilir. 1159 senesi altında Yıllığımızda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Galiçliler tarafından burada, Tuna Irmağında ve ona dökülen ırmaklarda balıkçılık yapılmaktadır. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz belgeden ve yıllıkta verilen bu bilgiden, Tuna boyunca kurulmuş olan şehirlerde ve Berlad'da, Galiç sakinleri tarafından yaygın şekilde ticaret yapılmakta olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür⁹²⁷. Galiç'li Vladimir, Galiçya Knezliğinin tamamını kendi elinde topladığı zaman, tarafımızdan *Berladnik* olarak bilinen yeğeni İvan Rostislaviç de kendisine Berlad Bölgesini almıştı. Ancak anlaşıldığı kadarıyla, bunu Vladimir'in onayını almadan yapmıştı. İvan Rostislaviç Rusya'da oradan oraya dolaşırken, Berlad tekrar Galiçya'ya bağlanmış ve Berlad Knezi yeniden Tuna şehirleri ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Görüleceği üzere bu bölgenin halkı güçlü bir şekilde sürgündeki knezlerine arka çıkmış ve o hayatta olduğu müddetçe Galiçya Knezi Berlad'ı kendi bölgesine ilhak edememiştir. Fakat işte İvan Rostislaviç, 1162 senesinde Solun'da⁹²⁸ sürgündeyken ölmüştür. Zehirlendiği söylenmiştir⁹²⁹. Knezin ne zaman sürgün edildiği bilinmemekle birlikte, sürülmesinin hemen ardından Berlad'ın Galiçya Knezinin yönetimi altına girdiği açıktır. Aslında işin daha da doğrusu, bu bölge kimsenin otoritesini tanımamıştır. 1160 senesinde Berladniklerin

⁹²⁷ "Polovetslerle birlikte Tuna şehirlerine giderken, iki gemi ve bunlarda pek çok mal ele geçirirler ve Galiçyalı balıkçılara zarar verirler" (İvan Rostislaviç'in seferi, **İpat. Let.** 1159 senesi, s. 341). Yukarıda bahsedilen belge.

⁹²⁸ Solun: Selanik (ç).

⁹²⁹ **İpat. Let.**, s.355.

Oleşe'ye denizden bir saldırı düzenleyip burasını yağmaladıklarını ve bir çok tutsak aldıklarını görmüştük. XII. yüzyılın yetmişli yıllarına gelindiğinde ise artık bu bölge Rusya'dan ayrılmış olarak kabul edilmekteydi. Suzdallı Vsevolod 1174 senesinde David Rostislaviç'e habercilerle şu mesajı göndermiştir: "Sen *Berlad'a* git, Rus topraklarında olmamanı emrediyorum"⁹³⁰.

XII. yüzyılın sonlarında, daha doğrusu, tam olarak seksenli yıllarında, Balkan Yarımadasındaki işlerde artık *Brodnikler* de yer almaya başlamışlardır. Bunu Nikita Acominatus'un sözlerinde daha önce görmüştük. Nihayetinde, bunlar (Brodnikler) Tuna'ya girdikleri vakit, burada diğer yerli ulusal unsurlardan da izler taşıyan, askerî kardeşlik bazında örgütlenmiş, aynı şekilde bağımsız bir Slav topluluğu ile karşılaşmışlardır. *Brodniklerin* Macaristan'a yapılan seferlerde de, Bizans'a yapılan seferlerde de yer almış olduklarını görmüştük. *Berladnikler* de Karadeniz kıyılarına deniz saldırıları düzenlemişlerdir. Bunlar seferleri esnasında bir kişinin önderliği altına girerlerdi. Mesela 1123 yılında ⁹³¹*Brodniklerin* başında bu şekilde *Ploskinya* vardı. Şimdi *Brodniklerin* de *Berladniklerin* de Türklerle sıkı ilişkileri bulunduğunu hatırlayalım ve bu yüzden de onların pek çok fikirlerini, geleneklerini benimsemek durumunda kalmış oldukları *şüphe* götürmez. Türk dilindeki pek çok kelimeyi, özellikle da savaşa dair teknik kelimeleri, kendi lisanlarına almışlardır. Öte yandan, hem *Brodniklerin* hem de *Berladniklerin*, gerek dil ve din bakımından, gerekse temel gelenek ve görenekler bakımından, Rusya ile olan akrabalıklarının da farkında oldukları muhakkaktır.

Milletlerin tarihlerinde hiçbir şey aniden ortaya çıkmamakta, bilakis bu uzun yüzyıllar boyu sürmektedir. Kozaklık gibi orijinal bir olgunun ortaya çıkışını da ancak çok sayıda ve uzun vadede etkili olan koşullar sağlamış olabilir⁹³². Kozaklara

⁹³⁰ **İpat. Let.**, s. 390.

⁹³¹ 1123 yılı basım hatası olmalı. Daha önceki sayfalarda *Ploskinya*'nın 1223 yılındaki Kalka savaşında *Brodniklerin* başında olduğunu ve Tatarların tarafında yer aldığı bahsi geçmişti (ç).

⁹³² Kozak (eski Rusça:Kozak) : Orijinal eserde yazar kelimeyi "Kozak" olarak kullanmıştır. Daha sonraki basımlarda ise kelime "Kazak" olarak geçmektedir. Her iki yazılışı da aynı anlamı ifade etmektedir. Kozaklar, 15 yy. civarında önemli ticaret yolları da olan Don ve Özü ırmaklarının aşağı kısımlarında, askerî düzen içerisinde örgütlenmiş, Seç adı verilen kalelerde yaşamışlardır. 16. yüzyıla gelindiğinde bunlardan Zaporojye ve Don Kozakları denen iki büyük gönüllü savaşçı topluluğu ortaya

dair ilk bilgiler 1499 senesine denk düşmektedir. Ancak, bu yılda Kievli bir meşanın⁹³³ tarafından verilmiş olan bu dökümanda, Kozaklar artık diğer şeyler yanında ticaretle de uğraşan bir tür sınıf gibi ortaya çıkmış bulunmaktadır⁹³⁴. Kendilerine Rus olmayan bir isim alan ve sivil uğraşlarla hiçbir ortak yanları olmayan bu grup insanların ortaya çıkması için bir zamanın geçmiş olması *gereklidir*. Böyle bir grubun oluşması için ise, bu grup insana rol model olma işine yaramak üzere, kendilerine bahsedilen ismi almış olan, daha önceden böyle bir oluşumun mevcut olmuş olması da *kaçınılmazdır*. 1499 senesinde ortaya çıkmış olan *bu isimdeki* Kozaklar'dan önce, *gerçek* Kozaklar, yani Rus ülkesinin düşmanlarına karşı savaştan, bağımsız insanların topluluğu, savaşçı kimseler mevcut olmuş olmalıdır. Zaporojye topluluğu XVI. yüzyılda bilinir hale gelmiştir. 1576 senesinde, başlarındaki koşevoy⁹³⁵ ile gayet iyi oturmuş bir organizasyon görmekteyiz⁹³⁶. Eğer Hortitsa Adasındaki ilk yerleşimi, o yüzyılın başlarına doğru atfedecek olursak, o zaman Zaporojye'de 1576 senesinde başlarında koşevoy ile görmüş olduğumuz bu kendilerine has, orijinal hayat tarzını geliştirmeleri için son derece kısa bir zaman dilimi olduğunu söyleyebiliriz. Bize kalırsa, Kozakların Ukrayna'da ortaya çıkmaları için, Zaporojye Kozaklarının daha önceden, tamamen bir düzen kurmuş olmaları gereklidir. Onlar, kendilerinden “Kozak” ismini de almış olan ve onların etkisi altında içlerinden özel bir sınıf organize eden yerleşik halk için de bir örnek teşkil etmişlerdir. Eğer, *Ukrayda'da* Kozakların ortaya çıkışı 1499 senesinde oldu ise, o zaman burada Zaporojye etkisi altında bu grubun oluşabilmesi için gerekli zaman dilimini ayırın; daha sonra Zaporojye'nin kendisinin ortaya çıkması için gerekli olan zaman dilimini de ayırın, bunları yaparken, aynı zamanda her iki olgunun da, o kendilerine özgü karakterleri, hiçbir gelenek ve görenekle karşılaştırılmayan Zaporojye'ye özgü gelenek ve görenekler ki, bunların öyle iki – üç yılda tamamlanıp ortaya çıkacak şeyler olmadığı, oluşmalarının on yıllar sürdüğünü de göz önünde bulundurun. İşte bütün bu eklemeleri yaptıktan sonra XIII. yüzyıl sonu ya da XIV.

çıkış, bunlar Rus ülkesinin sınırlarının korunması karşılığı Rus Çarlarından belirli ayrıcalıklar ve özerklik olarak yarı bağımsız bir hayat sürdürmüşlerdir (ç).

⁹³³ Meşanın: Toplumun şehirli, ticaret-zenaat erbabı katmanına ait olan kimse (ç).

⁹³⁴ Kostomarov, **Bogdan Hmelnijskiy**, I, XX.

⁹³⁵ Koşevoy: Koş denilen Kazak yerleşim yerlerinin liderleri durumundaki kimselere verilen unvan. Ataman (ç).

⁹³⁶ Skalkovskiy, **İstoriya Novoy Seçi**, I, 30.

yüzyıl başlarına gelmiş olursunuz. Brodnikler hakkında son verilen bilgiler 1254 yılına denk düşmektedir. Ancak, Brodnikler gibi tanınma durumuna erişmiş, Macaristan'a ve Bizans üzerine sefer etmiş ve Moğol istilasına kadar varlıklarını muhafaza etmeyi başarmış olan bir topluluk, böyle birden bire ortadan kaybolmuş olamaz. Herhangi bir kaynakta bize böyle bir bilgi verilmediği gibi, aksine Kral IV. Béla'nın mektubu, onların 1254 senesinde son derece güçlü olduklarını göstermektedir. Brodnikler ve Berladnikler'in daha sonra ne oldukları konusunda hiç bir şey bilmiyor olmamızın sebebi, güneyde Moğol istilasının meydana getirmiş olduğu kaostur. Bu istilanın etkisi ile güney Rusya bozkırları uzun yıllar terra incognita, "bilinmeyen topraklar" haline gelmiştir. Brodniklerin, sadece buldukları coğrafi yerleşim yerleri değişmiş olabilir. Moğol istilası Kuman-Kıpçakları kolayca halledip, Moğollar güney Rusya bozkırlarını işgal etkileri zaman, bu Slav toplulukları daha önce Kuman-Kıpçaklara karşı yapmış oldukları gibi bunlara karşı savaş açmış olmalı. Tuna ağzında⁹³⁷, Özü ağzında⁹³⁸ ve Don havzasında zor ulaşılan yerlerde yerleşmiş olan bu topluluklar, Rus topraklarının savunucuları olmuşlardır. Halihazırda, gündelik yaşantı ve gelenek göreneklerine ait pek çok özellikleri, Türk karışımından dolayı Türk kaynaklı olup, savaşın sürüyor olması bu oluşu da devam ettirecektir. Pravoslav Hıristiyanlığın koruyucuları, bunun ileri karakolları ve muhafızları olmaları nedeniyle, bu insanlar kendilerine uyan ismi almışlardır. Türklerle olan devamlı temaslarından, Berladniklerin ve Brodniklerin bundan gayet fazla etkilenmiş olduklarından bahsetmiştik. Türklere ait pek çok teknik kelimeyi benimsemiş olmalı. "Kozak" kelimesi de böyle bir kelimedir. Bu kelime halis Kuman-Kıpçak dilinde mevcut ise ve daha XI. yüzyılda Rus Slavlardan da Türkler arasında devamlı yaşayan kimseler bulunmakta ise, bu kelimeyi Moğol dili içerisinde aramaya hiç gerek yoktur. Bu kelime, öncü olan, gececi ve gündüzcü "muhafız" demektir⁹³⁹. Uç savaşçıları olarak, devamlı hazır olarak bekleyen kişiler böyle adlandırılabilir.

⁹³⁷ Vagileviç, Berlad'da, Kozak yerleşim yerlerinin orijinlerini aramıştır. (Bkz., ilgili makalesi: Gutsulah, **Panteon**, 1855. C. XXI, K. V., May, s. 29).

⁹³⁸ Skalkovskiy, Seçi'nin başlangıcının Gileya'da olduğunu öne sürmüştür. **İstoriya Novoy Seçi**, s. 6 C.II.

⁹³⁹ **Codex Cumanicus**, s.118.

Böylece, XIV-XV. yüzyıllarda, kendilerini sadece Tanrı tanımazlarla savaşa adanmış insan toplulukları, artık tamamıyla organize hale gelmiş olabilirler. Hıristiyanların hesabından geçinmeye karşı değillerdi ama, esas amaçları da bu değildi. Mesela, Zaporojye topluluğunun, Hıristiyan olduklarını beyan etmeleri kaydıyla bütün ırklardan kimseleri kabul etmesi ilginçtir. Bu özellik son derece orijinaldir. Genellikle savaş, “bizim, benim” insanım içerisinde yer almayan herkese karşı nefret üretir. Hiçbir tavize izin vermeyen gelenek ve göreneklerdeki korumacılığın bir neticesidir. Zaporojye’de de aynı şeyin olması lazımdır. Ancak hiç de öyle olmadığını görmekteyiz. Zaporojyeliler ve Donlularda bulunan, bu diğer uluslardan olanlara karşı müsamaha hali, eski zamanların derinliklerinden gelen bir gelenektir. Onlardan hiç birisi, kendisi ile aynı ırktan olmayan diğer insanlara neden bu şekilde baktığını izah etmeyecektir. Çünkü bu orijinal özellik onunla kaynaşmış olup, tahminimize göre de bunun başlangıcı, Zaporojyeli ve Donluların selefleri, ruhanî ataları, Kozaklık düzeninin ilk kurucuları, içerisinde Türk ve tüm diğer unsurların da bulunduğu topluluklar, Brodnikler ve Berladnikler dönemlerine kadar gitmektedir.

V. BÖLÜM

KENDİ TOPRAKLARINDA KONAR-GÖÇERLER

Türk boylarınıyaşamlarına, geleneklerine dair bu yazımıza başlarken, konu ile ilgili son derece kıt materyale sahip olduğumuz hususunda sizleri uyarmamız gerekmekte olup, bu nedenle de eserimizin bu bölümünün oldukça zayıf kaldığını kabul etmekteyiz. Bunu tamamen göz ardı etmemiz ise sözkonusu olamazdı. Peçeneklerin, Uzların ve Kuman-Kıpçakların ayırıcı özelliklerini takip etme imkanımız bulunmamaktadır. Onların gayet yakın akraba olduklarını kabul edersek, bu boyların yaşam tarzlarının birbirlerinden çok da farklı olacağını zannetmiyoruz. Hepsi Türk'tü, hepsi bozkırlı hayat tarzı sürdürmekteydi, bu yüzden gelenek ve göreneklerinin de ortak olması gerekirdi. Bunları ta ata yurtlarından, Türkistan'dan, getirmişlerve değiştirmeden muhafaza etmişlerdir. Yeni komşularının kültürü de haliyle bunlar üzerinde bir etkide bulunmuştur ancak bu etki çok da derinlere işlememiş, yüzeyden kayıp gitmiş, sadece şehirlerde yerleşen, fazla büyük olmayan Türk grupları, kendi temel millî özelliklerini yitirmiş olabilirler.

Peçenek milletinin, her birinin başlarında bey bulunan bir çok boya ayrılmış olduğunu daha öncөг görmüştük. Konstantinos Porphyrogenetos, bize bunlardan, her birinin de kırk kısma ayrıldığı, sekiz boy saymaktadır⁹⁴⁰. Ancak XI. yüzyılda Peçeneklerin 13 boya ayrılmış olduklarını görmekteyiz. Liderleri olan başbuğların değişmesi ile boyların isimleri de değişmiştir⁹⁴¹. Aynı bu türden bölünmeyi Kuman-Kıpçaklarda da görmekteyiz. Yıllıklarımızda verilen bilgilerde de bu görölmektedir. Mesela Seversk Knezlerinin tutsaklıkları anlatılırken, İgor'u *Targolovların*, Svyatoslav'ı *Voburçeviçlerin*, Vladimir'i *Ulaşeviçlerin* aldığı gösterilmektedir⁹⁴². Yıllık, bazen de bu farklı boyları Çad olarak adlandırmaktadır. Bosteev Çad'ı, Çargov Çad'ı gibi⁹⁴³. Bu, Arap tarihçi Novayri (Üveyri)'nin daha sonraki yazılarında

⁹⁴⁰Constantinus Porphyrogenitus, III, s.165.

⁹⁴¹Γεωργίου τοῦ Κεδρήνου, *Σύνοψις ιστοριων*, Bonnae, 1839, II, 581-582.

⁹⁴²*İpat. Let.*, s. 434 ve b.a.

⁹⁴³*A.g.e.*, s. 372, 375, 385.

da teyid edilmektedir. O, 11 Kuman-Kıpçak boyu bilmektedir⁹⁴⁴. Bunların isimleri başbuğları ile birlikte devamlı değişmiştir. Boylar başbuğlarının isimleri mucibince adlandırılmakta olup, yıllığımız bu isimlerin değiştiğini bilmemektedir. Yalnızca aynı isimlerini devam ettiren Türk başbuğ soylarını bilmektedir. Yani, *Voburçeviçler*, *Çargoviçler*, aslında bu soylardan gelen başbuğlar demektir. O zamanda bu boyun *Voburçeviçler* adını taşıması, başbuğun bu sülaleden geliyor olması nedeniyledir. Eğer onun ölümü ile iktidar diğer bir sülaleden olan birine geçer ise, o zaman sözkonusu boy, yeni başbuğun sülalesinin adını almış olacaktır. Ancak bakınız KonstantinosPorphyrogenetos bize neler anlatmaktadır: “başbuğların ölümünden sonra iktidar amca çocuklarına geçmektedir. Çünkü onlarda (Peçeneklerde) çok eski zamanlardan beri şöyle bir töre ve gelenek hüküm sürmektedir: Başbuğlar, yaşamları süresinde iktidardan faydalanabilmek için, unvanlarını *oğullarına* ya da *erkek kardeşlerine* geçirmezlerdi. Amca çocuklarını ya da erkek kuzenlerini seçmek suretiyle iktidarın hep aynı ailede kalmaması, soylarının yan dallarının da onurlandırılması sağlanmaktaydı. Yabancı soydan birisi (buna) dahil olamaz ve başbuğ yapılamazdı”⁹⁴⁵. Buradan, bir boy altında hep aynı ailenin hüküm süremeyeceği, başbuğluk sancağının amcaların ya da kuzenlerin ailelerine de geçirileceği, ancak bunun yanında, yabancı soydan birinin başbuğ olarak seçilmesinin mümkün olmadığı sonucu çıkmaktadır. Sonuç olarak, her tanınmış boyun içerisinde, iktidar daima bir sülale içerisinde kalmış, ancak bunun içerisinde farklı aile üyelerine geçmiştir. Türklerde, hanedanın en yaşlı üyesine geçen bir iktidar düzeni hüküm sürer gibi görünmekle birlikte, verilen bu bilgiden, sülaledeki en yaşlı kişinin her zaman için başbuğ yapılmayabildiği ve iktidarın, kuzen yeğenlerine (erkek amca çocuklarının çocuklarına= *παῖδες εἰσαδέλφον*) geçtiğini öğrenmekteyiz. Oysa ki başbuğluk unvanının soyun en yaşlı kişisine geçmek zorunda olduğu sistemde böyle bir şey mümkün değildir. İşlerin şu şekilde yürüdüğü anlaşılmaktadır: Bir başbuğ öldüğü zaman onun yönetmiş olduğu boy, aynı soydan

⁹⁴⁴Bkz.: D’Osson bunların isimlerini nasıl vermektedir: *Tokssoba* (Bizim Yıllığımızda Toksobiçler olarak bahsedilmektedir) (432), *Yetia*, *Bourdj-Ogli*, *Elberli*, *Coungour-Ogli*, *Antchogli*, *Dourout*, *Felana-Ogli*, *Djeznan*, *Cara-Beurkli*, *Kenen, Ogli* = oğlu demektir; *Cara-Beurcli* = *Kara Kalpaklı (Histoire des Mongols, I, 338-339, note 1)*. *Bourdj-Ogli* Yıllığımızda *Burdjoviçler* olarak çevrilmiş olmalıdır vb.

⁹⁴⁵Constantinus Porphyrogenitus, III, s. 165.

istedikleri bir aileden, diledikleri birini, yeter ki bu seçilen kişi ölenin kuzeni ya da kuzenin oğlu olsun, yeni başbuğ olarak seçiyordu. Sözkonusu soyda ne kadar fazla sayıda aile varsa, knezlik için gereken akrabalık bağına sağlayan o kadar fazla kimse olduğundan, başbuğun ölümünden sonra iktidar için o kadar fazla aday olmaktaydı. Başbuğların değişim şeklinin bu şekilde olduğu bir düzende, iktidarlara da çok geniş değildi. Sözkonusu iktidar, *komenton* adını taşıyan halk meclisinin elinde toplanmıştı. Savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da bütün önemli olaylar burada karara bağlanmaktaydı. Bu tür meclislerde başbuğların gücü ve etkisi gayet önemsizdi⁹⁴⁶. Halkın liderlerini her zaman başbuğ soylarından seçmediği zamanlar da olmuştur. İktidarın, asil olmayan soydan gelen, kendi yetenekleri ve çabaları ile yükselmiş kişilere verildiği durumlar da vakidir. Mesela Türklerle⁹⁴⁷ büyük bir cesaretle savaşmış olan Kegen böyle biriydi. Bazı boyları kendi tarafına çekerek, Peçeneklerin eski boy beyi Tirah'a karşı açıkça mücadele etmiştir⁹⁴⁸. Başbuğların sık değişimleri, sayılarının fazla olması⁹⁴⁹ Türk boyları içerisinde devamlı bir karışıklık ve bitmez tükenmez kardeş kavgaları yaratmış olmalıdır⁹⁵⁰.

Komşularla devamlı savaş, içeride mücadele, Türkleri küçüklükten beri yaman savaşçılar haline getirmiştir. Hareketlerindeki çabukluk şaşkınlık vericidir. Daha önce, Bizanslı Hatip'in ağzından, Kuman-Kıpçakların özelliklerini dinleme fırsatımız olmuştu. Onlar at üzerinde doğmuş gibidir. At, Türk'ü savaşa götürür ve onu besler⁹⁵¹. Bunlar, muhtelif, ani ve beklenmedik hareketlere alıştırmıştır.

⁹⁴⁶Γεωργίου τοῦ Κεδρήνου, **Σύνοψις ἱστορίῳ**, C. II, s. 587-590; **Monumenta Poloniae Historica**, Cilt I. deki Bruno'nun Alman İmparatoru Henry'ye mektubu. *Kedrenos'un* anlattığına göre; İmparator tarafından Anadolu'daki Selçuklu Türklerine karşı gönderilen Peçenekler, denizin öbür yakasına geçtikten sonra Mitilena'da durmuşlar ve burada toplamış oldukları mecliste (κομεντον) Balkan Yarımadasına geri dönme kararı almışlardır. Peçenekler arasına misyonerlik için giden Bruno'nun anlattığına göre de, Rus sınırından ayrılmalarının üçüncü gününde, yol arkadaşı ile birlikte Peçenekler tarafından yakalanmış ve büyük bir toplanma yerine götürülmüşlerdir. Misyonerler burada haberciler tarafından haber verilip toplanan halk meclisi oluşana kadar hayatta tutulmuştur. Toplanan mecliste başbuğlar onların hayatlarını zorlukla kurtarmayı başarmışlardır.

⁹⁴⁷ Yazar, Torklarla, yani Uzlarla demek istemiş olmalıdır (ç).

⁹⁴⁸ Bkz.: Bölüm: III.

⁹⁴⁹ **Géographie d'Aboulféda**, Ed. Reinaud, II, 293-4.

⁹⁵⁰ **A.g.e.**, s. 293, Ebu'l Fida, Peçeneklerde iktidarın veraset yoluyla, yani babadan oğula geçtiğinden bahsetmektedir. Ancak tarafımızdan bahsedilmiş olan, olaya gerek yer gerekse zaman açısından daha yakın bulunan Konstantinos Porphyrogenetos'un vermiş olduğu bilgiler daha güvenilirdir. Ebu'l Fida'nın XIII. ve XIV. yüzyılda yaşamış olduğunu hatırlayalım. Ayrıca bkz.: D'Ohsson, **Les Peuples du Caucase**, s.118.

⁹⁵¹ Νικήτα τοῦ Χονιάτου, **ἱστορία**, s.124. Bu da Bizanslıların uydurmasıdır...". και οχευόμενος, εἰ ἐστὶν ὁ ἵππος θηλυκός, τὴν ἀλογον ἀφροδίτην τοῦ βάρβαρου ἀποκενοί".

Diyelim, Türkler, çılglık ve ulumalarla saldırıya geçtiler. Düzenli düşman atlıları da onların üzerine doğru hareket etti. Türkler o anda hızla atlarını çevirip, düşmanı ok yağmuruna tutarak, geriye doğru dönerler. Takip için saflarını bozmuş olan düşman, onları izlemeye devam etmektedir. Birden bire, yanlardan ve arkadan ortaya çıkan taze Türk birlikleri, kılıçlarla, düşmanların boyunlarında ıslık çalan kementleri ile hücumu geçerler⁹⁵². Pusu daha önceden hazırlanmıştır. Bazı durumlarda ise pusu, Türklerin düşmanlarını çektikleri yolun her iki tarafına yerleştirilmiş iki birlikten oluşmuştur⁹⁵³. Herkes bir şaşkınlığı ve kargaşaya düşer ve yıllığımızda ifade edildiği üzere hepsi “kılıçlara” düşürülür.

Konar-göçerler özel bir savaş düzenine sahipti. Anna Komnena'nın da ifade ettiği gibi, bu kitaplardan öğrenilmeyen, atalarının gelenekleri icaplarınca sürdürülen bir düzendi. Bunda, ilk safların arkasına yedek kuvvetler konulmaktaydı. İlk saf, takozlarla kurulmuş ayrı birliklerden oluşmaktaydı. Bunların aralarına, içlerinde kadınlar ve çocukların bulunduğu arabalar yerleştirilirdi⁹⁵⁴. Savaşın gidişatı iyi olmadığı zaman ya da Türklerin önünde yenme ümitlerinin olmadığı büyüklükte bir düşman kuvveti bulunduğunda, hareketli tahkimatlar kurulurdu. Arabalarını daire şeklinde yerleştirip, bunları dana derileri ile örterlerdi. Sonra eşlerini ve çocuklarını bunların içerisine koyup kendileri saldırıyı püskürtürlerdi. Bu setleri kırmak son derece güçtü. Arabaları kırmak ve bu orijinal tahkimatin ortasına sokulmak korkunç kayıplara mal olmaktaydı. Düşman bunları kuşatma altına almaya kalkışırsa da, bu savunma sistemini bir miktar değiştirerek, arabaları biraz birbirlerinden ayırıp aralarında dolambaçlı geçitler yaparlardı. Türklerin bir bölümü arabalarda olurdu. Bu arada birlikleri beklenmedik şekilde geçitlerden fırlayıp düşmana saldırır ve tekrar dairenin içerisine dönüp saklanırdı⁹⁵⁵. Ancak bazen siperler kazarak, kendilerini kuşatmış olan düşmanlarına karşı savaştıklarını da görmekteyiz⁹⁵⁶. Muhtemelen bu beceriyi Bizanslılardan öğrenmişlerdir.

⁹⁵²Stritter, “Anna Komnena” *Memoriae Populorum*, III, 841-842; Νικήτα Χονιάτου, *ιστορία*, 811 - 815.

⁹⁵³*İpat. Let.*, s.178.

⁹⁵⁴Stritter, “Anna Komnena”, *Memoriae Populorum*, III, 862-3.

⁹⁵⁵Ιωάννου Κιννάμου, *ιστοριων βιβλία*, Bonnae, 1836, s. 8; Νικήτα Χονιάτου, *ιστορία*, s. 21

⁹⁵⁶Γεωργίου του Κεδρήνου, *Σύνοψις ιστοριω̃ν*, II, 607.

Bozkırlıların silahları; yay, omuzdan asılan ok torbası, kılıç ve kementten oluşmaktaydı. Bazıları mızrak da kullanırdı⁹⁵⁷. Yay hakimiyetleri mükemmeldi ve herhangi bir uçan kuşu vurabilirlerdi⁹⁵⁸. Başkalarından alıp benimsedikleri miğferleri de bulunmaktaydı⁹⁵⁹. Gözlerinin uzağı çok iyi görebilmesi, okların hedefi tam bulmasını kolaylaştırıyordu. XII. yüzyıl seyyahlarından Rabbi Petahiya, Kuman-Kıpçakların, eğer bölgenin coğrafyası imkân veriyorsa, bir günlük uzaklıktaki nesnelere ayırd edebildiklerini öne sürmektedir⁹⁶⁰. Bu yüzden herhangi bir hareketin bozkırlıların gözünden kaçması mümkün değildi. Kendi hareketleri ise, hiçbir engel önünde duraklamıyordu. Avrupalı savaş kuvvetleri için köprü ya da sallar gerekiyordu. Avrupalı süvariler çözüm olarak her zaman için nehre atılmayı seçmemişlerdir. Türkler için ise bir nehri geçmek gayet kolaydı. On kadar at ya da diğer hayvan derilerini alıp, bunların kenarlarını şeritlerle dikerler, daha sonra bu torba gibi şeyin içi samanla doldurulur ve atın kuyruğuna bağlarlardı. Bu torbanın üzerine oturan Türk, atı nehre doğru sürer ve sağ salim bir şekilde karşı kıyıya ulaşırdı⁹⁶¹. Ancak bundan daha cesurane şeyler de yapmışlardır. Bir defasında, Anadolu'ya gönderilen Peçenekler, Mitilena'ya⁹⁶² kadar geldiklerinde, meclislerinde geri dönme kararı almışlardır. İstanbul Boğazı kıyısına geldiklerinde, kendilerini Asya kıyısına geçirmiş olan gemilerin artık orada olmadıklarını görürler. O zaman başbuğlardan biri, Katalaym, atıyla birlikte suya atılır. Onu diğerleri de takip ederler ve sağ salim karşı kıyıya ulaşırlar⁹⁶³. Ancak bozkırlılar akınları için genellikle nehirlerin buz ile

⁹⁵⁷ Νικήτᾱ Χονιάτου, **ιστορία**, s. 124, 811-815; **İpat. Let.**, s. 43.

⁹⁵⁸ İzvestiye Ravvina Petahiy, **Ot Zapiski**, 1858, Ç. CXXI. Bu seyyah, 1170-1180 yılları arasında Regensburg'dan gelip, Polonya, Kiev, Kırım ya da Hazarya'dan Asya'ya geçmiştir. Kiev'den yola çıkıp, 6 gün boyunca Özü'den gemiyle gitmiş ve Kedar ülkesine ayak basmıştır. Rabbi Petahiya'nın *Kedarlıları*'nın bizim Kuman-Kıpçaklar olduğu açıktır, çünkü XII. yüzyılda henüz Moğolların izi bile olmayıp, Özü bozkırlarında sadece onlar yaşamaktaydı.

⁹⁵⁹ Stritter, "Anna Komnena", **Memoriae Populorum**, III, 864.

⁹⁶⁰ Rabbi Petahiya, **Ot Zap.**, 1858, Ç. CXXI.

⁹⁶¹ Kuman-Kıpçaklar hakkında: Γέωργίσι τοῦ Ἀκροπολίτι τοῦ λογοζέτου **Χρονική Συγγραφή**, s.58, Bonnae, 1837; Rabbi Petahiya, **Ot Zap.**, 1858, Ç. CXXI; Uz-Torklar hakkında: **Excerpta ex Breviario Historico Ioannis Scylitzae Curopalatae**, Bonn, 1839, II, 655-656. Diğer tarihçiler Moğollar için de aynı şeyi anlatırlar. Bu nehir geçiş yöntemi bozkırlıların ortak özelliklerindedir.

⁹⁶² Yazar'ın "Mitilena" ile nereyi kastettiği anlaşılamamıştır. Bu bilgiyi Kedrenos'a dayanarak vermektedir ancak aynı olay aynı kaynağa dayanarak Vasilevskiy'in "Vizantiya i Peçenegi" makalesinde de anlatılmakta olup, burada Peçeneklerin komenton (meclis) topladıkları yerden "Scutari(Üsküdar)'den birkaç mil uzaklıktaki Damatri (bugünkü Çamlıca)" şeklinde bahsedilmektedir ki, bu açıklama çok daha akla yakındır. V.G. Vasilevskiy, "Vizantiya i Peçenegi", **İzbranniye Trudi Po İstorii Vizantii**, K.I, s.21, Moskva, 2010 (ç).

⁹⁶³ Bu konudaki anlatım, Kedrenos'tandır: **Σύνοψις ιστοριων**, II, 587-590.

kaplandığı kış aylarını tercih etmişlerdir ki, o zaman daha büyük kütleler halinde hareket etmeleri kolay olmuştur. Bozkırlıların başlıca zenginlik kaynağı sürüleridir. Bu hayvanlar ona yiyecek, içecek, çadırları ve giysileri için deri sağladığı gibi onun mal varlığının da esasını teşkil etmiştir. Hareketleri esnasında arkalarından sürüleri de kendilerini takip etmiştir. Kara-Kalpıklıların nasıl sürüleri ile birlikte Kiev önlerine gelmiş olduklarını hatırlayalım⁹⁶⁴. Yıllıkta, Rusların başarı ile sonuçlanan her seferi anlatılırken, “o zaman *koyun, at, deve sürüleri* ele geçirmişlerdir” denilmektedir⁹⁶⁵. Burada, Kuman-Kıpçakların şu tür hayvanları beslemiş olduklarını görmekteyiz: büyükbaş hayvanlar, koyun, at ve bir de Türkistan bozkırlarından gelmiş olması muhtemel olan deve. Bu hayvanların beslenmesi nedeniyle bozkırlılar bir yerden diğerine hareket etmişlerdir. Yılın mevsim değişikliği dönemlerinde, büyük göçler gerçekleştirilmiştir. İbn el Esir şöyle der: “Kıpçak ülkesi, yaz kış zengin otlaklara sahiptir. Orada yazları serin, otlak bakımından zengin yerler vardır; kışları ılık olup, aynı şekilde otlak bakımından zengin yerler de vardır. Bu bozkırlar denizin kıyısında⁹⁶⁶. Yaz sıcakları bastırıp, bozkır güneş altında kavrulmaya başladığında bozkırlılar, sürüleri ile birlikte kuzeye doğru göç etmişler; kış mevsiminde ise deniz kıyılarında toplaşmışlardır. Ancak bozkırlılar şiddetli kışları büyük zorluklarla atlatabilmekteydi. Hayvanlarının pek çoğu telef olmakta, seyyar çadırlarda hayatta kalmak gayet güç olmakta idi. Kalın kar hareket etmeyi güçleştirmekte idi. Yıllıkta, “O senede (1204 yılında) kış çok şiddetli olmuş ve Polovetsler büyük zorluklara uğramıştır”⁹⁶⁷. Türklerde, hayvanlar ana ticaret malını teşkil etmekteydi. Mesela, Hindistan’a at gönderirlerdi. Bir kervanla altı bin kadar at gönderilebilirdi. Bu sayı bazen bundan az bazen de fazla olabilirdi⁹⁶⁸. Bir Türk’ü fidye ödeyerek esirlikten kurtarmak gerektiğinde de bunun için yine hayvan getirirlerdi⁹⁶⁹. Mesela bakınız Kuman-Kıpçak Başbuğu Belduz, kendisinin serbest bırakılması için (1103 senesinde) “altın, gümüş, at ve diğer hayvanlar” teklif etmiştir⁹⁷⁰. Bir bozkırlı nereden altın ve

⁹⁶⁴ Bkz., Bölüm III.

⁹⁶⁵ **İpat. Let.**, s.184.

⁹⁶⁶ “Vipiski iz İbn-el- Atira”, **Zapiski Ak. N.**, Po I i III Otd., C. II., s. 660, 1854.

⁹⁶⁷ **Voskr. Let.**, I, 108.

⁹⁶⁸ İbn Batuta, Moğol egemenliği döneminde, Kıpçak Bozkırlarına seyahat etmiştir. Defreméry, **Fragments des Géographes**, s. 159.

⁹⁶⁹ Bkz., III. Bölümün başı ve daha aşağıda yer alan Kuman-Kıpçaklar hakkındaki efsane.

⁹⁷⁰ **İpat. Let.**, s.184.

gümüş bulmaktadır? Bunları ya yapmış olduğu yağma seferlerinde ele geçirmekte, bazen tutsaklar için yüklü miktarlarda kurtulmalık parası almakta, ya da sonuncu olarak ticaretten elde etmektedir. Yine Peçenekler hakkında Araplar, bunların gayet zengin olduklarını, yük hayvanları, sürüleri, altın ve gümüş eşyaları, silahları, kemerleri ve zengin biçimde süslenmiş sancakları olduğunu anlatmaktadır⁹⁷¹. Kuman-Kıpçak kamplarını yağmaladıklarında Rus knezleri zengin ganimetler ele geçirmişlerdir. Altın, değerli kumaşlar, kadifeler, gümüştan sancak sopaları. Kuman-Kıpçakların çadır örtüleri, pelerinleri, giysileri ve diğer değerli eşyaları ile Ruslar bataklıklara köprüdöşemişlerdir⁹⁷². Ele geçirilen ganimetler içinde köleler de bulunmaktaydı⁹⁷³.

Daha X. yüzyılda Peçenekler, Bizans'ın Rusya ile, Hazarya ve Zihya⁹⁷⁴ ile olan ticaretinde aracılık etmekteydi. Korsunlularla karşılıklı anlaşarak onların ticari seyahatlerinde rehberlik etmişler, ayrıca kendileri de onlara mal temin edip getirmişlerdir. Ancak bu hizmetlerinin bedeli oldukça pahalı idi. Bizanstan gelen elçi Peçenek topraklarına girmek istediği zaman, önce onlara haberci göndererek kendisine, Korsun'a rehineler ve yol gösterecek rehberler göndermelerini talep ederdi. Ondan sonra hediye istemeler başlardı. Korsun'da bırakılan rehineler, burada kaldıkları için kendileri ve eşleri için hediyeler isterlerdi; rehberler de kendileri ve atlarının emekleri karşılığı olarak hediye isterlerdi. Elçi buradan kurtulduktan sonra, Peçeneklere doğru yola çıkardı. Ama daha topraklarına girip de onlarla görüşmelere başlar başlamaz, ondan ilk önce imparatorun göndermiş olduğu hediyeleri talep ederlerdi. Hediyelerin, sadece savaşçılar için değil, onların eşleri ve hatta anne babaları için bile istendiği olurdu. Nihayet, bütün tarafları memnun eden elçi, buraya gelme nedeni olan işi de halledip geri dönüş yoluna koyulurdu. Ancak Korsun'a geldiğinde, kendilerinin ve atlarının zahmetleri için burada tekrar rehberlerine ödeme yapması gerekirdi⁹⁷⁵. Bu ilgi çekici bilgileri İmparator Konstantinos Porphyrogenetos'a borçluyuz. Bozkırın Kuman-Kıpçaklar tarafından işgal edildiği dönemlerde de bu tür ilişkinin muhafaza edilmiş olduğu açıktır. Bu

⁹⁷¹ Defreméry, El-Bekri, **Fragments des Géographes**, s. 15.

⁹⁷² "Slovo o Polku İgoreve", Aristov, **Hristomatiya**, s. 1268.

⁹⁷³ **İpat. Let.**, s.369.

⁹⁷⁴ Zihya, Zigi, Çigi: Kafkasların kuzeybatısında yer alan ve Adıge-Abhaz kavimleri birliğinin yaşadığı bölge için Antik çağlardan Ortaçağlara kadar kullanılmış olan isim (ç).

⁹⁷⁵ Constantinus Porphyrogenitus, III, 71—73.

talepler, bize gayri ihtiyarî olarak Kırım Hanları tarafından Moskova knezlerine yapılmış olanları hatırlatmaktadır: “Bizim Karaçaylar, *-kardeşlerim ve çocukları-* diye yazar Sahip Giray IV. İoann (IV. İvan)’a, bunlar dışında Uhlanlarımız (süvari) ve knezler her sülaleden bir kişi yazdılar ve nezdimizde *yüz yirmi dört kişi*; Kalgalar da *elli kişi*. *Elli kişi fazla değildir. Onlara hediye vermelerini buyur* ve senin topraklarına dokunulmayacak, senin de kederin olmayacak”⁹⁷⁶. Özet olarak, bozkırlılar her zaman için bozkırlı olarak kalmışlar, değişen sadece isimleri olmuştur. Ancak, tarafımızdan bilinen bütün bozkırlılar arasında, kültürü benimsemeye daha büyük bir yatkınlığa sahip olanlar, komşularının daha iyi yaşama koşullarına uyum sağlayanlar yine Kuman-Kıpçaklar olmuştur. Kuman-Kıpçakların Tmutorakan’da yaşadıklarını görmüştük. Ancak Moğol istilası dönemine gelinceye kadar Sudak şehri de onların elindeydi. İbn-el Esir’in sözlerine göre, Sudak, Kuman-Kıpçakların en önemli şehri, Hazar Denzinde⁹⁷⁷ bulunması sebebiyle, zenginliklerinin bereketli kaynağı konumundaydı. Kumaş yüklü gemiler buraya yanaşmakta ve burada, erkek, kadın köleleri, gümüş tilki, kunduz, sincap kürklerini ya da bu topraklarda bulunan diğer malları satın almakta ya da kendi malları ile takas etmekteydi⁹⁷⁸.

Bu ilişkiler sayesinde, şatafatlı bir hayat Kuman-Kıpçak başbuğları için gayet doğal hale gelmişti. Macar soyluları, onları taklit edip, Macaristan’daki Katolik ruhban sınıfının gazabına uğramış olduklarına göre, bu hayat tarzı aynı zamanda çok da cazip olmalıdır⁹⁷⁹.

Genel olarak baktığımızda ise bir bozkırlının yaşayışı son derece mütevazıydı. Yiyeceklerinin esasını, et, süt ve darı oluşturmaktaydı⁹⁸⁰. Yedikleri darının kendileri tarafından ekilip ekilmediğini bilemiyoruz. Bunun, tarım yaparak elde ettikleri yegâne ürün olması da muhtemeldir. Darı, kaynamakta olan suya bırakılır, daha sonra ufak parçalar halinde kesilmiş olan et de bunun içerisine atılırdı⁹⁸¹. Bazen et yemeği daha da basit bir tarzda hazırlanırdı. Bir parça eti alırlar, bunu atın eğeri altına yerleştirip, atı terleyinceye kadar ve eğerin altındaki et

⁹⁷⁶ Solovyev, **İstoriya Russii**, C. IV, s. 68, Moskva, 1856.

⁹⁷⁷ Yazar, Hazar Denzini değil Karadeniz’i kastetmiş olmalıdır (ç).

⁹⁷⁸ Kunik, “Vıpiski iz İbn- el- Atira”, **Zapiski Ak. N.**, I ve III bölümler, C. II, s. 660, 1854.

⁹⁷⁹ Pray, **Annales Regum Hungariae**, s. 351; Aynı şekilde bkz.: Bölüm. IV.

⁹⁸⁰ **Ιωάννου Κιννάμου ιστορῶν βιβλία**, Bonn, s. 9, 1836; “Al-Yanbu’i”, **Skazaniya Musulmanski Pisateley**, s.185; D’Ohsson, **Les Peuples de Caucase**, s. 118.

⁹⁸¹ Defrémery, “İbn-Batuta”, s. 151.

ısınıncaya kadar koştururlardı. Bu şekilde onu yiyecek olarak kullanırlardı. Muhtemelen, tatlı olarak da, süt ya da peynir içerisinde kaynatılmış pirinç bulunmaktaydı⁹⁸².

Başarılı bir yağma yapıp, ganimetlerini atına yükleyen bozkırlı, kampına döndükten sonra bu seferin başarısını kutlardı. Böyle bir durumda, kımız ilk yeri işgal ederdi. Bozkırlılar içki içmeyi severlerdi ve kımızın üzerlerinde sarhoşluk verici bir etkisi vardı. Kımız içerler, bu esnada basit müzik aletlerinden⁹⁸³ yayılan sesleri de dinleyerek, kahramanlarını, meşhur başbuğlarını, eski Şarukan ve Bus'u⁹⁸⁴, Bonyak'ı ve onun oğlu Sevença Bonyakoviç'i⁹⁸⁵ ve meşhur Konçak'ı⁹⁸⁶ yücelten şarkılar söylerlerdi. Eskilere ait bu şarkılar Türk'ü derinden etkiler ve yeni kahramanlıklar yapması için ruhunu ateşler, uçsuz bucaksız bozkırın özgürlüğüne duyduğu aşkı alevlendirirdi. Kuman-Kıpçakların zor zamanları da olmuştur ve böyle zamanlarda da bu şarkıların yüreklendirici, canlandırıcı etkisi olmuştur. Mesela Monomah yapmış olduğu seferlerle Kuman-Kıpçakları kötü şekilde sıkıştırmıştır. Bu zor zamanlardan Türklere, esrarengiz başbuğları *Atrak* ve *Sırçan* hakkındaki hatıraları koruna gelmiştir. Vladimir, *Atrak*'ı Obezı'ya (Kafkaslar) kovmuş, *Sırçan* ise Don'da kalmış ve sadece balık yiyerek hayatını sürdürmüştür. Yanında sadece *Orev* adında bir ozan (Gudets) kalmıştır. Ve *Sırçan* onu Obezı'da bulunan *Atrak*'a şu haberi götürmek üzere gönderir: “Dön kardeşim, kendi topraklarına gel: Vladimir öldü!” Ve *Orev*'e şöyle talimat verir: Ona *Kuman-Kıpçak şarkıları* söyle, eğer onları dinlemezse ona koklaması için yevşan otu ver. Başbuğ geri dönmek istemedi ve şarkıyı dinlemek de istemedi. O zaman *Orev* ona koklaması için otu verdi. *Atrak* otu kokladı ve ağlamaya başladı. “Yabancı topraklarda şöhretle yaşamaktansa, kemiklerinin kendi topraklarında yatması daha iyidir” diyerek kendi bozkırına geri döndü. İşte, yalınayak giderken omuzlarında bir kazan taşıyan *Konçak*, onun oğlu olarak

⁹⁸² Rabbi Petahiya, *Ot Z.*, 1858, Ç. CXXI.

⁹⁸³ Kedrenos bu müzik aletlerini flütler ve ziller olarak adlandırmaktadır. *Σύνοψις ιστοριών*, II, 604; *İpat. Let.*, s. 438.

⁹⁸⁴ “Güzel Got kızları, mavi denizin kıyısında, Rus altınlarını şingirdatarak Busov zamanları için şarkı söyleyip, Şarukan'ın intikamını yüceltiyorlardı”. “Slovo o Polku İgoreve” Aristov, *Hrestomatiya*, s. 1272. Bunun bir Kuman-Kıpçak şarkısı olduğu ve o dönemde Kuman-Kıpçaklar tarafından boyun eğdirilen ve onlarla sıkı ilişkilerde bulunan Azak Gotlarına geçmiş olduğu açıktır.

⁹⁸⁵ Kanaatimize göre, Sevença Bonyakoviç'in: “Altın Kapılarda babam gibi savaşmak istiyorum”... sözleri Bonyak ve oğluna ilişkin bir zamanlar mevcut olan epik eserden alınmıştır.

⁹⁸⁶ Şimdi, önceden de kısaca değinmiş olduğumuz *Konçak* hakkındaki alıntıyı aktarıyoruz.

doğmuştur⁹⁸⁷. Bu pasaj, halkın ağzından alınmış ve bütün olarak yıllığıma girmiştir. Rusya'nın Kuman-Kıpçaklarla olan yakın ilişkileri nedeniyle, Kuman-Kıpçak şarkıları da Rus şarkılarının aralarına girmiştir.

Kuman-Kıpçakların, bölgelerindeki güç mücadelelerinde uğradıkları şanssızlıkları nedeniyle Kuman-Kıpçak kamplarında kendilerine sığınma arayan Rus knezlerini nasıl içtenlikle kabul etmiş olduklarını daha önce görmüştük. Genel olarak bakıldığında da devamlı mücadele iki halk arasındaki dostane ilişkileri hiç de yok etmemiştir. Ticaret kesintiye uğramamıştır. Yıllık bize ilginç bir olaydan bahsetmektedir. 1184 senesinde Konçak, Rusya üzerine harekete geçer. Onu karşılamak üzere yola çıkan Rus knezleri Sula'yı geçerler. “Giderlerken, *Polovetslerin yönünden kendilerine doğru gelen ve PolovetslerinHorol'da durduklarını söyleyen misafirlerle karşılaştılar*”⁹⁸⁸. Verilen bu bilgiden, misafir-tüccarların, nerede olduklarını bildiklerine göre, Kuman-Kıpçakların önlerinden geçerek geldikleri anlaşılmaktadır. Kuman-Kıpçaklar da savaşmak üzere Rus topraklarına gelmiş olsalar dahi misafirlere dokunmazlardı. Sonuç olarak bubozkırılılar, savaş ve ticareti kesin olarak birbirinden ayırmışlar ve getirdiği kazancın bilincinde olarak, hiçbir şekilde ticareti engellememişlerdir. Yıllığımızdaki bu ifadeler, Arap yazar İbn-el Esir'in vermiş olduğu bilgilerle de tamamıyla uyumludur. İbn-el Esir, Kuman-Kıpçakların döneminde geniş çaplı ticaretin yapıldığını ve 1223 yılındaki Moğol istilasının sadece bir süreliğine bu durumu kesintiye uğratmış olduğunu öne sürer. “Moğollar geldiğinde der, yol kesildi ve o ülkelerden gönderilen hiçbir mal alınamadı. Ne gümüş tilki, ne kunduz, ne de sincap kürkleri. Ne zaman ki Moğollar gitti, *yol tekrar açıldı ve mallar eskisi gibi gönderilmeye başlandı*”⁹⁸⁹. Buradan, ticaret için gelmiş olan yabancıların gayet içten şekilde karşılanmış oldukları sonucunu çıkarabiliriz. El-Bekri, bu bağlamda Peçenekler hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir: Peçeneklere, bir yabancı veya İstanbul'dan tutsaklıktan kaçmış birisi, ya da herhangi birileri geldiğinde, ona şöyle bir seçenek sunarlardı: Ya onların arasında eşit şartlara sahip olarak kalabilir ve

⁹⁸⁷İpat. Let., s.480.

⁹⁸⁸İpat. Let., s.429.

⁹⁸⁹“Vıpski iz İbn-El-Atira”, s.662. Z.A.N., I 'den III. bölümler, C. II., 1854.

dilerse kendisine bir eş seçebilir, ya da yaşadığı yere dönebilmesi için ona rehberlik yapmayı teklif ederlerdi⁹⁹⁰.

Devamlı askeri seferlerde ve bunların getirdiği tehlikeler içerisinde olmak, onları, kendilerine sadık ve güvenilir dostlar bulmaya zorlamıştır. Karşılıklı yardımlaşma için kan kardeşliğine başvurulmuştur. Bu kardeşlik, sadece bozkırlıların birbirleri arasında değil, muhtemelen, bozkırlılar ile Kuman-Kıpçaklardan kendisine rehber almış olan herhangi bir misafir veya yabancılar arasında da uygulanmıştır. Bunun, daha sık olarak da, özellikle Kuman-Kıpçaklar ile Ruslar arasında meydana gelmiş olması gerektir. Şimdi, bu kan kardeşliği geleneği uygulamasının nasıl gerçekleştirildiğine bakalım. Kuman-Kıpçak, parmağını iğne ile delip çıkan kanı emmek üzere, kendisine her daim yoldaş ve arkadaş olarak seçtiği ve arkadaşının bu kanını emdikten sonra onun için artık kendi kanı ve canından biri gibi olacak olan, kişiye uzatır. Bazen de başka bir gelenek uygulanmıştır. Kardeşlik bağı ile bağlanmayı isteyen kişiler, insan yüzü şeklindeki bakır bir kabı içecek ile doldururlar ve sonra yola çıkmaya hazırlanan ve birbirlerine yoldaşlık edecek olanların her ikisi de bu kaptan içerlerdi. Bundan sonra artık bu kişiler asla birbirlerine ihanet etmezlerdi⁹⁹¹.

Bozkırlıların dinleri konusunda hiçbir şey söyleyemiyoruz. Bu konuda bize kadar ulaşmış olan bilgiler bölük pörçük ve bunlara inanmamızı sağlayacak sağlam temellerden yoksundur. Ebu'l Fida, Kuman-Kıpçakların astroloji ile meşgul olduklarını, gök cisimlerinin insan üzerinde etkisi olduğuna inandıklarını ve yıldızlara taptıklarını anlatmaktadır⁹⁹². Niketas Honiates ise Kuman-Kıpçakların tutsakları tanrılarına kurban olarak sunduklarını iddia etmektedir⁹⁹³. Bir Arap yazardan yapılmış olan alıntıda da, Peçeneklerin ölülerini ve tutsak almış oldukları yabancıları yaktıkları anlatılmaktadır⁹⁹⁴. Rubruk ise Kuman-Kıpçakların ölülerini gömdüklerini, kurganın üzerini toprakla yığdıklarını ve bunun üzerine de kuşağında bir kâse tutan ve yüzü doğuya dönük bir heykel diktiklerini; zenginler için piramit yani tepeye doğru sivrilen evler yaptıklarını anlatmaktadır. Bazen pişmiş tuğladan

⁹⁹⁰Defrémery, *Fragments des Géographes*, s. 16.

⁹⁹¹“Rabbi Petahiya”, *От. Zapiski.*, Ç. CXXI., 1858.

⁹⁹²Reinaud, *Géographie d'Aboulféda*, II, 292.

⁹⁹³Νικίτα Χονιάτου, *ιστορία*, s. 816.

⁹⁹⁴Reinaud, *Géographie d'Aboulféda*, II, 292-3.

oluşan büyük kule gördüğünü; bazı yerlerde ise, buralarda taş bulunmamasına rağmen, taştan yapılma evler gördüğünü anlatır⁹⁹⁵.Bazen başbuğların bir kısım köleleri ve atları ile gömülmüş olduklarına dair bilgiler de mevcuttur⁹⁹⁶.

Onların ailevî hayatları hakkında da bir şey söyleyemiyoruz. Yıllıklarımızdan öğrendiğimize göre, oldukça yakın akrabalar arasında evlilik bağı kurulabilmekteydi. Mesela üvey anne ya da yenge ile evlenmenin mümkün olması gibi⁹⁹⁷.

Komşu uluslarla devamlı ve yakın ilişkilerin, Türkler arasına, değişik din ve mezheplerin nüfûz etmesine ve burada kendilerine takipçiler bulmasına imkan vermiş olduğu da şüphesizdir.

Kara- Kalpaklıları bu konuda bir kenara ayıralım. Yurevskiy Eparhiya'sının bir bölümünü oluşturan Porosiya'da yaşadıklarından, kendilerini aydınlatmak için uğraşan din görevlilerinin devamlı himayesi altında tutulmuş oldukları açıktır. Peçenek ya da Kuman-Kıpçakların, gayet açık siyasi gerekçelere bağlı olarak Hıristiyanlığı kabul etmiş oldukları durumlar hakkında da konuşmayacağız. Bazı bozkırlıların, yaşamakta oldukları bozkırda Hıristiyan yapılmış olduklarını düşünebiliriz. Katolik misyonerler tarafından aralarında Hıristiyan dininin yayılması çabalarını XI. yüzyıl başlarında görmekteyiz. Bunlardan biri olan ve hakkında daha önce bahsetmiş olduğumuz Bruno, Peçenekler arasında beş ay geçirmiştir. Onun yazmış olduğu mektuba inanacak olursak, güya Peçenekler, eğer Rus Knezi kendilerine müdahale etmeyecekse Hıristiyan olacaklarına dair ona söz vermişler, aksi taktirde bu dinden dönmekle tehdit etmişlerdir. Bruno, knezin yanına gelerek, Peçeneklerin bu şartlarını ona iletmiştir. Knez de bunu kabul ederek oğlunu Peçeneklere rehin olarak, Peçenek topraklarının merkezinde yeni kurulmuş olan piskoposlukta piskoposun yanında kalmak üzere, vermiştir⁹⁹⁸. Bu piskoposluğun daha sonraki akıbeti konusunda herhangi bir bilgimiz yoktur. Ancak, Rus din adamlarının kendi açılarından harekete geçmemiş olduklarını düşünmemizi

⁹⁹⁵Fejer, **Codex Diplom. Hungariae Eccles. et Civil.**, C. IV, pars 2, s. 265. Rubruk'un devamında anlattıkları onun Kelt tarzı yapılar görmüş olduğunu düşünmemize yol açmaktadır. Şöyle demektedir: "Alias vidi sepulturas versus orientem: areasscilicet magnas structas lapidibus, aliquas rotundas, aliquas quadratas, et postea quataor lapides erectos ad quatuorregiones mundi circa aream".

⁹⁹⁶Edouard Gibbon, **Histoire de la Décadence et du la Chute de l'Empire Romain**, s. 739, n. 2, Paris, 1843.

⁹⁹⁷**İpat. Let.**, s. 9.

⁹⁹⁸Bruno'nun mektubu. **Monum. Poloniae Hist.** C. I.

gerektirecek bir durum da yoktur. Kısacası bu konu karanlıkta kalmış olup, ne aleyhte ne de lehte bir bilgi mevcut değildir. Kuman-Kıpçakların vaftiz edildiklerine dair bilgiler Voproşaniye Kirika'da⁹⁹⁹ görülmektedir. Kitapta, diğer konuların yanında şu kuralı da bulmaktayız: “Dine yeni kabul edilenlerin edeceği dualar: vaftizden önce 40 günlük oruçta, Bulgar, *Polovets*, Çudin, dine yeni kabul edilenlerden, kilisede yürüyecekler”¹⁰⁰⁰. Kim bilir, Kuman-Kıpçakların kamplarında, yanında rahibi olan ve dinî tören gerçekleştirmiş olan İgor Svyatoslaviç’in örneği belki de bu konudaki yegâne örnek değildir. Kuman-Kıpçak başbuğları ile Rus knezleri arasındaki akrabalık bağlarını hatırlayalım. Bu yakın ilişkiler sayesinde, Kuman-Kıpçaklar arasında Hıristiyanlığı kabul etmek isteyenlerin ve gerçekten kabul etmiş olanların bulunması kuvvetle muhtemeldir. İpatyev Yıllığı, Büyük Kuman-Kıpçak Başbuğu Bastiy’in, 1223 senesinde, Moğollara karşı Ruslardan yardım istemeye geldiğinde, vaftiz edilmiş olduğunu anlatmaktadır¹⁰⁰¹. Bastiy korkuyla böyle hareket etmiş olabilir ama kendiliğinden Hıristiyanlığı kabul eden diğer başbuğ örneklerimiz de vardır. Mesela Nikonov Yıllığı’nın haberine göre, 1132 senesinde Ryazan’da, Kuman-Kıpçak Başbuğu Amurat, 1168 senesinde Kiev’de Başbuğ Aydar Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir¹⁰⁰². Bu kaynağa güvenmek her ne kadar tehlikeli olsa da, daha önce vermiş olduğumuz bilgiler ışığında verdiği bilgi güvenilirlik taşımaktadır.

Taklit etkisi ile mi yoksa Hıristiyanlık inancından dolayı mı olduğunu bilemesek de, bazı başbuğların Hıristiyan isimleri taşıdığı malumdur. Mesela, Danilo Kobyakoviç, Yuri Konçakoviç, Gleb Tiriyeviç, Roman Kziç gibi. Bazen de başbuğların soyundan olmayan, sıradan Türklerde de Hıristiyan isimlerine rastlanmaktadır. Mesela 1147 senesinde, bozkırdan Svyatoslav Olgoviç’e yardıma gelmiş olan Vasili böyle birisidir¹⁰⁰³. “Esir Polovets” hakkındaki bu ilgi çekici hikâye, Rusların dinî inançlarının Kuman-Kıpçaklar üzerine nasıl yansıdığını

⁹⁹⁹ Voproşaniye Kirika: (Kirik’in Soruları) Novgorodlu Kirik adıyla tanınan ve yaklaşık 1110- 1156 yılları arasında yaşamış olan Novgorod’daki Antoniev Manastırı rahiplerindedir. İlk Novgorod Yıllığına kayıtlar yazmıştır. Voproşaniye Kirika adıyla bilinen eserinde ise Başpiskopos Nifon’a sorduğu 152 kadar dinî soru ve cevapları yer almaktadır (ç).

¹⁰⁰⁰ Aristov, **Hrestomatiya**, s. 858.

¹⁰⁰¹ **İpat. Let.**, s. 495.

¹⁰⁰² **Nikon. Let.**, II, 67, 202.

¹⁰⁰³ **İpat. Let.**, s. 242.

göstermektedir. Bir Kievli'nin elinde esir bir Kuman-Kıpçak varmış. Bu zincire vurulmuş olarak tutulmaktaymış. Sahibi uzun süre birinin gelip onun için fidye ödemesini beklemiş. Sonunda Kuman-Kıpçağa, kampına dönmesini müteakip kendisine fidye parasını getirip ödemesi karşılığında onu serbest bırakmayı teklif etmiş. Kuman bu teklif ile beraber kendisine kefil olarak da Aziz Nikolay'ı beraberinde almayı kabul etmiş. Tutsaklıktan kurtulan bozkırlı, vermiş olduğu sözü unutmuş. Günlerden bir gün Aziz Nikolay ona görünerek ona kefil olduğunu hatırlatıp, felaketle tehdit etmiş. Ancak bu uyarının hiçbir faydası olmamış. Kuman bir gün bozkıra gitmiş. Burada birden bire karşısında Aziz belirmiş ve onu atından aşağı çekip sarsarak şöyle demiş: “Sana daha önce de söylemedim mi melun, O Hıristiyan kişiye fidyeni götür ver. Beni kefil olarak gösterdiğin gibi sana söylediklerimi de hemen unuttun. Bak bir kez daha söylüyorum: kendine acı ve kurtulma parasını götür ver! Eğer unutacak olursan o zaman sana neler yapacağımı görürsün!” Birkaç gün sonra, Kuman-Kıpçak başbuğ ve soylularının katıldığı bir meclis toplanmış. Bizim Kuman da buraya gelmiş. Toplantının ortasında birden bire görünmeyen bir kuvvet onu atından aşağıya çekerek dövmeye başlamış ve aynı zamanda da bir ses duyulmuş: “Ben sana fidyeni götür ver demedim mi melun!” onun böyle acı çektiğini gören etrafındakiler korkmuşlar: bazen başını yerlere vurmuş, bazen yerden kalkmış bazen yere yıkılmış, bazen başını dizleri arasına almış. Tanrının kuvveti ile görünmeyen biri onu kırbaçlar gibidir. Sadece şu ses duyulmuş: “O Hıristiyan'a kurtulma paranı götür!” Korku içinde kalan Kumancezadan kendini toparlayınca yanına iki sürü at alıp Kiev'in yolunu tutmuş. Önce kiliseye uğramış ve burada ufak bir sürü kurban ettikten sonra da kurtulma parasını eski sahibine götürmüştü¹⁰⁰⁴. Bu hikâyeye bize Ruslarla Kuman-Kıpçakların ilişkilerini göstermesi açısından ilgi çekidir. Aynı şekilde ilginç olan, Aziz Nikolay'ın günümüzde de Tatarlar arasında derin saygı uyandırmakta olduğudur. Sibiryaya Tatarlarının yurtlarında sık sık bu Azizin suretine rastlarsınız. Tatarlar “Yüce Rus Tanrısı; Nikolay!” derler. Diğer bir hikâyede de, Kuman-Kıpçakların elinde bir süre tutsak kalmış ve sonra mucizevî bir şekilde kurtulmuş olan bir Aziz'in gerçekleştirdiği

¹⁰⁰⁴ Aristov, **Hrestomatiya**, s. 1278- 1284.

mucize sonucunda, Kuman-Kıpçakların Hıristiyanlığı kabul etmeleri, hatta Kiev-Peçerskiy Manastırında rahipliğe girmelerianlatılmaktadır¹⁰⁰⁵.

Bozkırda yaşayanların Hıristiyan dini gerçekleriyle aydınlatılmalarında Rusların yanında Katolik misyonerler de çalışmışlardır. Bu işin özellikle Minoritlere emanet edilmiş olduğunu gösterme imkanımız daha önceden olmuştu. Belgelerden, bozkırdaki faaliyetlerinin XIII. yüzyıla atfedildiği görülüyorsa da, Kuman-Kıpçak topraklarına daha önceden gelmiş olmaları muhtemeldir. Güney Rusya bozkırlarındaki misyonerlik faaliyetlerinin ne kadar başarılı olduğu belli değilse de, Macaristan'a yerleşmiş olan Kuman-Kıpçaklar Hıristiyan yapılmışlardır¹⁰⁰⁶.

Hıristiyanlığın yanında diğer akımlar da etkili olmuştur. Peçenekler Avrupa'ya geldiklerinde, burada, ülkelerinde Musevilik, Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Gök-Tanrı dininin serbestçe bir arada yaşadığı Hazarlarla karşılaştılar. Müslümanlar olsun Yahudiler olsun bu yeni gelmiş olan ulus üzerinde etkili olmakta gecikmediler. Bunun dışında, Türkistan ile burada İslamiyetin uygulandığı ülkelerle olan devamlı ilişkiler, bu dinin bozkırlılar arasında da yayılmasına yol açmış olabilir. XI. yüzyıl Arap coğrafyacılarından El-Bekri'nin günümüze kadar ulaşmış olan bilgileri, bütünü ile kabul edilmese bile Peçenekler arasında İslam dininin yayılması için çabalarınolduğunu göstermektedir. Hicri 400 senesinden sonra (1009-1010 yılı) Peçeneklere Müslüman bir kadı'nın gelmiş olduğunu ve dini yaymaya başladığını anlatmaktadır. Pek çok insan, 12 000 kişi kadar, bu dine geçmiştir. Diğerleri de onları kınamaya başlamışlardır. Bir kardeş kavgası baş göstermiştir. Yeni dini kabul etmiş olanlar galip gelmiş ve yenilenlerden geriye kalanlar da İslam dinini kabul etmişlerdir¹⁰⁰⁷. Muhtemelen Kuman-Kıpçaklar da kendilerini Müslümanlığa çevirmek isteyen komşu ülkelerden kurtulamamışlardır. Daha X. yüzyılda Müslüman olan İdil Bulgarları bu yakın komşulardandı. Düşmanca ve dostane ilişkilerin varlığında, Kuman-Kıpçaklar ile Bulgarlar arasında ticaretin mevcudiyetinden

¹⁰⁰⁵ “Jitiye Sv. Nikon Mnogoterpeliva”, Peçerskiy Paterik, Yakovlev basımı, **Pamyatniki Russkoy Literaturı XII ve XIII Vekov**, s. 95-96, SPb., 1872.

¹⁰⁰⁶ Günümüze kadar ulaşmış olan Kuman Sözlüğünün, tüccarlar ve misyonerler tarafından oluşturulan notlardan meydana gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Burada, dinî ve ticarete kullanılan kavramları ifade eden pek çok kelime gösterilmiştir.

¹⁰⁰⁷ Defréremy, **Fragments des Geographes**, s. 15- 16.

tamamen emin olabiliriz¹⁰⁰⁸. Gibbon, Kumanların (Polovetsler) büyük bölümünün pagan (Gök-Tanrı dinine ait) olduklarını, sadece ufak bir kısmının Müslüman olduğunu söylemektedir¹⁰⁰⁹. Kuman-Kıpçaklar arasında Yahudiliğin takipçilerinin de olduğu görülmektedir. Mesela Plano Karpini, Moğollara boyun eğmiş boylar arasında, Yahudiliği yaşayan Kuman-Brutahlar'ı göstermektedir¹⁰¹⁰.

XII. yüzyılın sonu ve özellikle de XIII. yüzyılın başlarında Ruslar ve Kuman-Kıpçaklar arasındaki ilişkiler gittikçe daha barışçıl bir hale gelmiştir. Mücadele devam etmekle beraber saldırıların adedi azalmıştır ve kavgadaki üstünlük, açıktır ki, Rus tarafına geçmiştir. Komşuların kültür etkileşimleri de gelişmeye devam etmiştir. Sanki Kuman-Kıpçak bozkırları içinde, siyasi düzenin özünde köklü bir değişiklik olmuş gibidir. Daha önceleri, en ufağına varana kadar, bütün Kuman-Kıpçak başbuğlarının yer aldıkları saldırıları görmekteydik. XII. yüzyıl sonu ve XIII. yüzyıl başında ise, Yıllıklarda verilmiş olan bilgiler, esas itibarıyla, Konçak, onun oğlu Yuri Konçakoviç ve Kotyan (Köten) etrafında toplanmaktadır. Diğer kalan bütün başbuğlar geri plana itilmiştir. Rusya ile Konçak mücadele etmekte, Rusya üzerine seferler yapmaktadır. Diğer başbuğların ufak çaplı seferleri konusunda hiçbir şey işitilmemektedir. 1223 felaketi öncesinde, bütün bozkırda Kuman-Kıpçak başbuğlarından sadece ikisini görmekteyiz: Yuri Konçakoviç ve Köten. Bunlardan Yuri Konçakoviç “öyle ki, yıllıkta ifade edildiği üzere, bütün Polovetslerin en büyüğüdü”. Sanki Kuman-Kıpçaklar arasındaki başbuğluk otoritesi güçlenmiş gibi görünmektedir. Hatta, iki Kuman-Kıpçak başbuğu arasındaki güç mücadelesine dair yapılmış imâlar bile mevcuttur. Bunlardan biri olarak bizim Yuri Konçakoviç'den şüphelenmemiz mümkündür¹⁰¹¹.

Rus knezleri ile yakın akrabalık ilişkilerine sahip, Rus ismi taşıyan, muhtemelen onların yaşam tarzını da benimsemiş, komşu halkların kültür etkilerine

¹⁰⁰⁸ Yıllıkta, Kuman-Kıpçakların Bulgarlarla ilişkilerine dair hemen hemen hiçbir bilgi verilmemektedir. Sadece Kuman-Kıpçakların Bulgarlar üzerine yapmış olduğu seferlere dair iki bilgi yer almaktadır. 1117 senesinde «O zaman Polovetsler Bulgarlara gittiler ve Bulgar knezi onlara zehirli içki gönderdi. Bunu içen Aepa ve diğer knezlerin hepsi öldüler»(İpat. Let., s. 205). 1183 senesinde (1184) Suzdal'lı Vsevolod Bulgarlar üzerine sefer etti. Artık Bulgar topraklarında giderken yanlarına Yemyak Polovetsleri geldi ve şöyle dediler: «Seni selamlıyoruz Knez, Yemyak Polovetsleri Bulgar Knezi üzerine Bulgarlarla savaşmaya geldiler. Sana söylüyoruz onlarla savaşmaya git»(Voskr. Let., s.96. Ç., I).

¹⁰⁰⁹ Putešestvie Marko Polo, Çev. Şemyakin, s. 67, dpt. 51, Moskva, 1863.

¹⁰¹⁰ Yazıkov, Sobranie Putešestviy k Tataram, Plano Karpini i Astselin, s. 191.

¹⁰¹¹ Bkz., bundan sonraki bölüm.

yabancı olmayan birisi olarakYuri Konçakoviç, Kuman-Kıpçaklar arasına başka bir siyasal düzen getirmeye girişmiş, bir Türk devleti kurmayı hedefleyip, ufak başbuğları kendi gücüne boyun eğdirmeyi hedeflemiş olabilir. Bu planlarını gerçekleştirmekte, bir sürü yabancı Kuman-Kıpçak başbuğu yerine,Yuri Konçakoviç gibi Rus kültürüne yatkın olan bir kişi ile iş görmeyi çıkarlarına daha uygun bulan Rus akrabaları tarafından destek bulmuş olabilir. Mamafih, aynı durum Köten için de söylenebilir. Kendisine “baba” diye hitap eden, Daniil Galitskiy’nin kayınpederiydi. Fevkalade bir kişiliği olduğu anlaşılmaktadır. İleride onunla bir kez daha karşılaşacağız. Kuman-Kıpçakların hangi kültür alanında yetenekli olduklarını, hangilerinin önemli siyasi liderler olabileceği konularını son bölümümüzde göreceğiz.

VI. BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASI VE KUMAN-KIPÇAK MİLLETİNİN SÜRÜLMESİ

Ruslar ile Kuman-Kıpçakların birbirleri ile savaştıkları, akraba oldukları ve birbirlerini yağmaladıkları zamanlarda, Türkistan'ın uzak bozkırlarında, her iki milletin de kuvvetlerini ezecek ve Rusları bir zaman köle yapıp, Kuman-Kıpçak adını ise yeryüzünden silecek olan bir fırtınanın bulutları toplanmaktaydı.

XII. yüzyılın ikinci yarısında, Moğol boyları arasında konar-göçer kütlelerini savaş için harekete geçirerek onların bölünmüşlüklerini ortadan kaldırmayı bilen bir kişi ortaya çıkmıştı. Bu Temuçin olarak bilinen, han yapılmasının ardından kendisine Çingiz ismini almış olan kişiydi¹⁰¹². Burada, onun Asya'daki bütün zaferlerini izlemeyeceğiz. Bizim ilgilendiren, bu savaşçının Harezmi ile olan mücadelesidir.

Daha eskilerde, XII. yüzyılın ilk başlarında, Kuman-Kıpçakları, Müslüman idarecilere karşı Gürcü çarlarının hizmetinde görmekteyiz. Bozkırlılar, her yerde olduğu gibi burada da güvenilir olmayan müttefikler olmuşlardır. Düşman görüldüğünde, Gürcüler ve Kuman-Kıpçaklar önce birbirleri ile münakaşaya, sonra da kavgaya tutuşmuş ve sonunda da kaçmışlardır¹⁰¹³. Kuman-Kıpçaklar, başbuğlarının kızı ile evli olan Harezmi sultanının hizmetine de girmişlerdir. Moğollar sınırlarına doğru yaklaşmaya başladığında, Sultan Celaeddin, bizim bozkırlılardan yardım istemiştir. İşte bu ittifak yüzünden Moğollar Kuman-Kıpçakların¹⁰¹⁴ peşine düşmüş ve Kafkas Dağlarından kuzeye doğru atılmışlardır. Dağlardan inip, Derbent şehrini ele geçirmişler, Alan-Yas'ların ülkesine girmişlerdir. Bu ortak tehlike karşısında Kuman-Kıpçaklar, Alanlarla ittifak oluşturmuşlardır. Bu durumun kendileri için oluşturduğu tehlikeyi gören Moğol komutanları, düşmanlarının güçlerini bölmeyi kararlaştırırlar ve aralarından birisini pahalı hediyelerle birlikte Kuman-Kıpçaklara gönderirler. Onun, kan bakımından Moğolların akrabası olan Kuman-Kıpçakların kendilerine tamamen yabancı bir kavim olan Alanlarla birlik

¹⁰¹²Abulgasi-Bayadur- Chan, **Histoire généalogique des Tatars**, A Leyde, 1726. İlk hakimiyet kurma mücadeleleri s.156-248 arasında anlatılmaktadır.

¹⁰¹³Defrémy, "İzvestiya İbn-el-Atira", **Fragments des Géographes**, s. 26, 27. note, 3, s. 35-36.

¹⁰¹⁴İzvestie İbn-Khalduna, **a.g.e.**, s. 128-129, dpt. I, s. 129-130.

oluşturmuş olmalarına şaşırıldığını, oysa Kuman-Kıpçaklar için Moğollarla birlikte uyum içinde yaşamalarının çok daha doğru olduğunu ifade etmesi gerekiyordu. Bizim bozkırlılar bu hileye inanıp Yaslardan ayrıldılar. O zaman Moğollar Alanları mağlup ettiler, yığınlar halinde esir aldılar ve ondan sonra da Kuman-Kıpçaklar üzerine saldırdılar. Böyle beklenmeyen bir durumdan sonra kendilerine gelen Kuman-Kıpçaklar, Rus sınırlarına doğru geri çekildiler. Moğollar ise kışı Kuman-Kıpçak topraklarında geçirmek üzere burada kaldılar¹⁰¹⁵. Yeni düşmanlarla Yuri Konçakoviç'in savaştığı anlaşılmaktadır. Kendilerinin güçsüzlüğünü gören diğer Başbuğ Köten ise, Rusya'daki akrabalarından yardım istemeye koştı. Ancak Moğollar, Kuman-Kıpçaklarla olan mücadelelerinde Yuri Konçakoviç'in diğer bazı başbuğlarla arasındaki güç kavgalarından da faydalanmış gibi görünmektedir¹⁰¹⁶. Kuman-Kıpçak başbuğları Rus sınırlarına gelirler ve Rus knezlerini kendilerine yardım etmek üzere ikna ederler. "Eğer bize yardım etmezseniz derler, bugün bizi öldürürlerse yarın da sizi öldüreceklerdir". Fakat bu arada Moğolların tarafı da Rus knezlerine Kuman-Kıpçakları kendi kaderlerine bırakmaları talebi ile elçiler gönderir. Kalka'da meydana gelen savaşta müttefikler hezimete uğratılırlar¹⁰¹⁷. Bu olayın yankıları, Rus sınırlarının ötesine ulaşmıştır. Avusturya Neybur Kroniğinde 1223 senesi altında yazılmış olanları okuyalım: "Tarsis (Moğol) Çarı, Polovets toprakları denilen yerleri tamamıyla enkaz haline getirmiş, halkını kırıp geçirmiş, onlara yardım etmek isteyen Rusların da bir çoğunu öldürmüştür"¹⁰¹⁸. Daha

¹⁰¹⁵Abulgasi-Bayadur-Chan, **a.g.e.**, s. 309—311; İbn-El-Atir, **Z. A. N.**, I ve III Böl., C. II, s.659, 1854.

¹⁰¹⁶ İki Kuman-Kıpçak başbuğu arasındaki kavgaya dair belli belirsiz bir söylenti Macar misyonerlere kadar ulaşmıştır. Raporlarında, Moğolların Harezmi ile olan savaşlarında Kuman-Kıpçak topraklarında zenginliği ile ün salmış olan, Başbuğ Vitof'un (Witoph ya da Vithuth) olduğu anlatılmaktadır. Vitof'un üzerine, *Bug Irmağı* (de flumine Buchs, ya da Buc) tarafından gelen, *Ureh* (Urech, ya da Gurek) adında başka bir başbuğ saldırmış ve yağmalamıştır. Vitof, Harezmi Sultanının yanına kaçmıştır (Hornack ya da Ornach). Ancak Sultanın Vitof'a karşı daha önceden bir garezi bulunduğu onu astırmıştır. Bunu gören Vitof'un oğulları Ureh'in yanına kaçmışlardır. Ureh bunlardan büyük olanını öldürmüştü, küçük ise Moğollara kaçıp, Gurgut (?) Han'a sığınmıştır. Gurgut Han Ureh'i cezalandırmış, daha sonra da Vitof'un oğlunun isteği üzerine Horezm, İran ve sonra da Kuman-Kıpçaklar üzerine yürümüştür vs.

Bu raporun her iki versiyonu da, Wenzel, **Codex Arpadianus**, V. XII, Supplementa, No:2, A ve B.'de verilmiştir. Verilen bu karışık bilgiler içinde bir gerçeğin esasının da yer alması kuvvetle muhtemeldir. Urech, Gureg, neredeyse bizim Yuri Konçakoviç gibidir.

¹⁰¹⁷**İpat. Let.**, s. 495-497; **Voskr. Let.** I. 123-132; İbn- El- Atir. **Z. A. N.**, I ve III. Böl., C. II, s. 661, 1854.; Abulgasi- Bayadur- Chan, **a.g.e.**, s. 331-314.

¹⁰¹⁸Kunik, "O Priznanii 1223 Vremenem Kalskoy bitvi", **Uç. Z. A. N.**, I ve III Böl., C. II, s. 760, 1854.

Moğollarla olan ilk çatışmada Kuman-Kıpçak başbuğları Danilo Kobyakoviç ve Yuri Konçakoviç öldürülmüşlerdir¹⁰¹⁹.

Daha sonraki birkaç yılda Moğollar hakkında hiçbir haber işitilmemiştir. Herşey yine eski halinde devam etmiştir. Kesilmiş olan ticarî ilişkiler yeniden başlamıştır¹⁰²⁰. Kuman-Kıpçaklar yine eskisi gibi Rus knezlerine yardım etmekte¹⁰²¹, Rus topraklarına sefer edilmesinin sözü bile geçmemektedir. Köten, Daniil ile dostane ilişkiler içerisinde olup, Konçak'ın kızı ile evli olan Vladimir İgoreviç'in oğlu İzyaslav Vladimiroviç ise devamlı olarak bozkırda, Kuman-Kıpçakların arasında yaşamaktadır. Ancak 1237 senesinde Rus topraklarının tahribatı başlamıştır. Artık bu yıkım için gelen bir Moğol birliği değil, Batu'nun komutası altındaki muazzam kuvvetlerdir. Kuzey Rusya'yı tahrip eden Moğollar, Kuman-Kıpçak bozkırlarını işgal etmişlerdir¹⁰²².

Artık Kuman-Kıpçak halkının kendi özgürlüğü uğruna son mücadelesi başlamıştır. Kuman-Kıpçak başbuğlarından biri olan Baçman, yapmış olduğu saldırılar ile Moğolları uzun süre rahatsız etmiştir. Beklenmedik bir zamanda aniden saldırıp, ganimetler ile ortadan kaybolmakta ve onların yaptığı takipten de kurtulmayı başarmaktadır. Onlar boşuna kendisini arayadursun, O İdil kıyılarındaki ormanlarda birliği ile saklanmakta ve devamlı olarak da sığındığı yeri değiştirmektedir. Mangu ve kardeşi Bucek sonunda ormanı kontrol etmeye karar verirler. Moğol savaşçıları etrafı kolaçan ederlerken, kampın kalıntılarını görürler ve hasta bir kadından Baçman'ın İdil üzerindeki adalardan birine çekildiğini öğrenirler. Nehrin sığ yerinde onu ele geçirirler. Kuman-Kıpçaklar beklemedikleri bir anda baskına uğratılır ve kılıçtan geçirilerek parça parça edilirler. Mangu'nun huzuruna getirilen Baçman, onun emri ile askerlerinin gözleri önünde başı gövdesinden ayrılarak öldürülür¹⁰²³. Kuman-Kıpçakların Moğollarla olan mücadele tarihinden tarafımıza ulaşan yegâne bilgi budur. XIII. yüzyıl seyyahlarından ve Kuman-Kıpçak ülkesini Kiev'den İdil'e kadar geçmiş olan Plano Karpini, burada yaşayan Kuman-Kıpçakların Moğollar tarafından köklerinin kazındığını; bazılarının bu ata

¹⁰¹⁹Nikon. Let. II. 350.

¹⁰²⁰ Bkz.: Daha önce yazılanlar.

¹⁰²¹İpat. Let., s. 408, 503, 507; 513, 514, 515, 516.

¹⁰²²A.g.e., s. 520.

¹⁰²³D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, II, s. 112.

yurtlarından kaçıp gittiğini, diğerlerinin köle yapıldığını; kaçıp gidenlerden pek çoğunun da yine Moğollara geri dönmüş olduğunu anlatmaktadır¹⁰²⁴.

1223 katliamının hemen ardından Kuman-Kıpçaklar Güney Rusya bozkırlarını terk etmeye başlamışlardır. Bunlardan bir kısmı Kafkasların ardına çekilmişlerdir. Derbent hakimine, erzak satın almak için izin almak üzere başvurmuşlar, arada anlaşmazlık çıkmış ve Kuman-Kıpçaklar hile ile Derbent şehrini ele geçirmişlerdir. Ardından Gürcü bölgelerini talan etmeye başlamışlardır. Etraftaki Müslümanlar, Lezginler ve Gürcüler ile olan pek çok hadiseler neticesinde Kuman-Kıpçaklar mağlup edilmişlerdir. Hayatta kalanlar köle yapılmış, öyle ki, Şirvan Derbentinde¹⁰²⁵ onların köleleri en düşük fiyata satılır olmuştur¹⁰²⁶. Daha sonraları sürgünlerin daha da artmış olduğu açıktır.

1237 senesinden sonra Kuman-Kıpçakları Rusların arasında görmekteyiz. Artık tamamen Rus knezlerine bağlı buldukları anlaşılmaktadır. Daniil Romanoviç Galitskiy, Litvanya'ya Yatvyaglar üzerine yapmış olduğu seferlerde, onları hafif süvari olarak kullanmıştır¹⁰²⁷. Galiç'in kime ait olacağı probleminin nihai olarak çözüldüğü meşhur Yaroslavl Savaşında da yer almışlardır. Burada Kuman-Kıpçakların tamamen Daiil'in egemenliği altına girmiş olduklarını görmekteyiz. "İleri doğru giden Polovetsler, giderken onların (düşmanların) sürülerini gördüler, nehir civarında onların koruyucuları da yoktu. Polovetsler knezin emri olmadan, onları yağmalayıp çalıp götürmeye cesaret edemediler"...Eskiden, knezler tarafından yardım için kiralandıkları zamanlarda, hiç izin verilmesini beklemezlerdi ve hiç de bu kadar insafli değillerdi. Bu dönemde Kuman-Kıpçakların nerede yerleşmiş olduklarını söylememize imkan sağlayacak herhangi bir veri mevcut bulunmamaktadır. Daha önceden akrabaları Kara-Kalpahlıların yerleşmiş oldukları yerde, yani Ros Irmağı civarında topraklar almış olduklarına dair belge bulunmaktadır. Ancak onların bu dönemde bu yerlerde olan yerleşimleri çok gerilere,

¹⁰²⁴Yazıkov, **Puteşestviya k Tataram**,s. 25.

¹⁰²⁵ Şirvanşahlar Devleti: Günümüz Azerbeycan ve kısmen de Dağıstan topraklarında 861-1538 yılları arasında, Abbasi Emiri İbn Mazyad El-Şeybani tarafından kurulmuş olan devlettir. Sınırları doğuda Derbent'ten Hazar Denizi boyunca Kür Irmağı havzasına kadar uzanmış, batıda dönem dönem Gence ve Şaki, Karabağ, Beylegani'yi de içine alacak şekilde genişlemiştir. Başkenti Şamahı ve bazı dönemlerde de Bakü olmuştur. Nüfusu Araplar, Tatlar ve Türklerden oluşmuştur (ç).

¹⁰²⁶ İbn-el-Atir, **Z. A. N.**, I den III Böl.,C.II., 1854

¹⁰²⁷**İpat. Let.**,538, 542, 543.

Svyatopolk İzyaslaviç'in Knezliğine, yani XI.yüzyılın sonlarına kadar gitmektedir. Neseplerini, Svyatopolk'un kayınpederi olan Kuman-Kıpçak Başbuğu Tugorhan'dan üreten, Polovets-Rojinovskiy Knezlerinin soyunda devam ettirmişlerdir. XIV. yüzyılda Kiev Knezi Vladimir Olgerdoviç tarafından Polovets-Rojinskiy'lerden Yuri İvanoviç'e verilmiş olan tapu belgesinde şöyle denilmektedir: "Onun atalarından gelen Udel'i: Ataları *Tugorhan ve Kariman* olarak, ve onlardan sonra gelen diğerleri, *Ros Irmağında, Rostovits ve Kamenitsırmakları boyunda*, Skvira denilen şimdi ise Povetşizna denilen yeri tutmuşlardır"¹⁰²⁸. Bahsedilen belge olayı çok eski zamanlara götürmüştür ancak, gerçeğin kendisinin, tarafımızdan verilen, Yıllık bilgilerinden görüldüğü gibi olduğuna şüphe yoktur. Porosiya'ya yerleştirilmiş olanlar Tugorhanovlar değil, Moğol istilasından sonra Rus bölgesine gelmiş olan Kuman-Kıpçaklardır.

Kuman-Kıpçakların, Özü ve Tuna ırmakları arasında yaşamakta olan kısmı ise kurtuluşlarını Balkan yarımadasında aramışlardır. Georgios Akropolites'in¹⁰²⁹ anlattıklarına göre, Kuman-Kıpçaklar kadın ve çocukları ile birlikte, içine saman doldurulmuş deriler üzerinden Tuna Nehrini aşmışlar, Bulgaristan'ın içerisinden geçmişler ve bütün Makedonya'yı işgal etmişlerdir. Etrafı korkunç derecede harap edip bölgeyi kısa süre içinde çöle çevirmişlerdir. Tahkimatı güçlü olmayan ufak şehirleri ele geçirip yağmalamışlar, buralarda yaşayanları öldürmüşler ya da esir edip götürmüşlerdir. Bu tutsaklar Adrianopol¹⁰³⁰, Didimotike¹⁰³¹ ve diğer büyük şehirlerde satılmıştır¹⁰³². Nicephorus Gregoras da, Kuman-Kıpçakların on binden az olmayan sayılarda hareket ettiklerini anlatmaktadır. İmparator İoannes, onlara zengin hediyeler göndermiş, bazılarını da pozisyonlarına uygun nişanlarla kendi tarafına çekip Bizans ordusu içerisine dahil etmiştir. Kuman-Kıpçaklara yerleşmeleri için

¹⁰²⁸Edward Rulikowski, **Opis Powiatu Wasylkowskiego**, Warszawa, et. 33-34, 1853: "a oddzial jego przodkowski, Skwirski, jaco przodki jego: Tugorhan i Karymam i inne po nich odzierzeli, na Rsi, po Rastavicy i Kamienicy, który swano Skwira, a teraz Powietszczyzna".

¹⁰²⁹ Georgios Akropolites (1217-1282): Bizanslı devlet adamı, diplomat, hatip. XIII. yüzyıl Bizans Tarihçilerinin en önemlilerinden biri olup, İznik İmparatorluğu tarihini aydınlatan eserleri ile ünlüdür. Eserinin ilgili bölümleri Türkçeye de çevrilmiş olup, bkz.; Georgios Akropolites, **Vekayinâme**, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008 (ç).

¹⁰³⁰Adrianopol: Edirne (ç).

¹⁰³¹ Dimetoka: Batı Trakya'da Türkiye sınırına 12 km. mesafede bulunan ilçe merkezi (ç).

¹⁰³²Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου, τοῦ μεγάλου λογοθέτου, **Χρονικὴ Σογγραφίη**, s.58-59, Bonnae, 1837.

farklı yerlerde: *Trakya, Makedonya, Anadolu'da Büyük Menderes Nehri boylarında ve Frigya'da*¹⁰³³ topraklar dağıtmıştır.

Daniil Romanoviç Galitskiy'in kayın pederi, Macar Kroniklerinin Kuten diye adlandırdığı ünlü Köten ise, bozkırlarda uzun süre tutunamamış ve kendine bağlı Kuman-Kıpçak boyları ile beraber atayurdunu terk etmeye karar vermiştir. Köten'in, ilk önce tek olarak dilini öğrenmek üzere Macaristan'a gelmiş olduğuna dair bilgi de mevcuttur¹⁰³⁴. Bunun ardından, eğer kendisine yerleşmesi için toprak ayrılacak olursa maiyeti ile birlikte Hıristiyanlığı kabul edeceğine dair haber göndermiştir. Macar Kralı IV. Béla, Kuman-Kıpçakların yerli halk ile çatışmasını önlemek üzere onlara misyonerler verir ve kendi hareketine yasal bir görüntü oluşturmak için devletin ileri gelenlerinin oluşturduğu meclisi toplayarak onlara, Köten'in kabul edilip edilmeyeceği sorusunu sorar. Baronlar buna olumlu yönde karar verirler. Macaristan'a geldiğinde Köten ve yakın çevresindekiler vaftiz edildiler¹⁰³⁵. Kuman-Kıpçaklara Tuna ve Tisa ırmakları arasındaki yerler, Keros Irmağı boyu ile Temse ve Maros ırmakları arasındaki topraklar ayrılmıştır¹⁰³⁶. Bir kere yerleştikten sonra Kuman-Kıpçaklar hızlı bir şekilde kendilerine önemli bir yer edindiler ve Macar tahtının varisi olan V. Stefan, Kuman-Kıpçak Başbuğu Köten'in kızı ile evlendi¹⁰³⁷.

Mısır'a giden ve Sultan Melik Mandibron'un hizmetinde bulunan XIV. yüzyıl İngiliz seyyahlarından Mandeville¹⁰³⁸, şunları anlatmaktadır: "Buradan¹⁰³⁹, belli bir sayıda Kuman-Kıpçak bir zamanlar Mısır'a gelmiştir. Bunlar artarak öyle

¹⁰³³ Νικηφόρου τοῦ Γρηγόρα ρωμανικῆς, *ιστορίας λόγος*, Bonnae, I, 36-37: «χώρας ἀλλοις ἀλλας διανεμάμενος εἰς κατοικήσιν τοῖς μὲν κατὰ Θράκην καὶ Μακεδονίαν, τοῖς δὲν Ἀσία κατὰ Μαίανδρον καὶ Φρυγίαν»

¹⁰³⁴ Comes Géza Kuun, *Codex Cumanicus*, s. LXI.

¹⁰³⁵ Rogerius, *De Destructione Hungariae per Tartaros Facta*; Schwandtneri, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Vindobonae, I, 294, 296-7, 298-9, 1746 ; Pray, *Annales Regum Hungariae*, s. 251.

¹⁰³⁶ IV. Béla'nın torunu, IV. Stefan'ın oğlu olan Ladislav-Polovets tarafından verilen 1279 tarihli anayasada şöyle denilmektedir: "et quia copiosa multitudo Comanorum copiosum terrae spatium capiebat, statuimus, ut hi, qui cum generatione sua *inter Danubium et Titiam, at juxta fluvium Kriss, vel inter flumina Tymus et Marus*, aut circa eadem descenderant, et non alias, sed super eisdem fluminibus seu locis, sive terris, super quibus primitus quamlibet generationem cum suis tabernaculis *Dominus Bela Rex, avus noster, illustris Rex Hungariae, inclytae recordationis, descendere fecerat, ibi et nunc descendant et resideant*" (Fejer, *Codex Diplomaticus*, v. V, pars 2, s. 512-518).

¹⁰³⁷ Comes Géza Kuun, *Codex Cumanicus*, s. XXX.

¹⁰³⁸ Sir John Mandeville: *The Travels of Sir John Mandeville* isimli seyahat notlarının derleyicisi olarak kabul edilen kişi. Bu notlar muhtemelen ilk olarak 1357-1371 yılları arasında yayımlanmıştır. Hiçbir güvenilirlik taşımayan seyahatlerinin anlatımı, sık sık masalımsı özellikler taşımasına rağmen muhtelif dillere çevrilip büyük popülerlik kazanmıştır. Yazar kitabın önsözünde, kendisinin bir şövalye olduğundan ve İngilterede doğup büyüdüğünden bahsetmektedir (ç).

¹⁰³⁹ Kumanya'dan bahsetmişti.

güçlenmişlerdir ki, yerli halk üzerinde egemenlik kurmuşlar ve kendi aralarından Sultan Melik Mandibron'u başa geçirmişlerdir"¹⁰⁴⁰. Bunun teyidini, vermiş olduğu bilgilerden şüphe duyulmayan güvenilir yazar Georgios Pahimeros'da¹⁰⁴¹ bulmaktayız. Pahimeros, Mısır Sultanının, Bizans İmparatoru ile Mısır gemilerinin, köle satın almak üzere Azak Denizi kıyılarına serbestçe yanaşması konusunda bir ticaret anlaşması yapmış olduğunu anlatmaktadır. "*Sultanın kendisi de Kuman-Kıpçaklardan gelmiş olduğu için, etrafına kendi soyundan olan kişileri toplamaya çalışmaktaydı*"¹⁰⁴². Demek oluyor ki, satın alınan köleler, Kuman-Kıpçak boylarından gelmekteydi. Ebeveynlerin çocuklarını satıyor olmaları da dikkate şayandır. Bölümümüzü XIV. yüzyıl Arap yazarlarından İbn-Yahya'nın sözleri ile bitirelim: "Kıpçak Türkleri (Polovetsler), der, dindarlıkları, cesaretleri, hareketlerinin çabukluğu, endamlarının güzelliği, yüz hatlarının doğru orantısı ve soylulukları ile diğer Türklerden farklılık göstermektedir. *Mısır'a Sultanlar ve Emirler de vermişlerdir* ve bu İmparatorluğun ordusunun en büyük kısmını oluşturmuşlardır. Kemal'in oğlu olan Nedim-eddin-Eyüp, Kıpçaklardan kölelerin bulunup getirilmesinde büyük çabalar harcamış olup, onlar ise tahtı ele geçirmekte gecikmemişlerdir. Bu hükümdarlar, kendi ülkelerinden olanlara karşı duydukları sadakat nedeniyle, onlardan çok sayıda kişiyi yanlarında topladılar ve kısa süre sonra Mısır, ülkede hakim gücü oluşturan bu yabancılarla doldu. Ordunun başına getirilip, en üst makamlarda görevlendirildiklerinde, kendilerini İslamizmin ateşli savunucuları olarak gösterdiler"¹⁰⁴³.

¹⁰⁴⁰«De istis Commanis uenit olim fugata quaedam pluralitas populi usque in terram Aegypti, quae ibidem succreta nunc ita invaluit, ut suppressis indigenis videatur regnare: Nam et de seipsis constituerunt hunc, qui modo est Soldanus, Melech Mandibron»; Mendeveille, **Hakluyt's Collection**, C. II, s.122, London, 1810.

¹⁰⁴¹ Georgios Pahimeros (1242- ö. Yaklaşık 1310). Bizanslı tarihçi ve filozof. İznik'te doğmuş olup, İstanbul'un Latinlerden geri alınmasını mütekip, buraya yerleşmiş ve burada hukuk öğrenimi görmüştür. En önemli eseri Georgios Akropolites 'in yazdığı Tarih kitabının devamı niteliğinde yazmış olduğu Bizans Tarihi kitabıdır. *Relations Historiques* adı ile Fransızcaya çevrilmiş olan eserin Türklerle ilgili kısımları Türkçeye de çevrilmiş olup, bkz.: Georges Pachymeres, **Bizanslı Gözüyle Türkler**, çev. İlcan Bihter Barlas, İlgil Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

¹⁰⁴²Γεωργίου του Παχυμερης, **Μιχαηλ Παλαιολογος**, I., Bonnae, 1835.

¹⁰⁴³**Notices et Extraits des Manuscrits**, C. XIII, s.267- 268.

Ekler:

(Sayfa 72.)*

Torçesk ve ona komşu diğer şehirler hakkındaki efsaneler, Revyakin tarafından, Kiev. Gub. Ved.1862 no:33 ve 34. te yayınlanmıştır. Hikâye Ukrayna dilinde olup, kolaylık sağlamak açısından Rusça olarak aktarıyoruz. “Burası, (Torçesk) bir zamanlar *Kiev’de, Krasna’da, Tripol’de* knezlik yapmış olan knezlerin zamanlarından, yani belki bin yıldan beri mevcut bulunmaktadır.Peçerskiy Manastırında bu şehre dair kanun ve kayıtlar durmaktadır. Şehrin çok güçlü olduğu söylenir. Düşmanların (o zaman bu bütün bir boydur) onu ele geçirmesi mümkün değildi. Nereye gidiyorsunuz, bu kadar yükseğe tırmanılabilir mi? Tümseklerle tırmanmaya başladığınızda Torçeskliler bu tümseklerin tepesinden, aşağı kütükler yuvarlamaya başlıyordu. Böyle birçok kütük ittikten sonra tekrar siperlerine geri dönüyorlardı. Burasını ancak hile ile ele geçirdiler. Stugna Irmağından *Çumaklar*¹⁰⁴⁴ su getirdi. Yani *Çumakların* yardımı ile şehri ele geçirdiler. Torçesklilerin yardımına knezler geldi gelmesine de, bunlar kendi aralarında müzakerelere, tartışmaya koyuldular. Bu arada Türk boyu müzakereyi falan düşünmeden üzerlerine saldırdı ve onların hepsi Stugna Irmağını geçmeye çalışırken burada boğuldular. Bozkırlılar knezleri müzakereye gerek görmeden geri püskürttükleri için, buradaki köyümüzün adı, buna nazire olarak *Bezradiçler*¹⁰⁴⁵ olmuştur. Bizimkiler danışıp, müzakere ede dursunlar, müzakerede bulunmayanlar onları işte böyle öldürdüler. Torçeskten geri çekilmediler, şehirdekilerin yiyecek ve içecek hiçbir şeyleri kalmayınca kadar etrafını iyice kuşattılar. Su dışarıdan getirildi. Bu arada bozkırlılar yüz elli kadar çumak arabası ele geçirip bunları hazırladılar. Bunlardan ilkine *un* yüklediler, kalanlarına ise kendileri binip saklandılar. Daha sonra da, muhtemelen gece vakti, şehrin kapılarına gelip, size yardım olarak erzak getirdik, dediler. Torçeskliler, bozkırlıların gözcülerinin etrafta olduklarını ve erzakı ele geçireceklerini düşünerek hemen onlara şehrin kapılarını açtılar. İşte “Torçesk böyle alındı”.

¹⁰⁴⁴ Çumak, (çoğul: Çumaki): Eski dönemlerde, günümüz Ukrayna ve Güney Rusya bölgelerinde yaşamış olan, Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarından tuz, balık gibi veya başka ticaret merkezlerinden aldıkları malları öküz arabaları ile bu merkezlerden uzak yerleşim bölgelerine, pazarlara taşıyan ve satan tacirlere verilen isim.

¹⁰⁴⁵ Bezradiçi: (Ukraynaca) müzakere etmeyenler, danışmayanlar.

*Belirtilen sayfa numaraları, yazarın orijinal eserinde belirtmiş olduğu gibi yazılmış olup, açıklaması yapılan konun eserde geçtiği sayfa numarasını göstermektedir.

Bu halk hikâyesini, yıllık anlatımı ile karşılaştırdığımızda, halkın hafızasının gücü, efsanenin nasıl yalın bir şekilde, doğru ve güvenilir olarak nesilden nesile aktarıldığı, o dönemde yaşamış olan yıllık yazarı tarafından bize aktarılan olayın önemli ve ayırıcı özelliklerinin nasıl anlaşılır şekilde muhafaza edilmiş olduğu karşısında ister istemez şaşkınlığa düşeriz. Bu efsanenin İpatyev Yıllığında 1093 senesi altında bulunan Torçesk'in alınışı konusundaki anlatımı ile karşılaştırılması konusunu, Revyakin ve Stoyanov "XI. Yüzyıldaki OlayHakkında Güney Rusya Şarkısı" adlı makalelerinde ele almışlardır. Kanaatimizce, her ne kadar Azak'ın ele geçirilmesine dair şarkıyı 1093 senesindeki olaya tarihlemek zor olsa da, Torçesk'in alınışına ilişkin halk hikâyesinde herhangi haricî, kitaptan bir etkilenme olduğunu aklımıza getirmemizin bir dayanağı yoktur. Mesela, yazılı kaynakta bulunması gerekli isimlerin hiç biri bu hikâyede yoktur. Böyle bir hikâye halka mal olduğunda, o artık halkın ağzından öyle bozuk ve karmaşık bir şekilde çıkar ki, içerisinde halka yabancı olan bir unsur var ise bu açıkça görülecek durumda olur. Bu tamamen basit ve yalın halk hikâyesini Kolomyts'in, Zaporojiye'nin kökenine dair efsane ile bağlantılı olan Rurik hakkındaki hikâyesi ile karşılaştırdığımızda, daha önce söylediklerimiz konusunda tamamen ikna oluruz. 1093 senesinde Stugna'da yapılan savaşa dair halk hikâyesi, *Bezradiçi* ismini taşıyan köyün bulunduğu yerle ilgilidir. Dışarıdan ekleme olan kitap anlatımı değil, bu köyün adı böyle uzak bir döneme ait bu efsanenin halkın hafızasında kalmasına imkân vermiştir. Daha doğrusu biz, bu efsanenin tamamen Torçesk'i kastettiğine dair olan düşünceye katılmıyoruz. Burada Torçesk efsaneden değil de yıllıkta verilmiş olan bilgilerden yola çıkılarak tayin edilmektedir. Eğer yıllık yazarı bize 1093 senesinde olan bu olay konusunda böyle detaylı bir anlatım bırakmamış olsaydı, bizim de bu halk hikâyesini biçimlendirmeye hakkımız olmazdı. Çünkü bazen halkın hafızası, çok eskiden meydana gelmiş olan olayları, tarih olarak onların hiç olmadığı yerlere bağlama eğilimi gösterebilir. Bu düşüncemizi teyit etmek üzere şu Ukrayna efsanesini de gösterebiliriz. Açıklamalarımızda Kuman-Kıpçak Başbuğu Bonyak'ın adına daha önce rastlamıştık. İşte onun hakkında da, Novograd-Volin bölgesindeki Dereviç köyünde yazılmış olan böyle bir efsane mevcuttur. Bu köyün yakınında, bu efsaneye ilişkin eski yerleşim yerinin kalıntısı da mevcuttur. "Çok eski zamanlarda, bir kalede oturan bir şövalye varmış. Onu *uyuz* Bonyak diye çağırırlarmış". Böylece Rusya'nın bu korkunç

düşmanın lākâbı bile günümüze kadar ulaşmıştır. “Aynı ayın 20’sinde, beşinci günde, günün birinci saatinde, Tanrı tanımaz, *uyuz*, yağmacı *Bonyak*, gelip Kiev’e saldırdı...”¹⁰⁴⁶. Yıllık, bu başbuğun Kiev üzerine yaptığı cesur saldırılardan birini işte bu şekilde anlatmaktadır. Halkın hayal gücü, bu başbuğun hayat tarzını canavarca unsurlar ekleyerek yeniden düzenlemiştir. Bu başbuğ bir kalede yaşamakta ve sıra ile kendisine getirilen insanları yemektedir¹⁰⁴⁷. Efsanenin farklı bir anlatımında da Kuman-Kıpçak başbuğu, Kozakların Polonyalılarla savaştığı dönemde yaşamış olan yiğit Gaydamak yapılmıştır¹⁰⁴⁸. Oysa Kuman-Kıpçak Başbuğu, Uyuz Bonyak, halk efsanesinde adının anıldığı bu yerlerde hiç bir zaman yaşamamıştır. Bu hikâye, efsanenin ilk haline nasıl zaman içerisinde yeni detayların ilave edilip biriktiğini ve hikâye kahramanının gerçek halinin nasıl zaman içerisinde halkın hafızasında kendi orijinal özelliklerini kaybedip, olağanüstü özelliklere bürünerek genelleştiğini göstermesi açısından son derece ilgi çekicidir. Halk, saldırıları esnasında tutsak aldıklarını ki bunların çoğunluk kısmı kendi anayurtları için ebediyen kaybedilmiş oluyordu, beraberinde götüren, atalarının bu korkunç düşmanın varlığını, tutsakları yediği şeklinde hatırlamaktaydı. Nesiller boyunca gittikçe artan şekilde geçmiş hayatın gerçekliğine dair özellikler ve eskilerde olmuş olan olaylar silinmekte, eski zamanlarda düşmanla yapılan savaşlar ve bunların nasıl yapılmış olduğuna dair hatıralar kaybolmaktadır. Geriye sadece, bir zamanlar halkı yiyerek tüketen bir düşmanın mevcut olduğuna, insanlar onunla baş edemedikleri için de bu düşmanın bazı olağanüstü güçlere sahip olduğuna dair belirli hatıralar kalmaktadır. Halk hikâyesinin gelişmesi bu aşamada sona ermemekte, halkın onun üzerinde çalışması, detaylar eklemesi daha da ileri gitmekte, hikâyenin katmerleşmesi, genelleşmesi sürmektedir. Artık düşmanın adı bile unutulmakta, şahsına(bunun bütün bir ulus ya da bir kişi olması önemli değildir) ve olaya dair son orijinal özellikler de silinmektedir. Düşmanla olan mücadeleye ilişkin hatıralar, halkın hafızasında devler ve yılanlar suretinde kişileştirilmiş olan tabiat güçleri ile tarih öncesi dönemde yapılan mücadeleye karışmaktadır. Bundan sonra da yerleşik nüfusun uzun süreli ve kanlı bir mücadeleye girmesi gereken tüm düşmanları, bütün

¹⁰⁴⁶ İpat. Let., s.162.

¹⁰⁴⁷ Dragomanov, *Malorusskie Narodnie Predaniya i Rasskazi*, Kiev, 1876, s. 224- 225.

¹⁰⁴⁸ Kostomarov, *Bogdan Hmelnitiski*, SPb., 1870, s. 180.

bir boyun çoğunluk kısmı, bu genel şekillerde ortaya çıkmaktadır. Böylece efsane artık bir halk destanı haline gelmektedir. Burada, Rus topraklarının koruyucuları ya yiğitler olarak kişileştirilmiş halde bütün Rus halkı olmakta;ya da bunlardan birinin kendi adına yaptığı kahramanlık halkın hafızasında yer edip daha sonra zaman içerisinde bildiğimiz genelleme sürecine maruz kalarak, gerçekten mevcut olan bir şahsiyet de olabilmektedir. Ancak destanda başka bir olgu daha vardır: düşmanlar ya yılan şeklinde olmakta ya da Tugarin¹⁰⁴⁹ gibi ortak bir karakter oluşmaktadır. Eski düşmanın ismi artık unutulmuştur. Aksakov şöyle demektedir: ”Halk, düşmanlarla yapılmış olan cesur savaflara dair eski şarkıları söylemeye devam ederken, onu yeni savaflara çağıran yeni düşmanlardan da endişe duymaktaydı. Bu yeni düşmanların simgeleri, halkın hayalinde olan eski düşmanların simgeleri ile yer değiştirmiştir”¹⁰⁵⁰. Aksakov, Veselovskiy, Pogodin, Buslaev ve diğerleri destanlarımızın eskiliğini kabul etmekte ve onlarda, Rus yaşamının başka bir döneminde yürütülmüş olan bozkırla mücadelenin epik yansımalarını görmektedir¹⁰⁵¹. XVII. yüzyılın başında Bogatırskoye Slovo (Kahramanlık Destanı) ‘nın serî olarak basımını yapan Barsov şöyle demektedir: “Bu destan bir yönü ile destanlar devresine, Kiev Rusya’sının bozkır ile mücadelesi dönemine ilişkindir ve bu açıdan Kiev kahramanlığının genel kişilikleri ve açık bozkırda Tanrı tanımayanlarla savaşarak bütün bozkırlı boyuna gözdağı vermek isteyen ve Moğol kuvvetlerini kesen şanlı yiğit İlya Muromets ve arkadaşları ile sıkı şekilde bağlantılıdır. Halk destanının bütün bu karakter özelliklerinin Kiev Rusya’sının bozkır ile mücadelesi dönemine ilişkin olduğu açıktır. Öte yandan ve daha da önemlisi, basılmış olan bu destan, taşıdığı esas anlamı itibarıyla Kiev’in Bizans üzerine saldırısı dönemine dair halk destanları devresine aittir”¹⁰⁵². Destanın bu açıdan olan önemini bir yana bırakarak, sadece bozkırla olan mücadele konusu üzerinde duracağız. Bezsonov, destanın izlerini Rus Yıllıklarında da görmektedir. “Halkın destan yaratıcılığının, Vladimir’den sonra Moğollar’a kadar

¹⁰⁴⁹ Tugarin, Tugarin Zmeyeroviç: Rus Halk destanları ve masallarındaki, Rus yiğitlerinin savaştıkları kötü karakter. Adının Kuman-Kıpçak Han’ı Tugorhan’dan geldiği ve Rusların onunla yaptıkları savaşların bozkırlılarla olan mücadelelerini anlattığı görüşü de bulunmaktadır (ç).

¹⁰⁵⁰ Aksakov, “Bogatiri Vremen Velikovo Knyazyia Vladimira po Russkim Pesniyam”, **Russkaya Beseda**, C. IV. s.4, 1856.

¹⁰⁵¹ Mesela bkz.: Buslayev, **Russkiy Bogatırskiy Epos**, R.V., 1862, T.41; Pogodin, **J.M.N.P.**; Veselovskiy, **Yujnorusskie Bilini**, SPb., 1881; Aksakov, Belirtilmiş olan makalesi; Barsov **Bogatırskoe Slovo**, SPb., 1884; ve diğerleri.

¹⁰⁵² Barsov, **Bogatırskoe Slovo**, s. 9-10.

olan knezler döneminde de devam eden hayattan pek çok malzeme, pek çok şiirsel unsur ve karakterler alarak ara vermeden devam etmiş olduğu konusunda şüpheyeye yer kalmayacak şekilde ikna oluruz¹⁰⁵³” diye ifade etmektedir. Bütün destanları inceleyip, bozkırla mücadelenin onlardaki yansımalarını gösterme şansına sahip değiliz. O yüzden sadece Aziz Vladimir döneminden günümüze kadar gelmiş olan bir halk destanı üzerinde durabileceğiz. Bu Knez, daha önce de bahsetme fırsatı bulduğumuz üzere, Peçeneklere karşı zorlu bir mücadele yürütmek durumunda kalmıştı. Peçeneklerin 993 senesinde Pereyaslavl Knezliği üzerine olan saldırı olayı ile bağlantılı, yani XII. yüzyıldaki Yıllıkların derlenmesine gelinceye kadar olan yüz yılı aşkın sürede, halkın kahramanlık efsaneleri vardı. Bu efsanede tamamen muhafaza edilmiş tarihi gerçekler de bulunmaktadır. Mesela; halkın düşmanının ismi, olayın geçtiği yerin adı, gündelik yaşama dair özelliklerin tamamı mevcuttur. Halkın hayal gücü henüz, kahramanların şahsî özelliklerinin oluşturulması ile sınırlıdır. Tamamını vermeyi gerekli gördüğümüz efsane şöyledir: ”...Peçeneklerin hepsi Sula'nın kıyısı boyunca geldiler; Volodimer onlara karşı yürüdü ve bugünkü Pereyaslavl olan Trubej gecidinde karşılaştılar. Volodimer ırmağın bu yakasında durdu, Peçenekler de öbür yakasında. Ne onlar bu yakaya geçmeye çalıştı, ne de diğerleri öbür yakaya geçmeye çalıştı. Peçenek Başbuğu nehrin kıyısına doğru geldi ve Volodimer'i çağırarak ona şöyle dedi: ” Sen kendi adamlarından birini çıkar, ben de benim adamlarım arasından birini çıkarayım, onlar dövüşsünler. Eğer senin adamın benimkini yenerse, üç yıl sizinle savaş yapılmayacak, ama bizim adamımız sizinkini yenerse, üç yıl savaş yapılacak” ve hemen geri dönüp gitti¹⁰⁵⁴. Kendi tarafına dönen Volodimer, askerleri arasına haberciler göndererek şöyle söyledi: “Aranızda Peçenekle dövüşecek bir adam yok mu?” Hiçbir yerde kimse çıkmadı. Sabaha Peçenekler geldiler, kendi adamları da geldi ve bizim adamımız yoktu. Volodimer bundan çok kederlendi ve bütün askerleri arasına tekrar haber gönderdi. Yaşlı bir adam geldi ve ona şöyle dedi:” Knez, benim evde kalan ufak oğlum vardır, ben diğer dört oğlumla geldim, o evde kaldı. Çocukluğundan beri kimse onu yenememiştir. Bir gün onu azarladım, deri eziyordu, bana öfkelenildi ve deriyi

¹⁰⁵³ **Pesni, Sobranniya Kireevskim**, M., 1862 ,Ç.,VI, s. CXXXII- CXLVI.

¹⁰⁵⁴ Burada yıllık metninde yer alan ufak bir yer değiştirmeye göz yumuyoruz. Kopya eden orada yanlışlık yapmıştır.

elleriyle parçaladı”. Bunları dinleyen knez çok memnun oldu ve onu getirmeleri için atlılar gönderdi. Onu kneze getirdiler ve knez ona olanları anlattı. O da şöyle dedi: “Knez! Onunla kapışabilir miyim bilmiyorum, ama beni deneyebilirsiniz. Burada büyük ve güçlü bir boğa yok mu?” Güçlü bir boğa getirdiler. Boğayı kızdırmalarını söyledi; üzerine kızgın demir koyarak boğayı saldırdılar. Boğa onun önünden koşarak geçerken o boğanın böğrüne eliyle yapıştı ve tuttuğu yerdeki deriyi etiyile birlikte kopardı. O zaman Volodimer ona şöyle dedi: ”Onunla dövüşebilirsiniz”. Ertesi sabah Peçenekler geldiler ve şöyle seslendiler: “Adamınızı getirdiniz mi? İşte bizimki burada”. Volodimer o gece askerlerine zırhlarını giymelerini emretmişti. Peçenekler, iri cüsseli, korkunç biri olankendi adamlarını ortaya çıkardılar ve Volodimer’in adamı da ortaya çıktı. Onu gören Peçenek güldü çünkü o orta cüsseli biriydi. İki ordu arasındaki mesafe ölçülerek iki dövüşçü birbirlerinin karşısında durdular. İkisi kapıştılar ve birbirlerini sıkmaya başladılar. Peçenek askerini eli ile sıkarak boğdu ve yere fırlattı. Sonra Ruslara seslendi. Peçenekler ise kaçtılar. Ruslar onların peşine düştü, kovaladılar, yakaladıklarını öldürdüler. Volodimer buna çok sevindi ve bu geçidin olduğu yere bir şehir kurarak buraya, gencin burada kazandığı şerefe istinaden, Pereyaslavl adını verdi. Volodimer o gence ve babasına büyük rütbe verdi”¹⁰⁵⁵. Önümüzdeki bu hikâyede, korkunç savaşa dair ve bunun geçtiği yer ile olan bağlantısı, Bizans’la yapılmış olan resmî belge, bu şehrin çok eskiden beri, halkın hayal gücünün yetmediği döneme kadar eskilerden beri, mevcut olduğunu gösterse bile, insanların Trubej’deki şehrin adının kaynağını açıklama gayesini gösteren bir halk efsanesi bulunmaktadır. Burada, iki duruma dair hatıraların birleşmiş olduklarını görürüz. Aziz Vladimir’in girişmiş olduğu şehirlerin inşa edilmesi konusu halkın halen hafızasındadır. İnsanlar, Pereyaslavl’ın kuruluşunu, bir zamanlar istihkâmların yapılışı ile Peçeneklerle olan mücadeleyi iki efsanede birleştirmek suretiyle, o döneme taşımışlardır. İşte efsane bu halde XII. yüzyıla kadar gelmiştir. Ancak Aziz Vladimir tarafından yapılan istihkâmlar, sadece şehirlerden ibaret değildir. Daha önce de görmüş olduğumuz üzere, istihkâmlardan oluşan bir savunma hattı kurmuştur¹⁰⁵⁶. Bu konudaki hatıralar şüphesiz XII. yüzyıla kadar

¹⁰⁵⁵ İpat. Let., s.83-85.

¹⁰⁵⁶ Bkz.: III. Bölümün başı ve V.B Antonoviç’in makalesi: “Zmievi Valı v Predelah Kievskoy Zemli”, Kiev. Starina, Mart, 1884.

gelmiştir. Bu savunma tümseklerinin ve devrilmiş ağaçlarla oluşturulan barikatların halkı yine aynı düşmana, Peçeneklere karşı korumaya yönelik olduğu unutulmamıştır. Zaman içerisinde tarihî detaylar kaybolmaya başlamıştır. Her şeyden önce ve hepsinden daha doğrusu ve kolay olan Pereyaslavl hakkındaki hatıralardan bir efsane çıkmasıydı. Bunun özellikle de Moğol istilasından sonra, bozkıra karşı bir kale olarak bu şehrin bir öneminin kalmadığında, ikincil önemdeki şehirler mertebesine indiğinde olması gerekiyordu. Halkın hafızasına göre mümkün olmayan bir durum ortaya çıktı; yer olmayan bir efsane olması gerekiyordu. Ancak efsane bu şekilde kalamadı. Aziz Vladimir zamanından kalan istihkâmlar halen durmaktaydı. Yüzyıllar boyu bozulmadan kalmış ve Peçeneklere karşı mücadelenin anıtları olarak devamlı hizmet etmiş heybetli yapılara olduğu gibi bu istihkâmlara da yine aynı Peçenekler hakkındaki efsanenin eklenmesi gerekmiştir. Bu surette, kanlı savaşa ilişkin iki hatıranın, Yan Usmoşvets ve tahkimatların birleştirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Belki bundan önce belki de bununla aynı zamanda olmak üzere, halkın hafızasından düşmanın adı, onun şahsi özellikleri kaybolmuş, sadece bir düşmanın olduğu; bununla dövüşen bir yiğidin bulunduğu ve savunma için de bu istihkâmların yapılmış olduğu kalmıştır. Savaşın kendisinin olduğu gibi bu düşman da, tabiat kuvvetleri özelliklerini aldığı, doğaüstü yeteneklere büründüğü tarih öncesi dönemlere götürülmüştür. Artık kahraman bir halka ya da diğer gerçek bir düşmana karşı değil, mitolojik bir yılanı karşı savaşmaktadır. Efsanenin detayları değişmekte ancak esası aynı kalmaktadır. Bu şekilde efsane, halkın arasında günümüze kadar gelmiştir. Büyük Rusya'da da Nikita Kojemyaka hakkında anlatılan bir hikâye mevcuttur. «*Kiev yakınlarında, der hikâye, her haneden güzel bir kız olmak üzere, halktan zorla bir çok kişiyi alıp götüreren bir yılan ortaya çıkmıştı*». Bir gün sıranın, çarın güzeller güzeli kızına geldiği anlatılır. Yılan onu yemeğe kıyamaz. Kız yilandan, kimin ondan daha güçlü olduğunu öğrenmeye çalışır. Yılanın korktuğu tek yiğit *Nikita Kojemyaka*'dır. *Çarın bizzat kendisi ülkesini bu zalim yilandan kurtarmasını istemek üzere bu bahadırı bulmaya gider. Bu esnada Nikita derileri karmakta, elinde on iki deri tutmaktadır. Çarın kendisine doğru gelmekte olduğunu görünce* korkudan zangırdamaya, elleri titremeye başlar ve *elinde tuttuğu on iki deriyi parçalar*». Nikita çarın ricasını kabul etmez. Ancak kendisine beş bin çocuk gönderildiği vakit ülkesini kurtarmaya karar verir. Savaş başlar. *Nikita yılanı yere*

sermiştir. Yılan aman dilemeye başlar: «gel bütün dünyayı aramızda eşit şekilde pay edelim: sen bir yarısında yaşarsın ben de öbür yarısında yaşarım». «Tamam, der Nikita, sınırları yapalım». Sonra, Nikita üç yüz pudluk¹⁰⁵⁷ bir saban yapar ve yılanı bu sabana koşar. Sonra da Kiev'den başlayarak sınırı saban ile sürmeye başlar». Daha sonra Kojemyaka denizi de sabanıyla ikiye bölmek için yılanı denize sürünce yılan da boğulur. Bu sabanın yapmış olduğu tümsek şimdi bile görülmektedir. Yüksekliği iki sajendir. İnsanlar etrafını sürmekte ama tümseğe dokunmamaktadır. Hiç kimse bu tümseklerin neden olduğunu bilmemekte, onlara val denilmektedir¹⁰⁵⁸».

İşaretli yerlerde okuyucu, bu hikâyenin asıl unsurlarının, Yan Usmoşvets'in Peçeneklere karşı savaşını anlatan efsanedekilerle aynı olduğunu görecektir. Gördüğümüz üzere kuzeyde de bu efsane güneyde olduğu gibi saban izleri yani vallar'ın mevcudiyeti ile bağlantı kurmaktadır. Oysa güneyde bu yapılar efsanelerin etrafında toplandığı esas noktayı teşkil etmektedir. Fundukley'in¹⁰⁵⁹ aktarmış olduğu, valların ortaya çıkışlarına dair anlatılanlarla bağlantılı efsanelerin farklı çeşitleri bulunmaktadır. Onlardan bir tanesini ele alalım. Derler ki, bir zamanlar yüz tane başlı olan bir yılan ortaya çıkmış ve etrafı tahrip edip insanları yemeğe başlamış. Onu öldürmeye teşebbüs eden birçok kişi ortaya çıkmış ancak bunlar kendi cesaretlerinin kurbanı olmuşlar. Kendilerini ölümden kurtarmak isteyen yerli halk sonunda yılanla müzakereye girişmiş ve her ailenin ilk doğan çocuğunu ona vermeyi taahhüt etmiş. Gel zaman git zaman sıra çarın kızına gelmiş, kurtuluş yokmuş. Kazanacak kişiye ödül olarak ülkenin yarısı vaat edilmiş ama kimse yılanla savaşmaya cesaret edememiş. Sonunda Kuzma adında bir yiğit ortaya çıkmış. Prensesin akıbetini duymuş ve onu kurtarmaya karar vermiş. Sonunda kendisine dost olan yer altı çarlarının yardımları ile yüz başlı yılanı yenmiştir. Daha sonra ödül olarak kendisine verilen araziye almış ve öküz yerine bahsedilen yılanı koştığı pulluk ile burasını sürmüştür. Devasa pulluğun meydana getirdiği saban izi, bugün adı *zmievim*(=yılanî)olarak anılan uzun ve yüksek toprak tümseği yani val'ı

¹⁰⁵⁷Pud: 16,4 kg.ağırlığında olan eski bir Rus ağırlık ölçüsü birimi.

¹⁰⁵⁸**Pesni, Sobrannie P. V. Kireevskim**, IV, s. CXLI-CXLII.

¹⁰⁵⁹Fundukley,İvan İvanoviç (1804- 1880): 18. yüzyıl sonunda İstanbul'dan göç ederek Odessa'da tütün ve şarap ticareti ile zengin olan tüccar bir Rum ailesinde, Nijin şehrinde dünyaya gelmiştir. Evde özel eğitim almış ve muhtelif memurluklarda bulunmuştur. 1839-1852 yılları arasında Kiev bölgesi Sivil Valisi olarak görev yapmıştır. Kiev ve Kiev Bölgesinin tarihine dair eserleri mevcuttur (ç).

oluşturmuştur¹⁰⁶⁰. Yılan adı altında halkın hafızasında düşman figürünün yer alması Dobrinya Nikitiç hakkındaki destanda da görülmektedir. İşte bu destandan bazı alıntılar:

Nasıl, O (Dobrinya) bozkıra çıktı,
O dağların yükseklerine,
Yavru yılanları ezdi,
Tutsak Rusları kurtardı,

İşte bu da Dobrinya'nın yılanla yaptığı anlaşma. Yılan der ki:

«Büyük yemin edelim,
Ben, Aziz Rusya üzerine uçmayacağım,
Rus halkını artık alıp götürmeyeceğim.
Sen de bozkırın derinlerine girme,
Yavru yılanları ezme,
Tutsak olan Rusları kurtarma».

Ancak Türk boyları Rusya ile yapmış oldukları anlaşmaları sık sık ihlâl ettikleri için bu durum destanda da gözden kaçmamıştır. Yılan tekrar Kiev'e uçar ve knezin yeğeni olan Zabava'yı yakalayıp tutsak eder¹⁰⁶¹. Daha önce vermiş olduğumuz efsanelerde yılanın çarın kızını aldığını hatırlayalım. Destanda yılanla savaşan Dobrinya, gerçek hayatta Rusya'yı Türk boylarından korumakla görevli drujinayı temsil etmektedir. Dobrinya hakkındaki masal, Yan Usmoşvets hakkındaki efsanenin ana unsurlarını içerisinde barındırmaktadır. Vladimir'in sarayında bir şölen verilir. Herkes keder içindedir çünkü korkunç düşman *Tugarin Zmieviç*Kiev önlerinde bulunmaktadır. Vladimir, Tugarin'le dövüşecek yiğitler aramaktadır.

“*Güçlü kuvvetli knezler, bahadırlar baş şehir Kiev'e gelirler ama başları beyaz gerdanlarına eğilmiş, korkudan bir kelime edemez durumdadırlar*”. Kiev Voyvoda'sı yiğitlerde ümit olmadığını görür ve Vladimir'e şöyle der: “*Müşfik sözler söyleyin hükümdarım, kendi tebaanıza emredin, bağımsız gezen haydutlara da buyruk çıkarın*”. Yürekli gençler toplanırlar ancak “*sadece ihtiyarların onları gömmesine yararlar*”. Sonunda Dobrinya ortaya çıkıp Tugarin'i dövüşe çağırır ve

¹⁰⁶⁰ Fundukley, **Obozrenie Valov, Mogil i Gorodiş Kievskoy Gub.**, s.30-31.

¹⁰⁶¹ **Pesni, Sobranie Ribnikovim**, Moskva, 1861, Ç. I., No:24.

onu öldürür¹⁰⁶². Bu destansı masalda, üzerinde durulması gereken daha pek çok ilgi çekici nokta bulunmaktadır. Ancak biz, çalışmamıza olan katkı mertebesinde sınırlı olduğumuz için özel olarak destanların tarihî önemi konusu ile uğraşma hakkımızı ileriki bir zamana bırakıyoruz. Sadece şu kadarını söyleyelim, Türklerle olan savaşların pek çok detayı destanlarda yansıtılmıştır; Onlarda Kuman-Kıpçak boyundan doğrudan bahsedilmekte, Konçak'ın 1184 senesindeki seferi hatırlanmakta, Kuman-Kıpçak prensesleri ile evliliklerden bahsedilmekte, Şarukan yâd edilmekte, hatta onların Bizans'a karşı tavırları bile bunlarda yansıtılmaktadır.

Sayfa 150.

Lange, Senkovskiy'in *Kolbyag* (Türkçe Kul-beg kelimesinden, asker) kelimesinin aynı zamanda Kuman-Kıpçak ya da Rusya'nın güneyinde yaşayan Türk kökenli diğer boylardan olan paralı asker anlamına geldiğine dair açıklamasını dikkate almaktadır. Lange, Kulbeg'lerin asker olmaları nedeniyle bazı avantajlardan faydalandıkları varsayımında bulunmaktadır. Bunlardan biri, bu kişilerin poklepnoy vira¹⁰⁶³ durumunda yedi değil sadece iki şahit ile kendilerini savunma hakkına sahip olmalarıydı. Kuman-Kıpçakların Rus Yıllıklarında bazen *yabanî* sıfatı aldıkları malumunuzdur. Lange bu tanımlamanın, *çernie*[=kara] sıfatı yerine kullanılmış olduğunu ileri sürerek bunun Türkleri, yani Porosiye ve diğer yerlerde iskân edilmiş olan Rus hâkimiyetini tanımış Türkleri kapsadığını düşünmektedir. Lange'ın düşüncesine göre *Klobuk* da *kul-beg* kelimesinin bozulmuş şekli olup, böylece *çerniy klobuk*, tâbî olmuş asker anlamına gelmektedir¹⁰⁶⁴. Ancak bu görüşe karşı da şu şekilde itiraz edilebilir; Rus kanunlarında halı hazırda *Kolbyag* terimi bulunması hasebiyle, halkın ağzında da bu şekilde yer alıyor olmalıdır. Belki gerçekten de *Kolbyag* kelimesi *Kul-beg* 'in bozulmuş halidir. Ancak, halk onu bu şekilde telaffüz etmiştir. Çünkü o zamanlar daha sonraki dönemlerde olduğu gibi resmî dil ve halkın konuştuğu dil arasında farklılık bulunmamaktaydı. Eğer Yıllıkta hiçbir yerde *Kolbyag*'lardan bahsedilmemişse, Rus kanunlarında rastlanan diğer bazı terimlerden de bahsedilmemiştir. Eğer Thuroczy'un yazdıklarındaki, Kuman-Kıpçakların yün

¹⁰⁶² **Pesni, Sobranniya Kireevskim**, II, s. I- VIII ve devamı.

¹⁰⁶³ Poklepnoy vira: iftira cezası. Eski Rus kanunlarına göre, bir kişinin, suç mahallinde yakalanmadığı halde adam öldürme ile suçlanması. Suçlanan ve suçlayan kişi 7 şahit ile bunu kanıtlamak durumundadır.

¹⁰⁶⁴ **İssledovanie o Rus. Pravde**, Arhiv Kalaçova, K.III., , Ek: s. 79-80, 1859.

kalpaklar giydiklerine dair bilgiyi hatırlayacak olursak, onların bu “kalpak”ına çerniy-kara kelimesinin eklenmesinde hiçbir gariplik olmayacaktır. Ayrıca Kara-Kalpaklılar boyunun mevcudiyeti halen de devam etmektedir. Ruslar sadece bu ismi kendi dillerine çevirmişlerdir. “Yabani” (dikiy) terimi Yıllıklarda hiç de “kara” kelimesi karşılığı olarak kullanılmamıştır, bunu kanıtlayan herhangi bir durum yoktur. Lange’ın, Kolbyag adı ile genel olarak müttefik Türk boyları birliğinin kastedilmiş olduğu görüşünü kabul edecek olursak, bu terim yerine belki de *Tolkovin* terimi kullanılabilir. Biz herhalükârda “Kara Kalpak” ve “Kolbyag” isimlerini tamamen bağımsız, birbirlerinden ayrı kabul ediyoruz. Kara-Kalpaklı, müttefik Türklere dış görünüşleri esas alınarak verilmiş bir terim olup, Kolbyag ise onların Rusya ile olan ilişkilerini karakterize eden bir terimdir.

Sayfa 69.

Eserimize Kuman-Kıpçakların Macaristan’daki durumlarına dair bir bölüm koymayı düşünmüştük. Ancak bu, bir ilave için kabul edilen hacimden çok daha büyük yer tuttuğu için burada sadece Anonim’de¹⁰⁶⁵ verilmiş olan bir konuya dair birkaç cümle sarf etmek istiyoruz. Bu; Macarların ata yurtlarından Panonya’ya güya Kiev ve Galiçya’dan geçerek göç ettiklerine ilişkin, herkesin malumu olan konudur. Bu nedenle onu burada tekrar etmeyeceğiz.

Bir defa, sadece Anonim’deki bazı anakronizmler dahi verdiği bilgilerdeki tarihî gerçekliğin eksikliğini açık olarak göstermektedir. Suzdal ve Vladimir-Volınskiy şehirlerinin IX. yüzyılda mevcut olduklarını farz etsek bile, bu, yazarın bize aktarmış olduklarına inanırlık katmayacaktır. Ne Suzdal ne de Volınskiy Knezlikleri o zamanda henüz mevcut değillerdi. Macarlar bozkırın güney şeridi boyunca göç etmişlerdi. Konstantinos Porphyrogenetos gibi tamamen güvenilir bir yazarın bu konuda vermiş olduğu bilgiler de bu şekildedir. Aynı şekilde Kuman-Kıpçaklar da Macarlarla IX. yüzyılda Rusya topraklarında birleşmiş olamazlar çünkü o zamanda onlar Türkistan bozkırlarında yaşayan Türk boyu kütlesinden henüz

¹⁰⁶⁵Anonim,(Gesta Hungarorum): Kendisinden Bela’nın anonim noteri olarak bahseden yazarın, 1196-1203 yılları arasında yazmış olduğu düşünülen erken Macar tarihine ait eseri olup, ilgili çevrelerde bu esere genel olarak *Anonim* adı ile atıfta bulunulur. İlk defa 1746 senesinde J.G Schwandtner tarafından basımı yapılmıştır. Eser bazı tarihçiler tarafından güvenilir olarak kabul edilmez ve dönemin diğer tarihçilerinin eserleri ile birlikte kullanılması önerilir (ç).

ayrılmamışlardı. Oysa artık, Kuman-Kıpçakların ancak XI. yüzyılda¹⁰⁶⁶ Avrupa'ya geldiklerini, Macaristan sınırına yapmış oldukları ilk akının da ancak 1070 senesine atfedilebileceğini bilmekteyiz¹⁰⁶⁷. Bildiğimiz kadarıyla, Kuman-Kıpçakların Macar Krallığındaki ilk yerleşimleri 1091 senesinde olmuş ve bu yerleşimler özgürce de olmamıştır. Bu yılda Ladislav, onların Kopulha önderliğindeki birliklerini yenilgiye uğratarak tutsakları Macaristan'da iskân etmiştir¹⁰⁶⁸. Anonim'in, Macarların Rusya içerisinden yapmış oldukları göç konusunda yazdıklarına herhangi bir inanırlık atfetmeden, yazılanların Kuman-Kıpçakların Panonya'nın muhtelif yerlerine dağıtılmalarını içeren ikinci bölümüne biraz daha farklı bir yaklaşım göstermemiz gerekmektedir. Şimdi bu bölümden alıntılar sunuyoruz: Anonim'in sözüne göre, daha Almus¹⁰⁶⁹ zamanında Macaristan'a gelmiş olan yedi Kuman-Kıpçak lideri, Macar istilalarına önemli ölçüde katkıda bulunmuş gibi görünmektedir. Bunlar, yaptıkları parlak kahramanlıklar karşılığında, muhtelif yerlerde topraklar almışlardır. Mesela Arpad, daha sonra Reteli'nin oğlu Oluptulma'nın Comarun (Komorn) şehrini kurduğu, Vag Irmağının Tuna'ya döküldüğü yerdeki toprakları Reteli'ye vermiştir¹⁰⁷⁰. Bunge ise Topuleca(Töpla) Irmağından Souyou(Sayo) Irmağına kadar olan ve Miscoucy(Miskolts) diye anılan toprakları almıştır. Onun oğlu da Borsod kalesini kurmuş ve Borsod Komitat'ını¹⁰⁷¹ meydana getirmiştir¹⁰⁷². Ete ise Çerniy-Grad(Nigrum-Castrum) kalesini kurmuş olduğu Tissa Irmağı boyundaki topraklarla ödüllendirilmiştir¹⁰⁷³. Ousad ile Oursuur, kendileri için Tissa Irmağından Matra Dağı'na kadar olan toprakları ele geçirmişlerdir. Boyta da Tuna Irmağında yurtluklar almıştır¹⁰⁷⁴. Bu liderler haricinde, rütbesiz Kuman-Kıpçak savaşçıları da toprak sahipliği ile ödüllendirilmişlerdir. Turzul, Bodrog Irmağının Tissa'ya döküldüğü

¹⁰⁶⁶ Bkz.: III. Bölüm

¹⁰⁶⁷ Twrocs, *Scriptores Rerum Hung.*, C. I, s. 116; Pray, *Annales Regum Hungariae*, Vindobonae. 1763, s. 67.

¹⁰⁶⁸ *A.g.e.*, s.132 ve 88.

¹⁰⁶⁹ Almos (820-895): 850 yılı civarında kurulduğu kabul edilen Macar boyları birliğinin ilk lideri kabul edilir. Yönetiminin ilk on yılında Hazar Kağanına bağlı olup, 860 yılı civarında Macarlar Hazar Kağanından bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. XIV. yüzyıl kaynağı *Illuminated Chronicle*'de 895 yılı civarında Karpat Havzasının işgalinin başlangıç aşamasında Transilvanya'da öldürüldüğü belirtilmiştir (ç).

¹⁰⁷⁰ *Anonim*, s. 12.

¹⁰⁷¹ Komitat (Latince: comitatus, bölge): Macaristanın idari yapısında yer alan, en büyük bölgesel yönetim birimi.

¹⁰⁷² *Anonim*, s.20.

¹⁰⁷³ *Anonim* s.26.

¹⁰⁷⁴ *Anonim*, s.21.

yerde, Gubot ise Tissa kıyılarında yerler almışlardır¹⁰⁷⁵. Anonim, Kuman-Kıpçakları Macaristan'ın bölgelerine işte bu şekilde yerleştirmektedir. Onların Borsod Komitatındaki ikametlerini kesin olarak göstermektedir. Kumanlar tarafından yerleşilmiş toprakların sınırlarını genel olarak şu şekilde çizebilmemiz mümkündür: Bu sınırlar Bodrog, Tissa nehirleri kıyılarından geçmekte, Tissa'dan Matra Dağlarına doğru gitmekte ve Tuna Nehrinden ona dökülen Vag Irmağına kadar uzanmaktadır. Yani Bodrog, Sayo, Gran ve Vag ile Nitra ırmaklarının kıyıları, Kuman-Kıpçak yerleşimleri tarafından işgal edilmişti. Yeri gelmişken, bu bölgede bilinen Komitatlar şunlardır: Bodrog, Borsod, Gebeş ya da Atriya¹⁰⁷⁶, Baç, Gran ya da Strigon¹⁰⁷⁷ ve Nitra¹⁰⁷⁸. Kuman-Kıpçaklara verilmiş olan bu toprak parçası, kalan diğer belgelerde de görebileceğimiz üzere oldukça geniştir. Bu kaynaklar da, Anonim'de Kuman-Kıpçakların işgal ettiği yerlere dair bilgileri teyit etmektedir. Mesela Kuman Ladislav'ın 1279 Anayasasına göre, kendilerini izlemek üzere aralarında *Agriya* ve *Baç Piskoposlarının*¹⁰⁷⁹da bulunduğu beş yüksek rütbeli din adamını görevlendirmesi, bu Komitat'larda Kumanların mevcut bulunduğunu açık olarak göstermektedir. Nitra Komitat'ındaki yerleşimlerine ise IV. Béla'nın 1264 senesindeki iki fermanı tanıklık etmektedir. Bunlardan ilki, önceden Kuman-Kıpçaklara ait olan bir arazinin Aziz Evstafiya Manastırına verilmesine dairdir. *Nitra Irmağı* üzerindeki değirmen de verilmektedir¹⁰⁸⁰. Diğerinde ise, ardında herhangi bir evlat bırakmadan ölmüş olan Kuman Kohla'ya ait arazi, (Comes Ivanca) adında bir Kont'a verilmektedir. Bu yerler Nitra Komitat'ında yer almaktadır¹⁰⁸¹. Gran ya da Strigon Komitat'ında da Kuman-Kıpçakların mevcudiyetine tanıklık eden belgeleri

¹⁰⁷⁵ **Anonim**, s.14,19.

¹⁰⁷⁶ Belgelerde Agria adı ile bilinen başlıca şehri Erlau'dan

¹⁰⁷⁷ Daha ziyade Strigonium diye anılan başlıca şehri Gran'dan

¹⁰⁷⁸ Bouillet, **Atlas Universel d'Histoire et de Géographie**, Paris, 1865, Ekindeki haritaya bakınız.

Aynı şekilde bkz.: Bouillet, **Dictionnaire Universel d'Histoire et de Géographie**, Paris, 1872.

¹⁰⁷⁹ «Ad haec, quia praedictae septem generationes Cumanorum in diversis locis, et in pluribus processibus utpote Domini A- episcopi Colocensis, et venerabilium patrum Dominorum, Varadiensis, Agriensis, Chanadiensis et Vaciensis Episcoporum residebunt etc...» Konstitutsiya, Fejer, **Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticae et Civilis**, C. IV, pars 1, s. 235-6.

¹⁰⁸⁰ «... nos villam Nyarhid, in qua Cumani per nos fuerant constituti... concessimus monasterio S. Eustaphii...molendinum quattuor rotarum, quod iidem Cumani tenebant in fluvio Nitra, dedimus...» (Fejer, C. IV, pars 3, s. 184-185). On adet köy boş olarak verilmektedir.

¹⁰⁸¹ «Bela Dei gratia... cum Koncha Cumanus, heredum solatio destitus decessit, Ivanca comes... supplicavit, petens, ut terram dicti Koncha Cumani, Nemechich vocatam, in comitatu Nitriensi existentem... eidem conferre dignaremur...» (Fejer. C. IV, p. III, s. 182-3).

göstermek mümkündür. Bunlar *Papa'nın Strigon Başpiskoposuna göndermiş olduğu mektuplardır*. Bunlardan ilki 1227 senesine ait olup onu, *Kumanlar arasında Hıristiyanlığın yayılması işi ile görevlendirmektedir*¹⁰⁸². 1230 tarihli aynı başpiskoposa gönderilmiş olan mektupta da aynı konu mevcuttur¹⁰⁸³. 1234 tarihli Kuman-Kıpçakların Piskoposuna yazılmış olanda da Strigon Piskoposu «*in Provincia Cumanorum Apostolice Sedis legatus*»¹⁰⁸⁴ olarak adlandırılmaktadır¹⁰⁸⁵. IV. Béla döneminde Kuman-Kıpçaklar sarayda önemli bir rol oynamaya başlamışlardır. Buna karşılık Macar aristokrasisi onlara karşı mücadele başlatmış ve Papa'yı da kendi yanlarına çekmiştir. Bu dönemden günümüze kalan, Papa Urban'ın *Strigon ve Koloça Başpiskoposlarına yazdığı mektupta*, Hıristiyanları Kuman-Kıpçakların zulmünden korumaya yönelik önlemler almaları, onları Hıristiyan dininin kurallarına uymaya zorlamaları dikte edilmekte ve hatta onlara karşı bir haçlı seferi çağrısı yapmalarına dahi izin verilmektedir. Bu ilgi çekici belge 1264 senesine aittir¹⁰⁸⁶. Son olarak *Kuman-Kıpçakların Piskoposunun*, kapitul¹⁰⁸⁷ üyeleri ile *Strigon* sakinleri arasındaki ihtilafa dair belgesi bu piskoposluğun nerede bulunduğunu da açık olarak göstermektedir¹⁰⁸⁸. *Agriya Kilisesi* Kapitül'unun bazı Kuman-Kıpçaklarla Macarlar arasındaki toprak değişimini teyit eden senedi de daha az önemli bir belge değildir. Kuman-Kıpçakların arazileri Borsod Komitat'ında bulunmaktadır¹⁰⁸⁹. İşte Anonim'de Kuman-Kıpçakların Macaristan'daki yerleşim yerlerini gösteren, *topografik anlama sahip olan ve tarafımızdan sunulan belgelerle de desteklenen* bilgiler bunlardır. Ancak burada problem şudur ki, bu bilgiler kronolojik bağlamda bir anlam ifade etmemektedir. Yani Kuman-Kıpçakların daha sonraki dönemde ve kademeli olarak gerçekleşmiş olan Macaristan'da yerleşmeleri durumu, Almus ve

¹⁰⁸² Bu mektuptan alıntı yapılan bir bölüm Brun'da yer almaktadır. (Çernomore, Bölüm I, s. 116); Aynı şekilde bkz.: *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Gottingen, 1795, s.202.

¹⁰⁸³ Pray, *Annales Regum Hungariae*, Vindobonae, 1763, s.232.

¹⁰⁸⁴ Kuman İli Papalık Temsilcisi (ç).

¹⁰⁸⁵ Wenzel Gustaw, *Monumenta Hungariae Historica, Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus*, Pest., C. VI, No: 195, 1860-1874.

¹⁰⁸⁶ *A.g.e.*, C.VIII, No:63.

¹⁰⁸⁷ Kapitül (latince Capitulum: baş): Katolik kilisesinde Piskoposluk nezdinde toplanan din adamları konseyi.

¹⁰⁸⁸ Fejer, C. V, Pars 3, s.192. 1283 senesine atfedilmektedir.

¹⁰⁸⁹ *Ut predicti Cumani terras sive possessiones eorum, ad presens vacuas et habitatoribus destitutas, in comitatu Borsiensi existentes, quas ex donatione Domini Belae regis Quarti pie memorie possidebant... Etc. (Codex Arpadianus, C. XXII, № 436). 1292 senesine atfedilmektedir.*

Arpad dönemlerine atfedilemez. 1091 senesindeki Kuman-Kıpçakların yerleşimlerinden sonra, birçok defa daha bunların yeniden yerleştirilmeleri durumu meydana gelmiştir. Mesela Kuman-Kıpçaklara karşı güçlü bir pozisyonu olan II. Stefan, onların Başbuğ Tatar'la birlikte bir kısmını Tissa ve Tuna nehirleri arasına yerleştirmiştir¹⁰⁹⁰. Kuman-Kıpçakların, Kalka savaşından sonra 1228 senesinde Macaristan'a geçtiklerine dair haberler de mevcuttur¹⁰⁹¹. Son olarak da IV. Béla döneminde 1241 yılında yanında Kuman-Kıpçak halkından büyük bir kütle ile Köten gelmiştir¹⁰⁹². İşte Kuman-Kıpçakların Macar bölgesine yapmış oldukları belli başlı göçlerin tamamı bunlardır. Yazarımızı, Kuman-Kıpçak yerleşimi dönemini Almus ve Arpad devirlerine kadar uzağa götürmeye acaba ne zorlamıştı? *Historiae Ducum Hungariae* yazarının, Macar Kralı IV. Béla'nın Noteri olduğuna şüphe yoktur¹⁰⁹³. Kuman-Kıpçakların, Macaristan'a yerleşmeleri ile birlikte kısa sürede kendilerine saray içerisinde önemli bir pozisyon edindiklerinden bahsetmiştik. Macar soyluları onlara karşı mücadele etmiştir. II. Andrew 1222 tarihli anayasasında, yabancıların devlet meclisi kararı olmadan bir makamı doldurmalarına izin verilmeyeceği sözünü vermek zorunda kalmıştır¹⁰⁹⁴. IV. Béla döneminde ise Kuman-Kıpçaklar, artık Macar soylularını nihai olarak saraydan çıkarmışlardır. Baronlar, kralın yanına girmelerine izin verilmediği, sözcü aracılığı ile konuşmak zorunda bırakıldıkları, buna karşılık en son gelmiş olan Kuman-Kıpçağın bile görmek istediği anda kralın yanına girebildiği, toplantı ve kurullarda kralın Kuman-Kıpçakları tercih ettiği konularında homurdanmaktalardı¹⁰⁹⁵. Bu arada IV. Béla'nın, XIII. yüzyılın 60'lı yıllarında oğlu V. Stephen'in kendisine karşı ayaklanması ile uğraşmak zorunda kaldığını da gözden kaçırmamak gerekir. Günümüze kadar ulaşan belgelerde, Macar Baronlarının bu iç savaşta en önemli hareket gücünü teşkil ettikleri görülmektedir. Rogerius'un

¹⁰⁹⁰ Pray, *Annales Regum Hungariae*, s.120.

¹⁰⁹¹ **Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen**, s.202.

¹⁰⁹² Rogerius, *De destructione Hungariae per Tartaros facta*, s.244; Aynı şekilde, 1279 Anayasası.

¹⁰⁹³ Bkz.: Marczali, *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden*, Berlin, 1882.

¹⁰⁹⁴ «Si hospites, videlicet boni homines, ad Regnum venerint, sine consilio Regni ad dignitates nou promoveantur», Fejer, C. III, pars 1, s. 376. 1231 senesinde bu uygulama teyid edilmiştir. Bkz.: Pray, *Annales Regum Hungariae*, s.234.

¹⁰⁹⁵ Rogerius, *De Destructione Hungariae per Tartaros Facta*, s.195-296.

bahsettiği krala karşı olan suçlamalar su yüzüne çıkmıştır¹⁰⁹⁶. İşte IV. Béla'nın Noteri, kendisine en yakın olan sadık adamı, efendisini haklı göstermeye karar vererek “*Histaria ducum Hungariae*” isimli eserini yazar. İlk krallar tarafından yapılmış olan her şey Macarlar tarafından büyük saygı görmektedir. İşte yazar da Kuman-Kıpçakların bu pozisyonlarının onaylanması için, onları ta Almus döneminde Macaristan'a gelmek ve Arpad döneminde de Macar hâkimiyetinin yayılmasında yararlık göstermek zorunda bırakmaktadır. Anonim'in anlatımına göre, Kuman-Kıpçak başbuğları, bir bölgenin tamamını ele geçirip burada kaleler kurmaktaydı. Yaptıkları kahramanlıklar karşılığı olarak da yeni elde edilen bölgelerde muhtelif topraklar almaktalardı. Sonuç olarak eğer Macar kahramanı Arpad bile aynı şeyi yaptıysa, IV. Béla'nın Kuman-Kıpçaklara toprak dağıtmasında ayıplanacak bir şey yoktu. Devlet makamlarını Kuman-Kıpçaklara dağıtmasından dolayı da Kralı suçlamak olmazdı, çünkü Arpad bile kendi okçularının başına, son derece akıllı bir Kuman'ı, Sepelem'i getirmiştir¹⁰⁹⁷. Tahtın varisi olan V. Stephen'i Kuman-Kıpçak prensesi ile evlendirdiği için IV. Béla'ya saldıranın da bir esası yoktur çünkü saygıdeğer ilk krallardan biri olan Sulta (Zoltan), kendi oğlu Toksun için Kuman-Kıpçak ülkesinden bir eş seçmişti¹⁰⁹⁸. İşte, Kral IV. Béla'nın Noter'inin söylemek istedikleri bunlardı ve bunun için gerçekler üzerinde kronolojik karışıklıklar yapmıştır.

Şimdi de, Macarların ata yurtlarından göçleri esnasında, Rusya-Kiev ve Galiçya'dan geçmiş olduklarına dair efsanenin nasıl ortaya çıkmış olduğuna ilişkin açıklamamızı sunalım. Bu efsanenin Noter'in kroniğinin ortaya çıkışından önce hazır ve bir bütün olarak mevcut olduğunu iddia etmiyoruz. Ancak, Anonim'in anlatımında temel olarak yer alan, Macarların Suzdal üzerinden geçmiş oldukları anlamını çıkarmayı mümkün kılan şartların mevcut olduğuna da şüphe yoktur.

Dominikan kardeşliği ya da misyonerleri hareketi 1215 senesinde, yani Minoritler ya da Fransisyanlar düzeninden yedi sene önce kurulmuştur. Pek başarılı olduklarını söylemek mümkün olmasa da, Avrupa'nın doğusunda misyonerlik

¹⁰⁹⁶ Bkz.:v. Fessler **Geschichte von Ungarn**, Leipzig, 1867, L. IV, s. 411. etc; IV Béla ve V. Stefan arasındaki Barış Anlaşması ve diğer anlaşma belgeleri için: Wenzel, **Codex Arpadianus**, C. VII, № 88, 92.

¹⁰⁹⁷ **Anonim**, s.28.

¹⁰⁹⁸ **Anonim**, s.37-38.

işlerini büyük bir şevk ile yürütmüşlerdir. Hıristiyanlığın bozkırlılar arasında yayılması görevini özellikle kendi üzerlerine alarak, Kuman-Kıpçak ve Uygur dillerini öğrenmişler, tercüman olarak da hizmet vermişlerdir¹⁰⁹⁹. Bozkırlarımızda gördükleri muamele sayesinde Macar Ulusu'nun ata yurdunu keşfederek, Batı Avrupa tarafından bilinmeyen bu ülkeye ulaşmaya karar vermişlerdi. Moğol istilası sırasında, bu yeni düşmanın gelenekleri, savaş taktikleri hakkındaki bilgileri ve onların istila planlarını, Batı Avrupalılara aktarmışlardır. Onlardan alınan bu bilgiler, daha ilerilere doğru iletilmekteydi¹¹⁰⁰. Eğer Macarlar, gayet iyi bir şekilde Galiç'i bilmişler, Kiev'i tanımışlarsa, Suzdal ve mevcut Rusya'nın doğu sınır bölgelerini öğrenmişlerse, bütün bunları bu misyoner kardeşlere borçludurlar. Bu misyonerlerin Büyük Macaristan'a yaptıkları ilk yolculuk 1237 senesine atfedilmektedir. Bu defa güney yönünü tutmuşlardır. Balkan Yarımadasından, Karadeniz'den, Taman, Alaniya, Bulgariya'dan geçmişlerdir. Ancak geri dönüş yolunda Mordvalıların topraklarından geçen kuzey yolunu seçmek zorunda kalmışlardır¹¹⁰¹. Bu misyoner kardeşlerin son teşebbüsü değildir. Başka bir defa da kuzey yönünde hareket etmişler, anlaşıldığı üzere, Suzdal üzerinden geçmek niyetiyle Borusya (Bruscia, Parusye)'ya kadar gelmişlerdir. Ancak doğuya doğru olan her yerin artık Moğollar tarafından işgal edilmiş olduğunu anlayınca daha ileriye doğru gitmemişlerdir. Buradan anlaşılacağı üzere, Büyük Macaristan'a ilişkin teşebbüsleri bununla sona ermiştir. Misyoner kardeşlerin yazmış olduğu raporların başka bir versiyonunda ise, yapmış oldukları ilk ve biraz önce bahsettiğimiz son seferleri arasında, bir seyahatlerinin daha olduğu ve şüphesiz bu defa yolun, Suzdal ve Mordvalıların topraklarından geçerek İdil'e doğru gitmiş olduğunun göstergeleri mevcuttur. Misyonerler Suzdal'a geldikleri zaman burada Moğolların elinden kurtulmuş bazı Macarlara rastlamışlardır. Misyonerler onları vaftiz etmişlerdir. Suzdal Knez'i onların kendi bölgesinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunmalarını yasaklamış ve geri dönmelerini emretmiştir. Ancak misyonerler buna uymamış ve bir kısım

¹⁰⁹⁹ Bkz.:II.Bölüm; Aynı şekilde bkz.:**Scriptores Rerum Germanicarum**, C. I., Siffridi Presbyteri Misnensis Epitomes, L.II, s.1103, sub anno MCCLXI.

¹¹⁰⁰ Bunu teyit etmemize imkân veren pek çok mektup Fejer ve Wenzel'in eserinde yer almaktadır.

¹¹⁰¹ Bu yolculuk Fejer'in eserinde basılmıştır, C. IV. pars II. Rusça tercümesi, Yurgeviç'in **Zapiskah Odesskovo Obşestva İstorii i Drevnostey**, 1863, C. V'de yer almaktadır.

misyoneri Büyük Macaristan'a gitmek üzere Mordvalıların topraklarına göndermişlerdir. Mordvalılar da bunları öldürmüşlerdir¹¹⁰².

Artık nasıl olduysa Büyük Macaristan'a yol bulmuşlardır. Bu yolu misyonerler açmıştır. Yol, Suzdal üzerinden geçmektedir. Misyoner kardeşlerin yazmış olduğu bütün raporlar, hızlı bir şekilde elden ele ulaştırılmıştır¹¹⁰³. Macarlar Suzdal'ın mevcudiyetini ve Büyük Macaristan'a yolun buradan geçerek gittiğini öğrenmişlerdir. Anonim yazarının da bu uzak diyar hakkındaki bilgiyi buradan edinmiş olduğuna şüphe yoktur. Misyoner kardeşlerin, zamanımızda doğru olmayan ancak bir XIII. yüzyıl yazarı için tamamen gerçek olan bu bilgileri, Anonim yazarında, Macarların Suzdal yolu ile gelerek Panonya'ya yerleştikleri düşüncesini oluşturmuştur. Bu cesur misyonerlerin raporlarına gelinceye kadar Batı Avrupa kaynaklarında Suzdal hakkında herhangi bir bilginin yer almamış olduğunu bir kez daha burada tekrar edelim.

Anonim'de yer alan, Macarların Vladimir-Volın ve Galiçya yoluyla göçlerine dair anlatıma gelince; buna taraflı olarak bir gizli anlam yüklenmiş olduğunu görmekteyiz. Anonim'in, Galiçya ve Vladimir-Volın bölgeleri üzerindeki Macar taleplerini haklı göstermesi gerekmektedir. 1094 yılından başlayarak Macar krallarının fermanları devamlı surette «Rex Galiciae et Lodomeriae»¹¹⁰⁴ unvanı ile başlamıştır. IV. Béla'nın halefi olan II. Andrew döneminden beri Macarlar, İgoreviçler'in trajik bir şekilde asılmaları ile neticelenen, Galiçya tahtı için verdikleri mücadelede aktif rol oynamışlardır. 1214 ve 1215 yıllarında Andrew'in Papa'ya yazdığı ve Koloman için taç göndermesi ve onu Galiçya Kralı olarak kutsaması ricası ile sonlandırdığı mektuplarını hatırlayalım¹¹⁰⁵. Bu nedenle, Anonim'in daha Almus döneminde Rus knezlerinin yıllık haraç ödemekle yükümlü oldukları hususunda herkesi ikna etmek istemesinde anlaşılmayacak bir durum bulunmamaktadır. IV.

¹¹⁰² Her iki versiyon da Wenzel'in, **Codex Arpadianus**, C. XII, Supplementa No: 2, A ve B'de basılmıştır.

¹¹⁰³ Bu misyonerlerin raporlarının ne kadar önemli sayıldıkları ve nasıl hızlı şekilde iletilmiş oldukları I. Versiyon'un sonundaki şu nottan da görülebilir: «Notum sit omnibus Christi fidelibus, quod hoc scriptum Rex Hungariae delegavit Patriarche Aquilegiensi, et patriarcha transmisit Episcopo Brixiensi, et Comiti Tyrolensi, et ipsi universis Christi fidelibus transmittant, admonendo eos, ut Deum pro Ecclesia exorare studeant», Wenzel, **Codex Arpadianus**, C. XII, s. 55

¹¹⁰⁴ Galiçya ve Lodomerie Kralı (ç).

¹¹⁰⁵ 1214 yılına ait mektup Fejer'in **Codex Diplom. Hungariae**, C. III, pars 1, s.163-164; 1215 yılına ait olan Wenzel 'in **Codex Arpadianus**, C. XI. No:2272'de yer almaktadır.

Bela'nın Noteri'i bununla bize tamamen Polonyalı tarihçi Dlugos'u¹¹⁰⁶ hatırlatmaktadır.

¹¹⁰⁶Dlugos, Yan (1415-1480): Polonyalı tarihçi, diplomat ve din adamı. 965 yılından 1480 senesine kadar Güney-Doğu Avrupa ve Batı Avrupa'da olan olayları kaleme aldığı 12 ciltlik *Annales seu cronici incliti regni Poloniae* (*The Annals of Jan Dlugosh*) adlı eseri ile ünlüdür (ç).

SONUÇ

P. V. Golubovskiy'in tercümemize konu eseri "Peçenegi, Torki i Polovtsi do Naşestviya Tatar. İstoriya Yujnorusskih Stepey v XI.-XIII. v.v." (Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar. XI-XIII. Yüzyıllardaki Güney Rusya Bozkırlarının Tarihi) yazıldığı dönemde, bu konudaki kaynaklara ve yapılmış araştırmalara dayanan, bilimsel esaslara göre hazırlanmış ilk ilmi eserdir. Golubovskiy, Kiev Aziz Vladimir Üniversitesinde hocası ve Ukrayna Tarihi araştırmalarının kurucularından olan V.B Antonoviç'in izinden giderek çalışmalarında Güney Rusya bölgesindeki Eski Rus Knezlikleri tarihi araştırmalarına ağırlık vermiş ve bu alanda kitap ve makaleler kaleme almıştır. Yazarın tercümemize konu olan eserinde de Moğol istilasına kadar Güney Rusya Bozkırlarında hüküm süren Peçenek, Uz ve Kuman-Kıpçaklar ile bunların bölgedeki Rus knezlikleri ile ilişkileri, Rus tarihi üzerindeki belirleyici etkileri anlatılmaktadır. Bu nedenle Golubovskiy'in eseri, tarihleri hakkındaki detayları ancak ilişkide bulunmuş oldukları devletlerin tarihçileri tarafından yazılmış kaynaklardan öğrenebildiğimiz bu Türk boyları konusunda, geniş bir araştırma sonucu yazılmış, önemli değerlendirmeler içeren kaynak eser niteliğinde bir kitaptır.

Nitekim tarih ve tarih felsefesi konusunda önemli eserleri bulunan Rus tarihçi L. N. Gumilev de (1912-1992) Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları isimli kitabında Golubovskiy'in eserinin, daha önce Rus Yıllıklarının tesiri altında yazılmış yazılmış olan ve Güney Rusya tarihini 'Ormanın Bozkırla Mücadelesi' olarak gören eserlerden ayrıldığını belirterek şöyle devam etmektedir. **".. Nihayet 1884'te P.V. Golubovskiy, şaşırtıcı bir şekilde Güney Rusya bozkırlarında, birbirine düşman üç Türk halkının yaşadığını, her birinin kendi tarihi ve tarihî kaderi olduğunu ispat etmiştir. Bunlar, Kanglıların torunları Peçenekler; Guzların bir kolu olan Torklar ve eski kültürün temsilcisi Polovetsler veya Kumanlar'dır. Polovets dilberleri, aralarında Aleksandr Nevskiy'nin de bulunduğu birçok Rus knezinin anneleriydiler."**¹¹⁰⁷

¹¹⁰⁷ L.N. Gumilyev, **Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları II. Cilt**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul, 2013. s. 115-122.

Eser, özellikle Rus bozkırlarında neredeyse 2,5 asır hüküm süren ve Rus knezlikleri ile yakın ilişkiler kuran Kuman-Kıpçakların tarihleri,kültürleri hakkında önemli bilgiler içermektedir.Ayrıca eserin sonunda yer alan ek bölümünde Macaristan'daki Kumanlar ve yerleşim yerleri konusunda da geniş bilgi vermektedir. Rusya sınırları içinde yerleştikleri bilinen Peçenek ve Uz boyları ile bunların bakiyelerinin yanında yine Rus knezlerinin hizmetinde olan Berendiler, Kaepiçler, Turneler, Kovuylar, Boutlar gibi haklarında daha az bilgi bulunan boylardan da ismen bahsedilerek bunların da muhtemelen Peçenek ve Uz boylarından geldiği ve bütün bu farklı Türk boy topluluklarının Rus topraklarında *Kara-Kalpaklı* genel adı altında anılmış olduğundan bahsedilmektedir. Kara-Kalpaklılar Rus sınır şehirlerine yerleştirilmiş, bunların başbuğları şehirlerin yöneticisi yapılarak bölgenin konar-göçerlere karşı savunmasını üstlenmişlerdir. Golubovskiy, genel olarak kitabında yerleşik Slav kültürünün bozkır kültüründen üstün olduğunu vurgulamakla birlikte savaş taktikleri, savaş aletleri gibi bazı alanlarda bozkır kültürün üstünlüğünü de kabul etmektedir. Nitekim Kara-Kalpaklıların yerleşik Slav kültüründen etkilendiklerinden bahsederken Güney Rusya Slavlarının da Kara-Kalpaklı kültüründen etkilenmiş olduklarını eklemektedir.

Arkeoloji alanındaki gelişmeleri yakından takip eden ve bazı kazılara bizzat kendisi de katılmış olan Golubovskiy, kitabında tarihi olaylarda adı geçen şehirlerin kalıntılarının nerelerde olabileceği, Rus yıllıklarında bahsi geçen seferlerin güzergâhlarının nerelerden geçmiş olabileceği konularına da geniş yer ayırmış, bu konularda eser vermiş diğer yazarların görüşlerini bazen çürütmeye çalışmış bazen de desteklemiştir. Bu görüşlerine yer verdiği sayfalar, bahsedilen yer, ırmak, bölge isimlerinin çokluğu yanında anılan coğrafyaya aşina olmamız ölçüsünde kitabın tarafımızca okunması sırasında karşılaştığımız en büyük zorluk olmuştur.

lubovskiy kitabının yazılışında geniş bir kaynak yelpazesinden de faydalanmış olup, Türk boylarının tarihine dair bölümlerde de sadece Rus yıllıklarında verilen bilgilerle yetinmeyip, bu alanda son derece detaylı bilgiler içeren Bizans,Macar kaynakları ileTürk boylarının Güney Rusya bozkırlarına gelmeden

önceki tarihleri konusundageniş bilgiler veren Arap coğrafyacıların kaynak eserlerinden faydalanmıştır.

Yaşamış olduğu dönem itibarıyla Panslavizm akımının tarih çevrelerinde etkin bir akım olduğunu ve tarih yazımında Hıristiyanlık taasubunun da önemli bir yer tuttuğunu göz önünde bulundurursak, Golubovskiy'in eserinde izlediğimiz tarih yorumunun da bu etkilerden payını almış olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, Peçenek tarihine ışık tutan makalelerden biri sayılan V.G. Vasilevskiy'in "Vizantiya i Peçenegi" isimli makalesi ile karşılaştırıldığında, gerek kullanmış olduğu üslup, gerek Türk boyları konusundaki yorumları bilimsel gerçekliğe çok daha yakındır. Sonuç olarak Golubovskiy'in titiz çalışmasının ürünü olan ve zamanına göre oldukça objektif bir bakış açısı ile hazırlanmış olan bu eseri, bu alanda çalışma yapan tarih araştırmacıları için önemli bir kaynak eser olma özelliğini bugün dahi taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Agacanov, S.G.: **Oğuzlar**, Çev. Ekber N. Necef- Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002
- Akın, Hicran: “XV. Yüzyıl Macar Kroniği Chronica Hungarorum’un Türk Tarihi Bakımından Önemi” **5. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül, 1985, Tebliğler III. Türk Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985, C.1, s.11-15.
- Akın, Hicran: “Onbeşinci Yüzyıl Macar Kroniği Thuroczy’de Türkler” **Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, C.2., Sayı:5, TTK. Basımevi, Ankara, 1986,s. 579-596.
- Akropolites, Georgios: **Vekayinâme**, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- Attaleiates, Mikhael: **Tarih**, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- Barbaro, Josaphat: **Anadolu’ya ve İran’a Seyahat**, Çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Barthold, V.V.: **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Çev. Ragıp Hulusi Özdem, TTK. Ankara, 2003.
- Carpini, Johann de Plano: **Moğol Tarihi ve Seyahatname**, Çev. Yrd. Doç. Dr. Ergin Ayan, Derya Kitapevi, Trabzon,2003.
- Comnena, Anna: **Alexiad**, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1996.

- Donuk, Abdülkadir: “Peçenekler”, **Tarihte Türk Devletleri I**, A.Ü Rektörlüğü Yayınları 98, Ankara, 1987, s.269-271.
- Ebu’l Gazi Bahadır Han: **Türk’ün Soy Ağacı, Türk Şeceresi**, çev. Rıza Nur, sadeleştiren Yunus Yiğit, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Ebu’l Gazi Bahadır Han: **Türklerin Şeceresi**, hazırlayanlar: Nurer Uğurlu, Orhan E. Vardar, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Golden, Peter B.: **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Golden, Peter B.: “Güney Rusya Bozkırlarının Halkları”, Çev. Ayda Arel, **Erken İç Asya Tarihi**, Derleyen: Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Golubovskiy, P.: **Polovtsı v Vengrii**, Tipogr. İmp. Universiteta Sv. Vladimira, Kiev, 1889.
- Golubovskiy, P.: **Peçenegi, Torki i Polovtsi Do Naşestviya Tatar. İstoriya Yujno Russkih Stepey IX-XIII. v.v.**, Kiev, 1884.
- Golubovskiy, P.: **Peçenegi, Torki i Polovtsi Do Naşestviya Tatar**, Moskova, Veçe, 2011.
- Grönbech, K.: **Kuman Lehçesi Sözlüğü**, çev. Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Gumilyev, L.N.: **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002.
- Gumilyev, L.N.: **Hazar Çevresinde Bin Yıl**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003.

- Gumilyev, L.N.: **Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları II. Cilt**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Herodotos: **Tarih**, Çev. Müntekim Ökmen, İş Bankası Kültür Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2009.
- Kafalı, Mustafa: “Ebülğazi Bahadır Han”, **T.D.V.İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, C. 10, s.358-360.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.
- King, Charles: **The Black Sea**, Oxford University Press, 2004.
- Kurat, Akdes Nimet: **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Murat Kitapevi Yayınları, Ankara, 1992.
- Kurat, Akdes Nimet: “Peçenekler, Uz (Oğuz) lar ve Kumanlar”, **Türk Dünyası El Kitabı**, T.K.A.E, Ankara, 1976. s. 746-747.
- Kurat, Akdes Nimet: **Rusya Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Kurat, Akdes Nimet: **Peçenek Tarihi**, İstanbul Devlet Basımevi, 1937.
- Mangaltepe, İsmail: **Bizans Kaynaklarında Türkler**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009.
- Mesudî : **Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004.
- Mihalçenko,S.İ.: **Kievskaya Şkola Oçerki ob İstorikah**, Ministerstvo Obrezovaniya Rossiskoy Federatsii Bryanskiy Gosudarstvenniy Pedagogiçeskiy İstitut İm.Akademika İ.G. Petrovskogo, Bryansk, 1994.

- Minorsky, M.: **Hudûdü'l-Alem**, Çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı, Kitapevi, İstanbul, 2008.
- Ostrogorsky, Georg: **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Özaydın, Abdülkerim: “Ebü'l Fidâ”, **T.D.V.İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, C.10, s.320-321
- Özgüdenli, Osman Gazi: “Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedani” **T.D.V.İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2008, C. 35, s.19-21
- Pachymeres, Georges: **Bizanslı Gözüyle Türkler**, çev. İlcan Bihter Barlas, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Pletneva, Svetlana: **Polovtsi**, Moskova, 2010.
- Rasonyi, Laszlo: “Kuman Özel Adları” **Türk Kültürü Araştırmaları**, C.3/6, Ankara, 1966-1969, s.71-144.
- Rasonyi, Laszlo: **Tuna Köprüleri**, Çev. Hicran Akın, Türk Kültürünü Arş. Enst. Ankara, 1984.
- Rasonyi, Laszlo: **Doğu Avrupada Türklük**, Notlarla Yayına Hazırlayan, Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.
- Rasovskiy, D. A.: “Kumanlar, “Kuman Topraklarının” Sınırları”, Çev. Yard. Doç. Dr. Mualla Uydu Yücel, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: 40, İstanbul, 2004, s. 159-186.
- Reşîdü'd-din Fazlullah: **Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi tercüme ve tahlili**, çev. Zeki Velidi Togan, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1982.

- Reşîdü'd-din Fazlullah: **Selçuklu Devleti, Camî'ü't-tevarih**, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Sinor, Denis: **Erken İç Asya Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Solovyev, Vladimir: **İstoriya Rossii**, Moskova, 2009.
- Sümer, Faruk: **Oğuzlar (Türkmenler)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.
- Şeşen, Ramazan: **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.
- Şeşen, Ramazan: **İbn Fadlan Seyahatnamesi ve ekleri**, Yeditepe, İstanbul, 2010.
- Şeşen, Ramazan: "İdrîsî, Şerîf", **T.D.V.İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, C. 21, s.493-495
- Şeşen, Ramazan: "İbn Havkal", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, C. 20, s. 34-35
- Togan, Z. Velidi: **Umumi Türk Tarihine Giriş**, C.I, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1946.
- Uydu, Mualla: "İlk Rus Yıllıklarının Türk Tarihi Açısından Önemi", **Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, Bildiriler**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1997, s.125-143.
- Uydu Yücel, Mualla: **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.

- Uydu Yücel, Mualla: “İlk Rus Yıllığı “Povesti Vremennih Let”e Göre X. Yüzyılda Rus-Bizans-Türk Münasebetleri”, **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, “Globus”Dünya Basımevi, İstanbul, 2008, s.209-228.
- Uydu Yücel, Mualla: “Kuman-Kıpçaklarda Toplum ve Kültür Hayatı”, **Türkler Ansiklopedisi**,C. III, Ankara, 2002, s. 191-195.
- Uydu Yücel, Mualla: “İlk Rus Yıllıklarında Geçen Türk Kavimlerine Ait Şahıs İsimleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi**, Sayı 39, İstanbul, 2004, s.181-211.
- Uydu Yücel, Mualla: “Kuman-Kıpçaklar’ın Tarihinde İgor Destanı’nın Yeri ve Önemi”, **Bellekten**, C.70, Sayı 258, 2006, s.523-559.
- Uydu Yücel, Mualla: “Karadeniz’in Kuzeyinde Bilinmeyen Bir Türk Boyu: Berendiler”, **Türkiyat Mecmuası**, C.24/Bahar, 2014, s.163-188.
- Uydu Yücel, Mualla: “Kumanlar (Kıpçaklar)” **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Editörler, Osman Karatay - Serkan Acar, Kitapevi, İstanbul, 2014, s. 541-575.
- Uydu Yücel, Mualla: “Peçenekler” **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Editörler, Osman Karatay - Serkan Acar, Kitapevi, İstanbul, 2014, s. 449-527.
- Uydu Yücel, Mualla: “Uzlar(Oğuzlar)” **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Editörler, Osman Karatay - Serkan Acar, Kitapevi, İstanbul, 2014, s. 529-540.

- Vasary, Istvan: **Kumanlar ve Tatarlar**, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, YKY, İstanbul, 2008.
- Vasary, Istvan: **Eski İç Asya'nın Tarihi**, Çev. İsmail Doğan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007
- Vasilevskiy, V.G.: “Vizantiya i Peçenegi (1048-1094)”, **Izbrannıe Trudi po İstorii Vizantii, Kniga I**, Moskva, 2010.
- Vernadsky, George: **Rusya Tarihi**, Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.
- Von Rubruk, Wilhelm: **Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255**, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001.

İNTERNET KAYNAKLARI:

- <http://providenie.narod.ru/0001062.html> (31.07.2013)
- <http://perevodika.ru/forum/index.php?showtopic=2862&start=40&st=40> (31.07.2013)
- <http://www.vehi.net/oldrussian/opolku.html> (13.08.2013)
- <http://www.old-ru.ru/02g.html> (14.08.2013)
- <http://feb-web.ru/feb/slovo/texts/a50/a50-375-.htm> (15.08.2013)
- http://old_russian.academic.ru/2036 (15.08.2013)
- <http://lib.rus.ec/b/80072/read> (2.10.2013)
- <http://www.monomah.vladimir.ru/pouchenie.htm> (2.10.2013)
- <http://archo-cities.ru/city/drutsk> (13.10.2013)
- http://www.biogr.ru/biography/?id_rubric=12&id=5900 (18.10.2013)
- <http://www.literatorov.net/literaturnaya-obrabotka-slova-o-polku-igoreve/2/> (28.10.2013)
- <http://nevmenandr.net/slovo/> (04.11.2013) (Slovo o Polku İgoreva)
- <http://www.dpst.ru/home/7-granicy-kievskoy-zemli.html?start=5> (03.03.2014)
- <http://www.islamdergisi.com/genel/turkiye-turklerinin-kokeni/> (12.05. 2015)

[http://commons.wikimedia.org/wiki/File:State_of_Cuman-Kipchak_\(13.\)_tr.png#/media/File:State_of_Cuman-Kipchak_\(13.\)_tr.png](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:State_of_Cuman-Kipchak_(13.)_tr.png#/media/File:State_of_Cuman-Kipchak_(13.)_tr.png). (12.05.2015)

ELEKTRONİK KÜTÜPHANELER:

<http://www.rsl.ru/> (20.01.2013)

<http://krotov.info/acts/12/1/1117mono.html> (30.11.2013)

<http://krotov.info/acts/12/pvl/ipat15.htm> (24.02.2014)

ELEKTRONİK SÖZLÜKLER:

<https://slovari.yandex.ru/> (12.10.2012- 23.02.2015)

[http://www.runivers.ru/lib/book3178/Dalya, V.İ : Толковый словарь живаго великорусскаго языка, Moskova, 1863-1866](http://www.runivers.ru/lib/book3178/Dalya,_V.I.:_Tolkovyy_slovar'_zhivago_velikorussskogo_yazyka,_Moskova,_1863-1866) (18.01.2013)

<http://dic.academic.ru>(31.07.2013-20.12.2014)

<http://www.diclib.com>(31.07.2013- 20.10.2014)

<http://feb-web.ru/feb/slovoss/ss-abc/ss1/ss1-1152.htm> (10.12.2013)

<http://www.sokr.ru> (11.12.2013- 17.12.2014)

http://old_russian.academic.ru/10864/ (10.12.1013-18.01.2015)

<http://feb-web.ru/feb/slovinc/es/es4/es4-2041.htm> (09.01.2014)

<http://www.rulit.net/books/neobychajnoe-puteshestvie-v-drevnyuyu-rus-grammatika-drevnerusskogo-yazyka-dlya-detej-read-278024-48.html> (4.03.2014)

<http://obastan.com/ru/dict/exp/byletter/A> (23.03.2014) Azerbeycan dili sözlüğü

<http://www.orthodic.org/word/9778> (23.03.2014) Eski Kilise-Slavcası Sözlüğü

<http://ru.oldict.com>, (14.07.2014) Eski Rus Dili Sözlüğü

<http://www.slovari.ru/default.aspx?p=2641> (02.08.2013- 10.12.2014)